

ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ

ΕΚΔΟΣΗ «ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ»

1961 - 2023 ΕΞΗΝΤΑ ΔΥΟ ΧΡΟΝΙΑ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ

ΤΟΜΟΣ 22^{ος} • ΑΘΗΝΑΙ 2023

ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ

ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ

ΧΟΡΗΓΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:
ΕΠΑΡΧΕΙΟ ΚΩ - ΝΙΣΥΡΟΥ

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΤΩΝ Κ.Κ.
Γεωργίου Χατζημάρκου, Περιφερειάρχη Νοτίου Αιγαίου
και
Ιωάννη Καμπανή, Επάρχου Κω-Νισύρου

Τόμος 22^{ος}

ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 2023

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ
ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΤΙΜΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΝ
ΤΗΣ Α.Θ.Π. ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
κ.κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ

ΕΠΑΙΝΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Διεύθυνση Γραφείων:

«ΓΙΑΝΝΙΔΕΙΟΣ ΝΙΣΥΡΙΑΚΗ ΕΣΤΙΑ»

3ης Σεπτεμβρίου 25 Αθήνα 104 32

Τηλ. 210 8994533

Ιστοσελίδα : www.nisyriakesmeletes.gr

Ηλεκτρ. Ταχυδρομείο: info@nisyriakesmeletes.gr

Επιμέλεια Εκδόσεως: **Κώστας Διαμ. Χαρτοφύλης**

© ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Εξώφυλλο: Πίνακας του **Δημ. Οδ. Σακελλαρίδη**

Ηλεκτρονική Σελιδοποίηση - Εκτύπωση: **Τυπογραφείο: Κωνσταντίνου Νικήτα Καράλη**

ISSN: 1106 - 2061

N I S Y R I A K A

**NISYRIAN STUDIES' SOCIETY
SCIENTIFIC NON FOR PROFIT SOCIETY**

UNDER THE PATRONSHIP OF HIS HOLINESS
THE ECUMENICAL PATRIARCH BARTHOLOMEW
AWARDED BY THE ACADEMY OF ATHENS

VOL. 22nd

ATHENS 2023

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Πρόεδρος: Κωνσταντίνος Διαμ. Χαρτοφύλης
Αντιπρόεδρος: Ιωάννης Νικήτα Κουμέντος
Γενικός Γραμματεύς: Ειρήνη Παν. Κατσιματίδου
Ταμίας: Ιωάννης Κ. Νικολόπουλος
Μέλη: Μιχαήλ Ν. Βεζυρόγλου
Ασημένη Τρ. Μπίλλη
Νικόλαος Παν. Νικολόπουλος

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. Γενά Αγγελική, *Κλινική Ψυχολόγος, ΕΚΠΑ.*
2. Διακομιχάλης Μιχαήλ, *Οικονομολόγος, Παν. Ιωαννίνων.*
3. Διατσίγκου-Νικολοπούλου Ευγενία, *Αρχαιολόγος, Msc. (ΟΧΟΝ).*
4. Ζαχαριάδης Θεοδόσης, *Μαθηματικός, ΕΚΠΑ.*
5. Καλογήρου Στέφανος, *Βιολόγος Θαλασσίου Περιβάλλοντος, Γεωπ. Παν. Αθηνών.*
6. Καλύβας Στάθης, *Πολιτικός Επιστήμων, Παν. Οξφόρδης (ΟΧΟΝ), Μέλος Ακαδημίας, Τεχνών & Επιστημών Αμερικής και Ανθρωπιστικών & Κοινωνικών Επιστημών Μεγ. Βρετανίας.*
7. Κοντορίνη Βάσα, *Αρχαιολόγος-Επιγραφολόγος, Παν. Ιωαννίνων.*
8. Κουρούνη Μαίρη, *Οικονομολόγος, Παν. Πειραιώς.*
9. Μαστρογιάννη Ασπασία, *Ιστορικός Τέχνης, Παν. Αιγαίου.*
10. Νομικού Παρασκευή, *Γεωλόγος, ΕΚΠΑ.*
11. Οικονομίδης Γεώργιος, *Ελληνική-Αγγλική Φιλολογία.*
12. Σακελλαρίδης Ιωάννης Ν., *Μαθηματικός, Παν. John's Hopkins ΗΠΑ.*
13. Σακελλαρίδης Νικόλαος Νεοφ., *Ιατρός, Παν. Θεσσαλίας.*
14. Σκούρτου Ελένη, *Παιδαγωγός-Γλωσσολόγος, Παν. Αιγαίου.*

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ

Νισύρου: Γεώργιος Ν. Σακελλαρίδης
ΗΠΑ: Ντίνος Α. Ράλης
Ρόδου: Ευαγόρας & Μαρία Νικολάου
Κω: Κώστας Γ. Σαρρής

Ο ΤΟΜΟΣ ΑΥΤΟΣ

ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΗ ΜΑΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΗΜ. ΦΑΣΟΥΛΑΡΙΔΗ

(1843 ή 1866 - 1909)

Εκδότης και Συντάκτης

της πρώτης Ελληνόφωνης Εφημερίδας

στην Αμερική «ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ»

Βοστώνη 1892

Περιεχόμενα

(Κατά αλφαβητική σειρά του επιθέτου των συνεργατών)

	σελ.
➔ Πρόλογος.	13-14
➔ Χαιρετισμός Επάρχου Κω - Νισύρου.	15
➔ Κωνσταντίνος Φασουλαρίδης (1843 ή 1866 - 1909). Ο εκδότης και συντάκτης της πρώτης ελληνόφωνης εφημερίδας στην Αμερική. <i>Του Κώστα Διαμ. Χαροφύλη.</i>	17-42

A. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

➔ Τα Μεταθανάτια τετράδραγμα με τους τύπους του Αλέξανδρου από τη Νίσυρο: Χρονολόγηση - επιφυλάξεις για την απόδοση, παλαιότερες και νεότερες. <i>Της Δρς Εύας Αποστόλου.</i>	45-56
➔ Το Παλαιόκαστρο της Νισύρου. Η εντός αυτού χριστιανική Βασιλική και άλλες Βασιλικές της νήσου αυτής. <i>Του Δρς Ιωάννη Ηλ. Βολανάκη.</i>	57-101
➔ Νικόλαος Κωστίδης. Ένας ήρωας ανάμεσά μας. <i>Της Άννας Κωστίδη - Φραζή.</i>	103-110
➔ Η Συμβολή των αρχείων στην ιστορική έρευνα της Δωδεκανήσου. Η περίπτωση της Νισύρου. <i>Του Μιλτιάδη Λογοθέτη.</i>	111-158
➔ Νίσυρος η Πορφυρίς των αρχαίων. Ένα γενικό ιστορικό διάγραμμα. <i>Της Τούλας Μαρκέτου.</i>	159-168
➔ Επιγραφικές σημειώσεις από τη Νίσυρο. <i>Της Καλλιόπης Μπαϊράμη.</i>	169-202
➔ Η επίπονη πορεία της Νισύρου στην Ελληνική Επανάσταση. Η περίπτωση μιάς σταθερής συμβολής. <i>Της Σοφίας Πίλουρη.</i>	203-222
➔ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Η Νίσυρος υπό τον ζυγό τριών κατακτητών. Αιματηρά γεγονότα που σημάδεψαν την ιστορία της. <i>Του Γιάννη Διαμ. Χαροφύλη.</i>	223-274

B. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

➔ Ο Ημερήσιος τουρισμός στη Νίσυρο. <i>Του Δρς Μιχάλη Ν. Διακομιχάλη.</i>	277-284
➔ Κωνσταντίνος Νικ. Μαντουδάκης. <i>Της Άννας Στ. Καμπανή.</i>	285-292

σελ.

- «Στον ρυθμό της ζωής» μέσα από φωτογραφίες, Πρόσωπα, καταστάσεις και ιστορίες που άφησαν το ίχνος τους στη Νίσυρο. *Του † Γεωργίου Κουμέντου.* 293-314
- Από την κοινωνική προσφορά του Συλλόγου Νισυρίων «Ο Γνωμαγόρας». Προσφορά προς Νισυρίους υπηρετούντες στον στρατό. *Του Νίκου Κ. Σφακιανού.* 315-332

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ

- Χοροί της Νισύρου. *Της Θεοδώρας Βλέσσα.* 335-344
- Γιατροσόφια της Νισύρου. *Του Λάζαρου Αντ. Μαυρουδή.* 345-364
- Αϊντε κι ας ρεμπελλέψωμε. *Του Χαράλαμπου Εμμ. Φραντζή.* 365-380
- Χτίζοντας τη Νισυρική πολιτισμική ταυτότητα με τη νέα τεχνολογία. *Της Άννας Δημ. Χαρτοφύλη.* 381-394

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΑ

- Το ηφαίστειο της Νισύρου. Η ιστορία ενός γεώτοπου μέσω μιας εφαρμογής αφηγηματικού χάρτη. *Των Αντωνίου Βαρθάρας, Νομικού Παρασκευής, Πανούση Δημήτρη, Ζαφειρακοπούλου Εφροσύνης.* 397-426

- **ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΜΕΛΩΝ** 427
- **ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ:** Αποχαιρετισμός στον Καθηγητή **Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλή.** *Του Κώστα Διαμ. Χαρτοφύλη.* 428-429
- Δωδεκανησιακά πένθη: **ΖΑΧΑΡΙΑΣ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ (1938-2023)** *Του Μηνά Αλ. Αλεξιάδη.* 430-431

Πρόλογος

Ο 22ος τόμος των «ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ» τον οποίο έχετε στα χέρια σας, έχει για όλους εμάς τους Νισύριους, και όχι μόνο σε εμάς που υπηρετούμε τους σκοπούς και το στόχο της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, μια ιδιαίτερη σημασία και ένα συναισθηματικό συμβολισμό. Όχι επειδή αποτελεί ένα ακόμη κρίκο στην αλυσίδα των εκδόσεών μας, τον 22ο «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», και τον 39ο στο σύνολο των εκδόσεών μας, με τον συνυπολογισμό και των αυτοτελών τόμων, αλλά κυρίως γιατί μ' αυτόν, η Νίσυρος εν συνόλω ως κοινωνία πολιτών, διά της Εταιρείας μας, εξοφλεί ένα οφειλόμενο χρέος, και αποδίδει την οφειλομένη τιμή, στη μνήμη ενός άξιου τέκνου της, ενός οραματιστή ευπατρίδη, ενός ρομαντικού Έλληνα, ενός αγωνιστή δημοσιογράφου, με τραγικό τέλος, του **Κωνσταντίνου Δημητρίου Φασουλαρίδη**, ο οποίος γεννήθηκε στη Νίσυρο το 1843 ή το 1866 (το πιθανότερο) και απέθανε στο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός» στην Αθήνα, τον Μάρτιο του 1909, μόνος και άκλαυτος.

Του μετανάστη, στη βασιλίδα των πόλεων Κωνσταντινούπολη αρχικά, και στο αναδυόμενο την εποχή εκείνη νέο οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο, την Αμερική μεταγενέστερα, ο οποίος, αδιαφορώντας για τις ευκαιρίες να ζήσει το λεγόμενο αμερικανικό όνειρο, επέμενε μέχρι και το τέλος της ζωής του, να αφυπνίσει τους Έλληνες μετανάστες ώστε να μην απολέσουν την ελληνική συνείδησή τους, και να τους εμφυσήσει το συναίσθημα της υπερηφάνειας για την καταγωγή τους, να τους τονίζει τη σημασία της εθνικής ενότητας, της ανάπτυξης της παιδείας και του αγώνα για τα δίκαια, των σκλαβωμένων ελληνικών περιοχών, ταυτόχρονα δε, να μέμφεται τις ξένες χώρες, για την μη υποστήριξη των δικαίων ελληνικών αιτημάτων. Για την επιτυχία του σκοπού αυτού, σκοπού ζωής για εκείνον, επεδίωξε και κατόρθωσε να εκδώσει την πρώτη ελληνόφωνη εφημερίδα στην Αμερική, τον «ΝΕΟ ΚΟΣΜΟ», στη Βοστώνη, το 1892, και όταν η προσπάθειά του αυτή δεν ευδοκίμησε, δεν απογοητεύθηκε, αλλά κατ' επανάληψη επανέλαβε το ίδιο εγχείρημα, δυστυχώς όμως πάντα χωρίς επιτυχία. Ασθενών βαριά, από την επάρατη την εποχή εκείνη φυματίωση, συνέχιζε αιμοπτύων την προσπάθειά του, *«γράφοντας με αίμα αντί μελάνης τα άρθρα του»*, όπως πολύ σωστά, περιγράφει ο συνάδελφός του Κρασσάς. Δικαίως λοιπόν του απενεμήθη από τους εν Αμερική συναδέλφους του ο τίτλος του *«Πατέρα της ελληνικής δημοσιογραφίας στην Αμερική»*.

Λεπτομέρειες για την όλη δράση του και τα αίτια για τα οποία δεν ευδοκίμησαν οι προσπάθειές του, περιγράφονται στο ειδικό άρθρο που δημοσιεύεται στον τόμο. Εδώ, θα τονίσουμε μόνο, ότι το γεγονός ότι η προσγενομένη τιμή στη μνήμη του, λαμβάνει χώραν από την Εταιρεία μας τώρα, εκατόν δέκα τέσσερα χρόνια από τον θάνατό του, δεν θα πρέπει να δημιουργεί μόνο αρνητικά συναισθήματα. Υπάρχει και η θετική ανάγνωση. Είναι τόσο μεγάλη η προσφορά του, ώστε ακόμη και μετά από 114 χρόνια, αισθανόμαστε ότι είναι τόσο μεγάλο το χρέος μας να τιμήσουμε τη μνήμη του.

Στον τόμο περιελήφθησαν εργασίες ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, από διακεκριμένους χειριστές της γραφίδας, τους οποίους και θερμώς ευχαριστούμε για τη συνεργασία τους αυτή. Η ύλη, εκτός από την αφιερωμένη στον τιμώμενο εργασία, και τον αποχαιρετισμό των απεθόντων μελών, είναι χωρισμένη σε τέσσερις θεματικές Ενότητες: Ιστορικά, Κοινωνικά, Λαογραφικά και Περιβαλλοντικά, θέματα.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζουμε στον Περιφερειάρχη Νοτίου Αιγαίου κ. Γιώργο Χατζημάρκο και στον συμπατριώτη μας Έπαρχο Κω-Νισύρου κ. Γιάννη Καμπανή, οι οποίοι με το γνωστό ενδιαφέρον τους για την πολιτισμική ανάπτυξη των νησιών μας και την προβολή της πολιτισμικής μας κληρονομιάς, με προθυμία ικανοποίησαν το αίτημά μας, και εκάλυψαν το κόστος εκδόσεως το τόμου αυτού.

Τέλος, ευχαριστίες εκφράζουμε και στον συμπατριώτη και μέλος μας Νικήτα Καράλη, ο οποίος συνεχίζοντας τη παράδοση του πατέρα του αείμνηστου Κώστα, με την ιδιαίτερη φροντίδα του, μας παρέδωσε έναν ακόμη καλαίσθητο τόμο.

Αθήνα Άνοιξη του 2023

Για το Διοικητικό Συμβούλιο

Ο Πρόεδρος

Κωνσταντίνος Διαμ. Χαρτοφύλης

Αντιναύαρχος Λ. Σ. (ε. α.)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΩ
ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΠΑΡΧΟΥ ΚΩ -ΝΙΣΥΡΟΥ

Κως, 15 Φεβρουαρίου 2023

Προς: Εταιρεία Νισυριακών Μελετών

Χαιρετισμός Επάρχου Κω - Νισύρου

Αξιότιμε κύριε Πρόεδρε,

Η «Εταιρεία Νισυριακών Μελετών», υπηρετώντας με πίστη και αφοσίωση τον σκοπό της ίδρυσής της, εξακολουθεί ανυστερόβουλα, να συνεισφέρει στην τοπική μας αυτογνωσία συμβάλλοντας στη διάσωση, προστασία και προβολή του ιστορικού και λαογραφικού πλούτου της Νισύρου με σοβαρό και επιστημονικό τρόπο.

Το αίτημά σας για χορηγία της εκδόσεως του «22ου τόμου ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» από την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, με γέμισε χαρά, γιατί μου δώσατε την ευκαιρία να ανταποκριθώ όχι μόνο ως Έπαρχος Κω-Νισύρου, αλλά κυρίως ως Νισύριος στην γενέτειρά μου. Η Νίσυρος που σύμφωνα και με μαρτυρίες επισκεπτών είναι «νησί μαγευτικό και θαυματοργό γιατί επουλώνει τις ψυχές και τις πληγές των ανθρώπων».

Συγχαίρω από καρδιάς τον Πρόεδρο της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών κ. Κωνσταντίνο Χαρτοφύλη και τα μέλη του Δ.Σ., γιατί αποτελούν θεματοφύλακες του λαογραφικού μας πλούτου.

Το Επαρχείο Κω-Νισύρου και η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, θα είναι πάντα ενεργοί συμπαραστάτες και αρωγοί τέτοιων προσπαθειών, ώστε οι μνήμες και οι παραδόσεις να συνεχίσουν να εμπλουτίζουν και να ομορφαίνουν τη ζωή μας από γενιά σε γενιά.

Ο Έπαρχος Κω-Νισύρου
Ιωάννης Καμπανής

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΦΑΣΟΥΛΑΡΙΔΗΣ

(1843 ή 1866 - 1909)

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ

✍ Επιμέλεια: Κώστας Διαμ. Χαρτοφύλης

Φορτισμένος συγκινησιακά, ανέλαβα να παρουσιάσω τη ζωή και το πολύπλευρο, κοινωνικό και πατριωτικό, έργο ενός πραγματικά «μεγάλου», αλλά δυστυχώς, σχεδόν άγνωστου στην Ελλάδα, ακόμη και στη Νίσυρο, συμπατριώτη μας, ο οποίος, όπως συμβαίνει συνήθως με τους «μεγάλους», είχε τραγικό τέλος. Αναφέρομαι στον Νίσυριο Κωνσταντίνο Δημητρίου Φασουλαρίδη, τον εκδότη και συντάκτη της πρώτης ελληνόφωνης εφημερίδας στην Αμερική.

Για τον Κωνσταντίνο Φασουλαρίδη και το έργο του, πληροφορήθηκα για πρώτη φορά, προ ολίγων ετών, μελετώντας τα

Ο Κωνσταντίνος Δημητρίου Φασουλαρίδης

«ΔΕΛΤΙΑ ΤΟΥ ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ», (το περιοδικό που εξέδιδε ο σύλλογος Νισυρίων Αμερικής από το 1931 έως το 1956) και συγκεκριμένα, το τεύχος 123 του 1954. Στη συνέχεια, ερευνώντας, και με την πολύτιμη συνδρομή του Νίκου Σφακιανού τον οποίον ευχαριστώ και από τη θέση αυτή, συγκέντρωσα αρκετές πληροφορίες για τον μεγάλο συμπατριώτη μας. Ήλθε λοιπόν η ώρα, η Εταιρεία μας να τιμήσει τη μνήμη του.

Στην Αμερική, στα πλαίσια ερευνών για την εγκατάσταση και ανάπτυξη των πρωτοπόρων της ελληνικής παροικίας, έχει ερευνηθεί και το θέμα του ελληνόφωνου τύπου, έχει διαπιστωθεί ότι ο Κωνσταντίνος Φασουλαρίδης ήταν ο εκδότης της πρώτης ελληνόφωνης εφημερίδας, ερευνήθηκε η ζωή του και το τραγικό τέλος του και έχουν λάβει χώρα, αρκετές εκδηλώσεις τιμής στη μνήμη αυτού του ρομαντικού ιδεαλιστή συμπατριώτη μας.

Από τα στοιχεία λοιπόν που συγκεντρώθηκαν από τους κατά καιρούς ερευνητές, ο Κωνσταντίνος Δημητρίου Φασουλαρίδης, γεννήθηκε στο Μανδράκι Νισύρου το 1843. Στο πιστοποιητικό πολιτογραφησεώς του όμως, που παρατίθεται κατωτέρω, αναγράφεται ως χρονολογία γεννήσεώς του ο Σεπτέμβριος του 1866. Θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι τα στοιχεία για τη σύνταξη του πιστοποιητικού προφανώς τα έδωσε ο ίδιος και επίσης, ότι ο ίδιος είχε στην κατοχή του το πιστοποιητικό και επομένως απεδέχεται ως σωστά, τα αναφερόμενα εκεί στοιχεία. Να θεωρήσουμε ως πλέον έγκυρη τη χρονολογία αυτή; Ποια ήταν όμως η οικογένειά του; Σύμφωνα με πληροφορίες της αείμνηστης Μαρίας Γεωργίου Μούρα, (Καπριάνου), συζύγου του βετεράνου του Β' Π.Π. Αντώνη Γεωργάκη, ο Κωνσταντίνος Δημητρίου Φασουλαρίδης ήταν πρώτος εξάδελφος του συνονόματου πατέρα των αδελφών, Άννας Φασουλαρίδη, συζύγου του δασκάλου μας Εμμανουήλ Κρούσκου και Ειρήνης Φασουλαρίδη, συζύγου του Γεωργίου Κέντρη, του Μπαρβαγιώργη. Ήταν επίσης πρώτος εξάδελφος του Κωνσταντίνου Γεωργίου Φασουλαρίδη, πατέρα των αδελφών, Γεωργίου, Ιωάννου, Ιακώβου, Άννας Μούρα (Καπριάνου) και Ανθούσας Γενά, πρώτος εξάδελφος του Παπά-Αποστόλη, πατέρα της Καλλιόπης Μούρα (Βονικάρη). Τέλος, ήταν επίσης πρώτος εξάδελφος του Ιωάννη Φασουλαρίδη, διευθυντού της Ομηρείου σχολής Νισύρου και κατόπιν εμπόρου.

Σε νεαρή ηλικία, ακολουθώντας το παράδειγμα των νέων της Νισύρου της εποχής εκείνης, έφυγε από τη Νίσυρο για την Κωνσταντινούπολη, αναζητώντας μια καλύτερη τύχη. Εκεί, αφού αποφοίτησε από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή, δίδαξε σε διάφορα σχολεία της περιοχής και παράλληλα, συνεργάστηκε με τον Σταύρο Βουτυρά, στην έκδοση της μεγάλης ελληνικής εφημερίδας της Κωνσταντινουπόλεως, «Νεολόγος».

Διαβλέποντας εγκαίρως ότι η Αμερική είναι το ανερχόμενο οικονομικό και πνευματικό κέντρο, με πολλές ευκαιρίες στους μετανάστες, προχώρησε στο επόμενο βήμα και έφθασε εκεί το 1889, σύμφωνα με την έρευνα του πατρός Δ. Καλλίμαχου, (περί του οποίου αναφερόμεθα κατωτέρω), ενώ σύμφωνα με το πιστοποιητικό πολιτογραφήσεώς του, στην Αμερική έφθασε στις 25 Οκτωβρίου 1891.

Διευκρινίζεται εδώ ότι η ένδειξη ότι η προηγούμενη εθνικότητά του ήταν τουρκική, οφείλεται στο γεγονός ότι η Δωδεκάνησος την εποχή εκείνη ετέλει υπό τουρκική κατοχή, έως το 1912, οπότε άρχισε η νέα κατοχή από τους Ιταλούς.

Family Name		Given Name or Names	
PHASSOULARIDES		CONSTANTINE D	
Title and Location of Court			
U. S. DISTRICT COURT, BROOKLYN, N. Y.			
Date of Naturalization	Volume of Band No.	Page No.	Copy of Record No.
AUG. 1, 1901	25	—	262
Address of Naturalized Person			
294 HENRY ST. BKLYN. N. Y.			
Occupation	Birth Date or Age	Former Nationality	
JOURNALIST	SEPT. 1866	TURKISH	
Port of Arrival in the United States		Date of Arrival	
N. Y. N. Y.		OCT. 25 1891	
Names, Addresses and Occupations of Witnesses To Naturalization			
1	ALEXANDER C. EVANGELIDES		56 GARDEN
2	JOURNALIST		91. BKLYN. N. Y.

To Πιστοποιητικό Πολιτογραφήσεως του Κ. Φασουλαρίδη. (Από το ancestry.com)

Η ηλικία του, σε συνδυασμό και με τις οικονομικές και άλλες δυσκολίες που αντιμετώπιζε, δεν απετέλεσαν εμπόδιο στην έφεσή του για περαιτέρω μόρφωση. Έτσι, το σχολικό έτος 1895-96 ενεγράφη, προφανώς εργαζόμενος, στο φημισμένο και πολύ απαιτητικό MIT, (Τεχνολογικό Ινστιτούτο Μασαχουσέτης), με ειδίκευση στα, Μαθηματικά, Σχέδιο και Περιγραφική Γεωμετρία, σύμφωνα με στοιχεία από σχετική έρευνα του καθηγητού κ. Μ. Παράσχου, κατά το 2010 στα αρχεία του MIT. Στοιχεία για την αποφοίτησή του όμως, δεν υπάρχουν.

INSTITUTE OF TECHNOLOGY.

BOSTON.

THIRTY-FIRST

ANNUAL CATALOGUE

OF THE

Officers and Students,

WITH

A STATEMENT OF THE COURSES OF INSTRUCTION AND
A REGISTER OF THE ALUMNI.JOHN WILSON AND SON.
University Press, Cambridge.

1896.

Phassoularides'
major: Math and
Drawing and
Descriptive
Geometry

REGISTER OF STUDENTS.

181

NAME.	HOME.	RESIDENCE.
Noble, Raymond	Granville	60 Berkeley St.
Arch., Draw., Lang., Math.		
Norman, Lionel	Brookline	Brookline.
App. Mech., Elect. Eng., Lang., Math., Mech. Eng., Phys., Pol. Sci., Shop.		
Norris, Grace Adelaide	Chelsea	Chelsea.
Biol., Hist.		
Norton, Alice Peloubet, A.B.	Auburndale	Auburndale.
Biol., Chem.		
Noyes, Joseph Cobham	Portland, Me.	28 St. James Ave.
Chem., Draw., Eng., Hist., Lang., Math.		
O'Brien, Timothy Leo	Cambridgeport	Cambridgeport.
Draw., Eng., Lang., Math.		
O'Hara, Anna Fannie	Dorchester	Norwood.
Biol.		
Owens, Joseph Edward	Brookline	Brookline.
Shop.		
Parker, William Thornton, Jr.	Springfield	6 Louisburg Sq.
Biol., Geol., Hist., Phys., Pol. Sci.		
Parkhurst, Edith Adelaide	Somerville	Somerville.
Biol.		
Parsons, Willis Everett	Gloucester	188 W. Brookline St.
App. Mech., Chem., Eng., Hist., Lang., Math., Mech. Eng., Phys.		
Pechin, John Shelley	Cleveland, Ohio	32 W. Cedar St.
Elect. Eng., Mech. Eng., Phys., Pol. Sci., Shop.		
Perley, William Marshall	Medford	Medford.
Chem., Eng., Hist., Lang., Phys.		
Phassoularides, Constantine D.	Nisyros, Turkey	189 Harrison Ave.
Draw., Math.		
Phillips, Frank Nelson	Providence, R. I.	Providence, R. I.
Phys.		
Pillsbury, George Bigelow	Lowell	175 Mass. Ave.
Civ. Eng., Draw., Eng., Hist., Lang., Math., Phys.		
Plimpton, Albert	Dorchester	Talbot Ave., D.
Draw., Shop.		
Plummer, Laura Susanna	E. Boston	120 Princeton St., E.B.
Biol.		

Κατάλογος φοιτητών MIT σχολικού έτους 1895-1896

Αργότερα, προσελήφθη ως διερχομένης στο Ellis Island, το γνωστό στους Έλληνες «Κασιγγάρι», στο νησί, στην είσοδο του λιμένας της Νέας Υόρκης, όπου απεβιβάζοντο για υγειονομικό και άλλους ελέγχους οι προοριζόμενοι για τις ΗΠΑ μετανάστες. Το νησί των «στεναγμών και των δακρύων», για εκείνους για τους οποίους δεν ενεκρινετο η είσοδος στην Αμερική και επέστρεφαν πίσω στον τόπο απ' όπου είχαν αναχωρήσει, (επειδή υπήρχε κάποια αιτία κυρίως σε θέματα υγείας), και της χαράς, για όσους επετρέπετο τελικώς η είσοδος, και ήταν έτοιμοι να ζήσουν το αμερικανικό όνειρο.

Έχοντας έντονο το ενδιαφέρον του για τον ελληνισμό του νέου κόσμου, γρήγορα διεπίστωσε ότι δεν υπήρχε μια ελληνόφωνη εφημερίδα που θα αποτελούσε τον συνδετικό κρίκο με την πατρίδα, σε εποχές βεβαίως, που οι τότε μετανάστες ή αγνοούσαν τελείως την αγγλική, ή είχαν στοιχειώδεις γνώσεις της και επομένως η ανάγνωση των τοπικών ξενόγλωσσων εφημερίδων ήταν σχεδόν αδύνατη. Έτσι, μετά από πολλές προσπάθειες, εξέδωσε στις 25 Μαρτίου του 1892, στη Βοστώνη, όπου τεκμαίρεται ότι ζούσε, την πρώτη ελληνόφωνη εφημερίδα στην Αμερική με τίτλο «ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ», με την οικονομική ενίσχυση φιλελλήνων φίλων του. Ο μικρός αριθμός των Ελλήνων μεταναστών εκεί, τους οποίους ο κ. Μ. Παράσχος εκτιμά σε περίπου 200, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πρώτη αυτή εφημερίδα θα πρέπει να είχε εκδοθεί σε πολύ μικρό αριθμό φύλλων. Ίσως, ο μικρός αριθμός Ελ-

λήνων μεταναστών και επομένως και μικρός αριθμός αναγνωστών, να ήταν η αιτία του γεγονότος ότι η προσπάθεια αυτή κράτησε μόνο λίγους μήνες, ακόμη δε, ίσως η ίδια αιτία να εξηγεί το ότι δεν έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα κανένα φύλλο της, παρά τις κατά καιρούς έρευνες, στην Αμερική και στην Ελλάδα, ακόμη και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Πρόσφατες έρευνες στο The Balch Institute, Philadelphia, όπου έχουν συγκεντρωθεί πάρα πολλές από τις πρώτες εκδόσεις των διαφόρων ξένων κοινοτήτων της Αμερικής, αλλά και στη βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων όπου υπάρχουν πάρα πολλές από τις εκδόσεις και των ελληνικών παροικιών, δεν είχαν θετικό αποτέλεσμα.

Χαρακτηριστικό της σημασίας της προσπάθειας αυτής του συμπατριώτη μας, αλλά και πρόσθετη επιβεβαίωση ότι δυστυχώς δεν πρέπει να έχει διασωθεί κάποιο από τα λίγα εκδοθέντα φύλλα της πρώτης αυτής ελληνόφωνης εφημερίδας, αποτελούν δύο γεγονότα:

– Η προϊσταμένη του τμήματος ελληνικών σπουδών του φημισμένου πανεπιστημίου Harvard, Rhea Karabela Lesage, στην προσπάθειά της να εντοπιστεί κάποιο φύλλο της εφημερίδας εκείνης αν υπάρχει, απέστειλε γενικό αίτημα μέσω διαδικτύου, (ως κατωτέρω), χωρίς όμως αποτέλεσμα.

– Ο υπογράφων, δέχτηκε προ έτους τηλεφώνημα από αγγλόφωνο υποψήφιο διδάκτορα αμερικανικού πανεπιστημίου, ο οποίος, ανέκάλυψε το τηλέφωνο από την ιστοσελίδα της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, και ρώτησε για το ίδιο θέμα, το οποίο θεωρούσε στοιχείο πολύ σημαντικό για τη διδακτορική του διατριβή.

Greetings all,

I am trying to track down what is considered to be the the first Greek newspaper in America was published in Boston/Cambridge in 1892. Its name was Neos Kosmos and its publisher was an MIT student (1891-96, class of 1899) named Constantine Dimitrios Phassoularides. (Apparently he had worked as a journalist in the Istanbul/Constantinople newspaper named Neologos.) MIT has registration records for those years, but there is no reference to a degree being awarded to him or to his newspaper. None of the Boston area libraries or historical societies has a copy of the newspaper. Can anyone help?

Many thanks!

Rhea

<https://web.lists.fas.harvard.edu/archive/list/cohs/>

list@lists.fas.harvard.edu/message/CXQ5MZPKT7KLXQZPC2LC4EEQ3X3J3MYF/

Η ανακοίνωση-πρόσκληση για τυχόν ύπαρξη της εφημερίδας «ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ»

Χαρακτηριστικό των πεποιθήσεων, των απόψεων και των στόχων του εκδότη είναι το ακόλουθο απόσπασμα από το κύριο άρθρο του πρώτου φύλλου της «ΣΗΜΑΙΑΣ». «Υπέρ των εθνικών συμφερόντων, υπέρ των εν Αμερική ελληνικών παροικιών, υπέρ του αδιασπάστου μέλλοντος του ελληνισμού θα εργασθώμεν εσαεί και εν όσω η πνοή ίσταται εις τα χείλη μας». Δες και ήταν προφητική η τελευταία δέσμευσή του...

Δυστυχώς και αυτή η προσπάθεια του Φασουλαρίδη δεν ευδοκίμησε. Οι οικονομικές δυσκολίες τον ανάγκασαν να σταματήσει την έκδοση και αυτής της εφημερίδας και να συνεργαστεί με τον Ιωάννη Μπούρα, ο οποίος εν τω μεταξύ είχε αρχίσει την έκδοση της εβδομαδιαίας εφημερίδος «Θερμοπύλαι». Έτσι άρχισαν από κοινού την έκδοση της ημερησίας εφημερίδος «Σημαία-Θερμοπύλαι», μέχρι το 1908. Από την χρονολογία αυτή φαίνεται ότι άρχισαν τα προβλήματα υγείας.

ΑΙ ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΙ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΟΑΓΓΛΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΟΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Μ. Ι. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ. Ν.
ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ
Μ. Ι. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΣ ΚΑΛΑΙΟΝΗ ΑΝΤΥΠΑ
ΛΕΩΝΙΑΣ ΛΑΜΠΑΘΑΚΗΣ

* **Επίτιμοι Συντάκται**
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΣΤΡΗΤΗΣ, ΝΕΟΚΛΗΣ ΚΑΖΑΝΣΗΣ, κ.λπ. (Εθνικά Πανεπιστήμια)
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΟΥΡΑΣ, κ.λπ. (Διεθνή)

Τμήμακ' ἑτησίας ἔγγραφής προπληρωστέον ἰσπανταχού Δολλ. 2.
Ἐκαστον Μηνιαίον Τεύχος τιμᾶται πέντες 15.
Αἱ ἔγγραφαὶ τοῦ τρέχ. ἔτους ἀρχοῦσι ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου 1909.

Πᾶσι χρηματικῇ ἀποστολῇ πρέπει νὰ γίνῃται διὰ ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς ἢ διὰ συστημένως ἐπιταγῆς ὡς ἑξῆς:
The THERMOPYLAE, 5 Battery Place, New York.

Copyright 1909 by M. Theodoropoulos

ΑΙ "ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΙ" ΕΥΧΟΝΤΑΙ ΤΟ ΝΕΟΝ ΕΤΟΣ 1910
εἰς τῆς συνδρομητικῆς καὶ ἀνεγνωστῆς των εὐτυχισμένων καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἐν Ἀμερικῇ, Ἑλληνικῇ καὶ Πατριῶτα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

Σύνταγμα καὶ Σπάρτης	σελ. 2-3	Εἰς ἄκρον (ποίημα)	• 23
Σὺν ἔπαινον ποιοῦσα	• 4	Στοιχηματὶ τοῦ Γερμανοῦ (ποίημα)	• 24
Προσέταξις πρὸς τὴν "Ἑλ- λέσων (εἶδος)	• 5	Εἰς νίκην τῆς Σαλαμίνος	• 26-27
Οἱ ἄρχαυοι "Ἑλλῆνες καὶ ἑ- παισιολογῶν	• 6-8	Καλλιτεχνικὴ κίεσις	• 28
Περὶ τιμῆς τῶν χυλοποιῶν	• 9-12	"Ἡ ζωὴ καὶ τῆς (ποίημα)	• 28
Ὁ Σενάτορ τῆς Βηθλῆμ	• 13	Καλλιτεχνικὴ κίεσις	• 29
"Ἡ πρωτογενεὴν σὰ ἔτινα	• 1-15	"Ἑλλῆν. ὁμηρικῆς Νίκης" Ἰόρκης	• 30
Χαρὰ καὶ ἄσκη (ποίημα)	• 16	English Section	31
Ὁ ἑὸς αἰσθητῶν	• 17	The "Medea" of Euripides in the New York Stage	• 32
"Ἡ ἱστορικὴ τῆς "Ἑλ. γλώσσας	• 18-19	Greek and Romans	• 33
Πατρις καὶ ἔθνος (ποίημα)	• 20	Ancient Setting for a Tragedy	• 34
Ὁ ἄλκιμος Πατριάρχης (εἶδος)	• 21	New Books	• 36
Τὸς νέστον-παροικίαν	• 21	Advertisements "Ἀγγλικά	• 37-48
Γυνὴ καὶ ποικύρι	• 22		

www.elia.org.gr

Ο αναφερθείς ήδη καθηγητής Μ. Παράσχος, από την σχετική έρευνά του, εντόπισε στα αρχεία του Πανεπιστημίου Harvard, μερικές χειρόγραφες επιστολές του Κ. Φασουλαρίδη, αντίγραφα των οποίων απέστειλε στον συμπατριώτη μας Νίκο Σφακιανό, ο οποίος και μας τις παρεχώρησε ευγενώς. Απευθύνονται προς τον γεροϋσιαστή της Μασαχουσέτης Barrows. Από σχετική έρευνα, καταλήγουμε στο ότι πρόκειται για τον Samuel J. Barrows (1845-1909), δημοσιογράφος, ελληνιστή, (οι επιστολές είναι στην ελληνική), ο οποίος είχε επισκεφθεί πολλές φορές την Ελλάδα και ακολούθησε τον Γερμανό αρχαιολόγο W. Dörpfeld στις ανασκαφές του στην Τροία.

Από το περιεχόμενο των επιστολών, προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα:

– Ο Κ. Φασουλαρίδης, συνεργαζόταν και με τα έντυπα, «Άστυ» και «Αμάλθεια», στα οποία απέστειλε για δημοσίευση είδος βιβλιοπαρουσιάσεως για κάποιο βιβλίο του Barrows. Επειδή τα έντυπα φαίνεται ότι ήταν στην ελληνική, πρόκειται μάλλον για το βιβλίο «*The Isles and Shires of Greece*».

– Από δύο επιστολές προς τον Barrows, αποκαλύπτεται το ενδιαφέρον του Φασουλαρίδη, να βοηθά τους έχοντες ανάγκη Έλληνες, αφού με αυτές τον παρακαλεί να βοηθήσει στην εξεύρεση εργασίας δυο εμπεριστατους συμπατριώτες μας.

– Δύο επιστολές του Φασουλαρίδη, είναι γραμμένες σε επιστολόχαρτα ανθοπωλείου, με την ονομασία, The Lexington Florist στη Ν. Υόρκη με το όνομα και επίθετό του στην κορυφή, ένδειξη, ότι τουλάχιστον στην περίοδο του 1898-99, είχε ασχοληθεί και με κάποια άλλη εργασία, παράλληλα προς την δημοσιογραφία.

– Επιβεβαιώνεται ότι και οι δύο ήταν θρησκευόμενοι και ότι ενδιαφέροντο για τα θέματα που απασχολούσαν την Ελληνική Εκκλησία. Συσχετίζοντας τη χρονολογία της σχετικής επιστολής, 19.12.1901, θεωρούμε ότι αναφέρονται στα γεγονότα, γνωστά ως «Ευαγγελικά», μεγάλο θέμα που τάλανισε την Ελληνική Εκκλησία και κοινωνία όταν τη χρονολογία αυτή επεχειρήθη η μετάφραση των Ευαγγελίων στη δημοτική.

Παρατίθενται οι ιδιογραφες επιστολές του Κων. Δ. Φασουλαρίδη:

Boston tū 11th Μαΐου 1892 Boston 11 May 1892

Ἐπιβοῦντέ μοι κ. Βουνοῦς ally Honorable Mr. Bunn

Ὁ τῆς αἰφοῦντος μου The bringer of this
 ἰαυδότης ἄρχοντε εἰς my letter is ~~the~~
 εἰ ὁ ἄριστος ἄνθρωπος κ. man about whom I spo-
 Δημοσθένους Κασσαριῶν sic you Mr. Demosthenes
 ὅς ἔργατο ἄδελφόν σου Κασσαριῶν who is I
 εὐχόμενος καὶ ἐπιθυμῶ hope you will introduce
 ἐν τῇ ἐπιχειρῶν ἐπιτολίᾳ in a copy of your fine
 ἐπιτολίᾳ ὅθεν ἔμεινε shop. Then I thank
 εὐχαρίστως εἰς τὴν ἐν you honorable man for
 δεκτικὴν ἀποδοχὴν ἀπὸς the readiness which you do
 εὐχόμενος εἰς τὴν ἐν to do any my desire
 μου αἰθήτως, Ἰακωβῶ and I remain with
 μετὰ τῆς ἀπὸς ἐμῆς ἔξοχῆς excellent reputation and
 τῆς ὑποχρέωσός μου καὶ ἐμῆς honor yours humbly
 Κων. Δ. Φασουλαρίδης C. D. Phasoularides

Ιδιόγραφη επιστολή του Κων. Δ. Φασουλαρίδη

C. D. PHASSOULARIDES. X X X

Telephone Call 847-796 St.

The Lexington Florist

960 Lexington Ave.

Cor. 70th St.

New York 10 Φεβρουαρίου... 1899

Σεβαστί μοι Κύριε Βασιλεως

Δίν τας ἔγγραφαι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐκλογῶν
 ἵστί τῆ ἀποτυχία σας μὴ ἐλύσαστε μεράδους καὶ κα-
 τὰ συνέπειαν δὲν ἰγνύρινον τὴ νὰ τὰς γράφαι. Σήμε-
 ρον ἀνίγνον ἐν τῇ "Linn" ὅτι οἱ γερονσιασταὶ Κλασ
 καὶ Lodge ἐπεσκίεθσαν τὸν πρόεδρον παρ' οὗ ἡ-
 τάρατος τὸν διορισμὸν σας ὡς διευθυντοῦ τῆς ἔθνη-
 καὶ Βιβλιοθήκης. Κομίζετε δεῖ τὰ λάβετε τὴν θέσιν; Ἐάν
 τὴν λάβετε καὶ συμφουσιασθῆ ἀνάγκη βουθῶ δὲ τὸ Ἑλλη-
 νικὸν ἐμπῆμα. Ἐλπίζω ὅτι δὲν τὰ μὴ ἀπομονώσεται. Πα-
 ρὰ ἀγαπῶ τὴν φιλολογικὴν ἔγγραφαι

Προσγίρει τὰ ταπεινὰ μου σεβάσματα εἰς τὴν Κυρίαν
 Βασιλεως, τὴν Διοσκουίδα Βασιλεως καὶ τὸν ἀποασμὸς μου εἰς τὸν
 Γουλιέλμου.

Μετὰ τῆς προηγουμένης σεβασμῶ

Κ. Δ. Φασουλαρίδης

ESTABLISHED 1900. JOHN BOORAS, Proprietor

"ΕΛΛΗΝΟΡΥΑΔΕ"

GREEK NEWSPAPER.

(THE ONLY ORGAN OF HELLENISM IN THE UNITED STATES.)

Office, 2 WASHINGTON STREET.

SUBSCRIPTION PER ANNUM. \$5.
 FOR SIX MONTHS, \$3.00.
 PAYABLE IN ADVANCE.
 GREEK BOOKS FOR SALE.
 GREEK-ENGLISH BOOKS.

New York, 19 Jan. 1901

Σεβαστέ μου Κύριε Βασιλε

Ἐλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας καὶ σὰς εὐ-
 χαριστῶ πολὺ. Ἄπαντα τὰ μέρη τοῦ ἐσαγγελίου
 μετεγράσθησαν, ἀλλ' ὠτυχῶς ὁ θεὸς ἔβρικε τὰς με-
 ταφράσεις εἰς τὸ πῦρ, καὶ δὲ ἱερά Σύνεδος τῆς Ἑλλάδος,
 κατόπιν τῆς ἐπιστολῆς ἣν ἐπεμφέ πρὸς ὑμῶν ὁ
 πατριάρχης, ἀπηγόρευσε τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν ὅ-
 τι κατεδικάσθη πᾶσα μεταφράσις καὶ τὸ ἐσαγγέλι-
 ον θὰ μείνῃ ἀβίκτον, ἕως ὅπως παρεδόθη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ
 τῶν πατέρων μας. Οἱ φοιεῖται εἶναι ἄξιον παντός ἱταίνε
 ἔν τῷ φόνῳ τῶν θερμοπυλῶν, ὅτις σὰς πῆμαθ' αὐτὰ ἀνα-
 γνῶσκει τὴν ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου.

Μετὰ τοῦ προσκέντου σεβαστοῦ
 Κ. Δ. Φασουλαρίδης

Ἰδιόγραφη ἐπιστολή του Κων. Δ. Φασουλαρίδη

C. D. PHASSOULARIDES.

N. SIRIAS.

The Lexington Florists,

980 LEXINGTON AVENUE.

New York, June 21 1898

Σεβαστί μοι φίλε Κύριε Βαρώνε
 Διὰ τῆς ὑποκυλῆς μου ταύτης σπεύδω
 πρῶτον ἵνα ἐρωτήσω διὰ τὸ αἴτιον τῆς περιπο-
 θήτου μοι ὑγείας σαῖς καὶ δεύτερον νὰ σοῦς ἀγ-
 χρίδω ὅτι καὶ ἐγὼ μέχρι τῆς ὕρας ταύτης
 καλῶς ἔχω. Ἐγραφα τὰ δόντα περὶ τοῦ ἱεραίου
 βιβλίου ^{σου} τὸ Ἄστυ καὶ τὴν Ἀμάθουσαν καὶ θὰ
 σοῦ πέμφω τὰ γύφδα ἅμα τὰ λάβω.

Νῦν ἔρχομαι νὰ σοῦ παρακαλέσω διὰ μίαν
 χάριν ἢ ἰδιότητα ὅτι εἶν θὰ μοὶ ἀρνηθῆς.
 Ἐνταῦθα ὑπάρχει εἰς τὸ μέρος Ἑλλήνων, ἰθαζήτων
 διαφυγῆς, ὑπαίθνεος καὶ ἔχων κλίσην εἰς τὴν
 μηχανικὴν ἔσως λοιπὴν ἀποβῆ ἡμέραν τινα
 πρακτικὸς μηχανικὸς εἶεν κατὰ τὴν γνώμην
 μου νὰ εἰσαχθῆ εἰς τινὰ ναύσταθμον, εἰ τοιαύ-
 τη δὲ περιπτώσει καθῆκον μου ἐθεήρῃσαι νὰ
 σοῦ γράψω καὶ σοῦ παρακαλέσω ὅπως ἐντα-
 ρύσῃ τὰ δόντα διὰ νὰ εἰσαχθῆ εἰς τινὰ ναύ-

σταθμον "καυχ χαρμ" επί κυβερνάσει. "Έχει ἀδελφόν
 ὑπεριτούντα ἐν τῷ καταδρομικῷ "Νέω Υῶρκ" ἰμι-
 λιᾷ δὲ ἐν γλώσσῃ σου, ἕτοι ἐπὶν Ἑλλήνων, ἐπὶν
 Ἀγγλικῶν καὶ τῶν Γαλλικῶν. Σὰς παρακαλῶ
 τοισὶν θερμῶς νὰ πράξῃσι ἵτι δύνασθε καὶ θὰ
 μὴ ὑποχρεώσῃτε ~~πο~~ μεγάλως.
 Προσφίξετε τὰ ταπεινά μου σεβάσματα εἰς
 τὴν Κυρίαν Βασιλισσῶν, τὴν Διοπανίδα Βασι-
 λισσῶν καὶ τοὺς ἀσπασμένους μου εἰς τὸν Γουλιέλμον.
 Σὰς ἀσπάζομαι καὶ διατελῶ μετὰ
 τοῦ προσήκουστος σεβασμοῦ, ὁ ἑλληκρινὴς φίλος σου
 Κ. Δ. Φασουλαρίδης.

Ἰδιόγραφη ἐπιστολή του Κων. Δ. Φασουλαρίδη

Όπως αναφέραμε ήδη, από το 1908, φαίνεται ότι άρχισαν τα προβλή-
 ματα υγείας. Η γεμάτη στερήσεις ζωή του, σε συνδυασμό με την εξαντλητι-
 κή εργασία του φαίνεται ότι συνετέλεσαν στο να διαγνωστεί με την α-
 νίατη τότε φυματίωση. Η κατάσταση της υγείας του χειροτέρευε και τελι-
 κά, θεωρήθηκε ως μια λύση, ίσως η μόνη λύση, η αποστολή του στην Ελλά-
 दा, όπου με το καλύτερο κλίμα, ίσως η υγεία του παρουσίαζε βελτίωση. Φί-
 λιοι του, με έρανο συγκέντρωσαν το απαιτούμενο για το ταξίδι ποσόν και
 τελικά ανεχώρησε από την Νέα Υόρκη με το πλοίο KAPMANIA και έ-
 φθασε στον Πειραιά στις 20 Μαρτίου του 1909 και όπως ο ίδιος έγγραψε σε
 ἐπιστολή του στον Νισύριο φίλο του Μιχάλη Νικ. Καβαλιώτη, «αφίχθην εις
 Αθήνας λίαν καταβεβλημένος καταλύσας εις το νοσοκομείον Ευαγγελι-
 σμός...». Δυστυχώς, ο εξασθενημένος οργανισμός του δεν άντεξε και με-
 τά από τρεις ημέρες, το μοιραίο επήλθε. Πένης, άγνωστος και μόνος, ετά-
 φη σε κάποιο κοιμητήριο της Αθήνας. Ήταν 66 ετών, αλλά, (βλ. ανωτέρω),
 κατά την άλλη εκδοχή γεννήσεώς του, μόλις 43.

Επίμονες προσπάθειές μας στο δήμο Αθηναίων για εντοπισμό τουλάχισ-
 στον του κοιμητηρίου όπου ετάφη, δεν είχαν αποτέλεσμα. Έτσι έκλεισε ο

κύκλος ζωής ενός ρομαντικού και ονειροπόλου ευπατρίδη. Πάντως, αν, όπως παραθέτει ο π. Καλλίμαχος, (βλ. κατωτέρω), την πρωτοβουλία για την συγκέντρωση χρημάτων για την αποστολή του βαρέως ασθενούντος Κ. Φασουλαρίδη στην Ελλάδα την είχε ο επίσης εκδότης της εφημερίδας Α-ΘΗΝΑ, στο Σικάγο, Αθανάσιος Αργυρός, τότε γεννάται το ερώτημα, πώς είναι δυνατόν, η Νισυριακή παροικία της Αμερικής, η οποία έχει να επιδείξει για την περίοδο εκείνη αξιοθαύμαστο έργο αλληλεγγύης και συμπαράστασής προς τους έχοντας ανάγκη συμπατριώτες μας τόσο στην Αμερική όσο και στην Ελλάδα, και με δεδομένο ότι ο ασθενής, είχε διατελέσει και πρόεδρος του πρώτου συλλόγου τους, της Πορφυρίδας, πώς είναι δυνατόν να μην αναλάβουν εκείνοι την πρωτοβουλία για την παροχή βοήθειας προς τον πάσχοντα συμπατριώτη μας. Για μας, το ερώτημα παραμένει αναπάντητο.

Στην αντίπερα του Ατλαντικού χώρα, με τη βελτίωση των συνθηκών διαβιώσεως των Ελλήνων μεταναστών, οι νεώτερες γενιές, και όχι μόνο των Ελλήνων, άρχισαν να επιδεικνύουν ενδιαφέρον για διάφορα θέματα ως προς την ιστορική διαδρομή της ελληνικής παροικίας, μεταξύ των οποίων και για την ιστορία του ελληνικού τύπου, όπως έχει αναφερθεί ήδη στην αρχή της εργασίας αυτής. Έτσι από τις σχετικές έρευνες, επιβεβαιώνεται ότι ο αείμνηστος Κωνσταντίνος Δ. Φασουλαρίδης υπήρξε ο πρώτος που συνέλαβε και υλοποίησε την ιδέα εκδόσεως ελληνόφωνης εφημερίδας με σκοπό την συνένωση των ολιγαριθμών τότε Ελλήνων, την τόνωση του πατριωτικού και θρησκευτικού φρονήματός τους και την ενημέρωσή τους τόσο για τα τεκταινόμενα στην πατρίδα, όσο και για τα θέματα που τους ενδιέφεραν για την διαμονή τους στη νέα τους πατρίδα.

Είναι παρήγορο το γεγονός ότι τουλάχιστον στην Αμερική, έχουν λάβει χώρα πολλές εκδηλώσεις και έχουν γραφεί πάρα πολλές εργασίες σχετικά με την προσφορά του αείμνηστου Κώστα Φασουλαρίδη. Δεν θα ήταν υπερβολή, να δηλώσουμε ότι σε κάθε εκδήλωση, σε κάθε εργασία, σε κάθε έρευνα, ή διατριβή που αναφέρεται στις πρώτες αφίξεις Ελλήνων μεταναστών στην Αμερική, το όνομα του Φασουλαρίδη πάντα αναφέρεται και μάλιστα με ιδιαίτερο σεβασμό. Χαρακτηριστικό είναι σχετικό άρθρο της εφημερίδας «ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ», της 23^{ης} Νοεμβρίου του 1984, στη στήλη «ΠΡΑΚΤΟΡΙΚΑ», με τίτλο, «Ο πατέρας μας», το οποίο θεωρούμε αξιόλογο και γι' αυτό, παραθέτουμε σε φωτοτυπία, αποσπασματά του, μετά την αφαίρεση των στοιχείων του βιογραφικού του Κ. Φασουλαρίδη:

Ο «ΠΑΤΕΡΑΣ» ΜΑΣ

Τό ἐπάγγελμα τοῦ δημοσιογράφου, ιδιαίτερα ὅταν ἀσκεῖται κάτω ἀπό τίς συνθήκες πού τό ἀσκοῦμε ἐμεῖς οἱ ἑλληνόφωνοι τῆς Ἀμερικῆς, προϋποθέτει γερή δόση ... ρομαντισμοῦ καί δονκιχωτισμοῦ γιά νά μήν πῶ τίποτα χειρότερο καί βρωῶ τόν μπελά μου ἀπό τους συναδέλφους μου.

Κάθε λογικός και... φυσιολογικός ἄνθρωπος πού μεταναστεύει, φροντίζει νά βολευτεῖ οἰκονομικά, πράγμα πού ἐπιτυγχάνεται μέ τήν ἐπίδοση στίς ἐπιχειρήσεις. Τί χαῖρι καί προκοπή μπορεῖ νά κάμει κανεῖς, γράφοντας καί μάλιστα σέ ξένη πρός τή χώρα γλώσσα, γιά ἓνα περιορισμένο – ὑποχρεωτικά κοινό; Ἡ φλόγα ὅμως ἤ (ἂν προτιμᾶτε) τό «ψώνιο», πάντα ὑπάρχει. Κι ἔτσι παρηγοριόμαστε τουλάχιστον ὅτι ἐπιτελοῦμε λειτούργημα καί δέν ἀσκοῦμε ἐπάγγελμα.

Ἄν ὅμως γκρινιάζω ἐγώ σήμερα, τί νά ποῦν οἱ συνάδελφοι πού πέρασαν πρῖν ἀπό μένα, σέ χρόνια δυσκολότερα, πού οἱ ἀναγνώστες, ἦταν λιγότεροι καί ὄχι τῆς σημερινῆς πνευματικῆς στάθμης.

Ἦρωες ἀληθινοί θά πρέπει νά ἦταν οἱ ἄνθρωποι πού προηγήθηκαν καί τούς ὁποίους θυμήθηκα σήμερα ἐξ αἰτίας τοῦ Λευκώματος τοῦ Συλλόγου Νισυρίων «Γνωμαγόρας» τό ὁποῖο κάνει μνεῖα τοῦ πρώτου Ἑλληνοαμερικάνου δημοσιογράφου στήν Ἀμερικῆ, τοῦ Κωνσταντίνου Δ. Φασουλαρίδη.

Ἄς δοῦμε λίγα ἀπό τά βιογραφικά στοιχεῖα τοῦ ἥρωικοῦ αὐτοῦ πρωτοπόρου ἐπαγγελματικοῦ μας «πατέρα» ὅπως περιέχονται στό Λεύκωμα.

.....

Ὁ Φασουλαρίδης ἦταν ὁ τύπος τοῦ δημοσιογράφου-μποέμ, στρατευμένος, πού κατόρθωσε νά στρέψει τήν προσοχή τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν στά ἐθνικά καί κοινωνικά θέματα γιά τά ὁποῖα ἦταν ἀδιάφοροι. Παροιμιώδη ἔμειναν τά ἐθνικοῦ περιεχόμενου ἄρθρα του γιά τόν παλμό καί τή συγκίνηση πού μετάφεραν στούς ἀναγνώστες του.

Κατά καιρούς οἱ ἐφημεριδες τῆς Νέας Ὑόρκης ἔχουν ἀσχοληθεῖ μέ τό μεγάλο ἔργο πού προσέφερε στή δημοσιογραφία καί δίκαια ἔχει ὀνομαστεῖ «Πατέρας τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας στήν Ἀμερική».

Μαζί μέ το Λεύκωμα, ὁ Προεδρος τοῦ «Γνωμαγόρα» κ. Νίκος Σφακιανός, μοῦ ἔστειλε καί γράμμα ἑνός πολύ ἀξιόλογου Νισυρί-

ου, του Λάζαρου Κ. Κοντοβεροῦ, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὰ παρακάτω λόγια τοῦ ἀξέχαστου Δημ. Καλλίμαχου γιὰ τὸν Φασουλαρίδη: «Τοῦ ὀφείλουμε, ἔστω καί μετὰ θάνατο μιὰ ἐνδειξη τιμῆς, στοργῆς καὶ εὐγνωμοσύνης».

Ὁ τότε διευθυντὴς τοῦ «Ἐθνικοῦ Κήρυκα» ὑποσχέθηκε ὅτι: «Τὴν τιμὴ γιὰ τὴ μνήμη τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ πατέρα τῆς ἐν Ἀμερικῇ ἐλληνικῆς δημοσιογραφίας, τὴν διεκδικεῖ ὁ «Ἐθνικὸς Κήρυκας».

Ἄπό τότε ἔχουν περάσει 29 χρόνια καί τό μόνο πού ἔχει γίνεῖ βέβαια, εἶναι τό ὄνομα τοῦ Φασουλαρίδη νά ξεχνιέται ἢ νά μὴ λέει τίποτα σ' ἐμᾶς τοὺς νεώτερους.

Ἄλλά καί τί νά κάνεις γιὰ ἕναν ἄνθρωπο πού ἔζησε φτωχά καί πέθανε ἄγνωστος –σχεδόν– σ' ἕνα κρεββάτι ἀθηναϊκοῦ νοσοκομείου. Τὰ ἀγάλματα καί τὰ μνημεῖα δέ λένε πολλά πράγματα ὅταν δέν ὑπάρχουν οἱ κατάλληλοι χῶροι καί κυρίως ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἔχουν διαγραφεῖ ἀπό τὴ μνήμη μας.

Ταπεινὴ μου γνώμη εἶναι ὅτι τὴν πῖο σωστὴ ἀπάντηση-λύση ἔδωσε ἕνας ἄλλος γνωστός δημοσιογράφος-ἀγωνιστής, ὁ Πόλ Νόρ, ὁ ὁποῖος ἔγραφε:

*«Θά ζοῦνε ὅσο ζοῦνε, καί τὴ μνήμη τους
μ' ἀγάπη θά τιμοῦμε κι εἰλικρίνεια.*

*Κι ἂν ἴσως δέν ἐστάθηκε ἡ φήμη τους
μῆτε παγκόσμια μῆτε πανελλήνια,
κι οὔτε ποτέ ἀνδριάντα θά τοὺς στήσουνε,
κι ἂν ζήσανε χωρὶς φιλοδοξία
τό πῶς ποτέ δέ θά τοὺς λησμονήσουμε
θᾶναι γι' αὐτούς σάν μιὰ μικρὴ ἀθανασία».*

Ἄς κλείσουμε λοιπὸν στὴν καρδιά μας, στὴν ἀγάπη μας, στὴ μνήμη μας τὸν Κωνσταντῖνο Φασουλαρίδη καί ὅλους τοὺς ἡρωϊκοὺς πρωτοπόρους μας δημοσιογράφους. Κι ἐμεῖς οἱ νεωτεροί, ἄς ἀνοίγουμε πότε-πότε κανένα παλιὸ βιβλίο ἢ παλιὸ τόμο ἐφημερίδας, ἄς ἐνημερωνόμαστε πάνω στὴν ἱστορία τοῦ κλάδου μας καί ἄς κάνουμε πότε-πότε κανένα μνημόσυνο, γράφοντας δυὸ καλὲς κουβέντες γιὰ κείνους πού μᾶς ἄνοιξαν τὸν δρόμο.

Γραμμοφῶν

Ενδεικτικά, θα παραθέσουμε ορισμένες από τις εκδηλώσεις στη μνήμη του Κ. Φασουλαρίδη:

1. Την 14η Φεβρουαρίου 1953, σε εκδήλωση για τον «ελληνικόν τύπον και τα ελληνικά γράμματα», στη Ν. Υόρκη, ο Πρωθυερέυς π. Δημ. Μ. Καλλίμαχος, (*) αναφερόμενος στους πρώτους Έλληνες δημοσιογράφους στην Αμερική είπε: «*Πρόκειται αληθινά, περί κυριολεξίας. Όχι περί ποιητικής εικόνας, και σας αναφέρω «το αίμα» και την αγωνίαν των τριών με μεγάλην αξίαν πρωτοπόρων Ελλήνων δημοσιογράφων εν Αμερική. Αυτοί είναι, ο Κωνσταντίνος Φασουλαρίδης, ο Σωκράτης Ξανφάκης και ο Αθανάσιος Αργυρός*».

Στη συνέχεια, αναφερόμενος στον Φασουλαρίδη, αφού περιγράφει τις σπουδές του στην Κωνσταντινούπολη, την άφιξή του στην Αμερική, τις εκεί σπουδές του και τις διαδοχικές προσπάθειές του για έκδοση ελληνόφωνης εφημερίδας, καταλήγει: «*Το 1908 όταν σταμάτησε η έκδοση της εφημερίδας ΣΗΜΑΙΑ - ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΙ, η μικρά ελληνική κοινότης εμαστιζέτο από φρικτήν διαίρεσιν. Η κοινοτική εκείνη αλληλομαχία, η οποία διήρκεσεν επί πολλά μετά ταύτα χρόνια επηρέαζεν, ως ήτο επόμενον, και την πορείαν των εφημερίδων. Θύμα αυτής της κοινοτικής διαιρέσεως υπήρξεν και ο Νισύριος δημοσιογράφος. Καταπιεζόμενος από τους αλληλομαχούντας κοινοτικούς παράγοντας ο ωραίος εκείνος ιδεολόγος, παλαιών κατά των στερήσεων, έχασε και την υγείαν του. Προσεβλήθη από φθίσιν. Εκρίθη τότε αναγκαίον να αναχωρήση δια την πατρίδα ο αιμοπτύων λόγιος, ο οποίος, δια να μεταχειρισθώ την έκφρασιν του κ. Κρασσά, έγραφε πράγματι τα πονεμένα άρθρα του «με αίμα» και όχι με μελάνην. Εγεννήθη τότε το πρόβλημα των ναύλων του. Αλλά δεν συνεκινείτο κανείς από τους ερίζοντας Κοινοτάρχαοι οποίοι ελησμόνησαν τας υπηρεσίας του αιμοπτύοντος μαρτυρικού λογίου. Τότε, ο Αθανάσιος Αργυρός, θύμα και αυτός του ιδεαλισμού του, ο οποίος εξέδιδε τότε εις το Σικάγον την εφημερίδα Αθηνά, εδέησε να ανοίξει έρανον, διά το εισιτήριον του Δωδεκανησίου ιδεολόγου. Εμαζεύτηκαν μερικά πενιχρά κέρματα, έβγαλαν δε και ένα δίσκον διά τον πατέρα της ελληνικής δημοσιογραφίας. Έτσι εξοικονομήθησαν τα ναύλα. Όταν δε ο μάρτυς αυτός του «φωτισμού» έφθασεν εις τας Αθήνας, εξέπνευσε μετ' ολίγας ημέρας. Ετάφη πένης και άκλανστος ο πατέρας που έδωσε το φως του και το αίμα του, χάριν των αποδήμων αδελφών του*».

Στην ίδια εκδήλωση, ο π. Καλλίμαχος συνέστησε να ευρεθεί ο τάφος του Φασουλαρίδη και να στηθεί μαρμαρίνη πλάκα, ως μια αναγνώριση της θυ-

(*) Δημήτριος Καλλίμαχος. Πολυγροφότατος λόγιος, Πρωθυερέυς του Οικ. Θρόνου από την Θράκη, τακτικός συνεργάτης και αρχισυντάκτης της εφ. «Εθνικός Κήρυξ». Απεβίωσε το 1963.

σίας του υπέρ του ελληνισμού της Αμερικής.

Εδήλωσε επίσης ότι ο τότε διευθυντής του Εθνικού Κήρυκα, Μπάμπης Μαρκέτος, του είπε ότι *«την τιμήν αυτήν διά την μνήμην του μαρτυρικού πατέρα της ελληνικής δημοσιογραφίας της Αμερικής την διεκδικεί ο “Εθνικός Κήρυξ”*. Θα του στήσουμε πλάκα από Πεντελίσιο μάρμαρο και θα οργανώσουμε προς τιμήν του την πρόεπουσαν επιμνημόσυνον τελετήν».

Εκτενής περιγραφή της εκδηλώσεως και των λεχθέντων, ευρίσκονται δημοσιευμένα στο περιοδικό «ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ» αριθ. 123/1954, έκδοση του συλλόγου Νισυρίων Αμερικής, Γνωμαγόρας, με αναδημοσίευση στα ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, περιοδικόν του συλλόγου Νισυρίων Αθηνών ο Γνωμαγόρας, τ. 32/1960.

2. Την ίδια περίοδο, η γνωστή εφημερίδα της Νέας Υόρκης «Εθνικός Κήρυξ», αφιέρωσε ειδική έκδοση στη μνήμη του. Ακολουθεί φωτοτυπία του εξωφύλλου της εκδόσεως, με εντυπωσιακούς πράγματι χαρακτηρισμούς ως προς το πρόσωπο του αείμνηστου Φασουλαρίδη.

Χαρακτηριστικά της εκτιμήσεως των ανθρώπων του τύπου της Αμερικής προς τον Φασουλαρίδη, είναι όσα ακολουθούν στο κείμενο της ειδικής εκδόσεως, όπου, μεταξύ άλλων αναφέρονται: *«Με τα γεμάτα εθνικό παλμό άρθρα του έστρεψε την προσοχή των ομογενών στα εθνικά και κοινωνικά θέματα για τα οποία μέχρι τότε αδιαφορούσαν. Στο πρώτο κύριο άρθρο του πρώτου φύλλου της «Σημείας», (31-3-1905, έγραφε: Υπέρ των εθνικών συμφερόντων, υπέρ των εν Αμερική ελληνικών παροικιών, υπέρ του αδιασπάστου μέλλοντος του ελληνισμού θα εργασθώμεν εσαεί και εν όσο η πνοή ίσταται εις τα χείλη μας. Μαχητής, με φλογερό εθνικό παλμό στάθηκε μέχρι τέλους πιστός στην υπόσχεσή του. Αγωνιζόταν να ξεσηκώσει τον ελληνισμό της Αμερικής για τα ζητήματα της Κύπρου, Κρήτης και Μακεδονίας. Καντηρίαζε αγανακτισμένος τις μεγάλες δυνάμεις για τις αδικίες τους, τις ελληνικές Αρχές και τους ομογενείς του εξωτερικού όταν δεν έδειχναν το απαιτούμενο ενδιαφέρον για τα εθνικά θέματα. Ζητούσε με πόνο εθνική ενότητα και ενίσχυση ηθική και υλική, ειδικά για την παιδεία, αλλά και για τις παροικίες του εξωτερικού, όταν αντιμετώπιζαν δύσκολες συνθήκες. Πολύτιμη ήταν η προσφορά του και σε άλλους τομείς. Υποστήριζε και βοηθούσε πολύ τους Έλληνες μετανάστες. Πρωτοστάτησε στην ίδρυση συλλόγων, εθνικών και κοινοτικών. Στην Βοστώνη, με τον Ν. Αναγνωστόπουλο ίδρυσαν το εθνικό σωματείο «Μέγας Αλέξανδρος», με πολλούς Αμερικανούς φιλέλληνες ως μέλη. Υπήρξε ένας από τους πρώτους και ενεργητικούς οργανωτές των Νισυριακών σωματείων της Νέας Υόρκης.*

Το 1906 εξελέγη πρώτος πρόεδρος της «Πορφυρίδος» (σ.σ. σύλλογος Νισυρίων Ν.Υ.). Δυστυχώς, την εποχή εκείνη, η μικρή ελληνική κοινότητα ήταν διαιρεμένη, μια διαίρεση που επηρέασε και την πορεία των εφημερίδων».

ΜΙΑ ΑΛΗΣΜΟΝΗΤΗ ΜΟΡΦΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΦΑΣΟΥΛΑΡΙΔΗΣ

«Πατήρ τῆς ἐν Ἀμερικῇ Ἑλληνικῆς Δημοσιογραφίας». Πατριώτης — Καθοδηγητής — Ἀγωνιστής

Μεγάλος, ἀναμφισβήτητα καὶ θαρῶς ὁ χαρακτηρισμὸς «Πατήρ τῆς ἐν Ἀμερικῇ Ἑλληνικῆς Δημοσιογραφίας». Ἴσως νὰ μὴν ἐδόθη εἰς κανένα ἄλλον αὐτὸς ὁ τίτλος. Ἴσως κανεὶς ἄλλος δὲν θὰ διεκδικήσῃ νὰ τὸν λάθῃ. Διότι ὄλοι γνωρίζουν, ὅτι ὁ πρόδρομος καὶ ὁ ἐμπνευστὴς τῆς ἰδέας τῆς δημιουργίας μιᾶς Ἑλληνικῆς ἐφημερίδος εἰς τὸν «Νέον Κόσμον», ἡ ὁποία θὰ καθοδηγοῦσε καὶ θὰ βοηθοῦσε τοὺς πρώτους μετανάστες ἦτο ὁ ἐκ Νισύρου δημοσιογράφος ἀείμνηστος Κωνσταντῖνος Φασουλαρίδης.

3. Την 11^η Φεβρουαρίου 1965 εδημοσιεύθη στον Εθνικό Κήρυκα επιστολή του Νικ. Μονογεννή, ο οποίος αφού υπενθυμίζει στον διευθυντή της εφημερίδας κ. Μ. Μαρκέτο τα όσα είχαν λεχθεί στην προ δεκαετίας εκδήλωση για τα ελληνικά γράμματα και τον ελληνικό τύπο, και κυρίως την υπόσχεση του Κ. Μαρκέτου ότι η εφημερίδα του θα ενδιαφερότο για τον εντοπισμό του κοιμητηρίου στο οποίο εντάφη ο Κ. Φασουλαρίδης για την τοποθέτηση επιτύμβιας πλάκας, τον ερωτά για το αποτέλεσμα της έρευνας, αν δηλαδή έχει τοποθετηθεί η επιτύμβια πλάκα.

4. Την 9^η Μαρτίου 1965 εδημοσιεύθη στην ίδια εφημερίδα επιστολή του μεγάλου πατριώτη Ιακ. Καζαβή στην οποία, αφού παραθέτει την όλη πορεία και την εθνική δράση του Κ. Φασουλαρίδη, γράφει χαρακτηριστικά, *«κατηνάλωσε τον τρικυμιώδη βίον του όχι εις μάταια ζητήματα. Τον εχρησιμοποίησεν ως πατριδολάτρης φωτοβόλος πρώτον διαμετρήματος, πάντοτε επί των εμπροσθοφυλακών των εθνικών επάλξεων»*. Στο τέλος, υπενθυμίζει κι αυτός την υπόσχεση του διευθυντού της εφημερίδας και καταλήγει: *«Εις το εθνικόν αυτό έργον σας, θετικώς θα βοηθήσουν υμάς, αι συνασπισμένα Νισυριακάί Ενώσεις υπό την δόκιμον πατριωτικήν ηγεσίαν του καθηγητού Μιχαήλ Κατσιματίδη»*.

5. Την 1^η Αυγούστου του 1966, ο γνωστός συμπατριώτης μας αρχαιοδίφης Λούης Κοντοβερός απέστειλεν επιστολή με πολλούς αποδέκτες, στην οποία, αφού περιγράφει την ιστορία του Κ. Φασουλαρίδη και επαινεί τους ανωτέρω συμπατριώτες μας Ν. Μονογενή και Ι. Καζαβή, για την υπόμνηση προς τον διευθυντή του Εθνικού Κήρυκα της υποσχέσεώς του για τη δημιουργία επιτύμβιας στήλης, προτείνει Νισυρίους της Αμερικής για τη δημιουργία Επιτροπής η οποία θα επιμεληθεί της κατασκευής ενός κενотаφίου για να τιμηθεί ο μεγάλος νεκρός, δεδομένου ότι, (όπως ο ίδιος σημειώνει), *«ανδρών επιφανών πάσα γης πατρίς»*, παραφράζοντας ελαφρώς τη ρήση του Θουκυδίδη από τον ανεπανάληπτο Επιτάφιο του Περικλέους.

6. Με άρθρο του στην εφημερίδα Νισυριακά Νέα της 9.10.1997 ο Γιάννης Χαροφύλης, με τίτλο *«Εκείνοι που δεν πρέπει να ξεχνιούνται»*, αφού περιγράφει την ζωή του αείμνηστου Κ. Φασουλαρίδη και την πολυσχιδή δράση του, καταλήγει: *«Απ' ό,τι είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, μέχρι σήμερα, όχι μόνο οι Νισυριοί, αλλά και όλοι όσοι είχαν υποχρέωση να τιμήσουν τον πρωτοπόρο της δημοσιογραφίας και δάσκαλό τους, «παρέμειναν ξένοι». Κι ο Κωνσταντίνος Φασουλαρίδης, ο άνθρωπος «που έδωσε το φως του και το αίμα του χάριν των αποδήμων αδελφών του», όχι μόνο εντάφη «πένης και άκλαντος», αλλά σιγά-σιγά, το όνομά του χάνεται στα τάρταρα της λήθης»*.

7. Ο Μιλτιάδης Λογοθέτης, στο τρίτομο έργο του «Δωδεκανησιακός τύπος», 2010, στο κεφάλαιο «Ο Νισυριακός τύπος» σ. 444-445 αναφέρεται στην έκδοση της πρώτης ελληνόφωνης εφημερίδας στην Αμερική από τον Κωνσταντίνο Φασουλαρίδη και στον τρίτο τόμο στο κεφάλαιο «Δωδεκα-

νήσιοι εκδότες...», παρέχει περισσότερες πληροφορίες για την όλη δραστηριότητα του Κ. Φασουλαρίδη.

8. Στις 14 Μαρτίου του 2010, με τη συνεργασία του συλλόγου Νισυρίων Ν.Υ. και του «Εθνικού Κήρυκα», έγινε «πολιτιστικό μνημόσυνο» για τον Κ. Φασουλαρίδη με μεγάλη προσέλευση επισήμων και κοινού. Κύριος ομιλητής ήταν ο διευθυντής του Εθνικού Κήρυκα Αντ. Διαμαντάρης. Ο πρόεδρος του συλλόγου και έχων την ιδέα διοργάνωσης της εκδηλώσεως Γεώργιος Ανδριώτης, καθώς και οι Γεν. Πρόξενοι Ελλάδος και Κύπρου απηύθυναν χαιρετισμό. Μεταξύ των ομιλητών ήταν και ο Νίκος Σφακιανός, ο οποίος με την εισήγησή του ανεφέρθη στην οικογένεια του τιμωμένου.

Οι φωτογραφίες που ακολουθούν είναι από το αρχείο του «Εθνικού Κήρυκα».

Ο Πρόεδρος του συλλόγου Νισυρίων απευθύνει χαιρετισμό

Ο Α. Διαμαντάρης στο βήμα

«ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ» - ΠΕΜΠΤΗ, 11 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ, 1965

«Η ΘΕΣΙΣ ΠΟΥ ΤΟΥ ΑΞΙΖΕΙ . . .»

Αγαπητέ μου κ. Μαρκέτο,
Είχα την εικαιρία να παρευρεθώ στην διάλεξίν που εδόθη στο Φίλικό στην πνευματική αυτήν γωνιά, και να αποτίσω ένα έλεγχιστον φόρον τιμής και ευγνωμοσύνης στον μεγάλο μας πατέρα της δημοσιογραφίας στον άειμνηστον Δημήτριον Καλλιμάχον. Σέξ συγκάιρω λοιπόν αγαπητέ μου κ. Μαρκέτο διά τά ώραία και εαυθυτόγαστα λόγια που αναφέρατε διά τον άκούραστον αυτόν αγωνιστήν, τον άγνιον πατριώτην, τον δυναμικόν άνθρωπον, τον μέγα ύποστηρικτήν της γλώσσης, και της θρησκείας μας. . . .»

Δικαίως λοιπόν του δώσατε την θέσιν που του αξίζει και θά βρισκείται παντοτεινά στην πρώτη σειρά της Ιστορίας μας του έποδμήμου εδών Έλληνισμού της Αμερικής.

Πρό δεκετίας, άκριβώς, στον Έρτσασμο του Έλληνικού τύπου και των Έλληνικών γραμμάτων που εδόθη στην Αρχιεπισκοπήν, προσκληθείς ο άειμνητος Καλλιμάχος, ώμιλησε μέ θέμα τά 62 χρόνια του Έλληνοαμερικανικού Τύπου. Άνέφερε λοιπόν στον λόγο του, δημοσιογράφους Έλληνας, που αυτοθυσίασθησαν γιά να δώσουν φώς στους έποδμήμους εδών άδελφούς μας, και μεταξύ αυτών ανέφερε και τον εκ Νισύρου διανοούσημον Κωνσταντίνον Φασουλαριδίην.

Έσοπούαυσε είπε στην Κωνιταντινούπολιν εις την μεγάλην του Γένους Σχολήν. Υπήρξεν εκεί διδάσκαλος και Ίεροφάντης των Έλληνικών γραμμάτων, και διετέλεσε συνεργάτης της μεγάλης εφημερίδος, του «Νεολόγου».

Ήλθε στην Αμερικήν τό 1889 εξέμαθε την άγγλικήν, έφοίτησε εις τό τεχνολογικό Ίνστιτούτο της Μασσαχουσέτης, και τό 1892 εξέδωκε εις την Βοστώνην την πρώτην Έλληνικήν Έφημερίδα, τον «Νέον Κόσμον».

Ήλθε κατόπιν στην Νέαν Υόρκην. Υπήρξε επί ένα διάστημα ο πρώτος συντάκτης της Άτλαντίδος, η όποία ιδρύθη από τον Σόλων Βλαστόν.

Μετά τό 1905 ο Φασουλαριδίης ίδρυσε έν Νέα Υόρκη Ίδιικήν του εφημερίδα έθνοπαθείαν την «Σημάταιν» η όποία ήνώθη με μίαν άλλην τήν «Φερμοπούλαν» υπό τον τίτλον «Σημάται και Φερμοπούλα» μέχρι τό 1909, όποτε και σταμάτησε η έκδοσις της.

Τά χρόνια τέτε ως είπε ο άειμνητος Δ. Καλλιμάχος ήσαν πολύ δύσκολα δυσχερεία, και έκτός αυτών υπήρξε μεγάλη διάκριση εδών και ο δημοσιογράφος αυτός έμαστίζετο, από την φρικτήν εκείνην διάκρισιν και καταπαζόμενος ως είπε από τους έλληλομαχοούντας κοινοτικούς παράγοντας και πολιτών κατά των στερήσεων, άρρώστιας.

Εδών λοιπόν ο Καλλιμάχος αιθανόμενος τους μόγθους και κόπους του δημοσιογράφου αυτού, είπε ότι τά άρθρα του τά έγραψε μέ αίμα αντί μελάνης.

Ασθενών τότε ο Φασουλαριδίης έκριθη άναγκασίον να φύγη διά πατρίδα όποτε ο Άθανάσιος Άργυρός δημοσιογράφος και αυτός από τό Σικάγον εδέησε να άνοιξη έρσαν διά τό εισιτήριό του. Έτσι εξοικονομήθησαν τά ναύλα του και όταν έφθασε στάς Άθήνας απέθανε μετ' όλίγας ημέρας και έτάφη πένης και οικόλυτος. Τό θράμα αυτό σάς τό διηγήθηκε ο Καλλιμάχος, αγαπητέ μου Μαρκέτο, και σού προσέθεσε επί λέξει τά εξής: Του όφειλομε του Φασουλαριδίη έστω και μετά θάνατον μίαν ένδειξιν τιμής, στοργής και ευγνωμοσύνης: Θα έπρεπε να εγρεθη κάποιος να άναλάθη την δασκάνη να άνεμερεθη ο τάφος του μαρτυρικού δημοσιογράφου και να του στήθη μαρμαρίνη πλάκα με έγχάρακτα τά λόγια που θυμεις εθέθατε γνωρίζετε. Σέ όσα δέ ο καλόκαρδος και καλόμυθος Καλλιμάχος σάς είπε, συνεκινήθητε και του είπατε:

Την τιμήν αυτήν διά την μνήμην του μαρτυρικού αυτού πατέρα της έν Αμερική Έλληνικής δημοσιογραφίας την διεδικεί ο «Εθνικός Κήρυξ». Θα του στήσωμε την πλάκα από πεντελίσο μαρμαρο, και θα όργανώσωμε προς τιμήν του την κρέτους άπινυμίσουνον τελετή.

Θά ήθελα λοιπόν αγαπητέ μου Μαρκέτο να ξεούρω, έγινε η έπιθυμία αυτή του Καλλιμάχου;

Θεωρώ δέ πολύ σκόπημον να δημοσιευθη τό γράμμα μου, διότι είναι γιλιόδες εδών Νισύριοι που ούτε γνωρίσαν ποτε ούτε έαύρουν πώς ο Κωνσταντίνος ο Φασουλαριδίης ήτο γόνος, και καχημα της Νισύρου.

Τακτικός άναγνώστης και συνδρομητής σας.

Μετ' εκτιμήσεως πολλής διατελώ,

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΟΝΟΓΕΝΝΗΣ

FOREST HILLS, N. Y.

Ο ΦΑΣΟΥΛΑΡΙΔΗΣ

Αγαπητέ κ. Μαρκέτο,

Επιτόφαστέ μου παρακαλώ να προσέθεσ δυό λόγια εις την έπιθυμίαν του άειμνηστου μεγάλου συνεργάτου σας Δόκτωρος Δημητρίου Καλλιμάχου, σχετικά με την ώραίαν ήνώσην του, προς την Διοκληρωτικήν και πάγκοιον άναγνώσειν του Νισυρίου Πατρός της έν Αμερική Έλληνικής Δημοσιογραφίας. Ο Φασουλαριδίης υπήρξεν ένας από τους πρώτους και ενεργητικούς όργανοτάς των Νισυριακών ετίσεως σωτηρίων της Νέας Υόρκης. Ήτο ο πρώτος πρόεδρος του πρώτου ατόων έν Νέα Υόρκη σλλόδγου «Πορφύρας», και εις τόν τακτικόν αυτής άγροπήν εις τά έτήσια Νισυριακά δέπννα και συνέδρια.

Κατηνώαυσε τον τρικυμιώδη βίον του όχι εις πάτασον ζητήματα. Τόν έχηρημοποίησεν ως πατριόλόγην φωτοθέλος πρώτου διαμαρτυρικός πάντοτε επί των έπιτροσοφολογικών των έθνικών έπέδξων.

Ασθενήσας έν Νέα Υόρκη και εθάσας εις Έλλάδα, απέστειλε ταχυδρομικόν δελτάρον εις τον άειμνηστον φίλον του και ανθυμίστην μας Μιχαήλ Καθλιμάχον. «Αισιθείς. Εγγραψέν ένταυθα σφόδρα καταθέλημένος, κατέλασε εις τό νοσοκομείον «Εσάργελικίδος». Καί εις τό νοσοκομείον αυτό απέθισεν ο άειμνητος Νισύριος πατριώτης.

Είς όθως, αξιότιμε κε Μαρκέτο, άφησ την ύπογείωσιν ο Δρ. Καλλιμάχος, της εκτιμήσεως του έργου του τραού Νισυρίου δημοσιογράφου. Καί έγω άκράβαντον πεποιθήσιν ότι, σόκαρις δοθησόμεν ης, θα ίκανοποιηθί αυτή.

Είς τό έθνικόν αυτό έργον σας θετικώς θα βοηθήσουν ύμεις οι συγκαπομείνα Νισυριακά Ένώσεις υπό την δόκιμον πατριωτικήν ήγεσίαν του Καθηγητού Μιχαήλ Κατσιωατίδη.

Μετα πόλλης εκτιμήσεως

ΙΑΚΩΒΟΣ Ν. ΚΑΖΑΒΗΣ
ST. PETERSBURG, FLA.

Οι πρόγονοι μας, μάς εκληροδότησαν ήθικόν και πνευματικόν μεγαλείον. Υποχρέωσις μας είναι να τό διατηρήσωμεν και να τό μεταδώσωμε εις τους άπογόνους μας.

«Γώρας που θα φύγω και θα πάω στά ξένα και θα ζούμε μήνες, χρόνος χωρισμένοι, έπις να πάρω κάτι κ' από σένα, γολανή Πατριδα πολυαγαπημένη».

«ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ» - ΤΡΙΤΗ, 9 ΜΑΡΤΙΟΥ, 1965

Αντίγραφο

Παραίτησε μου (προς όσους τα πρόσωπα είναι αναφέρονται κάτωθι.)

"Αγ' εικός, σε ε' έρημον. - αι ευκαρίας δέν τρεσμ

Υπό την αιγίδα του Καθηγητού Μιχαήλ Α. Κατσιματίδη ως επέβη συνεννόησας αρμοδίων να εκπελέσουν Έπιτροπήν όπως εμφανισθή εις τον Διευθυντήν του "Εθνικού Κήρυκος" κ. Μπαμπού Μαρκετόν, ίνα του υπενθυμίση τους λόγους του αλασμονήτου μαχητού του καλέσμου Δημ. Καλλιμαχίου, επί τούτου: "Του οφέλομε του Φασουλαρίδη έστω και μετά τον θάνατον μιαν ένδειξιν τιμής, σεργίης και ευγνωμοσύνης," και εκ της ομιλίας αυτής, ο κ. Μαρκετός, ως καλός πατριώτης, συμμηνθείς είπε: "Την τιμήν αυτήν διά την ανήμην του μαρτυρικού αυτού πατέρα της έν Αμερική Ελληνικής Δημοσιογραφίας την διεδικεί ο "Εθνικός Κήρυξ." Και τίθεται το ερώτημα: "Είκοτε παρήλθον ένδεκα και πλέον έννιάς τοί, επομένως, από τότε ή διεκδικήσας αυτή θα αρχίση να τελή εις εφαρμογήν;

Συγχαρητήρια εις τον κ. Νικόλαον Μονομηνή διά την υπόνοιαν του θέματος, όπερ είναι υπέρογον προνομίον διά τους Νισαρίους να διεδικούν τα πρώτεια της δημοσιογραφίας εις τον Νέον Κόσμον, αφού και την εφημερίδα του ο έλευνούμενος Κωνσταντίνος Φασουλαρίδης, την οποίαν ίδρυσεν εις την Βοστώνην, την "Άθήνα της Αμερικής," το 1892, την ώνόμασε "ΝΕΟΝ ΚΟΣΜΟΝ." (όσο επιπρο της ίδρύσεως της "Ατλαντίδος" και είκοσιτόια προ του "Εθν. Κήρυκος"). Επίσης και εις τον κ. Ιάκωβον Ν. Καλαβήν, ο όποιος με τον πατρών της ερώνης του, μάς διεφώτισε και άλλην σελίδα της μαρτυρικής ζωής του ήμίαντος της ηρακίδας, ο όποιος έτεσε βήμα της παραγνωρηθείσας των δύναμειών του κατά τας δυσκόλους και σιγήσας ήμέρας της ανέχειας και των δυσχερειών της τότε εποχής, ως και της τότε έπιστάσεως και ανιάσεως νόσου (του φυματικού βακίλλου), ή τις ελπιώμεθα ανδρών να κωσέβη εις την Ελλάδα διά να εσθή ίσασιν εις την Άλλαγήν του εύκότατου ισχύματος. Ανιδέος ή μητέρα Ελλάδα διά τον άγμωστον έπαικέτην της, ο όποιος υπηρέτην υποστηρικτής της προς την πατρίδα λαπορέας, φροφρας της ηλώσεως και της θρησκείας της, ως και διά την αφοσίωσιν της φιλοπατρίας του να ελυτπερηθ, να καθωσθή και να βοηθή τον αρχικώς άπόδημον έλληνημόν, όποδοχεται να ανακουφίση τον ελίντλημένον οργανισμόν του δευτού βώματος του αρρώστου τέκνου της, και εις τον θάνατόν του να παραστή ως φιλοστοργος Μάννα θρηπούσα το νεκρικόν πτώμα του, το όποιον ενεταφιάσεν εις το έσσει έλαφρόν χωμά της....

Διά το λοιπόν αυτό συμβεβηός, και διά το μορταϊόν ενός πρώτου δημοσιογράφου Νισαρίου εις την χώραν της ευκαρίας, εημέρειας και του πλούτου, ως άνεγερθή προς αναμνήσιν και τιμήν του άποθανόντος κενοτάφιον, ως είνονικός τάφος μετ' έντυπωμένου επιγραφής, διά προσκύνημα και τεμνήριον εις τας επερχόμενας ήμερας. "Ανδρών γάρ έπιφανών, όστου ήης, πατρός,"

Ός μέλη της τιμητικής αυτής αντιπροσωπείας υπαδείκνυν τους κ.κ. Νικόλαον Μονομηνήν, Ιάκωβον Ν. Καλαβήν, Μιχαήλ Α. Κατσιματίδην, Δημοσθένη Τριανταφύλλου, Γαβριήλ Σακελλαριόδη, Γεώργιον Κων. Ζαχαριάδην, Γεώργιον Χ. Καραύου, ή και σιονήτετε άλλο πρόσωπων ήμνονόμενον υπό των άνωθεν αναφερομένων.

Με την έπίδεικα πως το ζήτημα τούτο θα λησθή υπό σοβαράν έπισοπτείαν και ταχέαν ένέργειαν προς προωτισμόν της έν πολλών χρόνων άδρανείας και αδιαφορίας μας, διατελεθ, Μετά παρορωτικών και ήμερδιών χαριετηριών,

Κάλαρος Κ. Κοντοβερός.

Ο υπογράφων, ως πρόεδρος της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, εντός των πλαισίων της πρωτοβουλίας μας να τιμούμε τα φυσικά πρόσωπα ή τις συλλογικές οντότητες της κοινωνίας πολιτών που προσέφεραν με οποιοδήποτε τρόπο στην πατρίδα και στην κοινωνία, μετά τη συγκέντρωση των απαραίτητων στοιχείων, άρχισε από ετών τον προγραμματισμό εκδηλώσεων τιμής στο άξιο της πατρίδος τέκνο, τον Κωνσταντίνο Δημητρίου Φασουλαρίδη.

Απευθυνθήκαμε εγγράφως στο Ληξιαρχείο του δήμου Αθηναίων, για να εντοπίσουμε το κοιμητήριο ταφής, αφού ως άπορος, αποβιώσας στον Ευαγγελισμό, θα πρέπει να έχει ταφεί με μέριμνα του δήμου Αθηναίων. Δυστυχώς, παρά τις πρόσθετες προσπάθειές μας, δεν κατορθώσαμε να το εντοπίσουμε, παρ' ότι προσεφέρθημε να ερευνήσουμε προσωπικώς τα αρχεία, στα υπόγεια, υπό την εποπτεία των αρμοδίων.

Την 17/6/2019, απευθύναμε, επιστολή προς την Ένωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, με την οποία, αφού τους ενημερώσαμε για την όλη ιστορία του συναδέλφου τους και το τραγικό τέλος του, τούς προτείναμε την πραγματοποίηση από κοινού, μιας εκδηλώσεως τιμής στη μνήμη του. Δυστυχώς, ούτε απάντηση δεν καταδέχτηκαν να στείλουν. Τους απασχολούσαν άλλες προτεραιότητες. Τα σχόλια, περιττεύουν...

Προ πενταετίας, αναρτήσαμε στην ιστοσελίδα μας, ειδικό Κεφάλαιο, στην ελληνική και αγγλική, με την καταγραφή της όλης δράσεως και του δραματικού τέλους του Κώστα Φασουλαρίδη. Τέλος, με ομόφωνη απόφασή του, το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας μας, απεδέχθη την πρόταση του υπογράφοντος, για αφιέρωση του 22^{ου} τόμου των ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ, στον αείμνηστο συμπατριώτη μας. Για την πληρέστερη παρουσίαση του έργου του, αρχίσαμε νέα έρευνα για την ανεύρεση αντιγράφων από τις εφημερίδες τις οποίες ή εξέδιδε ο ίδιος, ή είχε συνεργαστεί για την έκδοσή τους. Εκτός από το διαδίκτυο, ερευνήσαμε πολλές βιβλιοθήκες, ακόμη και σε ειδικά ινστιτούτα της Αμερικής, ως ανεφέρθη ήδη ανωτέρω, με αποτέλεσμα, να τις εντοπίσουμε όλες πλην της, πιο σημαντικής ίσως, του «ΝΕΟΥ ΚΟΣΜΟΥ», για την ανυπαρξία του οποίου, έχουμε ήδη καταγράψει μια εξήγηση.

Το ερώτημα που μοιραίως αναφύεται είναι: Έπρεπε να περάσουν εκατόν δέκα τέσσερα χρόνια από το θάνατό του για να τιμήσει η ιδιαίτερη πατρίδα του αυτό το άξιο τέκνο της, που με τον ρομαντικό πατριωτισμό του και την αξιοθαύμαστη ανυστεροβουλία του, την τίμησε όσο λίγοι; Η Εταιρεία μας δεν έχει λόγο να απολογηθεί γι' αυτό. Δηλώνουμε όμως ευθαρσώς, ότι υπάρχει και άλλη ανάγνωση αυτού του γεγονότος της ασύγγνωστης αμέλειας και παραλείψεως. Η ανεκτίμητη προσφορά του Κωνσταντίνου Δημητρίου Φασουλαρίδη είναι τόσο μεγάλη, ώστε, ακόμη και μετά από 114 χρόνια, αποτελεί αντικείμενο θαυμασμού και εκτιμήσεως από κάθε ανυστερόβουλα και αγνά σκεπτόμενο Νισύριο, ώστε ακόμη και σήμερα, να αισθανόμαστε την υποχρέωση να του αποδώσουμε τις οφειλόμενες τιμές.

Ο δικαιοκρίτης Θεός, ας τον αναπαύσει και ας είναι αιωνία η μνήμη του.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΤΑ ΜΕΤΑΘΑΝΑΤΙΑ ΤΕΤΡΑΔΡΑΧΜΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΤΥΠΟΥΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΝΙΣΥΡΟ:

Χρονολόγηση - επιφυλάξεις για την απόδοση,
παλαιότερες και νεότερες*

 Δρ Ευαγγελία Αποστόλου*

Η Νίσυρος, νησί των ανατολικών Σποράδων του Αιγαίου¹, της σημερινής Δωδεκανήσου², βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του ηφαιστειακού τόξου του νότιου Αιγαίου³. Δεσπόζει του συμπλέγματος ηφαιστειακών νησίδων που την περιτοιχίζουν ιδίως από την βορειοδυτική πλευρά⁴ μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει το Γυαλί⁵. Ηφαιστιογενής η ίδια η Νίσυρος στους αρχαίους χρόνους υπήρξε άρτια πόλις και εντυπωσιακά ευημερούσα, όπως αποδεικνύουν τα πολλά και πολύ σημαντικά κινητά ευρήματα⁶ που έχουν έρθει στο φως από την πολυετή ανασκαφική έρευνα, τα ακίνητα μνημεία, ιδίως τα τείχη της πόλης⁷ που έχουν προσελκύσει πολύπλευρο ενδιαφέρον για τη μελέτη και την υποδειγματική αποκατάσταση-αναστήλωσή τους και ασφαλώς οι επιγραφές⁸.

Στη νομισματοκοπία της Νισύρου, που έχει επανεξετασθεί πρόσφατα⁹, αποδίδεται και η μικρή κοπή τετραδράχμων με τους νομισματικούς τύπους του Αλεξάνδρου¹⁰, που φέρουν το χαρακτηριστικό αρχικό γράμμα Ν στο πεδίο της πίσω όψης (του οπισθοτύπου).

* Ευαγγελία Αποστόλου, Προϊσταμένη Τμήματος νομισμάτων, σταθμίων & μικροτεχνίας, σφραγίδων & μεταλλίων, Νομισματικό Μουσείο.

Το άρθρο αφιερώνεται στον επίτιμο καθηγητή κλασικής Αρχαιολογίας του ΕΠΚΑ κ. Πάνο Βαλαβάνη, καθώς επρόκειτο να κατατεθεί στον τόμο προς τιμή του, πράγμα που τελικά δεν στάθηκε δυνατό.

Εκφράζονται θερμότατες ευχαριστίες για τις πολύτιμες συμβουλές και υποδείξεις στους αγαπημένους συναδέλφους και φίλους, την κα Βάσω Πατσιαδά, την κα Ελένη Παπαευθυμίου, την καθηγήτρια της Σορβώννης - Paris IV κα Marie-Christine Marcellesi, την κα Καλλιόπη Μπαϊράμη και τον κ. Αλέξανδρο Ανδρέου. Επίσης, θερμές είναι και οι ευχαριστίες στον εξαίρετο κ. Νίκο Σουγλέ, χειριστή Η/Υ στο Νομισματικό Μουσείο, για την μικρή μεν, αλλά σημαντική συμβολή του.

Εμπροσθότυπος: Κεφαλή Ηρακλή με λεοντή περιβάλλεται από σικτικό κύκλο.

Οπισθότυπος: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ· ένθρονος Δίας κρατάει αετό με το δεξί χέρι και σκήπτρο με το αριστερό. Στο πεδίο αριστερά Ν ή Η. (ΕΙΚ. 1).

Το Ν (ανάστροφο, Η, σε μία από τις οκτώ γνωστές σφραγίδες) (ΕΙΚ. 2), αρχικό του ονόματος της εκδίδουσας αρχής (ΝΙΣΥΡΙΟΝ = Νισυρίων)¹¹ είναι ένα από τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία η κοπή αποδίδεται στη Νίσυρο¹². Επιπλέον ορισμένα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά, συγκεκριμένα η ομοιότητα με αλεξάνδρους της Ρόδου¹³, εντάσσουν την μικρή αυτή νομισματική παραγωγή της Νισύρου στην περιοχή της Καρίας.

Τετράδραγμα Νισύρου με τους τύπους Αλεξάνδρου έχουν εντοπισθεί στη σύνθεση τεσσάρων νομισματικών θησαυρών:

1. Στον θησαυρό από το Mekterini (IGCH1410) της Φρυγίας/1956¹⁴. Έξι τετράδραγμα με Ν, οι αρ. 421-426 (σλ. 19, πίν. 19). Χρον. απόκρυψης: περί το 195 π.Χ.

2. Στον θησαυρό από Κιλικία ή Παμφυλία που εντοπίστηκε στο εμπόριο (commerce the Cilicia or Pamphylia hoard)/2000 (CH 10, 272)¹⁵. Πρόκειται για δύο τετράδραγμα με Ν, οι αρ. 200-201 (σλ. 141, πιν. 27). Χρον. απόκρυψης: το 190/89 π.Χ.

3. Στον θησαυρό από το Gaziantep/1994 (CH 9, 527 και CH 10, 308)¹⁶. Ένα τετράδραγμα με αρ. κατ. Α1363 (σλ. 204), με ίδια σφραγίδα εμπρόσθιας όψης με αυτήν του νομίσματος 421 από τον θησαυρό Mekterini. Χρον. απόκρυψης: 143 π.Χ.

4. Σε θησαυρό από την ανατολική Ανατολία (;) [E.Anatolia?]/1991 που εντοπίστηκε στο εμπόριο (CH 9, 517)¹⁷. Ο θησαυρός περιέχει 379 + τετράδραγμα με τύπους Αλεξάνδρου, μεταξύ των οποίων ένα Νισύρου (αρ. κατ. 121). Φέρει επισήμανση (πρόσθετη μικρότερη σφραγίδα στην εμπρόσθια όψη) με παράσταση άγκυρας. (ΕΙΚ. 3). Πολλά από τα νομίσματα του θησαυρού είχαν επισημάνσεις (άγκυρα, μετωπική κεφαλή Ηλίου κ.ά.). Χρον. απόκρυψης: 150-100 π.Χ. ή λίγο νωρίτερα.

Οι χρονολογίες απόκρυψης των θησαυρών, περί το 195 π.Χ., το 190/89 π.Χ., το 143 π.Χ. και το δεύτερο μισό του 2^{ου} αι. π.Χ. αντίστοιχα δεν συνα-

2507a

Εικόνα 1:

P2507 (από Price)

Εικόνα 2: Αλεξάνδρου Νίσυρου (πιν. 4 από Ashton, Kinns & Meadows, NC 2014), Αρ. 18-21 (ο πρώτος εμπροσθότυπος), Αρ. 22-25 (ο δεύτερος εμπροσθότυπος), Αρ. 18-25 (Οκτώ οπισθότυποι, στον αρ. 23 το Ν ανάστροφα)

Εικόνα 3: Αλέξανδρος Νισύρου με επισήμανση άγκυρα (εμπρόσθια όψη).

ντούν προσκόμματα στην χρονολογία έκδοσης των τετραδράχμων της Νισύρου, αντίθετα η τελευταία προηγείται, συγκεκριμένα, τοποθετείται περί το 201/200 π.Χ., οπότε το νησί ενσωματώνεται στο ροδιακό κράτος.¹⁸ Η περίοδος κατά την οποία αποθησαυρίστηκαν *αλέξανδροι* αρκετών μικρασιατικών νομισματοκοπειών μεταξύ των οποίων και οι *αλέξανδροι* της Νισύρου θεωρείται περιορισμένη· συνήθως απαντούν σε περιοχές όχι μακρινές από τον τόπο έκδοσής τους.¹⁹ Εντούτοις *αλέξανδροι* αρκετών άλλων νομισματοκοπειών (μεταξύ των οποίων της Ρόδου, της Μιλήτου κ.ά.) είχαν ευρύτερη κυκλοφορία στον χώρο και τον χρόνο.²⁰ Πάντως είναι σαφές πως η κοπή των μικρασιατικών *αλεξάνδρων*, όπως αυτοί της Νισύρου, σχετίζεται με τα ζωηρά γεγονότα που αναστάωσαν την περιοχή της δυτικής Μ. Ασίας στα τέλη του 3ου αι. π.Χ., όσο κοντά ή μακρύτερα αποθησαυρίστηκαν, σε άμεσο ή σε μεταγενέστερο χρόνο από την περίοδο έκδοσής τους.²¹

Έχουν διατυπωθεί σχόλια πρόσφατα ότι το γράμμα Ν, που υπάρχει ανάστροφα χαραγμένο στο πεδίο αριστερά στην οπίσθια όψη μιας νομισματικής σφραγίδας από τις οκτώ γνωστές²² τετραδράχμου Νισύρου, απαντά και στην γραφή του εθνικού ΚΝΙΔΙΟΝ²³ σε τετράδραγμα Κνίδου του 2ου αιώνα π.Χ.²⁴ Το στοιχείο αυτό υπήρξε αφορμή να επαναδιατυπωθούν επιφυλάξεις²⁵ ως προς την ορθότητα της απόδοσης της κοπής στη Νίσυρο.

Ο Henri Seyrig, στη δημοσίευση του θησαυρού του Mekterpini (IGCH 1410) Φρυγίας, πρώτος εξέφρασε τις επιφυλάξεις του για την απόδοση στη Νίσυρο των έξι (6) *αλεξάνδρων*, προσθέτοντας ερωτηματικό στο όνομα του νομισματοκοπειού (Nisyros?- σλ. 4 και πιν. 19 της δημοσίευσης). Στη συνέχεια στον μνημειώδη τόμο *The Coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arridhaeus* ο Martin Price με λιτή αναφορά στην παράγραφο των *αλε-*

ξάνδρων της Νισύρου συνοψίζει ως εξής: The issues attributed to Nisyros in the Mektepinini hoard are Carian in style and bear the initial letter of the island's name. The issue is clearly parallel to the period of Alexander coinage at Rhodes²⁶. Πάντως, στη δημοσίευση των θησαυρών με προέλευση το εμπόριο, δηλ. τον θησαυρό από την Κιλικία ή την Παμφυλία/2000 (CH 10, 272) και από την περιοχή του Gaziantep/1994 (CH 9, 527 και CH 10, 308) δεν εγείρονται αμφιβολίες σχετικά με την απόδοση των αλεξάνδρων με Ν στο νομισματοκοπείο της Νισύρου²⁷.

Ανακεφαλαιώνοντας, τα συγκεκριμένα τετράδραγμα της Νισύρου, αποτελούν μια σαφώς διακριτή ομάδα σε σύγκριση με τους αλεξάνδρους άλλων νομισματοκοπειών της ίδιας χρονικής περιόδου, του τέλους 3^{ου} αι. π.Χ.²⁸ και της περιοχής της Καρίας.

Αναφορικά με την νομισματική παραγωγή αλεξάνδρων της Κνίδου²⁹, που χρονολογούνται την ίδια χρονική περίοδο με αυτούς της Νισύρου, η άκαρπη, σύντομη σε διάρκεια, πολιορκία της πόλης από τον Φίλιππο Ε', το φθινόπωρο του 201 π.Χ.³⁰, και η έκτακτη ανάγκη κάλυψης πολεμικών δαπανών αποτελεί την πλέον ικανοποιητική εξήγηση για την έκδοσή τους. Είναι βέβαιο, επίσης, ότι η Κνίδος και η επικράτειά της δεν υπάγονταν στην διοίκηση των Αντιγονιδών η οποία, πάντως, φαίνεται να εστιάζεται σε κάποιο πυρήνα την ίδια περίοδο στην περιοχή της Μικράς Ασίας³¹. Επιπλέον και η ροδιακή παρουσία, με τα εδάφη της ροδιακής Περαίας στα ανατολικά σύνορα της κνιδικής χερσονήσου είναι επίσης δεδομένη, μολονότι η εκστρατεία του Φιλίππου Ε' είχε προκαλέσει σοβαρό πλήγμα στα μικρασιατικά ροδιακά εδάφη και σημαντικές απώλειες.

Σχετικά με τη Νίσυρο η πληροφορία ότι «το βορειότερο όριο των ενσωματωμένων νησιών υπήρξε η Νίσυρος»³² αφορά στο ροδιακό κράτος κατά το επόμενο πλέον στάδιο, αυτό της ενσωμάτωσης του νησιού.

Οι μαρτυρίες για σχέσεις της Νισύρου, τον ύστερο 3^ο αιώνα π.Χ., με τους Αντιγονίδες –ειδικά με τον Φίλιππο Ε', είναι γνωστές³³. Η πολιορκία της Κνίδου³⁴ από τον μακεδόνα βασιλιά, μολονότι δεν υπάρχουν σχετικές μαρτυρίες, δεν αποκλείεται να εμπλέκει στρατιωτικά τη Νίσυρο, λόγω της ιδιαίτερης γεωγραφικής της θέσης και της μεταξύ τους θαλάσσιας γειτνίασης³⁵. Αν και η Νίσυρος δεν χαρακτηρίζεται από φυσικούς κόλπους, εντούτοις στα βόρεια, στο Γυαλί, υπήρχε αξιόλογο αγκυροβόλιο³⁶, τουλάχιστον αυτό μαρτυρείται από μεταγενέστερες ιστορικές περιόδους (ελληνικής επανάστασης). Σχετικά με το λιμάνι της αρχαίας Νισύρου γνωρίζουμε κυρίως ότι εντοπίζεται στην σημερινή θέση Λίμνες.³⁷

Έχοντας υπόψη την αυξανόμενη ένταση της πολεμικής αναστάτωσης που προκάλεσε η εκστρατεία του Φιλίππου Ε' στην Μ. Ασία:

την άκαρπη πολιορκία της Κνίδου, την λήξη της οποίας σφράγισε η επιφάνεια, η σωτήρια παρέμβαση της θεάς Αρτέμιδος Υακινθοτρόφου³⁸, την

μετάβαση του Φιλίππου Ε΄ στην Καρία καταλαμβάνοντας τις πόλεις Μύλασα, Αλάβανδα, Ιασό³⁹, την κατάληψη της Βαργυλίας⁴⁰, γίνεται σαφές πως οι αποφασιστικές εξελίξεις, που ακολούθησαν, θα αφορούσαν την ευρύτερη νησιωτική περιοχή και προφανώς συμπεριελάμβαναν και τη Νίσυρο⁴¹.

Δεν αποκλείεται τότε η Νίσυρος να έλαβε μέτρα αμυντικού/πολεμικού χαρακτήρα για να ενισχύσει την ασφάλειά της στο σύντομο χρονικό διάστημα από το φθινόπωρο 201 π.Χ. – μετά την λύση της πολιορκίας της Κνίδου⁴², έως τον Μάρτιο 200 π.Χ., οπότε εγκατέλειψε οριστικά την Καρία ο Φίλιππος Ε΄. Η ανησυχία από τα τεκταινόμενα θα ήταν εύλογα ενισχυμένη – αρκεί να θυμίσουμε την παροιμιώδη αγριότητα που είχαν δείξει τα μακεδονικά στρατεύματα στην εκστρατεία (ληηλασίες, καταστροφές, επιδρομές σε ιερά),⁴³ καθώς ο στρατός αυτός δεν θα είχε αποχωρήσει ακόμα από την περιοχή. Είναι ευνόητο ότι αποφάσεις, όπως αυτή που υποθέτουμε, θα ήταν σε ευθυγράμμιση και στενή συνεργασία πρωτίστως με το ροδιακό κράτος στο οποίο η Νίσυρος δεν θα αργούσε να ενταχθεί.⁴⁴ Ίσως αυτή ήταν η χρονική περίοδος κατά την οποία αποφάσισε η Νίσυρος και την μικρή νομισματική έκδοση που της αποδίδεται, προκειμένου να καλύψει τις έκτακτες δαπάνες που θα είχαν ανακύψει από την πιθανή αμυντική ενίσχυση που υποθέτουμε πως αποφάσισε (πχ. κατασκευή πλοίου, εξοπλισμός του). Οι σκέψεις αυτές παραμένουν υποθέσεις και δεν στηρίζονται σε καμία μαρτυρία⁴⁵. Θα μπορούσαν όμως να σχετίζονται με την επιγραφή IGXII, 3, 103, καθώς: όταν αναλαμβάνει την ηγεσία του ροδιακού στόλου ο Κλεωναίος⁴⁶ (την επαύριο της ναυμαχίας της Χίου, διότι καταλήγει από τα τραύματά του ο προηγούμενος στρατηγός Θεοφιλίσκος⁴⁷) είναι πλέον σαφής η ανεπάρκεια του μακεδονικού στόλου μπροστά στον ισχυρό συνασπισμό Ρόδου-Περγάμου. Στη διάρκεια της θητείας του Κλεωναίου⁴⁸ πολέμησε στο πλευρό του και ο Νισυριακής καταγωγής τιμώμενος στην προαναφερόμενη επιγραφή, ο οποίος αργότερα υπήρξε ο ίδιος ναύαρχος του ροδιακού στόλου⁴⁹. Προφανώς τότε ενισχύονταν ιδιαίτερα οι δεσμοί της Νισύρου με το ροδιακό κράτος. Η Ρόδος στο εξής θα είχε υπό τον έλεγχό της όλα τα μικρά νησιά, δωρικής καταγωγής, νοτιότερα της Κω.⁵⁰ Άλλα γεγονότα της εποχής, όπως η *ομοπολιτεία* Κω - Καλύμνου⁵¹ φαίνεται πως έγιναν επίσης την περίοδο αυτή.

Η αποστολή πρεσβείας των Ροδίων και του Αττάλου Α΄ στους Ρωμαίους, περί τον Νοέμβριο του 201 π.Χ.⁵², η παρουσία ρωμαϊκών αποστολών στον ελληνικό κόσμο στο πλαίσιο διπλωματικών επαφών εναντίον του Φιλίππου Ε΄ περί τον Μάρτιο του 200 π.Χ., μεταξύ αυτών η άφιξη ρωμαϊκής αντιπροσωπείας στη Ρόδο, μετά το πέρασμά της από την Αθήνα⁵³, εγκαινιάζει νέα πραγματικότητα στην Μ. Ασία. Όλα αυτά έχουν λάβει χώρα στο τέλος πλέον της πολεμικής - στρατιωτικής δραστηριότητας του Φιλίππου Ε΄ στην Καρία. Οι προετοιμασίες του Β΄ Μακεδονικού πολέμου, ο οποίος θα εδραίωνε οριστικά την ρωμαϊκή επέμβαση στον ελληνιστικό κόσμο, έχουν ξεκινήσει.

Μέσα σε αυτό το μικρό και πυκνό σε εξελίξεις χρονικό διάστημα, ναυτικές ροδιακές δυνάμεις, επιστρέφοντας από την Αίγινα⁵⁴, έσπευδαν να συνάψουν συμμαχίες με όλα τα νησιά των Κυκλάδων εκτός της Άνδρου, Πάρου και Κύθνου, αφού εκεί υπήρχαν μακεδονικές φρουρές⁵⁵. Φαίνεται ότι τότε ρυθμίστηκαν ζητήματα κηδεμονίας (όπως στις Κυκλάδες) ή οριστικής ενσωμάτωσης (όπως η Νίσυρος), ανάλογα με τις προϋποθέσεις στην κάθε περίπτωση.

Ευχόμαστε στο μέλλον να υπάρξουν νέα νομισματικά ή άλλα ευρήματα που θα συμβάλουν ώστε να απαντηθούν αποφασιστικά τα ερωτήματα που διατυπώνονται για την ορθότητα της απόδοσης των συγκεκριμένων *αλεξάνδρων* στη Νίσυρο.

-
- 1 M. H. Hansen & T. H. Nielsen, *An inventory of Archaic and Classical Poleis*, New York, 2004, σλ. 763-764 αρ. 508 (G. Reger).
 - 2 «...ως γεωγραφικής, ιστορικής και πολιτικής ενότητας...», Ι. Χ. Παπαχριστοδούλου, Σχέσεις Νισύρου και Ρόδου στην αρχαιότητα. Ο δήμος Νισυρίων στα πλαίσια της ενιαίας ροδιακής πολιτείας, *Νισυριακά* 12, 1993, σλ. 39-52.
 - 3 Δ. Παπανικολάου, Ε. Λέκκας, Π. Νομικού & Δ. Σακελλαρίου, Γεωλογική δομή και εξέλιξη του ηφαιστείου της Νισύρου και σύγχρονη νεοτεκτονική παραμόρφωση, *Νισυριακά* 16, 2005, σλ. 66-96. Ακόμη Δ. Παπανικολάου & Π. Νομικού, Τεκτονική δομή και παλαιογεωγραφική-γεωδυναμική εξέλιξη του ευρύτερου χερσαίου και θαλάσσιου χώρου Κω-Νισύρου-Τήλου, *Νισυριακά* 16, 2005, σλ. 97-141.
 - 4 Ν. Βεργίνος, Σ. Δασκαλοπούλου, *Οι νησίδες του Αιγαίου, The Nisyros Outliers Project 2000*, Αθήνα, 2001. Βλ. και Γεωδίδης, *Πέντε πόδια από το τείχος*, <https://drive.google.com/file/d/1NrbPr4NDDsHb5mVXgcT5ipI8PB3B60Wd/view>, σλ. 104 κ.ε.
 - 5 Τ. Μαρκέτου. Η προϊστορική Νίσυρος και το Γυαλί (4^η-2^η χιλιετία π.Χ.), *Νισυριακά* 18, 2009, Αθήνα, σλ. 231-236. Επίσης, της ίδιας στον παρόντα τόμο.
 - 6 G. Jacopi, Scavi e ricerche di Nisyros στο *Clara Rhodos VI-VII, Parte II*, 1932-33, σλ. 470-552, Μ. Φιλίμωνος-Τσοποτού, «Νισυριακά Ι», *ΑΔ135*, Α' Μελ., 120, 60-87, της ίδιας, Ανασκαφικές έρευνες στη Νίσυρο, *Νισυριακά* 12, 1993, σλ. 139-146, της ίδιας, Nisyros-Pyrgousa & Jewellery, Pottery, Grave Groups from the Geometric period to Late Antiquity, στο *Islands off the Beaten Track* (επ.) Ν. Chr. Stampolidis-Y. Tassoulas & Μ. Filimonos-Tsoptomou, Athens, 2011, της ίδιας, Πρώρα πολεμικού πλοίου από τη Νίσυρο, στο *Όλβιος Άνερ* (επ.) Α. Γιαννικουρή, Αθήνα, 2013, σλ. 265-286, της ίδιας, Ειδώλια από παιδικές ταφές στη Νίσυρο, στο *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον Αιγαϊακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο*, Διεθνές Συνέδριο στη μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη, 26/29-11-2009, (επ.) Α. Γιαννικουρή, τόμος Ι, Αθήνα, 2014, 177-190, της ίδιας, Από τη νεκρόπολη της Νισύρου: Οι ταφές του 4ου αι. π.Χ., *Νισυριακά* 21, 2020, σλ. 253-276, Κ. Μπαϊράμη, Πολεμικό ανάθημα από τη Νίσυρο, στο *Χάρις Χάιρε, Μελέτες στη μνήμη της Χάρις Κάντζια*, Τόμος Α' (επ.) Α. Γιαννικουρή, Αρχ. Ινστ. Αιγαιακών Σπουδών, Αθήνα, 2004, σλ. 451-464, της ίδιας, «ό δέ δαίμων ἔφθασε τοὺς χοῦς»: εγχυτρισμός νεαρού ατόμου από το Παλαιόκαστρο Νισύρου, στο *Διηγήσασα*, τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμοπούλου (επ.) Π. Αδάμ-Βελένη, Κ. Τζαναβάρη, ΑΕΜΘ 18, Θεσ/νίκη, 2012, σλ. 269-276, της ίδιας, Νισυρία κόρη: λίθινη προτομή από το Παλαιόκαστρο Νισύρου, στο *Όλβιος Άνερ* (βλ. π.π., στην αυτή σημ.) σλ. 287-300, Ρ. Triantafyllidis, Dated Glass Finds from the Island of Nisyros, Dodecanese, Greece, *JGS* 54, 2012, σλ. 241-244.

- ⁷ M. Filimonos-Tsopotou & A. Apostolou, Restoration, Arrangement and Display of the Ancient Fortification Wall of Nisyros στο Management of the monumental environment and its landmarks/La gestion de l'environnement monumental et ses points saillants, στο *Europa Nostra, Scientific bull.* 64, σλ. 75-88, Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού, Δύο όροι από το τείχος της Νισύρου, στο *σοφία άδολη*, τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Χρ. Παπαχριστοδούλου, (επ.) Π. Τριανταφυλλίδης, Αρχ. Ινστ. Αιγαϊακών Σπουδών, Ρόδος, 2014, σλ. 117-126.
- ⁸ I. X. Παπαχριστοδούλου, Νέα επιγραφή από τη Νίσυρο. Το νησί στον ελληνιστικό κόσμο του 3^{ου} αι. π.Χ. στο *Χάρις Χαίρει*, (βλ. σημ. 6), σλ. 435-449, όπου και όλη η προγενέστερη βιβλιογραφία, Μ. Χαβιαράς, Νισύρου επιγραφαί, *AE* 1913, σλ.6-16, G. Jacori, (βλ. σημ. 6), σλ. 546-552. Επίσης, Καλ. Μπαϊράμη στον παρόντα τόμο.
- ⁹ R. Ashton, The Coinage of Nisyros, στο *Travaux de Nomismatique Grecque offerts à Georges Le Rider*, (επ.) M. Amandry, S. Hurter & D. Berend, London, 1999, σλ. 15-24, E. Αποστόλου, Τα νομίσματα της Νισύρου, *Νισυριακά* 21, Αθήνα, 2020, σλ. 277-288.
- ¹⁰ M. J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*. A British Museum Catalogue, 1991. Επίσης R. Ashton, Ph. Kinns & A. Meadows, *Opuscula Anatolica* IV, (iv) The late Alexander tetradrachms of Knidos and? Nisyros (RA), *NC* 174, 2014, σλ. 1-28, κυρίως σλ. 21-22. Οι *αλέξανδροι*, τετράδραχμα κυρίως, και ιδιαίτερα εκείνα που χρονολογούνται στις τελευταίες δεκαετίες του 3^{ου}- αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ., οι λεγόμενοι ύστεροι *αλέξανδροι*, οι οποίοι εκδόθηκαν σε νομισματοκοπεία ελεύθερων/ανεξάρτητων πόλεων της δυτικής Μ. Ασίας (της Καρίας κυρίως) έχουν χαρακτηριστεί ως κοπές “κοινοτικές” σε αντιδιαστολή με τους βασιλικούς *αλεξάνδρους* [των νομισματοκοπειών των ελληνιστικών βασιλείων, βλ. A. Meadows, Invasion and Transformation. The Development of the Civic Alexander Coinage in western Asia Minor, c. 323 to 223 BC στο *Les alexandres après Alexandre. Histoire d'une monnaie commune*, *Μελετήματα* 81, (επ.) S. Kremydi & M.-C. Marcellesi, Αθήνα, 2019, σλ. 63-88]. Ταυτίζονται και αποδίδονται με βάση τα χαρακτηριστικά αρχικά γράμματα και, συνήθως, κάποια σύμβολα καθώς αυτά είναι δηλωτικά της ταυτότητάς τους, βλ. G. Le Rider & F. de Callatay, *Les Séleucides et les Ptolémées. L'héritage monétaire et financier d'Alexandre le Grand*, 2006, σλ. 91. Το κύρος των *αλεξάνδρων* στην ελληνιστική περίοδο κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν πολυάριθμες εκδόσεις, η διεθνής και αναγνωρισμένη αξία τους από κάθε παραλήπτη και η μακροβιότητα τους αποτελούν γνωρίσματα που φανερούν τον πιο πλεονεκτημά τους: σταθερό βάρος, καθαρότητα αργύρου, απευθείας αποδοχή στις συναλλαγές χωρίς άλλες επιβαρύνσεις, βλ. G. Le Rider, *Alexandre le Grand. Monnaie, finances et politique*, Paris 2003, σλ. 13, 15, επίσης, F. Delrieux, Les derniers monnayages aux types et au nom d'Alexandre le Grand dans l'ouest de l'Asie Mineure (fin IIIe -début IIe siècle). État de la question et perspectives nouvelles στο *Les alexandres après Alexandre*, (όπ. π.), σλ. 89-132, ειδικότερα σλ. 123 κ.ε.
- ¹¹ Αποστόλου, (σημ. 9) σλ. 283, σημ. 16.
- ¹² Σχετικά με τα αρχικά γράμματα (και με συγκεκριμένα σύμβολα) ως δηλωτικά νομισματοκοπειών, βλ. F. Delrieux, Les alexandres municipaux tardifs de Carie (fin IIIe-début II^esiècle av. J.-C.), στο *1st International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics*, (επ.) K. Dörlük, O. Tekin, R. Boyraz Seyhan, Antalya, 2014, σλ.197-218, συγκεκριμένα, σλ. 200, *του ιδίου*, Les alexandres d'argent de Mylasa au trident et à la bipenne combinés, στο *Espaces et pouvoirs dans l'Antiquité, de l'Anatolie à la Gaule. Hommages à Bernard Rémy*, (επ.) J. Dalaison, 2007, σλ. 251-278, συγκεκριμένα, σλ. 268, σημ. 58 (εδώ διατυπώνονται οι πρώτες επιφυλάξεις για την απόδοση στη Νίσυρο των *αλεξάνδρων* που φέρουν μόνο Ν χωρίς άλλο επιπλέον σύμβολο), *του ιδίου*, 2019, (βλ. σημ. 10), ειδικότερα σλ. 106, σημ. 95.
- ¹³ F. S. Kleiner, The Alexander tetradrachms of Pergamum and Rhodes, *ANSMN* 17, 1971, σλ. 95-125. Παρατηρούμε ομοιότητα σφραγίδας εμπρόσθιας όψης με τις μήτρες Τ και Χ κατά την κατάταξη Kleiner (Σειρά IX- νομισματοκόπος: Ηφαιστίων, σειρά Χ- νομισματοκόπος: Τείσυλος, σειρά XI- νομισματοκόπος: Στασίων και σειρά XIII- νομισματοκόπος: Αινήτωρ). Αυτές οι σειρές *αλεξάνδρων* χρονολογούνται μεταξύ 201-190 π.Χ., βλ. επίσης στο Ashton, Kinns & Meadows, 2014, (σημ. 10) στη σλ. 21, σημ. 95 τις παρατηρήσεις σχετικά με ορισμένους ρο-

- διακοίους *αλεξάνδρους*, εκ των οποίων μερικοί (βλ. Price σημ. 10 και infra σημ. 26) θυμίζουν τους *αλεξάνδρους* Νισύρου. Ακόμη, Delrieux 2019 (σημ. 10), σλ. 106.
- 14 H. Seyrig & N. Olcay, *Le trésor de Méditerranée Phrygie*, Paris, 1965, για πρόσφατη χρονολόγηση και προωμότερη της αρχικής: A. Meadows, *The Eras of Pamphylia and the Seleucid Invasions of Asia Minor*, *AJN* 21, 2009, σλ. 69, Επίσης, Delrieux 2019, (σημ. 10), σλ. 111, αρ. 36, ακόμη, V. E. Stefanaki, *La circulation des monnaies aux types et au nom d' Alexandre après 230-225 av. J.-C. En Méditerranée orientale: le témoignage des trésors*, στο *Les alexandres après Alexandre*, (σημ. 10), σλ. 307-338, συγκεκριμένα, σλ. 312, 314, 319.
- 15 O. Hoover, *Commerce* ("Pamphylia or Cilicia" Hoard)/ 2000 (*CH* 10, 292), στο *CH* 10, (επ.) O. Hoover, A. Meadows, U. Wartenberg, 2010, σλ. 129-152, πίν. 21-36. Επίσης, F. Delrieux 2019, (σημ. 10), σλ. 114, αρ. 68.
- 16 A. Meadows & A. Houghton, *The Gaziantep Hoard/1994* (*CH* 9, 527; 10, 308), στο *CH* 10, (βλ. προηγούμενη σημ.), 2010, σλ. 173-223. Επίσης, Delrieux 2019, (σημ. 10), σλ. 109, αρ. 22. Περιοχή Β. Συρία (ή Κιλικίας).
- 17 W. E. Metcalf, *A Late Second Century Hoard of Posthumous Alexanders*, *SNR* 73, 1994, σλ. 19-53. Επίσης, Delrieux 2019, (σημ. 10), σλ. 108, αρ. 10, ακόμη Stefanaki, (σημ. 14), συγκεκριμένα, σλ. 327, σημ. 79, όπου δίνεται χρονολογία απόκρυψης πιο περιορισμένη: 150-περί το 142 π.Χ. ή 130-120 π.Χ. (για την εξήγηση αυτής της χρον. απόκρυψης του θησαυρού, βλ. σλ. 333, σημ. 120 και σλ. 337, σημ. 148). Ο θησαυρός φαίνεται ότι προέρχεται από εδάφη του τότε βασιλείου των Σελευκιδών (βλ. σλ. 133, σημ. 122). Σχετικά με τη συγκεκριμένη επισήμανση (άγκυρα) που φέρει ο *αλεξάνδρος* Νισύρου (φωτ. 3), βλ. σλ. 332, σημ. 116. Ακόμη σλ. 333 αναφορικά με το πολυσύνητο φαινόμενο των επισημάνσεων στους *αλεξάνδρους* (ενίοτε και σε εθνικές –όχι σε *αλεξάνδρους*– μικρασιατικές κοπές τετραδράχμων) που απαντούν σε αποθησαυρισμούς στα εδάφη του βασιλείου των Σελευκιδών μετά το 150 π.Χ. Βλ. σχετικά και M.-Ch. Marcellesi, *Pergame de la fin du 1er au début du 1er siècle avant J.-C. Pratiques monétaires et histoire* (Studi ellenistici 26), Pise, 2012, σλ. 136-139.
- 18 Παπαχριστοδούλου, (σημ. 2) σλ. 41 κ.ε., Price (σημ. 10) σλ. 316.
- 19 Stefanaki, (σημ. 14), συγκεκριμένα, σλ. 324. Οι δύο πρώτοι από τους τέσσερεις προαναφερόμενους θησαυρούς επιβεβαιώνουν την παρατήρηση.
- 20 Βλ. προηγούμενη σημείωση. Στην κατηγορία αυτή ταιριάζει ο θησαυρός Gaziantep/1994 και ο θησαυρός από την ανατολική Ανατολία (;)/1991 [Stefanaki, (σημ. 14) σλ. 337, σημ. 148]. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Delrieux, 2019, (σημ. 10), σλ. 115 κ.ε. παραθέτει σημαντικές και εμπεριστατωμένες παρατηρήσεις για την κυκλοφορία των ύστερων *αλεξάνδρων* που εκδόθηκαν στην δυτική Μικρά Ασία προτιμώνται προς αποθησαυρισμό, από τα δυτικά (Μ. Ασία) προς τα ανατολικά (Συρία, Εγγύς Ανατολή), κατά τον 2^ο αι. π.Χ., προϊόντος του χρόνου. Υπάρχει δηλαδή σταδιακά αυξανόμενη μετακίνηση πολύτιμου μετάλλου-αργύρου από τα Δ. προς Α. που εξηγείται ιστορικά και οικονομικά.
- 21 Stefanaki, (σημ. 14), σλ. 334. Επίσης, Delrieux 2019, (σημ. 10), σλ. 119 κ.ε.
- 22 Αξίζει να σημειωθεί, ότι ανάστροφο Ν εντοπίζεται και σε κελτικές δραχμές με τύπους Αλεξάνδρου από την Μ. Ασία– βαρβαρικές/γαλατικές απομμήσεις του δεύτερου μισού του 3^{ου} ή των αρχών 2^{ου} αι. π.Χ. (βλ. W. Fischer-Bossert, *Celtic drachms from Asia Minor*, στο *Aleksandria, Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of his 65th Birthday*, (επ.) R. Ciolek, R. Chowaniec, Wiesbaden, 2021, σλ. 117-130).
- 23 Σχετικά με τα νομίσματα της Κνίδου-τετράδραγμα με εθνικούς τύπους του 2^{ου} αι. π.Χ., G. Le Rider, *Un tétradrachme Hellénistique de Cnide*, στο *Greek numismatics and archaeology: Essays in Honor of Margaret Thompson*, (επ.) O. Mørholm, N. Waggoner, Wetteren, 1979, σλ. 155-157, επίσης για τα ίδια τετράδραγμα Κνίδου, A. Meadows, *The Great Transformation. Civic Coin Design in the Second Century BC*, στο *TYPOI, Greek and Roman Coins Seen Through their Images. Noble Issuers, Humble Users?*, (επ.) P.P. Iossif, F. de Callatay & R. Veymiers, Liège, 2018, σλ. 297-311, συγκεκριμένα, σλ. 301-303.

- ²⁴ Αναφορικά με τους *αλεξάνδρους* -όχι με εθνικούς τύπους τετραδράχμα- Κνίδου που χρονολογούνται στα τέλη 3^{ου} αι. π.Χ., βλ. Price (σημ. 10), σλ. 311-312, P2471-2473, επίσης Ashton, Kinns & Meadows 2014, (σημ. 10), σλ. 1-28, συγκεκριμένα, σλ. 19-21 και πιν. 2-3.
- ²⁵ Ashton, Kinns & Meadows 2014 (σημ. 10) σλ. 21-22 και Delrieux 2019, (βλ. σημ. 10), ειδικότερα σλ. 98 και σλ. 106, σημ. 95.
- ²⁶ Ο F. Delrieux αμφισβητεί στο σύνολό τους τις παρατηρήσεις του M. Price, βλ. Delrieux 2014 (σημ. 12).
- ²⁷ Και στις δυο αυτές περιπτώσεις νομισματικών θησαυρών ήταν επιβεβλημένο το να υπάρξει επαρκής τεκμηρίωση σε θέματα όπως η σύνθεση, η προέλευση και η χρονολόγησή τους.
- ²⁸ Βλ. Price (σημ. 10).
- ²⁹ Ashton, Kinns & Meadows 2014, (σημ. 10), σλ. 21. Πέντε σφραγίδες οπισθοτύπου (πίσω όψη) φέρουν ανάστροφο Ν στην επιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ *στους αλεξάνδρους* Κνίδου - η παρατήρηση αυτή σημειώνεται στην έναρξη του κεμένου για τους *αλεξάνδρους* της Νισύρου. Επίσης αναπτύσσεται προβληματισμός για το ανάστροφο Ν στα νομίσματα της Κνίδου και εγείρονται επιφυλάξεις για την απόδοση των *αλεξάνδρων* της Νισύρου αφού η γειτνίαση της Νισύρου με την Κνίδα και η ίδια χρον. κοπή τους ίσως υποδεικνύουν ως μοναδικό νομισματοκοπέιο την Κνίδα.
- ³⁰ Για την εκστρατεία του Φιλίππου Ε' στη Μ. Ασία το 201-200 π.Χ. βλ. E. Will, *Histoire politique du monde Hellénistique*, t. 2, Nancy, 1979, σλ. 124 κ.ε., I. X. Παπαχριστοδούλου, (σημ. 2) σλ. 43 κ.ε., P. M. Fraser & G. E. Bean, *The Rhodian Peraea and Islands*, Oxford, 1954, σλ. 53, R. M. Berthold, *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca & London, 1984, σλ. 102 κ.ε. Επίσης, με αρκετές αναφορές στην πολιορκία της Κνίδου, K. Rigsby, A Hellenistic inscription from Bargylia, *GRBS* 16, 1975, σλ. 403-409, κυρίως 404 κ. ε, Μπαϊράμη 2004 (σημ. 6), κυρίως από σλ. 458 κ.ε.
- ³¹ Rigsby (προηγούμενη σημ.), σλ. 408. Περί της πολεμαϊκής επιρροής στην περιοχή αλλά και της παρουσίας των Αντιγονιδών, βλ. A. Meadows, Fouilles d'Amyzon 6 Reconsidered: The Ptolemies at Amyzon, *ZPE* 166, 2008, σλ. 115-120, κυρίως 118-119 επίσης.
- ³² Βλ. Παπαχριστοδούλου, (σημ. 2), σλ. 42-43, όπου η κυριότερη σχετική βιβλιογραφία.
- ³³ Berthold (σημ. 30) σλ. 111 κ. ε., Παπαχριστοδούλου, (σημ. 2) σλ. 43 κ. ε., κυρίως Παπαχριστοδούλου 2004 (σημ. 8), σλ. 441 κ. ε. «...η μακεδονική παρουσία υπήρξε έντονη στην περίοδο της βασιλείας του Αντιγόνου Γονατά -έως το 239 π.Χ.- αλλά και αργότερα. Σε ό,τι αφορά τη Μικρά Ασία, από την διεκδίκηση της οποίας οι Αντιγονίδες ποτέ δεν παρατήθηκαν... τόσο η εκστρατεία του Αντιγόνου Δώσωνος στην Καρία όσο και η μετέπειτα παρουσία εκεί του Φιλίππου Ε' και οι πολεμικές επιχειρήσεις του τέλους του 3^{ου} αι. π.Χ. αποδεικνύουν συνεχές ενδιαφέρον για την περιοχή», επίσης Fraser-Bean (σημ. 30) σλ. 147 κ.ε.
- ³⁴ Κρίνοντας και από τη ναυμαχία της Κνίδου το 394 π.Χ. που φαίνεται ότι έλαβε χώρα στη θέση του ακρωτηρίου Tekir (ακρωτήριο Τριόπιον), θεωρούμε πιθανό ότι η πολιορκία της Κνίδου έγινε δια θαλάσσης, βλ. A. Bresson, Naviguer au large du cap Triopion, *Anatolia Antiqua* XIX, 2011, σλ. 395-409.
- ³⁵ Παπαχριστοδούλου, (σημ. 2) σλ. 43 κ.ε. Βλ. επίσης A. Καρανασάση, Η Κως, η Νίσυρος, η Κάλυμνος και οι γειτονικά νήσοι κατά τον Κορηϊκόν πόλεμον (205-204 π.Χ.), *Νισυριακά* 1, 1963, σλ. 18-31, για τα δραματικά γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στην περιοχή Αλάσαρνα-ακρωτήριο Λακητήρα της Κω, απέναντι από τη Νίσυρο στις επιδρομές του Φιλίππου Ε'. Ακόμη S. Sherwin-White, *Ancient Cos*, Göttingen, 1978, σλ. 123. Επίσης Μπαϊράμη 2004 (σημ. 6), σλ. 459 κ. ε. για μια εμπειριστατωμένη παρουσίαση της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου και των δεδομένων των επιγραφών.
- ³⁶ Μ. Σκανδαλίδης, Το πολύνησο της Νισύρου, σλ. 328-351, *Νισυριακά* 13, 1994, κυρίως σλ. 347-348 (σχετικά με πόσιμο νερό στο Γυαλί την εποχή της ελληνικής επανάστασης - το πηγάδι που έμεινε γνωστό ως του Μιαούλη).
- ³⁷ Βλ. Φιλίμωνος-Τσοποπού 1980 (σημ. 6) σλ. 62, της *ιδίας*, Ανασκαφικές έρευνες στη Νίσυρο,

- Νισυριακά* 12, 1993, σλ. 139-146, κυρίως σλ.139 -140. Βλ. επίσης τις σχετικές για το λιμάνι πληροφορίες από τις σωστικές ανασκαφές στην περιοχή του Μανδρακίου: Σ. Παλαιολόγου ΚΒ' ΕΠΚΑ, Νίσυρος, Μανδράκι (Οικ. Ιωάννη Πάχου) *ΑΔ* 50, Β2, 1995, σλ. 807 και Κ. Μπαϊράμη, ΚΒ' ΕΠΚΑ, Νίσυρος, Μανδράκι, Οικόπεδο Ι. Πάχου, *ΑΔ* 51, Β2, 1996, σλ. 697.
- 38 Le Rider (σημ. 23), Meadows (σημ. 23).
- 39 Berthold (σημ. 30).
- 40 Εκεί αποκλείστηκε από τους στόλους Ρόδου και Περγάμου, και τελικά αποχώρησε/διέφυγε στην ηπειρωτική Ελλάδα. Πάντως η Βαργυλία παρέμεινε κτήση του για μερικά ακόμη χρόνια, όπως ήδη αναφέρθηκε, Rigsby (σημ. 30).
- 41 Δεν φαίνεται να υπάρχουν άλλες ναυτικές δυνάμεις του Μακεδόνα βασιλιά στην περιοχή εκτός από τις παραγυειμένες στη Βαργυλία.
- 42 Θα πρέπει η Νίσυρος να μη βρισκόταν πλέον υπό τον έλεγχο του Φιλίππου Ε' και κυρίως να είχαν απομακρυνθεί οι δυνάμεις του από την άμεση περιοχή. Για τις πιθανές ερμηνείες για τη Νίσυρο, βλ. πρόσφατα Μπαϊράμη 2004 (σημ. 6), σλ. 458 κ.ε. Βλ. και Καρναναστάση (σημ. 35) σλ. 29-30.
- 43 Berthold (σημ. 30) σλ. 116-117, Will (σημ. 30), σλ. 124 κ. ε., Meadows (σημ. 23) σλ. 303-305, με πλούσια και πρόσφατη βιβλιογραφία σχετικά με την ιστορία αργετών ελληνικών πόλεων που συνδέθηκαν ιδιαίτερα με την τοπική θεότητα (την *επιφάνειά* της -όπου αυτή συνέβη-, τη λατρεία, τους διεθνείς αθλητικούς αγώνες- που εγκαινιάστηκαν προς τιμήν της - ως ένδειξη αναγνώρισης).
- 44 Sherwin-White, (σημ. 35), σλ. 124 κ.ε.
- 45 Είναι ευκαιρία να αναφερθούμε και στην επαναχρησιμοποίηση των νομισματικών τύπων του Αλεξάνδρου στην Μ. Ασία στις κοπές περί τα τέλη του 3^{ου} π.Χ., για τις οποίες μόνο ερωτηματικά και υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε με τα υπάρχοντα στοιχεία, βλ. M.-Ch. Marcellesi, *Milet des Hécatomnides à la domination romaine. Pratiques monétaires et histoire de la cité du Ier au Ier siècle av. J.-C.* (Milesische Forschungen 3), Mayence, 2004, σλ. 137-139 «Les explications d'ordre politique ou militaire sont donc insuffisantes pour expliquer la reprise des Alexandres en Asie Mineure occidentale. On pourrait chercher des raisons économiques», σλ. 138.
- 46 Ο Κλεωναίος είναι ο πρώτος από τους τρεις Ρόδιους ναυάρχους με τους οποίους ξεκίνησε ... *στρατευσάμενος*.... την σταδιδρομία του ο νισυριακής καταγωγής στρατηγός του ροδιακού στόλου της επιγραφής, Fraser & Bean (σημ. 30), σλ. 148 κ.ε. Επίσης, M. Gonzales, *Lost Dedications Commemorating Rhodian Victory over Antiochos III*, *ZPE* 184, 2013, σλ. 172-174. Ο Gonzales θεωρεί ότι η τιμητική προς τον νισύριο ναύαρχο επιγραφή IG XII, 3, 103 αντανακλά ανάλογη περίπτωση χαμένου αναθήματος. Μήπως όμως πρόκειται για το τρόπαιο με τα μακεδονικά όπλα; Βλ *infra*, σημ. 49.
- 47 Εικάζεται ότι υπήρξε θιασώτης της κατά παράδοση ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής της Ρόδου, υπέρ της ισορροπίας των δυνάμεων μεταξύ των μεγάλων ελληνιστικών βασιλείων-μοναρχιών σε αντιδιαστολή με τον Άτταλο, ευνοϊκά διακεκλιμένο υπέρ της Ρώμης, βλ. Berthold (σημ. 30), σλ. 119-120.
- 48 Ναύαρχος από το καλοκαίρι του 201 πιθανώς έως το τέλος του 200/199 π.Χ. Βλ. Fraser & Bean, (σημ. 30), *όπ. π.*, σημ. 6. Επίσης, βλ. Gonzales 2013 (προηγούμενη σημείωση), σλ. 173-174 και σημ. 16: ο Κλεωναίος χρονολογείται το 201/200 π.Χ. Σχετικά με τον τιμώμενο Νισύριο ναύαρχο, ίσως αυτός ονομάζεται Σωσαγόρας, βλ. E. E. Rice, *Prosopographika Rhodiaka*, *BSA* 81, 1986, σλ. 221 κ.ε.
- 49 Ίσως σχετίζεται και με το τρόπαιο-ανάθημα, βάση με απεικόνιση μακεδονικών όπλων στην οποία θα πατούσε το άγαλμά του, εικονίζοντάς τον, πιθανώς, θωρακοφόρο, βλ. Μπαϊράμη 2004 (σημ. 6), σλ. 461-462.
- 50 Βλ. σημ. 32. Πριν την οριστική ενσωμάτωση της Νισύρου στο ροδιακό κράτος, φαίνεται πως έγινε η ουσιαστική προσέγγιση με αυτό.

- ⁵¹ Παπαχριστοδούλου, (σημ. 2) σλ. 43, Sherwin-White, (σημ. 35), σλ. 124 κ.ε., Β. Στεφανάκη, *Κως Ι*, Αθήνα, 2012, σλ. 34.
- ⁵² A. Meadows, Greek and Roman Diplomacy on the Eve of the Second Macedonian War, *Historia* 42, 1993, σλ. 40-60, ειδικότερα σλ. 50 (για πρεσβείες Ροδίων και Αττάλου στην Ρώμη) & σημ. 37, επίσης σλ. 43-44 & σημ. 11 (για τον Αττάλο και τους Ρόδιους στην Αθήνα, βλ. και πιο κάτω), τέλος στην σλ. 54 ανακεφαλαιώνει, αφού προηγουμένως ανασκευάσει τις αναντιστοιχίες που συναντώνται στις πηγές. Περί πρεσβείας Ροδίων-Αττάλου στην Αθήνα, βλ. Chr. Habicht, *Ελληνιστική Αθήνα*, 1997, (μετ. Γ. Κουλής), σλ. 258 κ.ε. «...Κατά την άνοιξη του 200 ο δήμος της Αθήνας κήρυξε τον πόλεμο στον βασιλιά Φίλιππο.....Τότε βρίσκονταν στην πόλη ο βασιλιάς Αττάλος και πρέσβεις των Ροδίων και των Ρωμαίων. Ο Αττάλος και οι Ρόδιοι είχαν έρθει στην πόλη ακριβώς για τα παρακινήσουν την Αθήνα ώστε να μπει στον πόλεμο που διεξήγαγαν εναντίον του Φιλίππου.....». Ακόμη, Will (σημ. 30), σλ. 130, σύμφωνα με την περιγραφή του οποίου η ναυτική μοίρα πλοιαρίων Ρόδου και Περγάμου, που καταδίωξαν τον Φίλιππο κατά την διαφυγή του από την Βαργυλία, τελικά αγκυροβόλησαν στην Αίγινα-πρόσφατη κτήση του Αττάλου. Από τη ναυτική αυτή δύναμη φαίνεται ότι προέρχεται η προαναφερόμενη πρεσβεία Ροδίων - Αττάλου στην Αθήνα.
- ⁵³ Berthold (σημ. 30), σλ. 129 και 130. Will (σημ. 30), σλ. 129. Meadows, (προηγούμενη σημ.), σλ. 46.
- ⁵⁴ Βλ. σημ. 52.
- ⁵⁵ Berthold (σημ. 30), σλ. 128-129, σημ. 9. Chr. Dunant & J. Thomopoulos, *Inscriptions de Céos*, BCH 78, 1954, σλ. 316-348, κυρίως 340-344, Π. Νίγδελης, *Πολίτευμα και κοινωνία των πόλεων των Κυκλάδων κατά την Ελληνιστική και Αυτοκρατορική εποχή*, Θεσσαλονίκη, 1990, σλ. 215, Will (σημ. 30), σλ. 131 .

ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

Η ΕΝΤΟΣ ΑΥΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΑΥΤΗΣ

✍ Δρ. Ιωάννης Ηλ. Βολανάκης
Έφορος Αρχαιοτήτων ε.τ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Θέση και ονομασία της Νισύρου

Η Νίσυρος είναι ένα από τα νησιά των Νοτίων Σποράδων ή της Δωδεκανήσου (έκταση 41,40 τ. χλμ., υψόμ. 698 μ.,¹ και κείται μεταξύ Τήλου, Κω και Αστυπάλαιας. Η Νίσυρος κείται 8 μίλια ΒΔ της Τήλου, 10 μίλια νότια

¹ Τη Νίσυρο επισκέπτεται ο γράφων περιοδικά – υπηρεσιακώς και ιδιωτικώς - από του έτους 1977 μέχρι σήμερα. Έχει μελετήσει τα αρχαία λείψανα και τα μνημεία της και έχει διενεργήσει σωστικές ανασκαφές σε ορισμένα σημεία αυτής. Ενδεικτικά αναφέρονται οι επόμενες περιπτώσεις:

α) Μανδράκι, Άη Θηολός (Άγιος Ιωάννης Θεολόγος), επέκταση Δημοτικού Ξενώνα, ανασκαφή μίας παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

β) Μανδράκι, Κήποι, Άγιος Κωνσταντίνος και Ελένη – Ταξιάρχης Μιχαήλ Πανοριμίτης, σωστικές ανασκαφές σε παρακείμενα οικοπέδα ιδιωτών.

γ) Πάλιοι, οικοπέδα ιδιωτών, σωστικές ανασκαφές κλπ.

Επίσης έχει επισκεφθεί και μελετήσει μεγάλο αριθμό από τα μνημεία της Νισύρου και έχει δημοσιεύσει ορισμένες σχετικές εργασίες, οι οποίες, όπως θέλει να πιστεύει, συμβάλλουν στην έρευνα της νήσου και φωτίζουν ορισμένες πλευρές της ζωής των κατοίκων και της ιστορίας της.

Ο γράφων επιθυμεί, να εκφράσει και από την θέση αυτή τις θερμές του ευχαριστίες προς όλους εκείνους, οι οποίοι καθ' οιονδήποτε τρόπο τον εβοήθησαν και τον συνέδραμαν, με λόγο ή έργο κατά την διάρκεια των κατά καιρούς επισκέψεων και περιοδειών του στην Νίσυρο και συνέβαλαν ουσιαστικά στην ολοκλήρωση σχετικών εργασιών, καθώς επίσης και της παρούσης μελέτης.

Ειδικότερα ευχαριστώ τους εξής : 1) Τον Σεβασμιότατον Μητροπολίτην Κω και Νισύρου και φίλον κ. Ναθαναήλ, για την ηθική στήριξη και βοήθειά του, 2) τον Πανοσιότατον Αρχιμανδρίτην π. Στέφανον Καλλιστήν, Ηγούμενον της παλαιάς και ιστορικής Ιεράς Μονής της Παναγίας της Σπηλιανής, 3) τους κατά καιρούς Δημάρχους της Νισύρου και ειδικότερα τον σημερινό Δήμαρχο και φίλο κ. Χριστοφή Κορωναίο, 4) τον Πρόεδρο της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών κ. Κωνσταντίνο Χαροφύλη, 5) τον φιλάρχαιο, φιλόστορα και φιλοπρόδο λαό της Νισύρου, για την φιλόφρονα υποδοχή, την φιλοξενία και τις πληροφορίες του, 6) τον επί σειράν ετών Αρχαιοφύλακα αείμνηστο Νικόλαο Χαρίτο, ο οποίος προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες για την προστασία των αρχαίων της Νισύρου, 7) τον φιλάρχαιο, φιλόστορα και φίλο Γεώργιο Σακελλαρίδη,

της Κω και 9 μίλια ανατολικά από το ακρωτήριο Ντάτσα² της Ανατολίας ή Μικράς Ασίας (σημερινής Τουρκίας).

Το όνομα «Νίσυρος, η», όπως και τα ονόματα των περισσότερων νησιών του Αιγαίου Πελάγους³, καθώς επίσης και πολυάριθμα τοπωνύμια της κυρίως Ελλάδος⁴, είναι προελληνικό και αναφέρεται από τον Όμηρο στην Ιλιάδα.

«Οι δ' άρα Νίσυρόν τ' είχαν, Κράπαθόν τε, Κάσον τε και Κων Ευρυπύλοιο πόλιν, νήσους τε Καλύνδας»⁵.

Σχετικά με την ετυμολογία του ονόματος «Νίσυρος, η» υπάρχουν περισσότερες εκδοχές, ήτοι:

1) Στα κείμενα των Χιτιτών ή Χετταίων η χώρα των Ασσυρίων αναφέ-

μετά του οποίου έχω επισκεφθεί μεγάλο αριθμό Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων της Νισύρου, 8) τον Φύλακα του Αρχαιολογικού Μουσείου Νισύρου και φίλο κ. Γεώργιο Δαριβιανάκη, 9) την Φύλακα του Αρχαιολογικού Μουσείου Νισύρου δίδα Μαρία Κηπουρού, Πτυχιούχο του Ιστορικού και Αρχαιολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης και τέλος, 10) την σύζυγο και συνεργάτιδα, φιλόλογο, φιλόστορα, φιλότεχνο και φιλόμουσο Δρ. Μαρία Gehlhoff-Βολανάκη, Ιατρόν, τα παιδιά μας Ηλία και Χριστίνα και τις εγγονές μας Αντιγόνη και Νεφέλη Θ. Αρβανίτη, για την κατανόηση, ηθική συμπαράσταση, στήριξη και βοήθειά των.

Ο γράφων έχει πάντοτε κατά νουν, αυτά τα οποία γράφει ο αρχαίος Έλληνας ιστορικός και φιλόσοφος Ξενοφών ο Αθηναίος (Αθήνα 430 π.Χ. - ; 354 π.Χ.), σχετικά με εκείνους, οι οποίοι εργάζονται και γενικώς παράγουν έργο. Ειδικότερα ο Ξενοφών αναφέρει τα εξής : «Ου πάνν γε ράδιόν εστιν ευρείν έργον εφ' ω ουκ αν τις αιτιάν έχει. Χαλεπόν γαρ ούτω τι ποιήσαι, ώστε μηδέν αμαρτείν, χαλεπόν δε και αναμαρτήτως τι ποιήσαντι μη αγνώμονι κριτή περιτυχείν».

(Ξενοφών, Απομνημονεύματα, Β VIII, 5 (Έκδοσις C. Hude, Lipsiae 1934, σ. 90).

Ακριβώς για τους παραπάνω λόγους ο γράφων παρακαλεί εκ των προτέρων, όπως οι αναγνώστες της παρούσης μελέτης, την αντιμετώπισουν με επιείκεια. Εύχεται δε ολοψύχως, όπως οι μελέτες του αποτελέσουν έναυσμα, για την συνέχιση της έρευνας των Αρχαιολογικών Χώρων, των Μνημείων και της Ιστορίας της Νισύρου.

² Πρόκειται για την αρχαία ελληνική πόλη Σταδία, η οποία έκειτο επί της ΝΔ παραλίας της Ανατολίας και απέναντι από την νήσο Σύμη της Δωδεκανήσου. Ερείπια αρχαίων οικοδομημάτων και μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη διατηρούνται στην περιοχή μέχρι σήμερα.

³ Ενδεικτικά αναφέρονται τα επόμενα ονόματα νησιών του Αιγαίου Πελάγους και της Ελλάδος γενικότερα, τα οποία θεωρούνται προελληνικά: Αμοργός, Αρχαίοι, Ζάκυνθος, Θάσος, Ίμβρος, Κάλυμνος, Κάρπαθος, Κέρκυρα, Κέρος, Κέως, Κίναρος, Κρήτη, Κύθηρα, Κύθνος, Κως, Λέβιθα, Λέσβος, Μαράθι Αρχαίων (αρχαία Μαραθούς), Νάξος, Πάρος, Πάτιμος, Πορφυρίς (Νίσυρος), Ρόδος, Σαμοθράκη, Σάμος, Σέριφος, Σίκινος, Σίφνος, Σύμη, Σύρα, Σύρος, Τέλενδος, Τένεδος, Τήνος, Φολέγανδρος, κλπ.

⁴ Ενδεικτικά αναφέρονται τα επόμενα: Άβδηρα, Αθήναι, Άθως, Αλφειός, Άμφισσα, Άργος, Αριδαία, Ασίνη, Βυλίσσια, Δελφοί, Δωδώνη, Ερύμανθος, Θήβαι, Ιλισσός, Κηφισιά, Κηφισός, Κόρινθος, Λάρισσα, Μαραθών, Μελίσσια, Ολυμπία, Όλυμπος, Όλυνθος, Παρνασσός, Πάρνηθα, Πάρνων, Πεντελικόν, Πηνειός, Πίνδος, Πύδνα, Στάγειρα, Στυμφαλία, Τίρυνς, Τύμφη, Υμηττός, κ.ά.

⁵ Όμηρος, Ιλιάς Β, 676-677.

ρεται ως «Νισσυρίγια», γεγονός, που ενδεχομένως παραπέμπει σε κατοίκους της νήσου αυτής, οι οποίοι προήρχοντο από την Ασσυρία και από αυτούς προήλθε το όνομα «Νίσυρος».

2) Επίσης θεωρείται πολύ πιθανόν, το όνομα «Νίσυρος, η» να σχετίζεται προς την σημιτική λέξη «N-s-r», η οποία σημαίνει «αετός» και συνεπώς Νίσυρος = η νήσος των αετών⁶. Σχετικό με την άποψη αυτή, είναι και το κείμενο Γερμανού Ιστορικού και Αρχαιολόγου, ότι στα αρχαία αιγυπτιακά και στις άλλες σημιτικές γλώσσες, απαντά η λέξη Nisyr που σημαίνει αετός. Επίσης στην αρχαία Αίγυπτο ελατρεύετο θεός, ο οποίος ονομάζετο Nisroch και είχε σαν σύμβολό του τον αετό. Από αυτά θα μπορούσε κανείς να υποθέσει, ότι η ετυμολογία του ονόματος Νίσυρος, πιθανώς να προέρχεται από την σημιτική αυτή λέξη και να σημαίνει «η νήσος των αετών». Πρόκειται για μια νέα ενδιαφέρουσα εκδοχή.

3) Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, το όνομα «Νίσυρος, η» είναι φοινικικό και σημαίνει «σκοπιά, παρατηρητήριο», επειδή από αυτήν είναι δυνατόν να παρατηρεί κανείς την γύρω περιοχή.

Ολόκληρος η Νίσυρος είναι δημιούργημα των κατά το απώτατο παρελθόν εκρήξεων του ηφαιστείου «Πολυβώτης», το οποίο είναι ενεργό μέχρι σήμερα. Τελευταία εξεργάγη κατά το έτος 1888. Έκτοτε η δραστηριότητά του περιορίζεται στην εξοδο ατμίδων διοξειδίου του άνθρακα, υδροθείου και ατμών, επίσης στην απόθεση θείου, καθώς και στην εμφάνιση θερμών ιαματικών πηγών (θερμοκρασία ύδατος 30-60°C), οι οποίες είναι εκμεταλλεύσιμες⁷. Ο κρατήρας του ηφαιστείου ονομάζεται «Στέφανος» (διάμετρος περίπου 300 μ.)⁸. Η καλδέρα του ηφαιστείου έχει διάμετρο περίπου 4 χλμ.

⁶ L. Deuel, Abenteuer Archaeologie 1974, σ. 113: "Die Vokabel "nistr" bezeichnet in allen semitischen Sprachen den Adler". Επίσης στην αρχαία Ασσυρία υπήρχε και θεός, ο οποίος ονομάζετο Nisroch, σύμβολο του οποίου ήταν ο αετός. Βλ. και: I. Ηλ. Βολανάκης, Χειρόγραφον Ημερολόγιον αρ. 161 (2017), σ. 210-213.

⁷ ΝΑ του Μανδρακίου Νισύρου και σε απόσταση 1 χλμ. περίπου από αυτό, αριστερά της αμαξιτής οδού Μανδρακίου – Πάλων, παρά την θάλασσα λειτουργούν από μακρού χρόνου Δημοτικά Ιαματικά Λουτρά.

Επίσης στο ανατολικό άκρο του οικισμού των Πάλων και σε μικρή απόσταση από την παραλία διατηρείται φυσική πηγή νερού και μεγάλων διαστάσεων ορθογωνίου κατόψεως αίθουσα, η οποία εκαλύπτετο με ημικυλινδρική οροφή. Η οροφή έχει καταπέσει κατά το μεγαλύτερο μέρος αυτής, διατηρείται όμως ολόκληρη η τοιχοποιία. Η αίθουσα αυτή ανήκε σε μεγάλο οικοδομικό συγκρότημα Θερμών της Ελληνορωμαϊκής Εποχής. Συνεπώς, ήδη από την αρχαιότητα η Νίσυρος ήταν γνωστή για τις ιαματικές πηγές αυτής.

Στο δυτικό άκρο της αιθούσας αυτής ανιέρθη κατά τους τελευταίους αιώνες μικρό χριστιανικό ναύδριο, αφιερωμένο στην Παναγία την Θερμιανή.

⁸ Εγκυκλοπαιδεία ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 19 (Αθήνα, αν. χρ. εκδ.), σ. 332.

Υψηλότερο βουνό της Νισύρου είναι ο Προφήτης Ηλίας (υψόμ. 698 μ.).

Το έδαφος της Νισύρου είναι πολύ εύφορο⁹. Παλαιότερα εκαλλιεργείτο ευρύτατα,¹⁰ και παρήγοντο μεταξύ άλλων και τα εξής προϊόντα: σιτηρά, κυρίως κριθάρι, όσπρια, σταφύλια, κρασί, σύκα, αμύγδαλα, μέλι, διάφορα φρούτα και λαχανικά κλπ. Επίσης υπήρχε και εξακολουθεί να υπάρχει κτηνοτροφία. Ακόμη, οι κάτοικοι της Νισύρου ησχολούντο και εξακολουθούν να ασχολούνται με την αλιεία, το εμπόριο κλπ. Τελευταία ασχολούνται και με τον τουρισμό.

Αν και δεν υπάρχουν παρά ελάχιστες φυσικές πηγές νερού, όμως λόγω της συστάσεως του εδάφους, συγκρατείται η υγρασία της ατμόσφαιρας και ευδοκιμούν διάφορες ξηρικές καλλιέργειες, κυρίως λαχανικών.

Εάν κρίνει κανείς από τα διατηρούμενα αρχαία λείψανα, επιγραφικές και άλλες φιλολογικές μαρτυρίες σχετικές με την Νίσυρο, ο πληθυσμός της κατά την αρχαιότητα ήταν πολυάριθμος και ευημερούσε.

Επίσης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, οι κάτοικοι της Νισύρου, όπως και πολλών άλλων νήσων του Αιγαίου, απελάμβαναν ειδικών προνομίων και το βιοτικό των επίπεδο ήταν αρκετά υψηλό.

Υπολογίζεται, ότι παλαιότερα η Νίσυρος είχε πολυάριθμο πληθυσμό, κατά πολύ μεγαλύτερο από τον σημερινό. Αυτός σε ορισμένες περιπτώσεις υπερέβαινε τις 5.000. Κατά το έτος 1950 είχε 2.156 μόνιμους κατοίκους. Για πολλούς και διαφόρους λόγους (αστυφιλία, ανάγκη εξεύρεσης εργασίας κλπ.) στη συνέχεια πολλοί κάτοικοι έφυγαν από το νησί και μετοίκησαν, είτε σε άλλες περιοχές της Ελλάδος (Ρόδος, Αθήνα, Πειραιάς κλπ.), είτε σε χώρες του Εξωτερικού (Ευρώπη, Αμερική, Αυστραλία κλπ.).

Ο σημερινός πληθυσμός της Νισύρου ανέρχεται περίπου σε 1.000 μόνιμους κατοίκους (1.043, με την απογραφή του 2021) ενώ κατά τους θερινούς μήνες αυξάνεται αρκετά, λόγω της προσελεύσεως εντοπίων που ζουν σε άλλες περιοχές της Ελλάδος και του Εξωτερικού και μεγάλου αριθμού αλλοδαπών επισκεπτών.

⁹ Το έδαφος της Νισύρου αποτελείται κατά μεγάλο μέρος από κίσηρη, η οποία έχει την ιδιότητα να συγκρατεί την υγρασία, γι' αυτό και το νησί έχει ικανή βλάστηση. Ιδίως ευδοκίμει το δένδρο Πιστακία η τερέβινθος (*Pistacia terebinthus*), κοινώς αγραμιθιά ή ντραμιθιά, κοκορεβιθιά ή κοκορεβιθιά. Το δένδρο αυτό είναι δίοικο (χωριστά αρσενικά και θηλυκά δένδρα) και τα θηλυκά δένδρα παράγουν μικρούς σφαιρικούς φαιόχρωμους καρπούς, τα αγραμιθιά ή ντραμιθιά, από τα οποία παράγεται έλαιο, το Τερεβινθέλαιον, κατάλληλο προς κατανάλωση από τον άνθρωπο, αλλά και χρησιμοποιούμενο στην βιομηχανία. Παλαιότερα οι κάτοικοι της Νισύρου και των άλλων νησιών της Δωδεκανήσου, άλεθαν τα αγραμιθιά στον χειρόμυλο και παρесеύαζαν από αυτά μία νοστιμότατη σούπα. Είναι αξιοσημείωτο, ότι σε προικοσύμφωνα της Νισύρου του 19^{ου} αι., ανάμεσα στα άλλα προικώα, αναφέρονται και οι αγραμιθιές ή ντραμιθιές ή κοκορεβιθιές.

¹⁰ Ζ. Τσιρπανλής, Γαμήλιες συμπεριφορές στο Αιγαίο 2018, σ. 139.

Στη Νίσυρο υπάρχουν σήμερα οι εξής οικισμοί: 1) το Μανδράκι, που αποτελεί τον μεγαλύτερο οικισμό και την πρωτεύουσα της νήσου, 2) τα Νικειά, 3) ο Εμπορειός και 4) οι Πάλιοι. Παλαιότερα οικισμός υπήρχε και στο Άργος.

Πλησίον της Νισύρου κείνται τα νησιά:

1) Γιαλί, το ή Γυαλί, το:

α) Κατά μία άποψη το νησί ονομάζετο κατά την αρχαιότητα «Αιγιαλός, η» και συνεπώς η ορθή γραφή του ονόματος αυτού είναι «Γιαλί, το», με γιώτα (ι).

β) Σύμφωνα με άλλη άποψη, η ονομασία του νησιού αυτού οφείλεται στο γεγονός, ότι σε αυτό ευρίσκεται σε μεγάλη ποσότητα το ηφαιστειακής προελεύσεως υλικό οψιανός ή οψιδιανός¹¹, είδος φυσικού γυαλιού, που εχρησιμοποίησε ο άνθρωπος από την Προϊστορική Εποχή για την κατασκευή εργαλείων και αγγείων.

2) Περγούσα, η ή Πυργούσα, η, το έδαφος της οποίας μέχρι πριν λίγα χρόνια εκαλλιεργείτο από τους κατοίκους της Νισύρου και στην οποίαν διατηρούνται δύο αρχαία οχυρά.

3) Παχειά, η.

4) Στρογγυλή, η ή Καλόγερος, ο. Πρόκειται για βραχώδες ύψωμα στο μέσο του Πελάγους. Από μακριά φαίνεται, ότι στην κορυφή του υψώματος υπάρχει τεχνητή ανύψωση, πιθανώς τα ερείπια μεσαιωνικού Ασκητηρίου ή Ερημητηρίου ή μικράς Μονής.

5) Κανδελιούσα, η, με Λουτρά και η οποία παλαιότερα εκατοικείτο εποχιακά.

6) Άγιος Αντώνιος.

¹¹ Ο οψιανός ή οψιδιανός ή ρυόλιθος ή φυσικό γυαλί, εχρησιμοποιήθη από τον άνθρωπο τουλάχιστον από την 9^η χιλιετηρίδα π.Χ., για την κατασκευή εργαλείων, μαχαιριών, ξυραφιών, ακμών για τα βέλη κλπ. Θεωρείται ότι απετέλεσε το πρώτο αντικείμενο εμπορίου στις γύρω από την Μεσόγειο Θάλασσα κείμενες χώρες. Διά καταλλήλου κρούσεως πυρήνων οψιανού σχηματίζονται διάφορα εργαλεία κλπ.

Η ανεύρεση πυρήνων, θραυσμάτων ή λεπίδων οψιανού σε διάφορες περιοχές, τεκμηριώνει την ύπαρξη ανθρώπινης δραστηριότητας σε αυτές ήδη κατά την Προϊστορική Εποχή. Σημειωτέον, ότι κατά την αρχαιότητα ο οψιανός προήρχετο από τις εξής περιοχές: 1) Από την νήσο Μήλο, όπου απαντά αρίστης ποιότητας μέλανος χρώματος οψιανός, 2) από την νησίδα Γιαλί ή Γυαλί της Νισύρου, όπου ο οψιανός περιέχει μικρές λευκές κηλίδες και 3) από την η Ανατολία ή Μικρά Ασία (σημερινή Τουρκία). 4) Επίσης οψιανός προήρχετο και από τις νήσους Λίπαρι, που ευρίσκονται νότια της Ιταλίας.

2. Σύντομη ιστορική επισκόπηση

Σύμφωνα με την αρχαία ελληνική μυθολογία, η Νίσυρος εδημιουργήθη, όταν ο Ποσειδώνας απέσπασε με την τριαινά του ένα κομμάτι από την γειτονική νήσο Κω και το εκσφενδόνισε εναντίον του γίγαντα Πολυβώτη και τον κατεπλάκωσε. Έκτοτε ο Πολυβώτης, καταπλακωμένος και ευρισκόμενος στα έγκατα της γης κινείται ενίοτε και ολόκληρος η Νίσυρος σείεται.

Ειδικότερα ο γεωγράφος και ιστορικός Στράβων (*Αμάσεια Πόντου, περίπου 63 π.Χ. - + μετά το 21 μ.Χ.)¹², αναφέρει σχετικά τα εξής:

«Φασί δε την Νίσυρον απόθραυσμα είναι της Κω, προσθέντες και μύθον, ότι Ποσειδών διώκων ένα των γιγάντων Πολυβώτην, αποθραύσας τη τριαινή τρύφος τής Κω, επ' αυτόν βάλει και γένοιτο νήσος το βληθέν η Νίσυρος, υποκείμενον έχουσα εν αυτή τον γίγαντα»¹³.

Οι αρχαίοι ιστοριογράφοι αναφέρουν τους Κάρες ως πρώτους κατοίκους της Νισύρου, ακολούθως τους Φοίνικες¹⁴ και στη συνέχεια τους Δωριείς της Κω ή της Επιδαύρου και τελευταίους τους Ροδίους¹⁵.

Κατά τον Τρωϊκό Πόλεμο (περίπου 1194-1184 π. Χ.)¹⁶ η Νίσυρος συμμετέχει με 30 πλοία, μαζί με την Κω, Κάρπαθο, Κάλυμνο και Κάσο, υπό τις διαταγές του Φειδίππου και του Αντίφου, υιού του Ηρακλείδη Θεσσαλού.

Όσον αφορά στον 7^ο-6^ο αι. π.Χ., τα ευρήματα από τις νεκροπόλεις της Νισύρου μαρτυρούν την οικονομική και καλλιτεχνική ακμή της νήσου. Στο τέλος της περιόδου αυτής οι ελληνικές πόλεις της γειτονικής Μικράς Ασίας και τα νησιά υποκύπτουν στην Περσική Αυτοκρατορία.

Στη ναυμαχία της Σαλαμίνας (480 π.Χ.), η Νίσυρος, μαζί με την Κάλυμνο και την Κω, συμμετέχει στο πλευρό των Περσών, υπό την Αρτεμισία Α' (την πρεσβυτέρα)¹⁷.

¹² Εγκυκλοπαίδεια ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 26 (Αθήνα, αν. χρ. εκδ.), σ. 62.

¹³ Στράβων Χ, 489.

¹⁴ Οι Φοίνικες υπήρξαν ένας λαός, με κέντρο την Τύρο και την Σιδώνα, ο οποίος ήταν εξαιρετικά προικισμένος και ησυχαστικό κυρίως με το εμπόριο. Στα παράλια ολόκληρης της Μεσογείου Θαλάσσης οι Φοίνικες ίδρυσαν αποικίες. Οι Φοίνικες ανέπτυξαν υψηλό πολιτισμό και είναι οι εφευρέτες του αλφαβήτου («φοινικία γραμμάτια», σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς). Οι Έλληνες παρέλαβαν από τους Φοίνικες το αλφάβητο, το οποίο περιελάμβανε μόνο σύμφωνα (17), προσέθεσαν τα φωνήεντα και από αυτό το αλφάβητο προήλθε το Λατινικό και όλα τα επόμενα αλφάβητα των χωρών της Ευρώπης και άλλων ηπειρών (Αμερικής, Αυστραλίας).

¹⁵ Ηρόδοτος VII, 99. Διόδωρος V, 54.

¹⁶ Τροία-Τρωϊκός Πόλεμος, Εγκυκλοπαίδεια ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 27 (Αθήνα αν. χρ. εκδ.), σ. 158-160.

¹⁷ Η Αρτεμισία Α', η πρεσβυτέρα, ήταν θυγατέρα του Λυγδάμιδος, Δυνάστη της Αλικαρνασσού. Από την πλευρά της μητέρας της κατήγετο από την Κρήτη. Αυτή είχε υπό την εξουσία της την Αλικαρνασσό, την Κω, την Κάλυμνο και την Νίσυρο. Βλ. Αρτεμισία Α', η πρεσβυτέρα, ΜΕΕ, τ. 5 (Αθήνα αν. χρ. εκδ.), σ. 693-694.

Κατά τον 5^{ον} αι. π.Χ. η Νίσυρος αποτελεί μέλος της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας, πληρώνοντας μεγάλο φόρο υποτελείας, στην κατηγορία του γενικού ή νησιωτικού φόρου.

Ύστερα από την ήττα της Αθήνας στον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431-404 π.Χ.), η Νίσυρος εξαρτάται πολιτικά από την Σπάρτη. Κατά το έτος 394 π.Χ., η Νίσυρος απαλλάσσεται από την σπαρτιατική εξάρτηση.

Κατά την χρονική περίοδο 355-332 π. Χ. και για σχετικά σύντομο διάστημα, η Νίσυρος τίθεται υπό τον έλεγχο του Σατράπη της Καρίας Μανσώλου (377-353 π.Χ.)¹⁸, μαζί με τα νησιά Ρόδο, Κω και Κάλυμνο.

Κατά τον 4^{ον} - 3^{ον} αι. π.Χ. η Νίσυρος δεν συμμετέχει στην Β' Αθηναϊκή Συμμαχία. Για δύο περίπου αιώνες αποτελεί ανεξάρτητο Κράτος, εκδίδει ψηφίσματα και κόπτει δικά της νομίσματα.

Επί της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου (356-323 π.Χ.), η Νίσυρος, όπως και τα υπόλοιπα νησιά των Νοτίων Σποραδών ή της Δωδεκανήσου και όλα τα νησιά του Αιγαίου Πελάγους υπάγονται στην μεγάλη αυτοκρατορία την οποίαν εκείνος ίδρυσε¹⁹.

Μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) και περί τα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ., οι πόλεμοι των Διαδόχων για τον έλεγχο του Αιγαίου Πελάγους, οδηγούν σε σύντομη κυριαρχία του Μακεδόνα βασιλέως Φιλίππου Ε' (περίπου 237 - 179 π.Χ.) στην Νίσυρο (Α' Κρητικός Πόλεμος – Β' Μακεδονικός Πόλεμος). Κατά το έτος 200 π. Χ. λαμβάνει χώραν η ενσωμάτωση της Νισύρου στο Ροδιακό Κράτος. Το έτος 197 π.Χ. οι Ρωμαίοι, με την βοήθεια της Ρόδου, ετάχθησαν με το μέρος του Πτολεμαίου Ε', βασιλέως της Αιγύπτου και ενίκησαν τον Φίλιππο Ε', στην θέση «Κυνός Κεφαλαί», στην Θεσσαλία²⁰. Η Νίσυρος, κατά την χρονική περίοδο: 1^{ος} αι. π.Χ. - 3^{ος} αι. μ.Χ., ως Ροδιακός Δήμος, ακολουθεί την τύχη της Ρόδου και προσδένε-

¹⁸ Εγκυκλοπαιδεία ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 17 (Αθήνα, αν. χρ. εκδ.), σ. 192.

¹⁹ Είναι αξιοσημείωτα, όσα βαρυσήμαντα περιέχει κείμενο, γνωστό ως «Ο όρκος του Μεγάλου Αλεξάνδρου» (324 π. Χ.). Σε αυτό μεταξύ άλλων αναφέρονται και τα εξής :

«Σας εύχομαι, τώρα που τελειώνουν οι πόλεμοι, να ευτυχίσετε με την ειρήνη. Όλοι οι θνητοί από εδώ και πέρα, να ζήσουν σαν ένας λαός, μονοιασμένοι για την κοινή προκοπή. Να θεωρείτε την Οικουμένη Πατρίδα σας, με κοινούς Νόμους, όπου θα κυβερνούν οι άριστοι, ανεξαρτήτως φυλής. Δεν χωρίζω τους ανθρώπους σε Έλληνες και Βαρβάρους. Δεν με ενδιαφέρει η καταγωγή των πολιτών, ούτε η γάτσα που γεννήθηκαν. Τους καταμερίζω με ένα μόνο κριτήριο, την αρετή. Για μένα κάθε καλός ξένος είναι Έλληνας και κάθε κακός Έλληνας είναι χειρότερος από τον Βάρβαρο. Τον Θεόν δεν πρέπει να τον νομίζετε ως ανταρχικό Κυβερνήτη, αλλά ως κοινό Πατέρα, ώστε η διαγωγή σας να μοιάζει με την ζωή που κάνουν τα αδέρφια στην Οικογένεια. Από μέρους μου θεωρώ όλους ίσους, λευκούς και μελαμψούς. Και θα ήθελα, να μην είσθε μόνον υπήκοοι της Κοινοπολιτείας μου, αλλά μέτοχοι, όλοι συνέταιροι». Ι. Βολανάκης, Ημερολόγιον Χειρόγραφο, αρ. 172 (2021), σ. 226-228.

²⁰ Εγκυκλοπαιδεία ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 28 (Αθήνα, αν. χρον. εκδ.), σ. 17.

ται στο άρμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Imperium Romanum).

Ο Χριστιανισμός, η νέα θρησκεία της αγάπης, της ανοχής, της συγγνώμης, της συναδελφώσεως διαφόρων λαών και ποικίλων και διαφόρων παραδόσεων και πολιτισμών, διεδόθη με την πάροδο του χρόνου σε ολόκληρη την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η Ρωμαϊκή ειρήνη (Pax Romana) απέβη ευνοϊκή για όλους τους κατοίκους του Ρωμαϊκού Κράτους.²¹

Ο Χριστιανισμός διεδόθη σχετικά ενωρίς και σε ολόκληρη την Δωδεκάνησο²². Κατά την παλαιοχριστιανική εποχή (4^{ος}- 6^{ος} αι. μ.Χ.) ανεγείρονται στην Νίσυρο μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανικές βασιλικές²³.

Μέχρι σήμερα έχει επισημανθεί η ύπαρξη δώδεκα τουλάχιστον παλαιοχριστιανικών βασιλικών στην Νίσυρο²⁴. Ειδικότερα πρόκειται για τα εξής μνημεία:

1) Μανδράκι, «Κήποι» ή «Χώμα», Άγιος Κωνσταντίνος και Ελένη-Ταξιάρχης Μιχαήλ Πανορμίτης.

Πρόκειται για δύο μικρά ναύδρια, κτισμένα επάνω σε μία μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανική βασιλική και με αρχιτεκτονικά μέλη προερχόμενα από αυτήν. Εντός της αφίδας του Ιερού Βήματος της βασιλικής αυτής έκειτο ημικυκλικό σύνθρονον, το οποίο διατηρείται σε ικανοποιητική κατάσταση μέχρι σήμερα, κείμενον εντός του ναυδρίου των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (ανατολικού).

2) Μανδράκι, Άγιος Νικόλαος - Άγιος Αντώνιος (κοιμητήριο).

Ο ναός του Αγίου Νικολάου (κοιμητηριακός) ανηγέρθη στο ανατολικό τμήμα του μεσαίου κλίτους μίας βασιλικής, ενώ το νότια αυτού κείμενο ναύδριο του Αγίου Αντωνίου, ανηγέρθη στο ανατολικό τμήμα (Διακονικόν) του νοτίου κλίτους της ίδιας βασιλικής. Δυτικά του ναού του Αγίου Νικολάου διατηρούνται λείψανα ψηφιδωτού δαπέδου. Το οποίο φέρει γεωμετρικά κοσμήματα.

3) Μανδράκι, «Σκαλί», Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη.

Διατηρούνται τα ερείπια μίας βασιλικής, αρχιτεκτονικά μέλη και τμήμα από ψηφιδωτό δάπεδο. Στο ΝΔ τμήμα της βασιλικής ανηγέρθη μεταγενέστερα το ναύδριο των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης.

4) Μανδράκι, Άγιοι Ανάργυροι-Άγιος Ιωάννης.

²¹ G. Ostrogorsky, Byzantinische Geschichte 1963, σ. 1-25.

²² Η Εκκλησία της Δωδεκανήσου θεωρείται «Παύλειος», επειδή ο Απόστολος Παύλος επέβη σε από την Κω και την Ρόδο. Πράξ. 21, 1: «Ὡς δε ἐγένετο αναθήναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κω, τῆ δε ἐξῆς εἰς τὴν Ρόδον κακείθεν εἰς Πάταρα».

²³ Γ. Σωτηρίου, Αρχαιολογία 1942, σ. 162 κ.ε. Αν. Ορλάνδος, Βασιλική Α 1952, σ. 26 κ.ε.

²⁴ Ι. Βολανάκης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Νισύρου 1994, σ. 143-164.

Οι ναοί αυτοί ανηγέρθησαν επί των ερειπίων μίας βασιλικής και με αρχιτεκτονικά μέλη προερχόμενα από αυτήν.

5) Μανδράκι, Δημοτικός Ξενώνας, Άη Θηολός (Άγιος Ιωάννης Θεολόγος).

Κατά την επέκταση του Δημοτικού Ξενώνα διενεργήθη σωστική ανασκαφή από την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου και υπό την ευθύνη του γράφοντος, κατά την οποίαν απεκαλύφθησαν τα λείψανα μίας τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

6) Μανδράκι, Παλαιόκαστρο, βασιλική.

Εντός του Παλαιοκάστρου διατηρούνται τα ερείπια μίας μεγάλων διαστάσεων βασιλικής, ιδρυμένης πιθανώς στα ερείπια αρχαίου ναού των προχριστιανικών χρόνων, περί της οποίας γίνεται λεπτομερέστερος λόγος κατωτέρω.

7) Πάλοι, Άγιος Φωκάς.

Ανατολικά των Πάλων και σε μικρή απόσταση από τον οικισμό, πλησίον της θαλάσσης, διατηρούνται τα ερείπια μίας τρίκλιτης βασιλικής.

8) Πάλοι, «στων Λατίνων».

Ανατολικά των Πάλων και σε απόσταση 4,5 χλμ. περίπου από τον οικισμό, πλησίον της παραλίας στη θέση «Λυ(γ)ές» (Λυγαριές) ή «στων Λατίνων», διατηρούνται τα λείψανα μίας βασιλικής.

9) Πάλοι, Λιμνί.

Στην περιοχή των Πάλων και στη θέση «Λιμνί, το», διατηρούνται τα ερείπια μίας βασιλικής²⁵.

10) Εμπορειός, Πηγή, βασιλική.

Η βασιλική αυτή επεσημάνθη τελευταία και περί αυτής γίνεται λεπτομερέστερος λόγος κατωτέρω.

11) Εμπορειός, Πωρός, βασιλική

Στη θέση Πωρός ή Πορός ή Πορι²⁶ επεσημάνθη τελευταία μία βασιλική, περί της οποίας γίνεται εκτενέστερος λόγος παρακάτω.

12) Σταυρός.

²⁵ Π. Λαζαρίδης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Δωδεκανήσου 1953, σ. 239. Ι. Βολανάκης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Νισύρου 1994, σ. 161. Η βασιλική αυτή αποτελεί την μόνη από τις βασιλικές της Νισύρου, την οποίαν δεν κατόρθωσε μέχρι σήμερα να εντοπίσει και να επισκεφθεί ο γράφων. Όμως η ύπαρξή της θεωρείται βέβαιη, επειδή την αναφέρει ο Π. Λαζαρίδης, οποίος είναι ο πρώτος Έλληνας Αρχαιολόγος – Βυζαντινολόγος, ο οποίος υπηρέτησε στη Δωδεκάνησο μετά την ενσωμάτωση αυτής στην Ελλάδα και περιέγραψε τα μνημεία της.

Ο αείμνηστος Π. Λαζαρίδης επισκέφθηκε από κοινού με τον γράφοντα τα Δωδεκάνησα υπηρεσιακώς, κατά τον μήνα Απρίλιο του έτους 1977, προκειμένου να τον ενημερώσει σχετικά με τα μνημεία της περιοχής αυτής.

²⁶ Ζ. Τσιριανλής, Γαμήλιες συμπεριφορές 2018, σ. 166-167.

Στην ευρύτερη περιοχή του Άργους και στη θέση «Σταυρός», διατηρούνται τα ερείπια μίας βασιλικής.

Ως επί το πλείστον πρόκειται για ικανών διαστάσεων οικοδομήματα, τα οποία ανήκουν στον αρχιτεκτονικό τύπο της τρίκλιτης, ξυλόστεγης, απλής ελληνιστικής βασιλικής²⁷. Αυτά εμφανίζουν ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και εχωρίζοντο με δύο κιονοστοιχίες ή πεσσοστοιχίες σε τρία κλίτη. Από αυτά το μεσαίο κλίτος ήταν υπερδιπλασίου πλάτους σε σχέση με τα πλάγια και επερατούτο σε μίαν μεγάλη, ημικυκλική αψίδα προς Ανατολάς, εντός της οποίας σε ορισμένες περιπτώσεις περιελαμβάνετο ημικυκλικό σύνθρονο, στο μέσον του οποίου έκειτο ο θρόνος του Επισκόπου. Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής έκειτο ο νάρθηκας και δυτικά αυτού το αίθριον.

Τα δάπεδα των βασιλικών αυτών εκαλύπτοντο, είτε με μαρμάρινες ή πήλινες πλάκες, είτε με πολύχρωμα ψηφιδωτά, τα οποία έφεραν γεωμετρικό και φυτικό διάκοσμο. Λείψανα των ψηφιδωτών αυτών διατηρούνται μέχρι σήμερα κατά χώρα (in situ).

Το μέγεθος, η ποιότητα και ο πλούτος των βασιλικών αυτών, προϋποθέτουν πολυάριθμη, ακμάζουσα και καλώς οργανωμένη χριστιανική Εκκλησία, η οποία εχαρακτηριζέτο από οικονομική, καλλιτεχνική και πολιτιστική άνθηση.

Από τα μέσα του 7^{ου} αι. μ.Χ. και εξής, εξ αιτίας πολλών και διαφόρων αιτιών, όπως φυσικές καταστροφές (σεισμοί, πλημμύρες, πυρκαϊές κλπ.), πόλεμοι μεταξύ Βυζαντινών και Περσών, εμφάνιση και ραγδαία εξάπλωση του Ισλάμ (623 μ.Χ. = έτος Εγείρας 1), εμφάνιση των Σλάβων στην Βαλκανική Χερσόνησο, η αλλαγή του τρόπου παραγωγής και διαθέσεως αγαθών, εμφύλιες διαμάχες (Εικονομαχία)²⁸, επέρχεται το τέλος του αρχαίου κόσμου.

Κατά την λεγόμενη σκοτεινή περίοδο (περίπου μέσα 7^{ου} αι. έως τα μέσα περίπου του 9^{ου} αι. μ.Χ.) δεν ανεγείρονται σημαντικά οικοδομήματα, δεν διασώζονται από την εποχή αυτή φιλολογικά κείμενα και επιγραφές, η νομισματική κυκλοφορία έχει συρρικνωθεί και σε ορισμένες περιοχές σχεδόν εκλείπει, στην πράξη εφαρμόζεται η ανταλλαγή των αγαθών, ο αστικός βίος υποχωρεί και ο αγροτικός βίος γνωρίζει μεγάλη εξάπλωση κλπ.

²⁷ Σημειωτέον, ότι τα μνημεία αυτά της παλαιοχριστιανικής περιόδου, σύμφωνα με τους Αρχαιολόγους και Ιστορικούς της Τέχνης, ανήκουν ουσιαστικά στην τελευταία περίοδο της αρχαίας τέχνης ή της ύψιμης αρχαιότητας (Spaetantike Kunst). Ο αρχαίος πολιτισμός και η αρχαία τέχνη φθάνουν μέχρι και τον 6^ο αι. μ.Χ.

²⁸ G. Ostrogorsky, *Byzantinische Geschichte* 1963, σ. 127-146. Δ. Ζακυθινός, *Βυζαντινή Ιστορία* 1989, σ. 159-216. Β. Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 1959, σ. 150, 253 κ.ε., 260, 336 κ.ε., 453.

Από τα μέσα του 9^{ου} αιώνα και εξής και από τα ερείπια και τις στάπτες του αρχαίου κόσμου, αρχίζει να γεννιάται ένας νέος κόσμος, ο μεσαιωνικός, ο οποίος όμως είναι τελείως διάφορος του αρχαίου κόσμου.

Κατά την διάρκεια της Βυζαντινής Εποχής (8^{ος} αι. - 1314 μ.Χ.), η Νίσυρος ανήκε διοικητικά, άλλοτε στις Κυκλάδες νήσους και άλλοτε στις λεγόμενες Νότιες Σποράδες, όροι οι οποίοι συχνά εναλλάσσονται ή συγχέονται. Κατά τον 12^ο- 13^ο αι. η Νίσυρος αποτελούσε τμήμα του Θέματος των Κυβερραιωτών²⁹. Στα τέλη του 10^{ου} ή στις αρχές του 11^{ου} αι. η αύξηση του πληθυσμού της Νισύρου συνετέλεσε στην δημιουργία Επισκοπής στο νησί.

Στο Καθολικό της Ιεράς Μονής της Παναγίας της Σπηλιανής, το οποίο είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου (15 Αυγούστου) διατηρείται σε δεύτερη χρήση μαρμάρινο τέμπλο, με ανάγλυφο διάκοσμο καλής ποιότητας, το οποίο προέρχεται από τον 11^ο- 12^ο αι. και αποτελούσε αρχικά το εικονοστάσιο (τέμπλο) του Καθολικού. Αυτό αντικατεστάθη αργότερα με το και σήμερα διατηρούμενο ξυλόγλυπτο τέμπλο, επί του οποίου υπάρχει γραπτή επιγραφή, με την χρονολογία: « Α Ψ Κ Ε' », ήτοι: 1725 μ.Χ.

Στην τοποθεσία «Καρ(υ)διά» της Νισύρου διατηρείται ο ναός της Παναγίας Φανερωμένης, του 12^{ου} αι., ο οποίος ανήκει στον σπάνιο για την Δωδεκάνησο αρχιτεκτονικό τύπο, του σταυροειδούς, εγγεγραμμένου, τετρακωνίου ναού³⁰.

Ο Άραβας γεωγράφος και περιηγητής Idrisi (μέσα 12^{ου} αι.)³¹, περιγράφει την Νίσυρο ως ένα κατοικημένο και ευχάριστο νησί, το οποίο διαθέτει ένα πολύ καλό λιμάνι.

Κατά τον 13^ο αι. τα νησιά διεκδικούνται από την Βενετία και την Γένοβα και η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αδυνατεί να ασκήσει τον έλεγχο επάνω σε αυτά. Κατά την χρονική περίοδο 1275 και εξής η Νίσυρος εστερείτο Κυβερνήτου και κατά καιρούς εχρησίμευε ως καταφύγιο πειρατών.

Οι τοιχογραφίες του ναού των Αγίων και Ισαποστόλων Κωνσταντίνου και Ελένης (21 Μαΐου), ο οποίος ευρίσκεται στη θέση «Μεσοχώρι» ή «Μισοχώρι», αντιπροσωπεύουν την τέχνη των αρχών του 13^{ου} αι.³² Ο ναός της Παναγίας Ληστηριώτισσας, ο οποίος ευρίσκεται πλησίον του οικισμού του

²⁹ Δ. Ζακυθινός, Βυζαντινή Ιστορία 1989, σ. 149, 172, 219, 339, 370, 375.

³⁰ Ι. Βολανάκης, Τοιχογραφημένοι ναοί Δωδεκανήσου Β' 2014, σ. 83.

³¹ Άμπου-Αμπντούλλάχ Μωχάμμετ-μπεν-Μωχάμμετ Ιντρισί, γνωστότερος ως Σερίφ-Ιντρισί (*Θέουτα Ισπανίας 1100 μ. Χ. + 1181 μ. Χ.), Άραβας γεωγράφος, αστρονόμος και φιλόσοφος. Έγραψε το Μέγα γεωγραφικόν έργον: « Νουζχέτ-ουλ σεττάκ φι-ιχιράκ-ουλ-αφάκ », ύστερα από εντολή του βασιλέως της Σικελίας Ρογήρου Β' (1101-1154). Βλ. ΜΜΕ, τ. 13 (Αθήνα, αν. χρ. εκδ.), σ. 71-72 και ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 24 (Αθήνα αν. χρ. εκδ.), σ. 74.

³² Ι. Βολανάκης, Ημερολόγιον χειρόγραφον αρ. 172 (2021), σ. 330-331.

Εμπορειού, διέσωσε λείψανα καλής ποιότητας τοιχογραφιών, οι οποίες προέρχονται από τα τέλη του 13^{ου} αι.³³

Η Νίσυρος κατελήφθη το έτος 1314 από τους Ιωαννίτες Ιππότες, οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου κατέλαβαν και τα περισσότερα από τα άλλα νησιά των Νοτίων Σποράδων ή της Δωδεκανήσου. Η Νίσυρος, παρά την αλλαγή κυριάρχων, διετήρησε τους Κοινοτικούς θεσμούς, συνεχίζοντας την αυτοδιοίκηση της Βυζαντινής Εποχής.

Το έτος 1382 μ.Χ., η παραχώρηση της Νισύρου διά βίου στον Domenico d' Alemania, ο οποίος ήταν φίλος του Αυτοκράτορα της Τραπεζούντος Μανουήλ Β' Παλαιολόγου (1332)³⁴, καθώς επίσης και η ενοικίαση της νήσου το έτος 1401 στον Dragonino Clavelli, πάμπλουτο Τραπεζίτη, ευεργέτη του Τάγματος των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννου και στενό συνεργάτη τού Μεγάλου Μαγίστρου της Ρόδου Juan Fernandez de Heredia (1376-1396)³⁵, σηματοδοτεί μίαν περίοδο ακμής. Η παρουσία του Dragonino Clavelli στα πράγματα της Νισύρου, πιθανόν να συνδέεται με την τοιχογράφηση τού ναού της Αγίας Τριάδος στα Νικειά της Νισύρου³⁶.

Κατά την περίοδο αυτήν υπήρχαν τουλάχιστον πέντε οχυρωμένοι οικισμοί στη Νίσυρο, ήτοι: 1) Μανδράκι, 2) Νικειά, 3) Άργος, 4) Παλαιόκαστρο και 5) Παντονίκη³⁷ (Εμπορειό). Πλησίον του οικισμού των Νικειών και στη θέση «Περλέτια» ή «Παρλέτια», σώζονται ακόμη τα ερείπια ενός Κάστρου. Η Νίσυρος κατά την εποχή αυτή εξήγε μεταξύ άλλων σύκα, κρασί και θειάφι.

Ο Ρωμαιοκαθολικός Φλωρεντινός κληρικός Χριστόφορος Μπουοντελμόντι (Christophorus Buontelmondi, περίπου 1380 - 1450), ο οποίος κατά το έτος 1420 επισκέφθηκε την Νίσυρο, αναφέρει μεταξύ άλλων και τα εξής σχετικά:

« ...Όλον το αρχαίον χωρίον Παλαιόκαστρον εκατηφόρισε βραδέως

³³ Ι. Βολανάκης, Τοιχογραφημένοι ναοί Δωδεκανήσου Β' 2014, σ. 73-74

³⁴ Εγκυκλοπαιδεία ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 17 (Αθήνα αν. χρ. εκδ.), σ. 72.

³⁵ Ο Ιωάννης Φερδινάνδος d' Heredia, ήταν Ισπανός ευγενής, παράτολμος, εξαιρετικά δραστήριος και πολύ ενεργητικός. Χρ. Παπαχριστοδούλου, Ιστορία Ρόδου 1972, σ. 278.

³⁶ Ι. Βολανάκης, Τοιχογραφημένοι ναοί Δωδεκανήσου Β', 2014, σ. 79-80.

³⁷ Ο Φλωρεντινός Ρωμαιοκαθολικός κληρικός Χριστόφορος Μπουοντελμόντι (Christophorus Buontelmondi, ca. 1380-1450), ο οποίος στις αρχές του 15^{ου} αι. μ.Χ. επισκέφθηκε τα νησιά του Αιγαίου, μεταξύ των οποίων και την Νίσυρο (περί το έτος 1420), αναφέρεται και στο Κάστρο της Παντονίκης (Εμπορειού).

Ο Christophorus Buontelmondi κατά τα έτη 1417-1421 συνέταξε περιγραφή των νήσων του Αιγαίου Πελάγους, υπό τον τίτλον: «Liber insularum Archipelagi», ήτοι: «Βιβλίον των νήσων του Αιγαίου Πελάγους», το οποίο αφιέρωσε στον Καρδινάλιο Ορσίνη και του το έστειλε το έτος 1422 στην Ρώμη.

προς την θάλασσαν, ενούμενον με το Μανδράκιον»³⁸.

Οι Ιωαννίτες Ιππότες της Ρόδου, προκειμένου να αυξήσουν τα εισοδήματα του Τάγματος, αλλά και σε αντιπερισπασμό των Οθωμανών -Τούρκων, διεξήγαγαν κατά την περίοδο αυτήν πειρατικές επιδρομές στο Αιγαίο Πέλαγος. Σημειωτέον, ότι οι Νισύριοι και οι Συμιακοί αναφέρονται ως οι πλέον θαρραλίοι, γενναίοι και σκληροί πειρατές.

Από τα μέσα του 15^{ου} αι. και εξής τα Εμιράτα της Μικράς Ασίας και οι πειρατές, διεξήγαγαν συνεχείς επιθέσεις εναντίον των νησιών του Αιγαίου Πελάγους και της Νισύρου, με αποτέλεσμα να προκληθεί πληθυσμιακή συρρίκνωση.

Κατά το έτος 1471 οι Ιωαννίτες Ιππότες της Ρόδου απήλλαξαν από την ετήσια εισφορά του εναπομείναντες και ζώντας κάτω από άθλιες συνθήκες κατοίκους της Νισύρου και άλλων νησιών, ενώ πολλοί κατέφυγαν στην Ρόδο.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι κατά το έτος 1475 ο Ρωμαιοκαθολικός Επίσκοπος Νισύρου Pietro Utino, απογοητευμένος από τις σκληρές συνθήκες διαβίωσης στην Νίσυρο, επέστρεψε στην Ρώμη και εξήτησε από τον Πάπα Σίξτο Δ' (1471-1484)³⁹ οικονομική ενίσχυση.

Οι Οθωμανοί Τούρκοι, υπό τον Σουλτάνο Σουλεϊμάν Β' τον Μεγαλοπρεπή ή Νομοθέτη (1494 -1556)⁴⁰ κατέλαβαν κατά το έτος 1522 την Ρόδο και όλα τα νησιά των Νοτίων Σποράδων ή Δωδεκάνησα, τα οποία παρέμειναν υπό την εξουσίαν των έως το έτος 1912. Ύστερα από το 1522, οι περισσότεροι Νισύριοι, οι οποίοι είχαν καταφύγει στη Ρόδο ως πρόσφυγες, επέστρεψαν στην Νίσυρο.

Η λεγόμενη «Οθωμανική Ειρήνη» (Pax Othomana), είχε θετικά αποτελέσματα για τους κατοίκους της περιοχής αυτής. Οι Οθωμανοί εστράφησαν εναντίον των πειρατών και για μεγάλο χρονικό διάστημα επεκράτησε ειρήνη και ασφάλεια στην περιοχή.

Το νησί της Νισύρου, ευρισκόμενο υπό την οθωμανική κυριαρχία διέθετε κάποια πολιτική ελευθερία, έχοντας, όπως και άλλα νησιά του Αιγαίου Πελάγους, τοπική αυτοδιοίκηση, την Δημογεροντία, η οποία περιφρουρούσε τα όποια προνόμια είχαν παραχωρηθεί εκ μέρους των κατακτητών.

³⁸ Μ. Αρφαράς, Νίσυρος 2004, σ. 43.

³⁹ Β. Στεφανίδης, Εκκλησιαστική Ιστορία 1959, σ. 803.

⁴⁰ Ο Σουλεϊμάν Β' υπήρξε σπουδαία προσωπικότητα και ένας από τους μεγαλύτερους Οθωμανούς Σουλτάνους. Επί της εποχής του η Οθωμανική Αυτοκρατορία έφθασε στο απόγειο της δόξας της. Το 1529 τα Οθωμανικά Στρατεύματα, υπό την αρχηγία του Σουλεϊμάν Β', πολιορκήσαν την Βιέννη, την οποίαν όμως δεν κατόρθωσαν να καταλάβουν. Ο Σουλεϊμάν Β' αναδιοργάνωσε την κρατική Διοίκηση και την Νομοθεσία, γι' αυτό αποκαλείται και «Νομοθέτης». Εγκυκλοπαιδεία ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 25 (Αθήνα αν. χρ. εκδ.), σ. 283-284.

Ελάχιστοι Τούρκοι αξιωματούχοι αποτελούσαν τους τοποτηρητές της κεντρικής Οθωμανικής Εξουσίας, φροντίζοντας για την διατήρηση της τάξεως και για την κανονική καταβολή των φόρων.

Ο Ιταλός περιηγητής, χαρτογράφος και νομικός Φραγκίσκος Πιατσέντσα (Francesco Piaccenza)⁴¹, ο οποίος επισκέφθηκε κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αι. την Ελλάδα και μεταξύ άλλων νησιών, επισκέφθηκε και την Νίσυρο, την βρήκε εύφορο και με αρκετούς κατοίκους.

Από τον 17^{ον} αι. και εξής μαρτυρούνται έντονες πνευματικές και οικονομικές σχέσεις των Νισυριών με την Ιερά Μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου της Πάτμου, κυρίως λόγω της κτηματικής παρουσίας της Μονής αυτής στην Νίσυρο, η οποία οφείλετο σε δωρεές ευσεβών κατοίκων της Νισύρου προς την Μονή της Πάτμου.

Κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αι. παρατηρείται σχετική χαλάρωση της Οθωμανικής Εξουσίας στα νησιά του Αιγαίου Πελάγους, εξ αιτίας του Ρωσο-Τουρκικού Πολέμου (1769-1792) και της ισχυρής παρουσίας στην συνέχεια της Ρωσσίας στο Αιγαίο Πέλαγος. Κατά την περίοδο αυτή οι Νισύριοι διέθεταν ακμάζουσες παροικίες στην Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Οδησό και αλλού. Εκείνοι διοχέτευαν την οικονομική των ευμάρεια σε φιλόδοξα οικοδομικά προγράμματα και προέβαιναν στην ανέγερση ναών και οικιών στην Νίσυρο. Κατά την ίδια χρονική περίοδο αγιογραφούνται τα επόμενα Καθολικά των Μονών της Νισύρου:

- 1) Στον Αρμά, του Αγίου Ιωάννου του Προδρομού⁴².
- 2) Στις Σιώννες, της Παναγίας⁴³.
- 3) Στο Άργος, του Τιμίου Σταυρού⁴⁴.

Πρόκειται ως επί το πλείστον για έργα λαϊκών Αγιογράφων, οι οποίοι πιθανώς ανήκαν σε Εργαστήριο από την Σύμη της Δωδεκανήσου. Αγιογραφίες του Εργαστηρίου αυτού διατηρούνται σε ναούς της εποχής αυτής και άλλων νησιών της Δωδεκανήσου.

Κατά τον 19^{ον} αι. η Νίσυρος έχει ικανόν αριθμόν μονίμων κατοίκων, οι οποίοι ευημερούν σχετικά, όπως συνάγεται μεταξύ άλλων και από τα δια-

⁴¹ Ο Francesco Piaccenza εγεννήθη στην Νεάπολη της Ιταλίας το έτος 1637 και απεβίωσε στην Μόδενα το 1687. Περί τα τέλη του 18^{ου} αι. περιηγήθηκε την Ελλάδα και στη συνέχεια συνέγραψε το έργο: «L' Egeo redivito, o' sia chorographia dell' archipelago della Grecia», το οποίο εξεδόθη στην Modena το έτος 1688. Βλ. ΜΕΕ, τ. 20 (Αθήνα, αν. χρ. εκδ.), σ. 172.

⁴² Ι. Βολανάκης, Τοιχογραφημένοι ναοί Δωδεκανήσου Β', 2014, σ. 75-77.

⁴³ Ι. Βολανάκης, Τοιχογραφημένοι ναοί Δωδεκανήσου Β', 2014, σ. 81-82.

⁴⁴ Ι. Βολανάκης, Τοιχογραφημένοι ναοί Δωδεκανήσου Β', 2014, σ. 83.

τηρούμενα στο Αρχείο της Ιεράς Μονής της Παναγίας της Σπηλιανής⁴⁵ και άλλου Προικοσύμφωνα⁴⁶ και άλλα δικαιοπρακτικά έγγραφα.

Μία σπουδαία προσωπικότητα της Νισύρου κατά τον 19ον αι. υπήρξε ο Αρχιμανδρίτης Νεόφυτος Αντωνίου Ιερομνήμονος ή Ζαμπέτογλου (*1785-1863)⁴⁷, ο οποίος διετέλεσε Ηγούμενος της Ιεράς Μονής της Παναγίας Σπηλιανής κατά τα έτη 1819-1856 περίπου. Διάδοχος αυτού υπήρξε ο Μακάριος⁴⁸.

Επίσης κατά τον 19^ο αι. έζησε ο Κωνσταντίνος Ιωάννου Σακελλαρίδης ή Ξένος (*περίπου 1801/1802-1883). Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στην Νίσυρο και στη συνέχεια εφοίτησε στο Γυμνάσιο της Σύρου, το οποίο και ετελείωσε. Υπήρξε ο πρώτος Νισύριος, ο οποίος επεράτωσε το Γυμνάσιο στην Σύρο. Αργότερα (1838) εφοίτησε στην Σχολή του σπουδαίου Φιλοσόφου και Διδασκάλου Θεοφίλου Καΐρη (*Ανδρός 1784 † Σύρος 1853)⁴⁹ στην Άνδρο και εργάστηκε ως διδάσκαλος στην Νίσυρο και αλλού.

⁴⁵ Ι. Βολανάκης, Έγγραφα Σπηλιανής 2005, σ. 257-288. Ι. Βολανάκης, Έγγραφα Σπηλιανής 2007, σ. 90-150.

⁴⁶ Ζ. Τσιρπανλής, Γαμήλιες συμπεριφορές 2018, σ. σ. 23 κ.ε.

⁴⁷ Ο Νεόφυτος ήταν υιός του παπά Αντωνίου Ιερομνήμονος ή Ζαμπέτογλου. Το Ζαμπέτογλου προήλθε πιθανώς από παρωνύμιο. «Ζαμπίτ» στα τουρκικά σημαίνει Αστυνόμος. Συνεπώς «Ζαμπέτογλου» = ο υιός του Αστυνόμου.

⁴⁸ Ζ. Τσιρπανλής, Γαμήλιες συμπεριφορές 2018, σ. 505-506.

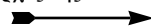
⁴⁹ Ο Θεόφιλος Καΐρης ήταν Φιλόσοφος και εισηγητής του λεγομένου «θεοσεβισμού». Υπήρξε μία από τις ευγενέστερες πνευματικές μορφές της νεότερης Ελλάδος. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στην Άνδρο και ακολούθως εφοίτησε στα Σχολεία των Κυδωνιών, της Πάτμου και της Χίου. Μετέπειτα μετέβη για ανώτερες σπουδές στην Πίζα (1801) και στο Παρίσι, όπου εσπούδασε Φιλοσοφία και Φυσικομαθηματικά.

Μετά το πέρας των σπουδών του αυτών εδίδαξε επί ένα έτος στην Σμύρνη και από το 1812-1818 διετέλεσε Σχολάρχης στις Κυδωνίες. Το 1819 εμνήθηκε στην Φιλική Εταιρεία. Το Μάιο του 1821 εκήρυξε την Επανάσταση στην Άνδρον. Κατά τους αγώνες υπέρ της Ανεξαρτησίας της Ελλάδος επολέμησε και ο ίδιος και τραυματίσθη.

Ύστερα από προσωπικές του ενέργειες συνέλεξε κεφάλαια από το Εξωτερικό και ίδρυσε το 1836 Ορφανοτροφείο στην Άνδρο, για τα ορφανά των Ελλήνων αγωνιστών. Αυτό εξελίχθηκε σε ανωτέρα Σχολή, όπου για ένα διάστημα εφοιτούσαν σε αυτό περίπου 600 Σπουδαστές, προερχόμενου από όλη την Ελλάδα. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ο Νισύριος Κωνσταντίνος Ιω. Σακελλαρίδης ή Ξένος.

Ο Θ. Καΐρης εδίδασκε σε αυτό φιλοσοφία, φιλολογία, μαθηματικά και αστρονομία. Το έργο του ως διδασκάλου ξετιμάτο μεγάλως από όλους.

Το 1838 άρχισαν να κυκλοφορούν οι πρώτες φήμες, ότι ο Θεόφιλος Καΐρης είναι ιδρυτής νέας θρησκείας του «Θεοσεβισμού» και να καταδιώκεται ως αιρετικός. Σε μία εποχή, όπου η Χριστιανική Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος εκέκτητο μεγάλη δύναμη και οι κληρικοί της ως επί το πλείστον εχαρακτηρίζοντο από συντηρητικές αρχές και ασκούσαν μεγάλη επιρροή στο εκκλησιαστικό πλήρωμα, ο Θ. Καΐρης, διαθέτοντας ευρεία μόρφωση και επηρεασμένος από τις αρχές της Γαλλι-

Ο Κωνσταντίνος Ιω. Σακελλαρίου ή Σακελλαριδής ή Ξένος ήταν από τους πλέον μορφωμένους Νισυρίους της εποχής του, αλλά για το φιλελεύθερο πνεύμα και τις ιδέες του αντιμετώπισε πολλά προβλήματα στη ζωή του. Μεταξύ άλλων ήλθε σε ρήξη με τον πατέρα του παπά Ιωάννη Σακελλαριδίδη (περίπου 1765 - 1850) και έκτοτε άλλαξε το επώνυμό του σε Ξένος.

Ο Κωνσταντίνος Ξένος αρχικά ίδρυσε Σχολείο στην Νίσυρο, όπου και edίδασκε και το έργο του εξετιμάτο ιδιαίτερα. Αργότερα και λόγω των προβλημάτων, τα οποία αντιμετώπιζε, εξ αιτίας των φιλελεύθερων ιδεών του, αναγκάστηκε να έλθει και να διδάξει στην Σμύρνη, στην Μεγίστη/Καστελλόριζο και στην Καρδάμαινα της Κω.

Σε μεγάλη ηλικία και ευρισκόμενος σε εσχάτη ένδεια, μόλις ηδύνατο να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την ζωή του υλικά αγαθά. Γέρων και άρρωστος επέστρεψε στην Νίσυρο όπου και απεβίωσε κατά το έτος 1883.

Ο Κωνσταντίνος Σακελλαριδής ή Ξένος προσέφερε τεράστιες υπηρεσίες στην ιδιαίτερα του πατρίδα την Νίσυρο, διότι emόρφωσε μία ολόκληρη γενναιά νέων, οι οποίοι στην συνέχεια εργάστησαν και έδωσαν νέα ώθηση στην πνευματική ανάπτυξη της νήσου.

Ο Κ. Σακελλαριδής ή Ξένος έλαβε ως σύζυγο την Άννα Κουλάκη⁵⁰, μετά της οποίας απέκτησε έναν υιό, τον Δημόκριτον (περίπου 1840-1905), ο οποίος εσπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιον των Αθηνών και υπηρέτησε ως ιατρός με αφοσίωση, υπευθυνότητα και συνέπεια –ήταν ο πρώτος Ιατρός με Δίπλωμα Πανεπιστημίου στην Νίσυρο– προσφέροντας μεγάλες υπηρεσίες στον πληθυσμό της νήσου αυτής και τιμώμενος υπό πάντων.

Κατά το έτος 1912 οι Ιταλοί κατέλαβαν τα Δωδεκάνησα και τα εκράτησαν μέχρι το 1943. Για μικρό χρονικό διάστημα (1943-1945) αυτά παρέμειναν υπό την Γερμανική Κατοχή. Ακολούθησε η υπαγωγή αυτών υπό την Αγγλική Στρατιωτική Διοίκηση (1945-1946) και το 1947 τα Δωδεκάνησα ενώθησαν με την Ελλάδα.

κής Επανάστασεως (1789) και γενικώς από το φιλελεύθερο ευρωπαϊκό πνεύμα, ήταν αναμενόμενο να αντιμετώπισει αντίδραση και πολλά προβλήματα.

Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος τον καθήρεσε και τον εξόρισε στην Σκιάθο και αργότερα στην Θήρα (Σαντορίνη). Το 1852 κατεδικάσθη σε φυλάκιση. Στη συνέχεια εφυλακίσθη στην Σύρο, όπου και απέθανε λίγο αργότερα το 1853, από το γήρας, τις ασθένειες και τις κακουχίες. Λίγες ημέρες μετά τον θάνατόν του, ο Άρειος Πάγος ακύρωσε την καταδίκη του.

Μάλιστα συνεπεία των διωγμών που αντιμετώπισε εν ζωή, ο Θ. Καΐρης δεν ετάφη σε χριστιανικό κοιμητήριο, αλλά σε ένα χωράφι, αφού η σορός του εκαλύφθη με ασβέστη. Εγκυκλοπαιδεία ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 12 (Αθήνα άν. χρ. εκδ.), σ. 285. Ι. Βολανάκης, Θεόφιλος Καΐρης 2010, σ. 120-140.

⁵⁰ Ο γάμος αυτός δεν διήρκεσε επί πολύ και ύστερα από σύντομο χρονικό διάστημα διελύθη.

ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ

I. ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ ΜΑΝΔΡΑΚΙΟΥ ΝΙΣΥΡΟΥ

Νοτιοδυτικά του Μανδρακίου Νισύρου και σε απόσταση περίπου 1 χλμ. από αυτό, επάνω σε φύσει οχυρό ύψωμα (υψόμετρο περίπου 200 μ.), κείται το Παλαιόκαστρο. Πρόκειται για την θέση της αρχαίας Ακροπόλεως της Νισύρου, εντός της οποίας θα έκιντο τα Ιερά της πόλεως και τα σημαντικότερα δημόσια οικοδομήματα αυτής.

Προκειμένου να ενισχυθεί η Ακρόπολη της αρχαίας πόλεως, η οποία έκειτο στις πλαγιές του υψώματος αυτού τουλάχιστον από τον 7^ο αι. π.Χ., ανηγέρθη κατά τον 4^ο αι. π.Χ. ένα τείχος, το οποίον διατηρείται σε άριστη κατάσταση μέχρι σήμερα. Πρόκειται για ένα από τα καλύτερα διατηρούμενα οχυρωματικά έργα της εποχής αυτής σε ολόκληρη την Ελλάδα⁵¹.

Το Παλαιόκαστρο το περιέγραψε για πρώτη φορά ο Γερμανός Αρχαιολόγος, Φιλολόγος και Επιγραφολόγος Λουδοβίκος Ρος (Ludwig Ross)⁵², όταν το έτος 1841 επισκέφθηκε την Νίσυρο, καθώς και άλλα νησιά των Νοτίων Σποράδων.

⁵¹ Επισκεπτόμενος κανείς σήμερα το Παλαιόκαστρο του Μανδρακίου Νισύρου, το λαμπρό αυτό έργο, δημιούργημα των ανθρώπων του 4^{ου} αι. π. Χ., ανακαλεί στη μνήμη του εκείνα τα λόγια, τα οποία ο μεγάλος διανοούμενος, ποιητής και φιλόσοφος του μεσαίωνα, ο Ιταλός Μοναχός Ιωάννης Πίκο ντέλλα Μιράντολα (Giovanni Pico della Mirandola, *1463 - 1494) αναφέρει και τα οποία αποτελούν ύμνο για τον άνθρωπο, τις δυνατότητες και τα χαρίσματά του.

Σε ένα από τα έργα του, υπό τον τίτλο: «Λόγος περί της αξίας του ανθρώπου» (Oratio de hominis dignitatis), ο Μιράντολα εμφανίζει τον Δημιουργό - Πατέρα Θεό, αμέσως μετά την πλάση τού πρώτου ανθρώπου, του Αδάμ, να απευθύνεται προσωπικά σε αυτόν –και υπό την ευρύτερη έννοια να απευθύνεται προς όλους γενικά τους ανθρώπους, όλου του κόσμου και όλων των εποχών– και να του λέγει, ως συμβουλή και πολύτιμη παρακαταθήκη, τα επόμενα λόγια:

«Δεν σου έδωσα, ούτε πρόσωπο, ούτε τόπο που να είναι δικός σου, ούτε κανένα ιδιαίτερο χάρισμα, ω Αδάμ, έτσι, ώστε το πρόσωπό σου, τον τόπο και τα χαρίσματά σου, να τα θελήσεις, να τα κερδίσεις και να τα κατακτήσεις ο ίδιος. Η φύση κλείνει άλλα είδη σε νόμους που εγώ εθέσπισα. Αλλά εσύ, που κανένα όριο δεν περιορίζει, με την διαιτησία σου, στα χέρια της οποίας σε εμπιστεύτηκα, ορίζεις μόνος σου τον εαυτό σου.

Σε ετοποθέτησα στο κέντρο του κόσμου, για να μπορείς καλύτερα, να θωρείς, όσα περιέχει ο κόσμος. Δεν σε έκανα, ούτε ουράνιο, ούτε γήινο, ούτε θνητό, ούτε αθάνατο, ώστε εσύ, μόνος, ελεύθερος, σαν καλός ζωγράφος ή άξιος γλύπτης, να τελειώσεις μόνος σου την δική σου μορφή».

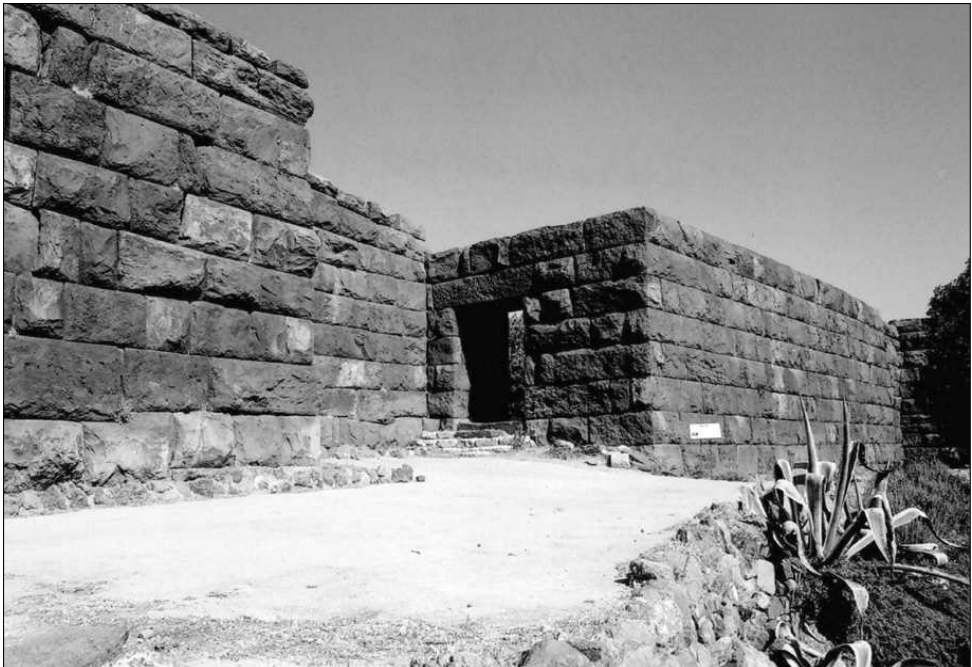
Πρόκειται για λόγια βαθυστόχαστα, τα οποία αποτελούν ύμνο στον άνθρωπο και στις δυνατότητές του, αλλά συγχρόνως τονίζουν και την ατομική ευθύνη εκάστου.

⁵² Ο Ludwig Ross γεννήθη στις 22.7.1806 στο Bornhovet του Hollstein (σημερινή Βόρεια Γερμανία), το οποίο τότε υπήγετο στην Δανία. Εσπούδασε αρχαία Ελληνική Φιλολογία, Αρχαιολογία και Επιγραφική. Επί της εποχής του βασιλέως Όθωνα και ειδικότερα κατά το έτος 1832 ήλθε στην Ελλάδα και το 1833 διορίσθηκε Έφορος Αρχαιοτήτων της Πελοποννήσου και των νήσων του Αιγαίου Πελάγους. Με την ίδρυση του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών (1837) διορίσθηκε Καθηγητής Αρχαιολογίας σε αυτό (1837-1843).

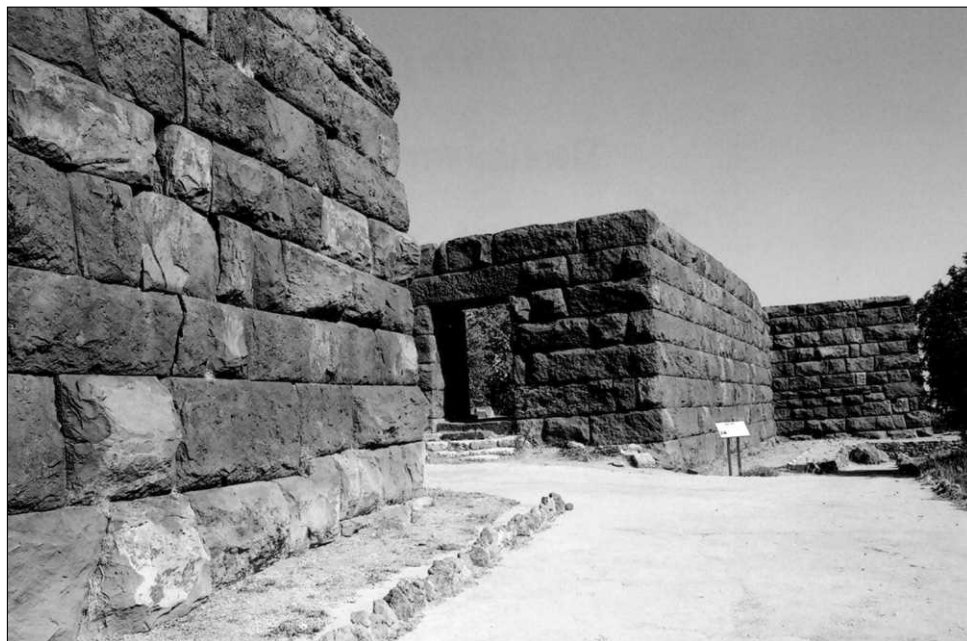
Το Παλαιόκαστρο οικοδομήθηκε στην κορυφή και στις πλαγιές λόφου προς την θάλασσα και κατέληγε στα δυτικά σε απότομο γκρεμό, ενώ στα βόρεια έφθανε μέχρι τον φυσικό βράχο, όπου σήμερα κείται το μεσαιωνικό Κάστρο και η Ιερά Μονή της Παναγίας της Σπηλιανής.

Το τείχος είναι κτισμένο στο πλάτωμα του λόφου με τραπεζιόσχημο σύστημα τοιχοποιίας και σε δύο μέτωπα, με γέμισμα από αργούς λίθους και λατύπη. Για την ανέγερση αυτού εχρησιμοποιήθη η εντοπίας προελεύσεως ηφαιστειογενής καστανόμαυρη πέτρα (βασαλτικός ανδεδσίτης). Το πλάτος του τείχους αυτού κυμαίνεται από 3,65 στο ανατολικό, έως 2,00 μ. στο νότιο τμήμα αυτού. Για την ενίσχυση της άμυνας οικοδομήθησαν ορθογωνίου κατόψεως πύργοι, συμπαγείς μέχρι την στάθμη της παρόδου, δηλαδή του περιδρόμου του τείχους.

Παλαιόκαστρον – Πύλη ΝΑ γωνία

Ο Λ. Ρος ευρισκόμενος στην Ελλάδα επεχείρησε περιηγήσεις στα νησιά του Αιγαίου Πελάγους και αργότερα, αφού επέστρεψε στην Γερμανία, όπου υπηρέτησε ως Καθηγητής στο Πανεπιστήμιον της Χάλλης (Halle), εδημοσίευσε τις εντυπώσεις του υπό τον τίτλον: «Περιηγήσεις εις τας νήσους του Αιγαίου, τ. 1-4, Στουτγάρδη – Χάλλη 1840-1853», εν Ελλάδι, Βερολίνω σε τέσσερις τόμους (1840-1853). Ο Λ. Ρος υπέφερε από σοβαρή και επώδυνη ασθένεια και απεβίωσε στις 6.08.1859, σε ηλικία 53 ετών. Βλ. Άρθρον: Λουδοβίκος Ρος (Ludwig Ross), ΜΕΕ, τ. 27 (Αθήναι αν. χρ. εκδ.), σ. 229.

Παλιόκαστρον - Πύλη ΝΑ γωνία -2

Στο νότιο τμήμα του ανατολικού τμήματος του τείχους του Παλαιοκάστρου διατηρείται διαμορφωμένη σε εσοχή, σε θέση προφυλαγμένη και αθέατη από τους εχθρούς και σε άριστη κατάσταση η μοναδική Πύλη αυτού. Για την ενίσχυση της προστασίας της ανηγέρθη απέναντί της ο γωνιαίος πύργος, από τον οποίον οι αμυνόμενοι μπορούσαν να βάλουν με άνεση κατά των επιδόξων εισβολέων.

Η Πύλη σώζεται στην αρχική της μορφή και έχει πλάτος 2,10 και ύψος 3,20 μ. Έκλεινε με δίφυλλη ξύλινη θύρα, η οποία ασφαλιζόταν από μέσα με οριζόντιο μοχλό (αμπάρα). Στο εσωτερικό τοίχωμα της Πύλης είναι ορατή η διαμπερήσ οπή για την τοποθέτηση της αμπάρας.

Στην ανατολική εξωτερική πλευρά του τείχους διατηρείται μεγαλογράμματη, μονόστιχος, εγχάρακτη επιγραφή, η οποία έχει ως εξής:

«ΔΑΜΟΣΙΟΝ ΤΟ ΧΩΡΙΟΝ ΠΕΝΤΕ ΠΟΔΑΣ
ΑΠΟ ΤΟΥ ΤΕΙΧΕ[ΟΣ]».

Ήτοι : «Δαμόσιον το χωρίον πέντε πόδας από του τείχε[ος]».

Το νόημα της επιγραφής αυτής είναι το εξής: Ο χώρος εξωτερικά και περιμετρικά του τείχους και σε απόσταση πέντε ποδών από αυτό, ήτοι περίπου 1,50 μ., είναι δημόσιος και τούτο προφανώς για λόγους προστασίας.

Από λίθινον «Όρον», ο οποίος φέρει εγχάρακτη επιγραφή και προέρχεται από την περιοχή του Παλαιοκάστρου και ο οποίος σήμερα εκτίθεται

στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Νισύρου, φαίνεται, ότι αργότερα, η απόσταση των πέντε ποδών από του τείχους εθεωρήθη μικρή και επεξετάθη, πιθανώς σε λωρίδα πλάτους 15,00 μ. περίπου, εξωτερικά και περιμετρικά του τείχους.

Λίθινες κλίμακες, ορισμένες από τις οποίες διατηρούνται σε καλή κατάσταση, είχαν ανεγερθεί εσωτερικά του τείχους, για την άνοδο και κάθοδο των μελών της Φρουράς αυτού.

Η κατασκευή της ισχυρής, εντυπωσιακής και δαπανηρής οχύρωσης αυτής θα ήταν δυνατόν να αποδοθεί στην πολιτική της αμυντικής θωράκισης της περιόδου από τον Δυνάστη της Καρίας Μαύσωλο (377 – 353 π.Χ.)⁵³ και τους Διαδόχους αυτού, οι οποίοι κατά βραχύ χρονικό διάστημα (355-332 π.Χ.) είχαν αποκτήσει τον έλεγχο της Ρόδου, της Κω και των γειτονικών νησιών.

Το έργο του καθαρισμού, της στερέωσης, αναστήλωσης και ανάδειξης του αρχαίου τείχους του Παλαιοκάστρου της Νισύρου πραγματοποιήθη από την ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, κατά την χρονική περίοδο 2003-2008, με χρηματοδότηση από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα της Περιφέρειας του Νοτίου Αιγαίου.

II. Η ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Στο ΝΑ τμήμα του χώρου, ο οποίος προστατεύεται από το αρχαίο τείχος του Παλαιοκάστρου και σε μικρή απόσταση από την Πύλη αυτού, ε-

⁵³ Ο Μαύσωλος (περίπου 420-353 π. Χ.) ήταν υιός του Εκατόμου, Σατράπη της Καρίας. Η Αρτεμισία Β' (η νεότερα, περίπου 410-351 π.Χ.), ήταν επίσης κόρη του Εκατόμου και συνεπώς αδελφή του Μαυσώλου. Η Αρτεμισία ήταν σύζυγος του Μαυσώλου και μετά τον θάνατο αυτού το 353 π. Χ. ανέλαβε την εξουσία και διακρίθηκε για τις σημαντικές ικανότητές της. Αξιοθαύμαστος ήταν ο τρόπος με τον οποίον αντιμετώπισε την εξέγερση των κατοίκων της νήσου Ρόδου, την οποίαν τελικά υπέταξε.

Η Αρτεμισία απεβίωσε το έτος 351 π.Χ., αφού επί δύο έτη εκυβέρνησε την Καρία. Βλ. Άρθρον: Αρτεμισία Β' (η νεότερα), ΜΕΕ, τ. 5 (Αθήνα, αν. χρ. εκδ.), σ. 694.

Η Αρτεμισία μετά τον θάνατο του συζύγου της Μαυσώλου ανήγειρε προς τιμήν του ένα λαμπρό ταφικό μνημείο, εξαιρετικής τέχνης, το οποίον εθωρήθη ως ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Ονομάστηκε «Μαυσωλείον» και έκτοτε επεκράτησε ο όρος αυτός, να δηλώνει λαμπρό ταφικό μνημείο. Τα ερείπια του Μαυσωλείου αυτού διατηρούνται στην πόλη της αρχαίας Αλικαρνασσού, της ΝΔ Τουρκίας (σημερινό Bodrum).

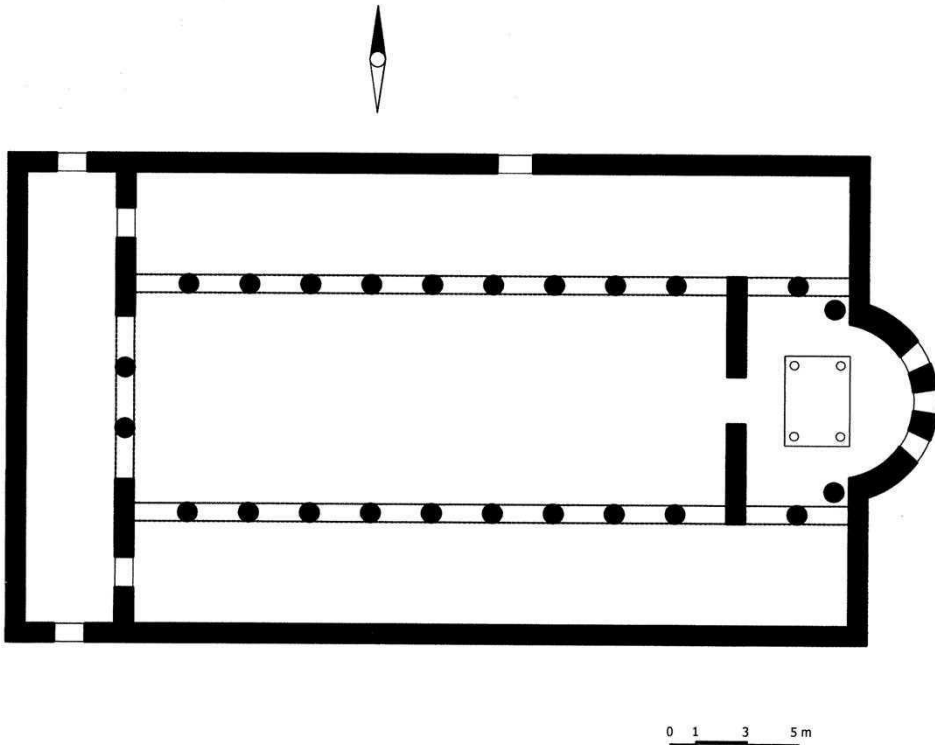
Σημειωτέον, ότι τελευταία διευπλώθη η άποψη, ότι το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού επερατώθη αρκετό χρόνο μετά τον θάνατο της Αρτεμισίας, συνεπώς δεν είχε εκείνη την επίβλεψη του έργου μέχρι το πέρας αυτού. Βλ. Εγκυκλοπαιδεία ΝΕΑ ΔΟΜΗ, τ. 4 (Αθήνα, αν. χρ. εκδ.), σ. 229.

Τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου ήσαν τα εξής: 1) Η πυραμίδα του Χέοπος στην Αίγυπτο, 2) Οι Κρεμαστοί Κήποι της Βαβυλώνας, στην Μεσοποταμία, 3) Το χρυσοελαφάντινο άγαλμα του Διός στην Ολυμπία, 4) Ο Κολοσσός της Ρόδου, 5) Το Αρτεμίσιον στην Έφεσο, 6) Το Μαυσωλείον της Αλικαρνασσού και 7) Ο Φάρος στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

πάνω σε μικρή εξέταση του εδάφους κείνται τα ερείπια μίας μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανικής βασιλικής, η ύπαρξη της οποίας επεσημάνθη στα μέσα του 20^{ου} αι.⁵⁴. Διατηρείται ολόκληρο το περίγραμμα των τοίχων της βασιλικής.

Πρόκειται για ορθογώνιου κατόψεως οικοδόμημα (εξωτ. διαστ. 32,00X23,60 μ. ή περίπου 100X70 πόδια) και ανήκει στον τύπον της τρικλιτικής, ξυλόστεγης, απλής, ελληνιστικής βασιλικής⁵⁵.

Η επιφάνεια την οποία καταλαμβάνει η βασιλική ανέρχεται σε 755 περίπου μ². Επειδή το μήκος της βασιλικής αυτής ανέρχεται περίπου σε 100 πόδια και το πλάτος αυτής σε 70 πόδια και αυτή κείται εντός του χώρου της αρχαίας Ακροπόλεως της Νισύρου, όπου ευρίσκοντο τα Ιερά της πόλεως, τα οποία δεν έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα, είναι πολύ πιθανόν να υ-

Κάτοψη της Βασιλικής του Αρχ. Μηχ. Δρ. Ανδ. Θεοδοσίου, σύμφωνα με τις μετρήσεις Ι. Βολανάκη

⁵⁴ Π. Λαζαρίδης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Δωδεκανήσου 1953, σ. 238-239. Ι. Βολανάκης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Νισύρου 1994, σ. 158-159.

⁵⁵ Γ. Σωτηρίου, Αρχαιολογία 1942, σ. 162 κ.ε. Αν. Ορλάνδος, Βασιλική Α' 1952, σ. 26 κ.ε.

ποθέσουμε, ότι η βασιλική αυτή, ύστερα από την επικράτηση του Χριστιανισμού στην περιοχή, ανηγέρθη επί των ερειπίων αρχαίου ναού⁵⁶, μήκους εκατόν (100) ποδών και πλάτους 70, δηλαδή Εκατόμπεδου. Το θέμα αυτό θα μπορούσε να διευκρινισθεί, ύστερα από την διενέργεια ανασκαφών στον χώρο της βασιλικής και γύρω από αυτήν.

Επειδή η βασιλική δεν έχει ανασκαφεί μέχρι σήμερα, οι αναφερόμενες εδώ διαστάσεις δίδονται κατά προσέγγιση, σύμφωνα με τις επί τόπου μετρήσεις του Π. Λαζαρίδη (1950-1952) και του Ι. Βολανάκη (2021).

Ο κυρίως άξονας της βασιλικής έχει κατεύθυνση από Δυσμάς προς Ανατολάς (προσανατολισμός του οικοδομήματος)⁵⁷. Το κυρίως σώμα αυτής εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 26,40X12,30 μ.) και εχωρίζετο με δύο κιονοστοιχίες, αποτελούμενες από κυλινδρικούς, αρράβδωτους κίονες, από λευκό μάρμαρο, φερόμενους επί βάσεων και στεφόμενους με κορινθιάζοντα κιονόκρανα με φύλλα άκανθας, σε τρία κλίτη. Από αυτά το μεσαίο κλίτος (πλάτ. 12,30 μ.), εκαλύπτετο με υπερυψωμένη, ξύλινη, αμφικλινή ή σαμαρωτή οροφή και κεραμίδα.

Χαμηλό μαρμάρινο εικονοστάσιον ή τέμπλον (ύψους περίπου 0,80 μ.), αποτελούμενο από πεσσίσκους τετραγώνου διατομής και θωράκια, εχώριζε το Ιερόν Βήμα από τον κυρίως ναόν⁵⁸. Το Ιερόν Βήμα περιοριζέτο στο πλάτος του μεσαίου κλίτους⁵⁹. Αυτό επερατούτο σε μίαν ημικυκλική αφίδα προς Ανατολάς (χορδής περίπου 7,50 και βέλους περίπου 3,25 μ.)⁶⁰. Είναι πολύ πιθανόν εντός της αφίδας να έκειτο ημικυκλικό σύνθρονο⁶¹, στο μέσον του οποίου θα ίστατο ο θρόνος του Επισκόπου και εκατέρωθεν αυτού

⁵⁶ Ως γνωστόν, μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού γενικότερα και ειδικότερα στην Ελλάδα, στα αρχαία Ιερά και συνήθως επί των αρχαίων ναών ή πλησίων, ανηγέρθησαν χριστιανικοί ναοί, είτε οι ίδιοι οι αρχαίοι ναοί μετεσκευάσθησαν σε χριστιανικούς. Τελείως ενδεικτικά αναφέρονται τα επόμενα παραδείγματα:

1) Αθήναι, Ακρόπολη, ο ναός της θεάς Αθηνάς μετεσκευάσθη σε παλαιοχριστιανική βασιλική, αφιερωμένη στην Παναγία, 2) Αθήναι, ο ναός του Ηφαίστου, το λεγόμενον Θησεϊόν, μετεσκευάσθη σε ναόν του Αγίου Γεωργίου, 3) Αθήναι, αρχαία Αγορά, στο κέντρο περίπου αυτής ανηγέρθη μία τετράκογχος βασιλική, 4) Δελφοί, παρά τον ναόν του Απόλλωνα ιδρύθηκε μία χριστιανική βασιλική, 5) Ήπειρος, Δωδώνη, ανηγέρθη χριστιανική βασιλική, 6) Ολυμπία, το Εργαστήριον του Φειδίου μετεσκευάσθη σε χριστιανική βασιλική, 7) Επίδαυρος, ανηγέρθη χριστιανική βασιλική, 8) Κρήτη, Κνωσός, πλησίον των μινωϊκών Ανακτόρων ανηγέρθη μία βασιλική, 9) Κρήτη, Γόρτυνα, πλησίον αρχαίων ναών ανηγέρθησαν περισσότερες χριστιανικές βασιλικές, 10) Λεβήν (Λέντας), πλησίον του Ασκληπείου ανηγέρθη μία βασιλική κλπ.

⁵⁷ Αν. Ορλάνδος, βασιλική Α' 1952, σ. 84-89.

⁵⁸ Αν. Ορλάνδος, Βασιλική Β', 1954, σ. 509-535.

⁵⁹ Γ. Σωτηρίου, Αρχαιολογία 1942, σ. 179 κ.ε.

⁶⁰ Αν. Ορλάνδος, Βασιλική Β', 1954, σ. 206 κ.ε.

⁶¹ Γ. Σωτηρίου, Αρχαιολογία 1942, σ. 185-189. Αν. Ορλάνδος, Βασιλική Β', 1954, σ. 489-508.

τα «συμφέλλια» των Πρεσβυτέρων και του λοιπού κλήρου, ο οποίος τότε ήταν πολυάριθμος. Πιθανώς να επρόκειτο για τον καθεδρικό ναό της Νισύρου κατά την παλαιοχριστιανική εποχή. Στο μέσον του Ιερού Βήματος ίστατο η Αγία Τράπεζα⁶² και άνωθεν αυτής Κιβώριον⁶³ από μάρμαρο.

Δυτικά του Ιερού Βήματος εξετείνετο ο κυρίως ναός, χώρος προοριζόμενος διά να ίστανται οι πιστοί. Εντός αυτού θα έκειτο ο μαρμάρινος άμβωνας⁶⁴. Στο μέσον της δυτικής πλευράς του κυρίως ναού θα ηνοίγετο τρίβηλο ή μία θύρα, μέσω της οποίας αυτό επικοινωνεί μετά του χώρου του νάρθηκα.

Το νότιο κλίτος (πλάτους 4,25 μ.), εκαλύπτετο με χαμηλή, ξύλινη, επικλινή στέγη και κεραμίδια. Τούτο επερατούτο προς Ανατολάς σε ευθεία πλευρά. Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς θα ηνοίγετο μία θύρα, μέσω της οποίας επικοινωνεί μετά του χώρου του νάρθηκα.

Το βόρειο κλίτος (πλάτους 4,25 μ.), εκαλύπτετο επίσης με χαμηλή, επικλινή, ξύλινη στέγη και κεραμίδια. Τούτο επερατούτο προς Ανατολάς σε μία ευθεία πλευρά. Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς θα ηνοίγετο μία θύρα, μέσω της οποίας αυτό επικοινωνεί μετά του χώρου του νάρθηκα. Στο μέσον περίπου της βορείας πλευράς του βορείου κλίτους της βασιλικής ανοίγεται μία θύρα (πλάτους 1,40μ.), μέσω της οποίας μπορούσε να εισέλθει κάποιος από τον βόρεια της βασιλικής κείμενο χώρον.

Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής έκειτο ορθογωνίου κατόψεως νάρθηκας (εσωτερικών διαστάσεων 22,20X3,50 μ. περίπου), ο οποίος εκαλύπτετο με χαμηλή, ξύλινη, επικλινή στέγη και κεραμίδια⁶⁵. Πιθανώς άνωθεν αυτού υπήρχε υπερώων ή γυναικωνίτης. Εντός του νάρθηκα ίσταντο οι Κατηχούμενοι και οι Μετανοούντες⁶⁶. Τα δάπεδα της βασιλικής θα εκαλύπτοντο, είτε με πλάκες από μάρμαρο, είτε με πήλινες πλάκες, είτε με πολύχρωμα ψηφιδωτά. Δυτικά της βασιλικής υπήρχε πιθανώς ευρύχωρον αίθριον⁶⁷.

Συνήθως γύρω από την βασιλική έκειντο διάφορα προσκτίσματα⁶⁸, μεταξύ των οποίων συγκατελέγοντο και τα εξής: Πρόθεση, Διακονικό, Βαπτιστήριον⁶⁹, Πρεσβυτέριο, Επισκοπείο, Ξενώνας κλπ.

⁶² Γ. Σωτηρίου, *Αρχαιολογία* 1942, σ. 180-184. Αν. Ορλάνδος, *Βασιλική Β'*, 1954, σ. 438-469.

⁶³ Γ. Σωτηρίου, *Αρχαιολογία* 1942, σ. 184-185. Αν. Ορλάνδος, *Βασιλική Β'*, 1954, σ. 471-488.

⁶⁴ Γ. Σωτηρίου, *Αρχαιολογία* 1942, σ. 209-213. Αν. Ορλάνδος, *Βασιλική Β'*, 1954, σ. 536-566.

⁶⁵ Γ. Σωτηρίου, *Αρχαιολογία* 1942, σ. 216-217.

⁶⁶ Γ. Σωτηρίου, *Αρχαιολογία* 1942, σ. 174-175. Β. Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 1959, σ.77, 109, 134.

⁶⁷ Αν. Ορλάνδος, *Βασιλική Β'*, 1954, σ. 94-110.

⁶⁸ Αν. Ορλάνδος, *Βασιλική Α'*, 1952, σ. 57-58.

⁶⁹ Ι. Βολανάκης, *Βαπτιστήρια* 1976, σ. 3 κ.ε.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι εσωτερικά και μόνον ο κυρίως ναός και διά τον χώρο, ο οποίος προοριζέτο για να ίστανται οι πιστοί, ενεφάνιζε εμβαδόν περίπου 500 τ.μ. Υπολογίζεται, ότι σε έκαστον τετραγωνικό μέτρο μπορούν να ίστανται τέσσερα άτομα. Συνεπώς ο κυρίως ναός, μη συνυπολογιζομένου του Ιερού Βήματος και του νάρθηκα, ήταν δυνατόν να χωρέσει κατά μέτριους υπολογισμούς περί τα 1500 και πλέον άτομα.

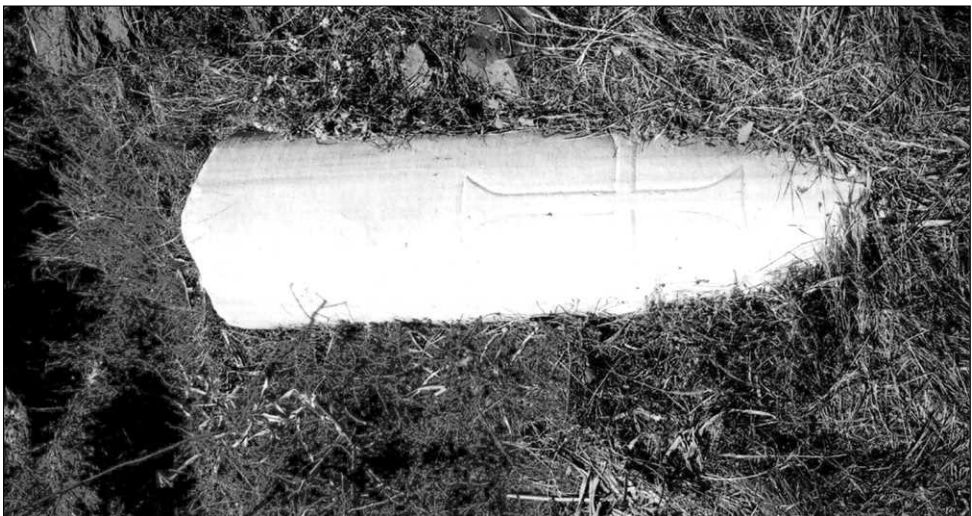
Τα στοιχεία αυτά ενέχουν μεγάλη σημασία για μας σήμερα, επειδή από την εποχή αυτή δεν υπάρχουν επιγραφικές ή άλλες φιλολογικές πληροφορίες ή στατιστικές, σχετικά με τον αριθμό των κατοίκων της Νισύρου.

Το μέγεθος, ο πλούτος και η ποιότητα των μνημείων αυτών, προϋποθέτουν μίαν πολυάνθρωπο, ακμάζουσα και καλώς οργανωμένη Χριστιανική Εκκλησία στην Νίσυρο, η οποία ήταν σε θέση να συλλαμβάνει, να σχεδιάζει, να εξευρίσκει τους οικονομικούς πόρους, τα υλικά και τους τεχνίτες, να πραγματοποιεί, να χρησιμοποιεί και να συντηρεί οικοδομήματα αυτής της κλίμακας, όπως η βασιλική του Παλαιοκάστρου.

Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη.

Στον χώρο της βασιλικής του Παλαιοκάστρου της Νισύρου διατηρούνται σήμερα τα επόμενα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία προέρχονται από την βασιλική, ήτοι:

1) Τμήμα κορμού κυλινδρικού, αρραβδώτου κίονα από λευκόχρωμο μάρμαρο, στην ράχη του οποίου διατηρείται ανάγλυφος, ανισοσκελής σταυρός, οι κεραιές του οποίου είναι πεπλατυσμένες στα άκρα αυτών. Ο κίονας αυτός κείται στο δυτικό τμήμα της βόρειας κιονοστοιχίας της βασι-

Παλαιόκαστρον – Βασιλική, Κίον μαρμάρινος

λικής και ευρίσκεται στη θέση που έπεσε, είτε ύστερα από σεισμό, είτε μετά την ερείπωση και εγκατάλειψη της βασιλικής (μήκος 1,50 μ. περίπου, διάμετρος 0,40 μ.).

2) Τρία κορινθιάζοντα κιονόκρανα από λευκόχρωμο μάρμαρο, με φύλλα άκανθας σε δύο ζώνες, τα οποία είναι καλής ποιότητας και προέρχονται από τους κίονες των κιονοστοιχιών της βασιλικής. Αυτά κείνται στο μέσον περίπου του μεσαίου κλίτους της βασιλικής (διαστάσεις: διάμετρος βάσεως 0,40 μ., ύψος 0,45 μ. και άνω επιφάνεια 0,60X0,60 μ.).

Η βασιλική καλύπτεται με μεγάλου πάχους επίχωση και εικάζεται, ότι κατά την διάρκεια μελλοντικής ανασκαφικής έρευνας αυτής, θα αποκαλυφθεί μεγάλος αριθμός από τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη αυτής, καθώς και τα δάπεδα του μνημείου.

Παλαιόκαστρον – Βασιλική, Κιονόκρανα μαρμάρινα

Η βασιλική αυτή ανηγέρθη πιθανώς κατά τον 6^{ον} αι. μ.Χ. και ερειπώθηκε από των μέσων του 7^{ου} αι. και εξής.

Μετά την ερείπωση της βασιλικής ανηγέρθη στον χώρο του Ιερού Βήματος αυτής μικρών διαστάσεων ναΰδριον (εσωτ. διαστ. περίπου 7,00X4,00 μ.), διά την τέλεση της χριστιανικής λατρείας⁷⁰.

⁷⁰ Είναι σύνηθες, μετά την ερείπωση μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανικών ναών, κατά κανόνα στη θέση του Ιερού Βήματος και με υλικά, τα οποία προέρχονται από την βασιλική, να ανεγείρονται μικρών διαστάσεων χριστιανικά ναΰδρια, για την συνέχιση σε αυτά της λατρείας. Γενικώς οι Χριστιανοί, αλλά και οι πιστοί άλλων θρησκειών, πιστεύουν, ότι εφόσον ένας χώρος καθιερώθηκε κάποτε στο Θεϊόν, έκτοτε ανήκει εσαεί σε εκείνο.

Παλιόκαστρον – Βασιλική / Κίονες κιονοστοιχιών βασιλικής

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ - ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ

Νεότερες έρευνες επί των Παλαιοχριστιανικών Μνημείων της Νισύρου

Α) ΕΜΠΟΡΕΙΟΣ, Πηγή, βασιλική.

Ανατολικά της Ιεράς Μονής της Παναγίας της Κυράς και σε απόσταση 500 μ. περίπου από αυτήν σε ευθεία γραμμή και 1 χλμ. περίπου από τον αγροτικό δρόμο, σε χαμηλότερο επίπεδο, επάνω σε φυσικό ύψωμα (υψόμ. 200 μ. περίπου) και σε επίκαιρο σημείο, κατά τον μήνα Ιούλιο του έτους 2000 και κατά την διάρκεια των εργασιών για την διάνοιξη αγροτικού δρόμου με την βοήθεια μηχανικού εκσκαφέα (μπουλτόζας), απεκαλύφθησαν τα λείψανα παλαιού ναού ερειπωμένου από μακρού χρόνου, ο οποίος εμφανίζει περισσότερες οικοδομικές φάσεις. Ο ναός αυτός ανηγέρθη στα ερείπια μίας τρίκλιτης, ξυλόστεγης βασιλικής, του απλού ελληνιστικού τύπου⁷¹.

⁷¹ Ι. Βολανάκης, Ημερολόγιον Χειρογράφου, αρ. 97 (1996-2000), σ. 208-230.

1) Πρώτη οικοδομική περίοδος: Βασιλική.

Αρχικά ανηγέρθη ένα ικανών διαστάσεων οικοδόμημα. Τούτο εμφανίζει τετραγώνου σχήματος κάτοψη (εξωτ. διαστ. 15,80X15,80 μ.). Το κυρίως σώμα της βασιλικής εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 11,20X14,90 μ.) και εχωρίζετο με δύο κιονοστοιχίες ή πεσοστοιχίες σε τρία κλίτη.

Από αυτά, το μεσαίο κλίτος (πλάτ. 7,50 μ. περίπου), επερατούτο σε μίαν μεγάλη, ημικυκλική αφίδα προς Ανατολάς (χορδής 6,00 μ. και βέλους 2,70 μ. περίπου). Στο μέσον της δυτική αυτού πλευράς ηνοιόγετο μία θύρα, μέσω της οποίας αυτό επικοινωνεί μετά του χώρου του νάρθηκα.

Τα πλάγια κλίτη (πλάτ. 3,00 μ. περίπου) επερατούντο προς Ανατολάς σε ευθείες πλευρές. Στο μέσον της δυτικής αυτών πλευράς ηνοιόγετο ανά μία θύρα, μέσω της οποίας αυτά επικοινωνούν μετά του χώρου του νάρθηκα.

Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής ήταν προσκεκολλημένος ορθογωνίου κατόψεως νάρθηκας (εσωτ. διαστ. 14,90X2,65 μ.).

Δυτικά του νάρθηκα έκειτο τετραγώνου κατόψεως ευρύχωρο αίθριο (διαστ. 21,00X21,00 μ. περίπου).

Αρχιτεκτονικά μέλη:

1) Τμήμα θωρακίου τέμπλου από φαιόχρωμο μάρμαρο, με ανάγλυφο διάκοσμο (διαστ. 0,155X0,10 και πάχ. 0,07/0,08 μ.).

2) Τμήμα ορθογωνίου θωρακίου από φαιόχρωμο μάρμαρο, προερχόμενο από την πλευρά άμβωνα. Στην κυρία όψη αυτού έφερε ανάγλυφο διάκοσμο, αποτελούμενον από ρομβοειδώς τοποθετημένα κυμάτια στο κέντρο αυτού και σε μία από τις τέσσερις γωνίες του ανάγλυφης παράσταση ελάφου, σε επιπεδόγλυφη τεχνική (διαστ. 0,689X0,49 και πάχ. 0,13 μ.).

3) Τμήμα κορμού κυλινδρικού, αρραβδώτου κίονα, από φαιόχρωμο μάρμαρο, στην ράχη του οποίου υπήρχε ανάγλυφος, ανισοσκελής σταυρός, οι κεραίες του οποίου ήσαν πεπλατυσμένες στα άκρα (διαστ. 0,65X0,11X0,05 μ.)

Τάφοι.

Εκτός του χώρου της βασιλικής και ΝΑ αυτής απεκαλύφθησαν επτά συνολικά λακκοειδείς τάφοι, ο κυρίως άξονας των οποίων έκειτο από Δ προς Α (προσανατολισμός). Αυτοί έφεραν ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 2,00X0,47 και βάθους 0,40/0,50 μ. περίπου), ήσαν κτισμένοι στις πλευρές και εκαλύπτοντο με λίθινες πλάκες (διαστ. πλακών: 0,80X0,60 και πάχ. 0,10/0,20 μ.). Από αυτούς μόνον ένας τάφος διετηρεί-

το ακέραιος και εντός αυτού διατηρείτο ο σκελετός, ενώ οι υπόλοιποι ήσαν ημικατεστραμμένοι.

Η βασιλική αυτή ανηγέρθη πιθανώς κατά τον 5^{ον} αι. μ.Χ. και ερειπώθηκε ύστερα από τα μέσα του 7^{ου} αι. κ.ε.

2) Δεύτερη οικοδομική περίοδος: Δύο ναύδρια.

Μετά την ερείπωση της βασιλικής ανηγέρθη στο ανατολικό τμήμα εκάστου των πλαγίων κλιτών της βασιλικής ανά ένα μονόχωρο και καμαροσκέπαστο ναύδριο.

Νότιο ναύδριο.

Αυτό εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 7,55X2,45 μ.) και επερατούτο σε μίαν ημικυκλική αφίδα προς Α. Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ηνοίγεται η είσοδος.

Βόρειο ναύδριο.

Και αυτό εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 7,55X2,73 μ.) και επερατούτο επίσης σε μίαν ημικυκλική αφίδα προς Α. Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ηνοίγεται η είσοδος.

3) Τρίτη οικοδομική περίοδος.

Μετά την ερείπωση και των δύο ναυδρίων αυτών, ανηγέρθη στον χώρο του Ιερού Βήματος της βασιλικής ένα μονόχωρο και καμαροσκέπαστο ναύδριο. Τούτο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 7,51X2,80 μ.) και εχωρίζεται με κτιστό, χαμηλό εικονοστάσιο (τέμπλο, πλάτ. 0,26 και ύψους 0,38 μ.) σε δύο μέρη, ήτοι:

I. Ιερόν Βήμα.

Τούτο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 2,80X1,50 μ.) και περατούται σε μίαν ημικυκλική αφίδα προς Α. (χορδής 2,00 και βέλους 1,00 μ. περίπου).

II. Κυρίως ναός.

Αυτός εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 5,75X2,80 μ.). Επί της νοτίας εσωτερικής πλευράς αυτού υπάρχει κτιστό θρανίο (πεζούλιο, πλάτ. 0,45 και ύψους 0,30 μ. περίπου). Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ανοίγεται η είσοδος (πλάτ. 1,02 μ.).

B) ΕΜΠΟΡΕΙΟΣ, Πωρός, βασιλική.

ΒΑ του οικισμού του Εμπορείου και σε απόσταση 1 χλμ. περίπου από αυτόν, αριστερά της αμαξιτής οδού Μανδρακίου – Εμπορείου και σε από-

σταση 200 μ. περίπου από αυτήν, στη θέση «Πωρός, ο», ή «Πωρί, το» ή «Πορί»⁷² κείνται τα ερείπια μίας παλαιοχριστιανικής βασιλικής⁷³.

Διατηρούνται μεταξύ άλλων και τα εξής: Τμήματα από την τοιχοποιία τής βασιλικής, ολόκληρη η ΒΑ γωνία του οικοδομήματος, η μεγάλη, ημικυκλική αψίδα του Ιερού Βήματος αυτής σε ύψος 2,00 μ. περίπου, τμήμα από την νότια κιονοστοιχία, ο νάρθηκας, αρχιτεκτονικά μέλη, κεραμίδια μετά χεϊλους (καλυπτήρες – στρωτήρες), προερχόμενα από την οροφή του μνημείου, ένα πηγάδι, το οποίο έκειτο βόρεια της βασιλικής, πλήθος από όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσεως κλπ. ΒΑ της βασιλικής και σε επαφή με αυτήν διατηρείται ένα πρόσκτισμα, σύγχρονο του μνημείου.

Η βασιλική είναι μεγάλων διαστάσεων οικοδόμημα, το οποίο εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εξωτ. διαστ. 28,65X16,10 μ.) και ανήκει στον τύπο της τρικλιτης, ξυλόστεγης, απλής, ελληνιστικής βασιλικής. Ο άξονας του οικοδομήματος κείται από Δ προς Α και εμφανίζει απόκλιση 5° προς ΝΑ.

Το κυρίως σώμα της βασιλικής εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 21,95X15,10 μ.) και ε χωρίζετο με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Από αυτά το μεσαίο (πλάτ. 6,70 μ. περίπου) επερατούτο σε μίαν ημικυκλική αψίδα προς Ανατολάς (χορδής 5,60 και βέλους 2,50 μ. περίπου). Ο τοίχος της αψίδας (πάχους 0,80 μ.) διατηρείται σε ύψος περίπου 2,00 μ. από της επιφανείας του εδάφους.

Χαμηλό εικονοστάσιο (τέμπλο, ύψους 0,80 μ. περίπου), αποτελούμενο από μαρμάρινους πεσσίσκους τετραγώνου διατομής και ορθογωνίου σχήματος μαρμάρινα θωράκια, εχώριζε το Ιερόν Βήμα από τον κυρίως ναόν. Το Ιερόν Βήμα κατελάμβανε το ανατολικό τμήμα του μεσαίου κλίτους. Στο μέσον αυτού θα έκειτο η Αγία Τράπεζα και άνωθεν αυτής θα υπήρχε μαρμάρινον Κιβώριον.

Στο μέσον της δυτικής πλευράς του μεσαίου κλίτους υπήρχε τριβήλον άνοιγμα ή ηνοίγετο μία θύρα, μέσω της οποίας αυτό επικοινωνεί μετά του χώρου του νάρθηκα.

⁷² Το τοπωνύμιο προφανώς προέρχεται από το γεγονός, ότι το έδαφος στην περιοχή είναι πορώδες, λόγω της ηφαιστειογενούς προελεύσεως αυτού. Πρβλ. και Ζ. Τοιζπανλή, Γαμήλιες συμπεριφορές 2018, σ. 166-167.

⁷³ Ι. Βολανάκης, Ημερολόγιον Χειρόγραφο, αρ. 88 (1998), σ. 238-249 και αρ. 93 (1999), σ. 164-169 και σ. 180-193.

Ο γράφων εκφράζει και από την θέση αυτή τις θερμές του ευχαριστίες προς τον αείμνηστο φιλάρχαιο, φιλότεχνο και φιλόμουσο Κωνσταντίνο Γρηγορίου Παπαδέλια (τον γνωστό Ντίνο της Νισύρου), για την υπόδειξη του μνημείου, καθώς και προς την κ. Φωτεινή Αντωνίου Σωτηρίου, οδηγό του αυτοκινήτου, μετά των οποίων την Τετάρτη, 29-07-1998, κατά την διάρκεια υπηρεσιακής επισκέψεώς του στην Νίσυρο, επισκεφθήκαμε το μνημείο.

Τα πλάγια κλίτη (πλάτ. 3,50 μ. περίπου), επερατούντο προς Α σε ευθείες πλευρές. Στο μέσον της δυτικής αυτών πλευράς ηνοίγετο ανά μία θύρα, μέσω της οποίας αυτά επικοινωνούν μετά του χώρου του νάρθηκα. Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής έκειτο ορθογωνίου κατόψεως νάρθηκας (εσωτ. διαστ. 15,10X4,95 μ. περίπου). Δυτικά του νάρθηκα έκειτο πιθανώς ευρύχωρον αίθριον.

Αρχιτεκτονικά μέλη.

Στον χώρο της βασιλικής αυτής διατηρούνται μεταξύ άλλων και τα επόμενα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη:

1) Τμήμα κορμού κυλινδρικού αρραβδώτου κίονα από φαιόχρωμο μάρμαρο, προερχόμενο εκ των κιώνων της βασιλικής (σωζ. μήκος 0,84, διάμ. 0,38/0,40 μ.).

2) Τμήμα κορμού κυλινδρικού αρραβδώτου κίονα από φαιόχρωμο μάρμαρο, εκ των κιώνων της βασιλικής (σωζ. μήκος 0,90 και διάμ. 0,45 μ.). Σώζεται μόνο κατά το ½ αυτού.

3) Τμήμα κορμού κυλινδρικού αρραβδώτου κίονα από φαιόχρωμο μάρμαρο, το οποίο κατά το κάτω άκρο αυτού εισχωρεί εντός του εδάφους, (ορατόν τμήμα: ύψος 1,00, διάμ. 0,38 μ.)

4) Βάση κίονα μετά συμφυούς πλίνθου εκ φαιού μαρμάρου, εκ των κιονοστοιχιών της βασιλικής (διαστάσεις: πλίνθου: 0,55X0,55 και ύψος αυτής 0,10 μ. Άνω τμήμα βάσεως: διάμετρος 0,44 μ.).

Στο μέσον της άνω επιφανείας της βάσεως του κίονα ανοίγεται μία κυκλική εμβάθυνση (διάμ. 0,05 και βάθος 0,05 μ.), για την εισδοχή του εμπόλιου, προς στήριξη τού επάνω σε αυτήν εδραζομένου κίονα.

5) Τμήμα από κιονόκρανο δωρικού τύπου από φαιόχρωμο μάρμαρο (ύψος 0,21 μ., άνω επιφάνεια 0,54X0,54 μ., διάμ. βάσεως 0,38 μ.). Αυτό προέρχεται από αρχαίο μνημείο των προχριστιανικών χρόνων και εχρησιμοποιήθη ως οικοδομικό υλικό κατά την ανέγερση της βασιλικής.

6) Βάση, αγάλματος ή επιτύμβιας στήλης, σχήματος ορθογωνίου, από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,80X0,40 και ύψους 0,25 μ.). Στην κυρία όψη αυτής υπήρχε εγγάρρακτη, μεγαλογράμματη επιγραφή σε δύο στίχους. Διατηρείται το τελευταίο γράμμα του πρώτου στίχου, ήτοι:

« — — — — Σ
— — — — — ».

Σε δεύτερη χρήση εδημιουργήθη εμβάθυνση στο άνω τμήμα της βάσεως αυτής και μετετράπη σε ιγδίων (γουδί). Η βάση αυτή προέρχεται από την ελληνιστική εποχή (πιθανώς 3^{ος}-2^{ος} αι. π.Χ.).

Γ) ΠΑΛΟΙ, Λυ(γ)ές, στον Λατίνων, βασιλική.

ΝΑ του οικισμού των Πάλων και σε απόσταση 4,5 χλμ. περίπου από αυτόν, στην περιοχή «Λυ(γ)ές»⁷⁴ και στη θέση «στον Λατίνων»⁷⁵, πλησίον της παραλίας, εντός ενός αγροκτήματος⁷⁶, διατηρούνται τα ερείπια μίας παλαιοχριστιανικής βασιλικής⁷⁷.

Πρόκειται για μεγάλων διαστάσεων οικοδόμημα, το οποίο ανήκει στον τύπο της τρικλίτης, ξυλόστεγης, απλής, ελληνιστικής βασιλικής. Αυτή εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εξωτ. διαστ. 19,90 X 16,70 μ. περίπου). Ο κυρίως άξονας του οικοδομήματος βαίνει από Δ προς Α. Το κυρίως σώμα της βασιλικής εμφανίζει επίσης ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 15,00 X 15,40 μ.) και εχωρίζετο με δύο κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη.

Από αυτά το μεσαίο (πλάτ. 7,00 μ. περίπου) επερατούτο σε μίαν μεγάλη, ημικυκλική αφίδα προς Ανατολάς (χορδής 5,40 μ. και βέλους 2,50 μ. περίπου), η οποία το έτος 1950 διετηρείτο σε ύψος 2,00 μ. από του εδάφους. Στο μέσον της δυτικής πλευράς του μεσαίου κλίτους θα υπήρχε τρίβηλο άνοιγμα ή θα ηνοίγετο μία θύρα, μέσω της οποίας αυτό θα επικοινωνεί μετά του χώρου το νάρθηκα.

⁷⁴ Το τοπωνύμιο προέρχεται προφανώς από το γεγονός ότι στην περιοχή φύεται ο θάμνος Βίτεξ άγνος-κάστος (*Vitex agnus-castus*), κοινώς Λυγαριά, Λυγιά, Λυά κλπ., επειδή οι θλαστοί αυτής είναι ευλύγιστοι και χρησιμοποιούνται για πλέξιμο κοφινιών, καλαθιών, ψαθών κλπ.

Στην αρχαιότητα και κατά την εορτή των Θεομοφοριών, η οποία αποτελούσε αποκλειστικά γυναικεία εορτή, που εορτάζετο μία φορά το έτος και διαρκούσε περίπου μία εβδομάδα, η βλαστοί της Λυγαριάς εχρησιμοποιούντο για την κατασκευή καλυβών στην ύπαιθρο, όπου έμεναν οι γυναίκες και απαγορεύετο στους συζύγους τους να πλησιάσουν, γι' αυτό η Λυγαριά φέρει την επωνυμία και «Άγνος».

Η Λυγαριά σχετίζεται με τον έρωτα, καθώς και η βάτος.

Η Λυγαριά παράγει καρπούς μικρούς, σφαιρικούς, που έχουν έντονο, ευχάριστο άρωμα και στην Γερμανία χρησιμοποιούνται ως καρύκευμα και ονομάζονται: «Moenchspfeffer», ήτοι: «το πιπέρι των Καλογήρων», επειδή το εχρησιμοποιούσαν οι Μοναχοί κατά τον Μεσαίωνα.

⁷⁵ Ως προς την προέλευση του τοπωνυμίου αυτού, τούτο πιθανώς παραπέμπει στον Μεσαίωνα και στην περίοδο, που οι Ιωαννίτες Ιππότες κυριαρχούσαν στα νησιά της Δωδεκανήσου (1310-1522 μ.Χ.). Στην Ρόδο και στην Κρήτη απαντά μέχρι σήμερα η φράση «αυτό είναι από την εποχή των Ενετών ή των Φράγκων», όταν κάποιος θέλει να πει ότι κάτι είναι από τον Μεσαίωνα ή πάντως πολύ παλαιό.

Επίσης απαντά το τοπωνύμιο «Φραγκοκάστελλο», το οποίο κείται επί της νοτίου παραλίας της περιοχής των Σφακιών και έχει ανεγερθεί από τους Φράγκους κατά τον 14^ο αι.

⁷⁶ Το αγρόκτημα αυτό, σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες, αποτελεί ιδιοκτησία του Σπυρίδωνος Κωστίδη, μόνιμου κατοίκου Η.Π.Α.

⁷⁷ Π. Λαζαρίδης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Δωδεκανήσου 1953, σ. 240. Ι. Βολανάκης, Παλαιο-χριστιανικά μνημεία Νισύρου 1994, σ. 160 - 161. Ι. Βολανάκης, Ημερολόγιον Χειρόγραφον αρ. 88 (1998), σ. 195 - 209.

Χαμηλό, μαρμάρινο εικονοστάσιον (τέμπλον) εχώριζε το Ιερόν Βήμα από τον κυρίως ναόν. Το Ιερόν Βήμα κατελάμβανε το ανατολικό τμήμα του χώρου του μεσαίου κλίτους. Στο κέντρο του Ιερού Βήματος έκειτο η Αγία Τράπεζα.

Το νότιο κλίτος (πλάτ. 3,50 μ. περίπου) επερατούτο προς Ανατολάς σε μία ημικυκλική αφίδα (χορδής 2,50 και βέλους 1,20 μ. περίπου). Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς θα ηνοιγέτο μία θύρα, μέσω της οποίας ευρίσκετο σε άμεση επικοινωνία με τον χώρο του νάρθηκα.

Το βόρειο κλίτος (πλάτους 3,50 μ. περίπου) περατούται προς Ανατολάς σε μία ευθεία πλευρά. Στο μέσον της δυτικής αυτού πλευράς ηνοιγέτο μία θύρα, μέσω της οποίας επικοινωνεί μετά του χώρου του νάρθηκα.

Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής έκειτο ορθογωνίου κατόψεως νάρθηκας (εσωτ. διαστ. 15,40X3,00 μ. περίπου).

Αρχιτεκτονικά μέλη:

1) Βάση κίονα από λευκόχρωμο μάρμαρο μετά συμφυούς επιθήματος (διαστ. 0,53X0,53 και ύψους 0,21 μ., διάμετρος κίονα 0,53 μ.). Στο μέσον της άνω επιφανείας αυτής ανοίγεται κυλινδρικού σχήματος εμβάθυνση (διάμ. 0,05 και βάθος 0,05 μ.), η οποία εχρησίμευε διά την εισδοχή του εμπολίου, προς καλύτερη στήριξη του κίονα, ο οποίος ίστατο επάνω στη βάση αυτή.

2) Ομοίως, των ιδίων διαστάσεων.

3) Βάση κίονα από λευκόχρωμο μάρμαρο μετά συμφυούς επιθήματος (διαστ. 0,56X0,56 και ύψος 0,25 μ., διάμετρος κίονα 0,40 μ.). Στο κέντρο της άνω επιφανείας αυτής διατηρείται κυκλική εμβάθυνση (διαμ. 0,055, βάθος 0,045 μ.) και αύλακα μολυβδοχοήσεως, για την στερέωση του εμπολίου.

4) Τμήμα κορμού κυλινδρικού αρραβδώτου κίονα από λευκό μάρμαρο (σωζ. μήκος 1,09, διάμ. 0,32 μ.).

5) Ομοίως και των αυτών διαστάσεων.

6) Τμήμα κορμού κυλινδρικού, αρραβδώτου κίονα από λευκό μάρμαρο (σωζ. μήκος 0,27, διάμ. 0,29 μ.).

7) Ομοίως (σωζ. μήκος 0,81, διάμ. 0,31 μ.).

8) Τμήμα κορμού κυλινδρικού, αρραβδώτου κίονα από φαιόχρωμο ασβεστόλιθο (σωζ. μήκος 1,13, διάμ. 0,27 μ.).

9) Ομοίως (σωζ. μήκος 0,20, διάμ. 0,165 μ.).

10) Διαχωριστικός αμφικιονίσκος παραθύρου από φαιόχρωμο μάρμαρο (Διαστάσεις: ύψος 0,56, πλάτος 0,34 και πάχος 0,16 μ.).

11) Ιωνικό κιονόκρανο από λευκό μάρμαρο, μετά συμφυούς επιθήματος

(Διαστάσεις: Κάτω επιφάνεια: 0,40X0,40, διάμ. κίονα 0,36 μ. Άνω επιφάνεια: 0,60X0,40 μ. Ύψος κιονοκράνου 0,23 μ.).

12) Τμήμα κυλινδρικού, αρραβδύτου κιονίσκου, μετά συμφυούς βάσεως, από φαιό μάρμαρο, προερχόμενο πιθανώς από τους κίονες του Κιβωρίου της Αγίας Τράπεζας.

(Διαστάσεις: συνολικό ύψος 0,62, βάση: 0,23X0,23 και ύψος 0,18 μ., σωζόμενο ύψος κορμού κυλινδρικού κίονα 0,44 μ.).

13) Τμήμα από σιγμοειδή Τράπεζα μετά υπερυψωμένου χεΐλους και ανάγλυφα κυμάτια, από λευκό μάρμαρο. (Διαστάσεις: σωζόμενο τμήμα: 0,14X0,14, πάχος 0,015 και ύψος 0,07 μ.).

14) Τμήμα λεκάνης Αγιασμού από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,13X0,10 και πάχους 0,035 μ.).

15) Αρχιτεκτονικό μέλος σχήματος ορθογωνίου από λάτριο λίθο (Διαστάσεις: 0,79X0,34 και ύψος 0,25 μ.). Στο μέσον τής άνω επιφανείας αυτού διατηρείται τετραγώνου σχήματος εμβάθυνση (διαστ. 0,06X0,06 και βάθος 0,05 μ.) για την εισδοχή είδους εμβολίου, προς στήριξη στήλης ή άλλου τεχνουργήματος.

16) Αρχιτεκτονικό μέλος σχήματος ορθογωνίου από φαιόχρωμο μάρμαρο (διαστ. 0,27X0,23 X0,13 μ.).

17) Λιθόπλινθος (διαστ. 0,23X0,16 και ύψους 0,29 μ.), με επίχρισμα, η επιφάνεια της οποίας φέρει λείψανα γραπτού, ανεικονικού διακόσμου (ερυθρό χρώμα). Από αυτό συνάγεται, ότι οι εσωτερικές επιφάνειες της βασιλικής έφεραν πιθανώς γραπτό ανεικονικό διάκοσμο⁷⁸.

Δ) ΕΠΙΤΥΜΒΙΕΣ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΣΤΗΛΕΣ.

1) Επιτύμβια στήλη Βιταλίας, 4^{ος} - 5^{ος} αι. μ. Χ.

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Νισύρου εκτίθεται το άνω τμήμα επιτύμβιας στήλης από λευκό μάρμαρο (διαστάσεις: ύψος 0,42, πλάτος 0,44 και πάχος 0,09 μ.), η οποία φέρει αετωματική επίστεψη⁷⁹. Εντός του αετώματος διατηρείται ανάγλυφος, ισοσκελής σταυρός, οι κεραιές του οποίου είναι πεπλατυσμένες στα άκρα. Η κυρία επιφάνεια της στήλης φέρει μεγαλογράμματη, εγχάρακτη, πεντάστιχη επιγραφή, η οποία έχει ως εξής:

⁷⁸ Κατά την διάρκεια αρχαιολογικών ανασκαφών παλαιοχριστιανικών βασιλικών της Δωδεκανήσου, διεπιστώθη, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, οι εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων αυτών έφεραν, είτε ορθομαρμάρωση, είτε γραπτό διάκοσμο (ανεικονικό ή εικονικό). Και ο ναός της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινουπόλεως, της εποχής του Αυτοκράτορα Ιουστινιανού (527-565), ο οποίος ανηγέρθη στη θέση του παλαιού, που κατεστράφη κατά την Στάση του Νίκα (532 μ. Χ.), έφερε, ως γνωστόν, στο εσωτερικό του διάκοσμο, είτε γραπτό, είτε με εντοίχια ψηφιδωτά.

⁷⁹ I. Βολανάκης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Δωδεκανήσου 1994, σ. 147-149.

«† ΕΝΘΑ ΚΑΤΑΚΙΤΕ
ΒΙΤΑΛΙΑ ΓΥΝΕ ΗΡΜΙ
ΟΥ ΜΗΤΗΡ ΣΑΜΒΑΤ[Ι]
ΟΥ ΤΟΥ ΕΥΛΑ[ΒΕΣΤΑ]
ΤΟΥ Π[ΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ]».

Ἦτοι, σε μεταγραφή:

«† Ἐνθα κατάκιτε
Βιταλία, γύνε Ηρμί-
ου, μήτηρ Σαμβατ[ι]
ου, του ευλα[βεστά-]
του Π[ρεσβυτέρου]».=

Είναι αξιοσημείωτο, ότι αναφέρεται ότι η Βιταλία είναι μητέρα του Σαμβατίου⁸⁰, ο οποίος ήταν Πρεσβύτερος της Χριστιανικής Εκκλησίας της Νισύρου.

2. Επιτύμβια στήλη, 6^{ος} αι. μ. Χ.

Το άνω τμήμα επιτύμβιας στήλης από λευκό μάρμαρο, η οποία απολήγει σε ισοσκελή σταυρό, οι κεραιές του οποίου είναι πεπλατυσμένες στα άκρα. Στην επιφάνεια του σταυρού διατηρείται επίσης σε σχήμα σταυρού, η εγχάρακτη επιγραφή:

«[Φ]ΩC – ΖΩ[Η]».

Σημειωτέο, ότι και οι δύο αυτοί όροι, ήτοι «φως» και «ζωή», απαντούν συχνά, τόσο στην Καινή Διαθήκη, όσο και στα συγγράμματα των Πατέρων και Εκκλησιαστικών συγγραφέων.

Ενδεικτικά αναφέροντα τα επόμενα παραδείγματα από την Καινή Διαθήκη:

⁸⁰ Στο Διαφάνι της Καρπάθου και στο κέντρο περίπου του οικισμού, κείται ο ναός της Παναγίας, Ζωοδόχου Πηγής (καθεδρικός ναός). Βόρεια του ναού και στην αυλή αυτού διατηρείται τμήμα κορμού κυλινδρικού, αραβιδώτου κίονα από φαιόχρωμο μάρμαρο, στη ράχη του οποίου διατηρείται μεγαλογράμματη, εγχάρακτη, παλαιοχριστιανική επιγραφή (πιθανώς του 5^{ου} αι. μ.Χ.), η οποία σε μεταγραφή έχει ως εξής :

«Υπέρ υγ(ε)ίας Νόννου και Σανμβατίου. Δος Κ(ύρι)ε [υγείαν] του υιού ημών Σεραπίωνος κε παντός του οίκου μου».

Είναι αξιοσημείωτο, ότι και στην επιγραφή αυτή αναφέρεται το όνομα «Σανβάτιος». Από το Σαββάτιος προέρχεται προφανώς το σημερινό βαπτιστικό όνομα «Σάββας».

I. Βολανάκης, Ημερολόγιον Χειρόγραφον, σφ. 167 (2019/2020), σ. 98-99.

α) Φως.

1) «Εγώ ειμι το φως του κόσμου. Ο ακολουθών εμοί...αλλ' ἔξει το φως της ζωής»⁸¹.

2) «Εγώ φως εις τον κόσμον ελήλυθα»⁸².

β) Ζωή.

1) «Εγώ ειμι ο ἄρτος της ζωής»⁸³.

2) «Ο ακολουθών εμοί...αλλ' ἔξει το φως της ζωής»⁸⁴.

3) «Εγώ ειμι η ἀνάστασις και η ζωή»⁸⁵.

4) «Εγώ ειμι η οδός και η ἀλήθεια και η ζωή»⁸⁶.

Ε) ΑΠΟ ΤΗΝ ΧΛΩΡΙΔΑ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟΥ: ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΑ ΦΥΤΑ.

Η Νίσυρος έχει πλούσια και ενδιαφέρουσα χλωρίδα⁸⁷, πολλά δε από τα φυτά αυτής είναι φαρμακευτικά και αρωματικά. Ειδικότερα στην περιοχή γύρω από το Παλαιόκαστρο του Μανδρακίου φύεται ο θάμνος «Δαφνοειδές το κνίδιον» (*Daphnoides cnidium*), κοινώς Κνίδιος κόκκος ή Κόκκος της Κνίδου, επειδή απαντά ευρύτατα στην περιοχή της αρχαίας πόλεως της Κνίδου⁸⁸ και κατά την αρχαιότητα και τον μεσαίωνα εχρησιμοποιείτο ευρύτατα ως φαρμακευτικό φυτό. Ειδικότερος λόγος περί αυτού γίνεται κατωτέρω.

Δαφνοειδές το κνίδιον (*Daphnoides cnidium*), κοινώς Κνίδιος κόκκος.

Το Δαφνοειδές το κνίδιον (*Daphnoides cnidium*) είναι φυτό δικότυλο του γένους «Δαφνίδες» (*Lauraceae*), της οικογενείας των Θυμelaiοειδών (*Thymelaeaceae*). Τα φυτά του γένους αυτού είναι θάμνοι ή δενδρύλλια, ιθαγενή της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής. Είναι γνωστά περί τα σαράντα (40) είδη, από τα οποία τα περισσότερα είναι διακοσμητικά. Αυτά διακρίνονται για τα ακέραια φύλλα των, τα λευκά, κίτρινα ή ερυθρά άνθη των, τα οποία είναι κανονικά, τετραμερή, από την μονόχωρο ωοθήκη των

⁸¹ Ιω. 8, 12.

⁸² Ιω. 12, 46.

⁸³ Ιω. 6, 35.

⁸⁴ Ιω. 8, 12.

⁸⁵ Ιω. 11, 25.

⁸⁶ Ιω. 14, 6.

⁸⁷ Ι. Βολανάκης, Φαρμακευτικά φυτά Νισύρου 2009, σ. 321-363.

⁸⁸ Το όνομα «Κνίδος, η» είναι προελληνικό. Κατά την αρχαιότητα περίφημο ήταν το άγαλμα της Αφροδίτης της Κνίδου, έργο του περίφημου γλύπτη Πραξιτέλους.

και τον ερυθρό ή μέλανα καρπό των. Γενικώς τα δενδρούλλια αυτά είναι δηλητηριώδη. Από τα γνωστότερα είδη είναι και τα εξής :

1) Δαφνοειδές το εύοσμον (*Daphne odorata*), ιθαγενές δενδρούλλιον της Ιαπωνίας.

2) Δαφνοειδές το καννάβινον (*Daphne cannabina*), ιθαγενής θάμνος των Ανατολικών Ινδιών.

3) Δαφνοειδές το κνίδιον (*Daphne cnidium*), κοινώς χολόχορτο, το οποίο απαντά συχνότατα στην Καρία της ΝΔ Μικράς Ασίας ή Ανατολίας (σημερινής Τουρκίας) και ειδικότερα στην περιοχή της αρχαίας Κνίδου, από όπου και έλαβε το όνομά του. Αυτό απαντά και σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδος, μεταξύ των οποίων είναι και η Νίσυρος και είναι χρήσιμο για τον φαρμακευτικό φλοιό του.

4) Κνίδιος κόκκος (*Cnidius coccus*) ή Κνέωρον (Θεόφραστος, Δισκουριδής) ή Κνήστρον (Διοσκουριδής) ή Θυμελαία ή Χαμελαία ή Πυρός άχνη.

5) Δαφνοειδές το μεζέρειον (*Daphne mezereum*), το οποίο καλλιεργείται κυρίως ως διακοσμητικό.

6) Δαφνοειδές η χαμαιδάφνη (*Daphne laureola*). Και

7) Δαφνοειδές η χαμελαία (*Daphne eleoidea*), κοινώς Χαμολιά ή Λυκονουρά⁸⁹.

Το Δαφνοειδές το κνίδιον (*Daphnoides cnidium*) ή ο Κνίδιος κόκκος (*Cnidus coccus*), σύμφωνα με τον Ιατρό, Φαρμακολόγο και διάσημο Βοτανολόγο της αρχαιότητας Διοσκουριδή τον Πεδάνιο ή Αναξαορβέα ή Ταρσεά⁹⁰, οφείλει την ονομασία του, ως προαναφέρθη, στο γεγονός, ότι εφύετο κατά την αρχαιότητα και συνεχίζει να φύεται μέχρι σήμερα σε μεγάλη ποσότητα, στην περιοχή της πόλεως Κνίδου, η οποία έκειτο στο δυτικό άκρο της χερσονήσου της Καρίας ή της Κνίδου και απέναντι από την νήσο Κω. Τα ερείπια της αρχαίας Κνίδου διατηρούνται σήμερα σε άριστη κατάσταση και ο Αρχαιολογικός Χώρος είναι καλώς οργανωμένος και επισκέψιμος⁹¹.

⁸⁹ Δ. Ν. Παπαγιαννόπουλος, ΜΕΕ, τ. 8 (Αθήναι άν. χρ. εκδ.), σ. 926.

⁹⁰ Ο Διοσκουριδής ή Διοσκουριδής ο Αναξαορβεύς ή Πεδάνιος ή Ταρσεύς, εγεννήθη το έτος 8 μ. Χ. στα Ανάζαοβα της Μικράς Ασίας και απεβίωσε το έτος 78 μ. Χ. Υπήρξε στρατιωτικός Ιατρός και υπηρέτησε καθ' όλο το διάστημα της ζωής του στον Ρωμαϊκό Στρατό. Διά του τρόπου αυτού είχε την δυνατότητα να επισκέπτεται σχεδόν ολόκληρη την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Από μικράς ηλικίας έτρεφε μεγάλη αγάπη και ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Βοτανολογία και την Φαρμακολογία, τα οποία διετήρησε καθ' όλην του την ζωή. Εμελέτησε πολυάριθμα φυτά, συνέλεξε πληροφορίες από επιτόπια έρευνα, την οποίαν διεξήγαγε ο ίδιος και από τα συγγράμματα παλαιότερων ομοτέχνων του και συνέγραψε σχετικά έργα, τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα και περιέχουν πολύτιμες πληροφορίες.

⁹¹ Ι. Βολανάκης, Κνίδος 2017, Πρακτικά Κ' Συμποσίου της ΣΓΓΑ, Ρόδος 2018, σ. 245-277.

Πρόκειται για θάμνο αιθαλή (ύψους 1,00 – 1,50 μ. περίπου), ο οποίος είναι όρθιος, με κλαδιά νηματοειδή, λεία, καστανόχρωμα, χνουδωτά στην κορυφή. Τα φύλλα αυτού είναι λεία και φύονται καθ' όλο το μήκος των κλαδιών (μήκους 0,03-0,04 μ. και πλάτους 0,002-0,009 μ.). Αυτά είναι δερματώδη, λογχοειδή, γραμμοειδή και σφηνοειδή.

Τα άνθη του φυτού αυτού είναι λευκά ή υποκίτρινα, με 3 ή 4 πέταλα, εύοσμα, διατεταγμένα κατ' επάκριαν φόβην, με άξονα και ποδίσκους λευκούς, εριώδεις. Το περιάνθιον είναι τριχωτό εξωτερικά, με λοβούς λίγο βραχύτερους του σωλήνα. Ο καρπός είναι δρύπη ερυθρά ή μελανέρυθρος, μικρού μεγέθους (διάμ. 0,005 μ. περίπου)⁹².

Ο καρπός του φυτού αυτού είναι δηλητηριώδης, όμως ορισμένα άγρια πτηνά τον τρώγουν, χωρίς να τους δημιουργεί προβλήματα. Κατά την αρχαιότητα ο καρπός αυτού εχρησιμοποιείτο ευρύτατα ως εμετικό και καθαρτικό φάρμακο, λαμβανόμενο σε μικρή ποσότητα και λαμβανόμενο σε μεγαλύτερη ποσότητα, προκειμένου να διακοπή η κύηση. Επίσης από τους καρπούς αυτού παρесеκευάζετο έλαιο, το λεγόμενο «Κνίδιον έλαιον», χρήσιμο επίσης στην θεραπευτική.

Ο μαθητής του Αριστοτέλους του Σταγειριτίου (384-322 π. Χ.) Θεόφραστος ο Ερέσσιος (372-287 π. Χ.) ονομάζει τον Κνίδιον κόκκον «Κνέωρον» και αναφέρει σχετικά τα εξής:

«Εν δε τοις ανακάνθοις ουκ έστιν ούτως διαλαβείν τοις γένεσιν. Η γαρ των φύλλων ανωμαλία μεγέθει και μικρότητι και σχήμασιν άπειρος και ασαφής. Αλλά δει πειράσθαι κατ' άλλον τρόπον διαιρείν. Πλείω δε έστι τα γένη και τούτων και διαφοράς έχοντα μεγάλας, οίον κίσθος, μήλωθρον, ερευθεδανόν, σπειραία, κνέωρον, ορίγανη, θύμβρα, σφάκος, ελελίσφακος, πράσιον, κόνυζα, μελισσόφυλλον, έτερα τοιαύτα»⁹³.

Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει το φυτό αυτό ως «Κνίδιον κόκκον» και σημειώνει σχετικά τα ακόλουθα:

«Ο δε Κνίδιος κόκκος στρογγύλον, ερυθρόν τη χροιά, μείζον δε του πέπερος, ισχυρότερον δε πολύ τη θερμότητι, δι' ο και όταν δίδωσι κατάποτον, διδώσι γαρ προς κοιλίας λύσιν, εν άρω ή στέατι περιπλάττοντες, καίει δε άλλως τον φάρυγγα»⁹⁴.

Ο Διοσκουριδής ο Πεδάνιος αναφέρεται στο έλαιο του Κνιδίου κόκκου και σημειώνει σχετικά τα επόμενα:

⁹¹ Ι. Βολανάκης, Κνίδος 2017, Πρακτικά Κ' Συμποσίου της ΣΓΤΔ, Ρόδος 2018, σ. 245-277.

⁹² Δ. Σ. Καββάδας, Βοτανικόν Λεξικόν, τ. 3 (Αθήναι αν. χρ. εκδ.), σ. 1226, εικ. 1694).

⁹³ Θεόφραστος, Περί φυτών ιστορίας 6, 1, 4.

⁹⁴ Θεόφραστος, Περί φυτών ιστορίας 9, 20, 2.

«36. Ομοίως δε και το διά του Κνιδίου κόκκου σκευάζεσθαι (έλαιον), λεπισθέντος και κοπέντος. Καθαριστικήν δε έχει δύναμιν κοιλίας πινόμενον»⁹⁵.

Ο αυτός συγγραφέας αναφέρεται επίσης στον Κνίδιον κόκκον, τον οποίον αποκαλεί Χαμελαία ή Θυμελαία και παρατηρεί σχετικά τα επόμενα:

«171. Χαμελαία, οι δε πυρός άχνην ή άκνηστον ή Κόκκον κνίδιον. Κλώνας μεν έχει σπιθαμιαίους, ο δε θάμνος φρυγανώδης, φύλλα ελαία παραπλήσια, λεπτότερα δε και πικρά, πυκνά, δάκνοντα την γεύσιν και την αρτηρίαν χαράττοντα.

Ταύτης τα φύλλα καθαίρει φλέγμα και χολήν, μάλιστα δε εν κταποτίω λαμβανόμενα, μειγνυμένου διπλασίου αφινθίου προς εν μέρος της χαμελαίας. Αναλαμβανέσθω δε ύδατι ή μέλιτι εις καταπότια. Έστι δε άτηκτα. Διαχωρείται γαρ όσα λαμβάνεται, αναλαμβανόμενα δε λεία τα φύλλα μετά μέλιτος ανακαθαίρει τα ρυπαρά έλκη και ησχαρωμένα.

172. Θυμελαία ή χαμελαία, οι δε πυρός άχνην ή κνήστρον ή κνέωρον καλούσιν. Εκ ταύτης ο Κνίδιος κόκκος, καρπός ων αυτης, συλλέγεται, ον Ευβοείς μεν απόλινον καλούσιν, οι δε λίνον διά το είναι τω σπαρτώ λίνω τον θάμνον τη φύσει παρόμοιον. Ράβδους δε ανήσι πολλές και καλές, όσον διπήχεις. Τα δε φύλλα χαμελαία όμοια, πλην στενότερα και λιπαρότερα, υπόσγλισχρα εν τω διαμασάσθαι και κολλώδη, άνθη λευκά και μεταξύ αυτών ο καρπός, ως μύρτων, μικρός, στρογγυλότερος, εν αρχή μεν χλωρός, αύθις δε ερυθρός. Το δε περικάρπιον σκληρόν και μέλαν, το δε εντός λευκόν, όπερ καθαίρει κάτω ύδωρ και χολήν και φλέγμα όσον είκοσι κόκκων το εντός ποθέν.

Καίει δε την φάρυγγα, διό μετά αλεύρου ή μετά αλαφίτου δοτέον ή εν ραγί σταφυλής ή μέλιτι εφθώ περιειλημμένον καταπιείν, συγχρίειν δε και τους δυσίδρους ελαίω μετά νίτρου και όξους. Τα δε φύλλα, άπερ ιδίως κνέωρον καλείται, συλλέγειν δει περί τον πυραμητόν και αποτίθεσθαι ξηράναντας εν σκιά. Διδόντας δε δει κόπτειν και αφαιρείν τας εν αυτοίς ίνας.

Καθαίρει δε επιπαττόμενον όσον οξυβάφου πλήθος μετά κράματος, άγον υδατώδες. Μετριωτέραν δε ποιείται την κάθαρσιν μειχθέν εφθή φακή ή λαχάνοις τριπτοίς. Αποτίθεται δε λεία αναληφθέντα όμφακος χυλώ εις αρτίσκους. Έστι δε κακοστόμαχος. Προστεθείς δε έμβρυα κτείνει. Φύεται εν ορεινοίς και τραχέσι τόποις. Πλανώνται δε οι νομίζοντες τον Κνίδιον κόκκον της χαμελαίας είναι τον καρπόν, απατώμενοι διά το των φύλλων ομοειδές»⁹⁶.

⁹⁵ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής I, 36.

⁹⁶ Διοσκουρίδης, Περί ύλης ιατρικής IV, 172, 1-3.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ύστερα από την προηγηθείσα έρευνα και μελέτη ορισμένων αρχαιολογικών καταλοίπων και μνημείων της Νισύρου, σε συνδυασμό προς τις υπάρχουσες φιλολογικές πηγές και την διεθνή βιβλιογραφία, εστιάζοντας κυρίως στο Παλαιόκαστρο του Μανδρακίου και στην εντός αυτού ευρισκόμενη μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική, καθώς και στην μελέτη ορισμένων άλλων παλαιοχριστιανικών βασιλικών της νήσου, οι οποίες ανεκαλύφθησαν τελευταία ή έγιναν γνωστά περισσότερα στοιχεία σχετικά με αυτές, είναι δυνατόν να συνοψίσουμε τα κυριότερα συμπεράσματα ως εξής:

1) Η Νίσυρος είναι δημιούργημα των εκρήξεων του ηφαιστείου, το οποίο ευρίσκεται επάνω σε αυτή και το οποίο είναι ακόμη ενεργό. Τελευταία φορά εξεργάγη κατά το έτος 1888. Μικροτέρας εντάσεως εκρήξεις έλαβαν χώραν και μεταγενέστερα. Το έδαφός της είναι ηφαιστειογενούς συστάσεως, θρύβεται εύκολα και έχει την ιδιότητα να συγκρατεί την υγρασία, γεγονός από το οποίο εξαρτάται και η σχετικά ικανοποιητική υπάρχουσα βλάστηση.

2) Ορισμένα τμήματα του εδάφους είναι εύφορα και παλαιότερα εκκαλλιεργούντο συστηματικά, ορισμένα δε καλλιεργούνται εν μέρει και σήμερα. Εσπείροντο δημητριακά, κυρίως κριθάρι, όσπρια και εκκαλλιεργούντο αμπέλια, αμυγδαλιές, διάφορα φρουτόδενδρα και λαχανικά. Παρήγοντο μεταξύ άλλων και τα εξής: σταφύλια, κρασί, αμύγδαλα, σύκα, μέλι κλπ., ορισμένα από τα οποία και εξήγοντο. Αντικείμενο εξαγωγής αποτελούσαν και οι μυλόπετρες, για τις οποίες ήταν κατάλληλό το ηφαιστειογενούς συστάσεως υλικό της Νισύρου. Επίσης υπήρχε και εξακολουθεί να υπάρχει κτηνοτροφία και οι κάτοικοι ασχολούνται με την αλιεία και τελευταία και με τον τουρισμό. Σημαντική είναι η εκμετάλλευση των υλικών του Γιαλιού (αρχαία Αιγιαλίσ) ή Γυαλιού (από τον οψιανό, είδος φυσικού γυαλιού).

3) Οι φυσικές πηγές νερού είναι σπάνιες. Οι υπάρχουσες πηγές (Μανδράκι, Πάλιο) έχουν θερμό νερό, το οποίο είναι ιαματικό. Ανατολικά του Μανδρακίου λειτουργούν τα Δημοτικά Λουτρά. Στους Πάλους ήδη από την Ελληνορωμαϊκή Εποχή υπήρχαν Θέρμες και παλαιότερα ελειτούργούσαν εκεί τα Λουτρά Παντελίδη. Οι άνθρωποι κατά την αρχαιότητα και μέχρι τελευταία συνέλεγαν τα όμβρια ύδατα σε δεξαμενές και τα εχρησιμοποιούσαν στις καθημερινές των ανάγκες. Επίσης υπήρχαν πηγάδια. Σήμερα οι κάτοικοι εξυπηρετούνται με νερό από την αφαλάτωση.

4) Η Νίσυρος και το γειτονικό Γιαλί ή Γυαλί, κατοικούνται τουλάχιστον από την Προϊστορική Εποχή (περίπου τέταρτη χιλιετηρίδα π.Χ.). Οι πρώτοι κάτοικοι αυτής ήσαν Κάρες, οι οποίοι προήρχοντο από την γειτονική Καρία της Μικράς Ασίας. Αργότερα από την Νίσυρο επέρασαν οι

Φοίνικες. Μετέπειτα ήλθαν και εγκατεστάθησαν σε αυτήν οι Δωριείς.

5) Το όνομα «Νίσυρος» είναι προελληνικό, όπως και τα ονόματα πολλών άλλων νησιών του Αιγαίου Πελάγους και πολυάριθμα τοπωνύμια της ηπειρωτικής Ελλάδος. Αναφορικά με την προέλευση και την ετυμολογία του ονόματος αυτού υπάρχουν περισσότερες εκδοχές, ήτοι:

α) Στα Χεττιτικά ή Χιτιτικά κείμενα οι κάτοικοι της χώρας των Ασσυρίων ονομάζονται «Νισσυρίγια» και πιθανώς το όνομα Νίσυρος να σχετίζεται με την ονομασία αυτή, επειδή άποικοι από την Ασσυρία μετανάστευσαν στην Νίσυρο.

β) Σε όλες τις σημεικές διαλέκτους απαντά το όνομα «N-s-r», το οποίο σημαίνει «αετός». Συνεπώς «Νίσυρος»=η χώρα των αετών.

γ) Σύμφωνα με άλλη άποψη, Νίσυρος στα Φοινικικά σημαίνει «σκοπιά, παρατηρητήριο», επειδή από εκείνη μπορούσε κανείς να παρατηρεί την γύρω περιοχή.

6) Από του 7^{ου} αι. π.Χ. και εξής στην περιοχή γύρω από το Παλαιόκαστρο του Μανδρακίου ήταν κτισμένη η αρχαία πόλη, η οποία απετέλει και την πρωτεύουσα της νήσου. Στην κορυφή του υψώματος αυτού έκειτο η Ακρόπολη, εντός της οποίας ευρίσκοντο τα Ιερά και τα πλέον σημαντικά δημόσια οικοδομήματα. Εκτός της πόλεως και εκεί, όπου τελευταία κατασκευάστηκε το Δημοτικό Γήπεδο, έκειτο η αρχαία Νεκρόπολη. Ανασκαφές των τελευταίων χρόνων αποκάλυψαν ικανόν αριθμόν αρχαίων ταφών και τάφων, με πλούσια κτερίσματα.

7) Κατά το δεύτερο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. και κατά την χρονική περίοδο, κατά την οποία η Νίσυρος, μαζί με άλλα νησιά των Νοτίων Σποράδων, ετέλει υπό την διακυβέρνηση του Δυνάστη της Καρίας Μανσώλου (377 - 353 π.Χ.) και των διαδόχων αυτού, ανηγέρθη το τείχος στο Παλαιόκαστρο, προκειμένου να προστατευθεί η Ακρόπολη. Πρόκειται για ένα από τα καλύτερα σωζόμενα αρχαία οχυρά του 4^{ου} αι. π. Χ. Τελευταία έγιναν σε αυτό εργασίες καθαρισμού, στερέωσης, αναστήλωσης και ανάδειξης.

8) Η Νίσυρος περιήλθε στην Αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου (356 - 323 π.Χ.) και μετά τον θάνατον αυτού ανήκε στην εξουσία των Διαδόχων του. Αργότερα υπήχθη στο Ροδιακό Κράτος και μετέπειτα απετέλεσε τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Imperium Romanum), όπως και τα λοιπά νησιά των Νοτίων Σποράδων και ολόκληρου του Αιγαίου Πελάγους. Η λεγόμενη «Ρωμαϊκή Ειρήνη» (Pax Romana) απέβη ευεργετική για όλη την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, για τα Δωδεκάνησα και την Νίσυρο.

9) Ο Χριστιανισμός, η νέα θρησκεία της ανοχής, της αγάπης και της συγγνώμης, της αναμείξεως, συγχωνεύσεως και συναδελφώσεως πολλών

και διαφόρων λαών, ποικίλων παραδόσεων και πολιτισμών, διαδόθηκε ενωρίς στην Νίσυρο, πιθανώς από χριστιανούς της γειτονικής Μικράς Ασίας, όπου από πολύ ενωρίς υπήρχαν καλώς οργανωμένες χριστιανικές Εκκλησίες.

10) Από την Πρωτοχριστιανική Εποχή (1^{ος}-3^{ος} αι. μ.Χ.) δεν υπάρχουν χριστιανικά μνημεία στην περιοχή. Ακόμη και εάν υπήρχαν δεν διατηρήθηκαν ή δεν είναι εύκολο να αναγνωρισθούν, επειδή ο Χριστιανισμός αρχικά αποτελούσε «απαγορευμένη θρησκεία» (Religio illicita), σύμφωνα με το Ρωμαϊκόν Δίκαιον. Οι Χριστιανοί διά ευνοήτους λόγους απέφευγαν οι οίκοι λατρείας των, οι οποίοι προφανώς θα υπήρχαν, να διακρίνονται από τα άλλα οικοδομήματα.

11) Κατά την Παλαιοχριστιανική Εποχή (4^{ος}-6^{ος} αι. μ.Χ.), στη Νίσυρο και στα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου ανεγείρονται μεγάλων διαστάσεων χριστιανικές βασιλικές, οι οποίες ανήκουν στον τύπο της τρίκλιτης, ξυλόστεγης, απλής, ελληνιστικής βασιλικής. Μέχρι σήμερα έχουν επισημανθεί στην Νίσυρο δώδεκα βασιλικές, ερειπωμένες από μακρού χρόνου.

12) Οι βασιλικές αυτές είναι κατά κανόνα μεγάλων διαστάσεων οικοδομήματα, τα οποία εμφανίζουν ορθογωνίου σχήματος κάτοψη και ο κυρίως άξονας αυτών κείται από Δυσμάς προς Ανατολάς (προσανατολισμός του οικοδομήματος). Το κυρίως σώμα αυτών χωρίζεται με δύο κιονοστοιχίες ή πεσοστοιχίες σε τρία κλίτη. Αυτές φέρουν πλούσιο μαρμάρινο διάκοσμο και τα δάπεδα αυτών εκκαλύπτοντο, είτε με μαρμάρινες ή πήλινες πλάκες, είτε με πολύχρωμα ψηφιδωτά, τμήματα των οποίων διατηρούνται μέχρι σήμερα. Τουλάχιστον σε μίαν από αυτές διαπιστώθηκε, ότι οι εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων της έφεραν γραπτό, ανεικονικό διάκοσμο.

13) Το μέγεθος, ο πλούτος και η ποιότητα των παλαιοχριστιανικών βασιλικών της Νισύρου, προϋποθέτουν καλώς οργανωμένη Χριστιανική Εκκλησία, μεγάλο αριθμό χριστιανών, καθώς και πνευματική, οικονομική, καλλιτεχνική και γενικότερα πολιτιστική άνθηση. Οι βασιλικές αυτές ανεγείρονται από τον 4^{ον} έως τον 6^{ον} αι. μ.Χ. και αρχίζουν να ερειπώνονται από των μέσων του 7^{ου} αι. και εξής, συνεπεία φυσικών αιτίων (σεισμών, πλημμυρών, πυρκαϊών κλπ.), εχθρικών επιδρομών (Αραβικές επιδρομές) και εμφυλίων ταραχών (Εικονομαχία).

14) Μεταξύ των βασιλικών της Νισύρου εξέχουσα θέση κατέχει εκείνη, η οποία οικοδομήθηκε εντός της αρχαίας Ακροπόλεως αυτής και πιθανώς επάνω στα ερείπια ενός αρχαίου ναού των προχριστιανικών χρόνων. Αυτή εμφανίζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (έξωτ. διαστ. 32,00X23,00 μ. περίπου ή 100X70 πόδια περίπου) και έφερε πλούσια μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, ορισμένα από τα οποία διατηρούνται μέ-

χει σήμερα. Αυτή ανηγέρθη πιθανώς κατά τον 6^ο αι. μ.Χ. και ερειπώθηκε από τα μέσα του 7^ο αι. και εξής.

15) Ύστερα από την μεσολάβηση μίας μεταβατικής περιόδου, των λεγόμενων «σκοτεινών χρόνων (μέσα 7^ο – μέσα 9^ο αι.), από τα μέσα του 9^ο αι. μ. Χ. και εξής και από τα ερείπια και τις στάκτες του αρχαίου κόσμου, αρχίζει να γεννάται και να εμφανίζεται ένας νέος κόσμος, ο μεσαιωνικός, ο οποίος όμως είναι τελείως διάφορος του παλαιού.

16) Περί τα τέλη του 10^ο και τις αρχές του 11^ο αι. μ.Χ. παρατηρείται σημαντική αύξηση του πληθυσμού της Νισύρου, αποτέλεσμα της σημειωθείσης αναγεννήσεως σε όλον τον τότε γνωστό κόσμο γύρω από την Μεσόγειο Θάλασσα, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση ιδίας Επισκοπής σε αυτήν.

17) Τα νησιά των Νοτίων Σποράδων, μεταξύ των οποίων και η Νίσυρος, από το έτος 1310 περίπου έως το 1522 υπάγονται στην Διοίκηση του Τάγματος των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννου της Ρόδου. Οι Ιωαννίτες Ιππότες ασχολούνται μεταξύ άλλων και με το εμπόριο και διατηρούν εμπορικές και οικονομικές σχέσεις με τους Οθωμανούς. Η εποχή, κατά την οποία οι Ιωαννίτες Ιππότες της Ρόδου είχαν υπό τον έλεγχόν των την περιοχή αυτή, είναι περίοδος ακμής.

18) Κατά περιόδους, από αντιπερισπασμό προς τους Οθωμανούς, αλλά και για αυξήσουν τα έσοδα του Τάγματος, οι Ιωαννίτες Ιππότες και οι κάτοικοι των νήσων επιδίδονται και στην πειρατεία. Ως οι πιο θαρραλείοι και σκληροτράχηλοι πειρατές εθεωρούντο οι Συμιακοί και οι Νισύριοι. Περί τα τέλη του 14^ο αι. στην Νίσυρο υπήρχαν τουλάχιστον πέντε οχυρωμένοι οικισμοί, ήτοι: α) Μανδάκι, β) Νικειά, γ) Άργος, δ) Παλαιόκαστρο, και ε) Παντονίκη (Εμπορειός).

19) Το έτος 1522 οι Οθωμανοί Τούρκοι, υπό τον Σουλτάνο Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή ή νομοθέτη (1494 - 1556) κατέλαβαν την Ρόδο και τα λοιπά νησιά των Νοτίων Σποράδων και τα εκράτησαν υπό την εξουσία των έως το 1912. Κατά την περίοδο αυτή επεκράτησε η λεγόμενη «Οθωμανική ειρήνη» (Pax Othomana), η οποία από πολλές πλευρές είχε θετικά αποτελέσματα για την περιοχή: πάταξη της πειρατείας, επεκράτησε η συχία και ασφάλεια κλπ. Κατά την Τουρκοκρατία διτηρήθησαν ορισμένοι παλαιοί κοινοτικοί θεσμοί, όπως εκείνος της Δημογεροντίας και εδόθησαν ορισμένα προνόμια στους κατοίκους των νήσων, οι οποίοι εφρόντισαν να τα προστατεύσουν και να τα διατηρήσουν.

20) Από του 17^ο αι. και εξής η παλαιά και ιστορική Ιερά Μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου της Πάτμου (1088 - μέχρι σήμερα) διατηρούσε στενές σχέσεις με την Νίσυρο, πνευματικές και οικονομικές, επειδή διέθετε πολλές ιδιοκτησίες σε αυτήν, συνεπεία δωρεών ευσεβών κατοίκων της Νισύρου.

21) Η Νίσυρος, από πλευράς εκκλησιαστικής Διοικήσεως, για μεγάλο χρονικό διάστημα υπήγετο στην Ιερά Μητρόπολη της Ρόδου. Ανωτέρα εκκλησιαστική αρχή της Νισύρου αποτελούσε ο εκάστοτε Ηγούμενος της Ιεράς Μονής της Παναγίας της Σπηλιανής, ο οποίος συγχρόνως ήταν και ο Αρχιερατικός Επίτροπος του Μητροπολίτου της Ρόδου.

Σπουδαία προσωπικότητα της Νισύρου κατά τον 19ον αι. υπήρξε ο Αρχιμανδρίτης Νεόφυτος, υιός παπά Αντωνίου Ιερομνήμονος ή Ζαμπέτογλου (1895-1863), Ηγούμενος της Ιεράς Μονής Σπηλιανής (περίπου 1820-1855/1856) και Αρχιερατικός Επίτροπος του Μητροπολίτου της Ρόδου. Από τον έτος 2004 και εξής η Νίσυρος υπάγεται στην ιερά Μητρόπολη της Κω.

22) Επίσης κατά τον 19^{ον} αι. έζησε και έδρασε ο Νισύριος Κωνσταντίνος Ιωάννου Σακελλαρίδης ή Ξένος (1801/1802 - 1883), υιός του παπά Ιωάννη Σακελλαρίδη και εξάδελφος του Αρχιμανδρίτου Νεοφύτου Αντ. Ιερομνήμονος ή Ζαμπέτογλου, Ηγουμένου της Ιεράς Μονής της Σπηλιανής.

Ο Κ. Σακελλαρίδης ή Ξένος υπήρξε ο πρώτος Νισύριος, ο οποίος επεράτωσε το Γυμνάσιο της Σύρου και διετέλεσε μαθητής του Φιλοσόφου και Διδασκάλου Θεοφίλου Καΐρη (1784 -1853). Ο Κ. Σακελλαρίδης ή Ξένος εργάστηκε με επιτυχία ως Διδάσκαλος στην Νίσυρο, στην Σμύρνη, στην Μεγίστη/Καστελλόριζο και στην Καρδάμαινα της Κω. Εξ αιτίας των φιλελευθέρων ιδεών του συνήνητησε μεγάλες δυσκολίες και αντιμετώπισε πολλά προβλήματα στην ζωή του, χωρίς όμως να καμφθεί.

23) Υιός του Κωνσταντίνου Σακελλαρίδη ή Ξένου ήταν ο Δημόκριτος (περίπου 1840-1905), ο οποίος εσπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών και υπήρξε ο πρώτος ιατρός Πτυχιούχος Πανεπιστημίου, που υπηρέτησε στην Νίσυρο. Εργάστηκε με σοβαρότητα, αφοσίωση και συνέπεια στην Νίσυρο, προσφέροντας πολύτιμες υπηρεσίες στους κατοίκους της, τιμώμενος υπό πάντων. Αυτό απετέλεσε ιδιαίτερη ικανοποίηση για τον πατέρα του Κωνσταντίνο Σακελλαρίδη ή Ξένο.

24) Η Ιερά Μονή της Παναγίας της Σπηλιανής επί αιώνες (περίπου από το 1400 μέχρι σήμερα) απετέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί σπουδαίο θρησκευτικό κέντρο και σημείο αναφοράς για τους ανά την Οικουμένη Νισυρίους. Οι Ηγούμενοι αυτής, κατά κανόνα άνδρες μετρίας παιδείας, αλλά με ευλάβεια, ήθος και μεγάλης εμβέλειας και μακρόπνοη προοπτική, με τη ζωή και τη δράση των επηρέασαν θετικά τη ζωή των κατοίκων της Νισύρου και συνέβαλαν μεγάλως στην άνοδο του βιοτικού, πνευματικού και πολιτιστικού επιπέδου αυτών.

25) Στο Σκευοφυλάκιον και στο Αρχεΐον της Ιεράς Μονής της Παναγίας της Σπηλιανής διατηρούνται πολλά και σημαντικά παλαιά χειμήλια και πολυάριθμα έγγραφα, ιδίως των χρόνων της Τουρκοκρατίας, τα οποία αποτελούν σημαντικά τεκμήρια και περιλαμβάνουν πολύτιμες πλη-

ροφορίες για την Ιστορία της Μονής αυτής και της Νισύρου γενικότερα.

26) Στην περιοχή γύρω από το Παλαιόκαστρο της Νισύρου υπάρχει πλούσια βλάστηση. Μεταξύ άλλων απαντά και ο θάμνος «Δαφνοειδές το κνίδιον» (*Daphnoides cnidium*). Πρόκειται για φαρμακευτικό φυτό, το οποίο εχρησιμοποιείτο ευρύτατα κατά την αρχαιότητα και τον μεσαίωνα, ως εμμετικό, καθαρτικό και προκειμένου να διακοπεί η κύηση. Η ονομασία αυτού «Δαφνοειδές το κνίδιον» ή «Κνίδιος κόκκος», οφείλεται στο γεγονός, ότι εφύετο κατά την αρχαιότητα και εξακολουθεί να φύεται μέχρι σήμερα στην περιοχή της αρχαίας πόλεως της Καρίας Κνίδου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

I. Βολανάκης, Βαπτιστήρια 1976: I. Ηλ. Βολανάκης, Τα παλαιοχριστιανικά βαπτιστήρια της Ελλάδος, Αθήνα 1976.

I. Βολανάκης, Έγγραφα Σπηλιανής 2005: I. Ηλ. Βολανάκης, Ανέκδοτα έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας από το Αρχείο της Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου, «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ, τ. 16 (2005), σ. 257-288.

I. Βολανάκης, Έγγραφα Σπηλιανής 2007: I. Ηλ. Βολανάκης, Πενήντα ανέκδοτα έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας από το Αρχείο της Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου: 1780-1837 μ. Χ., «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», τ. 17 (2007), σ. 90-150.

I. Βολανάκης, Θεόφιλος Καΐρης 2010: I. Ηλ. Βολανάκης, Ο Θεόφιλος Καΐρης και η Νίσυρος κατά τον 19^{ον} αιώνα, περιοδικόν «ΝΗΣΟΣ ΑΝΔΡΟΣ», τεύχος 4 (Αθήνα 2010), σ. 120-140.

I. Βολανάκης, Κνίδος 2018: I. Ηλ. Βολανάκης, Κνίδος: Μία πόλη της Ροδιακής Περαίας – Τα παλαιοχριστιανικά μνημεία αυτής. Ανακοίνωση στο Κ' Επιστημονικό Συμπόσιο της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Ρόδος 29-06-2017 έως 2-07-2017. Πρακτικά του Συμποσίου, ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τ. ΚΗ' (Ρόδος 2018), σ. 245-277.

I. Βολανάκης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Νισύρου 1994: I. Ηλ. Βολανάκης, Τα παλαιοχριστιανικά μνημεία της Νισύρου, περιοδικό «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», τ. 19 (1994), σ. 143-164.

I. Βολανάκης, Τοιχογραφημένοι ναοί Δωδεκανήσου Β', 2014: I. Ηλ. Βολανάκης, Τοιχογραφημένοι ναοί της Δωδεκανήσου. Συμβολή στη μελέτη των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων της Δωδεκανήσου, περιοδικό «ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ», περίοδος Α', έτος ΣΤ', τεύχος ΙΒ' (Ιούλιος – Δεκέμβριος 2014), σ. 19-214.

I. Βολανάκης, Φαρμακευτικά φυτά Νισύρου 2009: I. Βολανάκης, Φαρμακευτικά και αρωματικά φυτά της Νισύρου, «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», τ. 18 (2009), σ. 321-363.

L. Deuel, Abenteuer Archaeologie 1974: L. Deuel, Das Abenteuer Archaeologie. Beruehmte Ausgrabungsberichte aus dem Nahen Osten. Ausgewaehlt und eingeleitet von Leo Deuel, Muenchen 1974.

Δ. Ζακυθινός, Βυζαντινή Ιστορία 1989: Δ. Α. Ζακυθινός, Βυζαντινή Ιστορία, Αθήνα – Γιάννινα 1989.

Δ. Καββάδας, Βοτανικόν Λεξικόν: Δ. Σ. Καββάδας, Βοτανικόν – Φυτολογικόν Λεξικόν, τ. 1- 12 (Αθήναι, αν. χρ. εκδόσεως).

Π. Λαζαρίδης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Δωδεκανήσου 1953: Π. Ηρ. Λαζαρίδης, Συμβολή εις την μελέτην των παλαιοχριστιανικών μνημείων της Δωδεκανήσου.

Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 12-19. Απριλίου 1953, τ. Α' (Αθήναι 1955), σ. 227-248.

ΜΕΕ: Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία, έκδοσις Π. Δρανδάκη, τ. 1-24 (Αθήναι, αν. χρ. εκδόσεως).

ΝΕΑ ΔΟΜΗ: Εγκυκλοπαιδεία, έκδοσις, τ. 1-28 (Αθήνα, αν. χρ. εκδ.).

Αν. Ορλάνδος, Βασιλική Α', 1952–Β', 1954: Αν. Κ. Ορλάνδος, Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης, τ. Α' (Αθήναι 1952) – τ. Β' (Αθήναι 1954).

G. Ostrogorsky, Byzantinische Geschichte 1963: G. Ostrogorsky, Geschichte des Byzantinischen Staates, Muenchen 1963.

Χρ. Παπαχριστοδούλου, Ιστορία Ρόδου 1972: Χρ. Ι. Παπαχριστοδούλου, Ιστορία της Ρόδου. Από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1948), Αθήνα 1972.

Β. Στεφανίδης, Εκκλησιαστική Ιστορία 1959: Β. Κ. Στεφανίδης, Εκκλησιαστική Ιστορία. Απ' αρχής μέχρι σήμερον, Αθήναι 1959.

Γ. Σωτηρίου, Αρχαιολογία 1942: Γ. Α. Σωτηρίου, Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία, τ. Α. (Αθήναι 1942).

Ζ. Τσιρπανλής, Γαμήλιες συμπεριφορές 2018: Ζ. Ν. Τσιρπανλής, Γαμήλιες συμπεριφορές στο Αιγαίο. Το παράδειγμα της Νισύρου (19^{ος} αι.), Αθήνα 1918.

2 Σεπτεμβρίου 1945. Υπογραφή της Συνθήκης Συνθηκολογήσεως της Ιαπωνίας επί του Αμερικανικού θωρηκτού USS MISSOURI

Η Ιαπωνική αντιπροσωπεία κατά την υπογραφή της Συνθήκης Συνθηκολογήσεως

Ο Ιάπων Υπ. Εξ. Μ. Σενγκεμίτσου υπογράφει τη Συνθήκη, ενώπιον του στρατηγού Η. Σάδεϋρλαντ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΩΣΤΙΔΗΣ

Ένας ήρωας, ανάμεσά μας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. (Από τον εκδότη).

Τα τελευταία χρόνια, στη διάρκεια του καλοκαιριού, όλοι μας θα έχουμε συναντήσει και θα έχουμε συνομιλήσει με τον πάντα γελαστό, πρόσχαρο, γλυκύτατο και εκδηλωτικό της αγάπης του προς όλους μας, το σεβαστό Νίκο Κωστίδη, βετεράνο-ήρωα του πολέμου στον Ειρηνικό Ωκεανό, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, με καταγωγή από τον Εμπορειό, που σήμερα ζει στη Φλόριδα της Αμερικής και τα καλοκαίρια στους Πάλους στο σπίτι των παιδιών του Μιχάλη και Άννας (Σουλτάνας) Φραζή.

Επειδή, όπως προκύπτει και από την περιγραφή των γεγονότων που ακολουθούν, η πολεμική δράση του Νίκου Κωστίδη, υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια της θεωρουμένης ως υπηρεσίας προς την πατρίδα, που ο καθένας μας οφείλει, γι' αυτό και θεωρήσαμε σκόπιμο, να παραθέσουμε τις αναμνήσεις του από τον πόλεμο στον Ειρηνικό Ωκεανό, εναντίον των Ιαπώνων, συμμάχων της χιτλερικής Γερμανίας, αφ' ενός μεν για να εκφράσουμε τις θερμές ευχαριστίες μας προς τον σεβαστό μας Νίκο, για τις θυσίες του, για τη δική μας ελευθερία και αφ' ετέρου, για να δώσουμε στους νέους μας υποδείγματα, πρότυπα προς μίμηση.

Για το σκοπό αυτό, παρακαλέσαμε την κόρη του Άννα Φραζή, να του ζητήσει να τις περιγράψει την πολύ ενδιαφέρουσα διαδρομή του στον αμερικανικό στρατό. Από τις αφηγήσεις του αυτές, προέρχονται όσα ακολουθούν.

Η πολεμική δράση του Νίκου Κωστίδη

 Άννα Κωστίδη-Φραζή.

Ο πατέρας μου, Νίκος Κωστιδης, γεννήθηκε στο πατρικό του σπίτι στον Εμπορειό, την Τετάρτη 21 Σεπτεμβρίου του 1921. Τη χαρά που πλημύρισε το σπίτι από την έλευση του πρωτόπαιδου της γιαγιάς μου Καλλιόπης Καλυμνίου και του παππού μου Γιώργου Κωστίδη, σκέπασε η θλίψη από το θάνατο της λεχώνας γιαγιάς μου, που ήταν το πρωτόπαιδο του εμπόρου Νικολάου

Μακρυλού (Καλυμνίου). Σύζυγός του και βεβαίως μητέρα της θανούσης γιαγιάς μου ήταν η Μαρία, πρωτοκόρη του Δημητρίου Καλαμιά και της Καλλιόπης Παπαγεωργίου. Σύμφωνα με την προφορική οικογενειακή παράδοση, ο Γεώργιος Παπαγεωργίου, (πατέρας της προγιαγιάς μου Καλλιόπης), ήταν ένας από τους τέσσερις η πέντε Νισύριους, που έφυγαν από τη Νίσυρο, ταξίδευσαν στην Πελοπόννησο και έλαβαν μέρος στους αγώνες, της επαναστάσεως του 1821. Η οικογένεια, από την πλευρά της μητέρας της γιαγιάς μου, (Καλαμιά και Παπαγεωργίου), ήταν γνήσιοι Νισύριοι, και από την πλευρά του πατέρα της, (Μακρυλός) ήταν από την Κάλυμνο.

Η οικογένεια Κωστίδη, λέγεται ότι κατήγετο από τον Πόντο και ότι μέσω Κρήτης έφθασε στη Νίσυρο, ο δε προπάππος μου, ο Μιχαήλ Κωστίδης, ενυμφεύθη την προγιαγιά μου, την Μαρία Βασιλειάδου, της οποίας, το ένα μέρος της οικογένειας καταγόταν πριν από αρκετές γενεές από την Μικρά Ασία και το άλλο μέρος ήταν γνήσιοι Νισύριοι. Ο προπαππούς και μετά ο παππούς μου, Γεώργιος ήταν γεωργοί. Ο παππούς μου ήταν όμως και ψάλτης και επίτροπος στην εκκλησία και επίσης, διετέλεσε δήμαρχος στον Εμπορείο.

Με τον θάνατο της γιαγιάς μου, την ανατροφή του πατέρα μου ανέλαβε με πολλή αγάπη η εκ μητρός γιαγιά του, η Καλλιόπη Καλαμιά-Καλυμνίου.

Όπως, δυστυχώς, συμβαίνει συχνά, την οικογενειακή περιουσία, η οποία ανήκε στον πατέρα μου και η οποία ήταν από της μεγαλύτερες στο νησί, την εκμεταλλεύτηκαν άλλοι και έτσι, παρά το νεαρό της ηλικίας του αναγκαζόταν να εργάζεται σκληρά για να μπορέσει να επιβιώσει. Θέλοντας να τον βοηθήσει, μια θεία του, η σύζυγος του θείου του Δημήτρη Καλυμνίου, παρέκάλεσε τον αδελφό της που ζούσε στην Αμερική, να φροντίσει για την εκεί μετανάστευσή του. Έτσι, ο πατέρας μου αναχώρησε σε ηλικία δέκα επτά ετών, και μέσω Ιταλίας-Γαλλίας, έφθασε στην Νέα Υόρκη στις 20 Ιουνίου του 1939, όπου άρχισε αμέσως να εργάζεται γιατί έπρεπε να εξοφλήσει και το ποσό του εισιτηρίου του. Κατά την εκεί παραμονή του, ασχολήθηκε ενεργά με το σύλλογο των μεταναστών από τον Εμπορείο, «Παναγία Θερμιανή», του οποίου διετέλεσε, ταμίας, αντιπρόεδρος και πρόεδρος.

Μετά την ύπουλη επίθεση των Ιαπώνων στην αμερικανική ναυτική βάση του Περγλ Χάρμπορ, στις 7 Δεκεμβρίου του 1941, ο πατέρας μου απεφάσισε, χωρίς να το πολυσκεφθεί, να καταταγεί στον αμερικανικό στρατό, ώστε να εκδικηθεί όχι μόνο τους εχθρούς της νέας του πατρίδας, αλλά και τους συμμάχους τους, εχθρούς της μεγάλης μας πατρίδας Ελλάδας, τους Ιταλούς και Γερμανούς. Επειδή όμως προϋπόθεση να γίνει δεκτός στον στρατό ήταν η απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας, άρχισε παράλληλα και την προετοιμασία για τις σχετικές εξετάσεις. Μετά την απόκτηση της υπηκοότητας, κατετάγη στο στρατό και εστάλη από τη Ν. Υόρκη σε στρατόπεδο στην Πολτεία της Αλαμπάμα. Μετά το πέρας της εκεί εκπαιδεύσεως, απεστάλη σε

στρατόπεδο στο Τέξας, και στη συνέχεια, απεστάλη στην Καλιφόρνια για ειδική εκπαίδευση σε δύο στρατόπεδα. Από την Καλιφόρνια, όλη η ομάδα των εκπαιδευθέντων μετεφέρθη με πολεμικό μεταγωγικό πλοίο στην Αυστραλία. Στο διάστημα αυτό, είχε γνωρίσει έναν Ελληνο-Αμερικανό και έγιναν καλοί φίλοι. Κατά την αναχώρηση του πλοίου, ο φίλος του έπαιξε με το βιολί του τον ελληνικό Εθνικό Ύμνο. Τελικά, έφτασαν στο Μπρισμπέιν της Αυστραλίας, για ειδική εκπαίδευση σε επιχειρήσεις στη ζούγκλα. Κατά το διάστημα της εκεί εκπαίδευσης, οι αξιωματικοί, προφανώς, για την ψυχαγωγία των ανδρών τους, απεφάσισαν να διοργανώσουν αθλητικούς αγώνες, τους οποίους ονόμασαν «Ολυμπιακούς Αγώνες» και στους οποίους ο πατέρας μου όχι μόνο έλαβε μέρος, αλλά κέρδισε πρώτη νίκη, στους αγώνες κολυμβήσεως και πάλης. Να σημειωθεί εδώ, ότι τα αγγλικά του δεν ήταν ακόμη καθόλου καλά.

Οι ανάγκες του πολέμου απαιτούσαν τη δημιουργία μιας ειδικής ομάδας επικινδύνων αποστολών, (τάγμα θανάτου) και ο πατέρας μου δήλωσε αμέσως συμμετοχή στις δοκιμασίες επιλογής. Τελικά, μεταξύ των ανδρών που επιλέγησαν ήταν και εκείνος, οπότε άρχισε πάλι ειδική εκπαίδευση.

Μετά την ειδική εκπαίδευση, η επίλεκτη αυτή ομάδα των 176 ανδρών, απεστάλη στην αρχή στο νησί New Guinea-Papua, και εκεί στον κόλπο Orient Bay και άλλους κόλπους καθώς και στη Νέα Καληδόνια, έδωσαν τις πρώτες μάχες με τον εχθρό, αφού, από το μεγάλο πλοίο που τους μετέφερε, αποβιβάστηκαν στην ακτή με μικρά αποβατικά σκάφη. Εν συνεχεία έδωσαν μάχες στα εξής νησιά: Admiralty Islands (Los Negros, Los Manus), Northland Islands, Solomon Islands και επίσης στα, Marshall Islands, Pac Islands, και Philippine Islands. Οι μάχες στα πρώτα νησιά ήταν οι πιο άγριες και φονικές μάχες, ενώ στο αρχιπέλαγος των Φιλιππίνων και συγκεκριμένα στο νησί Leyte, ο πατέρας μου είχε τραυματισθεί σοβαρά, και από εκεί, τον μετέφεραν πίσω στα Truk Islands για νοσηλεία, μετά την οποία επανήλθε και πάλι στην ομάδα του.

Μετά από τις πρώτες μάχες, απεστάλησαν και πάλι σε νέα μυστική αποστολή, στα νησιά Admiralty Islands, Solomon Islands and Philippine Islands για να αποβιβαστούν κρυφά, και να ερευνήσουν την κατάσταση, αν υπήρχαν εκεί εχθρικές δυνάμεις, σε τι αριθμό, τι οχύρωση υπήρχε και ό,τι άλλο σημαντικό στοιχείο μπορούσαν να αντιληφθούν. Με τις πληροφορίες αυτές να ενημερώνουν το κέντρο επιχειρήσεων, το οποίο απεφάσισε τις περαιτέρω κινήσεις με τις μεγάλες αποβατικές μονάδες, στα πλαίσια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων που είχαν αρχίσει οι Αμερικανοί για την σταδιακή ανακατάληψη από τους Ιάπωνες, των νησιών του Ειρηνικού Ωκεανού.

Σε μια τέτοια μυστική απόβαση, και ενώ είχαν πλησιάσει τις εχθρικές θέσεις χωρίς να γίνουν αντιληπτοί, ένας στρατιώτης, δέλιασε, έπαθε σοκ και άρχισε να κραυγάζει, οπότε έγιναν αντιληπτοί από τους Ιάπωνες και άρχισε

σκληρή μάχη με αποτέλεσμα από τους 176 άνδρες της μονάδας, μόνο τρεις να κατορθώσουν να σωθούν, πέφτοντας στη θάλασσα και κολυμπώντας, μέχρι να τους παραλάβει αμερικανικό υποβρύχιο. Ανάμεσα στους τρεις, ήταν και ο πατέρας μου. Το υποβρύχιο τους μετέφερε σε αμερικανικές βάσεις μια από τις οποίες ήταν στο Mindanao από όπου ξεκινούσαν πάλι για νέες επιχειρήσεις.

Η αποστολή της ομάδα αυτής, των ειδικών επιχειρήσεων, ήταν πολύ επικίνδυνη και λόγω των μεγάλων απωλειών, συμπληρωνόταν κάθε φορά από νέους άνδρες, ειδικά βεβαίως εκπαιδευμένους για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις πολύ δύσκολες και επικίνδυνες καταστάσεις των νέων αποστολών που τους περίμεναν. Παρ' όλα αυτά, ο πατέρας μου, με τη βοήθεια του Θεού, πάντα τα κατάφερε και επέστρεφε σώος. Ήταν όμως τόσο σκληρές οι σκηνές που έζησε και τόσο μεγάλη η στενοχώρια του από την απώλεια πολλών συμπολεμιστών του, ώστε μέχρι σήμερα δεν θέλει να τις αναπολεί στη μνήμη του.

Συνολικά, έλαβε μέρος σε πενήντα οκτώ (58) επικίνδυνες αποστολές, με τεράστιες απώλειες συναγωνιστών του στρατιωτών. Η τελευταία μάχη στην οποία έλαβε μέρος ήταν στις 19 Νοεμβρίου 1944, στο νησί Leyte, που βρίσκεται στο Αρχιπέλαγος Βισάγιας (Visayas) στο κέντρο του νησιωτικού συμπλέγματος των Φιλιππίνων.

Χάρτης των Φιλιππίνων με το νησί Λέυτε

Το νησί είχε τεράστια στρατηγική σημασία και γι αυτό είχε μεγάλη οχύρωση και μεγάλη φρουρά από τους Ιάπωνες. Η εντολή που είχε η ομάδα ήταν να αποβιβαστεί μυστικά και να ερευνήσει τις οχυρώσεις των Ιαπώνων, τη δύναμη της φρουράς και άλλες χρήσιμες πληροφορίες, ώστε να σχεδιαστεί η επιχείρηση ανακαταλήψεώς του. Η ομάδα του πατέρα μου όμως έγινε αντιληπτή από τον εχθρό, οπότε άρχισε σκληρή μάχη, με αποτέλεσμα όλοι οι Αμερικανοί να πέσουν στο πεδίο της μάχης, πλην του ίδιου, ο οποίος, στην παραζάλη της μάχης, διαπιστώνοντας ξαφνικά ησυχία και νομίζοντας ότι όλοι οι Ιάπωνες είχαν εκτελεστεί αφού και αυτοί είχαν τεράστιες απώλειες, προχώρησε χωρίς

πολλές προφυλάξεις, να κατεβάσει την ιαπωνική σημαία (την σημαία αυτή την έχουμε ακόμη στο σπίτι) και να υψώσει την αμερικανική. Ξαφνικά όμως εμφανίστηκαν μπροστά του τέσσερις Ιάπωνες και άρχισε μάχη σώμα προς σώμα, με τις ξιφολόγχες.

Απόβαση Αμερικανών στο νησί Λέϊτε.

(Φωτ. από διαδίκτυο)

Ο πατέρας μου κατάφερε να εξουδετερώσει τους τρεις με

τη λόγχη, αλλά ο τέταρτος που ήταν κρυμμένος, του κάρφωσε τη λόγχη του στο στομάχι, και εκείνος, πέφτοντας, σκέφτηκε το όπλο του, το πήρε και εξουδετέρωσε τον Ιάπωνα. Τραυματισμένος βαριά, παρεκάλεσε την Παναγία την Κυρά, να τον βοηθήσει και να μην χάσει τη ζωή του. Τότε, όπως αφηγείται ο ίδιος, είδε σαν σε όραμα την Παναγία μαυροφορεμένη και του είπε, «δεν θα πεθάνεις, κράτα το στομάχι σου», και μετά από αυτό, έχασε τις αισθήσεις του και όταν συνήλθε, ευρίσκετο σε νοσοκομείο, όπου τον μετέφεραν οι Αμερικανοί, οι οποίοι κατέλαβαν το νησί, μετά από τον θάνατο όλων των αγωνιστών, Αμερικανών και Ιαπώνων.

Όπως συμβαίνει, μετά από μια φονική μάχη, περνά η ιατρική ομάδα με γιατρούς και νοσοκόμους για τη συλλογή των τραυματιών και των θανόντων. Στην ομάδα αυτή ήταν και ένας γιατρός που γνώριζε τον πατέρα μου από την εκπαίδευση στην Αμερική, και μάλιστα, είχε πει στους άλλους που βρίσκονταν εκεί, ότι, εάν η Αμερική είχε άλλους χίλιους σαν τον πατέρα μου, τον Nick the Greek, όπως τον έλεγε, δεν θα υπήρχε πρόβλημα να νικήσουν τον πόλεμο. Ο γιατρός αυτός λοιπόν, μόλις αντίκρισε τον πατέρα μου ακίνητο, προσπάθησε αμέσως να ελέγξει τον παλμό του και όταν διεπίστωσε ότι ήταν ζωντανός, αμέσως τον πήραν με το φορείο στο πλοίο και τον μετέφεραν στο Truk Island, στο εκεί στρατιωτικό νοσοκομείο και τον χειρούργησαν. Στην αρχή δεν υπήρχαν ελπίδες να σωθεί, και τον έβαλαν σε θάλαμο ετοιμοθάνατων, του Αγίου Πέτρου, όπως τον έλεγαν. Με την βοήθεια όμως της Μεγαλόχαρης, ο πατέρας μου σώθηκε.

Ήταν τόσο σοβαρός ο τραυματισμός του ώστε, στο νοσοκομείο, επί εννέα ημέρες, οι γιατροί δεν ήξεραν πώς να αντιμετωπίσουν την κατάστασή του.

Ο Νίκος Κωστίδης με τα παράσημά του

Τότε απεφάσισαν να προχωρήσουν σε εγχείρηση, χωρίς όμως πολλές ελπίδες σωτηρίας. Τελικά, έγινε η εγχείρηση και ο τραυματίας εσώθη, ως εκ θαύματος, αλλά οι συνέπειες από εκείνο τον σοβαρότατο τραυματισμό του τον ακολουθούν σε όλη του ζωή. Μετά από πολλά χρόνια, χρειάστηκε να νοσηλευτεί για μεγάλο χρονικό διάστημα αρκετών μηνών σε νοσοκομείο και στη συνέχεια, σχεδόν κάθε χρόνο, έπρεπε να νοσηλευτεί ξανά, λόγω επιπλοκής από μικρόβιο που παρέμεινε στον οργανισμό του από εκείνο τον τραυματισμό και από τα μολυσμένα νερά που έπιναν σε αυτά τα νησιά. Μια πρόσθετη πληροφορία εδώ, οι Ιάπωνες άλειψαν τις ξιφολόγχες τους με μικρόβια, ώστε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, να πεθάνουν όσοι θα ετραυματιζόντο.

Ο πατέρας μου απεστρατεύθη τελικά στις 16 Μαρτίου του 1946, δηλαδή υπηρέτησε στον αμερικανικό στρατό σε μια δύσκολη περίοδο, με συνεχείς μάχες στον Ειρηνικό Ωκεανό, για τέσσερα χρόνια και τρεις μήνες. Μετά την αποστρατεία του, εργάστηκε σε διάφορες εργασίες στην Αμερική, έως την συνταξιοδότησή του.

Στις 17 Νοεμβρίου του 1946 είχε νυμφευθεί την Ζαφειρία Μπατίλλα με καταγωγή από

την Θράκη και Κωνσταντινούπολη, και απέκτησαν δυο παιδιά, εμένα, την Σουλτάνα (Άννα) και τον Γιώργο. Δυστυχώς, χάσαμε τη μητέρα μου τον Μάρτιο του 1992 και τον αδελφό μου τον Ιούλιο του 2012.

Ο Νίκος Κωστίδης, παραλαμβάνει την τιμητική πλακέτα από τον Πρόεδρο της Εταιρείας Νισουριικών Μελετών. Αριστερά η κόρη του Άννα και πίσω η δισεγγονή του Ευαγγελία-Ζαφειρία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

Για την όλη πολεμική δράση, τον ηρωισμό και την ανδρεία που επέδειξε ο πατέρας μου, η αμερικανική κυβέρνηση τού απένειμε τα εξής παράσημα και μετάλλια:

1. Bronze Star. 2. Purple Heart. 3. Good Conduct Medal. 4. American Campaign Medal. 5. Asiatic Pacific Campaign with 4 Bronze Stars. 6. WWII Victory Medal. 7. Combat Medical Badge. 8. Philippine Liberation Ribbon with 2 Bronze Stars. 9. Honorable Service Lapel Button WWII. 10. Marksman Badge. 11. Silver Star. 12. Victory WWII Medal. 13. Medal for Heroism (είχε σώσει δυο τραυματισμένους φίλους του). 14. Battle Ribbons with appropriate stars for each major Campaign.

Η κυβέρνηση των ΗΠΑ, εκτός από τα μετάλλια και τα παράσημα ανδρείας, του παρεχώρησε ικανοποιητική σύνταξη και ειδικές πινακίδες βετεράνου για το αυτοκίνητό του.

Για τον Νίκο Κωστίδη, αποτελεί ιδιαίτερη ικανοποίηση το γεγονός, ότι πολλές φορές, μαθητές, (στη Φλόριδα όπου ζει τα τελευταία χρόνια), βλέποντας τις πινακίδες του βετεράνου, τον σταματούν, τον ρωτούν για τη πολεμική του δράση, τον συγχαίρουν και τον ευχαριστούν, «γιατί με τη δι-

κή του ανδρεία, εκείνα απολαμβάνουν τις χαρές της ελευθερίας», όπως συνήθως του λένε.

Πέραν του προβληματισμού που μπορεί να δημιουργεί σε μας για το ποια άρα γε θα ήταν η συμπεριφορά δικών μας μαθητών σε παρόμοια περίπτωση, ο Νίκος Κωστίδης έχει κάθε λόγο να αισθάνεται ικανοποίηση από την αναγνώριση από τους μικρούς μαθητές, της προσφοράς του για την ελευθερία του κόσμου.

Η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών, με αφορμή την συμπλήρωση εκατό ετών από τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, σε ειδική τελετή στη Νίσυρο, τίμησε τον πατέρα μου. Ο Πρόεδρος της Κωνσταντίνος Διαμ. Χαροτοφύλης, αφού ανεφέρθη στην όλη πολεμική δράση και στην επιδειχθείσα ανδρεία και ηρωισμό του συμπατριώτη μας, (όπως είπε), Νίκου Κωστίδη, τον ευχαρίστησε και του δήλωσε ότι όλοι οι Νισύριοι αισθάνονται υπερήφανοι που έχουν ένα συμπατριώτη τους ήρωα των μαχών του Ειρηνικού και εν μέσω συνεχών χειροκροτημάτων των παρευρισκομένων, του απένειμε τιμητική πλακέτα.

Σήμερα, ο πατέρας μου, έχοντας συμπληρώσει, με τη βοήθεια του Θεού, ζωή ενός αιώνα, ζει μαζί μας στη Φλόριδα των ΗΠΑ και απολαμβάνει την αγάπη και την θαλπωρή των παιδιών και των εγγονιών του, αναμένοντας όμως πάντα τις καλοκαιρινές διακοπές στη Νίσυρο.

Πολέμησε σε όλο τον Ειρηνικό Ωκεανό, σώθηκε ως εκ θαύματος από την παρέμβαση της Παναγίας της Κυράς και στη χάρη της είναι εκεί, στο μοναστήρι της. Στη φωτογραφία, στο πανηγύρι της, χορεύει με τους συγγενείς του.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ.

✍ Μιλτιάδης Λογοθέτης

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ο ιστορικός που καλείται να περιγράψει και να σχολιάσει γεγονότα του παρελθόντος που δεν έζησε και επομένως στερείται ίδιας αντίληψης γι' αυτά, δεν έχει άλλη επιλογή από του να καταφύγει σε διάφορες πηγές πληροφόρησης. Η ιστορική επιστήμη θεωρεί ως πηγές της, κάθε μορφής αρχαίες γραπτές επιγραφές, τα διατηρητέα κείμενα σε παπύρους, περγαμινές, σε χαρτί και τα τελευταία χρόνια σε ψηφιακή μορφή, τα λογοτεχνικά έργα, τις εφημερίδες τα περιοδικά και άλλα έντυπα, τις προφορικές παραδόσεις, τα ήθη και έθιμα, τα οπτικοακουστικά μέσα και κάθε υλικό αντικείμενο που μαρτυρεί γεγονότα ή εκφράζει ιστορική εποχή. Οι πηγές αυτές αναφέρονται σε διάφορες ιστορικές περιόδους και κυρίως στον 14ο αιώνα, που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, λόγω της βιομηχανικής παραγωγής του χαρτιού με αφετηρία το Fabriano της Ιταλίας και της ανακάλυψης της τυπογραφίας από τον Gutenberg.

Οι δύο αυτοί παράγοντες προώθησαν την χειρόγραφη και μηχανική γραφή κειμένων και προκάλεσαν την ανάγκη διατήρησής τους ως σημαντικών πηγών μελέτης των ιστορικών γεγονότων του παρελθόντος. Σ' αυτό συνέβαλε και η ανάπτυξη τον 19ο αιώνα της ιστορικής επιστήμης, που βρήκε πρόσφορο έδαφος στο αυξανόμενο ενδιαφέρον των λαών της Ευρώπης να γνωρίσουν το παρελθόν τους, ένα ενδιαφέρον που δεν είναι άσχετο με τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης, από τους κόλπους της οποίας ξεκίνησε η συγγέντρωση του αρχαιακού υλικού, κυβερνητικού, θρησκευτικού και ιδιωτικού, σ' ένα σύστημα που διαχρονικά αποτέλεσε τον θεσμό των αρχείων, που έτυχε γενικής αποδοχής και εφαρμογής από το σύγχρονο κράτος, που θέλει να διασώσει, να διατηρήσει και να μελετήσει την ιστορική του διαδρομή. Έτσι προέκυψαν τα γενικά αρχεία του κράτους και οι αρχειακές συλλογές φορέων και ιδιωτών.

Η χρησιμότητα των αρχείων είναι δεδομένη στον ιστορικό ερευνητή, ο οποίος ωστόσο, όταν ερμηνεύει το περιεχόμενο εγγράφων που περιλαμβάνουν προσωπικές κρίσεις, πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός και να μη

θεωρεί τα έγγραφα αυτά ως «μοναδικό ευαγγέλιο αληθείας», όπως λέει και ο Ζαχαρίας Τσιροπανλής. Ένα ιστορικό γεγονός επιδέχεται πολλές ερμηνείες. Ο ερευνητής καλείται να αξιολογήσει και να αναζητήσει την αληθινή ερμηνεία λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες της εποχής που καταγράφηκε και το ιδεολογικό υπόβαθρο του συντάκτη του συγκεκριμένου γεγονότος.

Αν διαβάσει κανείς τις εκθέσεις σχετικά με την Μικρασιατική Εκστρατεία για τα αίτια της καταστροφής των στρατηγών Γεωργίου Χατζηανέστη και του προκατόχου του Αναστασίου Παπούλα, που ανήκαν στα αντίπαλα τότε στρατόπεδα του βασιλιά Κωνσταντίνου και του Βενιζέλου, θα διαπιστώσει ότι προσεγγίζουν το γεγονός από εντελώς διαφορετική πλευρά ο καθένας. Τις ίδιες αντιθέσεις παρατηρούμε και στα κείμενα για τα αίτια του Εμφυλίου Πολέμου του συμπατριώτη μας Στάθη Καλύβα, καθηγητή πολιτικής επιστήμης του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και του ομ. καθηγητή νεότερης ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Αντώνη Λιάκου.

Αυτά ως γενικές παρατηρήσεις στη διαδικασία ερμηνείας και εξαγωγής συμπερασμάτων από την ανάγνωση εγγράφων.

2. Η απαρχή συγκέντρωσης αρχειακού υλικού στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα η λεγόμενη ιστορική ευαισθησία σε ότι αφορά τη διάσωση και οργάνωση του αρχειακού υλικού και κυρίως του κρατικού, εκδηλώθηκε καθυστερημένα κι αυτό γιατί άλλες ήταν οι προτεραιότητες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και απρόσφορες οι επικρατούσες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Έτσι το αρχειακό υλικό δεν αντιμετωπίστηκε καθόλου σχεδόν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα ως μέσο διάσωσης της ιστορικής μνήμης, αλλά ως εργαλείο εύρυθμης λειτουργίας των κρατικών υπηρεσιών. Να σημειώσουμε ότι στις τουρκοκρατούμενες περιοχές εκείνης της περιόδου η διαχείριση και προστασία του αρχειακού υλικού ανήκε στους ίδιους τους δημιουργούς του, στις αυτοδιοικούμενες Ελληνικές Κοινότητες και τα υποκατάστατά τους στις Ελληνικές Ορθόδοξες Κοινότητες, όπου το ελληνικό στοιχείο υπελείπετο αριθμητικά του τουρκικού, στα Πνευματικά Δικαστήρια, στα Μοναστήρια, στις Εκκλησίες, στα Σχολεία κ.ά.

Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα η κατάσταση των ελληνικών πραγμάτων είχε κάπως βελτιωθεί, γεγονός που μεταξύ των άλλων έφερε στην επιφάνεια την έλλειψη κρατικού ιστορικού αρχείου και την ανάγκη διάσωσης και συντήρησής του. Σ' αυτό το κλίμα μια ομάδα διανοούμενων της εποχής, ιστορικοί, αρχαιολόγοι, λαογράφοι, λογοτέχνες, δημοσιογράφοι και γενικά αρχειόφιλοι συντόνισαν τις προσπάθειές τους και ίδρυσαν το 1882 την Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος (ΙΕΕΕ), σκοπός της οποίας ήταν η συλλογή, διατήρηση και προβολή κειμηλίων και γραπτών κειμένων της ελληνικής ιστορίας. Επικεφαλής αυτής της πρωτοβουλίας και πρώτος Πρόεδρος της Εταιρείας ήταν ο Σπυρίδων Λάμπρος (1851-1919), καθηγητής της ιστο-

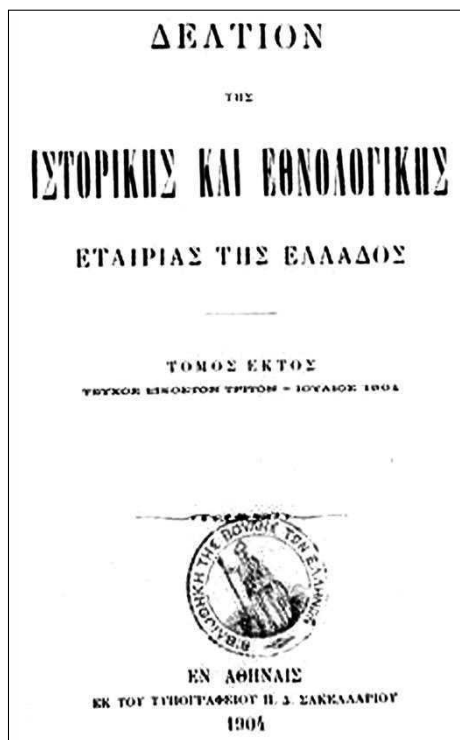
ρίας και παλαιογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ο οποίος διατέλεσε και πρωθυπουργός (1916-1917), με άμεσους συνεργάτες τον Νικόλαο Πολίτη (1852-1921), λαογράφο, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ακαδημαϊκό, τον Γεώργιο Δροσίνη (1833-1951), ποιητή, πεζογράφο, δημοσιογράφο και ακαδημαϊκό με νομικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και μετεκπαίδευση σε γερμανικά Πανεπιστήμια και τον Τιμολέοντα Φιλήμονος (1833-1898), δημοσιογράφο, εκδότη της εφημερίδας «Αιών», απόφοιτο της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος διετέλεσε βουλευτής και Δήμαρχος Αθηναίων (1887-1891). Η ΙΕΕΕ από το 1898 άρχισε να εκδίδει το Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, στο οποίο δημοσιεύονταν αρχαιολογικά υλικά (εικ. 1).

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1888, ένας άλλος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο Κωνσταντίνος Κοντός (1834-1909), φιλόλογος και γλωσσολόγος, ίδρυσε την Επιστημονική Εταιρεία, που είχε παρόμοιους με την ΙΕΕΕ σκοπούς, μέλος της οποίας από το 1889 ήταν και ο δικός μας Ιωάννης Λογοθέτης (1835-1910), δάσκαλος και λόγιος.

3. Η ίδρυση των Γενικών Αρχείων του Κράτους

Το κίνημα στο Γουδί του Στρατιωτικού Συνδέσμου τον Αύγουστο του 1909 που έφερε στην εξουσία τον Βενιζέλο, υπήρξε το ξεκίνημα μιας σειράς μεταρρυθμίσεων, ανάμεσα στις οποίες και η ίδρυση των Γενικών Αρχείων του Κράτους. Την πρωτοβουλία είχε ο ιστοριοδίφης και λογοτέχνης Γιάννης Βλαχογιάννης (1867-1945), την οποία ασμένως έκανε πράξη το 1924 ο Βενιζέλος, διορίζοντάς τον μάλιστα και Διευθυντή, θέση που διατήρησε μέχρι το 1937.

Ο Βλαχογιάννης ήταν το πιο κατάλληλο πρόσωπο να διαχειρισθεί στο ξεκίνημά τους τα κρατικά αρχεία. Είχε μελετήσει τα αρχεία της Επανάστασης του '21, τα οποία και διέσωσε και είχε μια ιδιαίτερη ευαισθησία στη διατήρηση της εθνικής μνήμης. Ο γνωστός λογοτέχνης και δοκιμογράφος Ανδρέ-

Εικόνα 1

ας Καραντώνης έλεγε πως ο Βλαχογιάννης «ήξερε πολύ καλά τι σημαίνει να έχει ένα έθνος ζωντανή, αληθινή και συγκεκριμένη με πλήθος λεπτομέρειες συνείδηση της ιστορίας του».

Τον Βλαχογιάννη διαδέχθηκαν διαπρεπείς καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών και μετέπειτα ακαδημαϊκοί, οι βυζαντινολόγοι Διονύσιος Ζακυνθινός, ο Φαίδων Κουκουλές και ο Νικόλαος Τωμαδάκης και ο τελευταίος αυτής της σειράς ο δικός μας από το Μεσοχώρι της Καρπάθου Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, που διηύθυνε τα ΓΑΚ την περίοδο 1950-1965, διατελέσας καθηγητής της νεώτερης ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Μετά την Μεταπολίτευση καταβλήθηκε προσπάθεια αναδιοργάνωσης των ΓΑΚ με σύγχρονες τεχνολογίες τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, όπου λειτουργούν στις νομαρχιακές ενότητες 54 Περιφερειακά Τμήματα και 7 Αρχαιοφυλάκια. Η οργάνωση και λειτουργική δομή των ΓΑΚ διέπεται σήμερα από τις ρυθμίσεις του Ν. 4610/2019 (άρθρα 160-201), που συμπλήρωσε τον προγενέστερο Ν. 1946/1991.

4. Τα κρατικά αρχεία των κατακτητών της Δωδεκανήσου.

Την περίοδο αναφοράς των αρχειακών εξελίξεων στην Ευρώπη και στην ελεύθερη Ελλάδα η Δωδεκάνησος βρισκόταν υπό ξένη κυριαρχία, Τουρκοκρατία, Ιταλοκρατία και στη συνέχεια γερμανική κατοχή και αγγλική διοίκηση μέχρι την Ενσωμάτωση, όπου τα κρατικά αρχεία τηρούνταν από τις Υπηρεσίες που τα δημιουργούσαν, δεδομένου ότι δεν υπήρχε κεντρική κρατική δομή να συγκεντρώνει και να διατηρεί το αρχειακό υλικό όλων των Υπηρεσιών. Αυτό επιβεβαιώνεται από τη σύνθεση των δημόσιων Υπηρεσιών των κατά καιρούς κατακτητών.

Σύμφωνα με την περιοδική έκθεση της Νομαρχίας του Αρχιπελάγους 1886-1887, που περιλαμβάνει τις δραστηριότητες των Τουρκικών Κρατικών Υπηρεσιών κατά διοικητική μονάδα, στην κατηγορία των γενικών Υπηρεσιών του Νομού Ρόδου ανήκουν περιοριστικά το Γραφείο Εγγραφής Πληθυσμού, ένα είδος Ληξιαρχείου και το Κτηματολόγιο, που σημαίνει ότι τα κρατικά έγγραφα τα τηρούσαν οι επιμέρους Υπηρεσίες. Φαίνεται ότι με την κατάληψη από τους Ιταλούς της Ρόδου και των άλλων νησιών τον Μάιο του 1912 οι Τούρκοι φεύγοντας πήραν μαζί τους και το κρατικό αρχείο των Υπηρεσιών τους, κάτι που μαρτυρείται από το γεγονός ότι ελάχιστα έγγραφα της Οθωμανικής Διοίκησης διασώθηκαν κι αυτά προέρχονται από τη Δημογεροντία της Σύμης, που την ύστερη Τουρκοκρατία διαδραμάτισε ηγετικό ρόλο στις σχέσεις των προνομιούχων νησιών με τις Οθωμανικές Αρχές. Κάποιες πληροφορίες λένε πως στα Αρχεία της Κωνσταντινούπολης εντοπίστηκαν έγγραφα που αναφέρονται στη Ρόδο. Στη Μουσουλμανική Βιβλιοθήκη της Ρόδου, όπου φυλάσσονται θρησκευτικά κυρίως βιβλία παλαιάς τουρκικής γραφής, ενδεχομένως να υπάρχουν και έγγραφα.

Η ίδια κατάσταση σε ότι αφορά το αρχειακό κρατικό υλικό επεκράτησε και επί Ιταλοκρατίας, όπου η κάθε Υπηρεσία είχε το αρχείο της, το οποίο, σε αντίθεση με το τουρκικό, σε μεγάλο βαθμό διασώθηκε. Ωστόσο διατήρησαν κάποιους θεσμούς γενικών Υπηρεσιών, όπως το Γραφείο Εγγραφής Πληθυσμού ως Ufficio Demografico, το Κτηματολόγιο, το οποίο εκσυγχρόνισαν με τον Κτηματολογικό Κανονισμό του 1925 (Ordinamento Fondiario) και δημιούργησαν και το Γραφείο Στατιστικής (Ufficio Statistico).

Οι Γερμανοί, που διαδέχθηκαν τους Ιταλούς, διατήρησαν το υφιστάμενο καθεστώς, ενώ οι Άγγλοι διακήρυσαν ότι οι κείμενοι νόμοι, τα έθιμα και κάθε δικαίωμα και περιουσία είναι πλήρως σεβαστά σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο και ότι κανένα δικαίωμα και προνόμιο του Φασισμού δεν αναγνωρίζεται.

Αυτά ως προς τα κρατικά αρχεία των κατακτητών την περίοδο της δουλείας.

5. Το ελληνικό αρχειακό υλικό στη Δωδεκάνησο επί ξένης κυριαρχίας

Σε αντίθεση με την τύχη των κρατικών αρχείων της υπό εξέταση περιόδου, τα ελληνικά αρχεία είχαν μια καλύτερη σωστική μεταχείριση, χάρη στους θεσμούς που τα δημιούργησαν και ορισμένων λογίων και ιεραρχών που τα διαχειρίστηκαν σ' ένα ευνοϊκό περιβάλλον, που το δημιούργησαν δυο σημαντικοί παράγοντες: Το προνομιακό καθεστώς που αναγκάστηκε να παραχωρήσει το Οθωμανικό Κράτος στα νησιά των Νοτίων Σποράδων, τα σημερινά Δωδεκάνησα, πλην Ρόδου και Κω, που επέτρεψαν σ' αυτά να δημιουργήσουν μια σειρά από αυτοδιοικητικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς και η υπαγωγή της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Δωδεκανήσου στο κλίμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, γεγονός που της εξασφάλιζε τα προνόμια, που ο Σουλτάνος είχε παραχωρήσει στο Πατριαρχείο, όπως τα θέματα της παιδείας και η δικαιοδοσία επίλυσης των οικογενειακών και κληρονομικών διαφορών των Ορθοδόξων Χριστιανών.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι το πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα οι κυριότεροι θεσμοί και δικαιοδοσίες «παραγωγής» αρχειακού υλικού, που δραστηριοποιούνταν μέχρι που τους κατάργησε ο φασισμός, ήταν οι Δημογεροντίες, οι Ορθόδοξες Ελληνικές Κοινότητες της Ρόδου και της Κω, τα Ελληνικά Σχολεία και οι Εφορείες των Σχολών, τα Πνευματικά Δικαστήρια, οι Μητροπολίτες των τεσσάρων Μητροπόλεων (Ρόδου, Κω, Καλύμνου και Καρπάθου), οι Εκκλησίες και οι Μονές, οι πιο γνωστές με πλούσιο αρχειακό υλικό, της Πάμμου - Αγίος Ιωάννης ο Θεολόγος, της Σύμης - Ταξιάρχης Μιχαήλ, της Λέρου - Παναγία του Κάστρου και της Νισύρου - Παναγία Σπηλιανή. Σημαντική συμμετοχή στη συγκέντρωση και διάσωση αρχειακού υλικού είχαν λόγοι και ιστοριοδίφες της Δωδεκανήσου με την ιδιότητα του δασκάλου, του γραμματέα της Κοινότητας, του ηγουμένου της Μονής και άλλων ιδιοτήτων. Αναφέρω ενδεικτικά τον γραμματέα της Κοινότητας Σύμης Δημοσθένη Χα-

βιαρά, τον Καρπάθιο ιστορικό και λαογράφο Μιχ. Μιχαηλίδη - Νουάρο, τον Λεριό ιστοριοδίφη και μέγα χαρτοφύλακα του Πατριαρχείου Μανουήλ Γεδεών, τον αρχιμανδρίτη της Ιεράς Μητροπόλεως Κω Φιλήμονα Φωτόπουλο, τον Κασιώτη γιατρό ιστοριοδίφη Νικόλαο Μαυρή, τον Καλύμνιο νομικό Μιλτιάδη Καραβοκυρό, τον δάσκαλο Διευθυντή της Σαντραπείας Σχολής Καστελλορίζου Αχιλλέα Διαμαντάρα, τον Διευθυντή της Πατριάδας Σχολής Μιχαήλ Μαλανδράκη και τους δασκάλους και λόγιους της Νισύρου Ιωάννη Λογοθέτη και Γεώργιο Παπαδόπουλο και τον Ηγούμενο της Σπηλιανής Αρχιμανδρίτη Εμμανουήλ Καρπάθιο. Την ίδια περίοδο πηγές δημιουργίας αρχειακού υλικού ήταν και οι παροικιακοί σύλλογοι των Δωδεκανησίων της διασποράς στην Κωνσταντινούπολη, την Οδησό, την Αμερική, την Αθήνα, όμως για την τύχη των αρχείων τους ελάχιστες υπάρχουν πληροφορίες.

6. Η ίδρυση του Ιστορικού Αρχείου Δωδεκανήσου

Μετά την απελευθέρωση, από τα πρώτα μέληματα του Στρατιωτικού Διοικητή Δωδεκανήσου Αντιναύαρχου Περικλή Ιωαννίδη ήταν η ίδρυση του Ιστορικού Αρχείου Δωδεκανήσου (ΙΑΔ) με την Προκήρυξη 56 της 30 Ιουλίου 1947 (εικ. 2), προφανώς ύστερα από εισήγηση του τότε συμβούλου της Διοίκησης σε εκπαιδευτικά θέματα καθηγητή της Ιστορίας στην Πάντειο Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών Νικολάου Βλάχου. Σκοπός του Αρχείου ήταν

να συγκεντρώσει, να ταξινομήσει και να αξιολογήσει τα ιστορικά έγγραφα της Δωδεκανήσου. Αμέσως με την ίδρυσή του έστειλε έγγραφο προς τους Δήμους και τις Κοινότητες της Δωδεκανήσου να συγκεντρώσουν και να στείλουν στο νεοσύστατο Αρχείο ό,τι αρχειακό υλικό διέθεταν. Ανταποκρίθηκαν μόνο ο Δήμος Σύμης, που έστειλε ένα μέρος της περιόδου της Τουρκοκρατίας και ο Δήμος Καρπάθου το αρχείο της Αγγλικής Διοίκησης.

Δυο χρόνια αργότερα, το 1949, ο πρώτος τότε πολιτικός Γενικός Διοικητής Δωδεκανήσου, ο γνωστός γιατρός και ιστοριοδίφης Νικόλαος Μαυρής με ευαισθησία στα πνευματικά δρώμενα της Δωδεκανήσου και εμπειρία στην ιστορική αρχειακή έρευνα –είχε συγκεντρώσει, ταξινομήσει και εκδώσει το 1937-1938 το τρίτομο

Εικόνα 2

έργο «Ιστορικό Αρχείο Κάσου»– διόρισε τριμελή επιτροπή υπό την προεδρία του πρεσβευτή Αναστασίου Λιανόπουλου, πολιτικού συμβούλου του Διοικητή, που διετέλεσε προπολεμικά πρόξενος του Ελληνικού Προξενείου της Ρόδου η οποία κατέγραψε όλους τους φακέλους του Αρχείου της Ιταλικής Διοίκησης, που κατέλειπαν σύμφωνα με τη Συνθήκη Ειρήνης με την Ιταλία (Παρίσι, Φεβρουάριος 1947), όπου στο Παράρτημα αναφέρεται ότι «το διάδοχο κράτος θα λάβει ... και άπαντα τα αρχεία και τα οικεία έγγραφα διοικητικής φύσεως ή ιστορικού ενδιαφέροντος αφορώντα το εν λόγω έδαφος ή τα σχετιζόμενα με τις μεταβιβασθείσες περιοχές...».

Η επιτροπή σε τρία χρόνια κατέγραψε όλους τους φακέλους του Αρχείου της Ιταλικής Διοίκησης (1912-1945), που βρίσκονταν στο Διοικητήριο (Νομαρχιακό Μέγαρο) και παρέμειναν χωρίς να είναι εφικτή πρόσβαση σ' αυτούς μέχρι τα μέσα της 10ετίας του 1970, όταν μεταφέρθηκαν στο ισόγειο του κτιρίου της Καστελλανίας της Μεσαιωνικής Πόλης.

Το αρχειακό αυτό υλικό έμεινε αναξιοποίητο και μη προσβάσιμο στους ερευνητές, γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στην έλλειψη ειδικού επιστημονικού προσωπικού για την ταξινόμησή του. Τα πρώτα χρόνια προΐστατο του ΙΑΔ και ταυτόχρονα και της Δημόσιας Βιβλιοθήκης, που στεγάζονταν στο ίδιο κτιριακό συγκρότημα, εκπαιδευτικοί με απόσπαση, ο φιλόλογος Χ. Παπαχριστοδούλου μέχρι το 1966 και στη συνέχεια ο θεολόγος Γιάννης Γιάκρας μέχρι το 1973. Αυτόν διαδέχθηκε ο υπηρετών από το 1949 διοικητικός υπάλληλος της Βιβλιοθήκης Στάμος Πινηγής, συμμαθητής μου στο Βενετόκλειο, και όταν συνταξιοδοτήθηκε το 1985, το ΙΑΔ «αυτονομήθηκε» από άποψη Διεύθυνσης με τον διορισμό Προϊσταμένης της Δανάης Κυριακίδου – Μπακούλη, η οποία διατήρησε αυτή την θέση μέχρι το 2009, που συνταξιοδοτήθηκε. Την διαδέχθηκε για δυο χρόνια η αρχειονόμος Μαρία Μανωλαράκη και από το 2010 Προϊσταμένη είναι η βιβλιοθηκονόμος, που μετατέθηκε από τα ΓΑΚ Ειρήνη Τόλιου, καλυμνιακής καταγωγής.

Το ΙΑΔ, που στο μεταξύ έγινε Περιφερειακή Υπηρεσία των ΓΑΚ, πλαισιωνόταν κατά καιρούς και με αποσπασμένους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι ασχολούνταν κυρίως με την διεκπεραίωση της τρέχουσας γραφειοκρατίας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ταξινόμηση του αρχειακού υλικού ήταν προβληματική.

7. Προσπάθειες ταξινόμησης του κρατικού αρχειακού υλικού ΙΑΔ.

Μια πρώτη προσέγγιση στην ταξινόμηση ενός μέρους του αρχειακού υλικού έγινε από τον Χ. Παπαχριστοδούλου, όταν προΐστατο της Βιβλιοθήκης και του ΙΑΔ. Ήταν ο πρώτος που το αξιοποίησε, όπως προκύπτει από τις παραπομπές που κάνει στο βιβλίο του «Ιστορία της Ρόδου», που έγραψε εκείνη την περίοδο και εκδόθηκε από την Σ.Γ.Τ.Δ. επί προεδρίας μου. Τακτοποίηση των φακέλων με το αρχειακό υλικό έκανε και ο Σ. Πινηγής, ωστόσο

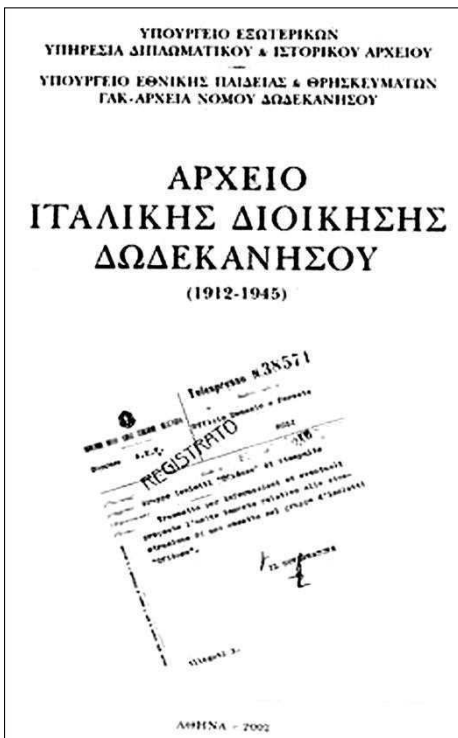
εξακολουθούσε να είναι απρόσιτο και λόγω του περιορισμού της πεντηκο-
νταετίας.

Σοβαρή προσπάθεια ταξινόμησης του Ελληνικού Αρχείου έγινε το 1978 από την πτυχιούχο ιστορίας και αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Στεργία Σουρασή – Λογοθέτη, που εκείνη την περίοδο ήταν εκτός εκπαί-
δευσης, αναγκασθείσα να παραιτηθεί από τη Χούντα. Είχε αναλάβει με α-
πόφαση του Υπουργού Πολιτισμού και Επιστημών Γεωργίου Πλυτά, στο ο-
ποίο υπάγονταν τότε τα ΓΑΚ, την ταξινόμηση του ελληνικού αρχειακού υλι-
κού, που ανήκε σε δύο ιστορικές περιόδους, την Τουρκοκρατία και την Ιτα-
λοκρατία (από την εποχή των Ιπποτών δεν υπήρχε τίποτα). Με την καθοδή-
γηση και συμπαραστάση του καθηγητή Εμμ. Πρωτοψάλτη, που διετέλεσε πά-
νω από το 15 χρόνια Γενικός Διευθυντής των ΓΑΚ και της Διευθύντριας του
Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών Λουκίας
Δρούλια, προχώρησε στην ταξινόμηση του αρχείου ακολουθώντας την ε-
φαρμοζόμενη τότε μεθοδολογία και τεχνική με βάση ειδολογικά και χρονο-
λογικά κριτήρια. Όλα τα έγγραφα τοποθετήθηκαν σε φακέλους και σε κάθε
φάκελο αναφέρονταν ο αριθμός, ο χρόνος και το είδος των εγγράφων. Μέ-
σα στους φακέλους τα έγγραφα ταξινομήθηκαν χρονολογικά και για το κά-
θε έγγραφο συντάχθηκε δελτίο (καρτελάκι) με αναλυτική περιγραφή των

στοιχείων και του περιεχομένου του. Έτσι έγινε χρηστικό και προσβάσιμο
στους ιστορικούς ερευνητές. Στα
«Δωδεκανησιακά Χρονικά» (τόμος
I/1984) δημοσιεύεται ευρεία περιλή-
ψη αυτής της ταξινόμησης.

Ακολούθησαν κάποιες προσπάθει-
ες της τότε Προϊσταμένης Δανάης Κυ-
ριακίδου, η οποία μάλιστα δημοσίευ-
σε δύο βιβλία «Δικαιοπρακτικά έγ-
γραφα Ρόδου, 1832-1925» (2019) και
«Παλαιά έντυπα λειτουργικά βιβλία
του 16ου και 20ού αιώνα» (1998).

Το Ιταλικό Αρχείο της περιόδου
1912-1945 παρέμεινα αταξινομητο
στη μορφή που το άφησε (ένα μέρος
του) ο Χ. Παπαχριστοδούλου μέχρι το
2000, όταν το Υπουργείο Εξωτερικών
και το Παιδείας ανέλαβαν την πρωτο-
βουλία να το καταγράψουν, να το τα-
ξινομήσουν και να το οργανώσουν ώ-
στε να καταστεί προσβάσιμο στον ι-

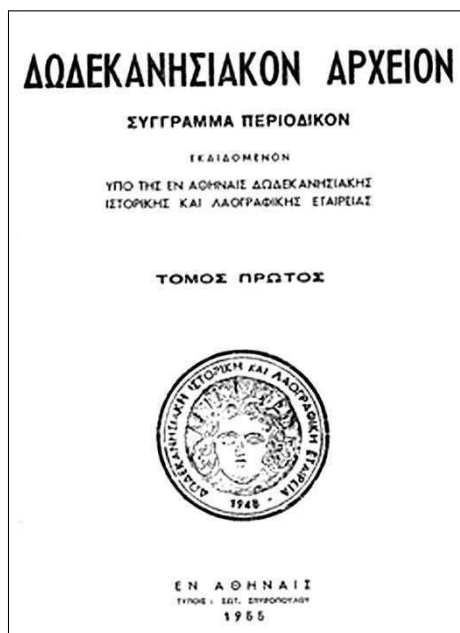
Εικόνα 3

στορικό ερευνητή. Μια ομάδα 16 ειδικών επιστημόνων από τα δύο αυτά Υπουργεία, αρχειονόμοι, ιστορικοί και πολιτικοί επιστήμονες, έφερε σε πέρας σημαντικό έργο με την σύνταξη καταλόγου, που δημοσιεύθηκε το 2002 σε αυτοτελές βιβλίο με τίτλο «Αρχείο Ιταλικής Διοίκησης Δωδεκανήσου (1912-1945)» (εικ. 3) και καταγράφηκε και σε ηλεκτρονική μορφή. Έμεινε τότε σε εκκρεμότητα η αναλυτικότερη παρουσίαση του περιεχομένου των φακέλων, έργο που πραγματοποιείται σήμερα με την ψηφιοποίηση των εγγράφων κάθε φακέλου.

Αυτά σε ό,τι αφορά τα ΓΑΚ του νομού Δωδεκανήσου, που συμπληρώνονται με τα αρχεία και τις συλλογές, που διασώθηκαν στα άλλα νησιά και για τα οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

8. Άλλες πηγές αρχειακού υλικού

Θα πρέπει να αναφέρουμε και τη συμβολή των επιστημονικών εταιρειών, ενώσεων και συλλόγων, γηγενών και της διασποράς, που στα πλαίσια των σκοπών τους έταξαν και τη διάσωση και δημοσίευση στις περιοδικές τους εκδόσεις αρχειακού υλικού της Δωδεκανήσου. Τον Ιούνιο του 1948 μια ομάδα Δωδεκανησίων πανεπιστημιακών και λογίων της Αθήνας ίδρυσαν την «Δωδεκανησιακή Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία» με σκοπό «την περισυλλογή, μελέτη και δημοσίευση ιστορικού, γλωσσικού και άλλου σχετικού υλικού της Δωδεκανήσου». Για την επιτυχία του σκοπού της προβλέπονταν από το Καταστατικό η έκδοση περιοδικού συγγράμματος με τίτλο «Δωδεκανησιακόν Αρχείον» ενδεικτικό του περιεχομένου του, ο πρώτος τόμος του οποίου εκδόθηκε το 1955 (εικ. 4). Ακολούθησε η ίδρυση και άλλων παρόμοιου σκοπού οργανώσεων, που εκδίδουν περιοδικές εκδόσεις ιστορικού, αρχαιολογικού και λαογραφικού περιεχομένου με τους τίτλους (στην παρένθεση η έκδοση του πρώτου τόμου): «Νισυριακά» (1963), «Δωδεκανησιακά Χρονικά» Ρόδος (1972), «Τα Συμμαϊκά» (1972), «Καρπαθιακές Μελέτες» (1979), «Καλυμνιακά» (1980), «Κωακά» (1980), «Λεριακά» (1986) και «Καρπαθιακά» (2003). Θα ήταν παράλειψη αν δεν γινόταν αναφορά και στον Δωδεκανησιακό Τύπο (εφημερίδες, περιοδικά, ημερολόγια κλπ.),

Εικόνα 4

ιδιαίτερα της περιόδου της δουλείας, που η δημοσίευση ιστορικών και λαογραφικών κειμένων πρόβαλλε την ελληνικότητα των νησιών στη διεθνή κοινότητα και διατηρούσε άσβεστο τον πόθο των Δωδεκανησίων για την εθνική τους αποκατάσταση.

Στην πρωτεύουσα της Δωδεκανήσου, τη Ρόδο, παράλληλα με τον κρατικό φορέα λειτουργούσαν, όπως είναι γνωστό, και άλλοι δημοσίου χαρακτήρα φορείς δημιουργοί αρχειακού υλικού, από τους οποίους οι κυριότεροι είναι η Ιερά Μητρόπολη Ρόδου (ΙΜΡ), ο Δήμος Ρόδου, η Αστυνομία και τα Δικαστήρια. Τα Αρχεία της ΙΜΡ, όπου φιλοξενούνταν και αυτά της Ορθοδόξου Κοινότητας, που προεδρεύονταν από τον Μητροπολίτη, καταστράφηκαν από τους βομβαρδισμούς του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που ισοπέδωσαν το μητροπολιτικό κτίριο και ό,τι διασώθηκε φυλάσσεται σήμερα στα αρχεία της. Τα Αρχεία του Δήμου Ρόδου της ιταλικής κυρίας περιόδου, ό,τι διασώθηκε και αφορά ληξιαρχικά βιβλία και κτηματολογικά της ακίνητης περιουσίας του Δήμου βρίσκονται στα υπόγεια του Δημαρχιακού Μεγάρου.

Σε ό,τι αφορά το ιταλικό αρχείο της Αστυνομίας, είχε μια περιπετειώδη διαδρομή λόγω του περιεχομένου του σε προσωπικά δεδομένα, που αναφέρονται σε πρόσωπα που παρακολουθούσαν για την αντιστασιακή τους δράση ή σε πληροφοριοδότες του κατακτητή. Η πρώτη απελευθερωτική Κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου έκρινε πως η Δωδεκάνησος έπρεπε να μείνει μακριά από τις πολιτικές αντιπαλότητες της λοιπής Ελλάδας, που ξέσπασαν μετά τον πόλεμο (Δεκεμβριανά 1944, Εμφύλιος 1946-1949) και γι' αυτό τήρησε μια πολιτική «λήθης». Έτσι τα Αρχεία εικάζεται ότι παραλήφθηκαν από την τότε (1945) Ελληνική Στρατιωτική Αποστολή υπό τον συνταγματάρχη Χριστόδουλο Τσιγάντε, ο οποίος τα προώθησε στην Αθήνα, στο Υπουργείο Δημοσίας Τάξης, που κράτησε τα προσωπικού χαρακτήρα πολιτικώς επιλήψιμα και επέστρεψε στη Ρόδο, στο ΙΑΔ, τα υπόλοιπα.

Ως προς το Αρχείο των Δικαστηρίων της ιταλικής περιόδου, που αφορούσε δικογραφίες υποθέσεων αστικού και ποινικού δικαίου, φυλάσσονταν μέχρι τα μέσα της 10ετίας του '80, όταν ο τότε Πρόεδρος Πρωτοδικών Ν. Γεωργιλής απεφάσισε την καταστροφή του (έγινε μάρτυς να πέφτουν δικαστικά έγγραφα από φορηγό αυτοκίνητο που ανέβαινε την Εθνάρχου Μακαρίου, με προορισμό τον σκουπιδότοπο.

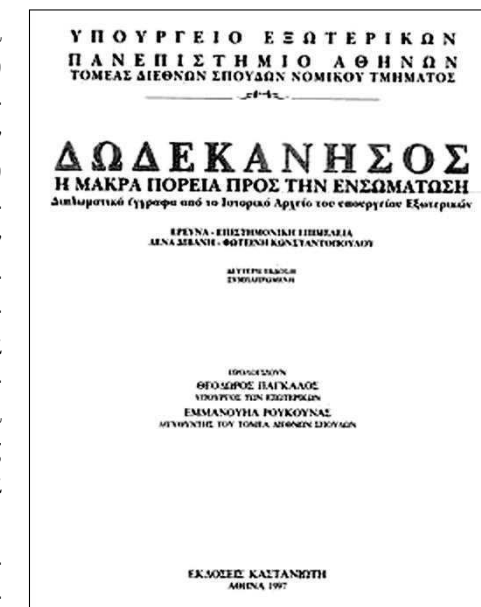
Αρχειακό υλικό της Δωδεκανήσου, ιδιαίτερα της επαναστατικής περιόδου, εναπόκειται και στα ΓΑΚ, ένα μεγάλο μέρος του οποίου δημοσίευσε ο διατελέσας Γενικός Διευθυντής του καθηγητής Εμμ. Πρωτοψάλτης. Επίσης στο Υπουργείο Εξωτερικών φυλάσσεται σημαντικό αρχείο, του οποίου έχει ταξινομηθεί και δημοσιευθεί ένα μεγάλο μέρος σε συνεργασία με το Τμήμα Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Αθηνών στην έκδοση «Δωδεκάνησος – Η μακρά πορεία προς την Ενσωμάτωση. Διπλωματικά έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτε-

ρικών» (1997) (εικ. 5). Η έρευνα και η επιστημονική επιμέλεια του έργου έγιναν από την Διευθύντρια των Αρχείων του Υπουργείου Εξωτερικών Φωτεινή Τομαή - Κωνσταντοπούλου και την καθηγήτρια της νεώτερης ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Νένα Διβάνη και περιλαμβάνει έγγραφα που αναφέρονται στον διπλωματικό αγώνα της Ελλάδας για το Δωδεκανησιακό Ζήτημα, στο ρόλο της Μεγάλης Βρετανίας και Τουρκίας και στις διάφορες πτυχές της πορείας της Δωδεκανήσου κατά τη μεταβατική περίοδο.

Αρχειακό υλικό για τη Δωδεκάνησο έχουν εντοπίσει και δημοσιεύσει και άλλοι ερευνητές της ιστορίας μας. Αναφέρω ενδεικτικά το έργο του συμπατριώτη μας ομ. καθηγητή της μεσαιωνικής ιστορίας Ζαχαρία Τσιροπανλή «Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών (1421-1453)», που εκδόθηκε το 1995 σε ένα ογκώδη τόμο 864 σελίδων,

Εικόνα 6

Εικόνα 5

έργο μακράς και επίπονης έρευνας των αρχείων της Μάλτας (εικ. 6). Ο ίδιος στο βιβλίο του «Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα, 1912-1943» (1998) περιλαμβάνει «Παράρτημα εγγράφων», όπου δημοσιεύονται έγγραφα της ιταλικής περιόδου, που εντοπίστηκαν ύστερα από έρευνα στα Κεντρικά Κρατικά Αρχεία και στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ρώμης, στα Υπουργεία Εξωτερικών της Γαλλίας και της Αγγλίας και στην Κεντρική Υπηρεσία της Αθήνας του Υπουργείου Εξωτερικών.

Αρχειακό υλικό που αναφέρεται στην οικονομική κυρίως πολιτική της ιταλικής περιόδου και της μεταβατικής, δημοσιεύεται στο «Παράρτημα εγγράφων» του βιβλίου του Κώστα

Εικόνα 7

Τσαλαχούρη «Η οικονομική πολιτική της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα», που εκδόθηκε το 2000. Να προσθέσω και τη δική μου, μικρή έστω συμβολή με το έργο μου «Οι Κοινοτικοί Θεσμοί στα Δωδεκάνησα κατά τα χρόνια της δουλείας, 1522-1945», που εκδόθηκε το 2017 (εικ. 7) και όπου στο τέλος κάθε νησιού, στο «Παράρτημα», δημοσιεύονται πάνω από 250 έγγραφα των κοινοτικών φορέων, που τα δημιούργησαν, με αναφορά στην ύστερη Τουρκοκρατία μέχρι την απελευθέρωση.

9. Το ιστορικό αρχείο της Μονής Πάτμου

Αρχειακό υλικό έχει διασωθεί και καταγραφεί και στα εκτός Ρόδου νησιά. Το σημαντικότερο είναι αυτό της Μονής Πάτμου, που ανάγεται στον 12ο έως 15ο αιώνα και περιλαμβάνει πολύτιμα χειρόγραφα

και πλουσιότατη συλλογή βυζαντινών εγγράφων, που διακρίνονται σε αυτοκρατορικά, δημοσίων λειτουργιών, πατριαρχικά και ιδιωτικά. Στη Μονή φυλάσσεται καταγεγραμμένο και το νεοελληνικό αρχείο, όπως ονομάστηκε ό,τι διασώθηκε από το αρχείο της Κοινότητας.

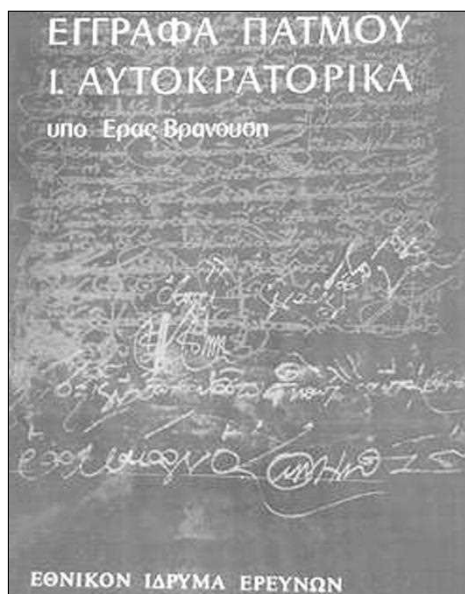
Με την μελέτη και καταγραφή των βυζαντινών κυρίως εγγράφων ασχολήθηκαν αρχικά οι ελληνοδιδάσκαλοι της Πατμιάδας Σχολής Ιωάννης Σακελλίων (1865-1883) και ο ιερομόναχος Ιερόθεος Φλωρίδης (1852 - 1865), αυτοδίδακτοι αλλά αξιοθαύμαστοι και ακαταπρόλητοι μελετητές, όπως τους χαρακτήρισε η ερευνήτρια των αρχείων της Μονής Έρα Βρανούση. Περί τα τέλη του 19ου αιώνα ασχολήθηκαν με τα βυζαντινά της Πάτμου και ο καθηγητής της βυζαντινής ιστορίας Σπυρίδων Λάμπρου καθώς και ξένοι μελετητές, οι οποίοι δημοσίευσαν και την πρώτη συνολική έκδοση των εγγράφων.

Όταν το 1966 ιδρύθηκε το Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών στα πλαίσια του ΕΙΕ, μια ομάδα ερευνητών υπό την εποπτεία του Διευθυντού του Κέντρου καθηγητή Διονύσιου Ζακυνθινού ανέλαβε και έφερε σε πέρας συγχρονισμένη διπλωματική έκδοση των βυζαντινών εγγράφων. Στην ομάδα αυτή ανήκε ο καθηγητής της βυζαντινής φιλολογίας Αθανάσιος Κομίνης, που συνέγραψε το

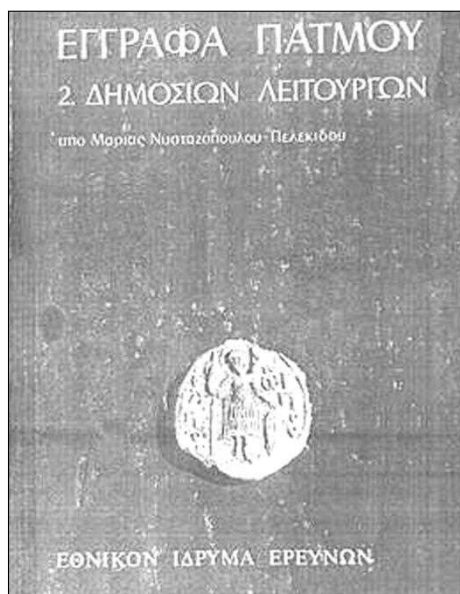
έργο «Πίνακες χρονολογημένων πατμιακών κωδίκων» (1968) (εικ. 8), η ιστορικός βυζαντινολόγος Έρα Βρανούση, συγγραφέας του βιβλίου «Πάτμου Έγγραφα – Αυτοκρατορικά» (1980) (εικ. 9), ο ερευνητής Β. Π. Παναγιωτόπουλος με το έργο του «Αρχείο Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου – Ταξινόμηση και φωτογράφιση» (Εραμιστής τ. Γ'/1965) και οι ερευνήτριες Ι. Μ. Νυσταζοπούλου και Ελ. Ζαχαριάδου. Ιδιαίτερα η Νυσταζοπούλου υπήρξε συγγραφέας των «Εγγράφων της Πάτμου των δημοσίων λειτουργών» (1980) (εικ. 10). Θα ήταν παράλειψη αν δεν γίνονταν αναφορά και στη συμβολή της προερχόμενης από τη συμαϊκή παροικία της Αιγύπτου Χρύσας Μαλτέζου, ομ. καθηγήτριας της βυζαντινής ιστορίας και ακαδημαϊκού, όταν ήταν Διευθύντρια του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών.

Εικόνα 8

Εικόνα 9

Εικόνα 10

10. Οι αρχειακές συλλογές και καταγραφές Κω και Λέρου.

Στην Κω, τόσο το κρατικό, συμπεριλαμβανομένου και της Αστυνομίας όσο και το δημοτικό αρχείο, ό,τι διασώθηκε από τον σεισμό του 1933 βρίσκεται αταξινόμητο σε κάποιες αποθήκες του Επαρχείου και του Δήμου.

Εικόνα 11

Σε αντίθεση το αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Κω ένα μεγάλο μέρος του, έχει ταξινομηθεί και δημοσιευθεί σε 4 τεύχη (1958 - 1962) περιλαμβάνον το χαρακτηρισθέν «Αρχείον δουλείας» (εικ. 11) με κώδικες, φακέλους εγγράφων και φυλλάδες από τον πρώτο μετά την απελευθέρωση Μητροπολίτη Κω, τον συμπατριώτη μας Εμμανουήλ Καρπαθίου, που ήταν βαθύς γνώστης της ιστορίας της Δωδεκανήσου και έμπειρος στο πεδίο των αρχείων, δεδομένου ότι είχε ασχοληθεί, όπως θα δούμε στη συνέχεια, με το αρχείο της Ιεράς Μονής Σπηλιανής ως ηγούμενος και καθηγητής της Ομηρείου Κοινοτικής Σχολής Νισύρου. Αρχειακό υλικό της Κω διέσωσαν και διατηρούν οι μελετητές της τοπικής ιστορίας, ο ομ. καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Αχ. Κουτσουράδης, ο δικηγόρος Βασίλης Χατζηβασιλείου και ο ψυχία-

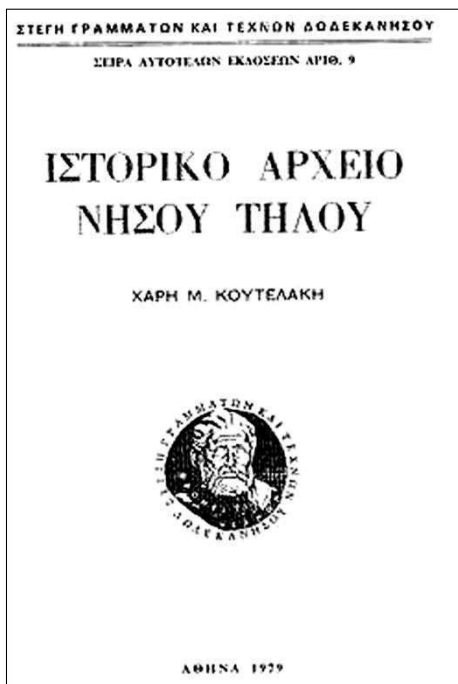
τρος Κώστας Κογιόπουλος, ένα μέρος του οποίου έχουν δημοσιεύσει σε μελέτες και βιβλία που συνέγραψαν.

Στη Λέρο η ίδρυση και λειτουργία Τοπικού Αρχείου συνέβαλε στη διάσωση και ταξινόμηση τόσο του διασωθέντος ιταλικού αρχειακού υλικού της περιόδου που το νησί αποτελούσε ναυτική βάση με μεγάλο πλήθος στρατιωτικού και πολιτικού προσωπικού, καθώς και της Δημογεροντίας. Σημαντικό αρχειακό υλικό της περιόδου 1889-1912, προερχόμενο από τα αρχεία της Ιεράς Μητροπόλεως με περιεχόμενο τις δραστηριότητες της Εφορείας των Σχολών και των εκκλησιών Λέρου, δημοσιεύεται στο ομότιτλο βιβλίο του Γεωργίου Χρυσούλη (2012), που διετέλεσε Γραμματέας της Μητρόπολης και της Εφορείας. Έγγραφα της Λέρου έχουν δημοσιευθεί και στα «Λεριακά» (1888) του γιατρού Διον. Οικονομόπουλου και σε βιβλία των φιλόλογων Μιχ. Σαμάργου (1973) και Μανόλη Ήσυχου (1989) και του μαθηματικού Θεοδ. Θεοδώρου (1993).

11. Οι προσπάθειες καταγραφής των αρχείων Καλύμνου και Τήλου

Στην Κάλυμνο έγινε σοβαρή εργασία από μια τριμελή ομάδα συνταξιούχων υπό την προεδρία του επ. Γυμνασιάρχη Κυριάκου Χατζηδάκη, η οποία κατέγραψε, ταξινόμησε και συνέταξε κατάλογο του αρχείου του Δήμου, που καλύπτει περίοδο 100 χρόνων, από το 1860 έως 1960 και περιλαμβάνει κώδικες, κανονισμούς και έγγραφα της Δημογεροντίας και στη συνέχεια της Δημαρχίας την περίοδο της Ιταλοκρατίας και της μεταπελευθερωτικής, που συμπλήρωσε τα 50 χρόνια και έγινε προσβάσιμο στους ερευνητές. Ο Κ. Χατζηδάκης ταξινόμησε και το αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως. Να σημειώσουμε ότι τα ΓΑΚ ενέκριναν τη σύσταση Τοπικής Αρχειακής Συλλογής του Δήμου, που τελεί υπό την εποπτεία του Κ. Χατζηδάκη και με τον νέο νόμο των ΚΑΤ υπήχθη στο Αρχαιοφυλάκιο της Λέρου, όπως μετονομάστηκε. Έγγραφα της Καλύμνου έχουν δημοσιεύσει μελετητές της τοπικής ιστορίας, όπως ο Γιάννης Ζερβός, Γ. Κουκούλης, Γ. Λυσικάτος, Ιππ. Φραγκόπουλος, Γ. Σακελλαρίδης, Γ. Χαραμαντάς, Κυρ. Χατζηδάκης, Σακελλάρης Τρικόλης, Γιάννης Πατέλλης κ.ά.

Αναφορικά με το αρχειακό υλικό της Τήλου, βρήκε τον άνθρωπό του στο πρόσωπο του Χάρη Κουτελάκη, ο οποίος από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '70, όταν υπηρετούσε σε Γυμνάσιο της Ρόδου, αφοσιώθηκε για πάνω από 30 χρόνια με υπομονή, επιμονή και μεθοδικότητα, κάτω από αντίξοες συνθήκες, στη συγκέντρωση, ταξινόμηση και δημοσίευση εγγράφων ελληνικών, τουρκικών και ιταλικών μέγχοι και τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης. Πηγές του τα έγγραφα και οι κώδικες που βρέθηκαν στο Δήμο του νησιού και όσα έγγραφα εντόπισε στα ΓΑΚ, στην Εθνική Βιβλιοθήκη, σε άλλα νησιά, που είχαν σχέση με την Τήλο, κυρίως Σύμη και Νίσυρο και σε χέρια ιδιωτών, όπως των δασκάλων Νικ. Μορφωπού και Αποστόλου Λογοθέτη, του γιατρού Παντ. Καμμά και ιδιαίτερα του Μάνου Αναγνωστίδη, που κατείχε σημαντικό μέρος του αρχείου της Ιεράς Μονής Αγίου Παντελεήμονα. Αποτέλεσμα της μακρόχρονης αυτής προσπάθειας ήταν η εκπόνηση του έργου «Ιστορικό Αρχείο της Νήσου Τήλου», που εκδόθηκε το 1979 (εικ. 12) από την ΣΓΤΔ και αρκετά χρόνια αργότερα, το 2008, ενός άλλου

Εικόνα 12

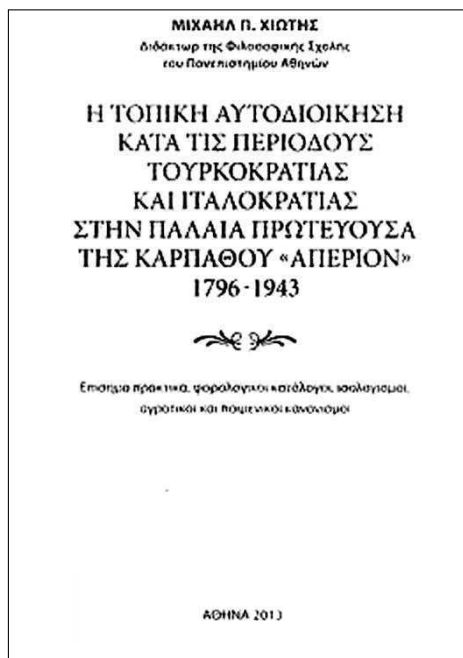
δίτομου, 1728 σελίδων, που είδε το φως της δημοσιότητας με χρηματοδότηση της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και χαρακτηριστικό τίτλο «Τήλος νήσος: Άρωμα αμαράκινο» (Η ιστορία του νησιού και των ανθρωπών του. Εξιστόρηση δια παραθεμάτων και τεκμηρίων).

12. Το αρχειακό υλικό της Σύμης και Καρπάθου

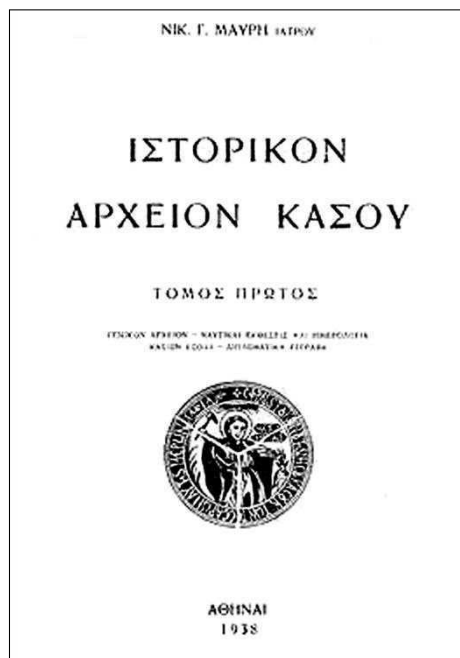
Ως προς το αρχείο της Σύμης, θεωρείται από τα πιο αξιόλογα της Δωδεκανήσου, γεγονός που οφείλεται στον ηγετικό ρόλο που διαδραμάτισε επί Τουρκοκρατίας μεταξύ των προνομούχων νησιών των Νοτίων Σποράδων. Όπως ήδη αναφέραμε, ένα μέρος του αρχείου αυτού από κοινοτικά, δημόσια, εκκλησιαστικά -ανάμεσά τους και το αρχείο της Σταυροπηγιακής Μονής Ρουκουνιάτη- και ιδιωτικά έγγραφα και κώδικες, βρίσκονται ταξινομημένα στα Αρχεία Δωδεκανήσου των ΓΑΚ. Στο Δήμο φυλάσσεται απαξιόμητο σημαντικό αρχειακό υλικό, όπως επίσης και στη Βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής του Πανορμίτη. Αρχειακό υλικό της Σύμης συναντά κανείς και σε δημοσιεύματα για την ιστορία του νησιού του Δημοσθένη Χαβιαρά, Μιχ. Βολονάκη, Αλεξ. Καρανικόλα, Παν. Σκιαθίτη και των νεότερων Γ. Βεργωτή, Ι. Καπνουλά, Κώστα Κοντού και Νίκου Φαρμακίδη.

Για την Κάρπαθο αρχειακό υλικό απόκειται στα ΓΑΚ, τα οποία δημοσίευσε ο καρπαθιακής καταγωγής καθηγητής Εμμ. Πρωτοψάλτης και στο Αρχείο της Ρόδου. Στο νησί φυλάσσεται, χωρίς συστηματική ταξινόμηση, το αρχείο του Δήμου και της Ιεράς Μητροπόλεως, καθώς και των Σχολείων, όποιων διεσώθησαν. Πληροφορίες φέρουν την Ολυμπίτη φιλόλογο και συγγραφέα Νίκο Μακρή να έχει αναλάβει την ταξινόμηση του αρχείου του Σχολείου του χωριού του, πρωτοβουλία που μπορεί να βρει μιμητές και για τα άλλα Σχολεία.

Εικάζεται ότι κοινοτικοί κώδικες συναλλακτικών πράξεων της τουρκικής και ιταλικής περιόδου φυλάσσονται στο Ειρηνοδικείο της Καρπάθου ή σε κάποιο συμβολαιογράφο. Ιστορικά έγγραφα της Καρπάθου βρίσκει κανείς στα έργα παλαιότερων συγγραφέων, όπως του Εμμ. Μανωλακάκη, Μιχ. Μιχαηλίδη - Νουάρου και Εμμ. Πρωτοψάλτη και νεότερων όπως του Κωστή Μηνά, Κων. Μελά, Μανώλη Κασσώτη, Εμμ. Μελά, Μηνά Αλεξιάδη, Μανώλη Μακρή και Νίκου Μακρή. Σημαντικό έργο στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης βασικών πτυχών του κοινωνικού και οικονομικού βίου της Καρπάθου αποτελεί το ογκώδες πόνημα 1216 σελίδων του φιλόλογου Μιχαήλ Χιώτη, που περιλαμβάνει τα πρακτικά, τους φορολογικούς καταλόγους, τους αγροτικούς και ποιμενικούς κανονισμούς και άλλα έγγραφα της παλιάς πρωτεύουσας του νησιού Απερίου, περιόδου 1796-1943. Το έργο που εκδόθηκε το 2013 έχει τίτλο «Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά της περιόδους Τουρκοκρατίας και Ιταλοκρατίας στην παλαιά πρωτεύουσα της Καρπάθου Απέριον» (εικ. 13).

Εικόνα 13

Εικόνα 14

13. Η κατάσταση σε αρχειακό επίπεδο των άλλων νησιών

Στα υπόλοιπα νησιά, εκτός Νισύρου, η κατάσταση στο πεδίο των ιστορικών αρχείων παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα:

Το «Ιστορικό Αρχείο της Κασού» (εικ. 14), που αναφέρεται στη συμβολή των Κασίων στον Αγώνα του '21, είχε δημοσιευθεί, όπως έγινε λόγος και αλλού, από τον γιατρό Νικόλαο Μαυρή σε τρεις τόμους, που κυκλοφόρησαν μεταξύ 1937-1938 και περιλαμβάνουν στον Α' τόμο γενικό αρχείο, ναυτικές εκθέσεις και ημερολόγια, έξοδα Κασίων και διπλωματικά έγγραφα, ο Β' τόμος αρχείο αγωνιστών και ο Γ' τόμος αιτήσεις Κασίων, ναυτικά μητρώα, αμοιβές αγωνιστών, γενικό αρχείο και τύπο. Ο Ν. Μαυρής ήταν και ο συντάκτης του δίτομου συναφούς έργου «Δωδεκανησιακή Βιβλιογραφία» (1965-1974). Μετά το θάνατο του ο γιός του Μιχαήλ Μαυρής δώρησε το πλούσιο ιστορικό αρχείο του πατέρα του, στο οποίο περιλαμβάνονταν και τα έγγραφα της θητείας του ως πρώτου πολιτικού Διοικητή Δωδεκανήσου και βουλευτή, στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

Αρχειακό υλικό από κώδικες δικαιοπρακτικών πράξεων (διαθήκες, προικοσύμφωνα, κληρονομητήρια, δωρητήρια κ.ά.), που βρίσκονταν στο Δήμο, παραδόθηκαν μετά την απελευθέρωση στο Ειρηνοδικείο και όταν καταργήθηκε σε ορισθέντα από το Υπουργείο Δικαιοσύνης συμβολαιογράφο, όπως έγινε και στα άλλα μικρά νησιά (Αστυπάλαια, Νίσυρο, Χάλκη, Καστελλόρι-

ζο). Ιστορικά έγγραφα της Κάσου βρίσκει κανείς και σε κείμενα συγγραφέων, που ασχολήθηκαν με την τοπική ιστορία, όπως ο Μ. Μαλλιαράκης, Μ. Μιχαηλίδης – Νουάρος, Κ. Φραγκούλης, Ζαχ. Χαλκιάδης, Μίνος Κομνηνός, Αντώνης Σοφός, Εμμ. Περσελής, Μιχ. Σκουλιός κ.ά.

Και στα άλλα νησιά διατηρείται κυρίως στο Δήμο κάποιο μικρό αρχείο από κοινοτικά, εκκλησιαστικά και ιδιωτικά έγγραφα, όπως επίσης και στα συμβολαιογραφεία, που ορίστηκαν φύλακες των δικαιοπρακτικών πράξεων της τουρκικής και ιταλικής περιόδου. Στην Αστυπάλαια αξιόλογο αρχείο σε μορφή κωδίκων της τουρκικής και ιταλικής περιόδου φυλάσσεται στο Εκκλησιαστικό Φιλανθρωπικό Ταμείο Αστυπάλαιας (ΕΦΤΑ), το οποίο από το 1920 διαχειρίζεται την μεγάλη εκκλησιαστική και μοναστηριακή περιουσία του νησιού. Η ίδια κατάσταση επικρατεί και στη Χάλκη. Ελάχιστα έγγραφα από το παρελθόν διασώθηκαν στον Δήμο, κάποια φυλάσσονται στον φάκελο «Κοινότητα Χάλκης (1899-1912)» του Αρχείου της Ρόδου και μερικά άλλα δημοσιεύονται στο βιβλίο του γιατρού Κων. Ηλιάδη «Η Χάλκη της Δωδεκανήσου» (1950).

Ως προς το Καστελλόριζο θα πρέπει να σημειώσουμε ότι τα αρχεία της Κοινότητας καταστράφηκαν με τους βομβαρδισμούς του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που ισοπέδωσαν σχεδόν τον οικισμό. Ό, τι διασώθηκε εκτίθεται με την φροντίδα της αρχαιολόγου Ελένης Παπαβασιλείου στο Ιστορικό Μουσείο του νησιού, που στεγάζεται στο συγκρότημα του τζαμιού. Σημαντικό αρχειακό υλικό για το Καστελλόριζο της περιόδου της Τουρκοκρατίας συγκέντρωσε, μελέτησε και δημοσίευσε στο Δελτίο της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος (ΙΕΕΕ), όπου και βρίσκεται, ο εκπαιδευτικός και ιστοριοδίφης Αχιλλέας Διαμαντάρας. Επίσης διάφορα έγγραφα για την ιστορία του νησιού έχουν δημοσιεύσει σε έργα τους ο γιατρός Λάζαρος Χατζηγιαννάκης, ο Ευαγ. Βαρδαμίδης, ο Κώστας Τσαλαχούρης και ο Κυριάκος Χονδρός. Για την περίοδο που το Καστελλόριζο τελούσε υπό γαλλική κατοχή (1915-1921), σπουδαία έγγραφα από γαλλικές πηγές δημοσιεύει ο δικηγόρος της καστελλοριζιακής παροικίας της Μεμβούρνης Νικόλαος Παπαναστασίου στο βιβλίο του «Καστελλόριζο, το μαργαριτάρι του Λεβάντε» (2004).

14. Η περίπτωση των αρχείων της Νισύρου

Η Νίσυρος συνιστά χαρακτηριστική περίπτωση μελέτης της ιστορικής διαδρομής που ακολούθησαν οι ενέργειες ή παραλείψεις διάσωσης, διατήρησης και ταξινόμησης του αρχειακού υλικού. Καθώς ανήκε στα προνομιούχα νησιά των Νοτίων Σποράδων, όπως και τα άλλα νησιά πλην της Ρόδου και της Κω, είχε τη δυνατότητα να δημιουργήσει μια σειρά από κοινωνικούς και οικονομικούς θεσμούς, που ρύθμισαν τη ζωή των κατοίκων της με κανόνες που έπαιρναν την μορφή γραπτών κειμένων ή άγραφων (εθίμων). Οι θεσμοί αυτοί ρύθμιζαν θέματα τοπικής αυτοδιοίκησης, παιδείας, υγείας, προστασίας

της ιδιωτικής περιουσίας, επίλυσης οικογενειακών και κληρονομικών διαφορών, εκκλησίας και άλλων τομέων του κοινωνικού και οικονομικού βίου.

Οι διαχειριζόμενοι τα θέματα αυτά, που ήταν και οι δημιουργοί αρχαιακού υλικού και ασκούσαν εξουσία, ανήκαν σε δύο κατηγορίες, στους τοπικούς άρχοντες (πρωτόγεροι, προεστοί, δημογέροντες, δήμαρχοι), που εκλέγονταν από το λαό από περιορισμένο εκλεκτορικό σώμα μόνο ανδρών, τους προκρίτους, που τους αποτελούσαν οι μορφωμένοι της εποχής, ο κλήρος, οι μεγαλοκτηματίες και οι φορολογούμενοι κάποιου ύψους εισοδήματος. Στην άλλη κατηγορία ανήκαν ο Αρχιερατικός Επίτροπος, που στην περίπτωση της Νισύρου ήταν πάντα ο ηγούμενος της Μονής, ο οποίος διορίζονταν από τον Μητροπολίτη και ασκούσε τις εξουσίες σε εκπαιδευτικά και δικαιοδοτικά θέματα, που ο Σουλτάνος παραχώρησε στο Πατριαρχείο και αυτό με τη σειρά του στις Μητροπόλεις του κλίματός του, στις οποίες ανήκαν και οι Μητροπόλεις της Δωδεκανήσου. Πρόκειται συγκεκριμένα για τα θέματα της παιδείας και της διευθέτησης οικογενειακών και κληρονομικών διαφορών μέσω του Πνευματικού Δικαστηρίου, που σε τοπικό επίπεδο προεδρεύονταν από τον Αρχιερατικό Επίτροπο.

Το αυτοδιοικητικό σύστημα της Νισύρου στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα φαίνεται να ήταν μονοπρόσωπο με τοπικό άρχοντα τον πρωτόγερο, που εκτελούσε και χρέη γραμματέα και όταν έληγε η θητεία του ό,τι έγγραφα τηρούσε με αυτή την ιδιότητα τα κρατούσε στο σπίτι του ή τα κατέστρεφε. Η κατάσταση αυτή μαρτυρείται από τον Ηγούμενο της Μονής Σπηλιανής Νεόφυτο (1821-1856), όταν το 1828 ανέλαβε με βοηθούς τους ιερομόναχους Γρηγόριο και Νικόλαο, επί Δημογεροντίας Γεωργίου Μανόλακα, να αντιγράψει από το παλιό βιβλίο (1785) τη «Μάνα», όπως αποκαλούσαν στη Νίσυρο το κτηματολογικό βιβλίο, στο νέο τις μερίδες των ιδιοκτητών της γεωργικής γης του Μανδρακίου. Το βιβλίο που έγραψε ο Γρηγόριος καθ' υπαγόρευση του Ηγούμενου έχει τίτλο: «Καταγραφή γης γεωργικής τε και εξουσιαζομένης υπό των εν Μανδρακίω χωρίω της νήσου Νισύρου οικούντων Χριστιανών. Εν έτει αωκη (1828), Νοεμβρίου ιζ (17)» και την τελευταία φορά που το είδα και το ερεύνησα, τον Αύγουστο του 1979, βρισκονταν στο συρτάρι του Γραφείου του τότε Δημάρχου Νίκου Παπάτσου. Σ' ένα προλογικό διάλογο, που προηγείται του νέου βιβλίου, όπου φαίνεται να «συνομιλεί» ο Ηγούμενος Νεόφυτος με την «καταγραφή», διαβάζουμε: «... Εις τα οσπήτια των κατά καιρόν Πρωτογέρον ... η παλαιά καταγραφή σκοτινοτάτη, διεφθαρμένη ... καταξεσχισμένη και μουτζουρωμένη ... όπου η καταραμένη πλεονεξία και η αμάθεια με κατέτρεξαν και με έφεραν εις εκείνην την κατάστασιν. Πλήν τώρα έβαλα γνώσιν· δεν πατώ το κατώφλιόν τους [των Δημογερόντων] και όταν έχουν χρεία να με ανταμώσουν ας έρχονται [στη Μονή] πέντε έγκριτοι του χωρίου μετά του κατά καιρόν Δημογέροντος. Εύγε, αν το κάνης αυτό, τότε πιστεύω ότι θέλεις ζήσης στολισμένη ως σε βλέπω, χρόνους πολλούς..»

Από τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω προκύπτει ότι ένα από τα πιο σημαντικά βιβλία δημόσιου χαρακτήρα, που θέσπισε η τοπική κοινωνία για να προστατεύσει την ιδιωτική γεωργική γη, που σε μεγάλο βαθμό εκείνη την εποχή συντηρούσε τους κατοίκους του νησιού, φυλάσσονταν στο σπίτι του πρωτόγερου, που η αμάθεια και η πλεονεξία το έφθειραν και το καταξέσχισαν. Η αμάθεια ήταν σύνδρομο της εποχής, αφού οι τοπικοί άρχοντες δεν διασφάλιζαν ούτε τους γραπτούς κανόνες που θέσπιζαν τη λειτουργία των θεσμών, γιατί η «Μάνα» ήταν ένας βασικός θεσμός. Ως προς την πλεονεξία, σε συνδυασμό και με το ότι το βιβλίο ήταν καταξέσχισμένο, μας οδηγεί στην υπόθεση ότι εξαφανίζονταν σελίδες μερίδων ιδιοκτησίας για να σφετερισθούν κτήματα που δεν τους ανήκαν. Και κάτι πολύ σημαντικό, το βιβλίο της καταγραφής, η «Μάνα», φυλάσσονταν πια στη Μονή, ήταν προσβάσιμο μόνο στον κατά καιρό Δημογέροντα συνοδευόμενο από πέντε έγκριτους πολίτες. Ο Ηγούμενος Νεόφυτος ήταν άνθρωπος με αυστηρές αρχές και ήθελε να βάλει κάποια τάξη στην πλεονεξία και αμάθεια της τοπικής κοινωνίας, γεγονός που προκάλεσε την οργή μιας μερίδας Νισύριων εναντίον του. Είχε την υποστήριξη του τότε Μητροπολίτη Ρόδου Ιακώβου, που τον εκτιμούσε ιδιαίτερα και του απένειμε και το αξίωμα του Αρχιμανδρίτη. Ως Ηγούμενος – Αρχιερατικός Επίτροπος, σε αντίθεση με τους τοπικούς άρχοντες, που εκλέγονταν από τον λαό, διορίζονταν από τον Μητροπολίτη και αυτό του εξασφάλιζε την απαραίτητη ανεξαρτησία για να εφαρμόσει την πολιτική του. Κατέστησε τη Μονή, κατά το πρότυπο της Πάτμου, θεματοφύλακα των θεσμών και των δημιουργημάτων τους (αρχείων).

Αυτός ο ρόλος επιβεβαιώνεται και από τους τίτλους ιδιοκτησίας (ταπιά) με τα οποία παραχωρήθηκαν στην Κοινότητα με βεξυρική διαταγή του 1869 βακουφικά κτήματα του Γαλιού και της Περγούσας «... προς όφελος των πτωχών και απόρων κατοίκων..» μέσω εικονικών ιδιοκτητών για να ξεπεραστεί το κώλυμα της απευθείας παραχώρησης βακουφίων σε Ελληνική Κοινότητα. Στους τίτλους γίνεται μνεία ότι οι φερόμενοι ως ιδιοκτήτες παραιτούνται «αυτοβούλως» κάθε δικαιώματος ιδιοκτησίας και ότι οι τίτλοι κατετέθησαν στην Μονή Σπηλιανής για να μη «... λάβωσιν εξ αυτών ποτέ αφορμήν οι κληρονόμοι και ενοχλήσωσι την Κοινότητα...». Πρόσθετη απόδειξη και το γεγονός ότι μετά την απελευθέρωση, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο τότε Ηγούμενος Κύριλλος Ρωμάνος παρέδωσε στον Ειρηνοδίκη του νησιού τους κώδικες συναλλακτικών πράξεων, που φυλάσσονταν στη Μονή της Σπηλιανής. Έτσι και από άλλα έγγραφα της Κοινότητας που βρέθηκαν στη Μονή επιβεβαιώνεται ο ρόλος της ως θεματοφύλακα της ιστορικής μνήμης του νησιού τα χρόνια της ξένης κυριαρχίας.

Είναι προφανές ότι η Κοινότητα του Μανδρακίου την ίδια περίοδο διατηρούσε αρχειακό υλικό των επιμέρους λειτουργιών – θεσμών της, όπως της Δημογεροντίας, ως οργάνου εξουσίας (εκλογές, πρακτικά, αποφάσεις), του κτηματολογίου, της αγροφυλακής, του ιατροφαρμακευτικού συστήματος,

των σχολικών πραγμάτων, όπου είχε συναρμοδιότητα με τον εκπρόσωπο της Εκκλησίας, των λιμενικών έργων και άλλων λειτουργιών. Αρχεία τηρούσαν και τα σχολεία και οι εκκλησίες του νησιού ως αυτόνομες δομές, των επιχειρηματικών εκμεταλλεύσεων (Λουτρών, θειοχωμάτων), καθώς και η Ιταλική Διοίκηση (Αστυνομία, Λιμεναρχείο, Τελωνείο, Τηλεγραφείο), που στεγάζονταν στο Διοικητήριο (Caserma). Να σημειώσουμε ακόμα ότι εκτός από τους φορείς δημιουργίας δημοσίου με την ευρεία έννοια αρχειακού υλικού, υπήρξαν δημιουργοί τέτοιου υλικού και παροικιακοί σύλλογοι Νισυρίων της διασποράς στην Κωνσταντινούπολη, στη Νέα Υόρκη και την Αθήνα, καθώς και λόγιοι και ιστοριοδίφες, όπως οι δάσκαλοι Κωνσταντίνος Ξένος, Ιωάννης Λογοθέτης, Γεώργιος Παπαδόπουλος και Εμμανουήλ Καρπάθιος και οι νεότεροι Ιάκωβος Καζαβής, Λάζαρος Κοντοβερός, Σταύρος Κέντρης, Ζαχαρίας Τσιρπανλής, Μιλτιάδης Λογοθέτης, Χάρης Κουτελάκης, Ιωάννης Βολανάκης. Το τι αρχειακό υλικό από τα όσα προαναφέρθηκαν διασώθηκε, οι προσπάθειες που έγιναν για τη διάσωσή του, πού βρίσκεται και σε ποια κατάσταση, αν έχει καταγραφεί, ταξινομηθεί και δημοσιευθεί, είναι ερωτήματα στα οποία θα προσπαθήσω να δώσω απάντηση στη συνέχεια.

15. Το Αρχείο της Ιεράς Μονής Παναγίας Σπηλιανής

Το σημαντικό αρχειακό υλικό της Νισύρου είναι αυτό που διασώθηκε και φυλάσσεται στην Ιερά Μονή Παναγίας Σπηλιανής, που η ίδρυσή της ανάγεται στον 14ο αιώνα. Για να φτάσει στη σημερινή του μορφή το Αρχείο της Μονής πέρασε από διάφορα «χέρια» των Ηγουμένων και όσων ασχολήθηκαν με την καταγραφή και ταξινόμησή του. Οι Ηγούμενοι που διαδέχθηκαν τον Νεόφυτο, για τον οποίον έγινε λόγος παραπάνω, ο Μακάριος (1856-1879), ο Κύριλλος (1879-1921), ο Εμμανουήλ Καρπάθιος (1921-1923) και ο Κύριλλος Ρωμάνος (1927-1949) ήταν εξίσου συνετοί, σώφρονες, δραστήριοι, αγαπητοί στην τοπική κοινωνία, φρόντιζαν τη Μονή και την κτηματική της περιουσία και διατηρούσαν αρχείο, όπως μαρτυρείται από το διασωθέν αρχείο της ηγουμενίας τους. Αυτό το αρχείο, σκορπισμένο σε διάφορους χώρους της Μονής, φαίνεται να συγκέντρωσε και να έβαλε σε κάποια τάξη ο Εμμανουήλ και για τον πρόσθετο, πέραν της διαφύλαξής του, λόγο να το αξιοποιήσει ως μελετητής και συγγραφέας της εκκλησιαστικής ιστορίας της Δωδεκανήσου. Κώδικας συναλλακτικών πράξεων (προικοσυμφώνων, διαθηκών, δωρητηρίων κ.ά.) της Αρχιερατικής Επιτροπής του 1922, της οποίας προήδρευε ο τότε Ηγούμενος Εμμανουήλ, δημοσιεύει πράξεις που συντάχθηκαν από τον ίδιο, ο οποίος τις υπογράφει ως «Συμβολαιογραφών Επίτροπος του Μητροπολίτου Ρόδου». Ως θεολόγος χρημάτισε και Διευθυντής της Ομηρείου Κοινοτικής Σχολής Νισύρου και ως Αρχιερατικός Επίτροπος, εκπρόσωπος δηλαδή του Μητροπολίτη, προέδρευε και του Πνευματικού Δικαστηρίου καθώς και της Εφορείας των

Σχολών, που ήταν δύο όργανα με δικαιοδοσία την διευθέτηση υποθέσεων οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου το ένα και εκπαιδευτικών ζητημάτων το άλλο. Η άσκηση των αρμοδιοτήτων αυτών του Αρχιερατικού Επιτρόπου εδράζονταν στην περί προνομίων πατριαρχική εγκύκλιο της 31 Ιανουαρίου 1891 του Πατριάρχη Διονυσίου του Ε'.

Σημαντικό έργο του Εμμανουήλ που συνδέεται με το Αρχείο της Μονής είναι η κωδικοποίηση με τίτλο «Θεμελιώδεις διατάξεις εν αναφορά προς τον καταστατικόν οργανισμόν της Κοινότητος Μανδρακίου, 1923», που εκπονήθηκε με βάση το αρχειακό υλικό της Μονής, σε μια προσπάθεια, όπως γράφει στο εισαγωγικό μέρος, να διευκολύνει τις τοπικές αρχές, ελληνικές και ιταλικές στην άσκηση των αρμοδιοτήτων τους εφαρμόζοντας το τοπικό δίκαιο. Για να προχωρήσουν και οι άλλες Κοινότητες των προνομιούχων νησιών σε ανάλογη ενέργεια, έστειλε το κείμενο για δημοσίευση στην εφ. «Ροδιακή», όπου το έκοψε η λογοκρισία. Τελικά δημοσιεύθηκε στην εφ. «Δωδεκανησιακή Αυγή» της Αθήνας στα φ. 73-75 του 1923 και διασώθηκε, γιατί δεν εντοπίστηκε στο υπάρχον αρχείο της Νισύρου, όπως επίσης δεν εντοπίστηκαν πρακτικά, αποφάσεις, εγκύκλιοι που τεκμηριώνουν τις ρυθμίσεις της κωδικοποίησης και μνημονεύονται στις κατ' άρθρον διατάξεις της.

Τα επόμενα χρόνια δεν φαίνεται να έγινε κάποια σοβαρή προσπάθεια καταγραφής και ταξινόμησης του Αρχείου. Την περίοδο 1968-1970, που βρέθηκαν στη Νίσυρο εξόριστοι της Χούντας λόγω της αντιστασιακής τους δράσης ο διατελέσας δήμαρχος Θεσσαλονίκης και βουλευτής Θεοχάρης Μαναβής και ο δημοσιογράφος Βίκτωρ Νέτας, ανέλαβαν να καταγράψουν την Βιβλιοθήκη της Μονής στην οποία φυλάσσονταν και το Αρχείο, όμως δεν πρόλαβαν να ασχοληθούν με το Αρχείο, την ταξινόμηση και καταγραφή του οποίου ανέλαβε ο συμπατριώτης μας θεολόγος Σταύρος Κέντρης αρκετά χρόνια αργότερα, όταν βρέθηκε στη Νίσυρο τη δεκαετία του '80 ως Λυκειάρχης του εκεί Γυμνασίου – Λυκείου. Το αρχειακό υλικό που κατέγραψε αποτελούνταν από δύο βιβλία, το ένα αναγράφεται ως «Βιβλίο πράξεων ηγουμενοσυμβουλίου κτηματικής περιουσίας και ενοικιάσεων» και το άλλο «Βιβλίο πράξεων Γενικών Συνελεύσεων από 7 Ιουλίου 1877» και από 820 έγγραφα της περιόδου 1718 – 1950, τα οποία τοποθέτησε κατά χρονολογική σειρά σε οκτώ φακέλους. Την ταξινόμηση αυτή, την οποίαν ονόμασε «Κωδικοποίηση» δημοσίευσε με τίτλο «Αρχείο Ιεράς Μονής Σπηλιανής Νισύρου - Κωδικοποίηση» στα «Νισυριακά» (τόμος ΙΓ', 1994).

Ακολούθησε σταδιακά φωτογραφική αναπαραγωγή του αρχειακού υλικού και ανέλαβε η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών την έκδοσή του με χορηγία των Αδελφών Γιαννίδη και αφιέρωση στη μνήμη του αδελφού τους Αρμόδιου, που ως Πρόεδρος της Εταιρείας είχε την ιδέα να πραγματοποιήσει αυτό το έργο. Τον καταρτισμό θεματικού καταλόγου των εγγράφων και την επιμέλεια του έργου ανέλαβε ο Λυκειάρχης Σταύρος Κέντρης και ο δάσκα-

λος Κώστας Πατούρης. Στο μεταξύ και ενώ βρίσκονταν στο στάδιο της προετοιμασίας η έκδοση από την Εταιρεία, ο Ηγούμενος αρχιμανδρίτης Στέφανος Καλλιστής εκπόνησε και εξέδωσε το 1997 βιβλίο με τίτλο «Βιβλιοθήκη – Αρχείο Ιεράς Μονής Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου – Ταξινόμηση και παρουσίαση υλικού», ως έκδοση της Μονής, όπου δημοσιεύεται, όπως αναφέρεται στον πρόλογο της έκδοσης, κατάλογος βιβλίων «χωρισμένων σε τρεις τομείς» (εκκλησιαστικά – θεολογικά, αρχαίοι και νεότεροι συγγραφείς, ξενόγλωσσα) και των εγγράφων της Ιεράς Μονής με «χωρισμό και ταξινόμηση κατά έτος σε νέους φακέλους του Αρχείου από το 1718 μέχρι σήμερα» (1996). Προφανώς ελήφθησαν υπόψη οι προηγούμενες καταγραφές των βιβλίων από τους Μαναβή, Νέτα και Κέντρη και των εγγράφων από τον Κέντρη. Αν κατά τις ταξινομήσεις και καταγραφές αυτές τηρήθηκαν οι προβλεπόμενες από την βιβλιοθηκονομία και αρχειονομία αρχές και τεχνικές είναι μια άλλη ιστορία.

Δυο χρόνια μετά την έκδοση της Μονής, το 1999, η Εταιρεία εξέδωσε το έργο «Σπηλιανής Αρχείον – Ανέκδοτα έγγραφα (1718 – 1950) της Ιεράς Μονής Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου» σε δύο τόμους 1506 σελίδων (εικ. 15). Ο Α΄ τόμος περιλαμβάνει έγγραφα της περιόδου 1718-1909 και ο Β΄ τόμος της περιόδου 1910-1950. Ως προς το περιεχόμενο του έργου, μετά τον πρόλογο του τότε Προέδρου της Εταιρείας Χρήστου Καρανίκη, δημοσιεύονται κείμενα του Σταύρου Κέντρη για τη Μονή και του Κώστα Πατούρη για τα έγγραφα και ακολουθεί η δημοσίευση των εγγράφων σε φωτογραφική αναπαραγωγή κατά χρονολογική σειρά και στο τέλος ο κατάλογος των εγγράφων με περίληψη και κατάταξη με την ακόλουθη θεματολογία: Πατριαρχικές συνοδικές εγκύκλιοι. Μητροπολιτικές διακανονιστικές εγκύκλιοι. Εκκλησιαστικά διοικητικά θέματα. Δωρεές – τάματα. Οικονομικά θέματα. Δραστηριότητες Συλλόγων. Προικοσύμφωνα (εγκλαβές). Κοινωνική ζωή. Έγγραφα κολοβά ή ακέφαλα. Πρόκειται για πολύ σημαντικό έργο γιατί κατέστησε προσιτή την πρόσβαση των μελετητών της ιστορίας της Νισύρου στο πλούσιο αρχειακό υλικό της Μονής (1081 έγγραφα). Ήδη ο Έφορος Αρχαιοτήτων Γιάννης Βολανάκης μετέγραψε, μελέτησε και σχολίασε αρ-

Εικόνα 15

κετά έγγραφα του «Σπηλιανής Αρχείου» της περιόδου της Τουρκοκρατίας, που δημοσιεύθηκαν στα «Νισυριακά» (τόμος ΙΣΤ', 2005 και τόμος ΙΖ', 2007), όπου μάλιστα αναφέρει ότι σύντομα θα δημοσιεύσει και άλλα έγγραφα από το Αρχείο. Είναι προφανές ότι τα έγγραφα που περιλαμβάνει η δίτομη έκδοση του Αρχείου της Μονής είναι ό,τι διασώθηκε από τη φθορά του χρόνου και την αμάθεια και πλεονεξία των ανθρώπων κατά τη ρήση του Ηγουμένου Νεοφύτου. Είναι συνηθισμένο φαινόμενο, που σημειώθηκε και σε άλλα δημόσια αρχεία, ότι έγγραφα έχουν καταστραφεί ή αφαιρεθεί από επισκέπτες «ερευνητές» για να εμφανισθούν σε καταλόγους παλαιοβιβλιοπωλείων και δημοπρασιών. Στην περίπτωση του Αρχείου της Μονής είναι βεβαιωμένο, όπως ήδη αναφέρθηκε, ότι έγγραφα και άλλα βιβλία (πρακτικά οργάνων) που μνημονεύει το 1923 ο τότε Ηγούμενος Εμμανουήλ Καρπάθιος στην κωδικοποίηση που έκανε, δεν βρίσκονται στην τελευταία καταγραφή.

Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το βιβλίο της «Μάνας» (κτηματολόγιο) που συντάχθηκε το 1828 από τον Ηγούμενο Νεόφυτο και φυλάσσονταν στη Μονή, φαίνεται πως κάποιο χρόνο, πάντως πριν από το 1895, όταν η Κοινότητα κατάρτισε νέο Κτηματολόγιο, παραδόθηκε στη Δημογεροντία για διευκόλυνση των κατοίκων, που για να το συμβουλευθούν έπρεπε, όπως αναφέραμε και αλλού, να συνοδεύονται από τον Δημογέροντα και πέντε έγκριτους του χωριού. Το Κτηματολόγιο του 1895 αναθεωρήθηκε και ανασυντάχθηκε το 1923 επί δημαρχίας Εμμανουήλ Κατσιματίδη και σήμερα είναι προσβάσιμο σε όποιον ενδιαφέρεται να το συμβουλευθεί.

Συναφή με το Κτηματολόγιο βιβλία και έγγραφα φυλάσσονταν επίσης στη Μονή αναγόμενα στην περίοδο 1857-1948, τα οποία το 1949 παρέδωσε ο τότε Ηγούμενος Κύριλλος Ρωμάνος στον Ειρηνοδίκη του νησιού Διονύσιο Φίλιππα, με την από 20 Μαΐου 1949 «Έκθεση (πρωτόκολλο) παραδόσεως και παραλαβής». Επρόκειτο για πέντε βιβλία, κώδικες συναλλακτικών πράξεων, όπου καταχωρούνταν προικοσύμφωνα, διαθήκες, δωρητήρια, πωλητήρια και αφιερωτήρια και επτά φακέλους με τα αντίστοιχα έγγραφα των επιμέρους πράξεων, σύμφωνα με την Έκθεση που δημοσιεύεται στο «Σπηλιανής Αρχείου». Στις αρχές της δεκαετίας του '80 που καταργήθηκε το Ειρηνοδικείο της Νισύρου, παραδόθηκαν με απόφαση του Υπουργείου Δικαιοσύνης στους συμβολαιογράφους της Κω Εμμ. Φρουζάκη και Εμμ. Καβουκλή, όπου τα ανακάλυψα και τα συμβουλευτήκα για να γράψω το 1987 τη μελέτη για τα Κτηματολόγια της Νισύρου και στη συνέχεια στη συμβολαιογράφο Νερατζούλα Χατζηαγγελή – Κιτρινα, όπου, όπως γράφει ο Ζ. Τσιρπανλής, τα εντόπισε, τα μελέτησε, τα αξιολόγησε και πολλά έγγραφα που μετέγραψε από τους κώδικες δημοσίευσε στα «Νισυριακά» με τίτλο «Πηγές για τον ιδιωτικό βίο των Νισυρίων. (18ος – 20ός αι.)», τόμος ΙΗ', 2009. Την Έκθεση με την οποία παρέδωσεν ο Ηγούμενος το αρχειακό αυτό υλικό την αναδημοσιεύω για λόγους συνάφειας (Παράρτημα, 1). Αρκετά χρόνια αργότερα, το 2018, με πηγή το ίδιο αρχειακό υλικό, εκπόνησε το ογκώδες 1536 σελίδων βι-

βλίο με τίτλο «Γαμήλιες συμπεριφορές στο Αιγαίο – Το παράδειγμα της Νισύρου. (19ος αι.)», το οποίο εξέδωσε η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών. Αυτά σε ό,τι αφορά το Αρχείο της Μονής.

16. Οι προσπάθειες για τη διατήρηση και καταγραφή του αρχειακού υλικού του Δήμου

Σε αντίθεση με το Αρχείο της Σπηλιανής, που οι κατά καιρούς Ηγούμενοι, διάδοχοι του Νεοφύτου, ακολουθώντας το παράδειγμά του διατηρούσαν τα έγγραφα που δημιουργούσαν στην άσκηση των εξουσιών τους και εκείνα που λάμβαναν, στην Κοινότητα οι Δημογέροντες περιορίζονταν στην τήρηση των απαραίτητων για την λειτουργία βασικών κοινοτικών θεσμών βιβλίων, όπως το κτηματολόγιο, το δημοτολόγιο, οι κώδικες συναλλακτικών πράξεων και οι φορολογικοί κατάλογοι. Έγγραφα που δεν συνδέονταν με τους θεσμούς αυτούς δεν κρίνονταν διατηρητέα κι αυτό γιατί στην άρχουσα τάξη της τοπικής κοινωνίας του νησιού, που διαχειριζόνταν τα κοινοτικά πράγματα, μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα δεν έγινε συνείδηση η ανάγκη διατήρησης κάθε στοιχείου που θα μαρτυρούσε το ιστορικό παρελθόν του τόπου.

Η διαφορετική στάση στο θέμα διατήρησης του αρχειακού υλικού δεν ήταν άσχετη και με το μορφωτικό επίπεδο των προσώπων που ηγούνταν των θεσμών αυτών. Ο Ηγούμενος διοριζόνταν από τον Μητροπολίτη, ο οποίος φρόντιζε να επιλέξει πρόσωπο που διέθετε την απαραίτητη μόρφωση, ώστε και με το αξίωμα του Αρχιερατικού Επιτρόπου να προεδρεύει του Πνευματικού Δικαστηρίου και της Εφορείας των Σχολών, σύμφωνα με την πατριαρχική εγκύκλιο του 1891, ενώ οι Δημογέροντες, που εκλέγονταν από τον λαό εκείνα τα χρόνια διέθεταν ελάχιστες γραμματικές γνώσεις, όμως στην εκλογή τους βάρυνε το ήθος, η εντιμότητα και αυτό που λέμε ο κοινός νους. Τα δημοτικά οργανωτικά πράγματα, στα οποία εντάσσονταν και τα αρχειακά, βελτιώθηκαν στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, όταν Δήμαρχοι του νησιού χρημάτισαν μορφωμένοι άνθρωποι με οράματα και ξένες εμπειρίες, όπως οι γιατροί Γεώργιος Καμμάς και Μιλτιάδης Λογοθέτης και ο παλιννοστήσας από τη Μαδαγασκάρη επιχειρηματίας Εμμανουήλ Κατσιματίδης.

Ο Γ. Καμμάς, που υπηρέτησε τον Δήμο από το 1914 ως σύμβουλος και από το 1916 μέχρι το 1920 ως Δήμαρχος, θεωρείται ο άνθρωπος που έκανε μεγάλες μεταρρυθμίσεις στο Δήμο Μανδρακίου, την πρωτεύουσα του νησιού. Πνεύμα καλλιεργημένο, με ισχυρή προσωπικότητα και σύγχρονες για την εποχή του αντιλήψεις για τα προβλήματα της διοίκησης, διακατέχονταν από ακαταμάχητη θέληση να βάλει μια τάξη στα πράγματα του Δήμου. Καταγόταν από την Τήλο, είχε αποφοιτήσει από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή και από την Ιατρική Σχολή Αθηνών με συμμαθητή και συμφοιτητή τον Νισύριο της Αιγύπτου Δημήτρη Μπαλαλά, την αδελφή του οποίου παντρεύτηκε κι έτσι έγινε Νισύριος εξ αγχιστείας και βρέθηκε γιατρός στη Νίσυρο. Υψηρέ-

τησε ως ανθυπίατρος στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) και είχε ασχοληθεί με την ιστορία και τη λαογραφία της γενέτειράς του. Ήταν μια πολύπλευρη προσωπικότητα, που παρά τις αντιξοότητες της εποχής (ιταλική κατοχή, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) και τις αντιδράσεις και συκοφαντίες του συντηρητικού κατεστημένου, το πέρασμά του από το Δήμο άφησε ένα πρωτοποριακό και δημιουργικό αποτύπωμα.

Δεν είναι του παρόντος να μιλήσει κανείς για το συνολικό έργο του Γ. Καμμά, που ξεφεύγει από τους στόχους μας, οι οποίοι συνδέονται με τον οργανωτικό τομέα, άμεσα συνδεδεμένο με τον πυρήνα της μελέτης μας, το αρχειολογικό υλικό. Οργάνωσε το Δημορχιακό Γραφείο με Γραμματέα, που εκτελούσε και χρέη Γραμματέα του Δημοτικού Συμβουλίου, τον γεωπόνο Νικόλαο Λογοθέτη, γιο του δασκάλου Ιωάννη Λογοθέτη, τον οποίον κάλεσε από τη Σύμη, όπου υπηρετούσε στη Μονή Πανοριμίτη ως γεωπόνος. Στον ίδιο είχε αναθέσει και την ανασυγκρότηση και εμπορεία της Αγροφυλακής και του Κτηματολογίου, την προεργασία του οποίου έκανε για την ανασύνταξη εκείνου του 1895, που πραγματοποιήθηκε το 1923 επί δημορχίας Εμμ. Κατσιαμπίδη. Συνέταξε για πρώτη φορά προϋπολογισμό του Δήμου και ανασύνταξε τους φορολογικούς καταλόγους και διατήρησε τα εισπρακτικά και άλλα έγγραφα, που σύμφωνα με την έκθεση πεπραγμένων της δημορχίας του «... ερρίπτοντο εις την καλουμένην βαρέλλαν ...» (βαρέλι μεγάλο που έριχναν τα σκουπίδια).

Η πνευματική του συγκρότηση ήταν ένας πρόσθετος παράγοντας για να βάλει σε κάποια τάξη το Αρχείο του Δήμου εκτιμώντας την αξία του στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης της Νισύρου. Αυτή η κατάσταση διατηρήθηκε και από τους διαδόχους του Γ. Καμμά με τη φροντίδα του Γραμματέα του Δήμου Χαράλαμπου Παπάτσου, που ανέλαβε τη Γραμματεία στις αρχές της 10ετίας του '30 και την διατήρησε μέχρι τη συνταξιοδότησή του το 1965.

Όταν τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση και συγκεκριμένα τη 10ετία του '50 ο Κώστας Σακελλαρίδης άρχισε να δημοσιεύει με τίτλο «Ιστορικά έγγραφα Νισύρου» (εικ. 16) στα τότε εκδιδόμενα «Νισυριακά Χρονικά», επισκέφθηκε τον Δήμο και, όπως μου έλεγε, το κάθε λογής αρχειολογικό υλικό ήταν αταξινόμητο, γεγονός που δεν τον διευκόλυνε στο ε-

Εικόνα 16

ρευνητικό του έργο. Την ίδια κατάσταση αντιμετώπισα κι εγώ στις αρχές του '60 όταν ζητούσα στοιχεία για τη μελέτη που εκπονούσα «Τουρισμός και οικονομία της νήσου Νισύρου», που δημοσιεύθηκε στον Α' τόμο των «Νισυριακών» (1963). Με οδήγησαν στο υπόγειο του Δήμου, κάτω από τον χώρο που χρησιμοποιούσαν τότε ως καφενείο, όπου φυλάσσονταν βιβλία και διάφοροι φάκελοι με έγγραφα που ήταν αδύνατο να τα συμβουλευθείς. Και το σημαντικότερο, ο χώρος ακατάλληλος για την προστασία τους. Αρχειακό υλικό βρισκόνταν και σε άλλους δημόσιους χώρους. Από τότε δεν έχανα ευκαιρία στα ετήσια τοπικά συνέδρια, στα δημοσιεύματά μου για τη Νίσυρο αλλά και στις συναντήσεις μου με τους κατά καιρόν Δημάρχους να επισημαίνω την ανάγκη συγκέντρωσης, ταξινόμησης και δημοσίευσης του αρχειακού υλικού.

Τον Αύγουστο του 1979 επισκέφθηκα τον Δήμο για να πληροφορηθώ αν εκτός από το βιβλίο της Γεωργικής Κτηματικής Καταγραφής του 1828 και το τελευταίο Κτηματολογικό Βιβλίο του 1923, υπήρχαν προγενέστερες ή ενδιάμεσες καταγραφές και άλλα στοιχεία που σχετίζονταν με αυτές, προκειμένου να συγκεντρώσω το υλικό που χρειαζόμουν για την εκπόνηση της μελέτης για τα Κτηματολόγια της Νισύρου. Με παρέπεμψαν στον κλητήρα, τον Βασίλη Χαρτοφύλη, που έδειξε να είναι ο «αρχαιοφύλακας» του Δήμου, αφού ήξερε σε ποιους τόπους βρίσκεται αρχειακό υλικό. Στο ισόγειο της Δημαρχίας, που χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη, στο άλλοτε Δημοτικό Φαρμακείο, πεταμένα σε μια γωνιά υπήρχαν σε κακή κατάσταση διάφορα βιβλία, πρακτικά, δημαρχιακοί λογαριασμοί, κτηματολογικοί τίτλοι ιδιοκτησίας στα νησιά Γιαλί και Περγούσα, το βιβλίο Κτηματολογίου του 1895, ένας κώδικας και διάφορες φυλλάδες διαχείρισης των θειοχωμάτων και άλλα, ανάμεσα στα οποία μερικά λυτά φύλλα, σπαράγματα, που όπως αποδείχθηκε ύστερα από ενδελεχή παρατήρηση επρόκειτο για φύλλα φυλλάδας κτηματικής καταγραφής του 1785. Ρώτησα τον Βασίλη αν μπορούσα να τα συμβουλευτώ και μου είπε «Πάρε ό,τι νομίζεις, γιατί δεν αποκλείεται κάποια στιγμή να πεταχτούν». Προφανώς δεν μπορούσε να εκτιμήσει την αξία τους, όπως ο πολύς κόσμος τα θεωρούσε «παλιόχαρτα»! Τα παρέλαβα και τα κατέγραφα με πρωτόκολλο παραλαβής που φέρει ημερομηνία 18 Αυγούστου 1979 και τίτλο «Βιβλία και φυλλάδες από το αρχείο του Δήμου Μανδρακίου Νισύρου, που παρελήφθησαν προς συντήρηση, ταξινόμηση και επιστροφή» (Παράρτημα 2). Τα παρέδωσα στο Δήμο μαζί με ένα σημείωμα που περιλάμβανε μερικές βασικές οδηγίες για όποιον θα αναλάμβανε να κάνει μια πρώτη στοιχειώδη ταξινόμηση του υπάρχοντος αρχειακού υλικού (Παράρτημα 3). Από το υλικό αυτό άντλησα πληροφορίες για τη μελέτη και δημοσίευση διαφόρων πτυχών της ιστορίας της Νισύρου και ακόμα μετέγραφα και δημοσίευσα κείμενά του. (Παράρτημα 4).

Τα χρόνια που ακολούθησαν δεν φαίνεται να έγινε κάποια σοβαρή προσπάθεια στο θέμα του αρχειακού υλικού, εκτός από το ότι, όπως πληροφο-

ρήθηκα, το συγκέντρωσαν για φύλαξη στις αποθήκες της Αφαλάτωσης και στη συνέχεια στο Διοικητήριο, τη γνωστή επί Ιταλοκρατίας Caserma. Έτσι είχαν τα πράγματα, όταν τον Οκτώβριο του 2013 έστειλα στον τότε Δήμαρχο Νίκο Καρακωνσταντίνου σημείωμα, όπου ανέφερα τους λόγους για τους οποίους έπρεπε να συσταθεί στον Δήμο Τοπική Αρχαιακή Επιτροπή, σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ. 3 του Ν. 1946/1991 «Περί Γενικών Αρχείων του Κράτους», που θα επιβληθούσε τη συγκέντρωση και καταγραφή του διασωθέντος αρχαιακού υλικού της Νισύρου. (Παράρτημα 5). Ο Δήμος ανταποκρίθηκε στην πρότασή μου και με την υπ' αριθμό 115/2.11.2013 ομόφωνη απόφασή του Δημοτικού Συμβουλίου πρότεινε στα ΓΑΚ τη σύσταση Τοπικής Αρχαιακής Συλλογής μαζί με τα πρόσωπα – εκπροσώπους φορέων – που θα την απαρτίσουν, αναθέτοντάς μου τον συντονισμό της (Παράρτημα 6). Η απόφαση αυτή υποβλήθηκε μέσω της Προϊσταμένης των Αρχείων του νομού Δωδεκανήσου Ειρήνης Τόλιου στην Εφορεία των ΓΑΚ τον Φεβρουάριο του 2014 προς έγκριση και έκδοση της προβλεπόμενης υπουργικής απόφασης. Η Εφορεία κατά τη συνεδρίαση της 16 Μαΐου 2014 υπό την προεδρία του καθηγητή ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου Νίκου Καραπιδάκη συζήτησε την πρόταση «θεσμοθέτηση Τοπικής Αρχαιακής Συλλογής Δήμου Νισύρου», όπως αναγράφονταν στην ημερήσια διάταξη. Στο πρακτικό της συνεδρίασεως διαβάζουμε: «Εισάγεται προς συζήτηση το υπ' αριθμό Φ.7/58/20/17.2.2014 έγγραφο των ΓΑΚ – Αρχείων Ν. Δωδεκανήσου με συνημμένη την απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Νισύρου για τη συγκρότηση Τοπικής Αρχαιακής Συλλογής. Η κ. Μινιάτου (Διευθύντρια των ΓΑΚ) ενημερώνει τα μέλη για το αρχαιακό υλικό της Νισύρου και ότι το Δημοτικό Συμβούλιο στοχεύει στη σύσταση Επιτροπής εντοπισμού του υλικού, καταγραφής και διαφύλαξής του σε ειδικό χώρο. Η κ. Σάρρα (Προϊσταμένη του Τμήματος Οργάνωσης και Μελετών των ΓΑΚ) αναφέρει ότι πολλές Τοπικές Αρχαιακές Συλλογές δεν έχουν λειτουργήσει και στο σημείο αυτό ο Πρόεδρος αναφέρει ότι τα ΓΑΚ θα πρέπει να κάνουν αισθητή την παρουσία τους στην τοπική κοινωνία και να ενθαρρύνονται τέτοιες πρωτοβουλίες. Και η απόφαση: Τα μέλη αναθέτουν στην κ. Τόλιου να επισκεφθεί τη Νίσυρο, να έλθει σε επαφή με τον Δήμαρχο και να διερευνήσει αυτοψία στο υλικό».

Τον Αύγουστο του 2014 που βρέθηκα στη Νίσυρο έκανα μια πρόχειρη έρευνα για να εντοπίσω τα σημεία στα οποία υπήρχε αρχαιακό υλικό. Το αποτέλεσμα το γνωστοποίησα με επιστολή μου της 29 Αυγούστου στην κ. Τόλιου για να διευκολύνω το έργο της αυτοψίας κατά την επικείμενη επίσκεψή της στη Νίσυρο. Την επιστολή κοινοποίησα και στον Δήμαρχο, όπου κλείοντάς την έγραφα: «Ο νέος Δήμαρχος του νησιού κ. Χριστοφής Κορωναίος είναι ενήμερος της προσπάθειας αυτής και είμαι βέβαιος ότι θα σας παράσχει κάθε διευκόλυνση να εκπληρώσετε την αποστολή σας» (Παράρτημα 7). Η επίσκεψη αυτή δεν πραγματοποιήθηκε γιατί, όπως μου είπε η κ. Τόλιου, δεν μπόρεσε να συνεννοηθεί με τον Δήμαρχο, ο οποίος ακολούθησε άλλο δρό-

μο. Παρέκαμψε την πρόταση για τη σύσταση Τοπικής Αρχαιακής Συλλογής και προχώρησε στην καταγραφή του αρχαιακού υλικού, που στο μεταξύ είχε συγκεντρωθεί στο κτήριο του Διοικητηρίου, με δυο εξωτερικές συνεργάτιδες του Δήμου. Δεν μπόρεσα να πληροφορηθώ αν τελικά ολοκληρώθηκε η καταγραφή και ταξινόμηση και αν τηρήθηκαν οι κανόνες της αρχειονομίας. Αυτά σε ότι αφορά το Αρχείο του Δήμου Μανδρακίου, όμως αρχεία διέθεταν και οι Κοινότητες Εμπορείου, Πάλων και Νικιών, που θα πρέπει ό,τι διασώθηκε να αναζητηθεί και να καταγραφεί.

Ως προς το Αρχείο της Ιταλικής Διοίκησης των υπηρεσιών που στεγάζονταν στην τότε Caserma, που ήταν, όπως σημειώσαμε και αλλού, η Αστυνομία, το Λιμεναρχείο, το Τελωνείο και το Τηλεγραφείο, αγνοείται η τύχη του, παρά την υποχρέωση της Ιταλίας σύμφωνα με τη Συνθήκη Ειρήνης να παραδώσει στην Ελλάδα όλα τα αρχεία και έγγραφα ιστορικού ενδιαφέροντος. Το πιθανότερο είναι ένα μέρος να φυγαδεύθηκε ή να καταστράφηκε πριν οι Ιταλοί εγκαταλείψουν τη Νίσυρο. Γεγονός είναι ότι όταν έφυγαν οι Ιταλοί, την επομένη της απελευθέρωσης του νησιού (9 Μαΐου 1945) από τους Άγγλους, εισέβαλαν Νισύριοι στο Διοικητήριο και σκόρπισαν ό,τι βρήκαν στα Γραφεία. Θυμάμαι, μαθητής τότε του Γυμνασίου, μαζί με άλλους μαθητές να μαζεύουμε από τον εξωτερικό χώρο του Διοικητηρίου χαρτιά λευκά από τη μια πλευρά για σχολική χρήση, σε μια περίοδο που σπάνιζαν τα τετράδια. Στα πεταμένα αυτά χαρτιά βρέθηκε και το οικογενειακό μας διαβατήριο, που κράτησε η Αστυνομία όταν ήρθαμε στη Νίσυρο το 1936.

17. Η τύχη των αρχείων των Σχολείων και των Εκκλησιών.

Μια άλλη πηγή δημιουργίας αρχαιακού υλικού ήταν τα Σχολεία και η Εκκλησία, δύο κοινοτικοί θεσμοί που στα χρόνια της ξένης κυριαρχίας είχαν στενή συνεργασία στα εκπαιδευτικά πράγματα. Ο εκάστοτε Ηγούμενος – Αρχιερατικός Επίτροπος – το ανέφερα και αλλού - όχι μόνο προέδρευε της Εφορείας των Σχολών, αλλά σε ορισμένες χρονικές περιόδους τις διηύθυνε και δίδασκε κιόλας, όπως στις περιπτώσεις των Ηγουμένων Εμμανουήλ και Κυρίλλου. Από την πλευρά του δασκάλου, που διορίζονταν από την Κοινότητα με εισήγηση της Εφορείας Σχολών, υποχρεούνταν με βάση τους όρους του συμφωνητικού διορισμού, πολλές φορές να ψάλλει και να τηρεί τα πρακτικά της Δημογεροντίας. Αυτές οι λειτουργίες και σχέσεις ασφαλώς παρήγαγαν αρχαιακό υλικό (πρακτικά Εκκλησιαστικών Επιτροπών, διαχειριστικά Εκκλησιών, Μαθητολόγια, βαθμολογία και άλλα) και το ερώτημα που μπαίνει είναι τι διασώθηκε από τη φθορά του χρόνου και την «αμάθεια» των ανθρώπων να εκτιμήσουν την αξία του και πού βρίσκεται;

Σε ότι αφορά το αρχαιακό υλικό των Εκκλησιών, ο Ηγούμενος Αρχ. Στέφανος με πληροφόρησε ότι της Ποταμίτισσας ό,τι διασώθηκε φυλάσσεται στη Μονή και ότι υπάρχει κάποιο αρχείο στην Παναγία των Εισοδίων των

Νικιών και στην Παναγία της Κυράς του Εμπορειού. Ο αρχαιολόγος – φιλόλογος Χάρης Κουτελάκης που ασχολήθηκε με τη Νίσυρο, δημοσίευσε στα «Νισυριακά» (τόμος ΣΤ'/1978) 8 έγγραφα, που όπως γράφει εισαγωγικά «... βρέθηκαν σε άθλια κατάσταση, τυλιγμένα σε ρολό, σε κάποια γωνιά του παγκαριού της εκκλησίας “Παναγιά” και τα περιμαζέψαμε για να μη χαθούν...». Ο ίδιος δημοσίευσε επίσης στα «Νισυριακά» (τόμος ΙΒ'/1993) το ιδιωτικό αρχείο της οικογένειας Ανδρέα Χαροφύλη των Νικιών, που του «εμπιστεύθηκε», όπως γράφει, ο απόγονός της Σταύρος Χαροφύλης, συμμαθητής μου στο Βενετόκλειο, που μετανάστευσε στην Αμερική. Στην ίδια εκκλησία το 1980 ο θεολόγος και μελετητής της εκκλησιαστικής ιστορίας της Νισύρου Σταύρος Κέντρης βρήκε, όπως γράφει, 9 έγγραφα, που τα φύλαγε ο παπά Γιάννης Μηνάς του 19ου αιώνα, σε καλή κατάσταση, τα οποία και δημοσίευσε στα «Νισυριακά» (τόμος Ζ', 1981).

Ως προς το αρχειακό υλικό των Σχολείων, οι πληροφορίες που μπόρεσα να συγκεντρώσω από τους διατελέσαντες τα τελευταία χρόνια διευθυντές του Δημοτικού και του Γυμνασίου δεν ήταν διαφωτιστικές. Σε ένα δημοσίευμα του 1972 στα «Νισυριακά» του τότε Διευθυντή του Γυμνασίου Εμμανουήλ Φραντζή, που αναφέρεται στην ιστορία της εκπαίδευσης στη Νίσυρο (τόμος Δ', 1972) γράφει πως για τη συγγραφή της μελέτης του χρησιμοποίησε ως βοηθήματα τα Αρχεία του Δήμου Μανδρακίου, του Δημοτικού Σχολείου Μανδρακίου, του Γυμνασίου Νισύρου και του Μαθητικού Οικοτροφείου. Πού βρίσκεται αυτό το αρχειακό υλικό; Σε ότι αφορά το Αρχείο του Γυμνασίου, ο σημερινός Διευθυντής Γιάννης Κουλάκης με πληροφόρησε ότι δεν βρήκε παλιό αρχείο. Το πιθανότερο λοιπόν είναι ότι διασώθηκε να βρίσκεται στο Δημοτικό Σχολείο, όπου φιλοξενούνταν και το Γυμνάσιο μέχρι το σχολικό έτος 1945-1946, όταν φοιτούσα στην Γ' Γυμνασίου της μέχρι τότε Ομηρείου Κοινοτικής Σχολής. Ο έως πρόσφατα Διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου Δημήτρης Τσουλάτος μου είπε ότι υπάρχουν κάποια βιβλία παλιών μαθητολογίων, όχι όμως και έγγραφα και ότι όταν έκλεισαν τα Σχολεία των χωριών μεταφέρθηκε των Νικιών στο Σχολείο του Μανδρακίου και του Εμπορειού και των Πάλων στο Γραφείο της Κοινότητας, που βρίσκονταν στους Πάλους. Ενδεχομένως αρχεία των Σχολείων της Νισύρου να υπάρχουν στο Αρχείο του Δήμου, η καταγραφή του οποίου δεν δημοσιεύθηκε για να πληροφορηθούμε το περιεχόμενό του.

18. Τα κατάλοιπα των αρχείων των Συλλόγων των Νισυρίων της διασποράς.

Αρχειακό υλικό είναι προφανές ότι είχαν δημιουργήσει και οι Σύλλογοι των Νισυρίων της διασποράς, που ιδρύθηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού σε περιοχές που είχαν μεταναστεύσει, όπως στην Κωνσταντινούπολη, τη Νέα Υόρκη και την Αθήνα, για τη δράση των οποίων υ-

πάχουν πληροφορίες. Ο Νικήτας Σακελλαρίδης σε μια σειρά δημοσιευμάτων στα «Νισυριακά Χρονικά» (τεύχη 34-37, Ιούνιος 1960 – Δεκέμβριος 1961) για τη σωματειακή δράση των Νισυρίων που κατάγονταν από το Μανδράκι, μας δίνει πληθώρα πληροφοριών της δράσης των Συλλόγων «Όμηρος» (1904), «Πορφυρίς» (1909) και του προερχόμενου από τη συγχώνευσή τους «Γνωμαγόρας» (1915), αναφέροντας ταυτόχρονα ότι δεν μπόρεσε να βρει πληροφορίες για τους Συλλόγους της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης και της Οδησσού. Να σημειώσουμε ότι την ίδια εποχή ίδρυσαν στη Νέα Υόρκη Συλλόγους συμπατριώτες μας και από τα χωριά, από τον Εμπορείο τον «Τέρπανδρο» (1906), που μετονομάστηκε σε «Παναγία Θερμιανή» (1909) και από τα Νικιά τον «Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος» (1909). Την δράση αυτών των Συλλόγων την πληροφορούμαστε και από τα Δελτία που εξέδιδαν και από τα επετειακά πανηγυρικά Λευκώματα. Να προσθέσουμε δυο ακόμα Συλλόγους που ιδρύθηκαν στην Αμερική την προπολεμική περίοδο, τον «Παννισυριακό Σύλλογο Κυριών και Δεσποινίδων η Χαραυγή» (1934) και την «Νισυριακή Νεολαία» (1941). Ο Νίκος Σφακιανός που ασχολήθηκε συστηματικά με την ιστορία των Συλλόγων της Αμερικής, σε δημοσίευσμά του στα «Νισυριακά» (τόμος ΙΣΤ', 2005) αναφέρει και άλλους Συλλόγους που ιδρύθηκαν τα μεταπολεμικά χρόνια.

Για τους πάλοι ποτέ Συλλόγους της Σμύρνης και της Οδησσού, την ύπαρξη των οποίων επισήμανε ο Νικήτας Σακελλαρίδης, δεν μπόρεσα να βρω κάτι για τη δράση τους. Αντίθετα, για τη συλλογική δράση των Νισυρίων της Κωνσταντινούπολης πληροφορίες έχουμε από την «Γενική Γεωγραφία» της Νισύρου (1909) του Σχολάρχη Γ. Παπαδόπουλου και από τα όσα γράφει ο Νικήτας Κουμέντος στα «Νισυριακά» (τόμος ΙΒ', 1993), με την ευκαιρία της δημοσίευσης του «Κανονισμού της εν Κωνσταντινουπόλει Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας "Η Νίσυρος"» - διαδόχου της «Φιλεκπαιδευτικής και Φιλοπτώχου Αδελφότητας Εισοδίων της Θεοτόκου», που ίδρυσαν οι Νικιάτες το 1850 – τον οποίον βρήκε, όπως λέει, «σε μια ξεθωριασμένη κασέλα» την δεκαετία του '70. Επίσης πληροφορίες για τη Νισύρικη παροιμία της Κωνσταντινούπολης μας δίνει η Σούλα Μαξούτογλου με δημοσίευσμά της στα «Νισυριακά» (τόμος ΙΒ', 2011).

Σύλλογοι είχαν δημιουργηθεί και στην Αθήνα, όπου μετά την κατάληψη των νησιών από τους Ιταλούς, κατέφυγαν πολλοί Νισύριοι. Το 1921 οι καταγόμενοι από το Μανδράκι ιδρύουν με τον ίδιο διακριτικό τίτλο τον «Γνωμαγόρα», τη δράση του οποίου διηγείται ο επί σειράν ετών Πρόεδρος του Γιάννης Χαρτοφύλης στο βιβλίο του «Ιστορία του Συλλόγου Νισυρίων "Ο Γνωμαγόρας"» (2010) και αρκετά χρόνια αργότερα οι ομοχώριοι του Εμπορείου την «Παναγία Θερμιανή» και των Νικιών τον «Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο», που συγχωνεύτηκαν με τον «Γνωμαγόρα», όπως και οι αντίστοιχοι της Αμερικής σε ενιαίο Σύλλογο. Η αναφορά στους Συλλόγους των Νισυρίων της διασποράς, που έχουν ένα παρελθόν και μερικοί και παρόν, που σημαί-

νει ότι υπήρξαν «παραγωγοί» αρχειακού υλικού των υπέρ, της Νισύρου και των μελών τους, δράσεων, έγινε για να προσδιορισθεί το πεδίο αναζήτησης για ό,τι έχει διασωθεί από τη φθορά του χρόνου και την αδιαφορία των δημιουργών του και μαρτυρεί το ιστορικό παρελθόν του νησιού. Επομένως χρειάζεται να γίνει σχετική έρευνα.

Από την πλευρά μου εκείνο που πληροφορήθηκα είναι ότι το παλιό Αρχείο του «Γνωμαγόρα» Αθηνών καταστράφηκε όταν ξέσπασε πυρκαγιά στο Γραφείο του τότε Γραμματέα, όπου φυλάσσονταν, ενώ του «Γνωμαγόρα» της Αμερικής επί προεδρίας του Ιάκωβου Καραβάκη συμμαζεύτηκε και αργότερα με τη φροντίδα του Νίκου Σφακιανού στάλθηκε στο Δήμο. Σε ότι αφορά το Αρχείο των πρώτων Συλλόγων του «Ομήρου» και της «Πορφυρίδος», όταν συγχωνεύθηκαν με την ίδρυση του «Γνωμαγόρα» οι πρωταγωνιστές τους το κατέστρεψαν για να αποτρέψουν την επανίδρυσή τους, που τους δίχαζε. Σε απαντητική επιστολή του Ιάκωβου Καζαβή με ημερομηνία 12 Νοεμβρίου 1960 προς τον Νικήτα Σακελλαρίδη, που του ζητούσε πληροφορίες για τη δράση των Συλλόγων της Αμερικής, διαβάζουμε: «Ως Γραμματέας του “Γνωμαγόρα” όλα τα έγγραφα της “Πορφυρίδος” και του “Ομήρου” τα είχαμε μαζέψει σ’ ένα παλιοσέντουκο με σκοπόν να τα κάψωμεν. Απεμάκρυνα την φωτιάν μέχρις ότου μου εδόθη η ευκαιρία να αντιγράψω τα κατά την γνώμην μου κυριότερα. Οι πατριώτες μας ενόμιζαν πως έπρεπε να καούν αυτά ίνα μη δι’ αυτών επαναζήσουν τα παλαιά σωματεία ... όλα τα κατέστρεψαν». Είναι μια απόδειξη του πώς οι διαχειριζόμενοι τα κοινά στις αρχές ακόμη του 20ού αιώνα ενδιαφέρονται για τη διαφύλαξη των τεκμηρίων μαρτυρίας των δράσεών τους με σκοπό τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης.

19. Αρχειακές συλλογές και έγγραφα σε χέρια ιδιωτικά

Η τελευταία ενότητα αφορά αρχειακό υλικό που ενδεχομένως βρίσκεται στην κατοχή όσων ασχολήθηκαν με την ιστορία της Νισύρου ή έχει περιέλθει στο οικογενειακό ή φιλικό τους περιβάλλον. Πρόκειται για ιδιωτικές αρχειακές συλλογές, όπως αποκαλούνται. Αναφέρω ενδεικτικά μερικά ονόματα που συμβουλευθήκαν ή δημιούργησαν αρχειακό υλικό: Ο Λάζ. Κοντοβερός, ο Νικήτας και ο Κώστας Σακελλερίδης, ο Μητροπολίτης Εμμανουήλ Καρπάθιος και από τους νεότερους ο Ζαχαρίας Τσιρπανλής, ο Νικήτας Κουμέντος, ο Σταύρος Κέντρης, ο Γιάννης Χαρτυφύλης, ο Χάρης Κουτελάκης, ο Νίκος Σφακιανός, ο Κώστας Πατούρης. Να προσθέσω και το όνομά μου και να το συνοδεύσω με την πρόθεσή μου το προσωπικό αρχείο που διαθέτω και αναφέρεται σε πτυχές της ιστορίας της Νισύρου, να το παραδώσω στο Αρχείο του Δήμου όταν και εφόσον είναι οργανωτικά έτοιμο να το δεχθεί. Τα ιδιωτικά αρχεία, όταν οι δημιουργοί τους δεν φροντίζουν έγκαιρα για τη διάσωση και διατήρησή τους, οι τελικοί αποδέκτες τους που δεν είναι σε θέση να εκτιμήσουν την αξία τους τα χρησιμοποιούν ως χαρτί περιτύλιξης ή τα ρίχνουν στην

πυρά ως «κιτρινισμένα παλιόχαρτα» γεμάτα με μικρόβια (!) και στην καλύτερη περίπτωση να βρεθούν σκωροφαγωμένα σε κάποια κασέλα.

Τέτοιας μεταχείρισης έτυχαν και τα κατάλοιπα κάποιων Νισύριων λογίων. Ο Κώστας Σακελλαρίδης στο βιβλίο που έγραψε το 1993 για τον πρόγονό του Καίριό δάσκαλο «Κωνσταντίνος Ξένος, 1803-1883», αναφέρει ότι το αρχείο του Ξένου το διατήρησε ο γιός του γιατρός Δημόκριτος, για να περάσει μετά τον θάνατό του στην κόρη του Καλλιόπη, η οποία το παρέδωσε στον άνδρα της και αυτός με τη σειρά του σε κάποιο παντοπώλη, που χρησιμοποιούσε τα χαρτιά να τυλίγει σαρδέλες (!). Έγινε κι εγώ μάρτυρας δύο παρόμοιων περιστατικών: Περί τα μέσα της δεκαετίας του '70 φιλοξένησα ένα καλοκαίρι στη Ρόδο τον γιο του Ιάκωβου Καζαβή, τον Νίκο. Συζητώντας για την δράση του πατέρα του και την πληθώρα των δημοσιευμάτων του για το Δωδεκανησιακό Ζήτημα και τη Νίσυρο, τον ρώτησα τι απέγινε όλο αυτό το γραπτό έργο. Μου απάντησε ότι διασώθηκαν κάποια βιβλία του και μου υποσχέθηκε ότι γυρίζοντας στη Νέα Υόρκη θα μου έστελλε ό,τι βρει, υπόσχεση που την τήρησε. Ως προς το αρχείο του, άκουσα με έκπληξη ότι την επομένη του θανάτου του η γυναίκα του –πολωνικής καταγωγής- το έκαψε «εκδικιώντας» τον γιατί ασχολούμενος με τα δωδεκανησιακά πράγματα, παραμελούσε τις οικογενειακές του υποχρεώσεις (!).

Το άλλο περιστατικό αφορά τα κατάλοιπα του Σχολάρχη Γεωργίου Παπαδοπούλου. Την ίδια περίοδο παραθερίζοντας στη Νίσυρο – μέναμε τότε στο σπίτι της μητέρας μου στο Πηαούλι- χρειάστηκε η Στεργία, η γυναίκα μου, τοματοπολτό για τα μακαρόνια και πήγα να πάρω από το κοντινό μπακάλικο του Μαγγανά, το σημερινό πρατήριο άρτου του Καραγιάννη. Ο τοματοπελτές τότε ήταν συσκευασμένος σε μεγάλα δοχεία και πωλούνταν χύμα τυλιγμένος σε χαρτί, συνήθως εφημερίδα. Όταν μου έδωσε τον τοματοπολτό παρατήρησα ότι ήταν συσκευασμένος σε χαρτί από τις σελίδες του «Νισυριακού Ημερολογίου έτους 1923» του Παπαδόπουλου (!). Τον ρώτησα πού βρήκε τα βιβλία του Παπαδόπουλου, γιατί είχε και αντίτυπα της «Γενικής Γεωγραφίας της Νισύρου» (1909) του ίδιου, και μου είπε: «Τα βρήκα πεταμένα μαζί με άλλα χαρτιά σε μια αποθήκη του σπιτιού που νοίκιασα ιδιοκτησίας της οικογένειας Παπαδόπουλου–πρόκειται για το σπίτι στο χώρο του Αρχαιολογικού Μουσείου, γνωστό στη γενιά μου ως σπίτι της Ιφιγένειας (κόρης του Παπαδόπουλου)-, πέταξα τα χαρτιά στα σκουπίδια –προφανώς το αρχείο του - και κράτησα τα βιβλία, που χρησιμοποίησα για να τυλίγω «σάλτσα» - έτσι έλεγαν τον τοματοπολτό - και σαρδέλες (!).

Είχα και μια εντελώς προσωπική, «οδυνηρή» θα έλεγα εμπειρία. Ένας φίλος, μού έφερε μια μέρα ένα αντίτυπο της διδακτορικής μου διατριβής – πνευματικός μόχθος 624 σελίδων - που το βρήκε στον κάδο των σκουπιδιών της γειτονιάς του (!). Ανέφερα τα ακραία αυτά περιστατικά για να δείξω την έλλειψη ευαισθησίας διατήρησης της ιστορικής μνήμης.

20. Μερικά γενικά συμπεράσματα και προτάσεις

α) Τα αρχεία και το αρχειακό υλικό κάθε τόπου, όπως, έγγραφα, χειρόγραφα, κατάστιχα, ημερολόγια, εφημερίδες, κάθε άλλο πληροφοριακό μέσο σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή, που μαρτυρούν το ιστορικό παρελθόν του τόπου, αποτελούν κατά τον νόμο εθνικό πλούτο και μέρος της εθνικής του κληρονομιάς και υπό την έννοια αυτή οι φορείς του οφείλουν να τα προστατεύουν, να τα διατηρούν σε καλή τάξη και κατάσταση και να επιτρέπουν την πρόσβαση του κοινού σε αυτά.

β) Στη Δωδεκάνησο με το πλούσιο ιστορικό της υπόβαθρο δεν μπορούμε να πούμε ότι μέχρι σήμερα καταφέραμε να συγκεντρώσουμε, να ταξινομήσουμε και προπαντός να δημοσιεύσουμε το αρχειακό υλικό της περιοχής, ώστε να καταστεί προσιτό στο κοινό και ιδιαίτερα στους ερευνητές. Εξαίρεση αποτελεί το Αρχείο της Μονής της Πάτμου, που έτυχε μελέτης και δημοσίευσης βυζαντινολόγων της πανεπιστημιακής κοινότητας, ένα μέρος του Αρχείου του Ν. Δωδεκανήσου των ΓΑΚ, που έχει ταξινομηθεί και είναι προσβάσιμο στους ερευνητές, η έκδοση μιας σειράς διπλωματικών εγγράφων από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών, που αφορούν την πορεία της Δωδεκανήσου προς την Ενσωμάτωση και το Αρχείο της Ιταλικής Διοίκησης, η έκδοση του Αρχείου Δουλείας της Ιεράς Μητροπόλεως Κω, η σύνταξη και δημοσίευση καταλόγου του Αρχείου του Δήμου Καλύμνου και η περίπτωση μεμονωμένων εγγράφων ή συλλογών (περίπτωση Κάσου) από ιστορικούς ερευνητές.

Να σημειώσουμε ότι το Τμήμα των ΓΑΚ Δωδεκανήσου, που είναι ο κεντρικός αποδέκτης αρχειακού υλικού και εποπτεύει τον σημαντικό αυτόν τομέα σε επίπεδο Νομού, καταβάλλει προσπάθειες επιστημονικής καταγραφής του αποκείμενου σ' αυτό υλικού, κάτω από δύσκολες συνθήκες ελλείψει ειδικευμένου προσωπικού, ακόμα και χώρου απόθεσης του υλικού – για αναγνωστήριο μελέτης δεν γίνεται λόγος. Το ακίνητο του Αγγλικού Ναυαρχείου στη Ρόδο, που πρόκειται να φιλοξενήσει το Αρχείο έχει την τύχη του «Γεφυριού της Άρτας» (!). Ένας πρόσθετος λόγος που δεν ευνοεί τη συγκέντρωση αρχειακού υλικού είναι η αντίληψη που έχει το ευρύτερο κοινό για την αξία των κάθε λογής τεκμηρίων μαρτυρίας της ιστορικής μας κληρονομιάς.

γ) Η Νίσυρος με την πλούσια ιστορία της και τους πνευματικούς της ανθρώπους, που κατέγραψαν σημαντικές πτυχές της ιστορικής της διαδρομής και άλλους, που με το έργο τους διακρίθηκαν στον κοινωνικό βίο, θα περίμενε κανείς αυτή η δημοσίευση χαρακτήρα γραπτή ή προφορική κληρονομιά να προστατευθεί και να διατηρηθεί στο διηνεκές ως ιστορική μνήμη. Στον τομέα αυτό, συγκριτικά και αναλογικά προς τα άλλα νησιά, πρέπει να το τονίσουμε, η Νίσυρος έχει κάνει κάποια θετικά βήματα, όμως δεν αρκούν. Η φωτοαναπαραγωγή του Αρχείου της Σπηλιανής αποτελεί σημαντικό σω-

στικό έργο, όμως η πρόσβαση σ' αυτό απαιτεί γνώσεις παλαιογραφίας, γεγονός που το καθιστά δύσχρηστο στο κοινό, γι' αυτό και το επόμενο βήμα πρέπει να είναι η μεταγραφή του.

Σε ότι αφορά το Αρχείο του ενιαίου πια Δήμου, δεν γνωρίζουμε τα αποτελέσματα της καταγραφής, που έγινε πριν 10 περίπου χρόνια. Σε κάθε περίπτωση, για να γίνει προσβάσιμο στην ερευνητική κοινότητα θα πρέπει να ταξινομηθεί και να δημοσιευθεί με την απαραίτητη μεθοδολογία, διαδικασία που επιβάλλεται να γίνει από προσωπικό ειδικευμένο στην αρχειονομία. Η Προϊσταμένη των ΓΑΚ Ν. Δωδεκανήσου Ειρήνη Τόλιου με διαβεβαίωσε ότι είναι πρόθυμη να προσφέρει την συνδρομή της, εφόσον της το ζητήσει ο Δήμος. Από την πλευρά του ο Δήμος, πέραν από τα παραπάνω, νομίζω ότι θα πρέπει: Να αναλάβει πρωτοβουλία συγκέντρωσης γενικού ιστορικού ενδιαφέροντος αρχειακού υλικού, που βρίσκεται στην κατοχή φορέων και ιδιωτών. Να οργανώσει Γραφείο Αρχείου με ειδικευμένο προσωπικό. Να εξασφαλίσει τη φύλαξη και επισκεψιμότητά του σε κατάλληλο χώρο. Θα μπορούσε να αποτελέσει τμήμα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης και να στεγαστεί στο υπάρχον κτήριο σε προστιθέμενο όροφο ή τμήμα του Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου στο παρακείμενο σπίτι της Μονής, που το χωρίζει μεσοτοιχία και μπορεί να ενοποιηθεί με άνοιγμα εσωτερικής εισόδου. Υπάρχει βέβαια και η λύση να φιλοξενηθεί στο υπό αποκατάσταση παραδοσιακό σπίτι του Αποστολίδη. Στις διεργασίες αυτές καλείται να συμμετάσχει ενεργά η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών, που ιδρύθηκε με σκοπό «την συλλογή και διάσωση του ιστορικού και λαογραφικού υλικού της Νισύρου καθώς και τη συμπαράστασή της προς τις τοπικές Αρχές της Νισύρου δι' επίλυση των ζητημάτων αυτών».

Κλείνοντας αυτό το πόνημα με αποτύπωμα ένα είδος πρόσκλησης προς τους φορείς και τους απανταχού Νισυρίους να ενδιαφερθούν για τη διάσωση και διαφύλαξη της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς μας. Σε μια περίοδο που η κοινωνία αντιμετωπίζει τις δυσκολίες της καθημερινότητας, κινδυνεύω να χαρακτηρισθώ «ένας κουτσομπόλης που παρενοχλεί τους νεκρούς», όπως χαρακτήρισε ο Βολταίρος τους ασχολούμενους με την ιστορία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

[1]

Έκθεσις παραδόσεως και παραλαβής (Αρχείο Νισύρου 1949)

Εν Μανδρακίω Νισύρου σήμερον την 20ήν Μαΐου του χιλιοστού εννεακοσιοστού τεσσαρακοστού εννάτου έτους (1949), ημέραν της εβδομάδος Παρασκευήν και ώραν 4 μ.μ. και εν τη Ιερά Μονή Σπηλιανής, Ημείς ο Αρχιμανδρίτης και Ηγούμενος κ. Κύριλλος Ρωμάνος, παραδώσαμεν εις την συμβολαιογραφούντα Ειρηνοδίκην Νισύρου κ. Διονύσιον Νικολάου Φίλιππα, συνεπεία του υπ' αριθ. 1286/2.2.1949 εγγράφου του Υπουργείου Δικαιοσύνης τα κάτωθι βιβλία θρησκευτικής χρήσεως, ήτοι:

1) Έν (1) βιβλίον των ετών 1857 – και 1894, εν τω οποίω έχουν καταχωρηθεί προικοσύμφωνα.

2) Έν (1) βιβλίον των ετών 1895 – και 1922, περιέχον προικοσύμφωνα, διαθήκας, δωρητήρια και αφιερωτήρια.

3) Έν (1) βιβλίον των ετών 1923 – και 1931, περιέχον προικοσύμφωνα, διαθήκας και δωρητήρια.

4) Έν (1) βιβλίον των ετών 1858 – και 1885, περιέχον διαθήκας και πωλητήρια.

5) Έν (1) βιβλίον των ετών 1944 – και 1948 περιέχον προικοσύμφωνα.

6) Ένα φάκελλον περιέχοντα ένα (1) πωλητήριο

7) Ένα φάκελλον περιέχοντα ένα (1) διανεμητήριο.

8) Ένα φάκελλον περιέχοντα δεκαοκτώ (18) δωρητήρια

9) Ένα φάκελλον περιέχοντα μίαν (1) υιοθεσίαν

10) Ένα φάκελλον περιέχοντα δύο (2) διαζύγια

11) Ένα φάκελλον περιέχοντα δύο (2) προικοσύμφωνα

12) Ένα φάκελλον περιέχοντα τριάκοντα τέσσαρας (34) διαθήκας.

Εφ' ώ συνετάχθη η παρούσα Έκθεσις ήτις αναγνωσθείσα και βεβαιωθείσα υπογράφεται ως έπεται:

Ο παραλαβών	Ο παραδούς
Συμβολαιογραφών Ειρηνοδίκης	Αρχιμανδρίτης Ηγούμενος Ιεράς
Νισύρου	Μονής Σπηλιανής
Δ. Φίλιππας	Αρχ. Κύριλλος Ρωμάνος
(υπογραφή)	(υπογραφή)

Πηγή: Εταιρεία Νισυριακών Μελετών «Σπηλιανής Αρχείον» (1718-1950), έκδοση 1999, τόμος Β', σ. 1331.

[2]

**Βιβλία και φυλλάδες από το Αρχείο του Δήμου Μανδρακίου Νισύρου,
που παρελήφθησαν προς συντήρησιν, ταξινόμησιν και επιτροφήν.**

- 1) 46 τίτλοι (χουζέτια) νησίδων στην Τουρκική
- 2) Ένας (1) κώδικας (;) διαφόρων πράξεων περιόδου 16 Μαρτίου 1897 – 5 Ιανουαρίου 1905.
- 3) Ένα (1) πρωτόκολλο (;) αποστελλομένων επιστολών περιόδου 16 Ιουνίου 1903 – 21 Οκτωβρίου 1910
- 4) Ένα (1) βιβλίο πρακτικών από σελίδα 34 – 120 περιόδου 26 Μαρτίου 1900 – 7 Ιανουαρίου 1924.
- 5) Ένα (1) βιβλίο πρακτικών Αδελφότητας «Ομόνοια», περιόδου 1908 – 1910 (λίγες σελίδες γραμμένες)
- 6) Ένα (1) βιβλίο καθημερινών εισπράξεων της Ιεράς Εκκλησίας Ποταμιτίσσης, περιόδου 1894-1919
- 7) Ένα (1) βιβλίο Λιμενικής Επιτροπής Αδελφότητας «Ομόνοια» κτλ. σελίδες 56+58-75, περιόδου 1902-1915
- 8) Ένα (1) βιβλίο δημορχιακών λογαριασμών 1884-1908, σελίδες 92
- 9) Ένα (1) βιβλίο Κτηματολογίου (Μάνα) 1885, σελίδες 296
- 10) Ένα (1) βιβλίο πρακτικών από 7.1.1024 – 4.10.1915, σελίδες 133.
- 11) Μία (1) φυλλάδα «Καφίτζια Κτηματολογίου», σελίδες 27
- 12) Δύο (2) ημερολόγια διαχειρίσεως θειοχωμάτων, αρ. 1 (από Απρίλιο 1945 - Αύγουστο 1945) και αρ. 2 (από Αύγουστο 1945 – Μάιο 1946).
- 13) Ένα (1) βιβλίο – φυλλάδα (χωρίς αρίθμηση)
- 14) Δύο (2) φυλλάδες προϋπολογισμών και ισολογισμών Κοινότητας Μανδρακίου 1929-1936 (χωρίς αρίθμηση)
- 15) Ένα (1) βιβλίο πρακτικών Δημοτικού Συμβουλίου 1915-1926, σελίδες 736.
- 16) Ένα (1) βιβλίο συμβολαιογραφικών πράξεων 1905-1911, σελίδες 202.
- 17) Ένα (1) βιβλίο «Διαφοραί – Αγοραπωλησίαι» 1910-1920.

Νίσυρος 18 Αυγούστου 1979

Ο παραλαβών
Μιλτ. Λογοθέτης

Πηγή: Αρχείο Μιλτιάδη Λογοθέτη.

[3]

**Μερικές βασικές οδηγίες για πρώτη στοιχειώδη ταξινόμηση
του ιστορικού αρχαιακού υλικού του Δήμου Μανδρακίου Νισύρου.**

1. Από μια πρόχειρη έρευνα του υπάρχοντος αρχαιακού υλικού του Δήμου Μανδρακίου Νισύρου, κρίνεται αναγκαίο να παρθούν τα παρακάτω μέτρα και να γίνουν οι αντίστοιχες προτεινόμενες ενέργειες.

2. Κατ' αρχήν πρέπει να τονισθεί ότι με τα σημερινά δεδομένα της Νισύρου διατηρητέο και προσβάσιμο από ιστορικής πλευράς αρχαιακό υλικό μπορεί να θεωρηθεί το υλικό που καλύπτει την περίοδο της Τουρκοκρατίας και Ιταλοκρατίας μέχρι και την απελευθέρωση.

3. Όλα τα έγγραφα, εισερχόμενα και εξερχόμενα, που φέρουν ημερομηνία πριν από την πρώτη αιρετή μεταπολεμική Δημορχιακή Αρχή (1946) να τοποθετηθούν σε φακέλους με πτερόγυια κατά έτος, π.χ. 1920, 1921 κ.ο.κ. Αν είναι λίγα μπορούν να τοποθετηθούν σ' ένα φάκελο έγγραφα 2-3 ετών. Στους φακέλους να μπουν οι ενδείξεις «έγγραφα έτους ...». Τα έγγραφα να τοποθετηθούν στους φακέλους χωρίς καμιά απολύτως γραπτή ένδειξη πάνω σ' αυτά.

4. Τα βιβλία, τα κατάστιχα, οι διάφορες φυλλάδες και τα διπλότυπα, αποδείξεις, εντάλματα, να καταγραφούν σε κατάσταση ανά ενότητες, όπου θα περιλαμβάνονται τα παρακάτω στοιχεία: Τίτλος βιβλίου, όπως αναγράφεται στην προμετωπίδα του, αν δεν υπάρχει τίτλος να καταβληθεί προσπάθεια να εξαχθεί από το περιεχόμενό του, ο αριθμός σελίδων και αν λείπουν σελίδες ή αν υπάρχουν λευκές να γίνει σχετική μνεία και χρονική περίοδος στην οποία αναφέρονται τα περιεχόμενά του.

5. Βασικές ενότητες μπορούν να είναι:

1. Βιβλία πρακτικών Δημοτικού Συμβουλίου - Δημογεροντίας.
2. Βιβλία συμβολαιογραφικών πράξεων.
3. Βιβλία Επιτροπής Λουτρών και διαχείρισης
4. Κατάστιχα «φιλανθρωπικού» δικαιώματος, «σχολιάτικου» και άλλων φόρων.
5. Διαχειριστικά βιβλία Δημορχίας (εισπράξεις, πληρωμών, προϋπολογισμοί, ισολογισμοί κλπ.)
6. Βιβλιοδετημένα αντίγραφα εξερχομένων εγγράφων Δημορχίας.
7. Βιβλία Δημοτολογίου.
8. Βιβλία και κατάστιχα διαφόρων Συλλόγων (Λιμενικού, Ομόνοιας, Πανορμίτη κ.ά.).
9. Βιβλία και κατάστιχα Σχολικών και Εκκλησιαστικών Επιτροπών.
10. Διάφορα βιβλία, κατάστιχα και φυλλάδες.

6. Στις παραπάνω καταστάσεις κάθε βιβλίο που θα καταγράφεται θα παίρνει ένα αριθμό (με μαύρο μολύβι για να σβήνει) κατά σειρά που θα καταχωρείται. Ο αριθμός αυτός θα είναι σύνθετος από τον αριθμό της ενότητας στην οποία ανήκει το βιβλίο και από τον αριθμό που παίρνει, π.χ. αν πρόκειται για το τρίτο κατά σειράν βιβλίο συμβολαιογραφικών πράξεων θα πάρει τον αριθμό 2,3.

7. Οτιδήποτε άλλο, έγγραφα, φύλλα, σημειώματα ή απλό χαρτί με γράμματα, αριθμούς ή άλλες ενδείξεις, θα φυλαχθούν σε ξεχωριστό φάκελο για να αξιοποιηθούν κατά την ταξινόμηση.

8. Σφραγίδες, φωτογραφικό και διαφημιστικό υλικό που ανάγεται στην παραπάνω περίοδο, να καταγραφεί επίσης.

9. Μέχρι να καταγραφεί και να ταξινομηθεί το παραπάνω αρχειακό υλικό, εργασία που θα γίνει εν συνεχεία σε ευθετότερο χρόνο και από ειδικό επιστήμονα, θα πρέπει ν' απαγορευθεί η έρευνα των εγγράφων και βιβλίων από οποιονδήποτε χωρίς την παρουσία δημοτικού υπαλλήλου.

10. Ο Δήμαρχος μπορεί να χορηγεί φωτοαντίγραφα από το παραπάνω αρχειακό υλικό σε ειδικούς επιστήμονες και ερευνητές για μελέτη Νισυριακών ζητημάτων εφόσον κρίνει ότι μπορούν να δοθούν στη δημοσιότητα πριν από την ταξινόμηση του Αρχείου.

Νίσυρος, 18 Αυγούστου 1979

Μιλ. Λογοθέτης
(υπογραφή)

Πηγή: Αρχείο Μιλτιάδη Λογοθέτη.

[4]

Άγγραφα από το Αρχείο του Δήμου Μανδρακίου που μεταγράφηκαν και δημοσιεύθηκαν από τον Μιλτιάδη Λογοθέτη (2017)

1. Δημογεροντικές - δημαρχιακές αρχές Μανδρακίου Νισύρου 1800-1946.
2. Απολογισμός διαχείρισης Δημογεροντίας Μανδρακίου Νισύρου 1880-1886 (Φεβρουάριος).
3. Συμφωνητικό εκμίσθωσης σφαγείου Κοινότητας Μανδρακίου Νισύρου, 1913.
4. Συμφωνητικό ενοικίασης νήσου Πυργούσας Κοινότητας Μανδρακίου Νισύρου, 1906.
5. Απολογισμός διαχείρισης Κοινοτικών Λουτρών Μανδρακίου Νισύρου, 1906.
6. Τίτλοι ομολογιακών δανείων της Κοινότητας Μανδρακίου 1887 και 1930.

7. Κανονισμός του Λιμενικού Συλλόγου Νισύρου «Ο Άγιος Σάββας», 1928.
8. Συμφωνητικό διορισμού κοινοτικού ιατρού Μανδρακίου Νισύρου, 1906.
9. Συμφωνητικό διορισμού κοινοτικού φαρμακοποιού Μανδρακίου Νισύρου, 1906.
10. Υγειονομικός Κανονισμός Μανδρακίου Νισύρου, 1925.
11. Κοινό ψήφισμα των τριών Κοινοτήτων Νισύρου επί του δασικού ζητήματος, 1925.
12. Διάλογος καταγραφής γεωργικής γης Μανδρακίου Νισύρου, 1828.
13. Κανονισμός Κτηματολογίου Δήμου Μανδρακίου Νισύρου, 1923.
14. Συμφωνητικό διορισμού δασκάλου σχολείου Μανδρακίου Νισύρου, 1876.
15. Κανονισμός «περί φιλανθρωπικού δικαιώματος των διαφόρων εμπορευμάτων», 1907.
16. Συμφωνητικό εκμισθώσεως φιλανθρωπικού δικαιώματος, 1909.
17. Τροποποίηση διατάξεων κανονισμού φορολογικού συστήματος «περί φιλανθρωπικού δικαιώματος», 1916 .
18. Κανονισμός της Ι. Μονής Σπηλιανής Κοιμήσεως, 1872.
19. Αποτελέσματα διαχείρισης εκκλησίας Ποταμίτισσας, Ιούλιος 1894-Αύγουστος 1895.
20. Αποτελέσματα διαχείρισης Εφορείας Σχολών Μανδρακίου Νισύρου 1889-1895.
21. Αποτελέσματα διαχείρισης Εφορείας Σχολών Μανδρακίου 1895-1899.
22. Αποτελέσματα διαχείρισης Εφορείας Σχολών Μανδρακίου Νισύρου 1899-1904.
23. Αποτελέσματα διαχείρισης Εφορείας Σχολών Μανδρακίου 1904-1908.
24. Αποτελέσματα διαχείρισης εκκλησίας Ποταμίτισσας, Ιούλιος 1918-Ιούνιος 1919.
25. Θεμελιώδεις διατάξεις εν αναφορά προς τον καταστατικόν οργανισμόν της Κοινότητα Μανδρακίου, 1923.
26. Οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο ισχύον στη Νισύρο μέχρι το 1922, υπό Οδ. Σακελλαρίδη.
27. Κανονισμός Κοινότητας Μανδρακίου Νισύρου, 1914.
28. Αποτελέσματα διαχείρισης δημορχιακής περιόδου Γεωργίου Καμμά (1916-1920).

29. Έσοδα δημορχιακών περιόδων Μανδρακίου Νισύρου 1921-1925.
30. Έσοδα διαχειριστικών περιόδων Μανδρακίου Νισύρου 1926-1930.
31. Έξοδα δημορχιακών περιόδων Μανδρακίου Νισύρου 1921-1926.
32. Έξοδα διαχειριστικής περιόδου Μανδρακίου Νισύρου 1927-1930.
33. Διαχείριση Κοινοτικών Λουτρών Μανδρακίου Νισύρου 1927-1928.
34. Κανονισμός Διαχειριστικής Επιτροπής Κοινοτικών Λουτρών Μανδρακίου Νισύρου, 1924.
35. Δημοτικοί άρχοντες Κοινοτήτων Νισύρου (Εμπορειού, Νικιών) περιόδου 1926-1940.

Πηγή: Μιλτιάδης Λογοθέτης «Οι Κοινοτικοί Θεσμοί στα Δωδεκάνησα κατά τα χρόνια της δουλειάς (1522 - 1445) (Οι Κοινωνικοί Θεσμοί στη Νίσυρο - Παράρτημα σ. 397 - 452)».

[5]

Σημείωμα που στάλθηκε στον Δήμαρχο Νισύρου Νίκο Καρακωνσταντίνου σχετικό με τα Αρχεία (2013)

Τα Γ.Α.Κ. – Αρχεία Δωδεκανήσου, που εδρεύουν στη Ρόδο, με επιστολή τους κάλεσαν τους Δήμους της Δωδεκανήσου που διαθέτουν αξιόλογο αρχχειακό υλικό, να συγκροτήσουν Τοπικές Αρχχειακές Επιτροπές σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 1946/1991 «Περί Γενικών Αρχείων του Κράτους», οι οποίες υπό την καθοδήγησή τους και την συνδρομή άμισθου επιμελητή, να συνδράμουν το έργο της επισήμανσης, διαφύλαξης και ψηφιοποίησης του διαθέσιμου υλικού, ώστε να είναι προσιτό στους μελετητές της ιστορίας κάθε τόπου.

Η Νίσυρος με το πλούσιο ιστορικό της παρελθόν είχε αναπτύξει, ιδιαίτερα στους νεότερους χρόνους, σημαντικούς αυτοδιοικητικούς θεσμούς, όπως τον θεσμό της Δημογεροντίας, των Πνευματικών και Μικτών Δικαστηρίων, των Σχολικών Εφορειών, των Εκκλησιαστικών Επιτροπών, του Κτηματολογίου κ.ά., που διατηρήθηκαν μέχρι και την περίοδο της Ιταλοκρατίας, καταλείποντας αρχχειακό υλικό, γραπτά κείμενα, από τα οποία, όσα διασώθηκαν, βρίσκονται διάσπαρτα στην τοπική Δημοτική Αρχή, στις Μονές και στις Εκκλησίες, στα Σχολεία και σε ιδιωτικές συλλογές. Ένα μέρος από αυτό το υλικό έχει διασωθεί στο περιοδικό «Νισυριακά Χρονικά» (1957-1958) και στους 21 τόμους των «Νισυριακών», αλλά και στις αυτοτελείς εκδόσεις, που εκδίδονται από το 1962 από την Εταιρεία Νισυριακών Μελετών, στα πλαίσια σχετικών μονογραφιών.

Αρχχειακό υλικό της Νισύρου σήμερα βρίσκεται:

α) Στον Δήμο Νισύρου (Μανδράκι) και ενδεχομένως στις πρώην Κοινότητες Εμπορείου και Νικιών.

β) Στην Μονή Παναγίας Σπηλιανής, για το οποίο έγινε κάποια καταγραφή και σημαντικό μέρος των εγγράφων, καταταγμένο κατά χρονολογική σειρά από τον 18ο αιώνα και μετά μέχρι το 1950, φωτογραφήθηκε και δημοσιεύθηκε, χωρίς σχόλια, σε δυο τόμους το 1999 από την Εταιρεία Νισυριακών Μελετών.

γ) Στον Μητροπολιτικό Ναό της Ποταμίτισσας και ενδεχομένως στους Ναούς του Εμπορείου και των Νικιών και στο Μοναστήρι της Παναγίας Κυράς.

δ) Στο Δημοτικό Σχολείο του Μανδρακίου, που αποτελεί συνέχεια της ιστορικής Ομηρείου Κοινοτικής Σχολής Νισύρου (1909-1945) και ενδεχομένως στα Σχολεία του Εμπορείου και των Νικιών που έκλεισαν.

ε) Στο συμβολαιογραφικό Γραφείο της Κω των διαδόχων του Εμμ. Φρουζάκη, στο οποίο υπήρχαν οι κώδικες συναλλακτικών πράξεων του Δήμου Μανδρακίου της περιόδου της Τουρκοκρατίας και Ιταλοκρατίας. Οι κώδικες αυτοί τηρούνταν στο Ειρηνοδικείο και μετά την κατάργησή του παραδόθηκαν στον ειρηνέμο συμβολαιογράφο.

στ) Στον ιστορικό σύλλογο «Γνωμαγόρα» Αμερικής (1909) του Μανδρακίου, το οποίο παραδόθηκε και φυλάσσεται στον Δήμο. Ενδεχομένως ανάλογα αρχεία να υπάρχουν και στους παροικιακούς συλλόγους των παροικιών του Εμπορείου (1906), των Νικιών (1907) της Αμερικής «Παναγία Θερμανή» και «Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος», αντίστοιχα και του συλλόγου «Γνωμαγόρα» (1921) της Αθήνας, που έδρασαν στις αρχές του 20ού αιώνα.

ζ) Σε συλλογές ιδιωτών, δικαιοπρακτικά κυρίως έγγραφα (προικοσύμφωνα, διαθήκες κτλ.) που θα παρακληθούν οι κάτοχοί τους να τα θέσουν στη διάθεση της Επιτροπής για καταγραφή.

Σκοπός της υπό σύσταση Επιτροπής θα είναι να εντοπίσει το διάσπαρτο αυτό υλικό και να δρομολογήσει την καταγραφή και διαφύλαξή του σε ειδικό χώρο, ενδεχομένως στη Βιβλιοθήκη ή σε άλλο χώρο κατάλληλα διαμορφωμένο.

Θεωρείται σκόπιμο στην υπό σύσταση Επιτροπή να συμμετέχουν πρόσωπα ή φορείς που ασχολούνται με την ιστορική έρευνα του νησιού, καθώς και εκπρόσωποι τοπικών φορέων που κατέχουν αρχειακό υλικό.

Συγκεκριμένα η υπό σύσταση 5μελής Αρχειακή Επιτροπή Δήμου Νισύρου, θα μπορούσε να αποτελείται από τους ακόλουθους:

α) Ένα εκπρόσωπο της νισυριακής παροικίας της Ρόδου, γνώστη του αντικειμένου, που θα είναι και ο συντονιστής του έργου, συνεργαζόμενος με τις αρμόδιες υπηρεσίες του Νομαρχιακού Αρχείου της Ρόδου.

β) Ένα εκπρόσωπο της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, που εδρεύει στην Αθήνα, που θα μπορεί να συνεργάζεται με τα κεντρικά γραφεία των Γ.Α.Κ.

γ) Τον Ηγούμενο της Ιεράς Μονής Σπηλιανής, που είναι και Αρχιερατικός Επίτροπος.

δ) Ένα νισυριακής καταγωγής καθηγητή του Γυμνασίου – Λυκείου ή ένα δάσκαλο του Δημοτικού Σχολείου με σχετικά ενδιαφέροντα.

ε) Έναν τακτικό δημοτικό υπάλληλο, κατά προτίμηση τον Προϊστάμενο του Δήμου.

Είναι αυτονόητο ότι η Δημοτική Αρχή θα στηρίζει γραμματειακά το έργο της Επιτροπής.

Η Νίσυρος με την πλούσια ιστορία της δεν θα πρέπει να υστερήσει στην προσπάθεια των Γ.Α.Κ. να καταγραφεί και να διαφυλαχθεί ό,τι έχει διασωθεί από τη φθορά του χρόνου και από την αβελτηρία όσων στο παρελθόν διαχειρίστηκαν αρχειακό υλικό. Έχουμε ιερή υποχρέωση να διαφυλάξουμε ως παρακαταθήκη ό,τι μαρτυρεί τον κοινωνικό και πολιτικό βίο των προγόνων μας.

Ρόδος Οκτώβριος 2013

Μιλτ. Λογοθέτης

Πηγή: Αρχείο Μιλτιάδη Λογοθέτη.

[6]

Απόσπασμα από το πρακτικό αρ. 13/2013 της 2 Νοεμβρίου 2013 του Δημοτικού Συμβουλίου Νισύρου με θέμα τη συγκρότηση Τοπικής Αρχειακής Συλλογής στον Δήμο Νισύρου

Στο Μανδράκι Νισύρου, σήμερα την 02/11/2013, ημέρα Σάββατο και ώρα 18.00 το Δημοτικό Συμβούλιο συνήλθε σε τακτική συνεδρίαση στην αίθουσα συνεδριάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου, ύστερα από πρόσκληση του προέδρου με αριθμό πρωτοκόλλου 3142/29-10-2013, που δημοσιεύθηκε και επιδόθηκε με αποδεικτικό στους δημοτικούς συμβούλους σύμφωνα με το άρθρο 67 του Ν. 3852/2010.

Πριν από την έναρξη της συνεδριάσεως ο πρόεδρος διαπίστωσε ότι από τα 13 μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου ήταν:

Παρόντες:

1. Παπαδάκης Ιωάννης
2. Καρακωνσταντίνος Αντώνιος
3. Καζάντης Ευγένιος
4. Ασημακόπουλος Ευθ.
5. Σφακιανός Αχιλλέας
6. Ορσάρης Νικόλαος
7. Κουλάκης Ιωάννης

Απόντες:

1. Κιτρίνα Μαρία
2. Μάμμης Ιωάννης
3. Χατζηνικολάου Ιάκωβος
4. Αμαριώτης Γεώργιος
5. Πάχος Βασίλειος
6. Κυπραίος Ευστάθιος

Ο Δήμαρχος Καρακωνσταντίνος Νικόλαος προσκλήθηκε και παρίσταται στη συνεδρίαση.

Στη συνεδρίαση παρευρίσκεται και ο Ορσάρης Θρασύβουλος υπάλληλος του Δήμου για την τήρηση των πρακτικών.

Αφού διαπιστώθηκε απαρτία –καθώς από το σύνολο των 13 μελών ήταν παρόντα 7 μέλη, ο πρόεδρος κήρυξε την έναρξη της συνεδρίασης και εισηγούμενος το δέκατο τρίτο θέμα της ημερήσιας διάταξης έθεσε υπόψη του δημοτικού συμβουλίου τα εξής:

Πριν από αρκετά χρόνια το Αρχείο του Νομού Δωδεκανήσου είχε ζητήσει από τους Δήμους που έχουν αξιόλογο αρχειακό υλικό να προχωρήσουν στη σύσταση Τοπικής Συλλογής υπό την καθοδήγηση και εποπτεία των ΓΑΚ. Σε εκτέλεση αυτής της πρόσκλησης κρίνεται σκόπιμο πως η Νίσυρος με την πλούσια ιστορία της δεν πρέπει να υστερήσει στην προσπάθεια αυτή να καταγράψει ό,τι έχει απομείνει από τη φθορά του χρόνου και να είναι διαθέσιμο υλικό στους μελετητές του νησιού.

Παρατίθεται επιστολή του συμπατριώτη μας Μιλτιάδη Λογοθέτη.

Το Δ.Σ. λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω,

Αναγνωρίζει την ανάγκη να διαφυλαχθεί η ιστορική, κοινωνική και πολιτιστική κληρονομιά του νησιού, όπως εκφράζεται μέσα από τον γραπτό λόγο που διασώθηκε και

ΑΠΟΦΑΣΙΖΕΙ ΟΜΟΦΩΝΑ

α) Προτείνει τη σύσταση Αρχειακής Συλλογής, σύμφωνα με το άρθρο 17 παρ. 3 του Ν. 1946/1991 (ΦΕΚ. τ. Α' απ. 69/14.5.1991) περί Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ).

β) Τη συμμετοχή στην υπό σύσταση επιτροπή επιβοήθησης του έργου της επισήμανσης και καταγραφής του διαθέσιμου αρχειακού υλικού της Νισύρου, των παρακάτω προσώπων:

1. Μιλτιάδης Λογοθέτης (Ρόδος), συντονιστής
2. Κωνσταντίνος Χαροφύλης (Αθήνα), πρόεδρος της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών.
3. Στέφανος Καλλιστής (Νίσυρος), Αρχιμ. Ηγούμενος Ι. Μ. Σπηλιανής
4. Ιωάννης Κουλάκης (Νίσυρος), κοινωνιολόγος, καθηγητής Γυμνασίου, Λυκείου Νισύρου ή Απόστολος Καλούδης, δάσκαλος Δημοτικού Σχολείου Νισύρου.
5. Καλλιόπη Καραγιάννη, οικονομολόγος, Δήμος Νισύρου.

γ) Να προσφέρει ο Δήμος την αναγκαία για την επιβοήθηση του έργου της επιτροπής, γραμματειακή στήριξη.

Η απόφαση αυτή πήρε αύξοντα αριθμό 115/2013.

Αφού αναγνώστηκε το πρακτικό αυτό υπογράφεται ως ακολούθως.

Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ:
Καρακωνσταντίνος Ν.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ:
Παπαδάκης Ιω.

ΤΑ ΜΕΛΗ:

Ορσάρης Νικόλαος
Καρακωνσταντίνος Αντ.
Καζάντης Ευγένιος
Σφακιανός Αχιλλέας
Κουλάκης Ιωάννης
Ασημακόπουλος Ευθ.

Πηγή: Δήμος Νισύρου.

[7]

**Επιστολή Μιλτιάδη Λογοθέτη,
προς την Προϊσταμένη των ΓΑΚ – Αρχείο Νομού Δωδεκανήσου
με κοινοποίηση στον Δήμαρχο Νισύρου Χριστοφή Κορωναίο (2014)**

Επικείμενης της επίσκεψής σας στη Νίσυρο για να διαπιστώσετε, σύμφωνα με την απόφαση της Εφορίας των ΓΑΚ, αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις για τη σύσταση της προταθείσης από τον Δήμο Νισύρου (απόφαση 115/2 Νοεμβρίου 2014) Τοπικής Αρχειακής Συλλογής, προκειμένου να εντοπίσει και να καταγράψει το υπάρχον αρχειακό υλικό του νησιού, θεώρησα πως θα διευκόλυνα το έργο σας ευρισκόμενος στη Νίσυρο να κάμω μία πρόχειρη έρευνα από την οποία προέκυψε ότι υπάρχει αρχειακό υλικό της ύστερης Τουρκοκρατίας και Ιταλοκρατίας στα ακόλουθα σημεία:

α) Στην Ιερά Μονή Σπηλιανός, Ηγούμενος Αρχιμ. π. Στέφανος.

β) Στο Δήμο Νισύρου (Μανδράκι) στο υπόγειο του Δημαρχείου και στα Γραφεία του Ληξιαρχείου (παλιά ληξιαρχικά βιβλία), του ΚΕΠ (παλιά Κτηματολόγια «Μάνα») και διάσπαρτα σε άλλα Γραφεία. Επίσης στην αποθήκη της «Αφαλάτωσης» και στη Δημοτική Βιβλιοθήκη, το Αρχείο του Συλλόγου Νισυρίων Αμερικής «Γνωμαγόρας» (1909).

γ) Στα Γραφεία της πρώην Κοινότητας Εμπορείου στους Πάλους, το αρχείο της Κοινότητας.

δ) Σε δωμάτιο του συγκροτήματος του Ναού της Παναγίας Θεοτόκου των Νικιών, το αρχείο της Κοινότητας Νικιών.

ε) Στο Εκκλησιαστικό Μουσείο (Μανδράκι) κυρίως Ευαγγέλια παλιών εκδόσεων προερχόμενα από την Σπηλιανή και την Ποταμίτισσα.

στ) Στο Δημοτικό Σχολείο Μανδρακίου το αρχείο της Ομηρείου Κοινοτικής Σχολής (1909-1945).

ζ) Στον συμβολαιογράφο Κω Εμμ. Φρουζάκη οι κώδικες συναλλακτικών πράξεων και άλλα έγγραφα, που παραλήφθηκαν από τον Ειρηνοδίκη Νισύρου, όταν καταργήθηκε το Ειρηνοδικείο.

η) Μένει προς διερεύνηση πού βρίσκεται το αρχείο των Δημοτικών Σχολείων του Εμπορείου και των Νικιών, όπως επίσης και τα εκκλησιαστικά αρχεία της Ποταμίτισσας, της Θεοτόκου των Νικιών, του Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου, της Θεοτόκου επίσης του Εμπορείου και της Παναγίας της Κυράς.

θ) Τέλος πρέπει να διερευνηθεί και η ύπαρξη αρχειακού υλικού σε χέρια ερευνητών της ιστορίας του νησιού, ένα μέρος των οποίων έχει δημοσιευθεί.

Το αρχειακό υλικό της Νισύρου, εκτός εκείνου που φυλάσσεται σε ασφαλές μέρος στη Μονή της Σπηλιανής θα πρέπει σε πρώτη φάση να συγκεντρωθεί σε ασφαλή χώρο, να καταγραφεί πρόχειρα για να γίνει στη συνέχεια η κατάλληλη επιστημονική παρουσίαση.

Το αρχείο ενδείκνυται να συστεγαστεί στη Βιβλιοθήκη σε κατάλληλο χώρο και ως τέτοιο προσφέρεται το νεοκλασικό κτίριο του Αποστολίδη, που παραχωρήθηκε στο Δήμο για πνευματικές δραστηριότητες.

Ο νέος Δήμαρχος του νησιού κ. Χριστοφής Κορωναίος είναι ενήμερος της προσπάθειας αυτής και είμαι βέβαιος ότι θα σας παράσχει κάθε διευκόλυνση να εκπληρώσετε την αποστολή σας.

Με τιμή

Ρόδος 29 Αυγούστου 2014

Μιλτιάδης Λογοθέτης

Πηγή: Μιλτιάδης Λογοθέτης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βολανάκης Ιωάννης*, «Ανέκδοτα έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας από το Αρχείο της Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου», “Νισυριακά”, τόμος ΙΣΤ’, 2005.
- Βολανάκης Ιωάννης*, «Πενήντα ανέκδοτα έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας από το Αρχείο της Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου, 1780-1837)», “Νισυριακά”, τόμος ΙΖ’, 2007.
- Βρανούση Έρα*, «Έγγραφα της Μονής Πάτιμου - Αυτοκρατορικά», ΕΙΕ/ΙΒΕ, 1980.
- Βρετανική Στρατιωτική Διοίκηση Δωδεκανήσου*, «Η εφημερίς της Δωδεκανήσου», Φεβρουάριος 1946.
- Γιαννόπουλος Γιάννης, Οικονομοπούλου Ξένη, Κατσουλάκος Θεόδωρος*, «Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές», ΟΕΔΒ, 1986.
- Δρούλια Λουκία*, «Σύγχρονα αρχεία και ιστορική έρευνα», 1991.
- Εταιρεία Νισυριακών Μελετών*, «Σπηλιανής Αρχείον – Ανέκδοτα έγγραφα (1718-1950) της Ιεράς Μονής Παναγίας Σπηλιανής», τόμος Α’ (1718-1950) και τόμος Β’ (1910-1950), 1999.
- Η Καθημερινή εφ. Ντοκουμέντα* 1919-1922 «Γιατί ηττηθήκαμε;», Ν. Στράτος, Αν. Παπούλας, (144/2022) και «Πώς επήλθεν η καταστροφή;», Γεώργιος Χατζηανέστης, (143/2022).

- Ιερά Μητρόπολις Λέρον, Καλύμνου και Αστυπалаίας*, «Η Παναγία του Κάστρου» (συλλογική εργασία), 1989.
- Ιερά Μονή Ιωάννου Θεολόγου*, «Πάτιμος – Παρουσία, 1968» (Συλλογικό έργο, Δ. Ζακυνθινός, Α. Κομίνης, Έρα Βρανούση, Στ. Παπαδόπουλος, Μ. Χατζηδάκης κ.ά.).
- Καρπάθιος Ι. Εμμανουήλ*, Μητροπολίτης Κω, «Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Κω», τεύχη Α-Δ, 19958-1962.
- Κασσώτης Μανώλης*, «Δωδεκανησιακή παρουσία στην Αμερική», τόμοι Α-Β/2014.
- Κέντρης Σταύρος*, «Αρχείο Ιεράς Μονής Σπηλιανής Νισύρου – Κωδικοποίηση», “Νισυριακά”, τόμος ΙΓ’, 1994.
- Κέντρης Σταύρος*, «Παλαιά έγγραφα Νικειών», “Νισυριακά”, τόμος Ζ’, 1981.
- Κομίνης Αθανάσιος*, «Πίνακες χρονολογημένων πατριακών κωδίκων», 1988.
- Κουμέντος Νικίτας*, «Κανονισμός της Φιλεκαπαιδευτικής Αδελφότητας “Η Νίσυρος”, εν Κωνσταντινουπόλει 1876», Νισυριακά, τόμος ΙΒ’, 1998.
- Κουτελάκης Χάρης*, «Ιστορικό Αρχείο Τήλου», έκδοση ΣΓΤΔ 1979.
- Κουτελάκης Χάρης*, «Ποικίλα έγγραφα από τα Νικειά Νισύρου», “Νισυριακά”, τόμος ΣΤ’, 1978.
- Κουτελάκης Χάρης*, «Τα Νικειά της Νισύρου 1760-1948 μέσα από το Αρχείο του Σταύρου Χαροφύλη», “Νισυριακά”, τόμος ΙΒ’, 1993.
- Κουτελάκης Χάρης*, «Τήλος νήσος: Άρωμα Αμαράκινο. Ιστορία του νησιού και των ανθρώπων του. Εξιστόρηση δια παραθεμάτων και τεκμηρίων», τόμοι Α’-Β’, 2008.
- Κυριακίδου – Μπακούλη Δανάη*, «Δικαιοπρακτικά έγγραφα Ρόδου», 1832-1925», 2019.
- Κυριακίδου – Μπακούλη Δανάη*, «Έντυπα λειτουργικά βιβλία (μέσα του 16ου αι. –αρχές 20ού αι.), τόμος Α’, 1997.
- Λιβάνη Λένα – Φωτεινή Κωνσταντοπούλου*, «Δωδεκάνησος – Η μακρά πορεία προς την Ενσωμάτωση – Διπλωματικά έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών», 1997.
- Λογοθέτης Μιλτιάδης*, «Η Ομήρειος Κοινοτική Σχολή Μανδρακίου Νισύρου στα χρόνια της δουλείας (1909-1945)», 2007.
- Λογοθέτης Μιλτιάδης*, «Οι πρωτοπόροι του λιμανιού της Νισύρου στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας (1885-1912)», 1981.
- Λογοθέτης Μιλτιάδης*, «Οι Κοινοτικοί Θεσμοί στα Δωδεκάνησα κατά τα χρόνια της δουλείας (1522-1945)», 2017.
- Λογοθέτης Μιλτιάδης*, «Νίσυρος – Αναπτυξιακά ανέλεκα (1960 - 2020)», 2022.
- Λογοθέτης Μιλτιάδης*, «Ο Δωδεκανησιακός Τύπος (1848-2008)», 2010.
- Λογοθέτης Μιλτιάδης*, «Όψεις του πολιτικού και οικονομικού βίου των Δωδεκανησίων κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας (1821-1912)», 1994.
- Λογοθέτης Μιλτιάδης*, «Τα κτηματολόγια της Νισύρου κατά τα χρόνια της δουλείας (1785-1945)», 1987.
- Μαξούτογλου Σούλα*, «Νισυριακή παροιμία της Κωνσταντινουπόλεως», “Νισυριακά”, τόμος ΙΘ’, 2011.
- Ματθαίου Σοφία*, «Σύγχρονα αρχεία, φάκελλοι και ιστορική έρευνα», 1999.
- Νυσταζοπούλου Μαρία*, «Έγγραφα Πάτιμου Δημοσίων Λειτουργών», 1980.
- Παπαναστασίου Νικόλαος*, «Καστελλόριζο, το μαργαριτάρι του Λεβάντε», (2004).

- Σακελλαρίδης Κώστας**, «Ιστορικά έγγραφα Νισύρου», “Νισυριακά Χρονικά”, τεύχος 14 Ιανουάριος 1957, τεύχος 23 Ιούλιος – Αύγουστος 1958.
- Σακελλαρίδης Κώστας**, «Κωνσταντίνος Σακελλαρίου, ο μετέπειτα Κωνσταντίνος Ξένος», 1993.
- Σακελλαρίδης Κώστας**, «Ο Δήμαρχος Γεώργιος Καμμάς (περίοδος 1916-1920)», “Νισυριακά”, τόμος Ζ΄, 1981.
- Σακελλαρίδης Νικήτας**, «Παναγία Σπηλιανή», “Νισυριακά”, τόμος ΣΤ΄, 1978.
- Σακελλαρίδης Νικήτας**, «Σωματειακή δράση των Νισυρίων», “Νισυριακά Χρονικά”, τεύχη 34-37/1960-1961.
- Σουρασή – Λογοθέτη Στεργία**, «Το Ιστορικό Αρχείο Δωδεκανήσου», “Δωδεκανησιακά Χρονικά”, τόμος Γ΄/1984.
- Σφακιανός Νίκος**, «Περίληπτική ιστορική αναδρομή της 100χρονης νισυριακής συλλογικής παρουσίας στην Αμερική», “Νισυριακά”, τόμος ΙΣΤ΄, 2000.
- Τσαλαχούρης Κώστας**, «Δωδεκάνησα – Σελίδες ιστορίας, 1522-1912», 1996.
- Τσαλαχούρης Κώστας**, «Η οικονομική πολιτική της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα», 2000.
- Τσιροπανλής Ν. Ζαχαρίας**, «Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών (1421-1453)», 1995.
- Τσιροπανλής Ν. Ζαχαρίας**, «Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα, 1912-1943», 1998.
- Τσιροπανλής Ζαχαρίας**, «Γαμήλιες συμπεριφορές στο Αιγαίο – Το παράδειγμα της Νισύρου (19ος αι.)», 2018.
- Στέφανος Καλλιστής**, Αρχιμανδρίτης, «Βιβλιοθήκη – Αρχείο Ιεράς Μονής Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου», 1997.
- Τόλιου Ειρήνη**, «Ο ρόλος και η δράση των ΓΑΚ. Ένας θεματοφύλακας με στρατηγική θέση στην άκρη του Αιγαίου», “Δωδεκανησιακά Χρονικά”, τόμος ΚΘ΄/2021.
- Υπουργεία Εξωτερικών και Παιδείας**, «Αρχείο Ιταλικής Διοίκησης Δωδεκανήσου (1912-1945)», 2002.
- Υπουργείο Εξωτερικών – Πανεπιστήμιο Αθηνών**, «Δωδεκάνησα. Η μακρά πορεία προς την Ενσωμάτωση – Διπλωματικά Έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών», 1997.
- Φαντζής Εμμανουήλ**, «Συμβολή εις την ιστορίαν της Εκπαιδεύσεως της Νισύρου», “Νισυριακά”, τόμος Δ΄/1972.
- Χαρτοφύλης Γιάννης**, «Ο Σύλλογος Νισυρίων Αθηνών - Πειραιώς “Ο Γνωμαγόρας”», 2010.
- Χατζηφώτης Μ. Ιωάννης**, «Η Ιερά Μονή Πανορμίτου Σύμης», έκδοση ΣΓΤΔ, 1978.
- Χιώτης Π. Μιχαήλ**, «Η Τοπική Αυτοδιοίκηση κατά τις περιόδους Τουρκοκρατίας και Ιταλοκρατίας στην παλαιά πρωτεύουσα της Καρπάθου Απέριον, 1796-1943», 2013
- Χρυσούλης Ι. Γεώργιος**, «Εφορεία Σχολών και Εκκλησιών Λέρου (1889-1912) – Αρχεία Ιεράς Μητροπόλεως [Λέρου, Καλύμνου, Αστυπάλαιας], 2012.

ΝΙΣΥΡΟΣ, Η ΠΟΡΦΥΡΙΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ένα γενικό Ιστορικό Διάγραμμα*

 Τούλα Μαρκέτου
Αρχαιολόγος

Συντεταγμένες: 36° 35' 12'N 27° 09'32'E (στο ψηλότερο σημείο του νησιού)

*Κάλυδναν δὲ καὶ Νίσυρον τὸ μὲν ἀρχαῖον Κᾶρες κατώκησαν,
μετὰ δὲ ταῦτα Θετταλὸς ὁ Ἡρακλέους ἀμφοτέρας τὰς νήσους
κατεκτήσατο.*

Διόδωρος Σικελιώτης, Βιβλίο 5, κεφ. 54, 1,1.

Η Νίσυρος¹, η *Πορφύρις* των αρχαίων, είναι ένα μικρό νησί της Δωδεκανήσου, έκτασης 41,2 τ. χλμ., και υψομέτρου 698 μ., που βρίσκεται ανάμεσα στην Κω και την Τήλο. Πρόκειται για ένα ενεργό ηφαιστείο, το νεότερο του τόξου του Νοτίου Αιγαίου, με δύο τουλάχιστον μεγάλες εκρήξεις τα τελευταία 45.000 χρόνια. Η πρώτη κορυφή του νησιού αναδύθηκε από τη θάλασσα πριν από περίπου 150.000 χρόνια σχηματίζοντας ηφαιστειακό κώνο, διαμέτρου περίπου 7 χλμ. και ύψους περίπου 700 μ. Οι εκρήξεις των ιστορικών χρόνων, που οφείλονται στον υπέρθερμο ατμό στο υπέδαφος του νησιού, δημιουργούν υδροθερμικούς κρατήρες, με μεγαλύτερο τον επιβλητικό κρατήρα Στέφανο και τους κρατήρες Πολυβώτη, Αλέξανδρο και Μικρό Πολυβώτη².

Σύμφωνα με τη μυθολογία, η Νίσυρος δημιουργήθηκε από ένα κομμάτι

* Για τη βιβλιογραφική έρευνα και τη συγκέντρωση αρκετών από τις πληροφορίες για τη συγγραφή του παρόντος Ιστορικού Διαγράμματος σημαντική ήταν η συμβολή της αρχαιολόγου Πορτοκαλένιας Βρατσάλη, την οποία ευχαριστώ και από τη θέση αυτή. Σημειώνεται ότι αναλυτικότερη παρουσίαση της αρχαίας ιστορίας της Νισύρου έχει παρουσιασθεί από τον Βασίλειο Γ. Παπακώστα σε παλαιότερους τόμους των Νισυριακών (Παπακώστας 1969 - Παπακώστας 1972).

1 Φιλήμονος Τσοποτού 2001 - Φιλήμονος Τσοποτού 2005 - Φιλήμονος Τσοποτού 2011, 308-309.

2 Βουγιουκαλάκης 1998 Βουγιουκαλάκης 2001 - Fytikas-Vougioukalakis (επιμ.) 2005 - Francalanci-Vougioukalakis - Perini- Manetti2005 - Vougioukalakis-Fytikas 2005.

της Κω, το οποίο κατά τη διάρκεια της Γιγαντομαχίας έριξε ο θεός Ποσειδώνας επάνω στον γίγαντα Πολυβώτη. Το όνομά της πιθανολογείται, χωρίς να είναι βέβαιο, ότι προέρχεται από το ρήμα *νέω* που σημαίνει πλέω και *σύρω* ή από φοινικική λέξη, που σημαίνει *απόκομμα*, *θραύσμα* ή *εποπτεία*. Σύμφωνα με την παράδοση, κατοικήθηκε από Πελασγούς, Κάρες και τους Φοίνικες, ξακουστούς για την κατεργασία της άφθονης στο νησί πορφύρας.

Η αρχαιότερη κατοίκηση ανάγεται στα 4500/4300-3200 π.Χ. από σποραδικά ευρήματα στην περιοχή του Εμπορειού³ και την παρουσία οψιανών στην περιοχή του αρχαίου νεκροταφείου στον Άη Γιάννη στο Μανδράκι⁴. Κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού ΙΙ (2800/2700-2400 π.Χ.) η Νίσυρος, από την οποία λέγεται ότι προέρχεται ένα Πρωτοκυκλαδικό ΙΙ ειδώλιο του τύπου των Δωκαθισμάτων⁵ και τρία πήλινα αγγεία της Πρωτοχαλκής ΙΙ⁶, που εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Νισύρου, αναπτύσσει σχέσεις με τα γειτονικά νησιά, ιδίως την Κω, τις Κυκλάδες, τη Μικρά Ασία και την ενδοχώρα της, όπου ο πολιτισμός γνωρίζει μεγάλη άνθηση.

Η πρώιμη γνώση της μεταλλουργίας, όπως μαρτυρούν οι δύο χοάνες για το λιώσιμο του χαλκού από το Γυαλί, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους σταθμούς στην ιστορία της πολυνησίας της Νισύρου⁷, ενώ η παλαιότερη κατοίκηση του νησιού εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο των πολύπλοκων μετασχηματισμών και της εξάπλωσης των ανθρώπων στα νησιά του Αιγαίου και στα τολμηρά ταξίδια τους για την απόκτηση αντικειμένων γοήτρου από την Μήλο και την μακρινή Ανατολία, αλλά στη διακίνηση του οψιανού του Γυαλιού⁸ που οδήγησαν στην εξέλιξη της ναυσιπλοΐας.

Η παρουσία όμως του οψιανού και η στρατηγική θέση του Γυαλιού συνέχισε να προσελκύει τους ταξιδιώτες του προϊστορικού Αιγαίου κατά την 3^η και τουλάχιστον έως τα μέσα της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ.. Το γεγονός ότι στην Μινωική Κρήτη έχουν βρεθεί περίτεχνα λίθινα αγγεία από οψιανό του Γυαλιού⁹ και οι επισκέψεις στη νησίδα συνεχίζονταν και κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, κυρίως έως τα μέσα της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. για την εξόρυξη οψιανού, δεν μπορεί να άφησε ανεπηρέαστη και τη γειτονική Νίσυρο, καθώς η προϊστορία της και η ιστορία της είναι συνδεδεμένη με το Γυαλί.

3 Μαρκέτου 2011, 346 αρ.19

4 Φιλήμονος Τσοποτού 1980. Φιλήμονος Τσοποτού 1993.

5 Kekule 1891, 220 no575 - Herbst 1936, 770 - Rhode 1974 - Bean and Cook 1957,119 - Hope Simpson & Lazenby 1962,169 - Rhode 1974, 152, πίν. 9:1 - Marketou 2010, 767. Σήμερα στη Συλλογή Αρχαιοτήτων του Βερολίνου (Berliner Antiken-Sammlung).

6 Κωνσταντινόπουλος 1965.

7 Σκανδαλίδης 1994 - Σάμψων, 1996 - Μαρκέτου 2011, 343 - Μαρκέτου, υπό εκτύπωση.

8 Σάμψων 1984 - Buchholz-Atlhaus 1982 - Buchholz 2007 - Μαρκέτου 2008, 234-235.

9 Μαρκέτου 2009, 236 - Μαρκέτου 2011, 330.

Τον 12 αι. π.Χ. συμμετέχει στην Τρωική εκστρατεία, σύμφωνα με τον Ομηρικό κατάλογο πλοίων, ενώ τη συνέχεια της μυκηναϊκής παρουσίας στον 11^ο αι. φανερώνει μυκηναϊκός ψευστόστομος αμφορίσκος που είχε βρεθεί στην περιοχή ανάμεσα στο Δάλι και την Αγία Τριάδα, επάνω από το Μανδράκι.

Ενδείξεις για την χρήση του χώρου κατά τον 8^ο και 7^ο αι. π.Χ. έχουν εντοπισθεί και στην ακρόπολη του Παλαιόκαστρου¹⁰, οι οποίες συνεχίζονται και στον 6^ο αι. π.Χ., πριν από την οικοδόμηση της λαμπρής οχύρωσης του 4^{ου} αι. π.Χ.¹¹. Στους αρχαϊκούς χρόνους (7^{ος} και τον 6^{ος} αι. π.Χ.) το νησί γνωρίζει μεγάλη ακμή αναπτύσσοντας στενές σχέσεις με την Κόρινθο, την Ανατολική Μεσόγειο και τα απέναντι μικρασιατικά παράλια. Αυτό διαπιστώνεται από τα κτερίσματα των νεκροταφείων στο Μανδράκι όπου επικρατεί το τιμητικό για τους νεκρούς έθιμο της καύσης, όπως στη Ρόδο και την Κω¹².

Η ναυμαχία της Σαλαμίνας, το 480 π.Χ., βρίσκει τη Νίσυρο στο πλευρό των Περσών, υπό την βασιλίςσα της Αλικαρνασσού Αρτεμισία. Τον 5^ο αι. π.Χ. το νησί αποτελεί μέλος της Αθηναϊκής συμμαχίας, αλλά μετά την ήττα των Αθηναίων στον Πελοποννησιακό πόλεμο και έως το 394 π.Χ., εξαρτάται πολιτικά από την Σπάρτη. Το γεγονός ότι η Νίσυρος γνωρίζει μεγάλη ακμή τον 4^ο αι. π.Χ. αποδεικνύεται και από την ισχυρή και σπουδαία οχύρωση στο Παλαιόκαστρο, την καλύτερα διατηρημένη οχύρωση στο Αιγαίο¹³. Από τα μέσα του 5^{ου} και όλον τον 4^ο αι. π.Χ. επικρατεί το έθιμο του εγγυητισμού των νεκρών σε πήλινες σαρκοφάγους και μεγάλα αγγεία, με κτερίσματα από τα κεραμικά εργαστήρια της Αττικής¹⁴. Η Νίσυρος στη συνέχεια, από το 355 έως το 332 π.Χ., βρίσκεται υπό τον έλεγχο του σατραπεί της Καρίας Μουσώλου.

Ανεξάρτητο κράτος, που εκδίδει ψηφίσματα, με επώνυμο άρχοντα, δικό της νόμισμα γίνεται από το τέλος του 4^{ου} έως τον 3^ο αι. π.Χ.¹⁵

Από το 201/200 π.Χ. έως τους ύστερους αυτοκρατορικούς χρόνους υπάγεται πλέον στο ροδιακό κράτος, αποτελώντας έναν από τους δήμους του¹⁶. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Κρητικού πολέμου, που ξέσπασε το 205/204 π.Χ., οι Κρήτες πιθανώτατα λεηλατούν τη Νίσυρο, όπως συμβαίνει με την Κω και την Κάλυμνο. Οι αγώνες συνεχίζονται κατά τον Β΄ Μακεδονικό πόλεμο, από το 201 με τη νίκη του Φίλιππου εναντίον των Ροδίων, τη λεηλασία της Περγάμου,

10 Ross1843 - Φιλίμωνος Τσοποτού 2011, 312.

11 Ζερβουδάκη 1970 - Μπαϊράμη 2012.

12 Jacorí 1932-33 Φιλίμωνος Τσοποτού 1980 - Φιλίμωνος 1993 - Φιλίμωνος Τσοποτού 2011, 310-311.

13 Φιλίμωνος Τσοποτού 2011, 313 - Φιλίμωνος Τσοποτού 1999 - Φιλίμωνος Τσοποτού 2013.

14 Φιλίμωνος Τσοποτού 2011, 311.

15 Παπαχριστοδούλου 1993, 41.

16 Frazer-Bean 152 - Παπαχριστοδούλου 2004, 441-442.

την εισβολή στην Καρία και τη Ροδιακή Περαία¹⁷. Μετά την ήττα του Φίλιππου του Ε' από τους Ρωμαίους στις Κυνός Κεφαλές, το 197 π.Χ., θα επιτευχθεί ειρήνη με την παρέμβαση της Ρώμης, οπότε η Νίσυρος θα περάσει για λίγο στη μακεδονική κυριαρχία, Το 164 π.Χ., μετά τη σύναψη συνθήκης της Ρόδου με τους Ρωμαίους, η Νίσυρος προσδένεται στο άρμα της Ρώμης. Το 41 π.Χ., με εντολή του Μάρκου Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, καταστρέφεται, ως τιμωρία για τη μη καταβολή του επιβληθέντος πρόσθετου φόρου.

Η Νίσυρος της ύστερης αρχαιότητας είναι γνωστή από ένα σύνολο επιτυμβίων μνημείων¹⁸, που σήμερα εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο, ενώ δεν είναι αμέτοχη στο ευρύτερο δίκτυο των οικονομικών ανταλλαγών της ύστερης αρχαιότητας¹⁹. Η ανέγερση παλαιοχριστιανικών βασιλικών²⁰ και διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, αποτελούν ενδείξεις και για την παρουσία οικισμών πλησίον των βασιλικών και μαρτυρούν τη διάδοση του χριστιανισμού στη Νίσυρο από τον 4^ο έως τον 7^ο αι. μ.Χ. Ωστόσο, λιγοστές είναι οι πληροφορίες για το νησί από τον 8^ο μέχρι τον 10^ο αι. μ.Χ.²¹ Πληροφορίες για τον 11^ο αι. αντλούνται από τα διασωθέντα έργα τέχνης σε τοιχογραφίες και στην γλυπτική²². Κατά τη βυζαντινή περίοδο²³, ανήκει διοικητικά άλλοτε στις Κυκλάδες και άλλοτε στις Σποράδες και αργότερα στο θέμα της Σάμου. Ανακάμπτει με τη δημιουργία Επισκοπής από τα τέλη του 10^{ου} ή τις αρχές του 11^{ου} έως τον 12^ο αι., με το μαρμάρινο μεσοβυζαντινό τέμπλο στο καθολικό της μονής της Παναγίας Σπηλιανής²⁴ και τον ναό της Παναγίας Φανερωμένης στην Καρδιά, κτισμένο τον 12^ο αι.,²⁵ να μαρτυρούν την ακμή του. Το 1233 η Νίσυρος, μαζί με τα υπόλοιπα νησιά, εντάσσεται στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, η οποία όμως εμποδίζεται στην άσκηση εποπτείας τους, λόγω των διεκδικήσεων της Γένοβας και της Βενετίας. Το 1275 το νησί παραμένει ακυβέρνητο και κατά καιρούς γίνεται καταφύγιο πειρατών²⁶. Πληροφορίες για τον 13^ο αι. αντλούμε από τον τοιχογραφικό διάκοσμο των εκκλησιών²⁷.

Το 1314 το τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών²⁸ καταλαμβάνει, μετά τη Ρόδο και τη Νίσυρο. Κατά την Ιπποτοκρατία ιδρύονται τα κάστρα στο Μανδράκι²⁹, στα Νικιά, στο Άργος, το κάστρο της Παντονίκης στον Εμπορειό, και έ-

17 Καραναστάσης 1963 - Μπαϊράμη 2004, 459-458.

18 Bairami-Katsioti 2006.

19 Katsioti 2008.

20 Λαζαρίδης 1955 - Βολανάκης 1993, 310-312 - Κασιώτη-Παπαβασιλείου 2001.

21 Malamut 1988 - Βολανάκης ό.π, 312-336.

22 Κασιώτη-Παπαβασιλείου 2002 - Katsioti-Mastrochristos 2012.

23 Κασιώτη 1996-1997 - Κασιώτη 2002 - Κασιώτη 2004

24 Κασιώτη-Παπαβασιλείου 2002, 130-140 - Κασιώτη- Παπαβασιλείου 2011.

25 Κασιώτη 2002, 116 - Κάππας 2005.

26 Τσιρπανλής 1991, 27.

27 Κασιώτη 2011, 321.

28 Κόλλιας 2001β.

29 Στεφανίδου 2001 - Κόλλιας 2001α.

να κάστρο στη θέση Παρλέτια, κοντά στα Νικιά³⁰. Το 1382 παραχωρείται δια βίου στον Domenico d' Alemagna. Ωστόσο, το 1401, με την ενοικίαση του στον βαθύπλοτο τραπεζίτη Dragonino Clavelli συνεργάτη του Μεγάλου Μαγίστρου Juan Fernandez de Heredia, το νησί γνωρίζει μία περίοδο ακμής, όπως διαπιστώνεται από τη δωρεά της αμφίγραπτης Παλαιολόγιας εικόνας της Παναγίας και του Αγίου Νικολάου στην Σπηλιανή, τις εκτεταμένες εργασίες ανοικοδόμησης του κάστρου και της Αγίας Τριάδος στα Νικιά³¹. Από το β' μισό του 15^{ου} αι., με τις επιθέσεις των πειρατών, ο πληθυσμός μειώνεται. Το 1471 το Τάγμα των Ιπποτών απαλλάσσει τους κατοίκους του νησιού από την ετήσια εισφορά, λόγω της ένδειας όσων είχαν απομείνει στο νησί και το 1475 ο λατίνος επίσκοπος του νησιού, Pietro Utino, ζητά οικονομική ενίσχυση από τον Πάπα³².

Στις 6 Σεπτεμβρίου του 1522 η Νίσυρος παραδίδεται στους Οθωμανούς³³. Από τότε έως το 1912 αυτοδιοικείται από Δημογεροντία και οι κάτοικοι ασκούν ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, υπαγόμενοι στον Μητροπολίτη Ρόδου, καταβάλλοντας φόρο υποταγής στον Σουλτάνο, τον “μακτού”. Την περίοδο της ελληνικής επανάστασης του 1821, η Νίσυρος ενισχύει τον στόλο του Μιαούλη και του Κανάρη και οργανώνει καταφύγιο στο Γυαλί.

Το 1912 το νησί, μαζί με την υπόλοιπη Δωδεκάνησο, περνά στα χέρια των Ιταλών³⁴. Από την περίοδο αυτή σώζονται το σημερινό κτήριο του Λιμεναρχείου και του Αστυνομικού Σταθμού στο λιμάνι του Μανδρακίου και το κτήριο του Δημαρχείου, έργο Συμμακών τεχνιτών του 1931.

Μεταξύ των ετών 1945 και 1947, μετά την κατάρρευση του Ιταλικού φασιστικού καθεστώτος και σύντομη Γερμανική κατοχή, η Νίσυρος πέρασε στα χέρια των Άγγλων και το 1947 ενώθηκε επίσημα με την Ελλάδα. Μέχρι το 1940 ο πληθυσμός της αριθμούσε γύρω στους 3.200 κατοίκους, ενώ σύμφωνα με την απογραφή του 2021, οι κάτοικοι ανέρχονται στους 1.043. Διαμένουν στους τέσσερις οικισμούς³⁵ που διαθέτει η Νίσυρος, το Μανδράκι που είναι και η πρωτεύουσα, τους Πάλους, τον Εμπορείο και τα Νικιά. Το νησί διατηρεί έως σήμερα την ξεχωριστή αρχιτεκτονική του φυσιογνωμία, με ανέπαφο το φυσικό του περιβάλλον και ζωντανή την πλούσια πολιτιστική του παράδοση³⁶.

28 Κόλλιας 2001β.

29 Στεφανίδου 2001 - Κόλλιας 2001α.

30 Gerola 1915-1916.

31 Κατσιώτη 2004.

32 Τσιροπανλής 1985, σημείωση 5.

33 Κόλλιας 2001β.

34 Τσιροπανλής 1998 - Αντάπασης 2001.

35 Οικονομάκης 2001.

36 Λογοθέτης 2001.

Χρονολογικό διάγραμμα της Νισύρου

150.000 χρόνια πριν από σήμερα	Ανάδυση πρώτης κορυφής Νισύρου λόγω υποθαλάσσιας ηφαιστειακής έκρηξης
45.000 χρόνια πριν από σήμερα	Ηφαιστειακές εκρήξεις
4500/4300-3200 π.Χ.	Τελική Νεολιθική περίοδος
2800/2700-2400 π.Χ.	Πρωποχολική ΙΙ περίοδος
12 ^{ος} - 11 ^{ος} αι. π.Χ.	Μυκηναϊκή περίοδος
8 ^{ος} αι. π.Χ.	Γεωμετρική περίοδος
7 ^{ος} - 6 ^{ος} αι. π.Χ.	Αρχαϊκή περίοδος
480 π.Χ.	Ναυμαχία Σαλαμίνας στο πλευρό των Περσών, υπό την Αρτεμισία της Αλικαρνασσού
5 ^{ος} αι. π.Χ.	Μέλος Αθηναϊκής Συμμαχίας
404 - 394 π.Χ.	Πολιτική εξάρτηση από τη Σπάρτη
355 - 332 π.Χ.	Υπό τον έλεγχο του σατραπεί της Καρίας Μανυσώλου
Τέλη 4 ^{ου} - 3 ^{ου} αι. π.Χ.	Δημιουργία ανεξάρτητου κράτους
205/204 π.Χ.	Α΄ Κρητικός πόλεμος. Πολεμικό ανάθημα
200/201 π.Χ.	Υπαγωγή στο Ροδιακό κράτος
197 π.Χ.	Ήττα Φίλιππου Ε΄ από τους Ρωμαίους στις Κυνός Κεφαλές
164 π.Χ.	Πρόσδεση στο άρμα της Ρώμης
155-153 π.Χ.	Β΄ Κρητικός πόλεμος
4 ^{ος} -7 ^{ος} αι. μ.Χ.	Παλαιохριστιανική περίοδος
Τέλη 10 ^{ου} -αρχές 11 ^{ου} αι. μ.Χ.	Δημιουργία Επισκοπής
11 ^{ος} -12 ^{ος} αι. μ.Χ.	Ακμή του νησιού (τέμπλο Παναγίας Σπηλιανής και ναός Φανερομένης στην Καρδιά)
1233 μ.Χ.	Ένταξη στη Βυζαντινή αυτοκρατορία
1275 μ.Χ.	Το νησί παραμένει ακυβέρνητο και κατά καιρούς γίνεται καταφύγιο πειρατών
1314 - 1522 μ.Χ.	Κατάληψη από Τάγμα Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη
1382 μ.Χ.	Παραχώρηση στον Domenico d' Alemagna
1401 μ.Χ.	Ενοικίαση στον τραπεζίτη Dragonino Clavelli
Β΄ μισό 15 ^{ου} αι. μ.Χ.	Επιθέσεις πειρατών
1471 μ.Χ.	Απαλλαγή από ετήσια εισφορά φόρων στο Τάγμα Ιπποτών
1475 μ.Χ.	Μετάβαση επισκόπου στη Ρώμη για αίτημα οικονομικής ενίσχυσης από τον Πάπα
1522-1912 μ.Χ.	Τουρκοκρατία-Αυτοδιοίκηση από Δημογεροντία- Φόρος στον Σουλτάνο
1821-1828 μ.Χ.	Ενίσχυση ελληνικού στόλου κατά την επανάσταση του 1821
1912-1945 μ.Χ.	Ιταλοκρατία
1945-1947 μ.Χ.	Αγγλοκρατία μετά από σύντομη Γερμανική κατοχή
1947 μ.Χ.	Ένωση με την Ελλάδα

Βιβλιογραφία

- Αντάπασης, Α. Ν. 2001, “Από την Ιταλοκρατία στην Ενσωμάτωση”, στο *Νίσυρος. Το νησί του Πολυβώτη, Επτά ημέρες – ένθετο Καθημερινής* (Αθήνα 22. 7. 2001), 10-12.
- Bairami, K. - Katsioti, A. 2006, “Funerary monuments of Late Roman and Early Christian period from Nisyros”, *As Atene* LXXXIV, 581-636.
- Bean, G.E. - Cook, J.M. 1957, “The Carian Coast III”, *BSA* 52, 59-146.
- Βολανάκης, Ι.Η. 1993, «Συμβολή στην έρευνα των Χριστιανικών μνημείων της Νισύρου», *Νισυριακά* 12, 305-330.
- Βουγιουκαλάκης, Γ.Ε. 1998. *Στα γαλάζια ηφαίστεια: Νίσυρος*. Συμβούλιο Περιοχής Νισύρου.
- Βουγιουκαλάκης, Γ. 2001, “Όταν βρυχάται ο Πολυβώτης”, στο *Νίσυρος. Το νησί του Πολυβώτη, Επτά ημέρες – ένθετο Καθημερινής* (Αθήνα 22. 7. 2001), 13-14.
- Buchholz, H.G. – Althaus, E. 1982, *Nisyros. Giali Kos. Ein Vorbericht über archäologisch-mineralogische Forschungen auf griechischen Inseln*. Archäologische Obsidian-Forschungen. Band I. Mainz am Rhein.
- Buchholz, H.-G. 2007. «Γεωλογία και προϊστορική αρχαιολογία στη Νίσυρο και στο Γυαλί, δύο μικρά νησιά των Δωδεκανήσων», *Αρχαιολογικές Έρευνες και Ευρήματα στα Δωδεκάνησα. Ρόδος, Ιάλυσος, Κως, Νίσυρος και Γυαλί*. Γερμανία: Herausgeber, 210-227.
- Ζεφβουδάκη, Η. 1970, *ΑΔ* 25, *Χρονικά*, 518.
- Francalanci, L. - Vougioukalakis, G.E - Perini, G. - Manetti, P. 2005, “A West-East traverse along the magmatism of the south Aegean volcanic arc in the light of volcanological, chemical and isotope data”, στο Fytikas - Vougioukalakis (επιμ.) *The South Aegean Active Volcanic Arc. Present Knowledge and Future Perspectives*. Elsevier Book Spec. Series, Developments in Volcanology, Volume 7, 2005, Milos Conferences.
- Gerola, G. 1915-1916, “I monumenti medioevali delle tredici Sporadi – Parte Seconda”, *AS Atene* II, 1-101.
- Herbst, R. 1936. “Nisyros.” στο G. Wissowa & W. Kroll I (eds) *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* XVII. 1, 761-67. Stuttgart: J. B. Metzlerche Verlagsbuchhandlung.
- Hope Simpson S. R. & Lazenby J.F 1962. “Notes from the Dodecanese”, *The Annual of the British School at Athens* 57, 154-175.
- Hornblower, S. 1982, *Mausolus*, Oxford.
- Jacopi, G. 1932-33, “Scavi e ricerche di Nisiro”, *Clara Rhodos* VI-VII, Rodi, 469-552.
- Κάππας, Μ. 2005, Ο ναός της Παναγίας Φανερωμένης στη θέση Καρδιά της Νισύρου, *Βυζαντινά* 5, 423-455.
- Καρανασάσης, Α. 1963, «Η Κως, η Νίσυρος, η Κάλυμνος και οι γειτονικοί νήσοι κατά τον Κρητικό πόλεμον (205-204 π.Χ.)», *Νισυριακά* 1, 18-31.
- Κασιώτη, Α. - Παπαβασιλείου, Ε. 2001, «Παλαιοχριστιανική και βυζαντινή Νίσυ-

- ρος», στο Νίσυρος. *Το νησί του Πολυβώτη, Επτά ημέρες – ένθετο Καθημερινής* (Αθήνα 22. 7. 2001), 5-6.
- Κατσιώτη, Α. 2002, «Οι παλιότερες τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου του Πλακωτού στη Μαλώνα της Ρόδου. Παρατηρήσεις στην τέχνη του 11^{ου} αιώνα στα Δωδεκάνησα, *ΔΧΑΕ ΚΓ*», 105-120.
- Κατσιώτη, Α. 2004, «Αμφίγραπτη παλαιολόγια εικόνα στη Νίσυρο», *ΔΧΑΕ ΚΕ'*, 63-76.
- Katsioti, A. 2008, "Aspects of the Economic and Commercial Activity of Rhodes during Late Antiquity. The Case of Lamps", *Sailing in the Aegean. Readings on the economy and trade routes*. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 53, (επιμ. Ch. Papageorgiadou, A. Giannikouri), Athens, 189-208
- Κατσιώτη, Α. 2011. «Νίσυρος. Από τα Παλαιοχριστιανικά έως τα νεότερα χρόνια», στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης, Γ. Τασούλας, Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού (επιμ.), *Άγωνα Γραμμής. Ένα αρχαιολογικό ταξίδι στο Καστελλόριζο, στη Σύμη, στη Χάλκη, στην Τήλο και τη Νίσυρο*. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης & Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 319-323.
- Κατσιώτη, Α. – Παπαβασιλείου, Ε., 2011, «Μεσοβυζαντινή γλυπτική στη Λέρο και τη Νίσυρο». *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 23, 121–148. <https://doi.org/10.12681/dchae.348>
- Katsioti, A. - Mastrochristos, N. 2012. "The wall-paintings of Saint Constantine at Missochori: New evidence concerning middle Byzantine Nissyros, Greece", *Zograf* 36, 65-74.
- Κατσιώτη, Α. - Παπαβασιλείου, Ε. 2002, «Μεσοβυζαντινή γλυπτική στη Λέρο και τη Νίσυρο», *ΔΧΑΕ* 23, 121-148.
- Kekule, R. 1891. *Königliche Museen zu Berlin. Beschreibung der AntikenSkulpturen*. Berlin.
- Κόλλιας, Η.Ε. 2001α, «Τα κάστρα των Ιωαννιτών Ιπποτών στα Δωδεκάνησα», στο Ν. Ζαφειροπούλου, Μ. Καζάκου (επιμ.), *Ενετοί και Ιωαννίτες Ιππότες. Δίκτυα Οχυρωματικής Αρχιτεκτονικής*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων.
- Κόλλιας, Η. 2001β, «Ιπποτοκρατία - Τουρκοκρατία», στο *Νίσυρος. Το νησί του Πολυβώτη, Επτά ημέρες – ένθετο Καθημερινής* (Αθήνα 22. 7. 2001), 7-9.
- Κωνσταντινόπουλος, Γρ. 1965, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 20, *Χρονικά*, 602.
- Λαζαρίδης, Π. 1955, «Συμβολή εις την μελέτην των παλαιοχριστιανικών μνημείων της Δωδεκανήσου, *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1953*, Αθήνα, 227-248.
- Malamut, E. 1988, *Les îles de l'empire byzantin, VIIIe-XIIIe siècle*, Paris.
- Μαρκέτου, Τ. 2009, "Η προϊστορική Νίσυρος και το Γυαλί (4η - 2η χιλιετία π.Χ.)", *Νισυριακά* 18, 231-236.
- Marketou, T. 2010: "The small islands of the Dodecanese and the case of the south Dodecanese: Karpathos and Kasos in the Bronze Age", στο E. Cline (επιμ.), *Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*, Oxford: Oxford University Press, 766-774.

- Marketou, T. 2011: “Nisyros-Yali. From the Stone Age to the Bronze Age/Νίσυρος-Γυαλί. Από την Εποχή του Λίθου στην Εποχή του Χαλκού”, στο Ν. Χρ., Σταμπολίδης, Γ., Τασούλας, Μ. Φιλίμονος-Τσοποτού, (επιμ.)/ Stampolidis, N. Chr, Tassoulas, Y., Filimonos -Tsopotou, M.: *Άγωνα Γραμμή. Ένα αρχαιολογικό ταξίδι στο Καστελλόριζο, στη Σύμη, στη Χάλκη, στην Τήλο και τη Νίσυρο/Islands of the Beaten Track...An archaeological journey to the Greek islands of Kastellorizo, Symi, Halki, Tilos and Nisyros*, Αθήνα/ Athens: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης. Ίδρυμα Νικολάου και Ντόλλης Γουλανδρή/Museum of Cycladic Art. Nicholas and Dolly Goulandris Foundation. Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού/Hellenic Ministry of Culture and Tourism, 324-331, 339-347.
- Marketou, T. 2019: “Early Cycladic II and Early Bronze Age II finds from the Dodecanese: The case of the island of Kos”, στο M. Marthari, C. Renfrew, M.J., Boyd (επιμ.) 2019, Oxford and Havertown, Pennsylvania: Oxbow, 227-231.
- Μαρκέτου, Τ. (υπό δημοσίευση), «Αλληλεπιδράσεις, ανταλλαγές και μετασηματισμοί από τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική έως την 3η – αρχές 2ης χιλιετίας π.Χ.: Η πολυνησία της βόρειας Δωδεκανήσου», στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Βαθύ Αστυπάλαια. Πέντε χρόνια έρευνας σε ένα διαχρονικό παλίμψηστο του νησιωτικού Αιγαίου. Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας. Αστυπάλαια 14 Ιουλίου 2018*.
- Μπαϊράμη, Κ. 2004, «Πολεμικό ανάθημα από τη Νίσυρο», στο *Χάρις Χαίρε, Μελέτες στη μνήμη της Χάρης Κάντζια, Α'*, 451-464.
- Μπαϊράμη, Κ. 2012, «Ο δε δαίμων έφθασε τους χους: εγχυτρισμός νεαρού ατόμου από το Παλαιόκαστρο Νισύρου», στο *Δινήσσα. Τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμοπούλου*, Θεσσαλονίκη, 269-276.
- Οικονομάκης, Ρ. 2001, «Η νισυριακή κατοικία και Παραδοσιακοί οικισμοί» στο *Νίσυρος. Το νησί του Πολυβώτη, Επτά ημέρες – ένθετο Καθημερινής* (Αθήνα 22. 7. 2001), 15-19.
- Παπακώστας, Β. Γ. 1969, «Η Ιστορία της Νισύρου μέχρι της Αθηναϊκής Συμμαχίας», *Νισυριακά* 3, 49-141.
- Παπακώστας, Β. Γ. 1972, «Η Ιστορία της Νισύρου», *Νισυριακά* 4, 95-328.
- Παπαχριστοδούλου, Ι. Χ. 1993, «Σχέσεις Νισύρου και Ρόδου στην αρχαιότητα. Ο δήμος Νισυρίων στα πλαίσια της ενιαίας ροδιακής πολιτείας», *Νισυριακά* 12, 39-52.
- Παπαχριστοδούλου, Ι. Χ. 2004, «Νέα επιγραφή από τη Νίσυρο. Το νησί στον ελληνιστικό κόσμο του 3^{ου} αι. π.Χ.», στο *Χάρις Χαίρε, Μελέτες στη μνήμη της Χάρης Κάντζια, Α'*, 435-449.
- Rohde, E. 1974, “Die frühe bronze zeitlichen Kykladen figuren der Berliner Antiken-Sammlung”, *Forschungen und Berichte* 16, Archäologische Beiträge, 149- 159
- Ross L. 1843, *Reisen auf den griechischen Inseln* II, Stuttgart-Tübingen. Μεταφρασμένο το κείμενο του Ροσ από τη Λευκοθέα Γιαννίδη, στα *Νισυριακά* 10 (1987), 109-122.
- Σάμψων Α. 1984: «Ο οψιανός της Νισύρου και η διάδοσή του στο Αιγαίο», *Ανθρωπολογικά* 5, 63-74.

- Σάμψων Α. 1987, *Η νεολιθική κατοίκηση στα Δωδεκάνησα*. Αθήνα.
- Σάμψων Α. 1988, *Η νεολιθική κατοίκηση στο Γυαλί της Νισύρου*.
- Σάμψων Α. 1996, «Χωνευτήρια χαλκού», στο Γ. Α. Παπαθανασόπουλος (επιμ.) *Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*, 291.
- Σκανδαλίδης, Μ. Ε. 1994, *Ο νησιωτικός μικρόκοσμος του Δωδεκανησιακού Αρχιπελάγους: Νησίδες-Νησίδα (Βραχονησίδες)-Βράχοι. Γεωγραφική, Ιστορική και Ονοματολογική προσέγγιση*. Αθήνα.
- Spiteri, S.C. 1994, *Fortresses of the Cross, Hospitaller Military Architecture (1136-1798)*, 173-180, Malta: A Heritage Interpretation Services Publication.
- Spiteri, S.C. 2001, *Fortresses of the Knights*, 167-171, Malta: Book Distributors Limited.
- Στεφανίδου, Α. 2001, «Κάστρο Μανδρακιού», στο Ν. Ζαφειροπούλου, Μ. Καζάκου (επιμ.), *Ενετοί και Ιωαννίτες Ιππότες. Δίκτυα Οχυρωματικής Αρχιτεκτονικής*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων.
- Τσιροπανλής, Ζ. 1991, «Σελίδες από την μεσαιωνική ιστορία της Νισύρου (1306-1453)», *Δωδεκανησιακά* 2 (1967), (αναδ. στο *Η Ρόδος και οι νότιες Σποράδες στα χρόνια των Ιωαννιτών ιπποτών*, Ρόδος, 25-45).
- Τσιροπανλής, Ζ. 1986, «Μορφές διοικητικής αυτονομίας στα Δωδεκάνησα επί Ιπποτοκρατίας (Liberi ab omnibus servitutibus?)», *Δωδώνη* 15, τχ. 1, 9-67, (αναδ. στο *Η Ρόδος και οι νότιες Σποράδες στα χρόνια των Ιωαννιτών ιπποτών*, Ρόδος 1991, 149-205).
- Τσιροπανλής, Ζ. Ν. 1998. *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943*. Ρόδος.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ. 1980, «Νισυριακά 1», *ΑΔ* 35, *Μελέτες*, 60-86.
- Φιλήμονος, Μ. 1993, «Ανασκαφικές έρευνες στη Νίσυρο», *Νισυριακά* 12, 139-146.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ. 2001, «Και γένοιτο νήσος το βληθέν η Νίσυρος», στο *Νίσυρος. Το νησί του Πολυβώτη, Επτά ημέρες – ένθετο Καθημερινής (Αθήνα 22. 7. 2001)*, 2-4.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ. 2005, «Νίσυρος», στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Νησιά του Αιγαίου*, Αθήνα 2005, 354-355.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ. 2011, «Νίσυρος. Από τη Γεωμετρική περίοδο στην Ύστερη Αρχαιότητα», στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης, Γ. Τασούλας, Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού (επιμ.), *Άγωνα Γραμμής. Ένα αρχαιολογικό ταξίδι στο Καστελλόριζο, στη Σύμη, στη Χάλκη, στην Τήλο και τη Νίσυρο*. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης & Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 310-318.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ. 2013, «Το Παλαιόκαστρο της Νισύρου», *Νισυριακά* 20, 149-171.
- Vougioukalakis, G.E. – Fytikas, M. 2005, “Volcanic hazards in the Aegean area, relative risk evaluation, monitoring and present state of the active volcanic centers”, στο Fytikas –Vougioukalakis 2005, 161-183.

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗ ΝΙΣΥΡΟ

✍ **Καλλιόπη Μπαϊράμη**

Αρχαιολόγος

Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

Η ίδρυση του Αρχαιολογικού Μουσείου Νισύρου και η οργάνωση της μόνιμης έκθεσης, συνέβαλαν στον επανέλεγχο του επιγραφικού υλικού της νήσου, την μελέτη του και την ανάδειξή του¹. Σημαντικός αριθμός επιγραφών είχαν καταγραφεί και δημοσιευθεί τον 19^ο και 20^ο αι., από τον Hiller von Gaertringen στο σύνταγμα των *Inscriptiones Graecae*², τον Δωδεκανήσιο φιλόλογο Μιχαήλ Χαβιαρά το 1913, ο οποίος, μαζί με τον αδελφό του Νικήτα, δημοσίευσαν επιγραφές της Ροδιακής Περαίας και κατά τη διάρκεια της κατοχής των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς, από τον G. Jacopi στους τόμους II και VI-VII της σειράς *Clara Rhodos*³. Μετά τον πόλεμο, ο Werner Peek παρουσίασε νισυριακές επιγραφές σε δύο μικρότερες δημοσιεύσεις, ενώ ο Ιταλός G. Susini επίσης επισκέφτηκε τη Νίσυρο, για τη σύνταξη καταλόγου επιγραφών αλλά δεν προχώρησε στη δημοσίευση του υλικού⁴. Ενεπίγραφα

¹ Για το Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου, βλ. Φιλήμονος-Τσοποτού 2009, σ. 201-230.

² Επιγραφική έκδοση της Ακαδημίας των επιστημών του Βερολίνου, όπου δημοσιεύονται οι ελληνικές επιγραφές σε γεωγραφική κατάταξη ανά τόμους, από διάφορους ερευνητές της αρχαιότητας. Η ενιαία αρίθμηση των τόμων είναι με λατινικούς αριθμούς.

³ Για τις επιγραφές της Νισύρου, βλ. Hiller von Gaertringen, *Inscriptiones Graecae* XII 3, αρθ. 86-166 και 1281 έως 1285, ο οποίος αναφέρεται και σε προηγούμενες δημοσιεύσεις όπως στον L. Ross, *Reisen auf den griechischen Inseln des Ägäischen Meeres* II, 1842. Χαβιαράς 1913, 6-16. Το άρθρο αναδημοσιεύθηκε από τον Λ. Κοντοβερό, στα *Νισυριακά Χρονικά* 30-31 (1959), σ. 30-31 και *Νισυριακά Χρονικά* 32 (1960), σ. 22-26. Peek, *Epigramme* 1967, σ. 369-387. Peek, *IDorInseln*, 1969, σ. 27-34.

⁴ D. Quadrino, Giancarlo Susini in Grecia (1952/53; 1961/64): presentazione della documentazione inedita delle ricerche epigrafiche nel Dodecaneso, in *Epigrammata*: iscrizioni greche e comunicazione letteraria: in ricordo di Giancarlo Susini: atti del convegno di Roma, Roma, 1-2 ottobre 2009, Tivoli (Roma) 2010, σ. 5-26, σχετικά με την επιγραφική έρευνα του G. Susini στην Ελλάδα (1952/1953 και 1961-1964).

ευρήματα των σωστικών ανασκαφών της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας παρουσιάστηκαν στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου και ενεπίγραφες ανάγλυφες στήλες και επιτάφιοι βωμοί δημοσιεύθηκαν από τους E. Pfuhl και H. Möbius στο σύνταγμα των επιταφίων μνημείων της Ανατολικής Ελλάδας και της Μικράς Ασίας⁵ και τον P. M. Fraser στο έργο του για τα ροδιακά ταφικά μνημεία⁶.

Μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στο Ελληνικό κράτος, σταδιακά, τα αρχαιολογικά ευρήματα –στήλες, αγάλματα και επιγραφές– άρχισαν να συγκεντρώνονται στο Μανδράκι, στο Δημοτικό Σχολείο και στη συνέχεια στην αυλή και σε αποθήκη κάτω από το Δημαρχείο⁷. Τη δεκαετία του 1990 κατά τη μεταφορά τους στην αρχαιολογική αποθήκη της τότε ΚΒ ΕΠΚΑ, η ε.έφ. Μελίνα Φιλήμονος-Τσοποτού κατέγραψε και ταύτισε τις περισσότερες από τις επιγραφές με τις δημοσιευμένες.

Εν όψει της νέας έκθεσης, την περίοδο 2006-2007 μεταφέρθηκαν στη Νίσυρο από τη Ρόδο, όπου είχαν μεταφερθεί κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας, η ανάγλυφη επιτύμβια στήλη με την καθιστή δέσποινα⁸, η αναθηματική επιγραφή δύο νισυρίων ιερέων (E5582, AK 932) και το επίγραμμα για τη νεκρή μητέρα (E7129)⁹. Το επίγραμμα, λαξευμένο σε βάση κυλινδρικού μνημείου είναι αποσπασματικό, επειδή η βάση ήταν από την αρχή θραυσμένη σε δύο κομμάτια, από τα οποία σήμερα σώζεται μόνο το μεγαλύτερο τμήμα. Το ενεπίγραφο βάθρο του Γνωμαγόρα (AK 1308)¹⁰ μεταφέρθηκε από την εκκλησία της Παναγίας Καθολικής στο Λαγκάδι στο Αρχαιολογικό Μουσείο, ώστε να εκτεθεί στην ενότητα με τις επιγραφές που αναφέρονταν σε σημαντικά ιστορικά, και ιδίως πολεμικά, γεγονότα της ελληνιστικής περιόδου. Εισαγωγές της τελευταίας στιγμής, μολονότι δεν ανήκουν στα ενεπίγραφα, ήταν επίσης η εντυπωσιακή βάση αγάλματος σε σχήμα πρώρας πολεμικού πλοίου (AK 303) και ένας μικρός λίθινος κρατήρας (AK 1310) με κεφαλές φιδιών στις λαβές που μεταφέρθηκε στο Μουσείο και τοποθετήθηκε στην ενότητα των επιταφίων μνημείων, από την Αγία Τριάδα.

Κατά την διάρκεια των εργασιών της έκθεσης ελέγχθηκαν εκ νέου οι επιγραφές προκειμένου να γίνει η επιλογή των πιο σημαντικών και καλύτερα σωζόμενων μελών ώστε να τοποθετηθούν στο Μουσείο, ενώ καταγράφηκαν

⁵ Pfuhl –Möbius 1977-1979.

⁶ Rhodian Funerary Monuments 1977.

⁷ Βλ. Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Νίσυρος, ΑΔ 20, 1965, Β3, Χρονικά, σ. 602, πίν. 767, 768.

⁸ Pfuhl-Möbius 1977, αριθ. 64, σ. 28, πίν. 17. Σταμπολίδης-Γασούλας-Φιλήμονος 2011, σ. 311, ειζ. 5β, σμμ. 15.

⁹ Peek, Epigramme 1967, αριθ. 1, σ. 369-371. Jacopi, CIRh VI-VII, σ. 529.

¹⁰ IG XII, 3, αριθ. 104.

όσες είχαν μείνει ακατάγραφες. Χάρη στις εργασίες συντήρησης και καθαρισμού και λόγω του καλύτερου φωτισμού, επιβεβαιώθηκε ή διορθώθηκε η μεταγραφή ήδη γνωστών επιγραφών ή αναγνώστηκαν μερικές ακόμα, όπως η παλαιότερη επιγραφή στον κυλινδρικό βωμό ΑΚ 212 με το επίγραμμα για την νεαρή κόρη που πέθανε πρόωρα¹¹.

Όπως διαπιστώθηκε, πολλές από τις δημοσιευμένες επιγραφές παραμένουν διάσπαρτες στη Νίσυρο (σε μισογρεμισμένα σπηλάδια, χωράφια και εκκλησίες), ενώ αρκετές από αυτές δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν, όπως η περιφνημη επιστολή του Φιλίππου Ε' προς τους Νισυρίους (IG XII, 3, αριθ. 92). Στο *Inscriptiones Graecae*, ο Hiller von Gaertringen αναφέρει ότι κατέγραψε μερικές επιγραφές στο μουσείο του επιφανούς Νισυρίου Ιωάννου Λογοθέτη¹², αλλά μετά το θάνατό του κάποιες χάθηκαν (IG XII, 3, αριθ. 87, 88, 89), ενώ πολύ λίγες έχουν ταυτιστεί (IG XII, 3, αριθ. 90 & 98 = ΑΚ 11 & 85)¹³. Σε αναφορές του το 1970, ο τότε αρχαιοφύλακας της Νισύρου Νικόλαος Χαρίτος σημειώνει και σχεδίαζε διάφορες διάσπαρτες επιγραφές, κάποιες δημοσιευμένες, επιβεβαιώνοντας τη θέση τους μετά την παρέλευση αρκετών ετών¹⁴. Τις επιγραφές αυτές τις παρουσίασε κατόπιν στον τόμο των «Νισυριακών» τ. 16/2005.

Σε αυτοψίες και περιηγήσεις στο νησί, εντοπίστηκαν πολλές επιγραφές στην θέση που τις κατέγραψαν οι μελετητές τον 19^ο και 20^ο αι., όπως η επιγραφή *Διονύσου* λαξευμένη σε βράχο στον λόφο Κριό, η οποία διατηρείται κατά χώραν (IG XII, 3, 148). Το 2010 ο τότε συμβασιούχος αρχαιολόγος Κώστας Σαραντίδης εντόπισε στον ναό του Θεολόγου στο Λαγκάδι, αναποδογυρισμένο στην Αγία Τράπεζα, το νισυριακό τιμητικό ψήφισμα για τον Πείσιο με την καλλιτεχνική υπογραφή του Τέχωνα, στη θέση που

¹¹ Βλ. IG XII, 3, αριθ. 106. Peek, *Epigramme* 1967, αριθ. 2. Σταμπολίδης-Τασούλας-Φιλήμονος 2011, αριθ. 28, σ. 356-7 (Κ. Μπαϊράμη). Ο βωμός ήταν σε δεύτερη χρήση, όπως μαρτυρεί αποξεσμένη επιγραφή από εννέα στίχους στην πίσω πλευρά, πιθανώς πρωιμότερο ταφικό επίγραμμα. Στον πρώτο στίχο σωζόταν το εθνικό της πρώτης νεκρής, *Μυνδία*, από τη Μύνδο της Καρίας, στη Μικρά Ασία, στη χερσόνησο της Αλικαρνασσού, ενώ ο δεύτερος στίχος είχε αποξεσθεί πλήρως, και οι επόμενοι στίχοι είναι δυσανάγνωστοι.

¹² Κώστας Ο. Σακελλαρίδης (επιμ.), Ιωάννου Λογοθέτη (1835-1910), *Επιστολαί-Ποιήματα*, Αθήνα 1974, σ. 20.

¹³ Η καλλιτεχνική υπογραφή του Πάριου καλλιτέχνη Βούλι ΑΚ 61 (βλ. Rubensohn 1935, σ. 49-50), ήταν στη συλλογή Λογοθέτη, ως προερχόμενη από την Κνίδα.

¹⁴ Όπως τα: 1. IG XII, 3, 161 = Χαρίτος 2005, αριθ. 37, 2. Peek, *IDorInseln* 1969, αριθ. 67 = Χαρίτος 2005, αριθ. 43, 3. Peek, *Epigramme* 1967, αριθ. 27 = Χαρίτος 2005, σ. 331, 4. Fraser 1977, σημ. 109, σελ. 104, ειχ. 54α = Peek, *Epigramme* 1967, 386, αριθ. 34: Απολλώνιος Αστυπαιεύς /χρηστός χάρει, βωμός κοντά στο βυζαντινό ναύδριο Άγιος Κωνσταντίνος, στη θέση Σκαλί. Πιθανώς βρίσκεται εκεί ακόμα, σύμφωνα με Χαρίτο 2005, αριθ. 51 και 55. 5. Peek, *IDorInseln* 1969, αριθ. 68 = Χαβιαράς 1913, αριθ. 13 = Χαρίτος 2005, αριθ. 43. 6. Χαβιαράς 1913, αριθ. 47 = Χαρίτος 2005, αριθ. 39 και 7. Peek, *IDorInseln* 1969, αριθ. 75 = Χαρίτος 2005, αριθ. 62, σ. 349.

το αναφέρουν ο Peek, *IDorInseln* 1969, αριθ. 63, σ. 27 και αργότερα ο Χαρίτος 2005, αριθ. 48. Πρόσφατα σε αυτοψία στον περιφραγμένο αγρό του Καζάντη, στο Παλαιόκαστρο εντόπισα εκ νέου την βάση κυλινδρικού βωμού με την επιγραφή: *Σωκράτης/Σωκράτεως* (βλ. Χαρίτος 2005, σ. 331). Στον Άγιο Τρύφωνα, αναποδογυρισμένη στην Αγία Τράπεζα, βρίσκεται η επιγραφή: *Λεοντίς Κλευδίκου/ γυνὰ δὲ Ἄρασιδάμου*, την οποία μου υπέδειξε ο Γιώργος Σακελλαρίδης (βλ. Χαβιαράς 1913, αριθ. 28. Χαρίτος 2005, αριθ. 35). Στην Παναγία Σπηλιανή ο ε.έφ. Ιωάννης Βολανάκης εντόπισε στην Αγία Τράπεζα τμήμα κίονα με την επιγραφή *Ἀρίστων [-]τευκλεῦς*¹⁵, η οποία συμπληρώνεται από τον Alain Martin, ως *Ἀρίστων []τευκλεῦς*¹⁶, σύμφωνα με μία δεύτερη επιτάφια επιγραφή από τη Νίσυρο, την οποία δημοσίευσε ο Peek, *Epigramme* 1967, 384 αριθ. 27: *Ἐτευκλῆς καὶ Ἀριστοκλῆς ?] Ἀρίστων[ος]*, και με τη σειρά του αναφέρει ο Χαρίτος στη θέση Στενά (βλ. Χαρίτος 2005, σ. 331).

Δεν λείπουν επίσης οι μετακινήσεις επιγραφών τη νεότερη περίοδο από το ένα νησί στο άλλο, όπως έχουν επισημάνει ήδη οι μελετητές. Ο Fraser¹⁷ αναφέρει την επιγραφή IG XII, 3, αριθ. 67¹⁸ η οποία μεταφέρθηκε από την Τήλο στη Νίσυρο και την επιγραφή IG XII, 3, αριθ. 1282, η οποία ήταν αρχικά στην Νίσυρο και κατόπιν στην Κω. Όπως πρόσφατα διαπιστώθηκε το επίγραμμα για το παιδί του προεσβύτερου Ερμή (IG XII, 3, 107), το οποίο αρχικά καταγράφηκε από τον Hiller von Gaertringen στη Νίσυρο, βρίσκεται σήμερα στην Κω (αριθ. E1170), πιθανώς μεταφερόμενο επί Ιταλοκρατίας αφού καταγράφηκε πριν το 1940 από τον Mario Segre.

Η ανάγκη να αποτυπωθεί η σημερινή θέση επιγραφών γνωστών στη διεθνή βιβλιογραφία και σημαντικών για την αρχαία ιστορία της Νισύρου, της Ρόδου και της ευρύτερης περιοχής, οι οποίες έως και πρόσφατα αναπαράγονται από μελετητές ως χαμένες¹⁹, υπαγόρευσε τη σύνταξη συνοπτικού καταλόγου, τον οποίο παραθέτουμε στο τέλος του άρθρου με τις δημοσιευμένες επιγραφές που έχουν συγκεντρωθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Ρόδου και έχουν πάρει αριθμό καταγραφής. Για τον λόγο αυτό, ο κατάλογος οργα-

¹⁵ Βλ. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 36, 1981, B2 Χρονικά, σ. 428-9, ιδίως σ. 428: Επάνω σε ρωμαϊκό βωμό με βουκράνια και γιγλάντες στηρίζεται η πλάκα της Αγίας Τράπεζας, την οποία αποτελεί άνω τμήμα αρχαίου κίονα ενεπίγραφου (SEG 38, 1988, αριθ. 808 σ. 244)

¹⁶ Στο σχόλιο του ηλεκτρονικού Supplementum Epigraphicum Graecum.

¹⁷ Fraser 1977, σ. 105 σημ. 116.

¹⁸ Βλ. Ε. Κανίνια, Αρχαία γυψά από την Τήλο, *AAA* 40/41, 2007/8, σ. 187-210, ιδίως αριθ. 4, σ. 193-195: *Σατύριον/ Ἀλεξανδρηίς, γυνὰ δὲ Κορύμβου*. Οι Pfuhl-Möbius 1977, I, σ. 154, αριθ. 485, εις. 39, την αναφέρουν στη Νίσυρο, αλλά γράφουν ότι είναι από την Τήλο (SEG 58, 2008, αριθ. 840, σ. 266). Σήμερα είναι χαμένη.

¹⁹ Βλ. Gonzales 2013, σ. 172-174, ιδίως σ. 173-4 σημ. 14, όπου αναφέρεται στην αναθηματική επιγραφή *ὑπὲρ τοῦ πάππου*, AK 199 = IG XII, 3, αριθ. 103, ως χαμένη.

νώθηκε σύμφωνα με τις δημοσιεύσεις και σε χρονολογική σειρά, δηλ. αρχικά τοποθετούνται με αύξοντα αριθμό οι επιγραφές της παλαιότερης δημοσίευσης του *Inscriptiones Graecae* και ακολουθούν οι επόμενες χρονολογικά δημοσιεύσεις, οι οποίες με τη σειρά τους αντιστοιχίζονται η κάθε μία με την παλαιότερη.

Το επιγραφικό υλικό της Νισύρου, ξεκινώντας από την κλασική περίοδο, προσφέρει πολύτιμες μαρτυρίες για την οργάνωση της ανεξάρτητης νισυριακής πολιτείας την ελληνιστική εποχή και κατόπιν την σχέση της με το Ροδιακό κράτος, τους μακεδονικούς πολέμους, την οργάνωση της κοινωνίας, τις λατρείες, τα αγωνίσματα, τα ταφικά έθιμα, την κινητικότητα των πολιτών στις γύρω περιοχές είτε εντός της Ροδιακής Περαίας ή εκτός αυτής. Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν τα επιγράμματα, σύντομες επιτάφιας έμμετρος επιγραφές που εκφράζουν τον πόνο για την απώλεια του προσφιούς προσώπου. Οι επιγραφές λαξευμένες άλλοτε σε ντόπια ηφαιστειογενή πέτρα, και άλλοτε σε λάρτιο λίθο ή μάρμαρο, υποδηλώνουν τις σχέσεις της Νισύρου, άλλοτε με τη Ρόδο και άλλοτε με την Κω²⁰, ενώ την ύστερη ρωμαϊκή εποχή, η επανάχρηση των λίθινων μνημείων για ταφικές στήλες μαρτυρούν μια περίοδο ένδειας και εσωστρέφειας.

Τα ονόματα των επιφανών Νισυρίων επαναλαμβάνονται σε τιμητικές και επιτύμβιες επιγραφές επιτρέποντας την ανίχνευση των μελών των οικογενειών σε διαφορετικές γενεές, όπως η οικογένεια όπου τα ονόματα Γνωμαγόρας και Σωσαγόρας εναλλάσσονται από γενιά σε γενιά. Στο επιτάφιο επίγραμμα για τον πρόωρα χαμένο νεαρό αθλητή(;) Σωσαγόρα, γιό του Ονασιφώντα (ΑΚ 198), θρηνούν η μητέρα του Φύλεια, κόρη του Γνωμαγόρα, ο πατέρας του Ονασιφών, γιός του Σωσαγόρα, και τα αδέρφια του Αυταρέτα και Κλεοφών. Η κόρη του Γνωμαγόρα Φύλεια, η Αυταρέτα και ο Ονασιφών επαναλαμβάνονται στην τιμητική επιγραφή ΑΚ 199, όπου τα μέλη μιας οικογένειας αναθέτουν *ὑπέρ τοῦ πάππου*, αρχηγού του ροδιακού στόλου στις πολεμικές επιχειρήσεις των αρχών ή των μέσων το 2ου αι. π.Χ.²¹, και επιτρέπουν την ανασύσταση του ονόματός του ως Σωσαγόρας από τους μελετητές (Peek, Rice)²². Πιθανώς ο Γνωμαγόρας, γιός του Δωροθέου τον 1^ο αι. μ.Χ. ο οποίος τιμάται στην επιγραφή ΑΚ 1308, αφού έλαβε σημαντικά αξιώματα, να αποτελούσε απόγονο της ισχυρής αυτής οικογένειας.

²⁰ Βλ. Fraser 1977, σ. 24 και σ. 105, σημ. 116. Berges 1996, σ. 43, σημ. 133 για βωμούς στη Νίσυρο από λευκό μάρμαρο της Κω και λάρτιο λίθο της Ρόδου.

²¹ Βλ. Wiemer 2002, σ. 153-4, σημ. 36 ο οποίος συμπληρώνει την επιγραφή ως [*στρατηγίσαντος εἰς τὸ πέραν*], και συνδέει τη στρατηγία του τιμώμενου στην επιγραφή της Νισύρου με τον Β' Κορητικό Πόλεμο.

²² Για την αποκατάσταση του δέντρου της οικογένειας, βλ. Peek, Epigramme 1967, αριθ. 3, σ. 374-378. Rice 1986, 220-224.

Παραθέτουμε κατάλογο των δημοσιευμένων επιγραφών που εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου, κατανεμημένων στις επιμέρους ενότητες της έκθεσης. Ιδιαίτερος σχολιασμός γίνεται στις αδημοσίευτες ή μερικώς δημοσιευμένες επιγραφές για τις οποίες προτείνεται διαφορετική μεταγραφή, όπως αποτυπώνονται στις λεξάντες της έκθεσης. Η μεταγραφή τους έγινε με την καθοδήγηση του επίτιμου Εφόρου και επιγραφολόγου κυρίου Ι. Παπαχριστοδούλου.

Κατάλογος επιγραφών
στην έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Νισύρου
(ΑΚ: αριθμός καταγραφής στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου)

Ισόγειο - Πρώτη αίθουσα - Αρχαιολογική τοπογραφία της Νισύρου, Παλαιόκαστρο.

1. ΑΚ 281, Όρος Παλαιοκάστρου = Φιλήμονος-Τσοποτού 2014, σ. 120-1, εικ. 3 & 4 (SEG 64, 2014, αριθ. 739, σ. 230)

Ισόγειο-Μεγάλη αίθουσα-Ενότητα κλασικών αρχαιοτήτων.

2. ΑΚ 203, Βάση στήλης με την υπογραφή του Πάριου Ευθεμένη = Peek, IDorInseln 1969, αριθ. 71

Ισόγειο - Μεγάλη αίθουσα - Η θρησκευτική, πολιτειακή και κοινωνική οργάνωση του κράτους της Νισύρου την ελληνιστική περίοδο

3. ΑΚ 11, Τμήμα στήλης με ψήφισμα του νισυριακού δήμου = IG XII, 3, αριθ. 90

4. ΑΚ 85, Τμήμα στήλης με επιγραφή για την ίδρυση ιερού στους Ολυμπίους θεούς = IG XII, 3, αριθ. 98

5. ΑΚ 932 (E5582), Ενεπίγραφο πλάκα με δέλτο με δύο στεφάνια για τους ιερείς του Μειλίχιου Δία Καλλικράτη και Θέωνα = Clara Rhodos II, σ. 213, αριθ. 52 = Peek, Epigramme 1967, αριθ. 4

6. ΑΚ 214, Βάση αναθήματος του Δαμάτριου στην Αφροδίτη Ποντία = Peek, Epigramme 1967, αριθ. 26

7. ΑΚ 83: Τμήμα κυλινδρικού ενεπίγραφου βωμού με αναθηματική επιγραφή του Δαματρίωνος, γιού του Χαριφώντος για τον Δία Μειλίχιο²³ (α' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.) *Εικ. 1*

²³ Για τις επιγραφικές αναφορές του Δία Μειλίχιου και τις ιδιότητες του πατέρα των θεών Δία, με το επίθετο Μειλίχιος (= ήπιος, προστάτης από το *μειλίσσω* = καταπραΐνω, κατευνάζω, το *μέλι ή τα μέλια* = σύντα) και σύμβολο το φίδι, βλ. W. Burkert, *Greek Religion*, Cambridge Massachusetts 1985, σ. 200-201. RE 29, XV, 1, Meilichioi Theoi, στ. 340-342 (1931, Pfister). RE Suppl. XV, 1978, στ.

Από την Αγία Παρασκευή, κτήμα Μ. Καλέζη. Παράδοση Γ. Καζάντη.

Διαστάσεις: σωζόμενο ύψος 0,385 μ. σωζόμενο πλάτος 0,45 μ.

Αδημοσίευτο

Δαματρί[ω]ν / Χαριφῶντος / Ζηνί / Μειλιχίω[ι]

Γράμματα με ακρεμόνες: Α με σπασμένη οριζόντια κεραία, Ο και Ω μικρότερα των υπολοίπων, Σ με ανοιχτά σκέλη. Το κυμάτιο της επίστεψης του βωμού έχει αποκορυσθεί.

Ένας Δαμάτριος, γιός του Χαριφώντος, αναγράφεται ως αναθέτης στη νισυριακή βάση αναθήματος στην Αφροδίτη Ποντία, επίσης του 3ου αι. π.Χ. (AK 214 = Peek, Epigramme 1967, αριθ. 26). Οι δύο αναθέτες είτε ταυτίζονται ή πρόκειται για συγγενείς (αδελφία;), λόγω του κοινού πατρωνυμικού.

Το όνομα Δαματρίων δεν είναι ιδιαίτερα συχνό. Για τα ονόματα Δαμάτριος, Δαματρίνος και Δαμάτριχος, από το Δημήτηρ, βλ. Bechtel 1917, σ. 527.

Ένας δεύτερος ομώνυμος νισύριος αναγράφεται σε επιτάφια επιγραφή από την ανατολική νεκρόπολη της πόλης Ρόδου, βλ. Maiuri 1925, σ. 67 αριθ. 74 (2^{ος} αι. π.Χ. ή 1^{ος} αι. π.Χ.-1^{ος} αι. μ.Χ., LGPN I, σ. 115): [— — —]ας / [Δα]ματρίωνος / Νισύριος.

Ισόγειο - Μεγάλη αίθουσα - Ιστορικά και πολεμικά γεγονότα της ελληνοιστικής περιόδου

8. AK 144, Τιμητικό ψήφισμα για τον βασιλιά Δημήτριο = Παπαχριστοδούλου 2004, σ. 435-439

9. AK 199, Αναθηματική επιγραφή *ὑπὲρ τοῦ πάππου* = IG XII, 3, αριθ. 103 = Rice 1986, σ. 221, 222

10. AK 1308, Επιγραφή για τον Γνωμαγόρα = IG XII, 3, αριθ. 104

11. AK 194, Επιγραφή για τον Ευθραπίδα Σεμμία = Χαβιαράς 1913 αριθ. 9

993 κε, ιδίως στ. 1053-1055, 1069-1070, 1138 κε (H. Schwabl). Την ύστερη ελληνοιστική περίοδο μαρτυρείται επιγραφικά κοινό Διός Μειλιχιαστών στη Νίσυρο (IG XII, 3, 104). Ο Δίας Μειλίχιος, με σύμβολο το γενειοφόρο φίδι, είναι προγονικός θεός που προστατεύει την οικογένεια και τα αγαθά της, απομακρύνει τα κακά πνεύματα και φυλάσσει την αγνότητα της εστίας. Ως θεός της συμφιλίωσης, της γονιμότητας και δωρητής των αγαθών, η θυσία στον Δία Μειλίχιο εξαιγνίζει την πόλη από το μίσημα της πολιτικής διχόνοιας και της αιματοχυσίας, μετά από εμφύλιο πόλεμο ή άλλη αιτία, με την ιδιότητα του καθαριού, βλ. Allaire B. Stallsmith, A Divine Couple: Demeter Malophoros and Zeus Meilichios in Selinus, *Journal of Ancient History* 2019, 7(1): 62-110, ιδίως σ. 78-82. Ως φύλακας των αγροτικών αγαθών, που προέρχονται από τη γη, έχει χθόνιες ιδιότητες. Εμφανίζεται στα νησιά του Αιγαίου, Κρήτη, Μικρά Ασία, Μαύρη Θάλασσα, Κύπρο, Κυρήνη, Ιταλία και Σικελία. Βλ. M.H. Jameson, D.R. Jordan, R.D. Kotansky, A lex sacra from Selinous, Durham, North Carolina, 1993, σ. 81-107, ιδίως σ. 86 για επιγραφές από τη Νίσυρο και σ. 91-107 για τις ιδιότητες του θεού. Jean-Marie Pailler, Zeus ex machine. Le Meilichios ou l'oubli de la troisième fonction Quaestiunculae Dumeziliana 2, *Pallas* 85, 2011, σ. 43-57.

Ισόγειο - Μεγάλη αίθουσα - Επιτάφια μνημεία

12. AK 212, Επιτάφιος βωμός με επίγραμμα = IG XII, 3, αριθ. 106 = Peek, Epigramme 1967, αριθ. 2

13. AK 43, Ανάγλυφη στήλη για τον Γάιο Ιούλιο Κλεύφαντο = IG XII, 3, αριθ. 1285 = Peek, IDorInseln 1969 αριθ. 74 = Pfuhl-Möbius 1977-79, αριθ. 700

14. AK 42, Ανάγλυφη στήλη του Θαλίαρχου = Pfuhl-Möbius 1977-1979, αριθ. 840

15. AK 30, Ενεπίγραφή στήλη του Λικιννίου = Peek, IDorInseln 1969, αριθ. 72

16. AK 44, Ανάγλυφη στήλη του Φαρνάκη και της Ηρούς = Peek, IDorInseln 1969, αριθ. 78 = Pfuhl-Möbius 1977-1979, αριθ. 388

17. AK 198, Επίγραμμα για τον Σωσαγόρα, γιό του Ονασιφώντα = Peek, Epigramme 1967, αριθ. 3 = Rice 1986, 221, 222

18. AK 71: Επιτύμβιος κυλινδρικός βωμός διακοσμημένος με βουκράνια και γιrolάντες, για τον Αφροδίσιο, γιό του Διονυσίου. Χρώμα σώζεται στο όνομα του νεκρού (2^{ος} - 1^{ος} αι. π.Χ.).

Βρέθηκε το 1961 στο χώρο των εγκαταστάσεων του ορυχείου και μεταφέρθηκε από τον Ν. Χαρίτο (15-6-61). *Εικ.* 2

Διαστάσεις: Ύψος 0,38 μ. Διάμετρος 0,285 μ.

Αδημοσίευτο.

Ἀφροδίσιε / Διονυσίου

Γράμματα με ακρεμόνες. Σ με παράλληλα σκέλη, Α με ευθύγραμμη οριζόντια κεραία.

Βλ. για πρώτη αναφορά, Σάμψων 1988, σ. 233 (*Αφροδίσιε Διονύσου*).

Για την ονομαστική και τη γενική των ονομάτων στις επιτάφιας επιγραφές των δωρικών κοινοτήτων²⁴ και την κλητική τη ρωμαϊκή περίοδο, βλ. Fraser 1977, σ. 49-50, σ. 140 σημ. 261, ο οποίος αναφέρεται στις νισυριακές επιγραφές στις Inscriptiones Graecae και επισημαίνει ότι από τις 35 οι 20 είναι στην ονομαστική και οι 15 στη γενική. Για παραδείγματα ονομάτων στην κλητική, από τις επιτάφιας επιγραφές της Κω, βλ. Μποσνάκης 2008, σ. 210, π.χ. αριθ. 61.1, 86, 94, 107, 237, 244, 253 κλπ.

19. AK 216: Επιτύμβιος κυλινδρικός βωμός του Αριστοκλή, γιού του Αριστοκλή, γύρω από τον οποίο περιελίσσεται ανάγλυφο φίδι με γένη. Στο κέντρο της άνω επιφάνειας κυκλική βάθυνση. Αποκρούσεις στα κυμάτια της

²⁴ Για τη δωρική διάλεκτο, βλ. Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), Ιστορία της ελληνικής γλώσσας από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα, 2001, σ. 326-338.

βάσης. (1ος - 2ος αι. μ.Χ.)

Από το παρεκκλήσι της Θεοσκεπάστης. *Εικ. 3*

Διαστάσεις: Ύψος 0,42 μ. Διάμετρος 0,285 μ.

Ἀριστο/κλήης/ τοῦ ἀγαθοῦ/ Ἀριστοκλέου(ς)

A με «σπασμένη» οριζόντια κεραία, C τετράγωνο

Βλ. Fraser 1977, σ. 38 και 131, σημ. 213 *εικ. 102b* (SEG27, 1977, αριθ. 501, αυτοκρατορικής περιόδου): Ἀριστο/κλήης τοῦ ἀγαθοῦ/ Ἀριστοκλεῦς

Για τη γενική σε -κλέος, -κλεῦς, -κλέους, βλ. Hoffmann 1886, σ. 593.

Για την ερμηνεία των βωμών με φίδι, και του φιδιού ως συμβόλου της ψυχής του νεκρού και του Κάτω Κόσμου ή με αποτροπαϊκή σημασία ως φύλακα του τάφου, και όχι ως ένδειξη αφηρωϊσμού του νεκρού, βλ. Fraser 1977, σ. 38. Για την παρουσία του φιδιού σε επιτάφια μνημεία ως έκφραση αφηρωϊσμού βλ. Pfuhl-Möbius 1977, I, σ. 46.

Υπόγειο - Έκθεση υστεροροωμαϊκών και βυζαντινών αρχαιοτήτων

20. AK 59, Ανάγλυφη στήλη της Δειονυσεΐας και του Ἡλείου = IG XII, 3, αριθ. 147 = Peek, Epigramme 1967, σ. 380 αριθ. 7 = Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 23, σ. 603

21. AK 29, Στήλη της Αφιάδος = Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 8, σ. 600

22. AK 31, Ανάγλυφη στήλη με ίχνη επιγραφής = Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 9, σ. 600

23. AK 58, Ανάγλυφη στήλη με επιγραφή = Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 22, σ. 602-603

24. AK 55, Ανάγλυφη στήλη με ίχνη δίστιχης επιγραφής = Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 19, σ. 602

25. AK 56, Ανάγλυφη στήλη με επιγραφή = Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 20, σ. 602

26. AK 53, Ανάγλυφη στήλη του [Λ]εωκράτη ή [Ν]εωκράτη = Pfuhl-Möbius 1977-1979, αριθ. 239. Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 17, σ. 601

27. AK 1323, Ενεπίγραφο ορθογώνιο βάθρο με ανάγλυφη παράσταση = Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 50, σ. 609

28. AK 222, Στήλη της Βιταλίας = Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 33, σ. 605

29. AK 230 Ορθογώνιο βάθρο για τρίπλευρο μνημείο προς τιμήν της Αγλωκράτειας (3^{ος} αι. π.Χ.). Την ύστερη αρχαιότητα χρησιμοποιήθηκε ως επιτύμβιο ανάγλυφο. Εικονίζονται επτά μορφές με το ένα χέρι στο στήθος, η μικρότερη είναι παιδική.

Από την περιοχή του Ἄη-Γιάννη. *Εικ. 4*

Διαστάσεις: Ύψος 0,60 μ. Μήκος 0,86 μ. Πλάτος 0,68 μ.

Ἄγλωκρατέας

Ελλιπές και συγκολλημένο.

Η επιγραφή αναγράφεται στη στενή πλευρά.

Φέρει διακόσμηση κοιλόκυρτων κυματίων στην άνω (cavetto και onolo) και την κάτω ακμή. Στην άνω επιφάνεια φέρει τρεις ορθογωνίους τόρμους, δύο κάθετους παράλληλους μπροστά (διαστάσεων 0,25X0,018 και 0,19X0,018 μ.) και τρίτο οριζόντιο πίσω (0,20X0,018 μ.). Στη μία γωνία της πρόσθιας πλευράς σώζεται τετράπλευρη προεξοχή, πιθανώς βάση μικρού ανθεμίου.

Το όνομα επισημαίνει ο Peek, IDorInseln 1969, σ. 29 στον αριθ. 65, με αφορμή τις καταλήξεις των νισυριακών ονομάτων σε -η, χωρίς άλλη αναφορά, όταν ακόμα τα αρχαία μέλη βρισκόνταν στην αυλή του Δημαρχείου (αδημοσίευτο). LGPN I, σ. 12 (2^{ος}-1^{ος} αι. π.Χ.)

Για τα θηλυκά ονόματα σε -η, από συναίρεση των καταλήξεων -εα και -εια στις ροδιακές επιγραφές, βλ. Hoffmann 1886, σ. 591 και 601. Για το όνομα Ἄγλωκράτης και τα ονόματα από Ἄγλαο-, Ἄγλω- και Ἄγλου- (ἀγλαφος), βλ. Bechtel 1917, σ. 13.

Για τη δεύτερη χρήση του βάθρου την ύστερη ρωμαϊκή εποχή, όταν στην επιμήκη πλευρά του λαξεύθηκαν επτά όρθιες μετωπικές μορφές, ιματιοφόρες με το ένα χέρι στο στήθος (6 ενήλικες και ένα παιδί), βλ. Bairami-Katsioti 2006, αριθ. 35, σ. 605.

Αυλή : Βάθρα χορηγικών μνημείων και ταφικά μνημεία Νισυρίων και επιλυδων

30. AK 211, Βάση βωμού για την Εφεσία Ερμιόνη = IG XII, 3 αριθ. 144

31. AK 186, Βάση στήλης για τον Αυτοκλή = Peek, IDorInseln 1969, αριθ. 66

32. AK 246, Βάση βωμού της Αριστίδος συζύγου του Καλλία = Χαβιαράς 1913 αριθ. 7 = Χαρίτος 2005, σ. 330

33. AK 195, Επιτύμβιος βωμός για τον Αγλώμβροτο του Κυδρογένη = Peek, IDorInseln 1969, αριθ. 65

34. AK 178:

Βάθρο τρίπλευρου μνημείου προς τιμήν της Ευνομίας κόρης του Λεοντίδα (3^{ος} αι. π.Χ.)²⁵

Από το κτήμα Κωνστ. Μούρα στη θέση Καμπί.

²⁵ Τα δύο βάθρα AK 178 και 179 από το κτήμα Κωνστ. Μούρα στη θέση Καμπί, εντοπίστηκαν από Γ. Χαροφύλη.

Διαστάσεις: ύψος βάθρου 0,59 μ. πλάτος 0,43/0,61 μ. βάθος 0,59/0,77 μ.

Ύψος γραμμιάτων 0,013 μ.

Αδημοσίευτο. *Εικ.* 5

Εὐνομία/Λεοντίδα

Ελλιπές στις ακμές της άνω επιφάνειας. Η επιγραφή στη στενή πλευρά. Φέρει διακόσμηση κοιλόκυρτων κυματίων στην άνω (cavetto και onolo) και την κάτω ακμή. Στην άνω επιφάνεια φέρει τρεις ορθογωνίους τόρμους, δύο κάθετους παράλληλους μπροστά (διαστάσεων 0,19X0,08 και 0,18X0,08 μ.) και έναν πίσω οριζόντιο (διαστάσεων 0,16X0,06 μ., βάθους 0,03 μ.)

Για αναφορά του ονόματος της νεκρής, βλ. Peek, *Epigramme* 1967, σ. 385, ως παράδειγμα για τη συμπλήρωση του ονόματος στην επιγραφή αριθ. 29. LGPN I, σ. 181.

Για το πατρώνυμο Λεοντίδας στη Νίσυρο και αλλού, βλ. LGPN I, σ. 284.

35. AK 179: Βάθρο τρίπλευρου μνημείου προς τιμήν της Διοφάνης (Διοφάνειας;) κόρης του Διαγόρα (3^{ος} αι. π.Χ.). Από το κτήμα Κωνστ. Μούρα στη θέση Καμπί.

Διαστάσεις: ύψος βάθρου 0,615 μ. πλάτος 0,405/0,55 μ. και βάθος 0,46/0,61 μ.

Ύψος γραμμιάτων 0,015 μ.

Αδημοσίευτο. *Εικ.* 6

Διοφάνη/Διαγόρα

Το ορθογώνιο βάθρο είναι ελλιπές στις ακμές της άνω επιφάνειας. Η επιγραφή αναγράφεται στη στενή πλευρά. Φέρει διακόσμηση κοιλόκυρτων κυματίων στην άνω (cavetto και onolo) και την κάτω ακμή. Στην άνω επιφάνεια φέρει τρεις ορθογωνίους τόρμους (δύο κάθετους παράλληλους μπροστά διαστάσεων 0,21X0,07 και έναν πίσω οριζόντιο διαστάσεων 0,20X0,07 μ., βάθους 0,04 μ.). Στις δύο γωνίες της πίσω πλευράς σώζονται δύο τετράπλευρα έξεργα, πιθανώς βάσεις για μικρά ακρωτήρια αρχικά και στις τέσσερις γωνίες του βάθρου.

Το όνομα αναφέρεται από τον Peek, *Epigramme* 1967, σ. 380 στον αριθ. 9, με αφορμή τη γενική του ανδρικού ονόματος *Ερμοφάνη* (IG XII, 3, αριθ. 155).

Το όνομα *Διοφάνη* στη νισυριακή επιγραφή θεωρούμε γυναικείο, κατά τα νισυριακά ονόματα *Θευφάνη* (Χαβιαράς 1913, σ. 14, αριθ. 40), η οποία καταχωρίζεται ως σύζυγος του *Νικοκλή* γιού του *Γοργίδα*²⁶, και το *Ορθαγόρη* (IG XII, 3, αριθ. 160)²⁷.

²⁶ Ως γυναικείο καταχωρίζεται και στο LGPN I, *Θευφάνη*.

²⁷ Για τη γενική των ανδρικών ονομάτων με κατάληξη -ης σε -ου ή -εος, βλ. IG XII, 3, αριθ. 153: *Ερμογένου* και αριθ. 158: *Κλειτογένεος*.

Για την κατάληξη –η αντί για –α στα θηλυκά ονόματα στην Κω και τη Ρόδο, σύμφωνα με την ιωνική κλίση, βλ. Hoffmann 1886, σ. 585-586, π.χ. Μνασιμβρότη και Αγλουρρόδη, Αγησιρόδη, και σ. 601. Björkegren 1902, σ. 26. Μποσνάκης 2008, σ. 191–192 (J. Curbera).

Το γυναικείο όνομα *Διοφάνη* δεν μαρτυρείται έως τώρα. Συχνότερο είναι το ανδρικό *Διοφάνης*, βλ. Bechtel 1917, σ. 133 (Διοφάνης Μυτιληναίος) και LGPN I, σ. 141, στην Κω, Κάλυμνο, Λίνδο, Ρόδο, Μυτιλήνη, Δήλο, Αθήνα και αλλού.

Στο LGPN IIIB, σ. 123, καταχωρίζονται τα γυναικεία ονόματα *Διοφάνια* στην Κορώνεια (4^{ος}-3^{ος} αι. π.Χ.) και στον ηλεκτρονικό κατάλογο *Διοφάνεια* στο Άργος (2^{ος}-3^{ος} αι. μ.Χ.), επίσης τα γυναικεία *Διοφάντη* και *Διοφάντα*, στην Αθήνα (LGPN II, σ. 132) και την Κάλυμνο (LGPN I, σ. 141) αντίστοιχα.

Τα δύο βάθρα AK 178 και 179 είναι σχεδόν δίδυμα στις διαστάσεις, τα κυμάτια και το υλικό (λευκό μάρμαρο). Συνεπώς έφεραν το ίδιο είδος αναθήματος, όπως μαρτυρούν οι παρόμοιων διαστάσεων τόρμοι και η κοινή τους διάταξη στην άνω επιφάνεια του βάθρου.

Παρόμοιους τόρμους στερέωσης φέρει και το ορθογώνιο βάθρο AK 230, το οποίο ήταν αναποδογυρισμένο για χρόνια αρχικά στην αυλή του Δημαρχείου και κατόπιν στην αρχαιολογική αποθήκη. Στην τελευταία χρήση του είχε αναποδογυριστεί και χρησιμοποιηθεί ως γούρνα, όπως προκύπτει από την ορθογώνια βάθυνση στην κάτω επιφάνειά του. Μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο και μετά τον καθαρισμό και τη συγκόλληση της μιας γωνίας στην κάτω έδρα, στήθηκε ορθό, αποκαλύφθηκαν οι τόρμοι στερέωσης του αναθήματος στην άνω επιφάνεια και αναγνώσθηκε η επιγραφή της πρώτης χρήσης (2007/8).

Σχετικά με το είδος του αναθήματος που έφεραν τα τρία βάθρα, μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν²⁸. Η διάταξη των τόρμων υποδηλώνει την στερέωση ενός τρίπλευρου μέλους, πιθανότατα τρίποδα (χάλκινου ή μαρμάρινου). Ο τρίποδας ήταν χορηγικό έπαθλο με αφορμή την κάλυψη των εξόδων δραματικού ή μουσικού αγώνα, πιθανώς στα Διονύσια, την επίσημη γιορτή του νισυριακού κράτους²⁹. Στην περίπτωση ανίδρυσης τριποδικού μνημείου

²⁸ Παρόμοιο είναι το βάθρο AK 1325 επίσης με τρεις τόρμους για τη στερέωση τρίπλευρου αντικειμένου. Ανεπίγραφο.

²⁹ Για τον αγώνα των κυκλίων χορών τη δεύτερη μέρα των Διονυσίων στη Νίσυρο, σύμφωνα με την επιγραφή που δημοσίευσε ο Χαβιαράς 1913, σ. 7, αριθ. 1, στιχ. 13, βλ. Wilson 2000, σ. 310 (περ. 300–250 π.Χ.). Επιγραφικά στοιχεία για αγώνες κυκλίων χορών υπάρχουν σε πολλές περιοχές (μεταξύ αυτών και η Νίσυρος) αλλά οι χορηγοί επιβεβαιώνονται μόνο στη Μίλητο, την Κίο και στην πόλη Ροδανούσια, ενώ για τις υπόλοιπες περιοχές, είναι πιθανό αλλά δεν τεκμηριώνεται άμεσα. Για τον θεσμό της χορηγίας εκτός Αττικής, βλ. Wilson 2000, σ. 279-302, κοινό έθιμο των Ελλήνων.

(χάλκινου ή μαρμάρινου τρίποδα), συνήθως λαξεύεται κεντρικός τόρμος για την στερέωση του κεντρικού στηρίγματος του λέβητα και ακτινωτά τοποθετούνταν τα τρία πόδια, δύο συνήθως μπροστά και ένα πίσω. Επειδή από το νισυριακό βάθρο απουσιάζει το κεντρικό στήριγμα, πιθανώς στους τρεις επιμήκεις τόρμους να στερεωνόταν η τριγωνική πρισματική πλίνθος με τις κοίλες πλευρές για την ανίδρυση του τρίποδα³⁰. Πέρα από τους τρίποδες όμως, υπάρχει μια ποικιλία τρίπλευρων μνημείων, όπως η τρίπλευρη ενεπίγραφη στήλη, το θυμιατήριο ή ο λυχνοστάτης, τα οποία επίσης θα στερεωνόνταν σε τρίπλευρη πλίνθο, καθώς επίσης αρχαϊστικά ανάγλυφα ή Εκαταία³¹.

36. AK 200: Βάθρο επιτυμβίου μνημείου της Τελεσαγορέας (4^{ος} αι. π.Χ.)

Από το κτήμα Λεντή-Χατζηνικολάου στο Καμπί Παλαιοκάστρου

Διαστάσεις: ύψος 0, 61, πλάτος 0,71, βάθος 0,57μ.

Ύψος γραμμιάτων 0,013 μ.

Τελεσαγορέας

Βλ. Ζερβουδάκη 1970, σ. 518, πίν. 440α. LGPN I, σ. 451: Τελεσαγορέας, Νίσυρος (1) 4^{ος} αι. π.Χ.

Ελλιπές. Η επιγραφή αναγράφεται στην επιμήκη πλευρά. Φέρει ορθογώνια επίστεψη και διακόσμηση κοιλόκυρτων κυματίων στην άνω και την κάτω ακμή. Στην άνω επιφάνεια φέρει δύο ορθογωνίους τόρμους στο κέντρο, παράλληλους με τις μακριές πλευρές (διαστάσεων 0,21Χ0, 065 μ.), πιθανώς για την στερέωση δύο επιτυμβίων στηλών. Στα τέσσερα άκρα υπολείμματα από μικρές τετράγωνες προεξοχές, ίσως βάσεις γωνιαίων μικρών ακρωτηρίων.

Για τα θηλυκά ονόματα με κατάληξη -η, από -εα και -εια, βλ. Hoffmann 1886, σ. 591 και 601. Björkegren 1902, σ. 29 (ει:ε) και σ. 39.

³⁰ Για πρισματικές πόρινες βάσεις χάλκινων τρίποδων από την Ακρόπολη, βλ. G.P. Stevens, The Poros tripods of Acropolis of Athens, Studies presented to David M. Robinson, Saint Louis: Washington university, 1951-1953, σ. 331-335, πίν. 12. Για τρίποδες Δήλου και Αθηνών, βλ. Amandry P.-Ducat, J., Trépieds déliens, BCH Suppl. 1, 17-64, ιδίως σ. 64. Amandry, P., Trépieds d'Athènes, 1. Dionysies, BCH 100, 1976, σ. 16-93, ιδίως σ. 89, όπου αναφέρονται και άλλα αντικείμενα με τριποδικά στηρίγματα, όπως λεκάνες ή κρατήρες, θυμιατήρια, λυχνοστάτες κλπ. με πόδια αιλουροειδούς συνδεδεμένα με κυκλικό στοιχείο ένα είδος πλίνθου. Βλ. τις τριποδικές πλίνθους του Ορχομενού, οι οποίες στην κάτω πλευρά τους είναι αδρές και ενίοτε φέρουν μικρό κεντρικό τόρμο, Amandry P.-Spyropoulos, T., Monuments chorégiques d'Orchomène de Béotie, BCH 98, 1974, σ. 171-246. Για τις τριποδικές πλίνθους του Ωρωπού, βλ. Πετράκος 1980, αριθ. 1 σ. 8-9 εικ. 1-2, αριθ. 3-7 σ. 12-19 εικ. 6-12. Για στρογγυλές βάσεις από την Αθήνα όπου στερεωνόταν η πλίνθος, ύψους 74 ή 82, και 86 εκ. και διαμέτρου 79 και 80 εκ., διακοσμημένες με κυμάτια, βλ. Amandry, P., Trépieds d'Athènes, 2. Thargélie, BCH 1977, 101, σ. 165-202, από τις οποίες μόνο δύο είναι ορθογώνιες και χαμηλού ύψους. Στις στρογγυλές βάσεις πιθανώς ο τρίποδας στερεωνόταν σε προεξοχές που πρόβαλαν της διαμέτρου. Βλ. N. Papalexandrou, Boiotian Tripods, Hesperia 77, 2, April-June 2008, σ. 251-282, κυρίως για χαμηλές βάσεις, με εξαίρεση μία στρογγυλή βάση ψηλή, εικ. 12.

³¹ Για τρίπλευρες στήλες, τριγωνικά τρόπαια, αρχαϊστικά ανάγλυφα και Εκαταία, βλ. Στίκας 1961, 159-179.

Το γυναικείο όνομα της Τελεσαγόρειας είναι αμάρτυρο έως σήμερα, αντίθετα με τα ανδρικά Τελεσαγόρας, βλ. Bechtel 1917, σ. 423 (Θήρα). LGPN I, σ. 431, Θήρα, Τήνος και LGPN IIIB, σ. 402 Θεσπιές (3^{ος}-2^{ος}), Τελεσαγόρος (Φωκίδα). Τελεσαγόρης στη Θάσο, βλ. LGPN I, σ. 431.

37. AK 201: Βάθρο επιτυμβίου μνημείου της Νικατίου, κόρης του Δαμοστράτου από την Κω (3^{ος}-2^{ος} αι. π.Χ.). Από το κτήμα Χατζηνικολάου-Λεντή στο Καμπί Παλαιοκάστρου.

Διαστάσεις: Ύψος 0,83, πλ. 0,46 μ.

Νικάτιον Δαμοστράτου/Κώια/γυνὰ δὲ Καλλίππου/ τοῦ Ἀριστοκρίτου Κώιου

Βλ. Ζερβουδάκη 1970, σ. 518, πίν. 440γ³². LGPN I, σ. 331, Κως (1) 3^{ος} - 2^{ος} αι. π.Χ.

Πεσόσχημο βάθρο. Στην άνω επιφάνεια αναθύρωση και κεντρικός τόρμος με κανάλι μολυβδοχόησης για την στερέωση του ανώτερου μέλους.

Για το όνομα Νικάτιον, βλ. Bechtel 1917, σ. 330 (από το νικῆσαι, νικητός) *Νικάτιον Νικοκλεῦς* στην Κω. Το όνομα είναι συχνό στην Κω, βλ. LGPN I, σ. 331. G. Pugliese Carratelli, *Il Damos Coo di Isthmos, ASAtene* 41-42, 1963/64, n.s. 25-26, σ. 165-175, αριθ. IX: α, στιχ. 35, 71, σ. 169 στιχ. 82 και σ. 191 αριθ. XXVI, b III, 3 στιχ. 55-56 και σ. 196, VI, 12, και σ. 197, VI, 17, σ. 200 στιχ. VIII, 6. Για τη συχνότητα των γυναικείων ονομάτων σε -ιον τη Ρωμαϊκή εποχή στην Κω, βλ. Μποσνάκης 2008, σ. 192 (J. Curbera).

Η Νικάτιον, κόρη του Δαμοστράτου, ενδεχομένως ταυτίζεται με ομώνυμη Κώα, η οποία αναγράφεται σε κατάλογο προσφορών, στη στήλη των μετόικων, επειδή συνεισέφερε στην οικοδόμηση του περιβόλου στο τέμενος της Αφροδίτης Ποντίας και Πανδήμου στην Κω (τέλος 3^{ου} αι. π.Χ.-βλ. Segre 1993, σ. 120-123, αριθ. 178, οπισθόγραφη στήλη σε δύο κομμάτια, στήλη b (B), στιχ. 7-8. IG XII, 4, 1, αριθ. 301, θραύσμα b, στιχ. 65-66 : *Νικάτιον/ Δαμοστράτου ΔΠ*).

Ο σύζυγός της Κάλιππος, πιθανώς ταυτίζεται με τον Κώο ιατρό Κάλλιππο, γιό του Αριστοκρίτου, ο οποίος τιμάται από την κρητική πόλη Απτέρα για τις υπηρεσίες του, επειδή έσωσε τους πολίτες από σοβαρή ασθένεια, σύμφωνα με επιγραφή από το Ασκληπιείο της Κω (2^{ος} αι. π.Χ.). Για τον γιατρό Κάλλιππο του Αριστοκρίτου, βλ. *Inscriptiones Creticae* II (2), σ. 16, αριθ. III, 3 (2^{ος} αι. π.Χ.) και IG XII, 4, 1, αριθ. 171 (150 - 100 π.Χ.), όπου αναφέρεται η νουριακή επιγραφή. Βλ. επίσης É. Samama, *Les médecins dans le monde grec: sources épigraphiques sur la naissance d'un corps médical* (Genève 2003), σ. 247-249 (2^{ος} αι. π.Χ.), αριθ. 136. Το όνομα Δαμόστρατος είναι κοινό στην Κω, βλ. LGPN I, σ. 117.

³² Όπου αναφέρεται: “Λίθινον βάθρον επιτυμβίου αγάλματος, χρησιμοποιηθέν εις τον διαχωριστικόν τοίχον των κτιστών τάφων 21 και 22. Τα γράμματα της επιγραφής του β’ ημίσεος του 3ου π.Χ. αιώνος.”

38. AK 1286: Ενεπίγραφος κυλινδρικός, βωμός ελλειπής. Φέρει ανάγλυφη διακόσμηση τεσσάρων σχηματοποιημένων βουκρανίων, με ταινίες, ενωμένων με φολιδωτές γιrolάντες.

Από το Δημοτικό Γήπεδο. Αδημοσίευτο *Εικ.* 7

Διαστάσεις: Ύψος 0,73 μ. Διάμετρος άνω 0,50 μ.

Μάρκου/ Αύρη(λίου)/ Σωσικράτου /Φορτουνά/του Τη(λίου)/ Ιερέως

Σ, ω. Οι λέξεις Αύρηλίου και Τηλίου είναι συντομογραφημένες, το Λ συμπλέκεται με λοξή γραμμή.

Βλ. Berges 1996, σ. 150-1, αριθ. 269 (*Μάρκου/ Αύρηλ[ίου]/ Σωσικρά/του της/Ιερέως*) και σ. 160, αριθ. 269, χωρίς φωτογραφία. (SEG 46, 1996, λήμμα 1060, σ. 296-297)

Ελλειπής, έχει αποκρουσθεί η επίστεψη με το κυμάτιο. Στην άνω επιφάνεια οπή για τη στερέωση άλλου μέλους.

Επιτύμβιος βωμός με βουκράνια, ο οποίος ξαναχρησιμοποιήθηκε από τον τήλιο ιερέα Μάρκο Αυρήλιο Σωσικράτη, την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο (2ος-3ος αι. μ.Χ.). Η Τήλος ανήκε επίσης στο ροδιακό κράτος από το τέλος του 3ου αι. π.Χ.³³

Το όνομα του Τήλιου Σωσικράτη αποδίδεται σύμφωνα με τη ρωμαϊκή ονοματοθεσία με τα τρία nomina (praenomen, gentilicium, ελληνικό cognomen) και ρωμαϊκό agnomen (;)³⁴. Το Μάρκος Αυρήλιος υποδηλώνει ότι ο φέρων έλαβε την ρωμαϊκή πολιτεία από τους αυτοκράτορες Μάρκο Αυρήλιο (161-180 μ.Χ.), Κόμμοδο (180-192 μ.Χ.) ή Καρακάλλα (198-217 μ.Χ.).³⁵

Το λατινικής προέλευσης cognomen Φορτουνάτος (τυχερός, ευτυχής), ίσως εδώ επέχει τη θέση του agnomen³⁶, εκτός εάν υποτεθεί ότι πρόκειται για

³³ I.X. Παπαχριστοδούλου, Οι αρχαίοι ροδιακοί δήμοι, Ιστορική Επισκόπηση - Η Ιαλυσία, Αθήνα 1989, σ. 46-47. Rice 1984, σ. 184-186.

³⁴ Rizakis 1996, σ. 18, για το δημοτικό μετά τα tria nomina και το παλιό όνομα ως cognomen. Για τα ονόματα στη Ρόδο, βλ. Bresson 1996, σ. 231 κε. Για τα ρωμαϊκά ονόματα στην Κω, βλ. Μπουσνάκης 2008, σ. 197.

³⁵ Για την ονοματοθεσία την περίοδο πριν και μετά την constitutio antoniniana (212/3 π.Χ.), βλ. Besson Arnaud, Constitutio Antoniniana: L'universalisation de la citoyenneté romaine au 3e siècle, Bâle: Schwabe Verlag, 2020, ιδίως σ. 76-104, και σ. 79-82 για την προβληματική των ονομάτων που φέρουν το Μάρκος Αυρήλιος. Rizakis 1996, σ. 11-29 ιδίως σ. 28.

³⁶ Riel 2010, σ. 530-551, για τα διπλά ονόματα στην ελληνιστική και ρωμαϊκή Λυδία, τα οποία δεν συνδέονται με τη φράση *οη και ή επίκλην*, όπως συμβαίνει με τα agnomina. Για τα agnomina, βλ. I. Kajanto, Supernomina. A study in Latin Epigraphy, Helsinki 1966, ιδίως σ. 32-37 για ελληνικά και λατινικά agnomina ή διπλά cognomina, π.χ. Γάιος Ιούλιος Ερμάς ο και Μεροκούριος όπου το agnomen είναι λατινική μετάφραση του ελληνικού ονόματος και το όνομα *Q. Sextilius Eros [qui et A]mor*, για το οποίο δεν είναι σίγουρο ότι το *qui et* λείπει, οπότε ο συγκεκριμένος ίσως είχε δύο cognomina. Για τη χρήση πολλών ονομάτων στην αυτοκρατορία και το συνδυασμό των ονομάτων των προγόνων, βλ. Kajanto, Supernomina, σ. 40-41, σημ. 1: Publicius Valerius Fortunatus Thalamus (Inscriptiones Latinae Selectae 4139, 238 μ.Χ.), η συγγέντρωση πολλών ονομάτων ίσως οφειλόταν σε υιοθεσία, καθώς τα ονόματα που λαμβάνονταν μέσω υιοθεσίας απλά προστίθενταν στα παλιά.

το πατρώνυμο του ιερέα³⁷. Είναι συχνό στα νησιά, την Αθήνα, Θεσσαλονίκη κλπ. (LGPN I, σ. 475, Μυτιλήνη και Θάσο, Φορτουνάτα στην Κρήτη), λόγω της σημασίας του ως ονόματος-ευχής, δηλ. οι Ρωμαίοι εύχονταν στα παιδιά τους καλή τύχη³⁸.

Επιγραφικά σημεία και σύμβολα:

[] Αποκατάσταση των γραμμάτων που δεν σώζονται στην επιγραφή λόγω φθοράς της πέτρας και τα συμπληρώνει ο εκδότης ή ο μελετητής της επιγραφής.

() Ανάλυση συντομογραφιών

ᾠ Υπόστικτο (δηλ. τελεία κάτω από γράμμα) φέρουν τα γράμματα που σώζονται ελλιπώς στον λίθο

/ αρχή νέας γραμμής στον λίθο.

Εικόνες:

Εικ. 1: Τμήμα βωμού AK 83

Εικ. 2: Βωμός AK 71

Εικ. 3: Βωμός AK 216

Εικ. 4: Βάθρο AK 230

Εικ. 5: Βάθρο AK 178

Εικ. 6: Βάθρο AK 179

Εικ. 7: Βωμός AK 1286

³⁷ Για τη χρήση του cognomen Fortunatus ως όνομα, βλ. H. Solin, *Latin Cognomina in the Greek East*, στο *The Greek East in the Roman Context. Proceedings of a Colloquium organised by the Finnish Institute at Athens 1999, Helsinki 2001* (Papers and Monographs vol. VII), σ. 189-202, ιδίως σ. 192, 201. Επίσης Rizakis 1996, σ. 21-23, *nomina nuda*, από τον 2^ο αι. π.Χ.

Για παρόμοια σύνθεση ονόματος, βλ. Μπισνάκης 2008, αριθ. 137, σ. 90-91 και σ. 199: *Κλαντίου/ Νεικαγόρα/ Ιουλιανού/ υιού Νεικαγόρα*: σε γενική gentilicium + cognomen + agnomen + πατρωνυμικό (υιού), το πατρωνυμικό ταυτίζεται με το cognomen και τα δύο ελληνικά.

³⁸ Βλ. Kajanto 1982, σ. 13 -14, σ. 18, σ. 29, σ. 30, σ. 72, σ. 93, σ. 273.

Βιβλιογραφία - Συντομογραφίες*Ξενόγλωσση βιβλιογραφία*

ASAtene: Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente

Bairami – Katsioti 2006: Bairami, K. –A. Katsioti, Funerary Monuments of Late Roman and Early Christian Period from Nisyros, Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente, LXXXIV, serie III, 6, Tomo I, 2006, σ. 581-636

Bechtel 1917: Bechtel Fr., Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit, Halle 1917

Besson Arnaud, Constitutio Antoniniana: L'universalisation de la citoyenneté romaine au 3e siècle, Bâle: Schwabe Verlag, 2020

Bresson 1996: Bresson, A., L'onomastique romaine à Rhodes, στο Roman Onomastics in the Greek East: social and political aspects: Proceedings of the international colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman Antiquity, Athens 7 - 9 September 1993, Athens, Paris, Research Centre for Greek and Roman Antiquity, 1996, σ. 225-238.

Berges 1996: D. Berges, Rundaltäre aus Kos und Rhodos. Mit Beiträgen von V. Patsiada und J. Nollé, Berlin 1996

Björkegren 1902: Björkegren, Rudolf, De sonis dialecti Rhodiace: commentatia academica, Upsaliae, Almquist et Wiksell, 1902

Fraser 1977: P.M. Fraser, Rhodian Funerary Monuments, Oxford, New York 1977

Gonzales 2013: M. Gonzales, Lost Dedications Commemorating Rhodian Victory over Antiochos III, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 184, 2013, σ. 172-174

Hoffmann 1886: O. Hoffmann, Grammatik und Wortregister zu den rhodischen Inschriften, στο H. Collitz (hrsg.), Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften IV, 1es Heft, Göttingen 1886, σ. 581-675

Jacopi, CIRh II: G. Jacopi, Nuove epigrafi dalle Sporadi meridionali (Parte Seconda), Clara Rhodos II, 1932, σ. 165-256

Jacopi, CIRh VI-VII: G. Jacopi, Scavi e Ricerche di Nisiro, Clara Rhodos VI-VII, 1932-1933, σ. 470-552

IG XII, 3: Inscriptiones Graecae. Inscriptiones insularum maris Aegaei. Fasciculus III, Inscriptiones Symes, Teutlussae, Teli, Nisyri, Astypalaeae, Anaphes, Therae et Therasiae, Pholegandri, Cimoli, Meli, Hiller von

Gaertringen, Friedrich Freiherr, Berolini: apud G. Reimerum, 1898

IG XII, 4, 1: Bosnakis, Dimitris - Hallof, Klaus - Rigsby, Kent, Inscriptiones Graecae insularum maris Aegaei praeter Delum. Fasciculus IV, Inscriptiones Coi, Calymnae, insularum Milesiarum. Pars I, Inscriptiones Coi insulae: decreta, epistulae, edicta, tituli sacri, Inscriptiones Graecae XII 4, 1, Berlin 2010

Kajanto 1982: I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Roma 1982

LGN I: Fraser, P. M. - Matthews, E. *A Lexicon of Greek personal names. Volume I, The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica*, Oxford 1987

LGN II: M.O. Osborne - S.G. Byrne, et al, *A Lexicon of Greek personal names. Volume II, Attica*, Oxford, 1994

LGN III A: Fraser, P. M. - Matthews, E. *A Lexicon of Greek personal names. Volume IIIA, The Peloponnese, Western Greece, Sicily and Magna Graecia*, Oxford 1997

LGN III B: Fraser, P. M. - Matthews, E. *A Lexicon of Greek personal names. Volume III B, Central Greece from the Megarid to Thessaly*, Oxford 2000

Maiuri 1925: A. Maiuri, *Nuova Silloge Epigrafica di Rodi e Cos*, Firenze 1925

Pfuhl-Möbius 1977-79: E. Pfuhl-H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs, I, II*, Mainz am Rhein 1977-1979

Peek 1955: W. Peek, *Griechische Versinschriften, 1. Grab-Epigramme*, Berlin 1955

Peek, Epigramme 1967: W. Peek, *Epigramme und andere Inschriften von Nisyros*, Wissenschaftliche Zeitschrift. Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, 16, 1967, H. 6, σ. 369-387

Peek, IDorInseln 1969: W. Peek, *Inschriften von den Dorischen Inseln*, Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 62, 1, Berlin: Akademie-Verlag, 1969

RE: *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (begonnen von G. Wissowa unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen)

Rice 1984: E.E. Rice, *New Νισυροί from Physkos (Marmaris)*, JHS 104, 1984, σ. 184-186

Rice 1986: E.E. Rice, *Prosopographika Rhodiaka*, Annual of the British School of Athens 81, 1986, σ. 209-250

Rubensohn 1935: O. Rubensohn, *Parische Künstler*, Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts 50, 1935, σ. 49-78

Rizakis 1996: Rizakis, A.D., *Anthroponymie et société. Les noms romains dans les provinces hellénophones de l'empire*, στο *Roman onomastics in the Greek East: social and political aspects: Proceedings of the international colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman Antiquity, Athens 7 - 9 September 1993*, Athens, Paris, Research Centre for Greek and Roman Antiquity, 1996, σ. 11-29

Ricl 2010: Marijana Ricl (Belgrade), *A new inscription from the Cayster valley and the question of supernomina in Hellenistic and Roman Lydia*, στο R. W. V. Catling and F. Marchand, with the assistance of M. Sasanow (επιμ.), *Onomatologos. Studies in Greek personal names presented to Elaine Matthews*, Oxford 2010, σ. 530-551

Segre 1993: M. Segre, *Iscrizioni di Cos*, Roma 1993 & 2007 *Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* 6 & 6, 2

Wiemer 2002: H.-U. Wiemer, *Krieg, Handel und Piraterie: Untersuchungen zur Geschichte des hellenistischen Rhodos*, Berlin 2002, *Klio Beih. Neue Folge* 6

SEG: Supplementum Epigraphicum Graecum

Wilson 2000: P. Wilson, *The Athenian Institution of the Khoregia, The chorus, the city and the stage*, Cambridge University Press 2000

Ελληνική βιβλιογραφία

ΑΑΑ: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών

ΑΔ: Αρχαιολογικό Δελτίο

Ζερβουδάκη 1970: Ζερβουδάκη, Η., Νίσυρος, *Παλαιόκαστρον Αρχαιολογικόν Δελτίον* 25, 1970, Β2 Χρονικά, σ. 518

Κωνσταντινόπουλος 1963: Γρ. Κωνσταντινόπουλος, *Επιγραφαί εκ Ρόδου*, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 18, Α' Μελέτες, 1963, σ. 1-36

Κωνσταντινόπουλος 1965: Γρ. Κωνσταντινόπουλος, Νίσυρος, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 20, Β3 Χρονικά, 1965, σ. 602

Κωνσταντινόπουλος 1977: Γρ. Κωνσταντινόπουλος, *Μουσεία της Ρόδου* I, *Αρχαιολογικό Μουσείο* 1977

Μποσνάκης 2008: Μποσνάκης Δ., *Ανέκδοτες επιγραφές της Κω: επίτιμβια μνημεία και όροι*, Αθήνα 2008

Παπαχριστοδούλου 2004: I. Παπαχριστοδούλου, *Νέα επιγραφή από τη Νίσυρο. Το νησί στον ελληνιστικό κόσμο του 3ου αι. π.Χ.*, Χάρις Χαίρε. *Μελέτες στη μνήμη της Χάρης Κάντζια*, Αθήνα 2004, σ. 435-449

- Πετράκος 1980: Β.Χ. Πετράκου, *Επιγραφικά του Ωρωπού*, Αθήναι 1980
- Σάμψων 1988: Αδ. Σάμψων, *Η νεολιθική κατοίκηση στο Γυαλί της Νισύρου*, Αθήνα 1988
- Σταμπολίδης - Τασούλας – Φιλήμονος 2011: Ν.Χ. Σταμπολίδης, Γ. Τασούλας, Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού (επιμ.), *Άγωνα Γραμμή. Ένα αρχαιολογικό ταξίδι στο Καστελλόριζο, στη Σύμη, στη Χάλκη, στην Τήλο και τη Νίσυρο*, Αθήνα 2011
- Στίκας 1961: Ε.Γ. Στίκας, *Τρίπλευρα κιονόκρανα κορυφώματα και μνημεία*, ΑΕ 100, 1961, 159-179
- Φιλήμονος-Τσοποτού 2009: Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού, *Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Νισύρου*, Νισυριακά 18, 2009, σ. 201-230
- Φιλήμονος-Τσοποτού 2014: Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού, *Δύο όροι από το τείχος της Νισύρου*, Σοφία άδολος, Τιμητικός τόμος για τον Ι.Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος 2014, σ. 117-126
- Χαβιαρά 1913: Μιχαήλ και Νικήτα Χαβιαρά, *Περαίας της Ροδίων Επιγραφές, και Μιχαήλ Χαβιαρά, Νισύρου Επιγραφαί*, *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1913, 1-16, ιδίως σ. 7-16
- Χαρίτος 2005: Νικολάου Χαρίτου, *Αρχαιολογικά Ενδιαφέροντα Νισύρου*, Νισυριακά 16, 2005, σ. 320-351.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΝΙΣΥΡΟΥ

Συνολικός κατάλογος δημοσιευμένων επιγραφών της Νισύρου που έχουν καταγραφεί στα Μουσεία Νισύρου, Ρόδου & Κω

Η επιγραφή IG XII, 3 αριθ. 86 (δαμόσιον το χωρίον..) είναι λαξευμένη στο τείχος Νισύρου και σώζεται κατά χώραν (SEG 19, 1969, 546, σ. 181) και η επιγραφή IG XII, 3, 148 σώζεται στο λόφο Κριό, λαξευμένη σε βράχο.

IG	Χαβιραάς	Clara Rhodos II (1932)	Clara Rhodos VI-VII (1932)	Peek, Epigramme 1967	Peek, IDorIns 1969	Pfuhl-Möbius 1977	Bairami-Katsioti 2006	Άλλες δημοσιεύσεις	Αριθμός Καταγραφής (AK)
90									11
98									85
99									94 (;
103								Gonzales 2013, σ. 172-174, σημ. 14	199
104								Χαρίτος 2005, αριθ. 47, σ. 347-348	1308
			σ. 529	αριθ. 1				Peek 1955, σ. 218, αριθ. 805	Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου (E7129, αριθμός Καταγραφής στη Ρόδο)
106				Αριθ. 2				Σταμπολίδης-Τασούλας-Φιλήμονος 2011, αριθ. 28, σ. 356-7 (Κ. Μπαϊράμη)	212

IG XII,3	Χαβιαράς 1913	Clara Rhodos II(1932)	Clara Rhodos VI-VII (1932)	Peek, Epigramme 1967	Peek, IDorinseln 1969	Ρΐφuhl-Möblius 1977	Bairami-Katsioti 2006	Άλλες δημοσιεύσεις	Αριθ. Καταγραφής AK
								Σάμπων 1988, σ. 233	71
								Παπαχριστοδούλου 2004, σ. 435-449. Σταμπολίδης-Τασούλας-Φιλήμονος 2011, σ. 349, αριθ. 22 (I.X. Παπαχριστοδούλου). Χαρίτος 2005, αριθ. 63, σ. 349	144
								Fraser 1977, σ. 131, σημ. 213, εικ. 102b. SEG 27, 1977, αριθ. 501	216
							Αριθ. 2, σ. 599		7
								Χαρίτος 2005, αριθ. 69, σ. 350	8
							Αριθ. 8, σ. 600		29
							Αριθ. 9, σ. 600		31 (πιθανώς με ίχνη επιγραφής)
							Αριθ. 14, σ. 601		47
							Αριθ. 19, σ. 602		55 (Ίχνη δίσταχης επιγραφής)

IG XII,3	Χαβιαρός 1913	Clara Rhodos II	Clara Rhodos VI-VII	Peek, Epigramme 1967	Peek, IDorInseln 1969	Ρfuhl-Möblius 1977	Bairami-Katsioti 2006	Άλλες δημοσιεύσεις	Αριθ. Καταγραφής AK
								Zερβουδάκη 1970, σ. 518, πιν. 440γ	201
								Χαρίτος 2005, αριθ. 8 σ. 343	213
							Αριθ. 33, σ. 605		222
				σ. 29, στον αριθ. 65			αριθ. 35 σ. 605 (χωρίς την επιγραφή)		230
								Χαρίτος 2005, αριθ. 71, σ. 351	235
							Αριθ. 46, σ. 608		265
							Αριθ. 48, σ. 608		267
								Φυλιμόνος-Τσοποτού 2014, σ. 120-1, εικ. 3 και 4 (SEG 64, 2014, αριθ. 739, σ. 230)	281
								Berges 1996, σ. 150-1, αριθ. 269	1286
							Αριθ. 50, σ. 609		1323

IG XII,3	Χαβιαράς 1913	Clara Rhodos II	Clara Rhodos VI-VII	Peek, Epigramme 1967	Peek, IDorInseln 1969	Pfuhl-Möbius 1977	Bairami-Katsioti 2006	Άλλες δημοσιεύσεις	Αριθ. Καταγραφής AK
								Φυλήμονος-Γιοποπού 2014, σ. 122, εκκ. 5 (SEG 64, 2014, αριθ. 740, σ. 231)	1347
								Χαρίτος 2005, σ. 325, 344, αριθ. 17	1355
								Ζερβουδάκη 1970, σ. 518, πιν. 440β	1356
								Χαρίτος 2005, σ. 330, αριθ. 1 και σ. 347, αριθ. 42	1413

Αριθμοί καταγραφής δημοσιευμένων νισυριακών επιγραφών στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου (AK):

3, 6, 7, 8	
11	180, 181, 186, 187, 189
21, 29	191, 192, 194, 195, 197, 198, 199
30, 31	200, 201, 203, 204, 205, 206, 210
42, 43, 44, 45, 47	211, 212, 213, 214, 216
53, 55, 56, 57, 58, 59	221, 222, 225, 227, 229
61, 62, 64	230, 231, 235, 236
71, 74	246
84, 85	260, 265, 267
94	281
139	932
144	1065
153, 154	1286
162, 163, 164, 165, 167, 168	1308
171, 177	
	1347
	1355, 1356
	1413
	Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου: E396 (κατάλογος Ελέγχου), E5582, E7129
	Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κω: E1170

Εικ. 1: Τμήμα βωμού ΑΚ 83

Εικ. 2: Βωμός ΑΚ 71

Εικ. 3: Βωμός AK 216

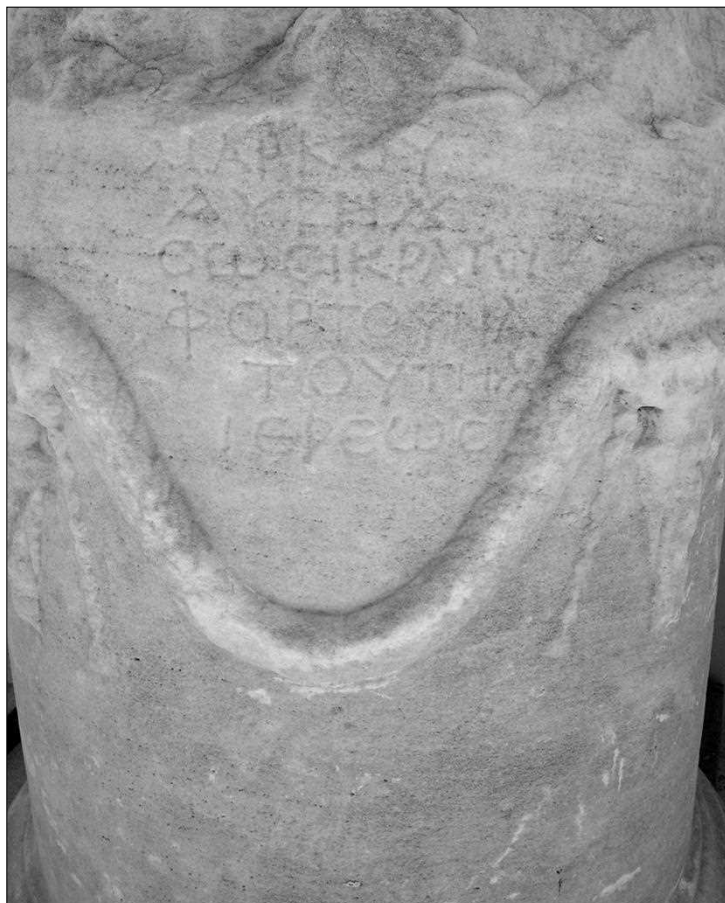
Εικ. 4: Βάθρο AK 230

Εικ. 5: Βάθρο ΑΚ 178

Εικ. 6: Βάθρο ΑΚ 179

Εικ. 7: Βομός ΑΚ 1286

Η ΕΠΙΠΟΝΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΜΙΑΣ ΣΤΑΘΕΡΗΣ ΣΥΜΒΟΛΗΣ

✍ Σοφία Πίλουρη (*)

Η μελέτη για τα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου, των νότιων Σποράδων όπως θα ονομάζονται ως το 1912, παρουσιάζει μία περιπλοκότητα, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Επανάστασης. Ενώ, θα άξιζε με βάση τα ευκολότερα –και ψηφιακά– προσβάσιμα πλέον αρχαιολογικά τεκμήρια να επιχειρηθεί μία συλλογική αποτύπωση των οικονομικών συνθηκών των κοινοτήτων στα νησιά αυτής της αρκετά απομακρυσμένης περιοχής από το τότε κέντρο της Διοίκησης· εδώ, λαμβάνοντας ως παραδειγματική περίπτωση τη Νίσυρο, θα γίνει η προσπάθεια, μέσα από έγγραφα να συντεθούν κάποιες όψεις του καθεστώτος που είχε διαμορφωθεί εκεί και στα γύρω νησιά μετά την προσχώρησή τους στην Επανάσταση.

Περιγράφοντας την κατάσταση στο νησί τους κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, σε μία επιστολή τους προς τον Καποδίστρια τον Απρίλιο του 1828¹, οι Νισύριοι ιστορούν: *«Ημείς... από την αρχήν της Επαναστάσεως δεν εχωρίστημεν από το ελληνικόν σώμα, αλλ' ούτε επαύσαμεν, καθ' α είχομεν δύναμιν, δίδοντες χρηματικήν δόσιν εις το εθνικόν ταμείον. Οι έπαρχοι... ήρχοντο άλλος με πενήντα και άλλος με εξήντα στρατιώτας ατάκτους, οίτινες εποίουν διαφόρους καταχρήσεις και έξοδα... Αν ίσως ημείς δεν επειθόμεθα εις τας διαταγάς της Διοικήσεως, τότε έπρεπε να φέρουσιν εις υμάς εκτελεστικήν δύναμιν, και, αν εκείνοι λέγουσιν ότι δεν επειθόμεθα, ψεύδονται... Έδιδον μίαν ολίγην δόσιν εις την Διοίκησιν και ήγόραζον τας νήσους· έπειτα, ήρχοντο και εξητούσαν τόσας χιλιάδας γρόσια από ημάς. Εκείνος ο Έπαρχος, εκείνος ο Δεκατιστής... ήθελε δέκα όρνιθες την ημέραν να τρώγη· αμή οι ψευδοστρατιώται, πόσα κατζικοπρόβατα; των δε πειρατών τις να διηγηθεί τας εφόδους, τας αρπαγάς, τας ατιμίας;»*. Το εν λόγω γράμμα συντάσσεται λόγω των απειλών του Σιωνκιούρ Μπέη, του Οθωμανού ηγεμόνα της Ρόδου, πως αν δεν του καταβληθούν τα χρέη της φορολογίας *«θέλει μας εξολοθρεύσει ολοτελώς συν γυναιξί και τέκνοις*

(*) Υποψήφια διδάκτωρ στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

¹ Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», *Νισυριακά* 3 (1969), σ. 29-32, όπου υπάρχει και η πρωτότυπη επιστολή μαζί με τη μεταγραμμένη.

ημών»². Ορισμένη από τη συγκλονιστική αυτή επιστολή, θέλησα να ψάξω περαιτέρω τεκμήρια που να καταδεικνύουν τις συνθήκες διοίκησης και φορολογίας, το φαινόμενο της πειρατείας και τελικά, την αντίδραση των κατοίκων στη μη συμπεριληψη της Νισύρου στο κράτος που αναγνωρίζεται το 1830. Τα έγγραφα αφορούν την Α' βουλευτική περίοδο από το 1822, όταν αρχίζουν να δομούνται οι διοικητικοί μηχανισμοί στην επαναστατημένη επικράτεια³.

Όπως είναι γνωστό, η Νίσυρος υπό την οθωμανική κυριαρχία απολάμβανε μαζί με τα γύρω νησιά των νοτίων Σποράδων ορισμένες ευνοϊκές ρυθμίσεις ή προνόμια, οι οποίες επέτρεπαν ως ένα βαθμό την αυτονομία και αυτοδιοίκησή τους. Αυτό επιτυγχανόταν με το «μακτού», ένα κατ' αποκοπήν ποσό ετησίως που κάλυπτε όλους τους φόρους και τα νησιά αυτά λέγονταν βακούφια (αφιερώματα), επειδή οι πρόσοδοι τους θα χρησιμοποιούνταν για τη συντήρηση των ιερών ιδρυμάτων του σουλτάνου Σουλεϊμάν Α' στη Ρόδο. Τα με-

² Πράγματι, στο μπουγιουρδί του Σιουγκιούρ Μπέη της 18^{ης} Αυγούστου που περικλείεται στο άρθρο αυτό του Πρωτοψάλτη, οι κάτοικοι απειλούνται με ολικό αφανισμό, ακόμη και όσοι Νισύριοι διαβιούν εκτός του νησιού. Γι' αυτό και ως «περιτριγυρισμένοι υπό της Τουρκίας πανταχόθεν», παρακαλούν «να γίνη μία συγκατάβασις», να δίνουν «ένα τόσον εις το εθνικόν ταμείον, και όσον ημπορέσωμεν να οικονομούμεθα και με τον εχθρόν» για να ζήσουν και να χαρούν την «ποθητήν ελευθερίαν». Πιθανότατα την ίδια περίοδο λειτουργεί ως μέσο πίεσης για την καταβολή φορολογίας και η κράτηση στη Ρόδο ως ομήρων τεσσάρων προεστών και πρωτόγερων της Νισύρου, όπως βλέπουμε από τις εκκλήσεις τους στα έγγραφα που παρουσιάζει ο Πρωτοψάλτης στο «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», *ό.π.*, σ. 27-29, 34-36.

³ Βέβαια υπάρχουν ενδείξεις για την προπαρασκευή του νησιού για την Επανάσταση από τη Φιλική Εταιρεία και την κήρυξη της ήδη από τον Απρίλιο του 1821. Βλ. Ιω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, εκ της τυπογραφίας Θ. Κονταξή και Ν. Λουλάκη, Ναύπλιο 1834, σ. 286-287 και σχετικά με την αποστολή του Πάτμιου Δημητρίου Θέμελη το 1820 στα νησιά του Αιγαίου στο *ίδιο*, σ. 332-334 για την άφιξη του στα Ψαρά τον Ιανουάριο του 1821 και τη μετάβασή του στα παράλια της Μικράς Ασίας και στα νησιά, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και η Νίσυρος, όπου σύστησε «πανταχού Εφορίας». Με την έναρξη της Επανάστασης, ο Θέμελης θα τοποθετηθεί από τον Δημ. Υψηλάντη τον Ιούνιο του 1821 ως πληρεξούσιος στα νησιά Πάτμο, Σάμο, Λέρο, Κάλυμνο, Αστυπάλαια, Νίσυρο, Σύμη και Κάσο. Έτσι μάλλον δεν είναι τυχαίο το έγγραφο-κατήχηση που βρέθηκε στην Ι.Μ. Σπηλιανής, βάσει του οποίου συνάγεται από τον Διαμαντάρρα πως και στα νησιά των νότιων Σποράδων υπήρχαν μνημένοι στη Φιλική Εταιρεία στο Αχ. Σ. Διαμαντάρρας, «Νισυριακά Έγγραφα», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 9 (1926), σ. 556-560, βλ. και *Σπηλιανής Αρχαίον*, τ. Α', Εταιρεία Νισυριακών Μελετών, Αθήνα 1999, σ. 26-28. Δεν είναι γνωστό ποιος μνηθήκε στην Εταιρεία με τη συγκεκριμένη κατήχηση, όμως θεωρείται από τον Πρωτοψάλτη δείγμα συντομευμένης κατήχησης που χρησιμοποιήθηκε από το 1820 και έπειτα, όταν οι κατηχήσεις έγιναν πολύ περισσότερες, στο Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Φιλική Εταιρεία αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1964, σ. 31. Γνωρίζουμε τουλάχιστον πως μνηθήκε από «τον Πάτμο Θέμελη» ο Νισύριος (Χατζή) Μιχαήλ Λογοθέτης ή Πετρούτσος, στο Κων. Ο. Σακελλαρίδη, *Επιστολαί-Ποιήματα Ι. Λογοθέτη*, Εταιρεία Νισυριακών Μελετών, Αθήνα 1974, σ. 10-11. Για την κήρυξη της Επανάστασης βλ. Ιω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', Τύποις Π. Σούτσα και Α. Κτενά, Αθήνα 1860, σ.124-125.

τέπειτα σουλτανικά φιρμάνια που διασώζονται στα αρχεία της κοινότητας Σύμης θα επικυρώσουν την ισχύ των εν λόγω προνομίων για τα νησιά που υπάγονταν στους Ιππότες της Ρόδου και υποτάχθηκαν από το Σουλτάνο, δηλαδή τη Ρόδο, τη Σύμη, τη Χάλκη, την Τήλο, τη Νίσυρο, την Κω, την Κάλυμνο και τη Λέρο⁴. Αν οι ρυθμίσεις αυτές ίσχυαν και για άλλα γύρω νησιά δε φαίνεται να προκύπτει από τα φιρμάνια. Σε ορισμένα από αυτά αναφέρεται το ποσό που πλήρωνε η Νίσυρος στη διοίκηση της Ρόδου, για παράδειγμα στο φιρμάνι του Σουλτάνου Οσμάν Γ', του Μαΐου 1755, αναφέρεται πως η Νίσυρος πληρώνει 60.000 άσπρα (ισοδύναμα περίπου με 500 γρόσια), όσα και η Σύμη, ενώ η Τήλος για παράδειγμα θα πλήρωνε τα μισά. Τι ακριβώς προσδιόριζε το ποσό που καλούνταν να δώσει κάθε ένα από αυτά τα νησιά και τις διαφορές μεταξύ τους δεν αναφέρεται⁵, ενώ φαίνεται πως η φορολογία κατά καιρούς διέφερε από τα οριζόμενα και χρειαζόταν ο Σουλτάνος να εκδίδει μπουγιουρντί μετά από διαμαρτυρίες των κατοίκων, για να επιβληθούν όσα είχαν εξαρχής ρυθμιστεί⁶. Πάντως, όπως αναφέρεται ρητά: «Αι άνω ρηθείσαι νήσοι, πληρώνουσαι κατ' αποκοπήν, εισίν υφ' όλας τας επόψεις ελεύθεραι». Κάτι που σήμαινε πως τα νησιά είχαν σε γενικές γραμμές τη δυνατότητα να αυτοδιοικούνται, να διαμορφώνουν τοπική νομοθεσία και να ασκούν εμπόριο αποκτώντας, με ίδια μέσα βέβαια, κάποια προστασία και από την πειρατεία⁷. Όμως παράλληλα το σύστημα και η εφαρμογή του εξαρτιόταν εν πολλοίς από την εκάστοτε ερμηνεία των παλαιών καταστίχων από την κεντρική οθωμανική εξουσία και τους υπαλλήλους της, τις τοπικές ελίτ και τη διαπραγματευτική ικανότητα των απεσταλμένων των νησιών. Κάτι ακόμη ενδιαφέρον είναι η δυνατότητα πληρωμής μέσω αγαθών, όπως για παράδειγμα τα σφουγγάρια της Σύμης ή τα βελανίδια της Νισύρου⁸ – για τα τελευταία θα γίνει ε-

⁴ Δημ. Χαβιάρας, «Σουλτανικά Φιρμάνια: Περί των προνομίων της νήσου Σύμης και των λοιπών νοτίων Σποράδων», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 6 (1901), σ. 321-329.

⁵ Ακόμη οι φόροι δεν ήταν πάντα μόνο οι κατ' αποκοπή για τα μουσουλμανικά ιδρύματα της Ρόδου, βλ. για παράδειγμα το φιρμάνι του Αβδούλ Χαμίτ Γ', τον Ιούνιο 1775, σχετικά με την πληρωμή από τη Σύμη 24.000 άσπρων εμάντεν (που ορίζεται σε υποσημείωση ως φόρος εισπραττόμενος κατ' ευθείαν από την κυβέρνηση σε αντίθεση με το μακτού), αλλά και 5.000 άσπρων λόγω εγγλήματος κλπ., και το δέκατο των ψαριών. Στο ίδιο, σ. 342-344.

⁶ Όπως για παράδειγμα αναφέρεται σε εκείνο του Σουλεϊμάν Β', το Φεβρουάριο του 1691 που προστάζει να εφαρμόζεται το τελευταίο φιρμάνι και να μην αδικούνται οι ραγιάδες με φόρους που είναι επιπλέον του μακτού, αλλά τέτοιες ενέργειες προς αυτούς να εμποδίζονται, στο ίδιο, σ. 332-333.

⁷ Χαρακτηριστική η περίπτωση της Σύμης που το 1684 συμφώνησε πληρώνοντας χίλια βενετικά φλουριά στους Ενετούς για προστασία από την πειρατεία, κάτι που συνετέλεσε στο να αναπτυχθεί το εμπόριο σπόγγων της νήσου, όπως αναφέρεται στο: Κώστας Σακελλαρίδης, «Η ιστορία των προνομίων των Νοτίων Σποράδων», *Νισυριακά* τ.3 (1969), σ. 151,

⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 189-190 το έγγραφο του Μαρτίου 1821, όπου οι Νισύριοι διατάσσονται από τον τότε Βαλή της Ρόδου Γιουσούφ Μπέη να μην πουλούν αλλού την ετήσια παραγωγή βελανιδιού, παρά μόνο στον εβραίο πραγματευτή που είχε οριστεί και ο οποίος θα αναλάμβανε – καθυστερημένα – να πληρώσει τους φόρους τους.

κπενέστερη αναφορά στη συνέχεια. Χρήσιμο είναι να επισημανθεί εδώ η συνεργασία σε κάποιες περιπτώσεις των γειτονικών νησιών που είχαν κοινή δραστηριότητα, όπως η περίπτωση της Σύμης, της Καλύμνου και της Χάλκης στη σπογγαλιεία, όπου η Σύμη αγόραζε από την Κάλυμνο και τη Χάλκη σφουγγάρια σε ρυθμιζόμενες κατά καιρούς τιμές για να τα αποδώσει στους Οθωμανούς έναντι φορολογίας⁹. Αντίστοιχες κοινότητες διαμορφωνόταν συχνά μεταξύ των συγκεκριμένων νήσων και σε άλλες περιπτώσεις, όπως θα δούμε αργότερα.

Αυτά ίσχυαν περίπου πριν την προσχώρηση στην Επανάσταση του 1821. Για να γίνει καλύτερα κατανοητή η θεώρηση της οθωμανικής περιόδου από την ελληνική οπτική της εποχής, στο υπόμνημα του Ιωάννη Καποδίστρια κατά την Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους αναφορικά με την πληθυσμιακή σύσταση «Ελλήνων και Μουσουλμάνων εις καθέν των τμημάτων της ξηράς και των νήσων της Ελλάδος» πριν το 1821 σε σύγκριση με το 1828 υπάρχει η σημείωση πως: «*Αι διοικητικαί διαιρέσεις των νήσων, εάν τις εξαιρέσει τας υπό την εξουσίαν του Καπετάν πασά, παρρησιάζουσι μεγάλην ανωμαλίαν*»¹⁰. Παρόλα αυτά, στον πίνακα για την κατάσταση του πληθυσμού μαθαίνουμε πως στη Νίσυρο το 1821 υπήρχαν 4.000 χριστιανοί και το 1828, έπειτα από μετοικεσίες, ο χριστιανικός πληθυσμός ήταν 3.300 άτομα. Ενώ τα οκτώ νησιά που παρατίθενται, (Λέρος, Κάλυμνος, Νίσυρος, Δ(Τ)ήλος, Χάλκη, Σύμη, Κάροπαθος και Καστελόριζο) αναφέρεται πως ήταν υπό τη διοίκηση του μπέη της Ρόδου¹¹.

Μετά την Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου τα νησιά του Αιγαίου θα χωριστούν σε έξι διοικητικές επαρχίες, ενώ παράλληλα το 1822 διοικητής της Ρόδου γίνεται ο μανιατικής καταγωγής Μεχμέτ Σουγκιούρ Μπέης, που θα αποδειχτεί πολύ σκληρότερος σε σχέση με τον προκάτοχό του Γιουσούφ Μπέη και θα κακομεταχειρίζεται τους νησιώτες. Με βάση λοιπόν τον «Οργανισμό των Ελληνικών Επαρχιών» του νόμου υπ' αριθμ. 12 της 30/04/1822 σχηματίζεται η Αντεπαρχία Σύμης-Επισκοπής και Νισύρου και αντεπαρχος ορίζεται την 4^η Μαΐου 1822 ο Ιωάννης Ψαράκης¹², η αντεπαρχία

⁹ Δημ. Χαβιάρας, «Σουλτανικά Φιρμάνια: Περί των προνομίων της νήσου Σύμης και των λοιπών νοτίων Σποράδων», *ό.π.*, σ. 344-347.

¹⁰ *Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας* εφεξής *ΑΕΠ*, 4, Αθήνα 1857-2012, σ. 244

¹¹ Στο ίδιο, σ. 247. Βλ. σχετικά με τον πληθυσμό και τις πηγές από τις οποίες μπορούν να αντληθούν πληροφορίες σε προστατιστικό επίπεδο (π.χ. το κοινοτικό κτηματολόγιο της Νισύρου με 278 μερίδες ιδιοκτητών αγροτικών εκτάσεων στο Μανδράκι το 1828) Δημ. Δημητρόπουλος, *Τετράδια εργασίας 27. Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των Νησιών του Αιγαίου, 15ος – Αρχές 19ου αιώνα*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ ΕΙΕ, Αθήνα 2004, σ. 34-35 και σ. 313. Αναλυτικά για τα ονόματα των ιδιοκτητών του κτηματολογίου Μανδρακίου βλ. Μ. Λογοθέτης, «Τα κτηματολόγια της Νισύρου κατά τα χρόνια της δουλείας (1785-1945)», *Νισυριακά* τ.10 (1987), σ. 215-223 και 254-269.

¹² *ΑΕΠ*, τ.10, σ. 25, και ο διορισμός του από τον υπουργό των εσωτερικών Ιωάννη Κωλέττη στο *ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ*, Φάκελος 1: Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος και Γενναίος, Υποφάκελος 1.2 Θεόδωρος και Γενναίος Κολοκοτρώνης (1821-1823) προσβάσιμο στο *Ψηφιακό Αρχείο 1821*. Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 01/05/2023. <https://1821.digitalarchive.gr/archive/show/node/1166>

θα υπαγόταν στην Επαρχία Κάσου, με έπαρχο τον Ιωάννη Κουντουμά¹³. Η διοικητική δομή στα νησιά του Αιγαίου θα αλλάξει όμως ήδη από το επόμενο έτος, αφού με τη Β' Εθνοσυνέλευση καταργούνται οι αντεπαρχίες και τα νησιά, λόγω της έκτασής τους όπως αναφέρει το εκτελεστικό σώμα, δύσκολα θα διοικούνταν χωρισμένα σε έξι μόνο επαρχίες¹⁴. Θα χωρίζονταν έπειτα από το προβούλευμα του Βουλευτικού υπ' αριθ. 16 την 4^η Μαΐου 1823 και την έγκριση του Εκτελεστικού, σε 15 επαρχίες, εκ των οποίων οι πέντε συγγροτούσαν τις Σποράδες με τη Νίσυρο να υπάγεται σε κοινή επαρχία με τα νησιά Κάρπαθο, Σύμη, Τήλο (Επισκοπή) και Χάλκη¹⁵. Ενώ την 6^η Μαΐου θα οριστεί έπαρχος των παραπάνω νησιών, ο Κάσιος και έως τότε παραστάτης της Κάσου Μάρκος Μαλιαράκης¹⁶. Όταν, όπως και στη συγκεκριμένη περίπτωση ο έπαρχος είχε ως έδρα του άλλο νησί (εδώ την Κάρπαθο), διαχειρίζονταν τα κοινά οι πρόκριτοι υπό τις οδηγίες του¹⁷. Χρήσιμο είναι να αναφερθεί εδώ πως η Διοίκηση φαίνεται να χρησιμοποιεί προϋπάρχον τοπικό δίκτυο για τις επαρχίες και των ορισμό των οργάνων της. Ακόμη, διορίζονταν από την Διοίκηση αρμοστές ή απεσταλμένοι οι οποίοι ρυθμίζαν επί τόπου τα διάφορα προβλήματα που ανέκυπταν μεταξύ επάρχου και προκριτών. Κάτι ακόμη που πλαισιώνει την αντιπροσώπευση των νησιών είναι το θέμα των παραστατών, όπου η Νίσυρος εξέλεγε παραστάτη και άρα ήταν με κάποιον τρόπο εγγύτερα στο κέντρο λήψης αποφάσεων¹⁸ από άλλα νησιά που δεν έπρατταν το ίδιο. Συγκεκριμένα, στο Β' και Γ' Βουλευτικό παραστάτης Κάρπαθου και Νισύρου θα ήταν ο Χατζή Ηλίας Οικονόμου.

Τα παραπάνω σχετικά με τη διοίκηση εντοπίστηκαν κυρίως για να γίνει η αναφορά στο ζήτημα της εξαιρετικά δυσβάστακτης φορολογίας στη Νίσυρο κατά τα χρόνια της Επανάστασης. Η συγκέντρωση σχετικών εγγράφων που να δείχνουν το καθεστώς που ίσχυε υπήρξε δύσκολη, λόγω κυρίως της διασποράς τους σε διαφορετικούς φορείς, γι' αυτό εδώ θα παρουσιαστούν ορισμένα που απόκεινται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ). Η φορολογία κατά τα έ-

¹³ Λάμπρος Μπαμπαλιούτας, *Ο θεσμός της διοικητικής αποκέντρωσης*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών - Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Αθήνα 2003, σ. 78-79.

¹⁴ *ΑΕΠ*, τ. 10, σ. 48-49 και σ. 57.

¹⁵ *ΑΕΠ*, τ. 2, σ. 13.

¹⁶ *ΑΕΠ*, τ. 2, σ. 18 και τ. 13, σ. 186.

¹⁷ Όταν είχε αναλάβει έπαρχος ο Μ. Μαλιαράκης, ο προηγούμενος έπαρχος Κάσου Ιωάννης Κουντουμάς ήταν απεσταλμένος της Διοίκησης/αρμοστής και υπάρχει έγγραφο του απευθυνόμενο προς τον Μαλιαράκη, ώστε να δώσει τις διαταγές στους προκρίτους της Νισύρου που είχαν μεταβεί στην Κάρπαθο στο Ε.Γ. Πρωτοψάλτης, *Η συμβολή της Κάσου εις την ελληνικήν Επανάστασιν του 1821*, τύποις Π. Χαλκιοπούλου, Αθήνα 1930, σ. 32.

¹⁸ Ενδιαφέρον είναι και το ότι αναγιγνώσκονται επιστολές που αναφέρονται ως «Καρπαθίων και Νισυρίων», όπως είναι εκείνες της 22^{ας} Απριλίου 1823 με τις οποίες αποκαθιστούν ως παραστάτη τους τον Χατζή Ηλία Οικονόμου στα *ΑΕΠ*, τ. 2, σ. 273.

τη 1821-1830 δεν διέφερε από εκείνη της περιόδου της Τουρκοκρατίας, αντίθετα ήταν διπλή, διότι οι φόροι προς την οθωμανική διοίκηση της Ρόδου φαίνεται πως συνεχίστηκαν. Προς την ελληνική διοίκηση δεν ίσχυε μόνο η καταβολή των φόρων, αλλά και έκτακτες εισφορές ή «δοσίματα» για τον πρωτοφανή πόλεμο, η δεκάτη επί όλων των αγροτικών προϊόντων, τα δικαιώματα των διαβατηρίων και οι τελωνειακοί φόροι. Η είσπραξη των φόρων αναθετόταν σε ιδιώτες, μετά από δημοπρασία¹⁹, κάτι που πολλές φορές δημιουργούσε αυθαιρεσίες. Ενδεικτικά αναφέρεται πως σε μία εκτίμηση των εσόδων κατά τη Β' Εθνοσυνέλευση η Νίσυρος μαζί με την Τ(Δ)ήλο φαίνεται να δίνουν για τη Διοίκηση 18.000 γρόσια για το έτος 1823²⁰.

Σε ένα απόσπασμα που διασώζεται από τα κατάστιχα των δημογερόντων της Νισύρου την περίοδο 1821-1828²¹ μπορούμε να δούμε τι ξοδευόταν ανά περίοδο και αφορά και τα έξοδα διαμονής και τροφής των εκάστοτε επάρχων και δεκατιστών (εισπράκτες της δεκάτης), καθώς και έξοδα για τον οπλισμό και τα πλοία. Επιπρόσθετα προσμετρώνται τα έξοδα από τη ζημία της πειρατείας και για τη δημοπρασία των δημοσίων προσόδων. Αυτό που είναι φανερό σε κάθε αναγραφόμενη περίοδο ως «Έδωσεν και εις την Τουρκίαν γρόσιαν...» είναι η τακτική πληρωμή των φόρων στην οθωμανική διοίκηση. Αυτό φαίνεται επίσης από την αναφορά του γάλλου προξένου της Σμύρνης τον Αύγουστο του 1822 για την πληρωμή των φόρων στους Οθωμανούς από τη Νίσυρο, Κάλυμνο, Τήλο και Κάρπαθο και την άδεια εμπορίου με τη Ρόδο και την Κω²². Κάτι που θα προξενούσε εντύπωση, όμως αν κάποιος αναλογιστεί τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν, όπως την εγγύτητα της Νισύρου προς την οθωμανική επικράτεια και την πιθανή καθυστέρηση ανάληψης δράσης από την ελληνική πλευρά στην περίπτωση αντιποίνων, την επί χρόνια εμπορική εξάρτηση από τη Ρόδο, τις τοπικές διαμάχες στο νησί για την προσχώρηση στην Επανάσταση²³, τις απειλές από τον διοικητή της Ρό-

¹⁹ *ΑΕΠ*, τ. 10, σ. 58.

²⁰ *ΑΕΠ*, τ. 3, σ. 118.

²¹ Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», *ό.π.*, σ. 46-48.

²² Ν. Karapidakis-A. Pouradier Duteil-Loizidou (ed.), *Bulletins Français de nouvelles sur la Révolution grecque. Années 1821-1822*, Τράπεζα Πειραιώς, Αθήνα 2021, σ. 348-349. Ακόμη, όπως φαίνεται, τον Απρίλιο του 1822 υπήρχε και έντονος ο φόβος για τον αιγυπτιακό στόλο στο νότιο Αιγαίο, επομένως πολλά γύρω νησιά θα επανέρχονταν έστω τυπικά πληρώνοντας κάποιους φόρους στους Οθωμανούς στο Σ. Δημητριάδης, «Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825)», *Μνήμων* 39 (2022), σ. 36.

²³ Χρήσιμη είναι η αναφορά εδώ σε δύο έγγραφα, το ένα από τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, χωρίς τόπο και ημερομηνία, πιθανότατα το τρίτο έτος της Επανάστασης, αναφέρεται η ανάγκη σε ανάκληση «εις την εθνικήν ομοφροσύνην» των νησιών που μαζί με τη Σύμη προσκύνησαν τον εχθρό, δηλαδή της Νισύρου, της Δήλου, της Χάλκης, της Καλύμνου και της Λέρου. Αυτό συνέβη επειδή ορισμένοι «τουρκόφρονες» χρησιμοποίησαν το

δου²⁴ και το ότι εν τέλει ήταν μία μάλλον συνήθης πρακτική για τα νησιά, μπορεί να γίνει ευκολότερα κατανοητό. Εξ άλλου όπως γράφει ο Σάκης Δημητριάδης, μπορεί να ιδωθεί ως μία νέα στρατηγική, προϊόν της Επανάστασης, αν και η Νίσυρος φαίνεται πως έμεινε υπό την επαναστατική διοίκηση, χωρίς να επιστρέψει στην οθωμανική εξουσία²⁵. Επιπλέον, όπως βλέπουμε στην επιστολή των κατοίκων της Νισύρου προς τον Καποδίστρια που αναφέρθηκε και στην αρχή του κειμένου εδώ, στην τρομερή πίεση που δέχονταν εκείνη την περίοδο του 1828 οι Νισύριοι για μία υπόθεση ομηρίας προκρίτων και πρωτογερόνων από την οθωμανική διοίκηση της Ρόδου – τακτική προσφιλή ως μέσο πίεσης για τον Σουκιούρ Μπέη, γράφουν προς τον κυβερνήτη, «...επειδή το ξίφος του εχθρού ακονίζεται καθ' εκάστην δι' ημάς, παρακαλούμεν να γίνη μία συγκατάβασις εις ημάς, να δίδωμεν ένα τόσον εις το εθνικόν ταμείον, και όσον ημπορέσωμεν να οικονομούμεθα και με τον εχθρόν, διά να ζήσωμεν και ημείς να χαρώμεν την ποθητήν ελευθερίαν μας». Φαίνεται λοιπόν εδώ πως αναφέρουν την πληρωμή φόρων και προς την οθωμανική πλευρά λόγω απειλών²⁶.

Πέρα από την πληρωμή φόρων και στους Οθωμανούς, από τα κατάστιχα των ετών 1821-1828 που παραθέτει ο Πρωτοψάλτης αντλούμε και άλλες πληροφορίες, όπως την αντιπαράθεση κάποιες φορές με τη Διοίκηση. Όταν ο Ιωάννης Ψαράκης, ο προαναφερθείς αντέπαρχος του 1822, επισκέπτεται τη Νίσυρο, σημειώνεται κάτω από την εγγραφή δημογέρων Καραμιχάλης, πως έφερε τα γραμμάτια της Διοικήσεως και έλαβε 1.611 γρόσια, εκ των οποίων τα 611 «διά την φαμίλιαν του» και «έξοδον εις φαγητόν του». Αργότερα, κάτω από τον δημογέροντα Νικίτα αναγράφεται: «Το δεύτερον όπου ήλθεν έπαρ-

«μέσον της απάτης και της δολιότητος», αυτοί είναι ο ηγούμενος της μονής Πανερημιώτου στη Σύμη και οι Νικίτας Κλαδάκης και Νικόλας Χάλας στο *ΑΕΠ*, τ. 12, σ. 264. Το άλλο έγγραφο είναι επιστολή του Αντεπάρχου Ιωάννη Ψαράκη, της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1822, η οποία απευθύνεται στους κατοίκους της νήσου Νισύρου και σε ορισμένους «άνδρες κακοποιούς όπου πασχίσουν με κάθε τρόπον να διεγείρουν τον λαόν εις την τουρκολατρείαν» και ενημερώνει πως θα κάνει για το ζήτημα αναφορά στη Διοίκηση και στον έπαρχο Κάσου στο Στ. Κεντή, «Παλαιά Έγγραφα Νικειών», *Νισυριακά* τ. 7 (1981), σ. 296-297.

²⁴ Ως παράδειγμα βλ. την επιστολή του Σουκιούρ Μπέη την 23^η Απριλίου 1823 προς τους Νισύριους διά μέσου Σύμης στο *ίδιο*, σ. 293-294, όπου αναφέρει για τη Νίσυρο «...διاتی πλέον τα ψέματα εσώθησαν και αν παρακούσουν και δεν έλθουν [με τα βασιλικά δοσιμάτά τους] ας ηξεύρουν ότι ερχόμενα εκεί τα καράβια μας έχουν να τους αφανίσουν από μικρόν ως μέγalon και ας είναι το κρίμα εις τον λαϊμόν τους».

²⁵ Όπως φαίνεται πως έκαναν η Κάλυμνος και η Λέρος ή η Κάρπαθος μετά την καταστροφή της Κάσου το 1824 στο Σ. Δημητριάδης, «Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825)», *ό.π.*, σ. 33.

²⁶ Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», *ό.π.*, σ. 29-32, βλ. και Σ. Δημητριάδης, «Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825)», *ό.π.*, σ. 53-54.

χος ο Ψαράκης του έδωσε μετροητά, γρόσια 3.280» και άλλα 943 για το φαγητό του. Όμως, έπειτα, στο όνομα του ίδιου δημογέροντα λέει πως την τρίτη φορά που ήρθε ως έπαρχος ο Ψαράκης, χωρίς όμως γράμματα της Διοίκησης, δεν τον δέχτηκαν «ως μη έχοντα γράμματα», οπότε «επήγε και έφερε τέσσαρα μίστικα κλέπτικα, έβαλε τους κλέπτας και έκαμναν κάθε αταξίαν μέσα εις το χωρίον, μας επήρην με βίαν ανά εκατό γρόσια εις το κάθε μίστικον την ημέραν όσας ημέρας εστάθησαν...», άρα αναφέρεται πως ο συνολικός λογαριασμός ήταν 4.652 γρόσια, χωριστά από τις καταχρήσεις που έκαναν οι κλέφτες σε κάθε σπίτι. Επομένως, βλέπουμε ότι αν οι κάτοικοι δεν έβλεπαν αποδειξεις, και λόγω της απόστασής τους από τα κέντρα λήψης αποφάσεων, δεν εμπιστεύονταν κάποιον ακόμη και αν πριν έφερε μαζί του διαπιστεύσεις. Επιπρόσθετα, είναι φανερό με ποιον τρόπο αντιμετωπιζονταν αν δεν πλήρωναν τα απαιτούμενα ποσά, χωρίς να γνωρίζουμε στη συγκεκριμένη περίπτωση αν αυτά ήταν όντως ζητούμενα από τη Διοίκηση.

Άλλο ένα ενδεικτικό περιστατικό που αντλείται από τα κατάστιχα είναι η δημοπρασία των φόρων. Από τον δημογέροντα Χριστόφορο μαθαίνουμε πως κάποια στιγμή, λογικά μετά την ανάληψη επαρχίας από τον Μάρκο Μαλιαράκη το 1823, έστειλαν οι πρόκριτοι άνθρωπο στην Επιτροπή και αγόρασε τη νήσο τους (εννοούνται εδώ οι δημόσιες πρόσοδοι), μα έπειτα υπερίσχυσε κάποια άλλη Επιτροπή, την πούλησε σε άλλον και έχασαν τα χρήματα που είχαν δώσει²⁷. Με βάσει αυτή την καταγραφή έγινε προσπάθεια εντοπισμού στη βιβλιογραφία δημοσιευμένων εγγράφων περί της δημοπρασίας των φόρων της Νισύρου σε ιδιώτες. Βρέθηκε ένα τεκμήριο, της 18^{ης} Αυγούστου 1823 που αναφέρει πως οι Νισύριοι, διακο-Νικόλας, διακο-Γεώργιος, παπα-Ιωάννου και διακο-Αντώνης Σακελλαρίου συμφώνησαν με τον τότε έπαρχο Μάρκο Μαλιαράκη, κατ'επιταγή της Διοίκησης, να αγοράσουν όλα τα εθνικά δικαιώματα του νησιού μαζί με το κουμέρκι (εμπόριο) έως το Μάιο του 1824²⁸. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την επιστολή του επάρχου Μάρκου Μαλιαράκη, της ίδιας ημερομηνίας, με την οποία ορίζει πως εισπράκτορες όλων των εθνικών δικαιωμάτων των νησιών, δηλαδή του φόρου της δεκάτης σε όλα τα είδη και στο εμπόριο θα είναι οι προαναφερθέντες και προειδοποιεί να πληρώνουν οι πρόκριτοι και οι κάτοικοι χωρίς αντιρρήσεις, γιατί αν κάποιος αρνηθεί θα «στείλει τους ανθρώπους του να τον φέρουν και θα του κάνει παιδεία όπον του πρέπει»²⁹. Δεν προκύπτει βέβαια από κάπου πως η συγκεκριμένη περίπτωση ταυτίζεται με εκείνη του καταστίχου παραπάνω, όμως είναι ακόμη μία ένδειξη της δεινότητας της θέσης των Νισυριών ως προς τη διαβίωσή τους υπό ένα τόσο επαχθές φορολογικό καθεστώς.

Μία άλλη πλευρά που άπτεται της διαμάχης που πολλές φορές ξεσπούσε

²⁷ Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», *ό.π.*, σ. 46 και 48.

²⁸ Χάση Κουτελάκη, «Τα Νικιά της Νισύρου 1760-1948 μέσα από το αρχείο του Σταύρου Χαροφύλη», *Νισυριακά* 12 (1993), σ. 157

²⁹ Στ. Κεντηρή, «Παλαιά Έγγραφα Νικειών», *ό.π.*, σ. 299.

μεταξύ της κεντρικής εξουσίας και των τοπικών φορέων της και των διάφορων επιμέρους ελίτ, είναι εκείνη των εθνικών γαιών, που δεν ανήκαν σε ιδιώτες, όμως σε πολλές περιπτώσεις απέφεραν εισόδημα στους κατοίκους μέσα από το εμπόριο. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, ένα από τα βασικά εξαγόμενα προϊόντα της Νισύρου ήταν τα βελανίδια που είναι αυτοφυή στο νησί και προσέφεραν περίπου 5.000 καντάρια σε καιρό ευκαρπίας, χρησιμοποιούνταν δε πολύ στη βυρσοδεψία και πωλούνταν σχεδόν αποκλειστικά στην αγορά της Σμύρνης³⁰. Με βάση επιστολές που εντοπίστηκαν στα Γενικά Αρχεία του Κράτους βλέπουμε μία ιστορία έντονης πίεσης από τη Διοίκηση για το «εθνικό βελανίδι»³¹ που συμβαίνει παράλληλα με την ενοικίαση των δημοσίων προσόδων και τελωνείων στους τρεις ιδιώτες που αναφέρονται επάνω. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο που είναι έπαρχος ο Μάρκος Μαλιαράκης, στις 24 Νοεμβρίου 1823 το υπουργείο των εσωτερικών του γράφει για την υπόθεση των 940 κανταρίων βελανίδι, που όπως σημειώνεται «εσεκβεστράρησε/εμπόδισε» η Διοίκηση στη Νίσυρο και για να το παραλάβει έστειλε εκεί τον Γεώργιο Κουντουμά, ο οποίος αναχώρησε άπρακτος λόγω της όπως ισχυρίστηκε στη Διοίκηση αργοπορίας και αμέλειας του επάρχου. Επιπλέον, πληροφορεί πως στέλνει εκεί πλοίο να παραλάβει το βελανίδι και προειδοποιεί τον Μαλιαράκη πως αν δεν είναι έτοιμο, όποια έξοδα προκύψουν εφεξής θα είναι εις βάρος του.

Αρ. 2513³²:

Προσωρ. Διοίκ. της Ελλάδ.

Το υπουργείον των εσωτερικ.

Προς τον έπαρχον Καρπάθου

Είναι ήδη τόσος καιρός, αφού η Διοίκησις (εσεκβεστράρησε) εμπόδισε το βελανίδι της Νησύρου κανταρίων 940, και πάλιν εσχάτως επί τούτω έστειλε τον κύριον Γεώργιον Κουντουμάν, όστις διατρίψας αυτόθι ίκανον καιρόν και κατεξοδευθείς ανεχώρησεν άπρακτος εξ αιτίας της ιδικής σου αμελείας και αργοπορίας.

Εντός όλίγον στέλλεται αυτόθι παρά της Διοικήσεως πλοίον επίτηδες διά να φορτώση αυτό το βελανίδιον. Διό επιτάττεσαι ήδη απροφασίστως να φροντίσης, ώστε να [...] το βελανίδιον έτοιμον εις την διάθεσιν της Διοικήσεως,

³⁰ Γεωργ. Παπαδόπουλος, *Ιστορική Περιγραφή αρχαία και νεωτέρα της νήσου Νισύρου*, Νίσυρος 1909, σ. 35.

³¹ Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένα, το βελανίδι φαίνεται πως εξελίχθηκε ως το βασικό εξαγωγίμο προϊόν της Νισύρου, ανάλογο με τα σφουγγάρια για τη Σύμη ή την Κάλυμνο. Ακόμη, πωλείται κατά βάση στο λιμάνι της Σμύρνης, το οποίο εντάσσεται στο τοπικό δίκτυο του Αιγαίου ως εξωτερικό λιμάνι.

³² Γενικά Αρχεία του Κράτους εφεξής ΓΑΚ, Αρχείο Μινιστερίου/Γραμματείας των Εσωτερικών εφεξής ΑΜΕ, φάκ. 27, έγγρ. 118, λήψη 139, σχέδιο εγγράφου

διότι αλλέως όσαις ζημίαι ή έξοδα ακολουθήσουν εντεύθεν θέλη εί[ναι] εις βάρος σου, και θελεις αποκριθή περι αυτών προς την Διοίκτησιν αφεύκτως.

Εν Ναυπλίω 24 Νοεμβρ. 1823

ο υπουργός των εσωτερικών Γρηγόριος Δικαίος

ο Γεν. Γραμμ. Γ. Γλαράκης

Σε αυτή την επιστολή ο έπαρχος θα απαντήσει την 1^η Φεβρουαρίου 1824 με την επιστολή υπ' αριθμ. 47³³, πως δεν είναι δική του η ευθύνη και θα κατηγορήσει έμμεσα τον απεσταλμένο Γεωργ. Κουντουμά διότι δεν είναι κατά τη γνώμη του αξιόπιστο πρόσωπο. Μαθαίνουμε πως ο ίδιος είχε στείλει και άλλες επιστολές να ενημερώσει για το βελανίδι και την περίοδο που έφθασε ο Κουντουμάς ασχολούνταν με την είσπραξη της δεκάτης, του εράνου και του εθνικού δικαιώματος στη Νίσυρο, ενώ, με κίνδυνο να συλληφθεί από τους Οθωμανούς στη θάλασσα, επισκέφθηκε και τα άλλα νησιά. Τέλος ενημερώνει τη Διοίκτηση πως για βεβαιότητα είναι καλό «να στείλη εκτελεστική δύναμιν» που σε περίπτωση αποτυχίας να υποχρεώσουν τους κατοίκους να παραδώσουν το βελανίδι. Η σειρά της αλληλογραφίας για το ζήτημα περιλαμβάνει τέσσερις ακόμη επιστολές του υπουργείου των εσωτερικών που όλες φαίνεται να έχουν συνταχθεί την 28^η Φεβρουαρίου 1824. Οι δύο απευθύνονται στους δύο απεσταλμένους για την παραλαβή των βελανιδιών, τον πρώτο που αναφέρει στην προηγούμενη επιστολή, Γεώργιο Κουντουμά και τον Νικόλαο Γκίζη που θα ήταν ο επόμενος. Η επιστολή προς τον Κουντουμά ρυθμίζει τα έξοδά του στη Νίσυρο, τα οποία αν δε θέλουν να πληρώσουν η Νισύριοι θα τα ρυθμίσει η Διοίκτηση μόνο αφού πάρει το φορτίο από τον επόμενο απεσταλμένο.

Αρ. 2794³⁴:

Προσωρινή Διοίκτησις της Ελλάδος

Το υπουργ. Των εσωτερικών

προς τον κύριον Γεώργιον Κουντουμάν.

Ελήφθη η αναφορά σου και εθεωρήθη ο λογαριασμός των εξόδων

γροσίων 1.803 τα οποία έκαμες εις την αποστολήν διά να παραλάβης το εις την νήσον Νίσυρον ευρισκόμενον εθνικόν βελανίδι. Διά τα έξοδά σου ταύτα διατάττομεν τους Νισηρίους να τα πληρώσουν εις τον εκεί απεσταλμένον Νικόλαον Γκίζην. Αν όμως αυτοί δεν θέλουν να τα πληρώσουν τότε η Διοίκτησης, αφού λάβη εις χείρας της το βελανίδι, θέλη σε τα πληρώση. Διατάττομεν προς

³³ ΓΑΚ, ΑΜΕ, φάκ. 219, έγγρ. 114, λήψεις 149-152. Δεν παρατίθεται λόγω έκτασης ολόκληρη η ενδιαφέρουσα επιστολή.

³⁴ ΓΑΚ, ΑΜΕ, φάκ. 29, έγγρ. 150, λήψη 196, σχέδιο εγγράφου.

τούτους και τον έπαρχον Καρπάθου κτλ. να παραδώση εις τον ρηθέντα Νικόλαον Γκίζην το καπτόν σου, τα δε 120 γρόσια τα οποία σ' είχε δώση να τα περάσει εις λογαριασμόν της Διοικήσεως.

Εν Κρανιδίω 28 Φεβρ. 1824

ο υπουργός των εσωτερ. Γρηγόριος Δικαίος

Ο Γεν. Γραμμ. Γ. Γλαράκης

Από τον Γκίζη ζητείται να παραλάβει το βελανίδι και να το πουλήσει στη σειρά διά του Δ. Μπατή, ενώ ακολούθως να προσκομίσει τα χρήματα στο υπουργείο και τα 1.803 γρόσια που ξοδεύτηκαν από τον Κουντουμά για την αποστολή να τα λάβει από τον εκεί έπαρχο.

Αρ. 2793³⁵:

Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος

Το υπουργ. Των εσωτερικών

προς τον κύριον Νικόλαον Γκίζην

Διατάττεσαι να απέλθης εις την Νήσον Νίσηρον και να παραλάβης 940 κατάρια εθνικόν βελανίδι, το οποίον η Διοίκησις έχη εκή πρό πολλού εμποδισμένον (σεκουεστράτο) εις χείρας των προκρίτων. Αφού το παραλάβης να το υπάγης εις την νήσον Σύρραν, όπου να το πωλήσης και τα γρόσια να φέρης εις το υπουργείον τούτο, η δε πώλησις να γένη δια του Δ. Μπατή.

Τον δε ναύλον του καραβίου τότε μόνον να πληρώσης, όταν παραλάβης το πράγμα και το μεταφέρης εις την Σύρραν, άλλως δεν έχης να πληρώσης ούτε το παραμικρόν διά ναύλον.

Προς τούτου[;] διατάττεσαι να παραλάβης παρά του εκή προκρίτου και γρ' 1.803 τα οποία εξόδενσε διά το αυτό πράγμα ο προαποσταλμένος παρά της Διοικήσεως κύρ. Γεώργιος Κουντουμάς.

Εν Κρανιδίω 28 Φεβρ. 1824

ο υπουργός των εσωτερικών Γρηγόριος Δικαίος

ο γεν. Γραμματέας Γ. Γλαράκης

Οι άλλες δύο επιστολές απευθύνονται η μία στον έπαρχο Μάρκο Μαλιαράκη και η άλλη στους δημογέροντες και προκρίτους της Νισύρου. Στον Μαλιαράκη γράφουν σε τόνο αυστηρό, αναφερόμενοι στην προηγούμενη επιστολή του υπ' αριθ. 41 (εκείνη της 1^{ης} Φεβρουαρίου που είδαμε ανωτέρω πιθανώς δεν έχει ακόμη φθάσει), με την οποία ισχυρίζεται πως οι Νισύριοι πουύλησαν το εθνικό βελανίδι, πράγμα που η Διοίκηση θεωρεί απίθανο χωρίς τη διαταγή της και θεωρώντας πως εκείνος εμπόδισε τους προκρίτους να το παραδώσουν. Τέλος, αφότου δώσουν εκ νέου οδηγίες, η επιστολή κλείνει:

³⁵ ΓΑΚ, ΑΜΕ, φάκ. 29, έγγρ. 153, λήψη 199, σχέδιο εγγράφου.

«Ούτω ποιήσον αποφασιστικά, διατί άλλως θέλεις υποπέση εις την οργήν της Διοικήσεως και θέλεις μετανοήση ύστερον εις μάτην».

Αρ. 2795³⁶:

Προσωρινή Διοίκ. της Ελλάδος
Το υπουργ. Των εσωτερικών
προς τον έπαρχον Καρπάθου, Νισήρου κ.τ.λ.

Σε διατάξομεν με διαταγήν μας υπό Αρ: 855 να ενεργήσης να παραδοθούν εις τον επίτηδες σταλέντα παρά της διοικήσεως κύριον Γεώργιον Κουντουμάν, τα 940 καντάρια εθνικών βελανίδι, το οποίον το υπουργείον των εσωτερικών της Α^{ης} περιόδου είχεν εμποδισμένον (σεκουεστράτο) εις την Νήσον Νίσηρον· αλλά συ, ως πληροφορορούμεθα παρά του απεσταλμένου μας, αντί να ενεργήσεις την διαταγήν της Διοικήσεως (το οποίον ήτο χρέος σου απαραίτητον), δεν άφησας τους Νισήριους να παραδώσουν, το ρηθέν εθνικόν βελανίδι, και ως, φαίνεται εις το υπό Αρ: 41 έγγραφόν σου προς το υπουργείον τούτο, προφασίζεσαι, ότι οι Νισήριοι είχαν πωλήση το ρηθέν βελανίδι. Πως είναι δυνατόν οι Νισήριοι να πωλήσουν, χωρίς διαταγήν της Διοικήσεως, πράγμα εθνικόν, και μάλιστα εμποδισμένον (σεκουεστράτο) από την Διοίκησιν;

Εξεύρης πολλά καλά ότι με το φέρσιμόν σου τούτο [δυσανάγνωστο] και επαρόξυσες την Διοίκησιν;

Η Διοίκησις σε συγχωρή κατά πρώτην φοράν δι' αυτό τούτον το ανέλιπτον φέρσιμόν σου, και σε διατάττη και αύθις να ενεργήσης παντοιοτρόπως να παραδοθούν τα ειρημένα 940 καντάρια εθνικών βελανίδι εις τον δι' αυτό τούτον στελλόμενον άνθρωπον της Διοικήσεως κύριον Νικόλαον Γκίζην δια το οποίον βελανίδι σε διατάξαμεν και προλαβόντως με διαταγήν υπ' αρ: 2513 να μένη εμποδισμένον. Πέραν τούτον[;], διατάττεσαι να παραδώσης εις τον αυτόν αποσταλμένον μας το Καπότον, το οποίον έλαβες παρά του ρηθέντος κυρίου Κουντουμά, τα δε 120 γρόσια τα οποία είχες δώση εις αυτόν να τα περάσης εις λογαριασμόν της Διοικήσεως.

Ούτω ποιήσον αποφασιστικά, διατί άλλως θέλεις υποπέση εις την οργήν της Διοικήσεως και θέλεις μετανοήση ύστερον εις μάτην.

Εν Κρανιδίω 28 Φεβρ. 1824

ο υπουργ. των εσωτ. Γρηγόριος Δικαίος
ο γεν. Γραμμ. Γ. Γλαράκης

Προς τους προκρίτους της Νισύρου το υπουργείο θέτει το ζήτημα του εμποδισμένου βελανιδιού της Διοικήσεως και ζητά να το παραδώσουν, τέλος κλείνει απειλητικά:

³⁶ ΓΑΚ, ΑΜΕ, φάκ. 29, έγγρ. 151, λήψη 197, σχέδιο εγγράφου.

Αρ. 2796³⁷:*Προσωρινή Διοίκ. της Ελλάδος**Το υπουργ. Των εσωτερικών**προς τους Δημογέροντας και προκρίτους της Νήσου Νισήρου.*

Με διαταγήν μας υπό Αρ. 856 σας διατάξαμεν να παραδώσετε εις τον αυτόθι επίτηδες σταλέντα άνθρωπον της Διοικήσεως κύριον Γεώργιον Κουντουμάν τα 940 καντάρια εθνικόν βελανίδι, το οποίον το υπουργείον των εσωτερικών της Α' περιόδου σας είχε διατάξη να μένη αυτόθι εμποδισμένον (σεκουεστράτο)· αλλά με απορίαν μας πληροφορούμεθα, ότι όχι μόνον απηθήσατε εις την διαταγήν της Διοικήσεως, αλλά και τον ρηθέντα άνθρωπον της Διοικήσεως εκακομεταχειρίσθητε.

Η Διοίκησις έπρεπε βέβαια να μεταχειρισθή εναντίον υμών την απαιτούμενιν αυστηρότητα, δι' αυτό το παράνομον και άτακτον πόνημά σας μόλοντο κατά πρώτην φοράν παραβλέπη, και σας διατάττη και αύθις να παραδώσετε εις τον αυτόσιστελλόμενον άνθρωπον της Διοικήσεως κύριον Νικόλαον Γκίζην.

Τα άνω ρηθέντα 940 καντάρια βελανίδι, και προς τούτους να πληρώσετε εις τον ίδιον όσα μέχρι τούδε έγιναν δι' αυτό έξοδα.

Προσέξετε μη απηθήσετε και αύθις, διότι τότε και εξ 'αποφάσεως η Διοικήσης θέλη λάβη τα αναγκαία μέτρα, και θέλει σας βιάση όχι μόνον να παραδώσετε το ρηθέν βελανίδι και να πληρώσετε τα όποια έξοδα μέχρι τούδε έγιναν δι' αυτό, αλλά και οσα ακόμη θέλουν μένη, και κοντά εις αυτά θέλετε υποπέση εις την οργή της Διοικήσεως και θέλετε μετανοήση ύστερον εις μάτην..

*Εν Κρανιδίω 28 Φεβρ. 1824**ο υπουργός των εσωτερικών Γρηγόριος Δικαίος**ο γεν. Γραμματέας Γ. Γλαράκης*

Επομένως είδαμε μία ένδειξη για το πως λειτουργούσε το καθεστώς της Διοικήσης στην απομακρυσμένη επικράτεια και την καθυστέρηση και δυσκολία στη συνεννόηση που υπήρχε μεσούντος του πολέμου και στο εξωτερικό και στο εσωτερικό μέτωπο. Παράλληλα, την ίδια περίοδο οι Νισύριοι δέχονται ισχυρές πιέσεις και από την οθωμανική πλευρά για να παραδώσουν το βελανίδι, επομένως η υπόθεση της οποίας η έκβαση δεν έχει εντοπιστεί ακόμη σε κάποιο τεκμήριο γίνεται πιο περίπλοκη. Σε μπουγιουρντί του Σουκιούρ Μπέη την 2^α Απριλίου 1823³⁸ αναφέρεται «...εις την Νίσυρον διά το βελανίδι του οποίου θέλετε του γράφει ότι μας έκαμε μεγάλη ζημιά... και ας μην έχουν κανέναν φόβο ή υποψία, φθάνει μόνον να δώσουν προς τον βα-

³⁷ ΓΑΚ, ΑΜΕ, φάκ. 29, έγγο. 149, λήψη 195, σχέδιο εγγράφου.

³⁸ Στ. Κεντηή, «Παλαιά Έγγραφα Νικειών», ό.π., σ. 292.

σίλη άνθρωπον του κονσόλου κατά την υπόσχεσίν του το βαλανίδι, χωρίς να προφασίζονται και αυτών των φόρων άλλον τάλλον... να σηκωθή μαζί τους φρεγάδα μεγάλη να έλθη, ίσια εις την Νίσυρον και έχουν να πάθουν όχι καθώς έκαμα εσάς, αλλά πολλά χειρότερα...». Είναι λοιπόν φανερό η δύσκολη θέση των Νισυρίων ανάμεσα στην ελληνική διοίκηση που είναι μακριά τους και έχουν επιλέξει να στηρίξουν με κάθε δύναμη τους και την οθωμανική εξουσία η οποία τρομοκρατεί με την εγγύτητά της.

Όταν προστίθεται στη δυσβάστακτη φορολογία και την ασταθή διοίκηση το ζήτημα της πειρατείας στην επαναστατημένη Νίσυρο, που ήδη πολλούς αιώνες πριν ταλαιπωρούσε τη νήσο³⁹, η κατάσταση τείνει να γίνει οικονομικά ασφυκτική για την κοινότητα των κατοίκων.

Η πειρατεία στα χρόνια της επανάστασης θεωρείται και συχνά χρησιμοποιείται ως μέσο άσκησης του πολέμου από την Επαναστατική διοίκηση, η οποία διαθέτει άδειες καταδρομής σε πειρατές ώστε να επιτίθενται σε Οθωμανικά ή εχθρικά πλοία.⁴⁰ Έτσι, ενώ η πειρατεία φαίνεται όχι μόνο να επικουρεί τους σκοπούς της διοίκησης, αλλά και να στηρίζει τη διαβίωση των κατοίκων κυρίως στις νησιωτικές περιοχές, στη Νίσυρο δε βλέπουμε κάτι τέτοιο. Αντίθετα, το νησί γίνεται πολλές φορές θύμα της πειρατείας⁴¹ από Κάσιους ή Ψαριανούς. Γενικότερα οι νότιες Σποράδες φαίνεται πως επλήγησαν αρκετά από το φαινόμενο της πειρατείας, εν αντιθέσει για παράδειγμα με τη Σάμο η οποία μάλλον ωφελήθηκε⁴². Το γεγονός οφείλεται σε μια σειρά από αιτίες: αφενός η πειρατεία στις νότιες Σποράδες φαίνεται να προκαλείται και από πρόσφυγες χωρίς την άδεια της διοίκησης, αφετέρου, παρατηρείται ένα κενό εξουσίας στην περιοχή, όπου οι πειρατές δρουν σχεδόν ανενόχλητοι αφού η ελληνική διοίκηση είναι ανίσχυρη σε αυτά τα νησιά και η οθωμανική προσανατολίζεται στην απαίτηση φόρων, ενώ είναι επίφοβο να αιτηθούν οι κοινότητες των νησιών την βοήθεια της⁴³. Ταυτόχρονα όμως, η πειρατεία συχνά αποτελεί τη μοναδική λύση για την επιβίωση των κατοίκων κάποιων νησιών⁴⁴.

³⁹ Νίκος Φορόπουλος «Η Νίσυρος στο στόχαστρο της Πειρατείας», *Νισυριακά* τ.11 (1990), σ. 138-141.

⁴⁰ Δέσποινα Θεμελή – Κατηφόρη, *Καταδρομή και πειρατεία κατά την Επανάσταση του 1821: φαινόμενα οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών*, *Παρουσία* 5, σ. 243.

⁴¹ Βλέπε και Ε. Γ. Προποψάλτης, «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», *ό.π.*, σ. 48.

⁴² Στο ίδιο, σ. 246. Εδώ αναφέρεται ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιήθηκε το μερίδιο της διοίκησης από την πειρατική λεία, όπου για παράδειγμα, στο Μεσολόγγι χρησιμοποιείται για οχυρωματικά έργα, στο Ναύπλιο για τη συντήρηση νοσοκομείου και στη Σάμο για την ίδρυση φρουρίου.

⁴³ Δ. Δημητρόπουλος, «Πειρατές στη στεριά: Πρόσφυγες, καταδρομείς και παράκτιοι οικισμοί το 1821», *Όψεις της Επανάστασης του 1821-πρακτικά συνεδρίου*, *Αθήνα 12 και 13 Ιουνίου* 2015, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2018, σ. 97.

⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 102-103.

Όταν παύει να ωφελεί τους σκοπούς της διοίκησης εξαιτίας και των ζημιών που προξενεί στα πλοία των Μεγάλων Δυνάμεων⁴⁵, ξεκινάει η αποτυχημένη, τελικά, προσπάθεια καταστολής της, από τη μία μεριά, χρησιμοποιώντας τις περιορισμένες στρατιωτικές και αστυνομικές δυνάμεις, από την άλλη, καλώντας τους τοπικούς άρχοντες να συλλάβουν τους πειρατές και να επιστρέψουν τα κλοπιμαία, καθιστώντας υπεύθυνους τόσο αυτούς όσο και τους κατοίκους της κοινότητας για την δράση των πειρατών⁴⁶. Το 1827 επιβάλλεται φορολογία στις κοινότητες των νησιών του Αιγαίου για την καταπολέμηση της πειρατείας από τον αρχηγό της ναυτικής δύναμης Μικέ Κυπαρίση, με το πόσο που πρέπει να συνεισφέρει η Νίσυρος να ορίζεται στα 500 γρόσια⁴⁷. Η πειρατεία τελικά θα εξαλειφθεί με τον Καποδίστρια και με τον τρόπο του νεωτερικού κράτους, δηλαδή μέσω της αστυνομίας και των δικαστηρίων⁴⁸.

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν δύο γεγονότα του 1825: αφενός δύο δημοσιευμένες επιστολές από τον Πρωτοψάλτη μαζί με ένα ακόμη μέρος του κατάστιχου που είδαμε προηγουμένως και αφετέρου ένα αδημοσίευτο γράμμα, που προκαλεί ενδιαφέρον καθώς απεικονίζει τη δεινή θέση στην οποία βρίσκεται η Νίσυρος. Τα δύο τεκμήρια αναφέρονται στο 1825, έτος κατά το οποίο η πειρατεία δεν έχει την έξαρση που θα έχει δύο χρόνια αργότερα το 1827, όταν και είναι πιο συνηθισμένες τέτοιου είδους επιστολές από άλλα νησιά του Αρχιπελάγους, γεγονός το οποίο έχει από μόνο του ξεχωριστό ενδιαφέρον. Ακόμη, θα έπρεπε εδώ να ληφθεί υπόψιν πως το 1825 είναι η χρονιά μετά την καταστροφή της Κάσου, όπου και έχασε τη ζωή του μαχόμενος ο έπαρχος Μάρκος Μαλιαράκης, επομένως υπάρχει μία αλλαγή στην κεντρική εξουσία της επαρχίας Καρπάθου που λειτουργούσε ως πρωτεύουσα των γύρω νησιών και της Νισύρου. Η πρώτη περίπτωση που θα ιδωθεί, αναφέρεται στις δύο επιστολές των Νισυρίων σχετικά με τον κουρσάρο, Λέριο Νικόλαο Τράγκα, που δημοσιεύθηκαν από τον Πρωτοψάλτη στα *Νισυριακά*, και ζητούν αποζημίωση για τις ζημιές που επέφερε στο νησί τους. Στη δεύτερη επιστολή, μετά την πρώτη που ήταν μία διαμαρτυρία από τους κατοίκους, περιγράφεται ο κουρσάρος που φτάνει στις ακτές του νησιού στις 14 Αυγούστου, όταν και τον υποδέχεται φιλικά ο ηγούμενος της Μονής Σπηλιανής· τότε εκείνος απαγάγει κάποιον κάτοικο της Νισύρου, ισχυριζόμενος ότι τον είχε αγοράσει από άλλους πειρατές. Την επόμενη ημέρα, ημέρα της γιορτής της Μονής, ο Τράγκας,

⁴⁵ Γ. Πρίντζιπας, «Η δράση των πειρατών στη Νίσυρο και η δίωξη της πειρατείας κατά την προκαποδιστριακή περίοδο», *Νισυριακά τ. 21* (2020), σ. 320.

⁴⁶ Δ. Δημητρόπουλος, «Πειρατές στη στεριά: Πρόσφυγες, καταδρομείς και παράκτιοι οικισμοί το 1821», *ό.π.*, σ. 104.

⁴⁷ Γ. Πρίντζιπας, «Η δράση των πειρατών στη Νίσυρο και η δίωξη της πειρατείας κατά την προκαποδιστριακή περίοδο», *ό.π.*, σ. 323.

⁴⁸ Δ. Δημητρόπουλος, «Πειρατές στη στεριά: Πρόσφυγες, καταδρομείς και παράκτιοι οικισμοί το 1821», *ό.π.*, σ. 105.

φέρει το πλοίο του μπροστά από το χωριό και κανονιοβολεί⁴⁹. Εδώ παρατηρούμε και το ζήτημα της Νίσυρου, η οποία έχει το γεωγραφικό ιδίον ότι οι οικισμοί της βρίσκονται κοντά ή επάνω στις ακτές, οπότε είναι ορατοί από τη θάλασσα και εκτεθειμένοι στα περασιακά πλοία⁵⁰, με αποτέλεσμα να μπορούν εύκολα να γίνουν θύματα της πειρατείας. Όπως βλέπουμε δε στο κατάστιχο, το κόστος της πειρατείας που αναφέρεται για την χρονολογία, η οποία δε διευκρινίζεται, είτε ως λύτρα στους πειρατές, είτε από τις ζημιές που επιφέρουν στο νησί, ανέρχεται στα 20.916 γρόσια⁵¹. Στο δεύτερο τεκμήριο που παρουσιάζω εδώ, παρατηρούμε την αδυσώπητη φύση της πειρατείας και την άκριτη λεηλασία των αγαθών, ανεξαρτήτως αν αυτά προέρχονται ή προορίζονται για μικρές κοινότητες που διαβιούν από αυτά και η έλλειψη τους μπορεί να οδηγήσει στον λιμό. Στις 22 Ιανουαρίου 1822 λοιπόν, δύο Ψαριανά πειρατικά πλοία, επιτέθηκαν σε δύο νισυριακά φορτωμένα με κρασί και ρακί από τη Νίσυρο. Οι πειρατές, πήραν τα προϊόντα, τα φόρτωσαν στο μεγαλύτερο καράβι το οποίο και έκλεψαν, ενώ μετά έγδυσαν το μικρότερο από τις εξαρτήσεις του, και τέλος έκλεψαν τους επιβαίνοντες, εκ των οποίων κάποιοι ήταν εντεταλμένοι για την αγορά σιτηρών από την Σύμη ώστε να τροφοδοτηθεί η Νίσυρος⁵². Η επιστολή⁵³ γραμμένη δύο μόνο ημέρες μετά το γεγονός, μέσα από το ύφος της, δείχνει τη δεινή θέση στην οποία βρέθηκε το νησί μετά την επίθεση, όπου ο κίνδυνος λιμού γίνεται πλέον πολύ υπαρκτός. Η σφραγίδα που φέρει είναι εκείνη της μονής Σπηλιανής.

(Τ.Σ.) *Την ευγενείαν της αδελφικώς κατασπαζόμενοι,
ηδέως προσαγορεύομεν.*

Εις μεγάλην απελπισίαν μας φέρουν μερικά άτοπα κινήματα τινών αδελφών χριστιανών ευγενέστατε, ώστε δεν ιξεύρομεν ποίον τρόπον να μεταχειρισθώμεν, ίνα απαλλαγώμεν εξ αυτών. Ημείς δεν ημπορούμεν πλέον να υποφέ-

⁴⁹ Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», ό.π, σ. 43.

⁵⁰ Νίκος Μπελαβίλας, *Λιμάνια και Οικισμοί στο Αργαίο της Πειρατείας. Μετασχηματισμοί στον χώρο του Ναυτικού και Οικιστικού δικτύου των νησιών, κατά την περίοδο της Πειρατικής Ναυτιλίας, 1420-1815* (διατριβή), Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ), Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα 1993, σ. 14 (πρόλογος).

⁵¹ Καταγράφονται εδώ και άλλη μια απαγωγή τριών παιδιών από την Νίσυρο για τους οποίους πληρώνουν 1.652 γρόσια στους πειρατές, αλλά και οι συνολικές υλικές ζημιές που ανέρχονται στα 18.364 γρόσια. Σε αυτές τις ζημιές, πιθανά να περιλαμβάνονται και το κόστος των ζημιών που αναφέρονται στην επιστολή που παρουσιάζω «*Μας έχουν και εις την θάλασσαν οι κλέπται ζημιάς κεφαλαιώδεις εις καΐκια έως κρασί, σχονιά, πανία, γρόπους και άλλα...*». Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», ό.π., σ. 48.

⁵² Όπως φαίνεται και με αυτό το παράδειγμα, το εμπόριο με σταθερές τιμές μεταξύ των νησιών πριν ακόμη καθοριστούν εξαγωγίμες ποσότητες, είναι χαρακτηριστικό της συνεργασίας μεταξύ τους.

⁵³ ΓΑΚ, ΑΜΕ, φάκ. 52, έγγο. 78, λήψεις 109-111.

ρομεν, ανίσως είναι βουλή, ανίσως είναι Διοίκησις, ανίσως σώζονται προύχοντες του Γένους, ας δείξουν έλεος εις ημάς δι' αγάπην θεού. Και ή ας εμποδίσουν των λεγομένων Μιστήκων την ορμήν με οίον τρόπον ημπορέσουν διά να μην μας πειράζουσι, ή ας στείλουν ανθρώπους να μας θανατώσουν ίνα μη βλέπομεν τοιαύτας αρπαγιάς από ομοπίστους. Ιξεύρη πολλά καλά η ευγενεία της, ότι η νήσος μας ευγάξη πολλά ολίγον ψωμί. Όθεν άλλο εισόδημα δεν έχουσι οι κάτοικοι αυτής παρά μερικόν κρασί όπου κάνωσιν όχι όλοι, αλλά μερικοί. Το ολίγον αυτό κρασί όπου κάνει κάθε πτωχός το πωλεί διά να πάρη ψωμί να ζήση την φαμιλιάν του. Αφ' ου λοιπόν έρχονται τα Μίστηκα και μας το πέρονωσι, έπεται να αποθάνωμεν από την πείναν. Προ δύο ημέρας εφόρτωσαν από την νήσον μας δύο καϊκια κρασί, διά να το υπάγωσιν εις την Σύμην να το πωλήσουν ίνα μας φέρωσι κριθάρι, διά την ανάγκην οπού έχει από αυτό ο τόπος μας. Το εν καϊκίον είχε μέσα βαρέλλια εικοσιεννέα, βαρέλλαις κρασί σαράντα. Εν βαρέλλι με ρακί οκάδων τριανταέξ, και δύο νεροβάρελλα. Το άλλο είχε βαρέλλια, δεκαέξ κρασί βαρέλλαις δεκαεπτά, και εν νεροβάρελλο. Δύο Μίστηκα ψαριανά τα έπιασαν εις ένα κάβο της νήσον μας όπου εστέκοντο, και τα έκαμαν πρέζα ωσάν να ήτον τούρκικα. Εύγαλαν τα βαρέλλια από το μικρό καϊκι, και τα εβάλωσιν εις το μεγάλο, έπειτα το εξαομάτωσαν και του επήραν όσα είχε σχοινιά, πανιά, σήδερα, κοπιά, σκαρμούς, το άφησαν σκάφη μοναχή εις την άκραν του γιαλού, επήραν το μεγάλο και έφυγαν. Το καϊκι το μεγάλο είναι του Διάκου Γεώργη Τραμπούλη, ο οποίος [είν/ειη;] αυτός όπου επιφέρει το παρόν ταπεινόν ημών γραμμα, όστις περιέρεχεται εις τας νήσους της επαρχίας της ζητώντας το καϊκίόν του. Όθεν παρακαλούμεν αν το φέρωσιν αυτού, ή εις καμμίαν άλλην νήσον της επαρχίας της, να παρασταθή να τον διαφενδύση να λάβη το καϊκίόν του, και το πράγμα του, διά να μην αφανισθή ο ταλαίπορος, επειδή είναι άνθρωπος φαμιλιωμένος, οκτώ παιδιά έχει, και είναι όλα μικρά, τα οποία όλα προσμένουσι τροφήν από τας χείρας αυτού, και αυτός ώντας φιλάσθενος και μη ημπορώντας να δουλεύση την γην, είχαν εκείνο το καϊκίον και εξούσε το οσπίτιόν του. Είχε και μερικούς κολντζίδες εδικούς μας οίτινες επίγεναν να αγοράσωσι και αυτοί κριθάρι διά τα οσπίτιά τους, τους έκδεσαν και εκείνους, και δεν τους άφησαν ούτε ρούχο, ούτε παρά. Πως υποφέρετε ευγενέστατε εσείς οι προύχοντες του γένους να βλέπετε, και να ακούετε τέτοια πράγματα; Πως δεν πονά η ψυχή σας; Πως δεν λαμβάνετε ζήλον να εξαλείψετε τοιαύτην ασπλαγχνίαν; Πως υποφέρετε να τους βλέπετε να πέρονουσι το πράγμα μας να το πωλούσιν αυτού ίνα αισχρώς και [δυσανάγνωστο], και ημάς τα παιδιά μας να αποθένωσιν από την πείναν, ήμεθα ευέλπιδες, ότι η ευγενεία της θέλη δείξη ζήλον, όθεν και μένωμεν.

Εκ της Νισύρου τη 24^η, Ιανουαρίου, 1825

Της ημετέρας ευγενείας, δούλοι ταπεινοί,

οι προύχοντες της νίσου νισύρου· και λιποί χριστιανοί

(Επί του νότου): Τω ευγενεστάτω άρχοντι επάρχω Κυριώ Κυριώ Δημητρίω Αρβανιτοπούλω, επάρχω της νήσου Πάτμου και λοιπόν, προσκνητηώς.

Η πειρατεία λοιπόν στη Νίσυρο, φαίνεται πως έχει σχεδόν εξ'ολοκλήρου βλαπτικό χαρακτήρα όπως ανέφερα παραπάνω, αλλά δεν παρατηρούμε πειρατές να καταλύουν στο νησί και να εξορμούν από αυτό⁵⁴, γεγονός που πιθανά να οφείλεται στο ότι δεν υπάρχουν αγκυροβόλια που θα διευκόλυναν την λειτουργία των πειρατών⁵⁵. Παρόλα αυτά, το φαινόμενο, επιβαρύνει περαιτέρω ένα νησί που φαίνεται πως προσφέρει ήδη τα μέγιστα των δυνάμεών του στην επανάσταση προσπαθώντας να ισορροπήσει σε τεντωμένο σχοινί μεταξύ Οθωμανικής και ελληνικής Διοίκησης⁵⁶, στην οποία επιθυμεί να αφήσει χωρίς να υποταχθεί ελέω γεωγραφικής εγγύτητας και δυσκολιών, οικονομικών και πολιτικών, στους Οθωμανούς, όπως στρατηγικά έπραξαν γειτονικά νησιά που αναφέραμε προηγουμένως.

Αν τώρα επιστρέψουμε στην αρχή της παρούσας μελέτης και διαβάσουμε ξανά την πάνδημο επιστολή των Νισυρίων προς τον Ιωάννη Καποδίστρια την 3^η Απριλίου 1828, φαίνονται αρκετά αιτιολογημένα τα όσα ισχυρίζονται για τα δεινά που βίωσαν ως σταθερά επαναστατημένη νήσος. Μπορεί η απεύθυνση να έχει ως κύριο ζητούμενο την έκθεση των προβλημάτων με την οθωμανική εξουσία στη Ρόδο, όμως με μία φράση χαρακτηρίζοντας το προγενέστερο επαναστατικό διοικητικό καθεστώς στην επικράτεια, θα πουν⁵⁷: «*Πρόδηλον λοιπόν ότι διά τα κακά τους θελήματα [ενν. οι εκάστοτε έπαρχοι και φοροεισπράκτορες] τους έφερον μαζί τους [ενν. άτακτους στρατιώτες ως εκτελεστική δύναμη] και μας επροξένησαν έναν τέλειον αφανισμόν*». Για τα ερχόμενα δύο περίπου έτη οι κάτοικοι θα ζητούν προστασία από τις ολοένα εντεινόμενες πιέσεις και απειλές της οθωμανικής διοίκησης για να επιστρέψουν στους κόλπους της και θα υπάρξει υποστήριξη στα αιτήματά τους. Για παράδειγμα, σε επιστολή προς τον Καποδίστρια του έκτακτου επιτρόπου των ανατολικών Σποράδων Ιωάννη Κωλέττη στις 05/10/1828 θα υποστηριχθεί πως η Νίσυρος και τα γύρω νησιά δεν πρέπει να αφεθούν να αποκοπούν από το σύνολο της ελληνικής επικράτειας. Αυτό γιατί: «*πρώτον... απ' αρχής ακόμη εθεωρήθησαν εντός του ελληνικού ορίζοντος, δεύτερον... αι πρόσδοι αυτών συμπεριελήφθησαν πάντοτε εις τας ελληνικάς δημοπρασίας και, τρί-*

⁵⁴ Κάτι που συμβαίνει και αποτελεί πρόβλημα για τους κατοίκους των νησιών, όπως για παράδειγμα της Καρπάθου της οποίας οι κάτοικοι στέλνουν πολλές επιστολές για τα προβλήματα που δημιουργούν οι πρόσφυγες της Κάσου και των Ψαρών που βρίσκονται στο νησί και κάνουν πειρατεία από εκεί. Για το παράδειγμα της Καρπάθου, βλέπε: Δ. Δημητρόπουλος, «Πειρατές στη στεριά: Πρόσφυγες, καταδρομείς και παράκτιοι οικισμοί το 1821», *Όψεις της Επανάστασης του 1821-πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 12 και 13 Ιουνίου 2015*, ό.π., σ. 87- 105.

⁵⁵ Νίκος Μπελαβίλας, *Λιμάνια και Οικισμοί στο Αιγαίο της Πειρατείας. Μετασχηματισμοί στον χώρο του Ναυτικού και Οικιστικού δικτύου των νησιών, κατά την περίοδο της Πειρατικής Ναυτιλίας, 1420-1815* (διατριβή), ό.π., σ. 148.

⁵⁶ Όπως αναφέρει και ο Σ. Δημητριάδης, «Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825)», ό.π, σ. 33.

⁵⁷ Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», ό.π., σ. 29-32.

τον, διότι είναι τόσοσ συμπαρακείμενοι εις τούτο το τμήμα [των ανατολικών Σποράδων]⁵⁸. Όμως, η κατάληξη που θα έρθει με το πρωτόκολλο του Λονδίνου την 3^η Φεβρουαρίου του 1830, να μείνουν τα Δωδεκάνησα εκτός του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, θα οδηγήσει σε άμεση ανάληψη δράσης ώστε να προσπαθήσουν να επωφεληθούν οι νησιώτες από τη θεωρούμενη ρευστότητα της κατάστασης και με πρωτοβουλία των Συμιακών θα συγκροτηθεί κοινή πρεσβεία με τη Νίσυρο προς τον Καποδίστρια. Πληρεξούσιος της κοινότητας σε αυτό το εγχείρημα ήταν ο Κωνσταντίνος Σακελλαρίου και φαίνεται ως μία ενέργεια που και άλλα νησιά έκαναν την ίδια περίοδο σε μία γενικευμένη προσπάθεια να μην υπαχθούν στην οθωμανική εξουσία. Μάλιστα οι Νισύριοι, όπως και οι Συμιακοί, θα στείλουν την 20^η Δεκεμβρίου 1830 μία επιστολή προς τον Καποδίστρια με τα αιτήματά τους, όπου ανακοινώνουν την αποστολή τους μαζί με τους «όμορους και ομότυχους» Συμιακούς, υπογεγραμμένη από 2.250 κατοίκους⁵⁹. Αιτιολογούν την ανάγκη συμπεριλήψης τους στην ελεύθερη Ελλάδα διότι: «καθ'όλον το παρόν της Επανάστασως δεν ελείψαμεν – καθ'ην είχομεν δύναμιν, να πληρώνωμεν εις το Εθνικόν Ταμείον, δεχόμενοι απ'αρχής μέχρι τέλους κατ'έτος εις την νήσον μας ερχόμενους του έθνους μας υπουργούς... Εδέχθημεν εις την νήσον μας τον παρά αυτού αποσταλέντα προς τοις άλλοις απαριθμήσαντα και τας οικογενείας μας, περιποιούμενοι αυτών καθ' όλην την έκτασιν... Και όλα ταύτα βέβαιοι όντες ότι το σκοπιμώτατον τέλος της Σ. Κυβερνήσεως απέβλεπεν εις μόνην την αποκατάστασιν, εννομίαν τε και εντυχίαν εκάστου ελληνικού μέρους προθυμούμενοι να καταταχθώμεν και ημείς οι πτωχοί εις τον κατάλογον των Ελευθέρων Νήσων, κειμένων υπό την Ελληνικήν αρχήν. Αφ'όν η ταλαίπωρος νήσος μας διωργανίσθη κατά το ολικόν πνεύμα της Ελλάδος, συνέπραξε σωματικώς και χρηματικώς...». Αισθανόμενοι λοιπόν οργανικό μέρος του κράτους, δε θέλουν να μείνουν εκτός, πόσο μάλλον να γίνουν θύματα της «θηριώδους μανίας του εν Ρόδω εξουσιαστού Σουκιούρ μπέη». Ανακοινώνουν επίσης την κοινή τους πρεσβεία με τους Συμιακούς «των οποίων τας πράξεις και οδηγίας έχομεν πάντοτε προ οφθαλμών κατά το υπερέχον της νήσου των...». Θεωρούν τον εαυτό τους μέρος «αδυνατώτερον» και γι' αυτό επιδιώκουν ενότητα με εκείνους, δημιουργώντας μία κοινότητα. Κάτι ακόμη που δηλώνουν είναι πως και εκείνοι θα στείλουν πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη. Ο Καποδίστριας έγραψε ακολούθως, στις 23/01/1831 στον πατριάρχη Κωνσταντινούπολης⁶⁰, ενημερώνοντάς τον για την κατάσταση των δύο νησιών, τη δεινή καταπίεσή τους από τον Σουκιούρ Μπέη και την κοινή τους πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη και τις Προστάτιδες Δυνάμεις. Ζήτησε τη συνδρομή του για τη στήριξή τους στις διεκδικήσεις τους έναντι της οθωμα-

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 37-39.

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 39-40. Η επιστολή που αναφέρεται εδώ απόκειται στην Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών, απαιτήσεις Ελλήνων υπηκόων, 83/ 7, 20/12/1830.

⁶⁰ Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Ανέκδοτα νισυριακά έγγραφα», ό.π., σ. 41-42.

νικής εξουσίας και επεσήμανε πως αν δεν έχουν κάποια έκβαση στον σκοπό τους, έχουν λάβει την απόφαση να μεταναστεύσουν μαζικά στο νέο ελληνικό κράτος κάνοντας χρήση του πρωτοκόλλου της 16^{ης} Ιουνίου 1830. Οι αποστολές αυτές θα συνεχίζονταν για χρόνια με υπομνήματα και αποστολές προς τις Μεγάλες Δυνάμεις⁶¹, δείχνοντας την προσπάθεια της Νισύρου και της Σύμης να ορίσουν εκ νέου την τύχη τους και την αγωνία, μήπως δεν καταφέρουν να εξασφαλίσουν ξανά ούτε το παλαιό καθεστώς των προνομίων.

Συνοψίζοντας, από την παραπάνω μελέτη προκύπτει πως οι νότιες Σποράδες, τα Δωδεκάνησα που καθυστέρησαν να μπουν στο ελληνικό κράτος, όντας σε διαρκή οικονομική, εμπορική, πολιτική και πολιτισμική, επικοινωνία και συνεργασία μεταξύ τους και με τις υπόλοιπες συστοιχίες νησιών του Αρχιπελάγους, μπορούν να ιδωθούν ως κοινότητες με αυξημένη συνοχή μεταξύ τους⁶², ή, όπως το ορίζει ο Σπύρος Ασδραχάς, αποτελούν μια «διάσπαρτη υδάτινη πόλη»⁶³. Στοιχεία αυτής της επικοινωνίας και της σημασίας της, μπορούμε να δούμε και στα έγγραφα που παρατίθενται στο κείμενο, όπως στην επιστολή των Νισυρίων για την πειρατική επίθεση στα πλοία τους που ήταν γεμάτα εμπορεύματα για την Σύμη, ή στην κοινή προεβία που στέλνουν η Σύμη και η Νίσυρος στον Καποδίστρια για την ένταξή τους στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Η επανάσταση όμως διαταράσσει αυτά τα δίκτυα και τους συνδετικούς ιστούς μεταξύ των νησιών. Η νέα αυτή κατάσταση που δημιουργεί ο πόλεμος, ωθεί τα νησιά να βρουν τρόπους ώστε να αποκατασταθούν τα πρότερα δίκτυα ή να εδραιωθούν καινούρια⁶⁴. Ίσως αυτός να είναι ένας ακόμη παράγοντας, πέραν των απειλών, που ωθεί τη Νίσυρο να πληρώνει φόρους στους Οθωμανούς ενώ είναι απολύτως και θαυμαστά, παρά τις αντιξοότητες, σταθερή στην προσήλωσή της στην ελληνική Διοίκηση. Από τη μια πλευρά, εδραιώνει την σχέση της με την επαναστατημένη Ελλάδα, ενώ από την άλλη διατηρεί την επαφή της με το παλαιό δίκτυο. Σίγουρα, παρά το ότι αφέρθηκε εκτός του ελεύθερου ελληνικού κράτους, η συμμετοχή της στην Επανάσταση βοήθησε στη μετέπειτα ισχυροποίηση των τοπικών δεσμών με τα υπόλοιπα νησιά, ενώ η τελική έκβαση της δεκαετίας του 1830 που ήταν η επαναφορά στο καθεστώς της αυτονομίας και αυτοδιοίκησης μέσω των προνομίων και η αντικατάσταση του Σουκιούρ Μπέη ίσως δεν θα ήταν το μόνο κέρδος, καθώς μετά την εμπειρία της Επανάστασης θα γίνει πιο συστηματικός ο εσωτερικός τρόπος διοίκησης αποκτώντας στοιχεία νεωτερικότητας.

⁶¹ Όπως για παράδειγμα το υπόμνημα των κατοίκων της Νισύρου της 25^{ης} Μαρτίου 1831, όπου ζητούν ή να είναι στο ελεύθερο ελληνικό κράτος ή έστω να αποδίδουν τους φόρους τους απευθείας στην Οθωμανική Πόρτα και όχι τον Βαλή της Ρόδου.

⁶² Α. Χατζηκυριακού, Ένας Αρμένιος, ένας Τούρκος και ένας Έλληνας: Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην Οθωμανική Κύπρο, *Μνήμων* 35 (2019), σ. 88.

⁶³ Σπύρος Ασδραχάς, «Το ελληνικό Αρχιπέλαγος, μια διάσπαρτη πόλη» στο Βασίλης Σφυροέρας κ.ά., *Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, Ολκός, Αθήνα 1985, σ. 235-248.

⁶⁴ Σ. Δημητριάδης, «Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825)», *ό.π.*, σ. 56.

Η ΝΙΣΥΡΟΣ

ΣΤΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

ΥΠΟ ΤΟΝ ΖΥΓΟ ΤΡΙΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΤΩΝ

Αιματηρά γεγονότα που σημάδεψαν την ιστορία της

 Γιάννης Διαμ. Χαροφύλης

Στα μετόπισθεν, μακριά από το θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων βρισκόταν η Νίσυρος, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Κι όμως έζησε γεγονότα και καταστάσεις, που έγραψαν μαύρες σελίδες στην ιστορία του νησιού. Η κήρυξη του πολέμου το 1940 βρήκε τη Νίσυρο Ιταλοκρατούμενη, όπως και όλα τα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, τα οποία είχαν παραχωρηθεί από την Υψηλή Πύλη στην Ιταλία, το 1912 και η παραχώρηση επικυρώθηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης το 1923. Και οι Δωδεκανήσιοι, που ως τότε ζούσαν υπό το πέλημα μιας άξεστης, βάρβαρης και απολίτιστης ανατολίτικης δυναστείας, υποδέχτηκαν τον νέο κατακτητή με την ελπίδα και την αισιοδοξία ότι, θα ετύγχαναν μιας διαφορετικής συμπεριφοράς, αφού επρόκειτο για λαό ομόθησκο και με ευρωπαϊκή κουλτούρα.

Δεν πέρασε όμως πολύς καιρός, για να διαπιστώσουν την πλάνη τους, αφού ξαναβρέθηκαν υπό τον ίδιο και σε πολλές περιπτώσεις, πιο βαρύ ζυγό. Στόχος των νέων κατακτητών ήταν ο αφελληνισμός των Δωδεκανήσιων και η αποκοπή των Δωδεκανησίων από τις ρίζες τους και από τις παραδόσεις και τα ιδανικά της φυλής τους. Και για να επιτευχθεί, έθεσαν σε εφαρμογή μέσα βάρβαρα, πειστικά και ανελεύθερα. Πρώτα-πρώτα απέλυσαν τους Έλληνες δασκάλους και έφεραν ιταλούς στα σχολεία, κατήργησαν τη διδασκαλία των Ελληνικών, ενώ υποχρέωσαν τους μαθητές να μιλάνε στο σχολείο μόνο ιταλικά, επιβάλλοντας χρηματικά πρόστιμα¹. Και η εφαρμογή του μέτρου αυτού

(1) Ο κάθε δάσκαλος παρέδιδε στο διάλειμμα, στον επιμελητή ή σε άλλο μαθητή έμπιστό του, μικρό κλειδάκι, με την εντολή να το παραδώσει σε όποιο συμμαθητή του άκουε να μιλά ελληνικά. Κι εκείνος με τη σειρά του έπρεπε να κάμει το ίδιο, γιατί στον μαθητή που θα παρέμενε το κλειδάκι κατά το τέλος του διαλείμματος, επεβάλλετο χρηματικό πρόστιμο. Έτσι μαζί με την επιβολή της ιταλικής γλώσσας, καλλιεργούσαν και το χαφιεδισμό μεταξύ των μαθητών.

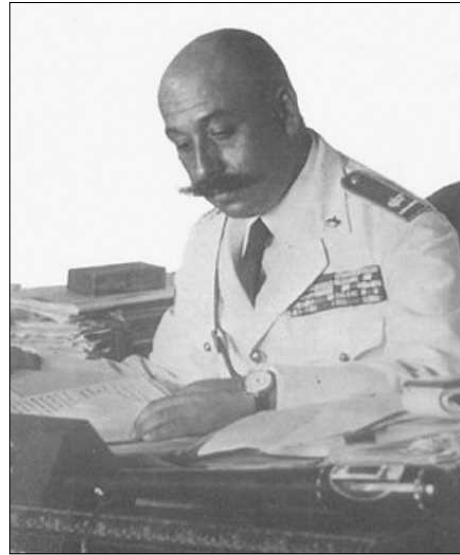

Το τελευταίο ιταλικό σχολείο στη Νίσυρο

οδήγησε στη λειτουργία «**Κρυφού Σχολείου**», στο οποίο οι παυθέντες Νισύριοι δασκάλοι δίδασκαν, με χίλιες δυο προφυλάξεις, τα Νισυρόπουλα τη γλώσσα, τη θρησκεία και την ιστορία των προγόνων τους. Κάθε συζήτηση για Ελλάδα, ιστορία, θρησκεία, το ελληνικό βιβλίο, το γαλάζιο χρώμα, ακόμα και σε φόρεμα γυναικών, ήταν δυνατό να οδηγήσει σε δυσάρεστες περιπέτειες. Ενώ άρχισαν να παρεμβάλλουν προσκόμματα και σε θέματα λατρείας, με εμφανή την πρόθεση να καταστήσουν αυτοκέφαλη την Εκκλησία της Δωδεκανήσου, ώστε, αποκομμένη από την άμεση πνευματική εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου να γίνει πιο ευάλωτη στα σχέδιά τους. Πολλές φορές επεχείρησαν να δημιουργήσουν κλιμάκια της φασιστικής νεολαίας (**Ballila**) στα σχολεία, όμως κάθε φορά, που έφεραν στην τάξη τα κιβώτια με τις στολές, οι μαθητές πηδούσαν από τα παράθυρα και έφευγαν. Ώσπου να φτάσουν όμως στο σπίτι, προλάβαιναν οι καραμπινιέροι και συνελάμβαναν τους γονείς και τους έκλειναν στα κρατητήρια, με την απειλή να τους στείλουν στα δικαστήρια, αν δεν επέστρεφαν τα παιδιά τους στο σχολείο. Στη Νίσυρο, όπως και σε όλα τα νησιά, ίδρυσαν τη Λέσχη **Dopo Lavoro**, παρακλάδι της μεγάλης ομώνυμης φασιστικής λέσχης εργαζομένων της Ρώμης, της οποίας τα μέλη έφεραν *camicia nera* (το μαύρο πουκάμισο) και στο πέτο το σήμα το φασισμού, **fascio Littorio**. Τυπικά η εγγραφή δεν ήταν υποχρεωτική, όμως για να βρει κάποιος δουλειά, έπρεπε να φέρει στο πέτο την κονκάρδα του μέλους. Από την Ιταλία θεωρήθηκε πως η απόδοση των μέτρων αυτών δεν ήταν ικανοποιητική, αφού το εθνικό φρόνημα των Δωδεκανησίων ολοένα και εγιγαντώνετο, αντί να κάμπτεται, κατά τις ιταλικές επιδιώξεις. Και γι' αυτό θεωρήθηκε υπεύθυνος ο μέχρι τότε **Governante** (Διοικήτης), **Mario Laggo**, ο οποίος το 1936 αντικαταστάθηκε από τον θηριώδη **Cesare Maria De Vecchi, Conte di Val Cismon**, σκληρό φασίστα, μέλος της

Ο Μάριο Λάγκο

Ο Ντε Βέκκι

τετραρχίας του φασισμού, οπότε η κατάσταση έγινε ακόμα πιο δύσκολη. Για το ποιόν του ανδρός θα σημειώσουμε ότι, όταν, μετά την ανάληψη των καθηκόντων του επισκέφτηκε τη Νίσυρο, επειδή στην προετοιμασθείσα, από το περιβάλλον του, υποδοχή θεώρησε ότι ήταν μειωμένη η συμμετοχή των μαθητών, τιμώρησε τον Ιταλό διευθυντή του σχολείου, ονόματι Ρανα, μεταθέτοντάς τον στο δημοτικό σχολείο των Νικιών.

ΕΤΣΙ ΜΑΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΑΝ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Τα προαναφερθέντα, που αποτελούν σταχυολόγημα των παιδικών αναμνήσεων του γράφοντος, είναι ενδεικτικά της κατάστασης, στην οποία βρήκε τα Δωδεκάνησα η κήρυξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Μοναδικό μέσον ενημέρωσης τότε ήταν η έντυπη ενημέρωση, αφού τηλέφωνο, ραδιόφωνο, τηλεόραση ήταν άγνωστα. Κι η μόνη εφημερίδα που κυκλοφορούσε μόνο στη Ρόδο, υπό τον ασφυκτικό ιταλικό έλεγχο ήταν η *Messaggero di Rodi*, η οποία δημοσίευε μόνο αυτά, που ήθελαν και όπως τα ήθελαν οι Ιταλοί. Στη Νίσυρο, όπως και στα άλλα νησιά, επικρατούσε πλήρης άγνοια των γεγονότων και οι μόνες πληροφορίες προέρχονταν από τους Καραμπινιέρους του νησιού και από τα φερέφωνα τους.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα, μάθαμε ότι η Ιταλία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Ελλάδος, ότι τα Ελληνικά στρατεύματα αποδεκατίζονταν από τις ιταλικές μεραρχίες στη Βόρειο Ήπειρο και ότι ο Μουσολίνι προετοιμαζόταν για να επισκεφτεί ως θριαμβευτής την Αθήνα, της οποίας η κατάληψη από τα ιταλικά στρατεύματα ήταν θέμα ημερών. Και στο σχολείο το πιο προσφιλέσ τραγούδι μας ήτανε το «vincere, vincere e vinceremo in terra, cielo e al mare»

(νικούμε, νικούμε σε γη, ουρανό και θάλασσα ...). Έτσι παρουσίαζε η ιταλική προπαγάνδα τα γεγονότα, αφού ο κόσμος του νησιού μας δεν είχε τη δυνατότητα να πληροφορηθεί ούτε για το ΟΧΙ του Μεταξά, ούτε για όλα όσα συνέβησαν στην Αθήνα το πρωί της 28ης Οκτωβρίου του 1940, ούτε για την επιστράτευση, ούτε για τους θριάμβους των Ελλήνων φαντάρων στα βουνά της Αλβανίας.

Ως πρώτες συνέπειες του πολέμου δέχθηκαν οι Νισύριοι την απαγόρευση της κυκλοφορίας από τις πρώτες βραδινές ώρες ως το πρωί, καθώς και την πλήρη συσκότιση σπιτιών και δρόμων, για να μη γίνονται οι πόλεις και τα χωριά στόχος νυχτερινών βομβαρδισμών, ενώ έφτασε στο νησί και ιταλική στρατιωτική δύναμη. Ακολούθησε διαταγή για παράδοση όλων των «μπακχιοικών» και των κάθε είδους χάλκινων ειδών, προκειμένου να διαλυθούν και να μεταβληθούν σε κάλυκες για τα όπλα των Ιταλών στρατιωτών. Και υπήρχαν πολλά χάλκινα είδη, ιδιαίτερα ρακοκάζανα, αφού ο κάθε γεωργός είχε στο κτήμα του την «κρεφτή» με όλα τα σύνεργα για την παραγωγή κουκχουζίνας (ρακί). Γι' αυτό και όσοι μπόρεσαν, τα έκρυβαν αντί να τα παραδώσουν. Και ο γράφων θυμάται με πόση οργή και αγανάκτηση έσκαψε η μητέρα του, στο υπόγειο του σπιτιού, λάκκο και έκρυψε τα ρακοκάζανα του πατέρα της του Γιάνναρου, πλάι σε άλλο τάφο, που, για να αποφύγει τις διώξεις των ιταλών, είχε κρύψει το πορτρέτο του Ελευθερίου Βενιζέλου και πίνακα με την «εν Σαλαμίνι Ναυμαχίαν».

ΠΕΙΝΑ, ΣΤΕΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑ.

Λόγω των συνθηκών πολέμου, που επικρατούσαν στην περιοχή, είχε σταματήσει ο εφοδιασμός της τοπικής αγοράς με κάθε είδους εισαγόμενα αγαθά, ενώ όλα τα υπάρχοντα αποθέματα ολοένα και εξαντλούνταν, με αποτέλεσμα να καθίσταται ολοένα οξύτερο το πρόβλημα διατροφής. Όλων τα βλέμματα είχαν στραφεί τότε στην εγχώρια παραγωγή, η οποία όμως ήταν ανεπαρκής για την κάλυψη των τοπικών αναγκών. Και τότε βρέθηκε ως λύση το μονοπώλιο. Όλοι οι παραγωγοί αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων υποχρεώθηκαν να παρακρατούν αυστηρά προκαθορισμένη ποσότητα από τα προϊόντα τους, ίσα-ίσα για τις οικογενειακές τους ανάγκες και το υπόλοιπο να το παραδίδουν στο μονοπώλιο, με σκοπό τη διανομή, με ειδικό δελτίο, στους μη έχοντες, παράλληλα όμως κάποιες ποσότητες προωθούνταν για τις ανάγκες των ιταλικών στρατευμάτων. Και για να βεβαιωθούν ότι παραδίδονταν όλες οι αναλογούσες ποσότητες, έστηναν αιφνιδιαστικά μπλόκα, με συνοδό το μπεξή (τον αγροφύλακα), στους αγροτικούς δρόμους, στα τυροκόμια, στα χασαπιά, στα ελαιοτριβεία, για να ελέγξουν τις ποσότητες των παραγομένων ειδών. Παράλληλα οι καρραμπινιέροι περιφέρονταν στις γειτονιές, για να ελέγξουν τις ποσότητες του κριθαριού, που άλεθαν στο μύλο του σπιτιού οι νοικοκυρές και του ψωμιού, που έψηναν στους οικιακούς φούρ-

νους. Υπήρχαν όμως και άλλα είδη, που λόγω έλλειψης, προσφέρονταν μόνο με δελτίο και σε ειδικές περιπτώσεις, όπως η ζάχαρη, που μόνο σε άρρωστους προσφέρονταν 100 γραμμάρια το μήνα².

Έτσι είχαν τα πράγματα, όταν ένα απόγευμα, ήταν το Ψυχοσάββατο της Αγίας Τριάδος στα 1941, ενώ ο κόσμος βρισκόταν στην εκκλησία, για να μνημονεύσουν τα κόλλυβα των νεκρών τους, ξαφνικά ένας εκκωφαντικός θόρυβος έκαμε να τρίζουν τα τζάμια της εκκλησίας, καθώς δυο αεροπλάνα κάτασπρα, (γι' αυτό και τα ονόμασαν ασπράκια οι Νισύριοι), πετούσαν σε χαμηλό ύψος και χάθηκαν προς τα δυτικά. Και τότε αποφάνθηκαν οι Κασσάνδρες. Άλλοι έλεγαν πως ήταν του Ερυθρού Σταυρού, ενώ άλλοι πιο ειδικοί αποφαίνονταν, πως ήταν αγγλικά και ήρθαν για να ελέγξουν την κατάσταση, προκειμένου να επακολουθήσουν βομβαρδισμοί. Η πτήση επανέλθη για πολλές μέρες γεγονός, που προβληματίσε τον κόσμο, γι' αυτό και άρχισαν να αναζητούν ασφαλέστερο χώρο, για να αποφύγουν τυχόν βομβαρδισμούς. Και ως τέτοιον επέλεξαν το Άργος, εξοχική περιοχή, στην οποία «ξώμεναν» οι γεωργοί για να συγκεντρώνουν τα μαξούλια τους. Εκεί λοιπόν έσπευσαν να εγκατασταθούν και να παραθερίσουν εκείνο το καλοκαίρι, όσοι είχαν κτήματα, δικά τους ή φιλικών προσώπων. Καραβάνια από γαϊδούρια φορτωμένα με τα απαραίτητα είδη, κατέφθαναν κάθε πρωί, με οικογένειες ολόκληρες. Μια πρόχειρη καλύβα από σπάρτους εχρησιμοποιείτο για τον ύπνο, ενώ η σκιά κάποιου δένδρου, κάλυπτε την υπόλοιπη λάτρα. Εκεί συγκέντρωναν και όλα τα προϊόντα, σύκα, αμύγδαλα, κριθάρι, λουμπούνια και ό,τι άλλο παρήγαν τα κτήματα του καθενός. Και κάθε βράδυ εδημιουργείτο σωστό πανηγύρι, με φωτιές, που άναβαν εδώ κι εκεί, για φωτισμό, αλλά και για να διώξουν κουνούπια κι άλλα ενοχλητικά ζιζάνια, με συζητήσεις, με τραγούδια και φωνές ιδιαίτερα από τον παιδόκοσμο, που απολάμβανε την ελευθερία του, σε περιβάλλον πρωτόγνωρο. Η ίδια κατάσταση συνεχίστηκε για όλα τα υπόλοιπα χρόνια του πολέμου. Γι' αυτό και πολλοί Νισύριοι, εγκατεστημένοι στα γύρω νησιά, ξαναγύρισαν στη γενέτειρα, όπου ήταν πιο εύκολες οι συνθήκες ζωής. Και είναι ενδεικτικό της δυσκολίας των καιρών το γεγονός ότι έφτασε τότε στη Νίσυρο και εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του ο μεγαλοβιομήχανος της Ρόδου Δημήτριος Αγιακάτσικας, τόσο για λόγους ασφαλείας όσο και για το ότι ήταν ευχερέστερη η εξεύρεση ειδών διατροφής.

(2). Οι όροι διανομής και η αναλογούσα ποσότητα ζάχαρης επηρούντο με αυστηρότητα. Όμως υπήρχαν κάποιοι Ιταλοί με ανθρωπιά και ευαισθησία, που κατανοούσαν τις ανάγκες του κόσμου και εξυπηρετούσαν ανάλογα. Ένας από αυτούς ήταν ο αείμνηστος Roberto Cacciotti, διευθυντής στο σχολείο και Δήμαρχος. Όταν κάποτε συνάντησε Νισυριά, που έλεγγε γιατί είχε άρρωστο παιδί, και είχε απόλυτη ανάγκη από ζάχαρη γιατί ζούσε με δίαιτα και ο Νισύριος υπεύθυνος διανομής αρνιόταν να την εξυπηρετήσει, εκείνος έδωσε εντολή και της έδωσαν 2,5 κιλά ζάχαρη, με την προτροπή, αν ξαναχρειαστεί, να πάει κατ' ευθείαν στον ίδιο.

ΜΕΤΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΕΙΟΥ ΡΟΔΟΥ

Στο μεταξύ ο πόλεμος ολοένα και άπλωνε τα πλοκάμια του στην περιοχή, ενώ οι πολεμικές επιχειρήσεις, κυρίως σε αέρα και θάλασσα, διαδέχονταν η μια την άλλη.

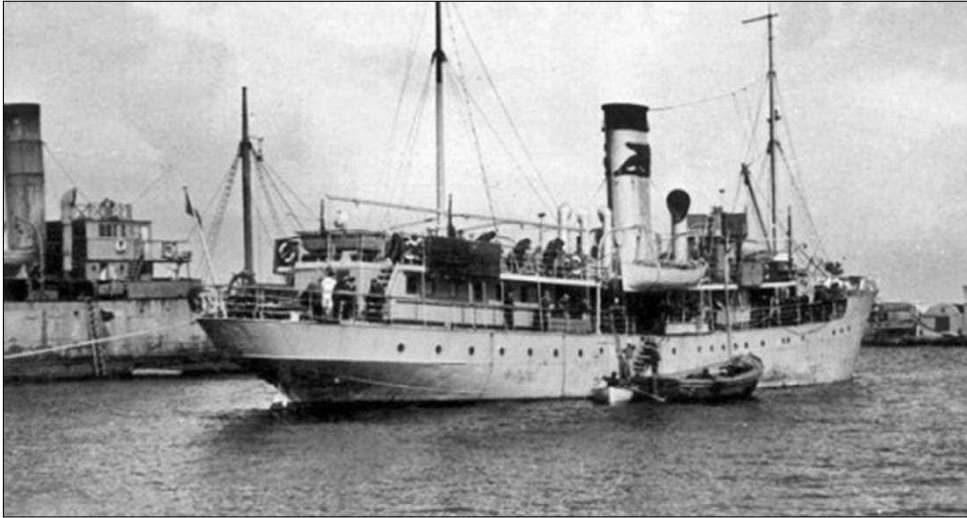

Γενική άποψη των Λουτρών

Και τότε οι Ιταλοί ιθύνοντες του Ορφανοτροφείου Αρρένων της Ρόδου, αποφάσισαν, για λόγους ασφαλείας να μεταφέρουν το ίδρυμα, με όλο το προσωπικό, τροφίμους και Φρέρηδες, στη Νίσυρο, επιλέγοντας για εγκατάσταση το κτηριακό συγκρότημα των δημοτικών ιαματικών λουτρών. Έφτασαν τότε περί τα 100 παιδιά, κάποια από τα οποία ανήκαν σε ελληνικές οικογένειες. Κι ενώ ήρθαν για ασφάλεια, οι Ιταλοί δεν έχασαν την ευκαιρία, για να τα χρησιμοποιήσουν και για σκοπούς προπαγανδιστικούς. Υποχρέωναν τους μαθητές της Νισύρου να παρακολουθούν τον εκκλησιασμό τους, κατά το καθολικό δόγμα, αλλά και τις διάφορες εκδηλώσεις τους, που ήταν ξεχειλισμένες από ιταλική προπαγάνδα, ενώ τους μοίραζαν επιδεικτικά παιχνίδια, γλυκά και πανίνα (σάντουιτς), σε εποχή πείνας, προκειμένου να δελεάσουν τα Νισυρόπουλα. Όμως το μόνο που πετύχαιναν κάθε φορά, ήταν να δημιουργούν κλίμα αντιπάθειας μεταξύ των παιδιών.

Ο ΤΟΡΠΙΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ FIUME

Και ξαφνικά η Νίσυρος, αλλά και άλλα νησιά, δέχθηκαν το πρώτο ισχυρό πολεμικό ράπισμα. Το μεσημέρι της 22 Σεπτεμβρίου 1942, απέπλευσε από το λιμάνι της Ρόδου το ιταλικό επιβατικό πλοίο FIUME, που εκτελούσε την ακτοπλοϊκή εσωτερική γραμμή Δωδεκανήσου, κι ενώ έπλεε μεταξύ Ρόδου και Σύμης, δέχθηκε τορπίλες από το παραπλέον εν

Το ιταλικό επιβατηγό πλοίο «Fiume»

καταδύσει Ελληνικό Υποβρύχιο «ΝΗΡΕΥΣ», με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στον βυθό, παίρνοντας μαζί του 214 από τους 287 συνολικά επιβάτες του, μεταξύ των οποίων και Ιταλοί στρατιωτικοί, που μετέβαιναν στις έδρες τους, ενώ οι υπόλοιποι 73 διεσώθησαν. Ανάμεσά στους απολεσθέντες ήταν και εννέα (9) Νισύριοι, εκ των οποίων οι τρεις δήμαρχοι, Αντώνιος Πολεξέρ του Μανδρακίου, Νικόλαος Διαμαντόπουλος του Εμπορειού και ο Δημήτριος (Δημητρός) Χαρτοφύλης των Νικιών, ο Γεώργιος Φασουλαρίδης έμπορος, ο Νικήτας Βαπορίδης ξυλουργός, ο Νικόλαος Χατζηνικολάου με τη γυναίκα του και το αβάπτιστο μωρό τους και ο Γιάννης Αγιακάτσικας, πρωτότοκος γιος της οικογένειας, που είχε εγκατασταθεί στη Νίσυρο, όπως αναφέρεται ανωτέρω. Ενώ ανάμεσα στους διασωθέντες ήταν και ο Ιταλός καραμπινιέρος Μαουτζέρι, που υπηρετούσε στη Νίσυρο. Ήταν 26 Σεπτεμβρίου 1942, ανήμερα του Αγίου Θεολόγου, με το γλέντι να έχει ανάψει στο φερώνυμο μοναστήρι των Νικιών, από το οποίο εκείνη τη χρονιά απουσίαζε ο πάντοτε παρών Δήμαρχος, που είχε μεταβεί για υπηρεσία στη Ρόδο. Κι ενώ περίμεναν μήπως και προλάβει να γυρίσει, ξαφνικά και λόγω των συνθηκών επικοινωνίας της εποχής, έφτασε εκείνη την ημέρα η είδηση για το θλιβερό συμβάν, που είχε σημειωθεί πριν τέσσερις μέρες.

Στο άκουσμα της είδησης πάγωσε ο κόσμος, θλίψη και βουβαμάρα, θρήνος και κλαυθμός παντού. Όμως το κακό είχε γίνει. Όπως διεδόθη τότε, ο τορπιλισμός είχε γίνει λόγω εσφαλμένης πληροφορίας, ότι στο πλοίο επέβαινε δύναμη Ιταλών στρατιωτών. Όπως όμως ανεγράφη στο ημερολόγιο του υποβρυχίου, η συνάντηση ήταν τυχαία και το πλοίο εβλήθη επειδή έφερε ιταλική σημαία.

Η ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ

Η κατάσταση συνεχίστηκε στον ίδιο ρυθμό, με τα μέτρα όμως να γίνονται ολοένα και πιο επώδυνα και πιο πιεστικά. Όσοπου ξαφνικά ένα βράδυ, ήτανε η 8η Σεπτεμβρίου του 1943, οι καμπάνες των εκκλησιών άρχισαν να κτυπούν χαρμόσυνα, προμηνύοντας κάποιο ευχάριστο συμβάν. Κι όταν ο κόσμος, αφηφώντας τα μέτρα περί απαγόρευσης της κυκλοφορίας, ξεχύθηκε στους δρόμους έμαθαν πως η Ιταλία υπέγραψε συνθήκη ειρήνης και αποχώρησε από τον πόλεμο και ότι ο Ιταλός στρατιωτικός διοικητής Δωδεκανήσου παρέδωσε στους Γερμανούς τις ιταλικές στρατιωτικές δυνάμεις, που δρούσαν στα Δωδεκάνησα. Η αιφνιδιαστική όσο και αναπάντεχη αυτή είδηση έγινε δεκτή με ενθουσιασμόν ανεκκάλητο, με ανακούφιση, που οδήγησε σε εκδηλώσεις υστερίας, γιατί αμέσως έγινε φανερό πως, από εκείνη την ώρα άρχισε η αντίστροφη μέτρηση για την απελευθέρωση των Δωδεκανήσων από τον Ιταλικό ζυγό.

Η ίδια ατμόσφαιρα και για τον ίδιο λόγο είχαν απλωθεί σ' όλα τα Δωδεκάνησα, ενώ θετικά αντέδρασε στην ιταλική απόφαση και η διεθνής κοινωνία, η οποία την υποδέχτηκε ως φορέα ανατροπής των πολεμικών επιχειρήσεων και πορεία προς το τέλος του πολέμου. Αμέσως μετά την υπογραφή της συνθήκης, σε κάποια νησιά, όπως η Σύμη, πρόλαβε και εγκαταστάθηκε αγγλική φρουρά, ενώ στα υπόλοιπα, που είχαν αποβιβαστεί οι Γερμανοί, συνέλαβαν ως αιχμαλώτους τους Ιταλούς στρατιώτες και τους άνδρες των αστυνομικών δυνάμεων, τους καραμπινιέρους και τους επιβίβασαν σε πλοίο, με προορισμό κάποιο στρατόπεδο στη Γερμανία. Όμως, όπως μαθεύτηκε τότε, λόγω κακών καιρικών συνθηκών, το πλοίο ναυάγησε στο Σαρωνικό κόλπο, με αποτέλεσμα να βυθιστεί άτακτο.

Στη Νίσυρο και σε άλλα μικρά νησιά είχαν εγκαταλειφτεί στη μοίρα τους οι καραμπινιέροι, που από τη μια στιγμή στην άλλη έμειναν ξεγυμνωμένοι από κάθε εξουσία, χωρίς αρμοδιότητα, χωρίς τη δύναμη διοίκησης, ενώ ούτε και η στολή τους είχε πια καμιά αξία, γι' αυτό και κυκλοφορούσαν με ενδυμασία πολιτική. Δύσκολες οι ώρες που περνούσαν όλα αυτά τα πριν από λίγο απροσπέλαστα όργανα της εξουσίας. Και στην απόγνωση τους αυτή βρήκαν αρωγό και συμπαραστάτη την ανεξικακία, την ευαισθησία, την ανθρωπιά των Νισυρίων, οι οποίοι έσπευσαν να συμπαρασταθούν στους ανθρώπους, από τους οποίους μόνο δεινά, συμφορές και πιέσεις είχαν να θυμούνται. Τους κρατούσαν συντροφιά, συμπαραστέκονταν στις ανάγκες τους κι έκαμαν ό,τι ήταν δυνατό για να τους ενθαρρύνουν στην απόγνωση τους.

Την ίδια εποχή είχαν εγκατασταθεί στην Κω γερμανική Διοίκηση, στην οποία υπήγετο και η Νίσυρος, η οποία όμως κατ' ουσίαν παρέμενε ακέφαλη. Και για να υπάρχει κάποιος έλεγχος συνήλθαν οι κάτοικοι σε γενική συνέλευση και καθ' υπόδειξη των Γερμανών, διόρισαν ως πολιτοφυλακή τους έγκριτους συμπατριώτες τους Γεώργιο Καμπανή δάσκαλο, Νικολή Φραντζή,

Ο Μιχ. Ρουσέττος

Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου

Εμμανουήλ Λαμπάδη, Νικόλαο Κατσιματίδη, και Αντώνιο Κουλιανίδη (Ράλλη). Οι Γερμανοί ασκούσαν έλεγχο για τα συμβαίνοντα στη Νίσυρο, επικοινωνώντας με τους καραμπινιέρους μέσω του τηλεγράφου, που εξακολουθούσε να παραμένει σε λειτουργία, ενώ κατά διαστήματα έστελλαν για λίγες ώρες, περίπολο για τυπικό έλεγχο της κατάστασης, που επικρατούσε. Χειριστής του τηλεγράφου ήταν τότε ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ένας θερμός πατριώτης, όμως έπαιζε άριστα το ρόλο του ως «φιλογερμανός», σε σημείο μάλιστα που κέρδισε την εμπιστοσύνη τους, γι' αυτό και τον διόρισαν για κάποιο διάστημα Δήμαρχο στη Νίσυρο. Έτσι το πεδίο παρέμενε ελεύθερο, για Άγγλους κομάντος, που επισκέπτονταν κατά διαστήματα κρυφά το νησί, συγγεντρώναν τις πληροφορίες που ήθελαν, έδιναν οδηγίες στους συνεργάτες τους και μετά εξαφανίζονταν, με τον ίδιο τρόπο, που έφταναν. Είχε επιστρατευθεί τότε ως σύνδεσμος-διερμηνέας ο έμπορος Μιχαήλ Ρουσέττος, ο οποίος γνώριζε την αγγλική κι έτσι μετέδιδε πληροφορίες στους Άγγλους, ενώ έπαιρνε οδηγίες και σύμφωνα με αυτές καθοδηγούσε άλλη Νισυριά γερμανομαθή, τη Ευτυχία Ζαννή-Βογιατζή, για το τί θα πει στους Γερμανούς, οι οποίοι την χρησιμοποιούσαν ως διερμηνέα.

Επί ένα σχεδόν μήνα επεκράτησε αυτή η κατάσταση στη Νίσυρο και μάλιστα συνέπεσε με την έναρξη της σχολικής χρονιάς. Κι ενώ οι Γερμανοί έδωσαν άδεια να λειτουργήσει στη Νίσυρο ελεύθερα το ελληνικό σχολείο, οι Ιταλοί, παρά το «ξεψύχισμά τους», όχι μόνο αρνήθηκαν να δώσουν τα κλειδιά του κτηρίου, αλλά κάλεσαν κάποιους Ιταλούς δασκάλους, που παρέμεναν ακόμα στο νησί, να προσέλθουν για να λειτουργήσουν τα σχολεία, σύμφωνα με τα προηγούμενα ιταλικά προγράμματα. Και τότε με προτροπή του Ηγούμενου της Μονής της Σπηλιανής Αρχιμανδρίτη Κυρίλλου Ρωμάνου, πήγε στο σχολείο ομάδα νέων του νησιού, άλλαξαν τις κλειδαριές, παρέδωσαν τα κλειδιά στον Ηγούμενο, με τη φροντίδα του οποίου άνοιξε και λειτούρ-

Το διοικητήριο, η «Καζάρμα», στο λιμάνι του Μανδρακιού

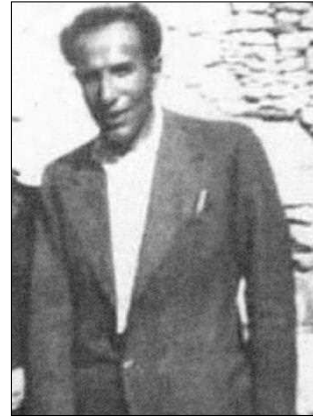
γησε, μετά από πολλά χρόνια ξανά το Ελληνικό σχολείο και μάλιστα υπό τη δική του διεύθυνση.

Έτσι είχαν τα πράγματα, όταν ένα πρωί, στις αρχές Νοεμβρίου 1943, έφτασε στη Νίσυρο ένα τρεχαντήριο από τη Σύμη, με ομάδα Άγγλων κομάντος, οι οποίοι ζήτησαν να επικοινωνήσουν με το συνεργάτη τους το Νικόλαο Κατσιματίδη (το Γιάνναρο), ο οποίος έφτασε στο καΐκι, συνοδευόμενος από δυο άλλα έμπιστα πρόσωπα, τον Αντώνιο Κατσιματίδη (τον Αντώναρο) και τον Μανώλη Καλλούδη, και οι κομάντος του ζήτησαν να τους συνοδεύσει ως την Καζάρμα (το Διοικητήριο), όπου παρέμεναν οι Ιταλοί καραμπινιέροι. Όταν έφτασαν εκεί, κτύπησαν την πόρτα όμως κανένας δεν απάντησε. Και τότε ο επικεφαλής Άγγλος έδωσε κλωτσιά στη πόρτα κι όταν υποχώρησε όρμησαν όλη η ομάδα, κατέστρεψαν τον τηλεγράφο, συνέλαβαν χωρίς αντίσταση τους καραμπινιέρους, πλην ενός, ο οποίος απουσίαζε και όταν αντελήφθη τα γινόμενα κρύφτηκε κάπου στα κτήματα. Κι αυτός επρόκειτο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, να παίξει αισχρό και επικίνδυνο ρόλο. Στη συνέχεια οι κομάντος με τους Ιταλούς μπήκαν στο τρεχαντήριο κι έφυγαν, για την Αγγλοκρατούμενη Σύμη. Όταν ο κόσμος του νησιού πληροφορήθηκε τα καθέκαστα, αμέσως όρμησαν στην Καζάρμα κι εκεί έγινε το πλιάτσικο. Ληλάτησαν το κτήριο, πήραν ό,τι κινητό και ακίνητο βρισκόταν στην πορεία τους, πήραν ρούχα, έπιπλα, κλινοστρωμένες, σερβίτσια, σκεύη, χρήματα, τρόφιμα, ενώ άλλοι εκδηλώνοντας το αντιιταλικό τους μένος γκρεμίζαν ακόμα και τους τοίχους του κτηρίου. Αυτόπτες μάρτυρες ο γράφων και οι συμμαθητές του, έτρεχαν από γραφείο σε γραφείο για να βρουν και να μαζέψουν άγραφα χαρτιά, για να τα ράψουν και να τα χρησιμοποιήσουν στο σχολείο, αφού δεν υπήρχαν τετραδία.

Κι ενώ στη Νίσυρο συνέβαιναν αυτά, από την Κω οι Γερμανοί προσπαθούσαν να επικοινωνήσουν με τους καραμπινιέρους, όμως ο τηλεγράφος είχε τεθεί εκτός λειτουργίας, γι' αυτό και υποψιασμένοι πώς κάτι συνέβη, έστειλαν την επομένη με ειδικό περιπολικό πλοίο ειδική ομάδα για να ελέγξει την κατάσταση.

Ο ΓΙΑΤΡΟΣ ΜΙΧ. ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΗΣ ΣΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

Μόλις η ομάδα έφτασε στη Νίσυρο, ο επικεφαλής άρχισε ανακρίσεις, ζητώντας να μάθει πως βρέθηκαν οι Άγγλοι στο νησί και αν συμμετείχαν και Νισύριοι στην επιχείρηση. Κι ενώ όλες οι απαντήσεις ήταν αρνητικές, ξαφνικά παρουσιάστηκε ο Ιταλός καραμπινιέρος, αυτός που όπως προαναφέρθηκε, είχε κρυφτεί στα κτήματα και απέφυγε τη σύλληψη, ο οποίος κατέθεσε ότι στην επιχείρηση των Άγγλων συμμετείχε ενεργά ο γιατρός Μιχαήλ Τσατσαρώνης. Η καταγγελία ήταν ολωσδιόλου ψευδής και ανυπόστατη, όμως μ' αυτήν θέλησε ο Ιταλός να εκδικηθεί το γιατρό, ο οποίος όντως ανήκε σε ομάδες συνεργασίας με τους συμμάχους και σε άλλες περιπτώσεις, ποτέ δεν έκρυβε τα φιλελληνικά του συναισθήματα, ενώ πάντα εξεφράζετο αρνητικά για την Ιταλία, γεγονός για το οποίο οι δυο άνδρες είχαν έρθει επανειλημμένα σε ρήξη, στο παρελθόν. Το αποτέλεσμα ήταν να συλληφθεί ο γιατρός, ο οποίος, μετά από πρόχειρη ανάκριση και σχεδόν αναπολόγητος, οδηγήθηκε για εκτέλεση στη θέση «Βουή», όπου είχε στηθεί εκτελεστικό απόσπασμα. Οι ώρες, που έζησε τότε η Νίσυρος ήταν εφιαλτικές και η αγωνία του κόσμου είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της. Πολλοί έτρεξαν τότε στο Γερμανό για να διαψεύσουν την καταγγελία και να αποδείξουν την αθωότητα του γιατρού, όμως ο Γερμανός ήταν ανένδοτος και αποφασισμένος. Ακόμα και το κλάμα και οι παρακλήσεις της δεκαπεντάχρονης κόρης του γιατρού Φανής, που γονατιστή παρακαλούσε να σωθεί ο πατέρας της, δεν στάθηκαν ικανές για να τον μεταπείσουν. Κι ενώ όλα ήταν έτοιμα και το απόσπασμα περίμενε το παράγγελμα, με το χέρι στη σκανδάλη, ο Γερμανός, για άγνωστο λόγο, έδωσε εντολή να μεταφερθεί ο Τσατσαρώνης στο λιμάνι, να επιβιβαστεί στο γερμανικό πλοίο και να μεταφερθεί στη Ρόδο για να δικαστεί. Έτσι και έγινε. Το πλοίο απέπλευσε από Νίσυρο κι ενώ έπλεε προς Ρόδο, πήρε εντολή να προσεγγίσει στην Τήλο, για να παραλάβει και να μεταφέρει στο νοσοκομείο της Ρόδου, Γερμανούς στρατιώτες, που είχαν τραυματιστεί σε νυχτερινή επιχείρηση Άγγλων κομάντος κατά της εκεί γερμανικής φρουράς.

Ο γιατρός Μιχ. Τσατσαρώνης

Στο λιμάνι της Τήλου ανέμεναν αρκετοί Γερμανοί τραυματίες σε σοβαρή κατάσταση, αβοήθητοι, αφού δεν υπήρχε γιατρός στο νησί. Ανίδεος ο Τσατσαρώνης για όσα είχαν προηγηθεί στην Τήλο, μόλις είδε την κατάσταση, ζήτησε να του βγάλουν τις χειροπέδες κι αμέσως επιδόθηκε στην περιποίηση των τραυμάτων και στην παροχή πρώτων βοηθειών. Επειδή μάλιστα δεν υπήρχε επιδησιμικό υλικό, έβγαλε και έσκισε το πουκάμισο του και το έκαμε λωρίδες για να επιδέσει τα τραύματα. Το πλοίο παρέλαβε τους τραυματίες και απέπλευσε με το γιατρό να βρίσκεται κοντά τους, σε όλο το ταξίδι, προσφέροντας τους βοήθεια. Όταν το πλοίο έφτασε στη Ρόδο, οι μεν τραυματίες μεταφέρθηκαν στο Νοσοκομείο, ο δε γιατρός στο δικαστήριο για να δικαστεί. Άρχισε τότε εξαντλητική ανάκριση, όμως κανένα στοιχείο δεν προέκυπτε εις βάρος του. Και τότε κάποιοι από τους Γερμανούς, που τον συνόδευαν στο ταξίδι, δείχνοντας το ανθρώπινο πρόσωπό τους, κατέθεσαν όλα, όσα συνέβησαν στο ταξίδι και περιέγραψαν το ενδιαφέρον και την προσφορά του γιατρού προς τους Γερμανούς τραυματίες. Την ίδια ώρα το νοσοκομείο, με ανακοίνωσή του εξέφραζε συγχαρητήρια στο γιατρό Τσατσαρώνη, γιατί χάρη στο ενδιαφέρον και τη δική του προσπάθεια, σώθηκαν οι Γερμανοί τραυματίες.

Όλα αυτά τα στοιχεία είχαν ως αποτέλεσμα, αντί για το εκτελεστικό απόσπασμα ή την όποια άλλη ποινή του επέβαλλε το Δικαστήριο, να απαλλαγεί της κατηγορίας, να δεχθεί τις ευχαριστίες των γερμανικών αρχών και να επιστρέψει ελεύθερος στη Νίσυρο. Και μπορεί ο Τσατσαρώνης να αθωώθηκε από το γερμανικό δικαστήριο, όμως το βέβαιο είναι πως είχε αναπτύξει αξιοθαύμαστη πατριωτική δράση, προσφέροντας ύψιστες υπηρεσίες στις συμμαχικές δυνάμεις. Ενδεικτικά είναι τα όσα ο ίδιος ανέφερε στην ακόλουθη επιστολή, που απηύθυνε στο Νίκο Διακομιχάλη (Σ.Σ.: *Από το αρχείο Μιχ. Διακομιχάλη*):

«Αγαπητέ Νίκο. Πήρα το γράμμα σου της 5/4/74 εγκαίρως, δυστυχώς όμως δεν μπόρεσα να σου απαντήσω αμέσως, γιατί δε μπόρεσα και να διαβάσω τούτο, λόγω οξείας οφθαλμικής παθήσεως, εξ αιτίας της οποίας παρέμεινα σχεδόν τυφλός επί 26 ημέρες. Μόλις σήμερα μπορώ να γράψω και σου απαντώ. Πρώτον νιώθω την υποχρέωση να σε ευχαριστήσω, όχι μόνο για το ενδιαφέρον, το οποίον εξεδήλωσες για μένα, αλλά και για όλους εκείνους, οι οποίοι κατά το διάστημα της κατοχής έδρασαν πατριωτικά. Η αλήθεια είναι ότι δημιουργήθηκε στο Μανδράκι, κατά τα μέσα του 1943, μια ομάδα εκ πολιτών, της οποίας σκοπός ήτο οι παρενοχλήσεις του εχθρού και η κατά το δυνατόν συμβολή μας εις την επιτυχίαν των συμμαχικών δυνάμεων, που δρούσαν τότε στα Δωδεκάνησα. Η ομάδα αυτή αποτελείτο κατ' αρχήν από εμέ, ως αρχηγόν και μέλη της ήτο ο Αθανάσιος Βερδελλής, ο Νικόλαος Ι. Κατσιματίδης, ο Μιχαήλ Ι. Ρουσέττος και ο Εμμανουήλ Λαμπάδης. Στην κίνηση αυτή ενετάχθησαν, σχεδόν όλη η τότε νεολαία και πολλοί από τους πολίτες. Η ομάδα εφέρετο ως ακέφαλος, όλοι δε οι συνεργαζόμενοι ετέλουν εις πλήρη

Νίκος Η. Διακομιχάλης

Νικόλαος Ι. Κατσιματίδης

άγνοια της υπάρξεώς της. Δεν μπορώ να αναφέρω τα ονόματα των συνεργασθέντων με την ομάδα, γιατί εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων φίλων των Ιταλών, όλος ο πληθυσμός εργάζετο άφοβα και με πατριωτικόν ενθουσιασμό. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν και ορισμένοι, οι οποίοι προσέφεραν εξαιρετικές υπηρεσίες. Θα αναφέρω ορισμένους: Ιωάννης Κ. Φραντζής (Άπλυτος), Κωνσταντίνος Δ. Τσουλάτος (Σούβλος), ένα παιδί του Λήμιου και οι οποίοι πήραν παράσημο. Δραστηριότητα και συμβολήν μεγάλην εις τον αγώνα μας επέδειξαν ο Εμμανουήλ Χαρ. Σακκαλής, ο Ηλίας Σακκαλής, ο Κωνσταντίνος Γεωρ. Κουλάκης, ο Ιάκωβος Καραβάκης, ο Περικλής Δημ. Καμπανής, ο Κωνσταντίνος Σφακιανός και άλλοι, τα ονόματα των οποίων μπορείς να μάθεις από τον Νικόλαον Ι. Κατσιματίδην, ο οποίος ήταν το δεξί μου χέρι. Επίσης συνέβαλαν ο Ιωάννης Μιχ. Μουλλός, ο Μιχαήλ Ηλ. Διακομιχάλης, ο Νικόλαος Ι. Φραντζής, ο Γιώργος Γιαλούρης. Η τακτική μας και ο τρόπος της δράσεώς μας υπήρξαν τότε μεθοδικά και συντονισμένα, ώστε να παρουσιάζεται η δράσις μας ως πάνδημος και δεν μπορούσαν οι κατακτηταί να ξεχωρίσουν τους επικεφαλής.

Οι μόνοι, οι οποίοι έπαθαν ήσαν εσύ και εγώ. Την 11/11/43, καθ' υπόδειξιν των Ιταλών, συνελήφθηκα από τους Γερμανούς, εκρατήθηκα σε απόλυτη απομόνωση επί 50 ώρες και κατόπιν στις 14/11/43 μετεφέρθηκα στη Ρόδο και υπέστηκα και πάλιν ταλαιπωρίες, ύστερα από ένδεκα ωρών λεπτομερή ανάκριση. Επί τέσσερις ημέρες με ανέκριναν Αξιωματικοί στο Καστέλλο της Ρόδου και στη στρατιωτική Αστυνομία. Όλα αυτά μου εκόσισαν πολλά. Κατόπιν αφέθηκα ελεύθερος, με την υπόσχεση ότι δεν θα προκαλέσω εξέγερση του λαού της Νισύρου. Εις το σπίτι μου στη Νίσυρο έκαμαν 8 φορές οι Ιταλοί έλεγχοι και μου κατέσχον έγγραφα παλαιά, οικογενειακής φύσεως και ορισμένα χρυσά αντικείμενα. Κατά τη σύλληψή μου οδηγούμουν εις τόπον εκτε-

λέσεως, ίσως στη Βονή, αλλά με την επέμβαση του Άπλντου σώθηκα την τελευταία στιγμή. Όλα αυτά σου τα γράφω όχι για αμοιβές, ηθικές, υλικές, αλλά για να φανεί ότι ο αγώνας ήτο οργανωμένος και απέδωσε τόσα, όσα δεν απέδωσε σε άλλα νησιά. Δεν είχαμε θύματα, παρά μόνο ο τραυματισμός ο δικός σου. Εδράσαμε με πλήρη εθνικόν ενθουσιασμό, προξενήσαμε ζημιές στους κατακτητές, εβοηθήσαμε τους κομάντος χωρίς θύματα. Ένας επίσης πατριώτης υπήρξε ο Περικλής Κυπραίος και η γυναίκα του Καλλιόπη. Ευχαριστώ για όλα, με αγάπη και εκτίμηση Μιχαήλ Τσατσαρώνης του Βασιλείου και της Μαρίας το γένος Μιχαήλ Πισσάρη, Γεννηθείς 15 Ιουλίου 1900, Ιατρός το επάγγελμα.

Υ.Γ. Για λεπτομέρειες από τον Νικ. Ι. Κατσιματίδη».

ΠΕΙΝΑ ΚΑΙ ΜΑΥΡΗ ΑΓΟΡΑ

Σ' όλο αυτό το διάστημα Δήμαρχος στη Νίσυρο παρέμενε ο διορισμένος από τους Ιταλούς Roberto Cacciotti, που ήταν και διευθυντής στο σχολείο. Ένας άνθρωπος που ξεχώριζε για την ανθρωπιά του, για την ευγένειά του και τα φιλελληνικά του συναισθήματα. Είχε παντρευτεί τη Νισυριά δασκάλα Σοφία Βιολλή, γι' αυτό και οι Νισύριοι τον είχαν αγκαλιάσει σαν γνήσιο συμπατριώτη τους. Μετά την κατάληψη των νησιών και συγκεκριμένα τον Ιανουάριο του 1944, οι Γερμανοί διόρισαν Δήμαρχο στη Νίσυρο τον χειριστή του τηλεγράφου Ζαχαρία Παπαντωνίου, ο οποίος, όπως προεγράφη, εθεωρείτο «φιλογερμανός» όμως στην πραγματικότητα συνεργαζόταν με χίλιες δυο προφυλάξεις, με τις συμμαχικές Υπηρεσίες πληροφοριών. Ο διορισμός του νέου Δημάρχου συνέπεσε με την έναρξη, κατόπιν εγκρίσεως των Γερμανών, της λειτουργίας των Ελληνικών σχολείων, τα οποία είχαν κλείσει οι Ιταλοί κατακτητές. Και στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών, μετά το χαιρετισμό, που απηύθυνε ο νέος Δήμαρχος, ακούστηκε και πάλι, μετά από μακροχρόνια σιγή, ο Εθνικός μας Ύμνος, τον οποίον έψαλλε, με πολλή συγκίνηση, ο κόσμος που είχε κατακλύσει την αίθουσα του σχολείου. Κι ενώ τόσο στο σχολείο, όσο και σε άλλα θέματα συμπεριφοράς άρχισε να πνέει νέος άνεμος, στον τομέα της αγοράς και κατ' επέκταση στα θέματα διατροφής, η κατάσταση έβαινε προς το χειρότερο. Οι κάθε είδους εισαγωγές διεκόπησαν, τα είδη διατροφής είχαν εκλείψει παντελώς, ο κόσμος υπέφερε από πείνα και όλων οι ελπίδες ήταν στραμμένες προς την τοπική παραγωγή. Όμως οι ποσότητες ήταν ανεπαρκείς, αλλά και η προσφορά γινόταν μόνο με ανταλλαγή ειδών, με «τράμπα». Έτσι ο κτηνοτρόφος έδινε κρέας για να πάρει λάδι κι ο γεωργός έδινε κριθάρι για να πάρει τυρί, η νοικοκυρά έδινε χρυσαφικά για να πάρει οτιδήποτε φαγώσιμο. Μόνο στη ψαραγορά κυκλοφορούσε το χρήμα, γι' αυτό κάθε βράδυ, όταν γύριζαν οι τράτες από το ψάρεμα, ο συνωστισμός και οι καβγάδες «για ένα κιλό σμαρίδες» έμειναν ιστορικοί, αφού η πιο συνηθισμένη τροφή ήταν ψάρια και χόρτα χωρίς λάδι. Κατά καιρούς και λό-

γω της απουσίας μόνιμης φρουράς από τη Νίσυρο, έφταναν από το πουθενά καϊκία με τρόφιμα, προσφορά του Ερυθρού Σταυρού, και μοιράζονταν τότε στον κόσμο κιβώτια με μπισκότα, γαλέτες, αλεύρι, κονσέρβες, τυριά, βούτυρο κ.α. Κι έπρεπε να μοιραστούν αυθημερόν το συντομότερο, πριν ενημερωθούν οι Γερμανοί και σπεύσουν για κατάσχεση. Η κατάσταση αυτή, όπως ήταν επόμενο, έδωσε την ευκαιρία να επακμάσει το κύμα της «μαύρης αγοράς». Κάποιοι ασυνείδητοι αετονύχηδες του είδους έφταναν στο νησί, ο ένας μετά τον άλλο, για να προσφέρουν στον κόσμο ό, τι άχρηστο είχε η αγορά, με αντάλλαγμα μόνο χρυσό. Αρμαθιές ολόκληρες από λίρες, μαχμουδιέδες, Ναπολεόνια, τούμπλες, πεντόλιρα, και άλλα χρυσά κοσμήματα, που διέθεταν οι Νισυριές νοικοκυρές, όλα κατέληγαν στη τσέπη του μαυραγορίτη, για «ένα κομμάτι ψωμί» κι εκείνο νοθευμένο, αφού πουλούσαν αλεύρι ανακατεμένο με προιονίδι και λάδι ανάμικτο με ορυκτέλαιο.

Μπρος σ' αυτή την κατάσταση ο Δήμαρχος Παπαντωνίου διέταξε τους κτηνοτρόφους να σφάζουν με τη σειρά από ένα μοσχάρι, και το κρέας να πωλείται στο κόσμο. Όμως το μέτρο προκάλεσε δυνατές αντιδράσεις και διαμαρτυρίες, με το Δήμαρχο να παραμένει ανένδοτος στην απόφασή του, ενώ σε περιπτώσεις, που κάποιοι, αρνήθηκαν να συμμορφωθούν, έστελλε στο κτήμα το χασάπη με τον αγροφύλακα και έσφαζαν επί τόπου το μοσχάρι.

Όμως οι ελλείψεις δεν παρατηρούνταν μόνο στα είδη τροφίμων. Στα είδη ένδυσης είχαν αναπτυχθεί ο τομέας της μεταποίησης, ενώ σπανίως φοριότανε σακάκι ή παντελόνι χωρίς μπάλωμα. Σε όλα τα σπίτια οι νοικοκυρές έπλεκαν με βελόνες πουλόβερ, φανέλες ή «σκαπίνια» για την οικογένεια. Στα παπούτσια οι τσαγγάρηδες τοποθετούσαν σόλες από λάστιχα αυτοκινήτου, ή τοποθετούσαν πρόκες και πέταλα, για να προστατεύσουν τη σόλα από τη φθορά, ενώ οι γυναίκες φορούσαν ξύλινα (τσόκαρα). Στα καφενεία αντί για καφέ, ο καφετζής χρησιμοποιούσε καβουρδισμένο και αλεσμένο κριθάρι, ενώ τη ζάχαρη αντικαθιστούσε με σιρόπι από βρασμένα σύκα.

«ΚΑΤΣΙΡΜΑΔΕΣ» ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Δύσκολες ήταν οι συνθήκες διαβίωσης, τις οποίες έκανε ακόμα πιο δύσκολες η ανεργία και η φτώχεια. Οπότε οι νέοι του νησιού, στις καρδιές των οποίων άναβε άσβεστη η φλόγα για τη λευτεριά των νησιών, ακολουθώντας και το παράδειγμα των νέων άλλων νησιών, επεδίωξαν ως λύση τη φυγή από το νησί. Το πιο εύκολο καταφύγιο ήταν τα τουρκικά παράλια της Μικράς Ασίας, μια και η Τουρκία δεν είχε λάβει μέρος στον πόλεμο και δεν διέτρεχαν τον κίνδυνο να συλληφθούν. Έτσι, ένα κίνημα που ξεκίνησε δειλά-δειλά, με κάποια άτομα, που έφυγαν νύχτα με κωπήλατη βάρκα, άρχισε σιγά-σιγά να γιγαντώνεται. Κατά συχνά διαστήματα κυκλοφορούσε η είδηση με τα ονόματα αυτών, που έφυγαν την προηγούμενη νύχτα «κατσιρμάδες» (δραπέτες) για τα απέναντι παράλια. Κι ενώ το κίνημα ξεκίνησε από νέους,

Ο Μιλτιάδης Κοντοβερός

Ο Κώστας Γιαννάκης, ο Ρίμινης

στην πορεία ακολούθησαν και μεγαλύτερες ηλικίες, ακόμα και οικογένειες, όπως η περίπτωση του Θεόφιλου Σβύνου, που έφυγε κατευθείαν για Κύπρο, με το μηχανοκίνητο σκάφος του και του Μιλτιάδη Κοντοβερού, ο οποίος έφυγε οικογενειακώς με το δικό του κωπήλατο τρατοκάικο, παίρνοντας μαζί και άλλα 38 άτομα,

Έφταναν στις Μικρασιατικές ακτές και κατέληγαν στην Κύπρο. Από εκεί, με τη φροντίδα των συμμαχικών αγγλικών Αρχών, οι μεν άνδρες οδηγούνταν στην Αλεξάνδρεια, προς κατάταξη στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις, ενώ τα γυναικόπαιδα και οι υπερήλικες παρέμεναν σε ειδικό καταυλισμό, υπό τη φροντίδα των Αγγλων. Σε 55 περίπου άτομα ανέρχονταν οι Νισύριοι, που με τον τρόπο αυτό κατετάγησαν εθελοντές και στα τρία Σώματα των Ε.Δ. Πολλοί μάλιστα από αυτούς πήραν μέρος σε σοβαρές επιχειρήσεις, όπως ο Κώστας Γιαννάκης, ο οποίος πήρε μέρος στις επιχειρήσεις στο Ρίμινι και μάλιστα τραυματίστηκε σοβαρά, όμως κατάφερε να επιζήσει, φέροντας, ως το τέλος της ζωής του, το προσωνύμιο «Ρίμινης». Μετά το τέλος του πολέμου όλοι επέστρεψαν σώοι, όπως συνέβη και με τους 67 Νισυρίους της Αθήνας, που, με την έναρξη του πολέμου κατετάγησαν ως εθελοντές στο Σύνταγμα των Δωδεκανησίων εθελοντών.

Η ΑΝΤΑΡΣΙΑ ΤΩΝ ΑΙΧΜΑΛΩΤΩΝ

Ήταν χειμωνιάτικο απόβραδο, στις αρχές του Γεννάρη 1944, και ξαφνικά ένα μικρό ψαροκάικο μπήκε στο λιμανάκι του Αυλακιού στα Νικιά, με επιβάτες 8 Ιταλούς στρατιώτες, οι οποίοι, απ' ό,τι είπαν στους Νικιάτες, που πλησίασαν, είχαν λιποτακτήσει από τη γερμανική φρουρά της Αστυπαλίας κι έφτασαν στη Νίσυρο, με σκοπό να βρουν τρόπο να ταξιδέψουν προς τη Μ. Ασία. Όμως, για κακή τους τύχη, την ημέρα εκείνη βρισκόταν στη Νίσυρο

γερμανική περίπολος, από δυο στρατιώτες, οι οποίοι μαθαίνοντας το γεγονός έσπευσαν και τους συνέλαβαν. Επειδή δεν υπήρχε μέσο για να τους μεταφέρουν στην Κω, ενώ ο μοναδικός τηλεγράφος, με τον οποίο θα μπορούσαν να επικοινωνήσουν και να πάρουν οδηγίες, ήταν εκτός λειτουργίας, τους εγκατέστησαν στο ξενοδοχείο του Χριστοφή Κορωναίου, όπου έμεναν και οι ίδιοι. Εκεί έμεναν όλη την ημέρα και το βράδυ τους έβγαζαν περίπατο ως το λιμάνι, και μετά ξαναγύριζαν στα «κελιά» τους. Η περιπέτεια αυτή των Ιταλών συγκίνησε κάποιους Νισυρίους οι οποίοι άρχισαν να σκέπτονται τρόπους για να τους βοηθήσουν. Έπρεπε όμως να συνεννοηθούν μαζί τους, πράγμα καθόλου εύκολο, αφού στον περίπατο, πάντα τους συνόδευαν οι δυο Γερμανοί. Επεστράτευσαν τότε την ιδιοκτήτρια του ξενοδοχείου, την Ειρήνη Κορωναίου-Καρβαΐνη, η οποία μπαινόβγαινε από τα δωμάτια, ως καμαριέρα, η οποία με νοήματα, αφού δεν ήξερε τη γλώσσα τους, προσπάθησε να τους προτείνει να βρουν τρόπο να ξεφύγουν από τους φύλακές τους και ότι θα τους βοηθούσαν οι Νισύριοι να φύγουν από το νησί. Ακολούθησε και δεύτερη απόπειρα, από ομάδα Νισυρίων, οι οποίοι μπήκαν στο δωμάτιο του απέναντι σπιτιού (του Σταύρου Μαστρογιάννη) και από το παράθυρο συνεννοήθηκαν για το τι ακριβώς τους πρότειναν. Οι συνεννοήσεις, με τον τρόπο αυτό συνεχίστηκαν και έφεραν αποτέλεσμα. Όταν, μετά από 2-3 ημέρες διορθώθηκε ο καιρός, ο ένας Γερμανός έφυγε στην Κω για να αναφέρει το γεγονός και να λάβει οδηγίες για την περαιτέρω τύχη των Ιταλών. Οπότε ο άλλος, που έμεινε στη Νίσυρο, για να μην είναι μόνος κάλεσε το Ζαχαρία Παπαντωνίου, το «δικό τους» άνθρωπο, να του κάμνει παρέα στον καθημερινό περίπατο με τους φυγάδες.

Επιστρέφοντας ένα βραδάκι, βρήκαν την ευκαιρία οι Ιταλοί και συνέλαβαν και έδεσαν και το Γερμανό και το Ζαχαρία και μπήκαν σε βάρκα, στον Άγιο Σάββα, που όπως είχανε συνεννοηθεί με τους Νισύρους, την είχαν αφήσει επίτηδες με τα κουπιά στην παραλία και ανοίχτηκαν στο πέλαγος. Οι Νισύριοι, που παρακολουθούσαν την κίνηση από το καφενείο, προσποιήθηκαν πως δεν άκουαν τις φωνές του Γερμανού, που ζητούσε βοήθεια και μόνο όταν η βάρκα είχε ανοίχτει στο πέλαγος, βγήκαν από το καφενείο και έτρεξαν, όμως ήταν... αργά. Κι όταν ο Γερμανός με την απειλή όπλου, ζητούσε να πάρουν άλλη βάρκα και να τους κυνηγήσουν, εκείνοι όρμησαν και τον αφόπλισαν, διαβεβαιώνοντάς τον πως κάτι τέτοιο δεν επιτρέπει ούτε το σκοτάδι, ούτε και ο καιρός και ότι η βάρκα με την οποία είχαν φύγει οι Ιταλοί, δεν πρόκειται να αντέξει στη θαλασσοταραχή. Έτσι έληξε η επιχείρηση χωρίς ποτέ να μαθευτεί ποια ήταν η τύχη των Ιταλών.

ΔΥΟ ΠΑΡΑΞΕΝΟΙ ΚΑΜΟΥΖΕΛΟΙ

Όπως προαναφέρθη, σε όλα τα μεγάλα νησιά είχαν εγκατασταθεί γερμανική φρουρά, εκτός μεμονωμένων περιπτώσεων, όπου είχαν εγκατασταθεί Άγγλοι, όπως η Σύμη. Η Νίσυρος υπήγετο στη γερμανική διοίκηση της Κω,

όμως παρέμενε χωρίς φρουρά. Κι αυτό έδινε την ευκαιρία στην εγκατεστημένη στη Σύμη συμμαχική δύναμη να στέλλει κατά συχνά διαστήματα περιπολίες στο νησί, οι οποίες επικοινωνούσαν με τους τοπικούς συνεργάτες τους, έπαιρναν πληροφορίες, έδιναν οδηγίες και έφευγαν. Όμως ενώ οι συμμαχικές περιπολίες έφταναν στο νησί κρυφά και με χίλιες δυο προφυλάξεις, οι γερμανικές ομάδες έφταναν από την Κω, φανερά και με προειδοποιήσεις, οπότε ο κόσμος του νησιού, από φόβο κυρίως, τους επιφύλασσε κάθε φορά «θερμή υποδοχή».

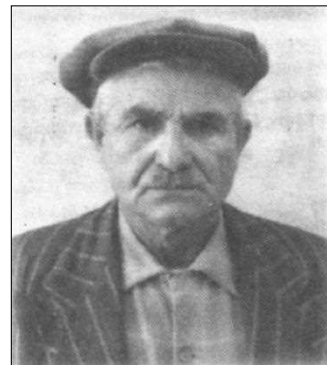
Μια τέτοια περίπολος είχε φτάσει στο νησί το Φεβρουάριο του 1944. Ήταν Σάββατο της Αποκριάς και στη Νίσυρο είχε προγραμματιστεί να γίνει εκείνο το βράδυ αποκριάτικος χορός, για να ξεφύγει ο κόσμος από το κλίμα του πολέμου και να τονωθεί λίγο το πεσμένο ηθικό του. Ο κόσμος του νησιού όπως το είχε καθιερώσει, έτρεξε στο λιμάνι, για να υποδεχτεί τους «μουσαφραίους». Έφτασε το περιπολικό, αποβιβάστηκαν οι άνδρες της περιπόλου με τον επικεφαλής Αξιωματικό, του οποίου όμως και μόνο το βλοσυρό βλέμμα αντανακλούσε την κακότητα και το απροσπέλαστο του χαρακτήρα του και την αγριότητα των συναισθημάτων, άποψη την οποίαν επιβεβαίωσε η αδιαφορία και η υπεροψία, με την οποία ανταποκρίθηκε στο καλωσόρισμα, που του επιφύλαξαν οι αρχές και ο λαός της Νισύρου. Επειδή, όπως δήλωσε, αυτή τη φορά η περίπολος θα διανυκτέρευε στη Νίσυρο, έπρεπε να του ζητηθεί, η άδεια για να γίνει ο προγραμματισμένος χορός. Κι ενώ δειλά-δειλά, αλλά και φοβισμένα του έθεσε το θέμα αντιπροσωπεία των οργανωτών του χορού, επιδίδοντάς του και σχετική πρόσκληση, για να παραστεί και ο ίδιος με τους άνδρες του, εκείνος, όλως παραδόξως έδωσε αναντίρρηση την άδεια, εκφράζοντας τη λύπη του, γιατί υπηρεσιακές υποχρεώσεις δεν του επέτρεπαν να ανταποκριθεί στην πρόσκληση.

Έτσι είχαν τα πράγματα, όταν άρχισε το βράδυ ο χορός, με την παρουσία πολλών μεταμφιεσμένων, ενώ σε κάποια στιγμή εμφανίστηκε ανάμεσά τους ένα ζευγάρι, με πολύ επιτυχημένη αμφίεση, που όσο κι αν προσπάθησαν οι άλλοι, δεν κατάφεραν να εντοπίσουν την ταυτότητά τους. Κάθισαν στο τραπέζι, αμίλητοι, έφαγαν, ήπιαν, με στραμμένα επάνω τους τα μάτια όλων σχεδόν των παρισταμένων, που τους έτρωγε η περιέργεια. Κάποια στιγμή και υπό την επήρεια του αλκοόλ, το ζευγάρι σηκώθηκε και πήρε μέρος σε τοπικό χορό, οπότε η αδεξιότητα των κινήσεών τους, πρόδωσε ότι δεν είναι ντόπιοι. Αλλά παρέμενε η περιέργεια για το ποιοι, τέλος πάντων, είναι, ώσπου σε κάποια στιγμή, έπεσαν οι μάσκες, πίσω από τις οποίες κρύβονταν ο Γερμανός διοικητής και ο βοηθός του. Όπως είπαν, όταν έμαθαν για το έθιμο του μασκαρέματος, ζήτησαν να το γνωρίσουν από κοντά και τότε ανέλαβε γνωστή Νισυριά μοδίστρα και τους μεταμφίεσε σε ένα επιτυχημένο ζευγάρι. Γλέντησαν πολύ εκείνο το βράδυ, έσπασε ο πάγος, σύνηψαν φιλίες και από τότε, εκείνο το φόβητρο έγινε ο καλύτερος φίλος της Νισύρου, φροντίζοντας να είναι πάντα επικεφαλής της περιπόλου, που κάθε φορά έφτανε στη Νίσυρο.

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΛΟΥΤΡΩΝ

Κι ενώ, οι περίπολοι, όπως προεγράφη, τόσο οι συμμαχικές, όσο και οι γερμανικές, συνέχιζαν τις επισκέψεις τους στη Νίσυρο, με σκοπό πάντοτε την ενημέρωση, τον έλεγχο της κατάστασης, αλλά και τη συγκέντρωση πληροφοριών, σε μια από αυτές η Νίσυρος έζησε ώρες τραγικές, με μια μεγάλη πολεμική επιχείρηση να διεξάγεται στο έδαφός της και μάλιστα μέσα σε πολυσύχναστη περιοχή. Πρόκειται για την ιστορική μάχη, που έλαβε χώρα μέσα στο κτήριο των δημοτικών Ιαματικών Λουτρών, με συνθήκες που ξεπερνούν κάθε όριο φαντασίας και εντυπωσιακά παράτολμο δείγμα ανορθόδοξου πολέμου. Ήταν μια πολεμική επιχείρηση, που εκτός του ότι σημάδεψε την ιστορία του νησιού, απέδειξε περίτρανα πως, πέρα από τους συμβατικούς, τους πυρηνικούς και όλους τους, σύγχρονων μορφών, πολέμους, πέρα από τις βασικές αρχές τακτικής, στις οποίες στηρίζεται μια συντονισμένη πολεμική επιχείρηση, υπάρχει και μια άλλη μορφή πολέμου, η απρόβλεπτη, η επ' ευκαιρία, η χωρίς τακτική, υπάρχει ο ανορθόδοξος πόλεμος, που οι συγκυρίες τον επιβάλλουν και που διεξάγεται με αυτοσχέδιους επιτόπιους σχεδιασμούς, με στόχο πάντα το αφηνιαστικό κύττημα και την εξουδετέρωση του αντιπάλου. Τέτοιας μορφής ήταν η επιχείρηση, που έλαβε χώρα μέσα στο κτιριακό συγκρότημα των δημοτικών Ιαματικών Λουτρών της Νίσυρου, μεταξύ μεικτής συμμαχικής ομάδας κομάντος και γερμανικής δύναμης, που συνέπεσε να «συναντηθούν» και οι δυο στη Νίσυρο. Κι αυτή η συμπτωματική συνέντευξη οδήγησε στην επιχείρηση, για την οποία δεν υπήρχε ούτε πρόβλεψη, ούτε σχεδιασμός, ούτε και ο αναγκαίος εξοπλισμός, γι' αυτό και ζητήθηκε από τους κομάντος η συνδρομή κατοίκων του νησιού, που απέβη καθαυριστική, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Το απόγευμα της 6ης Μαρτίου 1944 έφτασε στη Νίσυρο, από το ... πουθενά, ενδεκαμελής συμμαχική ομάδα κομάντος, αποτελούμενη από ένα Αμερικανό, τρεις Σκωτσέζους, έξι Άγγλους και ένα Έλληνα από την Κρήτη, ονόματι Λάζαρο. Μόλις κυκλοφόρησε η είδηση, ο κόσμος του νησιού, που τις τέτοιου είδους επισκέψεις τις θεωρούσε ως προάγγελο της λευτεριάς του, έτρεξε προς προϋπάντηση, με επικεφαλής το διερμηνέα Μιχάλη Ρουσέττο. Η επίσκεψη, όπως οι ίδιοι δήλωσαν, ήταν συνήθους μορφής και θα έφευγαν μετά από 1-2 μέρες. Κι ενώ η βραδιά πέρασε ήρεμα, με τη συντροφιά των Νισυρίων, η άλλη μέρα επιφύλασσε την τραγική έκπληξη. Ο συμπατριώτης μας Γιώργης Κοντοβερός (ο Γιώργης του Παύλου), έφτασε πρωί-πρωί από τους Πάλους και με άκρα μυστικότητα ενημέρωσε την περίπολο, ότι τα ξημερώματα έφτασαν στο λιμάνι των Πάλων δυο Γερμανικά αποβατικά σκάφη (Μοτεζάτορες) και άρ-

Ο Γεώργιος Κοντοβερός

χισαν να ξεφορτώνουν τρόφιμα. Κι ενώ ο κόσμος επληροφορείτο, με κοιμμένη ανάσα την είδηση, οι κομάντος έτριβαν τα χέρια τους και πανηγυρίζαν, θεωρώντας την είδηση ως δώρον εξ ουρανού. Και δε χρειάστηκε πολλή ώρα για να αποφασίσουν για το πώς έπρεπε να εκμεταλλευτούν την περίπτωση. Αμέσως με χίλιες δυο προφυλάξεις και με συνοδεία νέων του νησιού, μεταξύ των οποίων ο Νικολής ο Φρατζής, ο Γιώργης ο Κοντοβερός, ο Περούλης Κυπραίος, ο Νικόλας Κατσιματίδης (Γιάνναρος) ο Νίκος Διακομιχάλης, ο Γιάννης Φρατζής (Άπλυτος), ο Κωνσταντής Τσουλάτος (Σούβλος) κ.α. έφτασαν και εγκαταστάθηκαν στην Πάγγενα, τοποθεσία πάνω από τους Πάλους. Κι ενώ εκείνοι άρχισαν να καταστρώνουν σχέδια για να εξουδετερώσουν τον εχθρό, έστειλαν τον Κοντοβερό στο λιμάνι για να μάθει πόσοι περίπου ήταν οι Γερμανοί και όποια άλλη πληροφορία θα μπορούσε να συγκεντρώσει. Και επιστρέφοντας ανέφερε πως οι Γερμανοί ήταν 23 και ότι τα πλοία ετοιμάζονταν να αποπλεύσουν για το λιμάνι του Μανδρακίου, για να ξεφορτώσουν εκεί τα υπόλοιπα τρόφιμα, για να μοιραστούν στον κόσμο, αλλά και για τις ανάγκες των παιδιών του Ορφανοτροφείου της Ρόδου, που, όπως προαναφέρθηκε, από την αρχή του πολέμου τα μετέφεραν οι Ιταλοί, για λόγους ασφαλείας, στη Νίσυρο και τα εγκατέστησαν στο ξενοδοχείο των δημοτικών Λουτρών. Ενδιαφέρουσα η είδηση, όμως χάλασε τα σχέδια των κομάντος, οι οποίοι έπρεπε τώρα να αλλάξουν πορεία. Μετά από σύντομη σύσκεψη και έλεγχο της κατάστασης, το νέο σχέδιο ήταν έτοιμο. Κι αμέσως ένα μέλος της ομάδας έτρεξε προς τα Λουτρά, όπου στεγαζόταν το Ορφανοτροφείο και έδωσε εντολή στον καθολικό ιερέα-διευθυντή να πάρει αμέσως τα παιδιά και όλο το προσωπικό και να φύγουν σε εκδρομή στην Ευαγγελίστρια. Και εκείνος, βέβαια, αφού κατάλαβε πως κάθε αντίρρηση ήταν όχι μόνο ανώφελη, αλλά θα μπορούσε να προκαλέσει και δυσάρεστες συνέπειες, συμμορφώθηκε αμέσως και σε λίγη ώρα τα Λουτρά είχαν αδειάσει από κόσμο.

Κατά σύμπτωση, το προηγούμενο βράδυ και αμέσως μετά την άφιξη των κομάντος, είχε παρουσιαστεί κι εξήγησε την προστασία τους Ιταλός πρώην φαροφύλακας στην Αντελαίουσα, (Κανδυλιούσα), ονόματι Εμίλιο Πομπίλιο, ο οποίος δεν κατάφερε, μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας να φύγει με τους άλλους συμπατριώτες του και παρέμενε κρυπτόμενος στη Νίσυρο. Κι αυτός ο άνθρωπος, ως Ιταλός, αποδείχθηκε ο μόνος κατάλληλος για την περίπτωση. Του ανατέθηκε λοιπόν η αποστολή να φορέσει τα ράσα και παριστάνοντας τον Ιταλό «φρέρη», να μεταβεί στο λιμάνι και μόλις αράξουν τα γερμανικά πλοία, να μεταφέρει στον επικεφαλής Διοικητή πρόσκληση του διευθυντή του Ορφανοτροφείου για γεύμα το μεσημέρι, στα Λουτρά, όλων των Αξιωματικών, ως ένδειξη ευχαριστιών για τα τρόφιμα, που έφεραν για τους τροφίμους του Ορφανοτροφείου. Και ωστόσο ετοιμαστεί ο Εμίλιο και να καταπλεύσουν τα πλοία στο λιμάνι, οι κομάντος πήραν επίκαιρες θέσεις μέσα στο κτήριο των Λουτρών και περιμέναν. Την ίδια ώρα ο Λάζαρος ο κρητικός, φόρεσε ένα

παλιό πουλόβερ, φορτώθηκε στον ώμο σακί με χόρτα και τραβώντας με το σχοινί μια κασίδα, πλησίασε τα καράβια, που είχαν πια φτάσει στο λιμάνι, παριστάνοντας τον περιεργο αγρότη, μπήκε μάλιστα σε ένα απ' αυτά ζητώντας να βοηθήσει στο ξεφόρτωμα των τροφίμων, με σκοπό όμως να συγκεντρώσει όσο πιο πολλά και ενδιαφέροντα στοιχεία μπορούσε. Κι όταν επέστρεψε στα Λουτρά, μετέφερε στους υπόλοιπους τις πληροφορίες που είχε συλλέξει, για να συνεκτιμηθούν στο σχεδιασμό της επιχείρησης.

Στο μεταξύ είχε φτάσει στο λιμάνι και ο Εμίλιο, ο οποίος παρουσιάστηκε στο διοικητή της μοίρας και του μετέφερε τις ευχαριστίες του διευθυντή του Ορφανοτροφείου, μαζί με την πρόσκληση. Κι εκείνος ανυποψίαστος την αποδέχτηκε και την καθορισμένη ώρα έφτασε στα Λουτρά, συνοδευόμενος από άλλους 10 αξιωματικούς. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, στο δρόμο συνάντησαν μια Νισυριά αγρότισσα, τη Σοφία του Καράγιαννη, η οποία βλέποντας ενωρίτερα τους κομάντος να τρέχουν και να μπαίνουν στα Λουτρά και τώρα τους Γερμανούς να κατευθύνονται στο ίδιο μέρος, κάτι ψυλλιάστηκε. Γι' αυτό σταμάτησε και με όλη την αφελεία της, τους είπε «Πού πάτε παιδάκια μου, στρέψετε πίσω, γιατί, θαρρώ πως θα γενεί μεγάλο κακό σήμερα». Όμως οι Γερμανοί, που ευτυχώς δεν κατάλαβαν, γέλασαν, την κτύπησαν στην πλάτη και συνέχισαν το δρόμο τους.

Όταν έφτασαν στα Λουτρά, τους περίμενε στην πόρτα ρασοφόρος και πάλι ο Εμίλιο, τους υποδέχθηκε εκ μέρους του διευθυντή και τους συνόδευε στο γραφείο, όπου υποτίθεται πως τους ανέμενε. Καθώς όμως προχωρούσαν στο διάδρομο, ο επικεφαλής Γερμανός κάτι φαίνεται πως υποψιάστηκε και άρχισε να κινείται περίεργα και να διστάζει να προχωρήσει. Παρακολουθώντας την κίνηση ο Αμερικανός κομάντος, κρυμμένος στη γωνία και για να προλάβει τυχόν αντίδρασή του, βγήκε και τον κάλεσε να παραδοθεί. Κι εκείνος αντιδρώντας πήγε να τραβήξει το περίστροφο, οπότε τον πρόλαβε ο Αμερικανός και με το δικό του περίστροφο τον έριξε νεκρό. Βλέποντας οι άλλοι αξιωματικοί τη σκηνή, κατάλαβαν το παιχνίδι, που παίχτηκε και επεχείρησαν να απομακρυνθούν, προσπαθώντας να πηδήξουν από τα παράθυρα. Όμως όρμησαν οι λοιποί κομάντος και τραυμάτισαν τους 5, ενώ οι άλλοι 5 παραδόθηκαν.

Ο διάδρομος των Λουτρών.
Σ' αυτό τον διάδρομο διεξήχθη η μάχη.

Έτσι τελείωσε με επιτυχία η πρώτη φάση του σχεδίου, όμως έπρεπε να προχωρήσει και η δεύτερη, που προέβλεπε την κατάληψη των δυο σκαφών, τα οποία ήταν δεμένα στο λιμάνι και τη σύλληψη των πληρωμάτων τους. Άφησαν λοιπόν το νεκρό και τους αιχμαλώτους στα Λουτρά, υπό αυστηρά φρούρηση και προχωρώντας μέσα από κτήματα και με προφυλάξεις έφτασαν και πήραν επίκαιρες θέσεις στα υψώματα πίσω από την «Καζάρμα» και απέναντι από το λιμάνι, όπου βρίσκονταν δεμένα τα γερμανικά πλοία. Κι ενώ όλα ήταν έτοιμα για την επίθεση, τους προβλημάτιζε το γεγονός ότι, ο οπλισμός, που διέθεταν εθεωρείτο ανεπαρκής για να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά τα πυρά από τα πυροβόλα των πλοίων. Και τότε χρειάστηκε η συνδρομή των ντόπιων παλικαριών, που αποδείχτηκε αποτελεσματική και έδωσε λύση στο πρόβλημα.

Ο Γιάννης ο Φρατζής (ο Άπλυτος) και ο Κώστας ο Τσουλάτος (ο Σούβλος), που μετείχαν στην ομάδα συμπαράστασης, έσπευσαν και μετέφεραν από τις δικές τους κρύπτες, κιβώτια με πυρομαχικά (χειροβομβίδες, δυναμίτες, ρουκέτες κλπ). Κι ενώ ετοιμάζονταν για την επίθεση, αντελήφθησαν κάποιον Γερμανό, να φεύγει από το πλοίο και να παίρνει το δρόμο προς τα Λουτρά, προφανώς για να ελέγξει την κατάσταση, γιατί οι Αξιωματικοί καθυστερούσαν να επιστρέψουν, οπότε η αντίδραση ήταν ακαριαία. Αμέσως ένας από τους κομάντος έρριξε με το περίστροφο και τον τραυμάτισε στο πόδι και όπως ήταν επόμενο, ο πυροβολισμός επέσπευσε την έναρξη της επιχείρησης. Αμέσως άρχισαν καταιγιστικά πυρά και ομοβροντίες από δυναμίτες και χειροβομβίδες προς τα γερμανικά πλοία, αιφνιδιάζοντας και

Το λιμάνι στο Μανδράκι όπως είναι σήμερα. Πίσω από το Διοικητήριο (το κτήριο δεξιά) είχαν ταμπουρωθεί οι κομάντος μαζί με τους Νισύριους συνεργάτες τους, ενώ τα γερμανικά πλοία είχαν παρβάλει στην προβλήτα.

καθηλώνοντας στα υποφράγματα τους άνδρες των πληρωμάτων τους. Σε κάποια στιγμή ρίφθηκε, από πλευράς Γερμανών, φωτοβολίδα, προφανώς προειδοποιητική, όμως αμέσως εξουδετερώθηκε από το περιστροφο κομάντος – ελεύθερου σκοπευτή. Υπό την κάλυψη των πυρών των κομάντος κάποιιοι από αυτούς προχώρησαν και πήραν θέση πίσω από το «κορδόνι», τον προστατευτικό τοίχο του λιμανιού, κι από εκεί έρχονταν συνεχώς χειροβομβίδες μέσα στα πλοία, αναγκάζοντας τους Γερμανούς να παραδοθούν. Αμέσως επέβησαν και κατέλαβαν τα πλοία και συνέλαβαν τους αιχμαλώτους, ενώ ειδοποίησαν να έλθει στο νησί κατάλληλο συμμαχικό πλοίο για να παραλάβει τους αιχμαλώτους και τραυματίες, που παρέμεναν φρουρούμενοι στα Λουτρά. Κι αμέσως μετά και σε χρόνο, που δεν επιδεχόταν καθυστέρηση, προκειμένου να αποφύγουν τυχόν αντίποινα, πήραν τα γερμανικά πλοία και έφυγαν για τις απέναντι ασιατικές ακτές, παίρνοντας μαζί τους, για λόγους ασφαλείας και τους Νισύριους, που συμπαραστάθηκαν στην επιχείρηση.

Πράγματι, αργά το βράδυ της ίδιας ημέρας, Τρίτης 7 Μαρτίου 1944, έφτασε στο λιμάνι αγγλικό σκάφος τύπου ML (Εμ-Ελ) παρέλαβε τους Γερμανούς αιχμαλώτους και τραυματίες και έφυγε, παίρνοντας μαζί τους υπόλοιπους Νισυρίους, που είχαν εμπλακεί σε διάφορες επιχειρήσεις κατά των Γερμανών και έπρεπε για λόγους ασφαλείας να εγκαταλείψουν το νησί. Ανάμεσά τους ήταν και ο νεαρός, τότε, Νίκος Διακομιχάλης, (ο Νίκος του Ηλία) ο οποίος όμως, σε συνάντηση εν πλω με γερμανικό περιπολικό, τραυματίστηκε, συνελήφθη αιχμάλωτος, μεταφέρθηκε στη Γερμανία, υπέστη φοβερές ταλαιπωρίες και ευτυχώς, κατάφερε στο τέλος του πολέμου να επιστρέψει τραυματίας στη Νίσυρο.

Όταν την άλλη μέρα τα γεγονότα έφτασαν στ' αυτιά της Γερμανικής διοίκησης της Κω, αμέσως εστάλη περίπολος στη Νίσυρο για να ελέγξει την κατάσταση. Κι ο κόσμος του νησιού, όπως κάθε φορά, έσπευσε στο λιμάνι για υποδοχή, «για το φόβο των... Ιουδαίων». Όμως αυτή τη φορά τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Ένας Αξιωματικός αποβιβάστηκε με ύφος άγριο και βλοσυρό, συνοδευόμενος από πάνοπλους στρατιώτες. Κι ενώ ο κόσμος χειροκροτούσε, εκείνος αδιάφορος, αγέλαστος, απόμακρος και με ύφος αυστηρό, έδωσε εντολή να μην απομακρυνθεί κανένας από το λιμάνι. Και καλώντας γύρω του τις αρχές και άλλους κατοίκους του νησιού, ζητούσε να μάθει ό,τι είχε σχέση με τα προηγηθέντα συμβάντα, προσπαθώντας να ανακαλύψει ενόχους και συνεργούς.

Όμως όλοι οι ανακρινόμενοι, λες και είχαν συνεννοηθεί, δήλωσαν πως κανένας δεν γνώριζε για την παρουσία των «Αγγλων» στο νησί, οι οποίοι, όπως διαβεβαίωναν, είχαν αποβιβάσει κρυφά τη νύχτα και ότι μόλις ο κόσμος πληροφορήθηκε τα γεγονότα, φοβήθηκε και όλοι έφυγαν στις εξοχές, για λόγους ασφαλείας. Κι αφού δεν μπόρεσε να ανακαλύψει ενόχους, μόνο τότε επέτρεψε να φύγει ο κόσμος από το λιμάνι. Ζήτησε όμως πληροφορίες

για την τύχη του νεκρού Αξιωματικού, του οποίου η σορός είχε μεταφερθεί στο ισόγειο σπιτιού στον Άι Σάββα, που σήμερα ανήκει στην οικογένεια Πετρίδη. Εκεί τον είχαν τοποθετήσει, σε ανθοστόλιστο φέρετρο, σκεπασμένο με τη γερμανική σημαία και γύρω οι Νισυριές, με ξέμπλεκα μαλλιά, κατά την παράδοση, τον έκλαιγαν με μοιρολόγια, ενώ τριγύρω αντηχούσε ο πένθιμος ήχος της καμπάνας.

Η εικόνα εντυπωσίασε τον Γερμανό Αξιωματικό, ο οποίος άρχισε να βλέπει με διαφορετικό μάτι τα πράγματα, όσον αφορά τις διαθέσεις των Νισυρίων. Συνόδευσε με τους επιτελείς το και όλο τον κόσμο του νησιού, το νεκρό στο ναό της Ποταμίτισσας, όπου του έγινε μεγαλοπρεπής κηδεία, παρά το διαφορετικό θρήσκευμα, στο οποίο ανήκε, ενώ η γερμανομαθής Νισυριά Ευτυχία του Ζαννή (σύζυγος Μιχ. Βογιαζή) εξεφώνησε, κατάλληλα προετοιμασμένο, επικήδειο λόγο, εξαιρώντας τον ηρωισμό και την αυτοθυσία του ηρωικού νεκρού. Η σορός μετεφέρθη και ενταφιάστηκε στο νεκροταφείο του νησιού, ενώ ο Γερμανός Αξιωματικός ευχαρίστησε τους Νισυρίους για τις αποδοθείσες τιμές στο νεκρό συνάδελφό του και έφυγε με εντελώς διαφορετικές διαθέσεις, από αυτές με τις οποίες έφτασε.

ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΕΙΟΥ

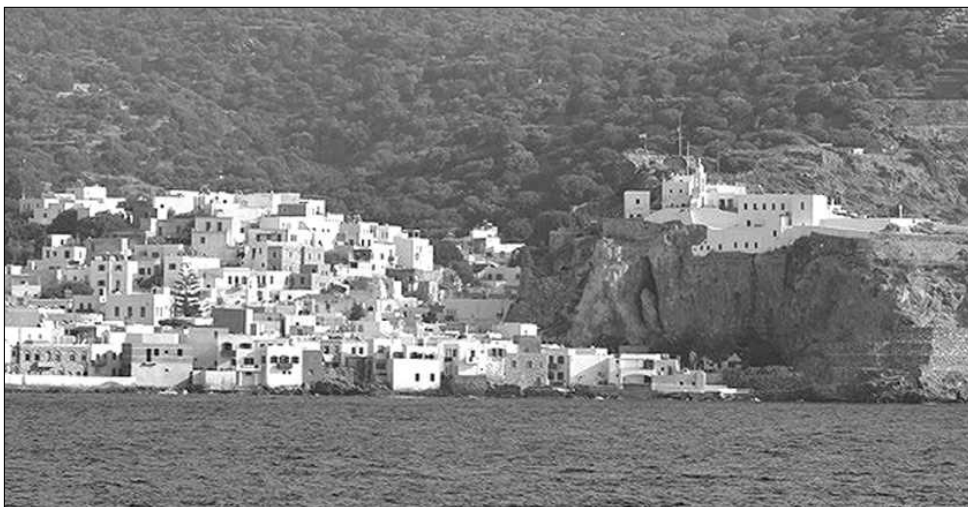
Τα αιματηρά γεγονότα των Λουτρών, αλλά και οι ολοένα αυξανόμενες ελλείψεις, μέχρι παντελούς εξαφάνισης των ειδών διατροφής από τα ράφια της αγοράς, κατέστησαν αδύνατη την παραπέρα παραμονή του Ορφανοτροφείου στη Νίσυρο. Γι' αυτό και οι υπεύθυνοι αποφάσισαν τη μεταφορά του στη Ρόδο. Όμως φεύγοντας από τη Νίσυρο πήραν μαζί τους μόνο τους προερχόμενους από ιταλικές οικογένειες τροφίμους, ενώ τα παιδιά, που προέρχονταν από Έλληνες γονείς, εννέα (9) τον αριθμό, τα εγκατέλειψαν στην τύχη τους στη Νίσυρο. Και τότε κλήθηκε και πάλι το μοναστήρι της Σπηλιανής να δώσει λύση στο πρόβλημα. Με πρωτοβουλία και ευθύνη του ηγουμένου, οι τρόφιμοι παρελήφθησαν και στεγάστηκαν στο σπίτι της τότε Προέδρου του Συλλόγου «Ο Άγιος Νικήτας ο Νισύριος» Τριανταφυλλιάς Φιλίππου, μιας γυναίκας, που δεν είχε δημιουργήσει δική της οικογένεια, γι' αυτό και είχε θέσει τον εαυτό της στην υπηρεσία πασχόντων συνανθρώπων της και σε έργα αγάπης και αλληλεγγύης. Γι' αυτό και τώρα έθεσε, με προθυμία τα παιδιά υπό τη στοργή και την προστασία της, ενώ τα θέματα διατροφής καλύπτονταν από προσφορές των κατοίκων. Όμως σε λίγες μέρες έφτασαν από τη Ρόδο συγγενείς επτά (7) παιδιών, τα οποία παρέλαβαν, και στη φροντίδα της Τριανταφυλλιάς έμειναν μόνο τα δύο, ο Γιάννης Χατζηλίας και ο Λάμπρος Καράλης. Τα δυο παιδιά έμειναν για πολλά χρόνια στη Νίσυρο, φοίτησαν στα σχολεία του νησιού, είχαν απομωωθεί με την τοπική κοινωνία και όταν πια μεγάλωσαν και ανεξαρτητοποιήθηκαν μετανάστευσαν στην Αυστραλία.

Η ΣΠΗΛΙΑΝΗ

ΕΛΙΩΞΕ ΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΗΣ

Η μάχη των Λουτρών φαίνεται πως οδήγησε τους Γερμανούς σε αλλαγή πολεμικών σχεδίων και σε μόνιμη παρουσία στρατιωτικής δύναμης στη Νίσυρο. Έτσι, ένα πρωί στα μέσα Απριλίου του 1944, οι Νισύριοι αντίκρισαν πρωί-πρωί Γερμανικό πολεμικό πλοίο, αγκυροβολημένο στον όρμο της Τάβλας του Γιαλού. Κι όπως ήταν φυσικό, έτρεξαν να πληροφορηθούν και τότε βρέθηκαν μπροστά σε ένα λόχο Γερμανών, οι οποίοι είχαν αποβιβαστεί από το πλοίο, φέροντας μαζί τον οπλισμό τους, τα ατομικά τους είδη, και βαρύτερο οπλισμό, πολυβόλα, πυρομαχικά κλπ, καθώς και μια σειρά από ...κουζινικά, είδη τροφίμων κ.α. Το μόνο, που ζήτησαν από τον κόσμο, που είχε συγκεντρωθεί στην προβλήτα, ήταν να τους δείξουν το δρόμο προς το μοναστήρι της Σπηλιανής, ενώ αγγάρευσαν κάποιους για να βοηθήσουν στη μεταφορά των υλικών.

Έτσι, σε λίγη ώρα, μια ολόκληρη πομπή ανέβαινε τις σκάλες του μοναστηριού και σαν έφτασαν, ο επικεφαλής ανέφερε στον Ηγούμενο, τον Αρχιμανδρίτη Κύριλλο Ρωμάνο, την απόφασή του να εγκατασταθεί η διμοιρία στο χώρο της Μονής και ζήτησε να του διαθέσει οίκημα για ενδιαίτηση των ανδρών και χώρο για στήσιμο των πυροβόλων. Τότε ο ηγούμενος δήλωσε αναρμόδιος και του υπέδειξε να συνεννοηθεί με τη νοικοκυρά της Μονής, που βρισκόταν κάτω στην εκκλησία. Και ο Γερμανός, που στην αρχή αντιμετώπιζε με ειρωνεία την απάντηση του ηγουμένου, κατέβηκε στην εκκλησία, προχώρησε και μόλις αντίκρισε την μεγάλη εικόνα της Παναγίας, θρονιασμένη στο τέμπλο, «κοκάλωσε», όπως διηγήθηκαν αυτοί, που τον συνόδευαν. Έβγαλε το πηλήγιο, στάθηκε ακίνητος, για κάποια λεφτά και μετά γύρισε,

Το μοναστήρι της Παναγίας Σπηλιανής

Ο Ηγούμενος της Μονής
Αρχιμανδρίτης Κύριλλος Ρωμάνος

Το τέμπλο με την εικόνα της Παναγίας

ανέβηκε, σχεδόν τρέχοντας, τη σκάλα και έδωσε εντολή στους άνδρες του να ξαναφορτωθούν τα πράγματα και να επιστρέψουν στο πλοίο. Έτσι και έγινε. Και σε λίγη ώρα το πλοίο απέπλευσε από την Τάβλα του Γιαλού με προορισμό τους Πάλους, όπου εγκαταστάθηκαν οι Γερμανοί και εκεί παρέμειναν ως το τέλος του χρόνου, που τελείωσε η αποστολή τους. Και οι μεν Γερμανοί δεν εγκαταστάθηκαν στο μοναστήρι της Σπηλιανής, όμως μέχρι σήμερα παραμένει αναπάντητο το ερώτημα, τι ήταν εκείνο, που έκαμε τον Γερμανό Αξιωματικό να αλλάξει γνώμη, να τροποποιήσει στρατιωτικά σχέδια και να σπεύσει να απομακρυνθεί από τη Μονή, όσο πιο γρήγορα γινόταν;

ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΣΤΟΥΣ ΠΑΛΟΥΣ

Η κατασκευή αεροδρομίου στο Λακκί.

Η Γερμανική φρουρά παρέμεινε στους Πάλους περί τους 6 μήνες και συγκεκριμένα ως τις 2 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, 1944. Και θα ήταν άδικο να μην αναφερθεί πως η συμπεριφορά τους δεν είχε κανένα κοινό σημείο με τη βαρβαρότητα, την απανθρωπιά, τη κτηνωδία, που επέδειξαν σε άλλες περιοχές οι συνάδελφοί τους.

Πρώτη φροντίδα τους ήταν να διορίσουν νέους Δημάρχους, στο Μανδράκι τον Ιωάννη Καμπαλούρη, στον Εμπορειό τον Τριαντάφυλλο Τριανταφύλλου και στα Νικιά τον Ιωάννη Γιαννάκη. Κι αμέσως μετά ξεκίνησαν διαδικασίες, προκειμένου να δημιουργήσουν υποτυπώδες αεροδρόμιο, κυρίως για να διακινείται η αλληλογραφία, αφού ο μόνος τρόπος επικοινωνίας δια θαλάσσης συνεπείγετο πολλούς κινδύνους. Και ως κατάλληλος τό-

πος επελέγη ο χώρος από την περιοχή Λακκί μέχρι το χείλος του μεγάλου κρατήρα, του ηφαιστείου. Αμέσως συντάχθηκαν οι μελέτες, ενώ έδωσαν εντολή στους τρεις Δημάρχους του νησιού, να αποστέλλουν καθένας, καθημερινά στο χώρο του ηφαιστείου, από 10 εργάτες με τα ανάλογα εργαλεία, οι οποίοι θα παρουσιάζονταν στον επιστάτη και θα δούλευαν ωσότου τελειώσει το έργο.

Οι εργασίες άρχισαν και προχωρούσαν με ταχύτατο ρυθμό, όμως κάποια μέρα ένας από τους ορισθέντες εργάτες από τα Νικιά, αρνήθηκε να μεταβεί για να εργαστεί. Οπότε σε κάποια ώρα έφτασε στα Νικιά ομάδα από πάνοπλους Γερμανούς, οι οποίοι κάλεσαν όλο το χωριό να παρουσιαστούν στην Πλατεία. Και η εντολή ήταν σαφέστατη. Αν σε 10 λεπτά δεν παρουσιάζονταν 10 εργάτες και να πάνε να δουλέψουν στο αεροδρόμιο, θα συλλαμβάνονταν και θα εκτελούνταν επιτόπου ισάριθμοι χωριανοί. Έντρομοι τότε οι κάτοικοι, παρουσιάστηκαν μέσα σε λίγα λεπτά, όλο το χωριό, πλην των γεροντοτέρων, με φτυάρια, γκασμάδες και τσάπες, αλλά οι Γερμανοί πήραν μόνο τους δέκα και έφυγαν. Κι έτσι έληξε ανώδυνα η δήθεν ... μαγιά κάποιου ασυνείδητου, ο οποίος δεν άργησε να εντοπιστεί και ευτυχώς απέφυγε το λιντσάρισμα, από τους άλλους Νικιάτες.

Ο Ιωάννης Γιαννάκης

Οι Πάλιοι. Στο βάθος το ύψωμα της Ακροτήρας

Ο χώρος του αεροδρομίου

Στο μεταξύ οι εργασίες συνεχίζονταν με εντατικό ρυθμό, ώσπου ένα απομεσήμερο, κάποιος δυνατός ασυνήθιστος θόρυβος ήρθε να ταράξει την ηρεμία του τοπίου και να χαλάσει την ησυχία όλων, όσοι, όπως προεγράφη, παραθέριζαν στην κοντινή περιοχή του Άργους. Ο θόρυβος ακουόταν από την πλευρά του ηφαιστείου, οπότε όλα τα πιτσιρικά της περιοχής, τρέξαμε. Κι είδαμε τότε μικρό μονοκινητήριο αεροπλάνο να κινείται στον νεοκατασκευασθέντα αεροδιάδρομο. Ήταν το πρώτο δρομολόγιο από Ρόδο για μεταφορά στρατιωτικού ταχυδρομείου στη γερμανική φρουρά των Πάλων. Χωρίς δεύτερη σκέψη τρέξαμε όλοι προς το ηφαίστειο, γεμάτοι περιέργεια, αφού η προσγείωση αεροπλάνου στο Λακκί δεν ήταν γεγονός χωρίς σημασία. Σαν σφαίρα διασχίσαμε τη διαδρομή, όμως μας περίμενε η απογοήτευση, αφού στο δρόμο μας διέκοψε την πορεία Γερμανός στρατιώτης, απαγορεύοντάς μας να πλησιάσομε. Μείναμε μακριά, ώσπου το αεροπλάνο απογειώθηκε και έφυγε. Όμως δεν απογοητευτήκαμε. Στο δεύτερο δρομολόγιο και στο τρίτο και στα υπόλοιπα, πάλι παρόντες, αλλά και πολλοί μεγάλοι περίεργοι ανάμεσά μας, που έστω κι από μακριά, παίρναμε μια γεύση από αεροπλάνο, που ως τότε μόνο στον αέρα τα διακρίναμε. Είχαμε μάθει τα δρομολόγια και κάθε φορά, και μάλιστα από ενωρίς, ήμασταν παρόντες, επί ... της υποδοχής. Ώσπου μια μέρα ούτε το αεροπλάνο έφτασε, ούτε και οι Γερμανοί με τις μοτοσυκλέτες έκαμαν την εμφάνισή τους. Είπανε τότε πως, είχαν πάρει θέση Άγγλοι κομάντος στην απέναντι πλαγιά του Αγίου Θεολόγου, για να το κτυπήσουν και να το ρίξουν. Όμως η πληροφορία διέρρευσε και το δρομολόγιο διεκόπη. Νάταν άραγε αλήθεια;

Η λιποταξία στρατιωτών

Κι ενώ η φρουρά στους Πάλους είχε πλήρως εγκατασταθεί, είχαν επανδρώσει και εξοπλίσει τις καιρίες θέσεις, κάποιο πρωί διεπιστώθη ότι απουσίαζαν από το προσκλητήριο τρεις άνδρες και από τις πρώτες κι όλες πληροφορίες προέκυψε ότι επρόκειτο περί λιποταξίας. Τρεις, από τους Ιταλούς στρατιώτες, που μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, παρέμειναν υπηρετούντες στο γερμανικό στρατό και ανήκαν στον Λόχο των Πάλων, λιποτάκτησαν και έσπευσαν να κρυφτούν στα βουνά, με σκοπό να βρουν τρόπο να φύγουν από τη Νίσυρο.

Αμέσως ο διοικητής του Λόχου, εξαγριωμένος και με οργή ασυγκράτητη, εξαπέλυσε κυνηγητό, δίνοντας εντολή τόσο στους άνδρες της δύναμής του, όσο και στους πολίτες του νησιού, να βρουν με κάθε τρόπο και να μεταφέρουν ενώπιόν του τους τρεις λιποτάκτες. Κι αμέσως άρχισαν οι έρευνες σε όλο το νησί, όμως οι μέρες περνούσαν χωρίς αποτέλεσμα, ενώ υπήρχαν ψίθυροι ότι, τους έκρυβαν και τους συντηρούσαν κάποιοι αγρότες, με σκοπό να τους φέρουν σε επαφή και να παραδοθούν σε συμμαχικές ομάδες κομάντος, που συχνά-πυκνά αποβιβάζονταν τις νύχτες στις παραλίες του νησιού.

Κι ενώ, όπως αργότερα μαθεύτηκε, οι λιποτάκτες συμφωνούσαν και περιμένα, ξαφνικά άλλαξαν γνώμη και δήλωσαν ότι αποφάσισαν να επιστρέψουν στη μονάδα τους και να παραδοθούν. Αυτοί όμως που τους έκρυβαν προσπάθησαν να τους αποτρέψουν, λέγοντάς τους πως μια τέτοια απόφαση θα τους οδηγούσε κατ' ευθείαν στο εκτελεστικό απόσπασμα, ύστερα μάλιστα και από την οργή του διοικητή τους. Όμως εκείνοι δήλωναν αποφασισμένοι και ότι θα γίνονταν δεκτοί στη μονάδα τους χωρίς συνέπειες. Και με τρόπο, που αυτοί γνώριζαν, επικοινωνήσαν με το Λόχο τους, δήλωσαν μετανοιωμένοι και έκλεισαν με το διοικητή ραντεβού, να συναντηθούν την επομένη το πρωί σε κάποιο σημείο στην τοποθεσία Πλατύς, στα κράσπεδα του οικισμού Μανδρακίου.

Και πράγματι τις πρωινές ώρες της επομένης τους ανέμενε ο διοικητής με ομάδα άλλων στρατιωτών και μόλις εμφανίστηκαν, χωρίς δεύτερη κουβέντα, σήκωσε ο ίδιος το αυτόματο και τους εξετέλεσε επί τόπου. Και ήταν τόση η θηριωδία του και η απανθρωπιά του, που στην ομάδα που τον συνόδευε ήταν και ο αδελφός του ενός από τους φονευθέντες, ονόματι Μαρασκόττι, τον οποίο διέταξε να σηκώσει και να μεταφέρει σε σακί το νεκρό αδελφό του στο αυτοκίνητο, που θα μετέφερε τους νεκρούς στο χώρο ταφής τους.

Οι τρεις νεκροί ετάφησαν σε κτήμα, λίγο πριν από τους Πάλους, εκεί που αργότερα κτίστηκε το ξενοδοχείο Λευκή Άμμος. Μετά από τον πόλεμο έφτασαν συγγενικά τους πρόσωπα και μετέφεραν τα οστά στην πατρίδα τους.

Βολές από ελληνικό υποβρύχιο

Όμως και με άλλα συμβάντα σημαδεύτηκε η παραμονή των Γερμανών στους Πάλους. Κάποιο πρωί, στις αρχές του καλοκαιριού, αναδύθηκε ξαφνικά, στο θαλάσσιο χώρο της περιοχής Λευκαντιό, ελληνικό υποβρύχιο, το οποίο πλέοντας προς Ανατολάς, έστρεψε τα πυροβόλα του προς τη ξηρά και άρχισε να «βάλλει» με στόχο το σκαρί του καϊκιού του Χιώτη, που ήταν στημένο στο καρνάγιο, στο ξέφωτο της πλατείας Φάμπρικας, τη σημερινή πλατεία Ηρώου. Συνεχίζοντας την πορεία του έριξε βολές και ενάντια στο σπίτι της οικογένειας Φρατζή, στον Άι Σάββα, προκαλώντας μικρές υλικές ζημιές. Προχωρώντας και παραπλέοντας το θαλάσσιο χώρο των Λουτρών το υποβρύχιο δέχθηκε πυρά από το γερμανικό πυροβόλο, το εγκατεστημένο στην περιοχή Ακρωτήρα των Πάλων. Το υποβρύχιο απάντησε με καταγιοστικά πυρά και τότε όλως παραδόξως το γερμανικό πυροβόλο εσίγησε. Κι όπως διέρρευσε τότε, το πυροβόλο δέχθηκε καιρίο κτύπημα από τα πυρά του υποβρυχίου και έκτοτε παρέμεινε εκτός λειτουργίας. Όσο για το υποβρύχιο, μετά τη βολή κατά του εχθρικού πυροβόλου, καταδύθηκε και συνέχισε εν καταδύσει τον πλου.

«Ο Σακουλάτος»

Ενώ οι Γερμανοί βρίσκονταν στους Πάλους έφτασαν στα αυτιά τους πληροφορίες ότι κατά συχνά διαστήματα έφταναν στα Νικιά συμμαχικές περιπολίοι, οι οποίες συναντιόνταν με τους συνεργάτες τους, έπαιρναν πληροφορίες, έδιναν οδηγίες και εξαφανίζονταν, γι' αυτό και ζήτησαν πληροφορίες από τις αρχές του χωριού, όμως εκείνοι δήλωσαν πλήρη άγνοια, κι' έτσι θέλησαν να ελέγξουν οι ίδιοι την κατάσταση. Στην αρχή αρκέστηκαν σε επί τόπου περιπολίες, οι οποίες όμως δεν απέδωσαν καρπούς. Γι' αυτό και έθεσαν σε εφαρμογή άλλα σχέδια. Ήταν καλοκαίρι, 8 Ιουλίου 1944, Κυριακή πρωί και ο κόσμος ετοιμαζόταν για την εκκλησία. Και ξαφνικά ακούστηκε η φωνή του ντελάλη, ότι έφτασαν Γερμανοί στο χωριό και διατάσσουν όλοι οι κάτοικοι, μικροί και μεγάλοι, άνδρες και γυναίκες να αφήσουν τα σπίτια τους ανοιχτά και να πάνε όλοι στην Κουκχούλα, και να παραταχθούν με τις ταυτότητες στα χέρια, εμπρός από το σπίτι του Σπύρου του Σακέλλη. Να φύγουν και από την εκκλησία και να μείνει μόνο ο παπάς. Η εντολή εκτελέστηκε αμέσως, χωρίς καθυστέρηση και όταν ο κόσμος έφτασε στο συγκεκριμένο σημείο, βρήκαν το χώρο ζωσμένο από πάνοπλους Γερμανούς, με το χέρι στη σκανδάλη και έτοιμους να ρίξουν, ακόμα και σε ύποπτη μόνο κίνηση. Εμπρός στην πόρτα του σπιτιού κάθονταν ο Γερμανός διοικητής, ο Δήμαρχος του Χωριού Γιάννης Γιαννάκης, και ο Γιώργος Μιχ. Σακελλαρίδης, κάτοικος του χωριού. Και ξαφνικά από το διπλανό παράθυρο, πρόβαλε ένα σακκί, μέσα στο οποίο κρυβόταν κάποιο μη διακρινόμενο πρόσωπο, του οποίου μόνο τα μάτια διακρίνονταν μέσα από δυο μικρές τρύπες, που είχαν ανοίξει στο

σακκί. Κι αμέσως άρχισε ο έλεγχος. Ένας-ένας οι χωριανοί περνούσαν μπροστά από το φρούραρχο και έδειχναν την ταυτότητά τους, επιβεβαίωσε ο Δήμαρχος, μετά περνούσαν για έλεγχο μπροστά από τις «τρύπες» του «σακκουλάτου» και ξαναγύριζαν στη θέση τους. Η διαδικασία αυτή κράτησε για πολλή ώρα, γιατί υπήρχαν πολλοί κάτοικοι τότε στα Νικιά. Την ίδια ώρα, άλλη ομάδα από γερμανούς στρατιώτες ερευνούσε, ένα-ένα τα σπίτια, μήπως τυχόν κάποιος είχαν κρυφτεί. Κάποτε τελείωσε ο έλεγχος, και τότε δόθηκε εντολή να φύγουν μόνο οι γυναίκες. Μαύρα σύννεφα κάλυψαν τον ουρανό, στη σκέψη ότι μπορούσε να επαναληφθεί η θηριωδία των Καλαβρύτων, όπου οι Γερμανοί σκοτώσαν για αντίποινα όλους τους άνδρες. Στο τέλος δόθηκε εντολή να φύγουν και οι υπόλοιποι και να πάνε κατ' ευθείαν στα σπίτια τους. Κι εκείνοι μεν έφυγαν, έμεινε όμως η απορία, ποιος ήταν ο καταζητούμενος και ποιος έπαιξε το ρόλο του «Σακουλάτου», όταν μάλιστα διέρρηξε η πληροφορία, πως οι Γερμανοί δήλωσαν πως αυτός ήταν Νικιάτης. Μια απορία, που μέχρι σήμερα παραμένει αναπάντητη.

Σοκολάτα πικρή και φαρμακερή

Κι ενώ ούτε αυτή η προσπάθεια έφερε αποτέλεσμα, οι Γερμανοί συνέχισαν αιφνιδιαστικές επισκέψεις, μια από τις οποίες μάλιστα, λίγο έλειψε να έχει τραγικά επακόλουθα. Ήταν στα μέσα του καλοκαιριού του 1944. Δήμαρχος στα Νικά πάντα ο δάσκαλος ο Γιαννάκης, μνημένος «συνεργάτης» των Άγγλων κομάντος, όμως κάποια αναπηρία στο πόδι, δεν του επέτρεπε να μετακινείται, γι' αυτό και η επικοινωνία γινόταν μέσω του τότε αγροφύλακα, οποίος κάποιο βράδυ τον επισκέφτηκε στο σπίτι και τον ενημέρωσε για τη συνάντηση, που είχε προηγουμένως με τους κομάντος, επιδίδοντάς του και μια μεγάλη αγγλική σοκολάτα, προσφορά των Άγγλων, στο γιο του Δημάρχου Νίκο, ηλικίας τότε 2-3 χρόνων. Ο μικρός όμως κοιμόταν και η σοκολάτα αφέθηκε στο κομοδίνο του, για να τη βρει όταν θα ξυπνούσε το πρωί. Φαίνεται όμως πως κάτι είχαν ψυλλιαστεί οι Γερμανοί στους Πάλους και πρωί-πρωί την άλλη μέρα κτυπούσαν την πόρτα του σπιτιού του Δημάρχου των Νικιών. Ήταν συνηθισμένη η επίσκεψη, γι' αυτό και έσπευσε να ανοίξει η Σοφία, η σύζυγος του Δημάρχου, τους υποδέχτηκε ο ίδιος και κάθισαν στη βεράντα του σπιτιού για καφέ. Πρώτη ερώτηση του διοικητή ήταν αν είχαν εμφανιστεί Άγγλοι στο χωριό. Και φυσικά ο Γιαννάκης απάντησε αρνητικά, διαβεβαιώνοντας πως αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, αμέσως θα έσπευδε να τους ειδοποιήσει. Όμως σε λίγη ώρα «έσπασεν ο πειρασμός το πόδι του». Ενώ συζητούσαν διάφορα θέματα, νάσου και παρουσιάζεται ο μικρός Νίκος, ό-πως είχε ξυπνήσει, με τα βρακιά του, κρατώντας στο χέρι την αγγλική σοκολάτα. Μαύρα φίδια έζωσαν τότε το Γιαννάκη, ο οποίος περιέμενε το επόμενο βήμα να ήταν η σύλληψή του. Η δε Σοφία έτρεξε και γονάτισε στις εικόνες, ζητώντας να «βάλει η Παναγιά το χέρι της». Ο Γερμανός διοικητής κάλεσε τότε το Νίκο κοντά του, τον πήρε αγκαλιά και τον ρώτησε πού βρήκε τη σο-

κολάτα κι εκείνος του απάντησε αφελέστατα, «μου την έστειλε ο θεός μου». Και ο Γερμανός συνέχισε, «Να πεις στο μπαμπά να πει στο θείο όταν θα ξανάρθει να μου φέρει και εμένα σοκολάτα». Και για να βγάλει από την αμηχανία τον έντρομο Δήμαρχο, έστρεψε τη συζήτηση σε άλλη κατεύθυνση λέγοντας, «όταν σπούδαζα στην Αυστρία είχα καθηγητή μου τον Έλληνα καθηγητή Βέη, από τον οποίο έμαθα να αγαπώ την Ελλάδα και τους Έλληνες». Σε λίγη ώρα οι Γερμανοί έφυγαν από τα Νικιά, όμως ο Γιαννάκης πέρασαν μέρες πολλές για να συνέλθει.

Η ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ

ΔΡΑΜΑΤΙΚΑ ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΧΡΗΣΗ ΠΥΡΟΜΑΧΙΚΩΝ

Από το μέτωπο των πολεμικών επιχειρήσεων, τα νέα άρχισαν να γίνονται ολοένα και πιο απογοητευτικά για τους Γερμανούς. Στα πεδία των μαχών οι ήττες διαδέχονταν η μια την άλλη, τα σχέδια και οι επιδιώξεις του Χίτλερ οδηγούντο σε αποτυχία, και μετά την απόβαση των συμμάχων στη Νορμανδία στις 6 Ιουνίου του 1944, όλα έδειχναν πως βρισκόταν επί θύραις το τέλος του πολέμου. Στις 12 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου ακολούθησε η αποχώρηση των Γερμανικών στρατευμάτων από την Αθήνα και στις 3 Νοεμβρίου απελευθερώθηκε και η Ήπειρος. Και στα πλαίσια αυτών των εξελίξεων διατάχθηκε μεν η αποχώρηση του Λόχου των Γερμανών από τους Πάλους, όμως συνεχίστηκε η κατοχή των Δωδεκανήσων από τους Γερμανούς. Και σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε σε άλλες περιοχές, φεύγοντας οι Γερμανοί από τη Νίσυρο μοίρασαν στον κόσμο κουβέρτες, είδη ιματισμού, τρόφιμα, καύσιμα αυτοκινητών κ.α., ενώ όλα τα οχήματα τα έρριξαν από το άκρο της Ακρωτήρας (πίσω από το Νεκροταφείο των Πάλων) κάτω στον αιγιαλό και τα κατέστρεψαν. Άφησαν όμως ανέπαφη την αποθήκη πυρομαχικών, γεγονός, που είχε δυσάρεστες συνέπειες. Μόλις έφυγαν οι Γερμανοί όρμησαν οι κάτοικοι, ανάμεσά τους οι ψαράδες και οι κυνηγοί και έπαιρναν βλήματα, για να τα απογομώσουν, να αφαιρέσουν τη μπαρούτη και να κατασκευάσουν άλλοι δυναμίτες για ψάρεμα και άλλοι φυσίγγια για το κυνήγι. Η ενέργεια όμως αυτή απαιτούσε ειδικές γνώσεις πυροτεχνουργού, τις οποίες κανένας δε διέθετε και αυτό έγινε αιτία πολλοί να διαμελιστούν και άλλοι να ακρωτηριαστούν. Ιστορική έμεινε η τραγική περίπτωση του Γεωργίου Φιλίππου, του σιδερά, ο οποίος ήταν μανιώδης ψαράς και κυνηγός. Ενώ προσπαθούσε να απογομώσει αεροπορικό βλήμα, μέσα στο μαγαζί του, στην Τάβλα του Γιαλού, το βλήμα έσκασε με αποτέλεσμα να του σχίσει την κοιλιακή και θωρακική χώρα και να του διαλύσει όλα τα εσωτερικά όργανα τον μετέφεραν κατ' ευθείαν στο νεκροταφείο για ενταφιασμό.

Εξ ίσου τραγικό θάνατο βρήκε και ο Αντρίκος ο Τρύλιας, ο οποίος επεχείρησε να κατασκευάσει μόνος του κυνηγετικό όπλο για να χρησιμοποιήσει

τη μαπαρούτη, που έβγαλε από τα φυσίγγια. Κατασκεύασε κάννη από σιδηροσωλήνα, κλείνοντας το ένα στόμιο με μολύβι, άνοιξε τρύπες, έβαλε στόχαστρο, σκανδάλη, τοποθέτησε κοντάκι κι όταν νόμισε πως όλα ήταν έτοιμα, γέμισε την κάννη με μαπαρούτι και σκάγια, όμως όταν πάτησε τη σκανδάλη, τα σκάγια έσπρωξαν τη μολυβένια βάση κι αντί να φύγουν εμπρός, έφυγαν προς τα πίσω και όλα βρήκαν στόχο το πρόσωπο του άτυχου Αντρίκου, ρίχνοντάς τον νεκρό. Στους Πάλους ο Μάρκος Οικονομίδης, γιος του Γραμματέα της Κοινότητας, κατασκεύαζε με την παρέα του αυτοσχέδιους δυναμίτες και τη νύχτα πήγαιναν όλοι μαζί για ψάρεμα. Κάποτε όμως, κατά τη συναρμολόγηση έγινε εκφυρσοκρότηση, με αποτέλεσμα να τραυματιστεί θανάσιμα. Επειδή όμως ήταν αυστηρά απαγορευμένη η χρήση δυναμίτη, για το φόβο των συνεπειών, απεκρύβη η πραγματική αιτία θανάτου, ο ενταφιασμός έγινε στον Εμπορειό, ενώ οι οικείοι του απέφυγαν να πενθηφορήσουν. Παρόμοια περίπτωση είναι αυτή, με τον Γεώργιο Φούγιαξη από τα Νικιά, ο οποίος ψάρευε στη Γράνα, κι αυτός με δυναμίτη, που έσκασε στα χέρια του. Κι ενώ τον περίμεναν να επιστρέψει, εντοπίστηκε και περιουνελέγη νεκρός. Κατά σύμπτωση, την ίδια μέρα γέννησε η γυναίκα του το πρώτο τους παιδί, στο οποίο μετά, δόθηκε το όνομά του.

Το ίδιο τραγική ήταν η περίπτωση δυο ανήλικων αδελφών της οικογενείας Κωστίδη, στους Πάλους, τα οποία καθώς ανύποπτα περιεργάζονταν εκρηκτικό μηχανισμό, που βρήκαν στο δρόμο, αυτός εξερράγη, με αποτέλεσμα τα δύο παιδιά να βρουν οικτρό θάνατο. Υπήρχαν όμως και άλλοι, που στάθηκαν τυχεροί στην ατυχία τους, πληρώνοντας το πάθος τους για ψάρεμα με κάποιον ακρωτηριασμό, όπως ο Κώστας Κωνσταντινίδης (ο Πίθαρος), ο Κουτελάς κ.α. που, από έκρηξη παρόμοιων μηχανισμών, έχασαν το χέρι τους. Με τον ίδιο τρόπο ακρωτηριάστηκε μετά από χρόνια στο δεξί χέρι ο μαθητής Γιώργος Γερασίμου, καθώς επεξεργαζόταν χειροβομβίδα, που κι αυτή, όπως ελέχθη, προερχόταν από την αποθήκη των Πάλων. Τη βρήκε, παίζοντας σε αλάνα στα Νικιά και εξερράγη στα χέρια του. Αυτός ο ακρωτηριασμός, έγινε αιτία να χάσει αργότερα τη ζωή του, καθώς ευρισκόμενος σε καρότσα φορητού αυτοκινήτου, δεν μπόρεσε, σε μια στροφή, να συγκρατηθεί με μόνο το ένα χέρι και κατέπεσε στο οδόστρωμα, τραυματισμένος θανάσιμα. Κατά ατυχή σύμπτωση, ήταν η ημέρα της χειροτονίας του πατέρα του, του παπα-Νικόλα, ως ιερέα στα Νικιά.

Μια και γίνεται λόγος για τα θύματα του δυναμίτη, σκόπιμο είναι για ιστορικούς λόγους να αναφερθούν και άλλα δυο παρόμοια περιστατικά, που μπορεί να μη σχετίζονται με τα πυρομαχικά των Γερμανών, όμως συνέβησαν επί Ιταλικής κατοχής και τάραξαν την ηρεμία των κατοίκων στα Νικιά. Πρόκειται για την περίπτωση του Γιάννη Χαροφύλη, (γιου του Δημητρου Χαροφύλη που για πολλά χρόνια διετέλεσε Δήμαρχος στα Νικιά) ο οποίος ήταν μανιώδης ερασιτέχνης ψαράς και επειδή για τους Ιταλούς η χρήση του δυναμίτη εθεωρείτο αυστηρό ποινικό αδίκημα, τόσο ως οπλοκατοχή και οπλο-

χρησία, όσο και γιατί κατέστρεφε το γόνο των ψαριών στο βυθό, και γι' αυτό συνεπήγετο βαριές κυρώσεις, για να αποφεύγει μπλεξίματα, μετέβαινε για ψάρεμα σε ερημικές απόμερες ακτές, και ανενόχλητα έριχνε τους δυναμίτες. Όσπου κάποια μέρα ήρθε το κακό. Ο δυναμίτης έσκασε στα χέρια του, με αποτέλεσμα να διαμελιστεί. Για το συμβάν ειδοποιήθηκε η αστυνομία και επειδή υπήρχε κίνδυνος να ενοχοποιηθεί η οικογένεια και να έχει περιπέτειες ο πατέρας ως Δήμαρχος, απέκρυψε το ότι ο νεκρός ήταν γιος του κι έτσι κηδεύτηκε ως ... άγνωστος.

Εντελώς ξεχωριστή ήταν η περίπτωση του Μιχάλη Βαρκανή κι αυτού, από τα Νικιά, ο οποίος, όπως διηγόταν, καθώς ψάρευε, έσκασε «το αναθεματισμένο φισέκι κι αμέσως κρέμασε η παλάμη, που τη συγκρατούσε στη θέση της μόνο ένα νεύρο. Κι ενώ το αίμα έρρεε ποτάμι κι ο πόνος ήταν αβάστακτος, τράβηξα το σουγιά από τη μέση μου κι έκοψα το νεύρο κι η παλάμη έπεσε στη θάλασσα και χάθηκε.

Αμέσως έπλυνα το τραύμα στη θάλασσα, τράβηξα σπάγκο από τα δίχτυα κι έσφιξα το τραύμα, με το στόμα και το άλλο χέρι, για να σταματήσει το αίμα και μετά κωπηλατώντας σιγά-σιγά με το ένα χέρι, έφτασα στη στεριά. Κι εκεί άλειψα με «στυφτική αλοιφή», δικής μου κατασκευής, το τραύμα, το οποίο σιγά-σιγά έκλεισε, χωρίς να πάρουν μυρωδιά οι Ιταλοί». (Α. Βρατσάλη, «*Τα Νιοχωρίτικα*»).

ΠΡΩΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ

Με την αποχώρηση της γερμανικής στρατιωτικής δύναμης από τους Πάλους η Νίσυρος ξαναγύρισε στο καθεστώς των περιπολιών, τόσο από γερμανικές ομάδες, που έφταναν από την Κω, όσο και από ομάδες από Άγγλους κομάντος, που σε συχνά διαστήματα έφταναν με συμμακά τρεχαντήρια, τους Αχταρμάδες, και αποβιβάζονταν σε παραλίες του νησιού. Η μόνη αλλαγή από πριν ήταν το ότι, ενώ οι Γερμανοί αραίωσαν τις επισκέψεις τους, οι σύμμαχοι τις έκαναν πυκνότερες και μάλιστα με πιο χαλαρά τα μέτρα προφύλαξης και ασφάλειας. Μια μάλιστα από τις συμμαχικές περιπόλους, που έφτασε στη Νίσυρο παραμονές Χριστουγέννων του 1944, εγκαταστάθηκε στο δημοτικό σχολείο του Εμπορειού και έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα στο νησί. Αποτελείτο από τους Έλληνες Ιερολοχίτες Λοχαγό Αιμίλιο Μεταξά, και τους στρατιώτες, ασυρματιστή Βέη, Μπίζα και Ιεροδιακόνου. Παρέμεναν στη Νίσυρο, με μια στοιχειώδη προφύλαξη κατά τις αφίξεις των γερμανικών περιπόλων και με συχνές αλλαγές του χώρου διανυκτέρευσής τους.

Στους Ιερολοχίτες, που ήταν οι πρώτοι Έλληνες στρατιώτες, που έφταναν στο νησί, οι Νισύριοι επιφύλαξαν θερμότατη υποδοχή, θεωρώντας τους ως προάγγελους της λευτεριάς τους.

Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΠΑΙΔΙΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΡΔΑΜΑΙΝΑ

Στο μεταξύ και παρά το γεγονός ότι, όλα έδειχναν πως το τέλος του πολέμου βρισκόταν επί θύραις, αφού μάλιστα μόνο στα Δωδεκάνησα υπήρχαν ακόμα Γερμανικά στρατεύματα, η πείνα εξακολουθούσε να ταλαιπωρεί τον κόσμο, με ολοένα αυξανόμενες τις λιμοκτονίες και τις ασθένειες από αδενόπαθειες, αβιταμινώσεις, προφυματώσεις κ.α. Οξύ το πρόβλημα και στη γειτονική μας Καρδάμaina, ιδιαίτερα σε όσους δεν ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης. Γι' αυτό κάποιοι γονείς αποφάσισαν να μετοικήσουν οικογενειακώς στη Νίσυρο, όπου οι συνθήκες, σε θέματα διατροφής, ήταν ηπιότερες. Ζήτησαν λοιπόν την άδεια από τις γερμανικές αρχές, και στις αρχές Ιανουαρίου 1945 νοίκιασαν πλωτό ιστιοφόρο (του Ζαντά) και επειδή δεν μπορούσε να τους μεταφέρει όλους με ένα δρομολόγιο, αποφασίστηκε να μεταφερθούν στη Νίσυρο πρώτα τα παιδιά, με ένα συνοδό και να ξαναγυρίσει το σκάφος να μεταφέρει και τους γονείς. Όμως όταν το σκάφος έφτασε στη Νίσυρο, διετάχθη ο καπετάνιος από την ελληνική περίπολο, να το τραβήξει στη στεριά, απαγορεύοντάς του να ξαναγυρίσει στην Καρδάμaina.

Έτσι παρέμειναν στο λιμάνι του νησιού, άστεγα και απροστάτευτα κάποιες δεκάδες παιδιών, σχολικής ηλικίας, αποκομμένα από τις οικογένειές τους, οι οποίες ζούσαν ώρες αγωνίας, βλέποντας ότι το καΐκι δεν επέστρεφε και ανησυχούσαν για την τύχη των παιδιών τους. Σοβαρό το πρόβλημα, του οποίου τη λύση ανέλαβε ο Δήμαρχος. Παρέλαβε και στέγασε τα παιδιά στο ξενοδοχείο των Λουτρών, ενεργοποίησε την κουζίνα, ώστε να λειτουργήσει συσσίτιο, και ανέθεσε την εποπτεία σε ειδικό άτομο σε συνεργασία με τον συνοδό των παιδιών. Εκκρεμές παρέμενε το πρόβλημα εξεύρεσης τροφίμων, το οποίο ανατέθηκε στο μοναστήρι της Σπηλιανής και στα μέλη του Συλλόγου «Ο Άγιος Νικήτας». Καθημερινά, γυναίκες από το Σύλλογο με τα σακούλια στο χέρι κτυπούσαν πόρτα-πόρτα και η κάθε νοικοκυρά πρόσφερε το κατά δύναμη, ώστε να μη μείνουν τα παιδιά νηστικά. Και όταν όλα δρομολογήθηκαν, για να μη χάνουν τα παιδιά τα μαθήματά τους, οργανώθηκε και λειτουργούσε σχολείο στον ίδιο χώρο, ως παράρτημα του τοπικού δημοτικού σχολείου. Και ενώ, το Μάιο του ίδιου χρόνου, 1945, παραδόθηκαν και αποχώρησαν οι Γερμανοί, τα παιδιά παρέμειναν στη Νίσυρο, μέχρι το τέλος Ιουνίου, ωστόσο τελειώσει η σχολική χρονιά και μετά ξαναγύρισαν στα σπίτια τους.

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΕΙΟΥ

Μπορεί όλα τα φαινόμενα να έπειθαν πως πλησίαζε το τέλος του πολέμου, όμως η πείνα και οι στερήσεις, που ταλαιπωρούσαν τον κόσμο δεν ήταν δυνατό να αφήσουν ανεπηρέαστα τα Γερμανικά στρατεύματα, που παρέμεναν στα Δωδεκάνησα. Οι εισαγωγές τροφίμων είχαν διακοπεί, στις τοπικές αγορές τα ράφια ήταν άδεια, η παραγωγή τοπικών προϊόντων περιορισμένη

και ως εκ τούτου ο εφοδιασμός των στρατευμάτων ήταν προβληματικός έως αδύνατος. Γι' αυτό και εστάλησαν ομάδες στα νησιά για εξεύρεση τροφίμων, είτε με αγορά ή εν ανάγκη με αρπαγή. Και μια νύχτα, ξημέρωμα της 11ης Φεβρουαρίου του '45 εμφανίστηκαν στους Πάλους 40 περίπου Γερμανοί στρατιώτες, ναυαγοί, βρεγμένοι και ταλαιπωρημένοι. Άνοιξαν και μπήκαν στο καφενείο του Φούγιαξη, και άναψαν φωτιά, για να ζεσταθούν και να στεγνώσουν τα βρεγμένα ρούχα τους. Κι όταν ξημέρωσε και πλησίασε ο κόσμος για να μάθει τι συνέβαινε, τους είπαν ότι έφθασαν στη Νίσυρο, εις αναζήτηση ειδών διατροφής για τις ανάγκες των στρατιωτικών μονάδων των μεγάλων νησιών. Όμως το περιπολικό σκάφος, στο οποίο επέβαιναν προσάραξε, λόγω θαλασσοταραχής, στην παραλία, στην περιοχή Κατσούνι, οπότε αυτοί πήδηξαν στη θάλασσα και έφτασαν πεζοπορώντας στους Πάλους. Ζήτησαν δε από ομάδα ναυτικών του χωριού να τους ακολουθήσουν, για να πάνε να αποκολλήσουν το σκάφος και να το οδηγήσουν στο λιμάνι των Πάλων.

Έτσι και έγινε, όμως όταν το σκάφος έφτασε έξω από το λιμάνι εβλήθη από παραπλέον συμμαχικό πλοίο, με αποτέλεσμα να βυθιστεί. Και τότε οι Γερμανοί αναζητώντας ασφαλέστερο χώρο για την προσωρινή τους εγκατάσταση, προχώρησαν την ίδια μέρα προς τον Εμπορειό και εγκαταστάθηκαν στο καφενείο του Ξανθού, το σημερινό «Μπαλκόνι».

Η ομάδα Μεταξά όμως, που παρακολουθούσε την κίνηση, έσπευσε να ενημερώσει τη διοίκηση της Σύμης κι αμέσως τέθηκε σε εφαρμογή σχέδιο ε-

Η πλατεία του Εμπορειού. Από την ταράτσα της εκκλησίας επιτέθηκαν οι Ιεροολογίτες στους Γερμανούς που ήταν κλεισμένοι στο απέναντι καφενείο

ξόντωσης της γερμανικής ομάδας. Τη νύχτα της 11 προς 12 Φεβρουαρίου έφτασαν στη Νίσυρο δύο διμοιρίες καταδρομών δύναμews 114 ανδρών, υπό τον Αντισυνταγματάρχη Τριανταφυλλάκο και διμοιρίτες τους υπολοχαγούς Ευάγγελο Χατζηευαγγέλου και Απόστολο Ζαλαχώρη. Η δύναμη αποβιβάστηκε στην παραλία Λιές και με οδηγό το συμπατριώτη μας Γεώργιο Κοντοβερό, προχώρησαν μέσα από μονοπάτια και παράδρομους και ξημερώματα έφτασαν στον Εμπορειό. Πρώτη κίνηση ήταν να εντοπίσουν το χώρο διαμονής των Γερμανών κι αμέσως έλαβαν επίκαιρες θέσεις γύρω από το καφενείο, για να αποκλείσουν κάθε οδό διαφυγής, ενώ η δύναμη πυρός εγκαταστάθηκε στην ταράτσα της εκκλησίας του χωριού, απέναντι από την είσοδο του καφενείου. Στις 6 το πρωί ακριβώς, άρχισε η έφοδος, που αιφνιδίασε τους Γερμανούς, οι οποίοι αρχικά προσπάθησαν να διαφύγουν, όμως κάθε έξοδος ήταν αποκλεισμένη και κάποιοι που πήδηξαν από το μπαλκόνι, συνελήφθησαν από τους ιερολοχίτες, που ήλεγχαν την περιοχή.

Ο λοχαγός Ευαγ. Χατζηευαγγέλου.

Οι Γερμανοί βρέθηκαν εγκλωβισμένοι, με μόνη διέξοδο την παράδοσή τους. Προηγήθηκαν όμως κάποιοι πυροβολισμοί εκατέρωθεν, στη διάρκεια των οποίων έπεσε νεκρός ο Υπολοχαγός Ευάγγελος Χατζηευαγγέλου. Τότε γενικεύθηκε η επιχείρηση και μετά από καταιγιστικά πυρά κυρίως από την πλευρά των Ιερολοχιτών, που κράτησαν μόλις δεκαπέντε λεπτά, η επιχείρη-

Το νενοτάφιο και η προτομή του.

ση έληξε υπέρ της ελληνικής δύναμης, η οποία όμως έχασε ένα εξαιρετο Αξιωματικό, που έχυσε το αίμα του για τη λευτεριά της Νισύρου, η οποία από τότε υποκλίνεται με ευγνωμοσύνη στη μνήμη του.

Οι απώλειες του εχθρού ανέρχονταν σε 1 Αξιωματικό και 6 οπλίτες νεκρούς, 8 τραυματίες και 19 οπλίτες και 1 αξιωματικό αιχμαλώτους. Οι τραυματίες και οι αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στη Σύμη, ενώ οι νεκροί ενταφιάστηκαν στο νεκροταφείο του Εμπορείου και μετά από τον πόλεμο παρελήφθησαν από τους οικείους τους τα οστά τους. Ο νεκρός του Χατζηευαγγέλου, με ευθύνη και φροντίδα της ομάδας Μεταξά, μεταφέρθηκε στο Μανδράκι,

Ο σπασμένος από τη μάχη καθρέπτης του καφενείου

όπου σε ειδικό χώρο, τέθηκε σε λαϊκό προσκύνημα, και κηδεύτηκε με τις πρόπουσες τιμές, με τις Νισυριές μανάδες να τον μοιρολογούν αντικαθιστώντας με τον πόνο και το κλάμα τους τη δική του μάνα, που ανύποπτη για όσα είχαν συμβεί, περίμενε καρτερικά το τέλος του πολέμου για να σφίξει στην αγκαλιά της το δικό της το Βαγγέλη.

Η μάχη του Εμπορείου θεωρήθηκε ως μια από τις πιο σοβαρές επιχειρήσεις του Ιερού Λόχου στα Δωδεκάνησα, λέγεται δε ότι ήταν η τελευταία επιχείρηση, που διεξήχθη μεταξύ των συμμαχικών και των γερμανικών δυνάμεων, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, γι' αυτό σε ειδικό ντοκιμαντέρ, που δημιούργησε πρόσφατα το ΓΕΕΘΑ σε συνεργασία με τη Λέσχη των Ιερολοχιτών, γίνεται εκτεταμένη μνεία στη μάχη αυτή. Σήμερα η προτομή του ηρωικού Χατζηευαγγέλου κοσμεί την προ του Δημαρχείου πλατεία στη Νίσυρο, ενώ ένα κενοτάφιο στο σημείο που έπεσε μαχόμενος, και άλλο στο κοιμητήριο του Μανδρακιού, θα πληροφορούν τους επισκέπτες για την αυτοθυσία του και τον ηρωικό θάνατό του.

ΑΙΜΑΤΗΡΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΣΤΟ ΚΑΖΙΝΟ

Είχε σχεδόν τελειώσει ο πόλεμος και το σύνολο των γερμανικών δυνάμεων είχε αποχωρήσει από την Ελλάδα, με μόνη εν δράσει την φρουρά των Δωδεκανήσων, η οποία παρέμενε για να ματαιώσει τα σχέδια της Αγγλίας, η οποία καιροφυλακτούσε για να καταλάβει τα νησιά, επιδίωξη, που τελικά έγινε πραγματικότητα. Κι ενώ οι γερμανικές δυνάμεις ήταν κατανεμημένες στα μεγάλα νησιά, στα μικρότερα άρχισαν να συγκεντρώνονται και να κινούνται με σχετική άνεση συμμαχικές δυνάμεις, προερχόμενες από την αγγλοκρατούμενη Σύμη. Μια τέτοια δύναμη έφθασε και στη Νίσυρο, στεγάστηκε σε οίκημα, ενώ εγκατέστησε και Τηλέγραφο, με τον οποίο είχε συχνή επικοινωνία με τη διοίκηση της Σύμης.

Χειριστής του τηλεγράφου ήταν ο Δεκανέας διαβιβάσεων Νίκος Φιλίππουλος, Χιώτης την καταγωγή. Στις 8 Μαΐου του 1945, συνέλαβε στον τηλεγράφο το μήνυμα, που μιλούσε για την παράδοση των γερμανικών στρατευμάτων στις συμμαχικές αρχές της Σύμης και όπως ήταν φυσικό, έτρεξε και διέδωσε την είδηση, την οποίαν πληροφορήθηκαν οι κάτοικοι του νησιού με ανεξέλεγκτες εκδηλώσεις ενθουσιασμού και χαράς, αφού αυτό εσήμαινε την παύση του πολέμου και την αναμενόμενη λευτεριά των Δωδεκανήσων. Και σε λίγη ώρα οι Νισύριοι γλεντζέδες συγκεντρώθηκαν στο καφενείο Καζίνο, αρχίζοντας το πιωτό, που δεν άργησε να καταλήξει σε γλέντι.

Σιγά-σιγά το καφενείο γέμιζε από κόσμο και όταν όλοι είχαν φτάσει στο κέφι, έφυγε από την παρέα του ο Φιλίππουλος και όταν σε λίγο επέστρεψε, για να εντυπωσιάσει, έδειξε ότι κρατούσε στο χέρι χειροβομβίδα και μάλιστα απασφαλισμένη, προσποιούμενος ότι θα την πετούσε μέσα στο καφενείο. Τότε όρμησαν κάποιοι από την παρέα να πάρουν τη χειροβομβίδα από τα χέρια του, εκείνος αντέδρασε, σφίγγοντας γερά την ασφάλεια, όμως σε κάποια στιγμή η χειροβομβίδα του έφυγε από τα χέρια, εξερράγη με αποτέλεσμα να πέσει ο ίδιος νεκρός, ένας Νισύριος ο Γιώργος Κ. Μαυρουδής να τραυματιστεί θανάσιμα, ένας άλλος ο Γιώργος Κωνσταντίνου, να τραυματιστεί σοβαρά και κάποιοι άλλοι να υποστούν ελαφρά τραύματα. Οι δυο βαρεια τραυματισμένοι μεταφέρθηκαν αμέσως στη Ρόδο στο νοσοκομείο, όπου ο πρώτος εξέπνευσε, ο δε δεύτερος επέζησε, όμως υπέστη ακρωτηριασμό δακτύλων στο χέρι (γεγονός που του προσέδωσε το προσωνύμιο Γάζος).

Κι έτσι η Νίσυρος είχε την ατυχία να βαφεί με αίμα αθώων, την ημέρα, που ουσιαστικά τελείωνε ο πόλεμος, με την παράδοση των γερμανικών στρατευμάτων στη συμμαχική δύναμη της Σύμης. Τα γεγονότα εκείνης της ημέρας, αξίζει να σημειωθούν με κάθε λεπτομέρεια:

Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ

Στις 30 Απριλίου 1945, η ανθρωπότητα ολόκληρη πληροφορείτο, με ανέκφραστη ανακούφιση και χαρά ότι, ο Καγκελάριος της Γερμανίας, πρόεδρος του Ράιχ και ανώτατος αρχηγός των γερμανικών ενόπλων δυνάμεων, Αδόλφος Χίτλερ, αυτός ο λαομίσητος αιμοσταγής δικτάτορας, που εξ αιτίας των παρανοϊκών σχεδίων του, η Ευρώπη είχε μεταβληθεί σε ερείπια ενώ εκατομμύρια άνθρωποι είχαν χάσει τη ζωή τους, είχαν αυτοκτονήσει σε κάποιο υπόγειο της καγκελαρίας. Κι ακόμα, πως λίγο πριν απαλλάξει την ανθρωπότητα από την παρουσία του, είχε διορίσει ως διάδοχό του τον αντιναύαρχο Νταϊνίτς. Το γεγονός αυτό έθετε υπό νέα τροχιά την εμπόλεμη κατάσταση και χάραζε πορεία, προς τερματισμό του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Πράγματι στις 2 Μαΐου 1945 η Γερμανική φρουρά του Βερολίνου παρέδιδε στις αντιμαχόμενες συμμαχικές δυνάμεις κι αμέσως μετά ο νέος η-

γέτης της Γερμανίας δήλωνε: «προς αποφυγή κι άλλων άσκοπων απωλειών σε ανθρώπους και εγκαταστάσεις, από τα μεσάνυχτα της επομένης ημέρας σταματά οποιαδήποτε στρατιωτική ενέργεια...». Και κάνοντας πράξη αυτή την εξαγγελία, την 02.41 ώρα της 7ης Μαΐου 1945, υπέγραψε την παράδοση όλων των γερμανικών στρατευμάτων στις νικήτριες δυνάμεις.

Την περίοδο εκείνη, ενώ τα Δωδεκάνησα τελούσαν υπό γερμανικήν κατοχή, υπό τον διοικητή στρατηγό Otto Vagener, κάποια μικρά νησιά ήταν ... α-

Ο στρατηγός Βάγκενερ υπογράφει την παράδοση

Οι σύμμαχοι υπογράφουν

κέφαλα, ενώ άλλα, τελούσαν υπό την κατοχή των συμμαχικών δυνάμεων, όπως η Σύμη, στην οποία υπήρχε συμμαχική δύναμη, υπό τον Άγγλο στρατιωτικό διοικητή Ταξίαρχο Moffat, αποτελούμενη από Άγγλους, Νεοζηλανδούς, Ινδούς και 800 Έλληνες Ιερολοχίτες, υπό το Συνταγματάρχη Χριστόδουλο Τσιγάντε. Έτσι είχε η κατάσταση, όταν ο Vagener πήρε την εντολή να παραδώσει όλες τις υπό τη διοίκησή του δυνάμεις στον Άγγλο διοικητή των δυνάμεων Σύμης, Moffat, στον οποίο απέστειλεν αμέσως το ακόλουθο σήμα:

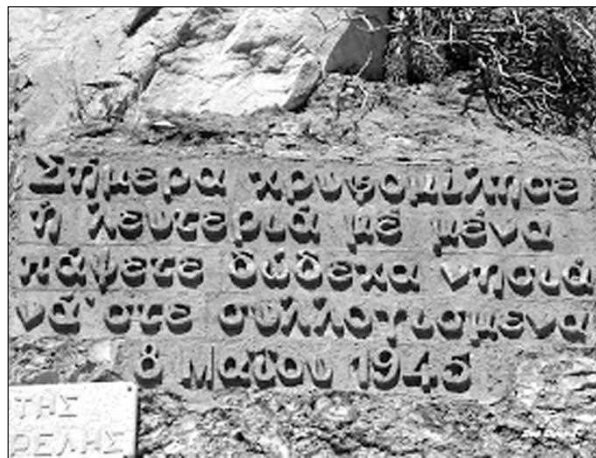
«Παρακαλώ να ορίσετε τόπο και χρόνο συνάντησης για την παράδοσή μας στο Αγγλικό στρατηγείο. Επειδή εκτός από ένα Αγγλικό σκάφος, που καταλάβαμε σε προηγούμενη επιχείρηση, δεν διαθέτω άλλο μέσον, παρακαλώ να μου δώσετε την άδεια να το χρησιμοποιή-

σω για τη μεταφορά μου στη Σύμη, ή να συμφωνήσετε η παράδοση να γίνει στη Ρόδο. Συγγράφω θέλω να σας παραδώσω τους αιχμαλώτους, που κρατώ, δηλαδή τον αξιωματικό Woodward Dannis, 10 Άγγλους και 14 Έλληνες».

Κι αμέσως δόθηκε η απάντηση: «Είμαι έτοιμος να σας συναντήσω, εφόσον είναι ξεκάθαρο πως μπορώ να δεχθώ μόνο παράδοση άνευ όρων. Η παράδοσή σας πρέπει να περιλαμβάνει όλες τις δυνάμεις και τα εδάφη υπό τη διοίκηση του Γερμανού Διοικητή Ανατολικού Αιγαίου. Εγκρίνεται να χρησιμοποιήσετε το καταληφθέν αγγλικό σκάφος, που θα πλέει με λευκή σημαία και θα συναντηθείτε με αντιτορπιλικό στο ακρωτήριο Αλωπός, αύριο στις 07.00 ώρα GMT. Προβλέπεται να επιβιβαστείτε στο αντιτορπιλικό, το οποίο θα σας μεταφέρει στη Σύμη. Το καταληφθέν σκάφος θα παραμείνει στον Αλωπό, για να σας μεταφέρει πίσω στη Ρόδο, μετά την ολοκλήρωση των διαδικασιών. Να φέρετε επίσης τους αιχμαλώτους, που αναφέρατε στο προηγούμενο σήμα σας».

Υπογραφή: Ταξίαρχος Moffat, Διοικητής Δωδεκανήσου.

Την 7η ώρα της επομένης, 8 Μαΐου 1945, απέπλευσε από το μικρασιατικό ακρωτήριο Αλωπός Αγγλικό πολεμικό τύπου M-L (EM-EL), το οποίο με τη συνοδεία του Ελληνικού αντιτορπιλικού ΚΡΗΤΗ, με κυβερνήτη τον Πλωτάρχη Ιάσονα Θεοφανίδη και του Αγγλικού ΕΞΜΟΥΡ, μετέφερε στο λιμάνι της Σύμης το μέχρι τότε διοικητή των γερμανικών δυνάμεων Ανατολικού Αιγαίου στρατηγό Vagener, συνοδευόμενον από το διοικητή της Γκεστάπο στη Ρόδο και τον υπασπιστή του, ενώ μαζί τους υπήρχε και Άγγλος Αξιωματικός ως διερμηνέας. Το Γερμανό στρατηγό υποδέχθηκε στο λιμάνι ο Άγγλος Συνταγματάρχης Ocland και πεζή έφτασαν στο Δικαστικό μέγαρο της Σύμης, όπου στεγαζόταν προσωρινά και το Δημαρχείο. Εκεί τους ανέμεναν ο Άγγλος Ταξίαρχος Moffat, ο επίσης Άγγλος Συνταγματάρχης Baird, ο Γάλλος Πλοίαρχος Legge και ο Έλληνας Συνταγματάρχης, διοικητής του Ιερού Λόχου, Χριστόδουλος Τσιγάντε. Χωρίς χρονοτριβές ο Γερμανός στρατηγός υπέγραψε την παράδοση των δυνάμεών του στις αντίπαλες συμμαχικές δυνάμεις και αμέσως μετά έβγαλε και παρέδωσε άδειο το πιστόλι του στον Moffat, το οποίον όμως εκείνος προσέφερε στο Τσιγάντε, λέγοντας «αυτό το τρόπαιο ανήκει σε σας και στον Ιερό Λόχο».

Αναμνηστική πινακίδα στο λιμάνι της Σύμης

Οι δήμαρχοι: Εμ. Σακλαρίδης,

Γ. Σακελλαρίδης

Τρ. Τριανταφύλλου

Και συμφωνώντας ο Γερμανός στρατηγός με την κίνηση, κούνησε θετικά το κεφάλι, λέγοντας «για». Κι αμέσως μετά ανεχώρησε, υπό συνοδεία στη Ρόδο, απαλλάσσοντας από εκείνη την ημέρα τα Δωδεκάνησα από το Γερμανικό ζυγό. Από την ημέρα αυτή ένας νέος άνεμος φάνηκε να πνέει, φαινομενικά, στα Δωδεκάνησα, τα οποία με ανεκλόγητον ενθουσιασμό υποδέχτηκαν τους Άγγλους συμμάχους, ως ελευθερωτές των νησιών και ως προπομπούς της ένωσης τους με τη Μητέρα Πατρίδα. Πολύ γρήγορά όμως φάνηκε πόσο λάθος είχαν κάμει, αφού από τη μια μέρα στην άλλη βρέθηκαν κάτω από το πέλμα ενός νέου δυνάστη. Οι Άγγλοι εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία της αποχώρησης των γερμανικών στρατευμάτων και κατέλαβαν τα Δωδεκάνησα, με κάθε άλλο παρά αγαθές προθέσεις για την περαιτέρω τύχη τους. Κύριος στόχος τους ήταν η αυτονομία των νησιών και η παραχώρησή τους ως δώρο στο βρετανικό στέμμα. Και δεν άργησαν να αποβάλουν το προσωπίο και να φανερώσουν το πραγματικό τους πρόσωπο. Στα μεγάλα νησιά εγκατέστησαν στρατιωτική φρουρά ενώ στα μικρά τοποθέτησαν αστυνομικά όργανα, τους αλήστου μνήμης Μπιεμέδες (από τα αρχικά British Military Authority – B.M.A.). Πρώτη φροντίδα τους ήταν να προκηρύξουν εκλογές, για την ανάδειξη νέων δημοτικών Αρχών. Εκλέχτηκαν τότε Δήμαρχοι στο Μανδράκι ο γιατρός Εμμανουήλ Σακλαρίδης, στον Εμπορειό ο επίσης γιατρός Τριαντάφυλλος Τριανταφύλλου και στα Νικιά ο Γεώργιος Μιχ. Σακελλαρίδης. Και στη συνέχεια άσκησαν διοίκηση, που δεν διέφερε από αυτή της φασιστικής Ιταλίας. Με συλλήψεις, πιέσεις, αυταρχισμό, βαρβαρότητα, ενώ κύρια μέθοδος ανάκρισης ήταν το κλομπ, ο ξυλοδαρμός, τα βασανιστήρια με κατάληξη το κρατητήριο. Και όπως ήταν επόμενο η τακτική αυτή δεν άργησε να προκαλέσει την οργή του λαού. Σε πολλά νησιά σημειώθηκαν αντιδράσεις, που έφτασαν μέχρι επιθέσεις κατά των αστυνομικών οργάνων, ξυλοδαρμούς, ακόμα και μικροτραυματισμούς.

Παρόμοιες αντιδράσεις σημειώθηκαν και στη Νίσυρο, από μερίδα κυρίως νέων, οι οποίοι δεν άντεχαν άλλο τη βρετανική βαρβαρότητα. Η Αστυνομία στεγαζόταν στο σπίτι του Διακαντώνη, απέναντι από το σπίτι Βαγιάτη (σημερα Περούλη Καμπανή), στο οποίο τότε στεγαζόταν το Ημιγυμνάσιο, με τους μαθητές, μεταξύ των οποίων και ο γράφων, να γίνονται συχνά μάρτυρες, αυτόπτες και αυτήκοοι, των όσων συνέβαιναν στο γραφείο του Σταθμάρχη, κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων. Κι όταν το ... ποτήρι ξεχειλίσει, ένα βράδυ το κτήριο δέχτηκε καταγιστικά πυρά, από ομάδα θερμοδαίμων νέων, κρυμμένων πίσω από την εκκλησία της Υπαπαντής. Προκλήθηκαν μόνο υλικές ζημιές, όμως το μήνυμα ελήφθη. Αμέσως έγιναν συλλήψεις υπόπτων, οι οποίοι οδηγήθηκαν στην Κω, για ανάκριση, όμως αφέθηκαν ελεύθεροι, γιατί δεν προέκυψαν ενοχοποιητικά στοιχεία. Και όταν επέστρεψαν οι κατ'εικασίαν ένοχοι, οι πραγματικοί δράστες θέλησαν να δώσουν ένα ακόμα μάθημα. Και το επόμενο βράδυ επιτέθηκαν σε άνδρα της περιπόλου, στο Λαγκάδι, τον ... ξυλοφόρτωσαν και τον έστειλαν ... πεσκέσι στο διοικητή του. Πρώτη φροντίδα τους, όταν έφτασαν στη Νίσυρο ήταν η έφοδος στο ταμείο του Δήμου. Συνάντησαν όμως τη σθεναρή αντίδραση του ταμιά αείμνηστου Χαράλαμπου Παπάτσου, ο οποίος αρνήθηκε να δώσει τα κλειδιά, λέγοντας πως το περιεχόμενο του Ταμείου προορίζεται για μισθοδοσία των γιατρών και δασκάλων, για την οποία είχε την ευθύνη ο ίδιος. Κι αυτή η άρνηση είχε μεν θετικό αποτέλεσμα, λίγο έλειψε όμως να του δημιουργήσει σοβαρές περιπέτειες. Στα μεγάλα νησιά, όπου υπήρχαν αποθήκες με πυρομαχικά, αυτοκίνητα, ανταλλακτικά και διάφορα άλλα λάφυρα των Ιταλών και Γερμανών, αλλά και είδη τροφίμων από τον Ερυθρό Σταυρό, εκεί το πλάτσικο είχε γίνει θεσμός και πολλοί Άγγλοι θησαύρισαν. Αλλά και σε σπίτια ορμούσαν ανεξέλεγκτα και έκλεβαν τιμαλφή και άλλα είδη αξίας, όπως συνέβη σε σπίτι στο Καστελλόριζο, από το οποίον άρπαξαν χρυσά κοσμήματα, τα οποία μετά από χρόνια βρέθηκαν σε έκθεση στην Κύπρο. Για το ποιόν των Μπιεμέδων εγράφη αργότερα από ιστορικούς και ερευνητές ότι, επρόκειτο για «κλέφτες, διαρρήκτες, μαστροπούς, σωματέμπορους, δωσίλογους και κάθε άλλου είδους κυπριακά καθάρματα», τα οποία είχαν εντολή να τρομοκρατήσουν τον κόσμο, να απαγορεύσουν κάθε συζήτηση για Ενσωμάτωση με την Ελλάδα και να προωθήσουν την ιδέα της αυτονομίας των νησιών, πίσω από την οποία κρυβόταν πάντα η κυριαρχία των Άγγλων στα Δωδεκάνησα.

Η βάρβαρη αυτή τακτική οδήγησε (Ιανουάριος 1946) στη δημιουργία του «Εθνικού Μετώπου Πανδωδεκανησιακής Απελευθέρωσης (ΕΜΠΑ)», γεγονός που προκάλεσε την οργή των Άγγλων κατακτητών, οι οποίοι στην αρχή προέβησαν σε συλλήψεις ακόμα και εκτοπισμούς, όμως στο τέλος άρχισαν να υπολογίζουν πολύ τις δραστηριότητες του Μετώπου, γιατί τους ξεσκέπαζε στα μάτια της διεθνούς Κοινωνίας. Ήταν τέτοια η βαρβαρότητα και η κτηνωδία των Άγγλων, ώστε οι Δωδεκανήσιοι δήλωναν απερίφραστα πως, αντί των Άγγλων, θα προτιμούσαν να συνεχίσουν να ζουν υπό το πέλαμα του Ιτα-

λού κατακτητή. Οι Άγγλοι κατέβαλαν κάθε προσπάθεια για να διατηρήσουν την κυριαρχία των νησιών ή έστω μέρος αυτών κι' αυτό μάλιστα έγινε η αιτία να καθυστερήσει και παρά λίγο να ναυαγήσει η προσπάθεια παραχώρησης των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα. Όσπου ήρθε η 31η Μαρτίου 1947, ημέρα, κατά την οποία, μετά τη συνθήκη των Παρισίων, ο Άγγλος στρατιωτικής Διοικητής Ταξίαρχος Parker υπέγραψε την παράδοση των Δωδεκανήσων στον Έλληνα Στρατιωτικό Διοικητή Αντιναύαρχο Περικλή Ιωαννίδη, δικαιώνοντας τον προαιώνιο πόθο των Δωδεκανησίων και δίνοντας τέλος στα σχέδια των, κατά τα άλλα, φίλων και συμμάχων μας Άγγλων.

ΕΞΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΑ ΘΕΙΑΦΙΟΥ

Κι ενώ η πείνα άπλωνε ακάθεκτη τα πλοκάμια της, ξαφνικά η Νίσυρος δέχθηκε ένα θείο δώρο, που ήρθε εξ ουρανού με τη μορφή της εμπορίας του θειαφιού από το ηφαίστειο του νησιού. Ήταν στα τέλη του 1945 με αρχές του 1946. Λόγω του πολέμου, οι αμπελουργοί της Σάμου και της Κρήτης αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα και κινδύνευαν να χάσουν την παραγωγή, γιατί δεν ήταν δυνατή η εισαγωγή φαρμάκων, για ράντισμα των αμπελώνων τους. Γι' αυτό και κατέφυγαν στη Νίσυρο ζητώντας να αγοράσουν θειάφι και όταν η συμφωνία έκλεισε άρχισε στη Νίσυρο ο Χρυσούς Αιώνας. Όλα τα εργατικά χέρια, όχι μόνο της Νισύρου, αλλά και των γύρω νησιών, έπιασαν δουλειά, άλλοι στην παραγωγή και άλλοι στη μεταφορά. Καραβάνια ολό-

Χαρακτηριστική φωτογραφία από την εξόρυξη θειαφιού

κληρα από φορτωμένα τετράποδα κι άλλοι με τον ώμο, μετέφεραν, μέρα-νύχτα, θειάφι από το ηφαίστειο στην παραλία της Αγίας Ερήνης, ή στο λιμάνι του νησιού, όπου περίμεναν τα καΐκια για να φορτώσουν. Και το πιο ουσιώδες ήταν, ότι εκτός από χρήματα, οι παραγωγοί αντάλλασσαν το θειάφι με προϊόντα της παραγωγής τους, όπως λάδι, κρασί, σταφίδες, όσπρια, σαπουνι και άλλα αγροτικά προϊόντα. Και όλα αυτά σε εποχή που η πείνα τριγύρω θέριζε. Έμεινε ιστορική εκείνη η περίοδος, που γράφτηκε στην ιστορία του νησιού ως «η εποχή του Θειαφιού». Για πολλούς μήνες κράτησε η εξαγωγή και εμπορία του θειαφιού, προσφέροντας στη Νίσυρο σχετική ευημερία, στα μέτρα βέβαια της τότε εποχής.

ΕΤΣΙ ΦΤΑΣΑΜΕ ΣΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

Η 31η Μαρτίου του 1947, είναι η ευλογημένη μέρα που ήρθε στα Δωδεκάνησα η Λευτεριά,

*«σαν της αυγής το φεγγοβόλο αστέρι
της νύχτας το ξημέρωμα να φέρει».*

Και οι ψυχές των χιλιάδων Δωδεκανησίων αγωνιστών, που έφυγαν από τη ζωή με το όραμα της λευτεριάς των νησιών μας, έστησαν τότε χορό, για να γιορτάσουν τη δικαίωση των αγώνων και των θυσιών τους, ένεκα των οποίων εφεξής θα ζούνε ελεύθερα τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους. Για 638 ολόκληρα χρόνια τα μαρτυρικά Δωδεκάνησα ζούσαν κάτω από το πέλημα και το βαρύ ζυγό πολυώνυμων κατακτητών, των Ιωαννιτών Ιπποτών επί 213 χρόνια, των Τούρκων επί 390, των Ιταλών επί 31, των Γερμανών επί 2 και επί άλλα τόσα των Άγγλων. Χρόνια διωγμών, στερήσεων, πιέσεων, φυλακίσεων, με στόχο να αλλάξουν το εθνικό φρόνημα των Δωδεκανησίων, να τους απομακρύνουν από τα ιδανικά της φυλής τους και να τους αποκόψουν από τη θρησκεία των προγόνων τους. Η τελευταία δοκιμασία προήλθε από την Ιταλία, η οποία κατέλαβε τα Δωδεκάνησα την Άνοιξη του 1912. Όμως δεν άρρησαν να αποδειχθούν φρούδες οι ελπίδες των Δωδεκανησίων, ότι, τάχα, ως Ευρωπαίοι οι νέοι δυνάστες, οι ομόθρησκοι, όπως οι ίδιοι διέδιδαν, θα έδειχναν συμπεριφορά διαφορετική από την ανατολίτικη βαρβαρότητα των προκατόχων τους. Στόχος τους ήταν ο αφελληνισμός των νησιών, ο οποίος έλαβε ευρύτερες διαστάσεις με την επικράτηση του Φασισμού στην Ιταλία. Όμως κάθε καταναγκαστικό μέτρο και κάθε προσπάθεια προσέκρουαν στη σθεναράν αντίσταση των Δωδεκανησίων, ωστόσο ήρθε ο πόλεμος, ο οποίος ανέστειλε μερικώς τα ιταλικά σχέδια, τα οποία ματαίωσε οριστικά η συνθήκη των Παρισίων, η οποία αποφάσισε την Ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων στην Ελληνική Επικράτεια.

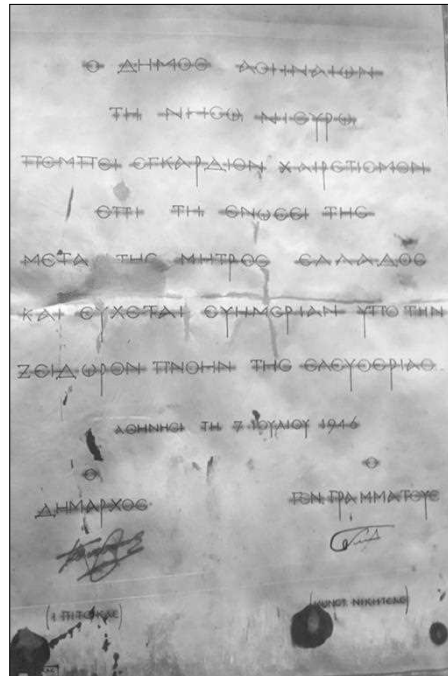
Όπως είναι γνωστό, η συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων υπεγράφη στις 10 Φεβρουαρίου του 1947 και επικύρωσε, κατά κάποιο τρόπο, τα αποφασισθέντα κατά το προηγηθέν συμβούλιο των Υπουργών των Εξωτερικών των τει-

σάρων μεγάλων δυνάμεων, ΗΠΑ, Ρωσίας, Βρετανίας και Γαλλίας, που συνήλθαν στο Παρίσι τον Ιούνιο του 1946. Εδώ τέθηκε για πρώτη φορά το θέμα παραχώρησης των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα. Και θα πρέπει, για ιστορικούς λόγους, να σημειωθεί ότι, η Αγγλία δεν είδε με καλό μάτι το αίτημα αυτό της Ελλάδος, γιατί είχαν άλλες βλέψεις για τα Δωδεκάνησα. Στη διάρκεια του πολέμου και προκειμένου να πείσει την Τουρκία να πάρει μέρος σ' αυτόν στο πλευρό των συμμάχων, της έταξε να της παραδώσει έξι (6) από τα Δωδεκάνησα. Όμως για καλή τύχη της Ελλάδος, η Τουρκία δεν απεδέχθη την πρόταση. Κι όταν μετά την αποχώρηση των Γερμανών, τα Δωδεκάνησα τέθηκαν υπό βρετανική κατοχή, η όλη συμπεριφορά των Άγγλων έδειχνε ότι δεν υπήρχε πρόθεση να παραδώσουν τη διοίκηση των νησιών στην Ελλάδα. (εφημερίδα *TA NEA* 29/11/1994). Γι' αυτό χρειάστηκε να ασκηθεί έντονη πίεση από το State Department, προκειμένου η Αγγλία να αλλάξει γνώμη. Κι ενώ είχε καμφθεί η αντίρρηση των Άγγλων, προέκυψε θέμα με τον Υπουργό των Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης Μολότοφ, ο οποίος είχε ταχθεί αμετάπειστα κατά της παραχώρησης των νησιών στην Ελλάδα. Και μάλιστα όπως σημειώνει στα απομνημονεύματά του ο Αμερικανός Υπουργός των Εξωτερικών Μπέβιν, εθεωρείτο βέβαιο το ναυάγιο για το δωδεκανησιακό ζήτημα, λόγω της σοβιετικής άρνησης. Και λίγο προ του τερατισμού της διάσκεψης, σε μια από τις τελευταίες απογευματινές συνεδριάσεις, δήλωσε ο ίδιος, εις επήκων όλων, ότι «η συνεδρίαση θα ετελείωνε με επιτυχία, αν διεκανονίζετο και το θέμα των Δωδεκανήσων». Και τότε ήρθε η έκπληξη. Εν μέσω γενικής σιγής, ο Μολότοφ ξάφνιασε τους πάντες, δηλώνοντας ότι «η Σοβιετική αντιπροσωπεία δεν έχει καμιά αντίρρηση για το δωδεκανησιακό». Δεν πίστευαν στα αυτιά τους οι σύνεδροι και προκειμένου να μην υπάρξει παρερμηνεία, ο Μπέβιν ρώτησε «δηλαδή κ. Μολότοφ θέλετε να πείτε ότι συμφωνείτε για να δοθούν τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα»; Και η απάντηση έλυνε οριστικά το πρόβλημα «Μάλιστα, αυτή είναι η έννοια των λόγων μου» απάντησε ο Ρώσος Υπουργός. Και η απάντηση έτυχε θερμής υποδοχής από τους μετέχοντες στη διάσκεψη, αφού το θέμα ελύετο πλέον οριστικά.

Και το άγγελο, «ουρανώθεν επέμφθη».

Όταν έφθασαν τα ευχάριστα νέα στην Ελλάδα, η τότε Κυβέρνηση έσπευσε να αναγγείλει το μήνυμα στα ενδιαφερόμενα Δωδεκάνησα, επιλέγοντας την πιο σύντομη, όμως πρωτότυπη, οδό. Ο γράφων, ο οποίος είχε την τύχη να ζήσει εκ του σύνεγγυς τα γεγονότα, θυμάται το ζεστό απομεσήμερο της 8^{ης} Ιουλίου 1946, όταν ήρθε να ταράξει την ηρεμία της Νισύρου ο δυνατός θόρυβος μιας στρατιωτικής «ντακότας», που πετώντας σε χαμηλό ύψος πάνω από το Μανδράκι, έρριξε στο κενό, πακέτα, που σε λίγα λεπτά διαλύθηκαν και γέμισαν τον ουρανό με ιπτάμενες εφημερίδες. Και όταν σε λίγο ... προσγειώθηκαν, ο κόσμος διάβαζε με πηχναίους τίτλους ότι, «Οι τέσσαρες απο-

φάσισαν ομοφώνως δια την απόδοσιν εις την Ελλάδα της Δωδεκανήσου...». Ταυτόχρονα οι καμπάνες των εκκλησιών, με χαρομόσυνες κωδωνοκρουσίες ανήγγελλαν το μήνυμα, που απηχούσε τον προαιώνιο πόθο αναρίθμητων γενεών. Μαζί με τις εφημερίδες έπεσε και δέμα από το Δήμο Αθηναίων προς το Δήμο Νισύρου, που περιείχε Ελληνική Σημαία μεγάλου μεγέθους και χαιρετιστήριο μήνυμα του Δημάρχου Αθηναίων, επί τη απελευθερώσει των νησιών. Σε πρώτη κίνηση, το γεγονός χαιρετίστηκε με Δοξολογία στην Ποταμίτισσα, που είχε πλημμυρίσει από ένα κόσμο, που ήταν αδύνατο να συγκρατήσει τα δάκρυα, τη χαρά, τον ενθουσιασμό, τη συγκίνηση, που εκείνη την ώρα πλημμύριζαν τις καρδιές όλων. Μετά τη Δοξολογία, ο τότε Δήμαρχος Πασχάλης Χριστοφόρου διάβασε το μήνυμα του Δημάρχου Αθηναίων, που έγραφε:

Το μήνυμα του δήμου Αθηναίων όπως εκτίθεται σήμερα στο δημοτικό κατάστημα Νισύρου

Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΤΗ ΝΗΣΩ ΝΙΣΥΡΩ ΠΕΜΠΕΙ ΕΓΚΑΡΔΙΟΝ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΝ ΕΠΙ ΤΗ ΕΝΩΣΕΙ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΕΥΧΕΤΑΙ ΕΥΗΜΕΡΙΑΝ ΥΠΟ ΤΗΝ ΖΕΙΔΩΡΟΝ ΠΝΟΗΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ.

Αθήνησι τη 7η Ιουλίου 1946

Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ
Ι. ΠΙΤΣΙΚΑΣ

Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ
Κ. ΝΙΚΗΤΕΑΣ

Ακολούθως οι ιερείς ευλόγησαν τη Σημαία, η οποία αμέσως επήρθη εις τον ιστόν του Δημαρχείου και εκυμάτιζεν εις τον ελεύθερον πλέον ουρανόν της Νισύρου.

Από εκείνη την ημέρα άρχισεν η αντίστροφη μέτρηση. Τα γεγονότα το ένα μετά το άλλο, οδηγούσαν στην ημέρα, που θα γινόταν πράξη η απόφαση των μεγάλων και ισχυρών της Γης. Όσοπου φτάσαμε στην 31η Μαρτίου 1947. Σ' αυτή τη μεγάλη και ιστορική μέρα, που στη Ρόδο, ο μέχρι τότε Άγγλος στρατιωτικός διοικητής Ταξίαρχος Πάρεκρ, παρέδωσε τη διοίκηση των Δωδεκανήσων στον Έλληνα πρώτο στρατιωτικό διοικητή, Αντιναύαρχο Περικλή Ιωαννίδη. Ήταν μια μεγάλη, μια ιερή στιγμή, με το όραμα και την προσδοκία της οποίας, χιλιάδες Δωδεκανησίων έφυγαν από τη ζωή. Ήταν μια εθνική μυσταγωγία, με την έκταση και τη συναρπαστική γοητεία ενός πραγματοποιου-

μένου ονείρου. Με την ανάκρουση του Εθνικού Ύμνου, άρχισε να ξετυλίγεται η γαλανόλευκη στον ελεύθερο πια ουρανό της Δωδεκανήσου. Κι αυθόρμητα τότε, ο λαός της Ρόδου, με επικεφαλής το Δήμαρχο Γαβριήλ Χαρίτο, στο όνομα και των άλλων Δωδεκανησίων αδελφών τους, με εκδηλώσεις, που έγκρυσαν την πιο άδολη, την πιο ιερή συγκίνηση, γονάτισαν, σαν ένας άνθρωπος, σταυροκοπήθηκαν και αναλύθηκαν σε δάκρυα. Ήταν τα δάκρυα μιας απέραντης αγαλλίασης και χαράς. Σ' αυτή τη μεγάλη στιγμή της Ιστορίας η ιδιαίτερη πατρίδα μας Νίσυρος είχε τη μεγάλη τιμή, να συμμετάσχει ενεργά με τρία δικά της παιδιά, με τον νεοεκλεγέντα, τότε, Μητροπολίτην Κώου Εμμανουήλ (Καρπάθιον), ο οποίος ευλόγησε την γαλανόλευκη Σημαία, που μετά από απουσία αιώνων, ήρθε η στιγμή για να επαρθεί και να ξανακυματίζει στον ελεύθερο ουρανό της Δωδεκανήσου, με τον Αντιπλοίαρχο, τότε, του Βασιλικού Ναυτικού Κων. Νικητιάδη, στην εξέδρα των επισήμων, ως ο πρώτος Έλληνας Ναυτικός Διοικητής στα ελεύθερα Δωδεκάνησα και με τον Μοίραρχο της Ελληνικής Βασιλικής Χωροφυλακής Νικ. Κοντορίνη να παραλαύνει προ των επισήμων, επικεφαλής του αγήματος απόδοσης τιμών.

Κι όταν η εκδήλωση τελείωσε, όλος ο κόσμος, σε πομπή, μετέβησαν στο Κοιμητήριο, για να βροντοφωνάξουν στους ηρωικούς νεκρούς πως δικαιώθηκαν οι θυσίες και οι αγώνες τους για τη Λευτεριά, η οποία έφτασε «κυανόλευκα ντυμένη, για ν' αγκαλιάσει και τα Δώδεκα νησιά, δαφνοστεφανωμένη».

Η ελληνική σημαία κυματίζει επί τέλους, στο Δημαρχείο Νισύρου

Ένα χρόνο μετά, την 7η Μαρτίου 1948, καλύφθηκε και το τυπικό μέρος της Ένωσης, με την υπογραφή της Ληξιαρχικής Πράξης της Ενσωμάτωσης, πάλι στη Ρόδο, σε μια υπέροχη τελετή, παρουσία των Ελλήνων Βασιλέων, της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, με την παρουσία σύσσωμης της τοπικής κοινωνίας και αντιπροσωπείας των άλλων νησιών.

Από την ημέρα εκείνη, ήταν πια γεγονός, πως τα Δωδεκάνησα, που επί αιώνες κράτησαν άσβεστη τη δάδα της θρησκείας, της γλώσσας και των εθνικών παραδόσεων, ξαναγύρισαν στην ποθητή αγκαλιά της Μητέρας Πατρίδας, της Ελλάδας. Από τότε τα νησιά μας, ενωμένα πια στον Εθνικό κορμό, ακολουθούν την πορεία του Έθνους και το μεγάλο δρόμο του Ελληνισμού.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΛΜΠΟΥΜ

Μαθήτρες του Καζουλείου γυμνασίου Ρόδου με τον Αντιναύαρχο Π. Ιωαννίδη.

Η Ιστορική Ελληνική Σημαία μεταφέρεται στον χώρο της τελετής

Ρόδος, 31-3-1947: Οπαραδίδων Άγγλος Ταξίαρχος Πάρκερ και ο παραλαμβάνων Έλληνας Αντιναύαρχος Περικλής Ιωαννίδης.

Ο λαός της Ρόδου με επικεφαλής τον δήμαρχο Ρόδου Γαβριήλ Χαρίτο παρακολουθεί γονατιστός την έπαση της ελληνικής σημαίας στον ιστό της ελεύθερης Δωδεκανήσου.

Με την παρουσία των Βασιλέων σφραγίστηκε η Ένωση των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα.

Ο Δήμαρχος Ρόδου παραδίδει το κλειδί της πόλης στον Βασιλέα Παύλο

Οι Βασιλείς παρακολουθούν την παρέλαση

Ο Βασιλείς της Ελλάδος Παύλος και Φρειδερίκη επισκέπτονται την ελεύθερη Νίσυρο

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

Ο ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ

✍ Δρ. Μιχαήλ Ν. Διακομιχάλης

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

1. Εισαγωγή

Η εμφάνιση του Ημερήσιου Τουρισμού ήταν απόρροια της ζήτησης για ταξίδια σε «εξαρτώμενα» –συγκοινωνιακά, διοικητικά και οικονομικά– γειτονικά νησιά των μεγαλύτερων και γνωστότερων νησιών, στα οποία παραθέριζαν ημεδαποί ή αλλοδαποί επισκέπτες. Τα κίνητρα των επισκέψεων ήταν στην αρχή κυρίως τα επαγγελματικά και επιστημονικά ενδιαφέροντα των επισκεπτών, ενώ στη συνέχεια η επίσκεψη σε τουριστικά αξιοθέατα του νησιού. Άλλος λόγος της εμφάνισης των ημερήσιων θαλάσσιων εκδρομών ήταν η προσπάθεια για εμπλουτισμό του τουριστικού προϊόντος με την δυνατότητα παροχής περισσότερων επιλογών στους επισκέπτες.

Η εμφάνιση και ανάπτυξη των Ημερήσιων Θαλάσσιων Εκδρομών, κυρίως από την Κω, προς τη Νίσυρο, αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα των κινήτρων που προαναφέρθηκαν.

Στο διάστημα από την εμφάνιση της δραστηριότητας μέχρι και σήμερα, το «προϊόν» των Ημερήσιων Θαλάσσιων Περιηγήσεων έχει εξελιχθεί ποιοτικά και ποσοτικά. Σχεδόν σε κάθε λιμάνι νησιωτικού ή ηπειρωτικού τουριστικού προορισμού της χώρας υπάρχουν πλοιάρια που εκτελούν ημερήσιες θαλάσσιες περιηγήσεις. Οι προορισμοί και τα προγράμματα των εκδρομών έχουν εμπλουτιστεί, καθώς και οι παρεχόμενες υπηρεσίες, τόσο εν πλω, όσο και στους παράκτιους προορισμούς. Παράλληλα, τα πλοιάρια που ασκούν τη δραστηριότητα είναι πιο σύγχρονα, μεγαλύτερου μεγέθους και με μεγαλύτερες ταχύτητες για την μείωση του χρόνου του ταξιδιού.

Το αντικείμενο των πλοιαρίων και σκαφών στις περισσότερες περιπτώσεις είναι καθαρά περιηγητικό και αφορά σε εκδρομές με σκοπό την περιήγηση γύρω από νησιά, προς γειτονικές νησίδες και βραχονησίδες, προς παραλίες που δεν είναι προσβάσιμες με άλλα μέσα, με την παροχή και άλλων υπηρεσιών όπως ξενάγηση, διατροφή, δραστηριότητες στο πλοίο ή στην ακτή. Στις περιπτώσεις αυτές το μεταφορικό έργο είναι ένα μόνο από τα προσφερόμενα προϊόντα, ενώ προσφέρονται επί το πλείστον υπηρεσίες

αναψυχής, σίτισης επί του πλοίου ή στις ακτές προσέγγισης. Στις περιπτώσεις που το έργο των πλοιαρίων είναι καθαρά μεταφορικό χωρίς την παροχή καμιάς άλλης υπηρεσίας, η δραστηριότητα των επιχειρήσεων που εκμεταλλεύονται τα πλοιάρια περιορίζεται στη μεταφορά των πελατών τους από τον κύριο τουριστικό προορισμό στους γειτονικούς με αυτόν, είτε πρόκειται για μικρότερα νησιά ή για ακτές άλλων νησιών ή της ηπειρωτικής χώρας. Σε ορισμένες περιπτώσεις η κατεύθυνση της περιήγησης μπορεί να είναι αντίθετη, δηλαδή, να κατευθύνεται στον γειτονικό, ανεπτυγμένο τουριστικά και γνωστό προορισμό, το πλοιάριο, με εκδρομείς που έχουν επιλέξει για τις διακοπές τους και διαμένουν στον λιγότερο ανεπτυγμένο ή μικρότερο, ή λιγότερο γνωστό προορισμό.

Και στις δύο περιπτώσεις, οι περιηγήσεις αυτές μπορεί να θεωρηθεί ότι συνθέτουν την αγορά της Παράκτιας Τουριστικής Ναυτιλίας, που επίσης μπορεί να αποκαλείται ως αγορά της Ημερήσιας Θαλάσσιας Περιήγησης.

2. Εμφάνιση και εξέλιξη του Ημερήσιου Τουρισμού στη Νίσυρο

Οι ημερήσιες περιηγήσεις που πραγματοποιούνται προς τη Νίσυρο έχουν ως τόπο προέλευσης των τουριστών την Κω. Συγκεκριμένα αφετηρίες των Ημερήσιων Εκδρομών είναι τα λιμάνια της πόλης της Κω, της Καρδάμυνας και της Κεφάλου.

Το έτος 1959, το φορτηγό καΐκι «*Πούλια*» με αριθμό Νηολογίου Ρόδου 1604 πραγματοποίησε το πρώτο του ταξίδι στη γειτονική Νίσυρο και προσέγγισε το λιμάνι των Πάλων, για να μεταφέρει φορτίο, συγκεκριμένα κολώνες για το ηλεκτρικό δίκτυο του νησιού.

Στο τέλος του 1963 με αρχές του 1964 το «*Πούλια*» μετασκευάστηκε για να μπορεί να μεταφέρει και επιβάτες.

Το 1965 ταξίδεψε προς Νίσυρο μεταφέροντας τους πρώτους τουρίστες οι οποίοι εξέφρασαν ενδιαφέρον να επισκεφθούν το νησί. Επρόκειτο για πέντε μεταλλειολόγους-ηφαιστειολόγους οι οποίοι είχαν έρθει στην Ελλάδα για επιστημονικούς σκοπούς. Το εισιτήριο που κατέβαλαν για τη μεταφορά τους στη Νίσυρο ήταν γύρω στις 20 – 30 δραχμές ανά άτομο. Επισκέφθηκαν το ηφαίστειο το οποίο βρίσκεται στο κέντρο του νησιού και απέχει 16 χλμ. από το λιμάνι, με το μοναδικό φορτηγό όχημα που υπήρχε στο νησί του Σταμάτη Καρούτσου.

Από τη χρονιά εκείνη οι ιδιοκτήτες των καϊκιών από την Κω άρχισαν να αντιλαμβάνονται τη δημιουργία της νέας αγοράς και δειλά - δειλά ξεκίνησαν τα πρώτα ταξίδια. Το «*Πούλια*» εξακολούθησε να πραγματοποιεί ταξίδια προς Νίσυρο μέχρι και το έτος 1967.

Το έτος 1968 σηματοδοτεί την έναρξη οργανωμένων ημερήσιων θαλάσσιων εκδρομών από την Κω προς την Νίσυρο. Οι ιδιοκτήτες του «*Πούλια*»,

οικογένεια Λαουμτζή, αντιλήφθηκαν την ανάγκη αντικατάστασης του φορτηγού-επιβατηγού καϊκιού από άλλο που να πληροί τις προϋποθέσεις της εποχής. Τότε εμφανίστηκε το επίσης ξύλινο «*Kos Express*» το οποίο είχε δύο μηχανές και μεταφορική ικανότητα 61 επιβατών. Το πλήρωμά του νέου σκάφους ήταν τριμελές και αποτελείτο από τα μέλη της οικογένειας Λαουμτζή, τον καπετάν Στέφανο και τους δύο γιούς του Χρήστο και Πέτρο. Κατά μέσο όρο το «*Kos Express*» πραγματοποιούσε τρεις εκδρομές εβδομαδιαίως προς την Νίσυρο. Ο κύριος σκοπός της επίσκεψης του νησιού από τους αλλοδαπούς τουρίστες ήταν να δουν από κοντά το ηφαίστειο. Η μετακίνησή τους προς το ηφαίστειο γινόταν με φορτηγά τρικύκλα.

Η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για εκδρομές προς το νησί του Πολυβώτη δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί από το «*Kos Express*» το οποίο αντικαταστάθηκε το 1972 από το ξύλινο «*Dorian Kos*», μεταφορικής ικανότητας 140 επιβατών και με πλήρωμα 5 άτομα. Ο αριθμός των δρομολογίων εξακολούθησε να είναι τρεις εκδρομές την εβδομάδα. Ο λόγος της διατήρησης των εκδρομών στον αριθμό αυτό ήταν ότι το πλοίο πραγματοποιούσε αντίστοιχες εκδρομές σε άλλα γειτονικά νησιά, όπως Κάλυμνο, Ψέριμο αλλά και στην Τουρκία.

Μέσα στα αμέσως επόμενα χρόνια η ζήτηση για την εκδρομή προς την Νίσυρο ήταν αδύνατο να ικανοποιηθεί πλέον από το «*Dorian Kos*». Από το 1973, η οικογένεια του καπετάν Στέφανου Λαουμτζή προγραμματίισε την αντικατάσταση του πλοίου με άλλο μεγαλύτερο και ταχύτερο. Η κρίση που ξέσπασε στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά την Τουρκική εισβολή στην Κύπρο, το καλοκαίρι του 1974, ανέτρεψε τα σχέδια και οδήγησε σε βαθιά κρίση τη δραστηριότητα των Ημερήσιων Θαλάσσιων Εκδρομών στα Δωδεκάνησα, όπως και σε άλλες περιοχές της χώρας. Τα δύο καλοκαίρια, του 1974 και 1975 δεν πραγματοποιήθηκε ούτε μία εκδρομή από την Κω προς τη Νίσυρο!

Το 1976, μετά την μεταπολίτευση και την εξομάλυνση της έντασης στο Αιγαίο, άρχισαν εκ νέου οι θαλάσσιες εκδρομές μεταξύ των Ελληνικών νησιών. Το «*Dorian Kos*» αντικαθίσταται από το μεταλλικό «*Kos Sky*», μεταφορικής ικανότητας 218 επιβατών και με πλήρωμα 7 άτομα. Πρέπει να σημειωθεί ότι κριτήριο για την εκάστοτε αντικατάσταση κάθε πλοίου από άλλο δεν ήταν μόνο η αύξηση της χωρητικότητάς του σε σχέση με το προηγούμενο, αλλά και η αυξημένη ταχύτητα, χάριν στην οποία ο χρόνος του ταξιδιού μειώνονταν κατά 10-15 λεπτά μετά από κάθε αλλαγή.

Το 1976, εμφανίστηκε και το μεταλλικής κατασκευής ημερόπλοιο «*Θέμις*», ιδιοκτησίας του Βασίλη Ζαγοριανού, μεταφορικής ικανότητας 170 επιβατών.

Μετά το 1976 άρχισε να δημιουργείται στη Νίσυρο, υποτυπώδης Υποδομή αλλά και δραστηριότητες Τουριστικής Ανωδομής, όπως η δυνατότητα σίτισης σε καφενεία και στα πρώτα εστιατόρια, καθώς και η εμφάνιση του πρώτου 12θέσιου λεωφορείου του Παναγιώτη Λάμπρου.

Το 1978 την εκτέλεση των εκδρομών προς Νίσυρο ανέλαβε το «*Stefamar*» μεταφορικής ικανότητας 242 επιβατών και με πλήρωμα 7 άτομα. Οι εκδρομές αυξήθηκαν σε πέντε την εβδομάδα και η πληρότητα του πλοίου άγγιζε το μάξιμουμ. Το *Stefamar*, στην τελευταία του εκδρομή προς την Νίσυρο για τη σαιζόν του 1982 είχε 80 υπεράριθμους επιβάτες. Τον χειμώνα του ιδίου έτους το «*Stefamar*» επιμηκύνθηκε και αύξησε την μεταφορική του ικανότητα σε 350 επιβάτες. Το πλήρωμα του πλοίου ήταν 8 άτομα και η ταχύτητά του είχε αυξηθεί σημαντικά ώστε το ταξίδι Κω-Νίσυρο να πραγματοποιείται σε 1 ώρα και 45 λεπτά.

Το 1985 το «*Stefamar*» προκειμένου να ικανοποιήσει τη ζήτηση μετέφερε υπεράριθμους επιβάτες. Ξεπερνούσε το επιτρεπόμενο όριο, ορισμένες φορές κατά 100 επιβάτες. Το 1986 ολοκληρώνεται η κατασκευή του «*Nissos Kos*», με μεταφορική ικανότητα 420 επιβατών, με επταμελές πλήρωμα και με ταχύτητα 18 κόμβων, με αποτέλεσμα να μειώνει τον χρόνο του ταξιδιού σε 1 ώρα και 10 λεπτά.

Το 1985 ο Βασίλης Ζαγοριανός συνέδεσε τη Νίσυρο με την Κω και τα γύρω νησιά με επιδοτούμενα δρομολόγια που εκτελούσε το «*Κωστάκης*». Το πλοίο, μεταλλικής κατασκευής, είχε μεταφορική ικανότητα 347 επιβάτες και απασχολούσε δμελές πλήρωμα. Από το 1985 έως το 1993 εκτελούσε 2 δρομολόγια την εβδομάδα (Δευτέρα και Παρασκευή) με αφετηρία την Κω, προς Νίσυρο και Τήλο και άλλα 2 (Τετάρτη και Κυριακή) από Κω προς Κάλυμνο, Νίσυρο, Αστυπάλαια. Τις υπόλοιπες μέρες της εβδομάδας πραγματοποιούσε ημερήσιες εκδρομές από Κω για Νίσυρο. Με ειδική ρύθμιση και άδεια του τελωνείου, το πλοίο στο οποίο είχε διαμορφωθεί ειδική δεξαμενή, μετέφερε καύσιμα και υγραέριο για την εξυπηρέτηση των κατοίκων της Νισύρου αφού δεν υπήρχε πρατήριο υγρών καυσίμων.

Από το 1993 μέχρι και το 2002, το «*Κωστάκης*» λειτουργούσε ως τουριστικό ημερόπλοιο και πραγματοποιούσε μόνο ημερήσιες θαλάσσιες εκδρομές από Κω προς Νίσυρο.

Με την πάροδο των ετών, οι καλές προοπτικές για την ανάπτυξη των ημερήσιων εκδρομών προς τη Νίσυρο, προκάλεσαν το ενδιαφέρον και άλλων ενδιαφερομένων, με αποτέλεσμα να εμφανιστούν στην αγορά διάφορα πλοία που άρχισαν σταδιακά να εκτελούν εκδρομές από Κω, Καρδάμaina και Κέφαλο προς τη Νίσυρο. Μεταξύ αυτών ήταν το «*Κάλυμνος Εξπρές*», το «*Δελφίν*», το «*Καπετάν Αντώνης*», το «*Αντώνιος*», το «*Ερμής*», το «*Καμάρι*», το «*Καλυψώ*», το «*Καπετάν Δημήτριος*», το «*Ηρώ*», και ορισμένα ιδιοκτησίας Νισυρίων επιχειρηματιών, άλλα δρομολογημένα για την Καρδάμaina και την Κω και άλλα ως τουριστικά, όπως το «*Υπολοχαγός Χατζηναγέλου*», το «*Κακακιός*», το «*Άγιος Δημήτριος*», το «*Νίσυρος Εξπρές*», το «*Νήσος Νίσυρος*», το «*Άγιος Κωνσταντίνος*» και το «*Παναγία Σπηλιανή*».

3. Χερσαίες εκδρομές. Η εμφάνιση της ΔΗΤΟΥΡΕΝ Α.Ε.

Το 1975 ο Παναγιώτης Λάμπρος είχε φέρει το πρώτο λεωφορείο των 12 θέσεων, το οποίο αντικατέστησε το 1979 με άλλο, 24 θέσεων. Επίσης ο Δήμος Μανδρακίου Νισύρου, προκειμένου να ανταποκριθεί στις κοινωνικώς ανάγκες εντός του νησιού έφερε ένα λεωφορείο 24 θέσεων, το οποίο απασχολούνταν στη μεταφορά τουριστών προς το ηφαίστειο στη διάρκεια της τουριστικής περιόδου. Το 1987 εμφανίστηκε ιδιώτης επιχειρηματίας (Δ. Ελευθερίου) με τρία τουριστικά λεωφορεία, χωρητικότητας από 36 έως και 42 θέσεων.

Στα τέλη της 10ετίας του '80, ο αθέμιτος και αντιεπαγγελματικός ανταγωνισμός μεταξύ των ιδιοκτητών των λεωφορείων δημιούργησε προβλήματα στην διεξαγωγή των εκδρομών, λόγω της αυξομείωσης του εισιτηρίου και της αβεβαιότητας για την συνέπεια των δρομολογίων-εκδρομών να εξυπηρετήσουν τους επισκέπτες μέσα στα χρονικά περιθώρια που καθορίζονταν από τους διοργανωτές των εκδρομών (τουριστικά γραφεία της Κω και Tour Operators). Η κατάσταση αυτή ώθησε το Δήμο Μανδρακίου στη σύσταση Δημοτικής Τουριστικής Επιχείρησης, η οποία μεταξύ των άλλων σκοπών της θα είχε και τις χερσαίες μεταφορές και την προώθηση του τουρισμού στο νησί.

Την σημαντικότητα του ευαίσθητου τομέα είχε αντιληφθεί η Δημοτική αρχή, η οποία στο τέλος της δεκαετίας του '80, (1988) ίδρυσε τη ΔΗ.ΤΟΥΡ.Ε.Ν. Α.Ε., (ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΝΙΣΥΡΟΥ) με συγκεκριμένους σκοπούς στο καταστατικό της ίδρυσής της και ταυτόχρονα με τον ρόλο του κύριου μοχλού ανάπτυξης του Τουρισμού και της οικονομίας του νησιού γενικότερα.

Στα πρώτα τέσσερα χρόνια, μετά το δύσκολο στάδιο της εγκατάστασης και της στελέχωσής της, εκτός της αποπεράτωσης του Δημοτικού Ξενώνα (40 κλινών) με επιδότηση ποσού 48 εκατ. δρχ., και την ολοκλήρωση της προμελέτης που εκπονήθηκε από την ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ, χωρίς κόστος με βάση την ισχύουσα σύμβαση με τον Δήμο Μανδρακίου, η οποία εγκρίθηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και από τον ΕΟΤ, η ΔΗΤΟΥΡΕΝ ΑΕ αγόρασε λεωφορεία αφενός για την εξυπηρέτηση της διακίνησης των ημερήσιων Τουριστών προς το ηφαίστειο και αφετέρου για την κοινωνικώς προς τα Λουτρά και τα τρία χωριά. Παράλληλα η ΔΗΤΟΥΡΕΝ είχε κάνει αισθητή την παρουσία της για την προώθηση του τουρισμού και την αύξηση των μόνιμων επισκεπτών, αφού μάλιστα αντιπροσώπευε στη Νίσυρο τουριστικά πρακτορεία, όπως το ITAS και το FINNMAKART. Την εποχή εκείνη είχαν μόνιμη αντιπροσώπηση στη Νίσυρο μεγάλα τουριστικά γραφεία εταιριών όπως TUI, LANCASTER, LASKARINA, YANNREISEN.

Παρά τις αντιδράσεις και την καθόβουλη κριτική ορισμένων πολιτών και δη ενδιαφερομένων για την ανάληψη της Δημοτικής διακυβέρνησης, με

προτάσεις ακόμα και για το κλείσιμο της εταιρείας, η ΔΗΤΟΥΡΕΝ Α.Ε. εξακολουθεί να υπάρχει και να λειτουργεί.

4. Οι καταναλωτές – χρήστες του προϊόντος

Οι πελάτες που παίρνουν μέρος στις ημερήσιες εκδρομές είναι πελάτες-τουρίστες που περνούν τις διακοπές του στον τόπο όπου διοργανώνεται η εκδρομή. Είναι γι αυτούς ένα επιμέρους προϊόν που μπορούν να επιλέξουν και το οποίο τους δίνει την ευκαιρία να επισκεφθούν και έναν άλλο προορισμό, έστω και για μία μέρα, τον οποίο είναι πολύ πιθανόν να μην είχαν τη δυνατότητα και την ευκαιρία να επισκεφθούν διαφορετικά. Επίσης με την ημερήσια εκδρομή, η οποία έχει ως κύριο προϊόν την επίσκεψη άλλου προορισμού, δίνεται η ευκαιρία σε πολλούς να επιλέξουν τον προορισμό αυτό στο μέλλον για τις επόμενες διακοπές τους ή συνδυάζοντάς τον και με άλλους προορισμούς (Διακομιχάλης Μ., 2007. 313).

Είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος των ημερήσιων εκδρομών για τους προορισμούς των εκδρομών, τόσο για τα οφέλη που αποφέρει από την κατανάλωση των εκδρομέων στην τοπική αγορά, όσο –και κυρίως– από την δυνατότητα που δίνεται για ανάπτυξη, προώθηση και προβολή του προϊόντος που συνθέτει ο τόπος, άμεσα, σε πιθανούς πελάτες - στόχους.

Οι πελάτες επιλέγουν την ημερήσια εκδρομή –παράκτια περιήγηση– για διάφορους λόγους, όπως:

- 1) Επίσκεψη σε επιμέρους –επιπλέον– προορισμούς με χαμηλό κόστος. Έχουν ήδη πληρώσει το κόστος των διακοπών τους και η εκδρομή συγκριτικά προσθέτει ελάχιστη επιβάρυνση.
- 2) Ευκαιρία να «αποδράσουν» από τον τόπο που έχουν επιλέξει να περάσουν το σύνολο των διακοπών τους.
- 3) Έχουν τη δυνατότητα να «ψωνίσουν» ντόπια προϊόντα, βιοτεχνίας, λαϊκής τέχνης, κλπ., που πιθανόν δεν μπορούν να βρουν διαφορετικά.
- 4) Έρχονται σε άμεση επαφή (όχι με φωτογραφίες, περιγραφές, διαφήμιση, κ.ά.) με έναν τόπο που μπορεί να αποτελέσει μελλοντικό προορισμό των διακοπών τους.

5. Αποτελέσματα Έρευνας για τα Ημερόπλοια

Συγκεντρωτικά αποτελέσματα της έρευνας:

- Η απασχόληση κυμαίνεται σε 6-7 μήνες ανάλογα με την περιοχή δραστηριότητας, τον τύπο του πλοίου, τις επιλογές θαλασσιών εκδρομών, τις κατηγορίες των τουριστών κλπ.
- Η μέση μεταφορική ικανότητα των πλοίων 320 άτομα / πλοίο.
- Η συνολική μεταφορική ικανότητα των πλοίων είναι επομένως (320 X

5) 1.600 επιβάτες.

- Η μεταφορική ικανότητα το μήνα (30 μέρες) είναι περίπου 49.000 άτομα. Η συνολική μεταφορική ικανότητα για το έτος, λαμβάνοντας υπόψη τον μέσο χρόνο απασχόλησης, 4,1 μήνες, είναι 200.000 άτομα.

- Η πραγματοποιηθείσα μεταφορά των 70.000 ατόμων αναλογεί σε μέση πληρότητα 35%.

- Το ποσοστό αυτό συμφωνεί με τη μέση πληρότητα απασχόλησης των πλοίων με 7μηνη απασχόληση η οποία διαμορφώνεται ως εξής: (Απρίλιος, Μάιος, Ιούνιος, Οκτώβριος=30%, Ιούλιος, Αύγουστος Σεπτέμβριος=50%.) Επομένως $120 \text{ μέρες} \times 30\% + 90 \times 50\% = 81 \text{ μέρες} / 210 \text{ σύνολο} = 38,6\%$ (Η πληρότητα 35% αφορά σε απασχόληση 30 ημερών το μήνα. Λαμβάνοντας υπόψη τις μέρες με απαγορευτικά & αργίες, που εκτιμώνται σε 4 / μήνα, μένουν 26 μέρες απασχόλησης ανά μήνα. Οι παραπάνω υπολογισμοί, με 26 αντί 30 ημερών απασχόλησης ανά μήνα, αντιστοιχούν σε πληρότητα 38,6%.

6. Συμπεράσματα, προτεινόμενη έρευνα

Μετά την πρώτη τουριστική ακμή που καταγράφηκε στο τέλος του 19^{ου} και στην αρχή του 20^{ου} αιώνα, μέχρι και τον μεσοπόλεμο, με κυρίαρχη δραστηριότητα τον Ιαματικό τουρισμό που στηρίχθηκε στα Δημοτικά Λουτρά του Μανδρακίου και στα Ιαματικά του γιατρού Π. Παντελίδη, στους Πάλους, εμφανίστηκε τη δεκαετία του '60 η δραστηριότητα του Ημερήσιου τουρισμού.

Τα αποτελέσματα της έρευνας αποτυπώνουν μια εκτίμηση όσο πιο κοντά στην πραγματικότητα μπορεί να γίνει, δεδομένων των δυσκολιών μιας ακριβούς μέτρησης.

Διαχρονικά έχουν παρατηρηθεί διακυμάνσεις στον αριθμό των Ημερήσιων επισκεπτών. Έχουν επίσης σημειωθεί διακυμάνσεις στις τιμές των εισιτηρίων των λεωφορείων λόγω του ανταγωνισμού. Τα τελευταία χρόνια έχουν σημειωθεί μεταβολές στα προγράμματα των Θαλάσσιων εκδρομών, με ορισμένες από αυτές να πραγματοποιούνται το απόγευμα αντί των κλασικών πρωινών προγραμμάτων διάρκειας 5 ωρών (10:30 - 3:30).

Για την εκτίμηση των οικονομικών επιδράσεων του Ημερήσιου Τουρισμού στη Νίσυρο απαιτείται μια στοχευμένη έρευνα, με αντιπροσωπευτικό δείγμα, διαστρωματωμένο κατά ηλικία, φύλο, εθνικότητα, κατηγορία εκδρομικών (γκρουπ ή μεμονωμένοι), χρόνος πραγματοποίησης της εκδρομής (π.χ. Απρίλιος, Αύγουστος, Οκτώβριος, κλπ.) και αποτύπωση της κατανάλωσης σε ερωτηματολόγια που θα συμπληρώνονται μετά την πραγματοποίηση της κατανάλωσης, δηλαδή κατά τη διάρκεια του ταξιδιού επιστροφής των τουριστών στην Κω.

Η καταναλωτική δαπάνη των Ημερήσιων τουριστών επηρεάζεται από γεγονότα, όπως η διεθνής οικονομική κρίση, οι διαπροφικές και άλλες συνθήκες, όπως η μείωση του καπνίσματος και η απαγόρευσή του σε δημόσιους χώρους, εντός των καταστημάτων και των μέσων μεταφοράς. Το μέγεθος και η ποιότητα της προσφοράς τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών επηρεάζει την τελική κατανάλωση των ημερήσιων επισκεπτών (αριθμός καταστημάτων, ποιότητα και ποικιλία προσφερόμενων αγαθών και υπηρεσιών, τιμές των προϊόντων, κλπ.).

Τα αποτελέσματα μιας τέτοιας έρευνας για την εκτίμηση των οικονομικών επιδράσεων από τον ημερήσιο τουρισμό στην τοπική οικονομία, θα αποτελέσουν ένα χρήσιμο εργαλείο τόσο για τους επιχειρηματίες του νησιού όσο και για τη Δημοτική Αρχή προκειμένου να διαμορφώσουν από κοινού την ενδεδειγμένη τουριστική πολιτική για την τόνωση της οικονομίας αλλά και παράλληλα για την προστασία του περιβάλλοντος και τη διασφάλιση της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.

Βιβλιογραφικές πηγές:

1. Diakomihalis Mihail, Diakomichalis Nikos. (2022), The History of Coastal Leisure Shipping offering the Day Sea Tours: Two Cases, in the Aegean and Ionian Seas, *TOURISMOS: An International Multidisciplinary Refereed Journal of Tourism*.
2. Diakomihalis Mihail, Lagos Dimitrios (2011). An empirical approach to coastal leisure shipping in Greece and an assessment of its economic contribution. *Tourism Economics*, 17 (2), pp. 437-456
3. Diakomihalis Mihail (2007). Greek Maritime Tourism: Evolution, Structures and Prospects. *Research in Transportation Economics*, Vol. 21, pp. 423-460.
4. Διακομιχάλης Μιχαήλ (2007). Η παράκτια τουριστική ναυσιπλοΐα στην Ελλάδα και οι οικονομικές επιδράσεις της. *8ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Οικονομικής Ιστορίας Επιχειρηματικότητα και Ανταγωνιστικότητα στη Σύγχρονη Οικονομία*. 17-19/03/2006, Καλαμάτα. Δημοσιεύθηκε στο «Αρχαίον Οικονομικής Ιστορίας», Τόμος II, σελ.225-241
5. Διακομιχάλης Μιχαήλ (2007). Ο κλάδος της παράκτιας τουριστικής ναυτιλίας. *Η Ροδιακή*, 22/07/2007, σελ 30.
6. Διακομιχάλης Μιχαήλ (2007). Η οικονομική ανάλυση του κλάδου της παράκτιας τουριστικής ναυτιλίας στην Ελλάδα. *Travel Daily News*, 7 Σεπτεμβρίου 2007. <http://www.traveldailynews.gr>.
7. Διακομιχάλης Μιχαήλ (2006). Η Αγορά των Ημερήσιων Θαλάσσιων Περιηγήσεων και η οικονομική ανάλυση του κλάδου, *Τουρισμός και Οικονομία*, 32 (321): 76-81.
8. Συνέντευξη Χρήστου Λαουμιτζή, Πέτρου Λαουμιτζή, Σεπτέμβριος 1989, Νίσυρος.
9. Συνέντευξη Βασίλη Ζαγοριανού, Οκτώβριος 1994, Κως.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΚ. ΜΑΝΤΟΥΔΑΚΗΣ

✍ Επιμέλεια: Άννα Στ. Καμπανή

Αναζητώντας τόπους διαφυγής από το όμορφο, αλλά μικρό και φτωχό νησί τους, οι Νισύριοι ξενιτεύτηκαν σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης, με την ελπίδα ανεύρεσης καλύτερων συνθηκών διαβίωσης.

Η μεταναστευτική, σταδιακή, πορεία τους προς τις μεγαλουπόλεις, άδειασε τα περισσότερα σπίτια στο νησί, όμως οι Νισύριοι έφευγαν με την καρδιά τους γεμάτη Νίσυρο και Ελλάδα. Γι' αυτό όπου κι αν εγκαταστάθηκαν - Αμερική, Καναδά, Αυστραλία, Ρουμανία, Οδησό, Αίγυπτο, Κωνσταντινούπολη - εναπόθεσαν ευλαβικά μέσα στις καινούριες εστίες τους τα ήθη και τα έθιμα της πατρίδας τους και, εν συνεχεία, τα μεταλαμπάδευσαν από γενιά σε γενιά μέσα από τη δημιουργία αδελφοτήτων ή συλλόγων.

Η Κωνσταντινούπολη ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς προορισμούς, των Νισυρίων της διασποράς. Η ύπαρξη τακτικής δρομολογιακής γραμμής που συνέδεε τη Νίσυρο με την Κωνσταντινούπολη, αποτέλεσε τη γέφυρα μετάβασης των Νισυρίων προς την Πόλη μια γέφυρα που τους έφερε ολοένα και πιο κοντά προς την εκπλήρωση των προσδοκιών τους. Σταχυολογώντας πληροφορίες από την εργασία της κ. Σούλας Μαξούτογλου με τον τίτλο: ΝΙΣΥΡΙΑΚΗ ΠΑΡΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ, η οποία δημοσιεύθηκε στον 19ο τόμο των ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ, επισημαίνουμε τα εξής: Δύο ήταν οι ακτοπλοϊκές εταιρείες τα πλοία των οποίων εκτελούσαν δρομολόγια προς την Κωνσταντινούπολη μέσω Σμύρνης. Του Παντελέοντος με ελληνική σημαία και του Χατζή-Δαούτ Φαρούχ με τουρκική.

Πέντε Νισύριοι πλοίαρχοι υπηρετούσαν στα πλοία αυτής της γραμμής. Ν. Ιακωβίδης, Ι. Διακαντώνης, Ν. Παπαδόπουλος, Περουλάκης και Κωνσταντίνος Μουλλός (ο προπάππος μου, εκ μητρός), “οι οποίοι διευκόλυναν την έξοδο πολλών Νισυρίων συμπατριωτών μας. Από το 1820 οι Νισύριοι άρχισαν συστηματικά να ξενιτεύονται στην Κωνσταντινούπολη. Γύρω στο 1850 μια ομάδα Νικεΐατες συνέστησαν την Φιλεκπαιδευτική και Φιλόπτωχο Αδελφότητα ΤΑ ΕΙΣΟΔΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ, ενώ το 1876 με τη συσπείρωση πολλών Νισυρίων νέων ιδρύεται η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα “Η ΝΙΣΥΡΟΣ”.

Ως παρενθετική μνεία, οφείλουμε να επισημάνουμε την άξια λόγοι και θαυμασμού, σπουδαία αδελφική και συλλογική δράση, που χαρακτηρίζει τις νισύριες ανά τον κόσμο παροικίες, μέσα από την οποία οι Νισύριοι κατάφεραν όχι μόνο να διατηρήσουν την ταυτότητά τους, αλλά και να παραστούν αρωγοί στις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει κάθε νεοφερμένος συμπατριώτης στη ξένη γη.

Η αλληλέγγυα, λοιπόν, παρουσία της νισύριας Αδελφότητας και στην Κωνσταντινούπολη, ενθάρρυνε τα πρώτα δειλά ξενιτεμένα βήματα των Νισύριων και στήριξε τις προσπάθειές τους για επαγγελματική σταδιοδρομία, εκπλήρωση σπουδών και κοινωνική αποκατάσταση. Δεν ήταν λίγοι οι Νισύριοι που, αξιοποιώντας την επιχειρηματική τους σκέψη, ακολούθησαν ανοδική πορεία στον επαγγελματικό τομέα και ξεχώρισαν.

Σ' αυτήν εδώ την εργασία επιλέγουμε να αναφερθούμε, ονομαστικά, σ' έναν μόνο από τους επιτυχημένους Νισύριους της Πόλης –τον Κωνσταντίνο Μαντουδάκη– και η επιλογή μας αυτή επ' ουδενί λόγω έχει σκοπό να παραγκωνίσει την παρουσία και τη δράση, όλων των υπόλοιπων εκεί συμπατριωτών μας.

Ο Κωνσταντίνος Ν. Μαντουδάκης

Ο Κωνσταντίνος Μαντουδάκης γεννήθηκε στις 18 Μαΐου του 1882 στο Μανδράκι της Νισύρου και ήταν γιος και μοναχοπαιδί, του Νικολάου και της Ανθούσας. Παντρεύτηκε με την Καλλιόπη Αντωνίου-Βασιλείου, στις 19 Αυγούστου του 1907, αλλά δεν απέκτησαν παιδιά. Ακολουθώντας το μεταναστευτικό ρεύμα της εποχής του, εγκαταλείπει το νησί του και εγκαθίσταται στην Κωνσταντινούπολη, όπου δραστηριοποιήθηκε στον επιχειρηματικό τομέα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που δανειζόμαστε και πάλι από την εργασία της κας Μαξούτογλου παραθέτουμε, αυτούσια, τα εξής: “Ο Κωνσταντίνος Μαντουδάκης από το Μανδράκι, φλογερός πατριώτης και δραστήριος επιχειρηματίας, διατηρού-

σε τρία ιδιόκτητα τριώροφα ακίνητα στο Ζογκολντάκ στο εσωτερικό της Τουρκίας προς την Τραπεζούντα στη Μαύρη θάλασσα, που λειτουργούσαν ως πανδοχεία με μεγάλο κύκλο εργασιών. Στην πόλη αυτή που κατοικούσαν κυρίως Έλληνες, ο Μαντουδάκης ήταν εκλεγμένος πρόεδρος της ελληνικής κοινότητας και σε μια επέτειο της 25ης Μαρτίου γύρω στα 1925-30, μετά από μεγάλη οίνοποσία ένεκα της εορτής, ύψωσε στο κτήριο της κοινότητας την ελληνική σημαία.

Μετά από λίγες ώρες όμως, συναισθανόμενος τη σοβαρότητα της πράξεώς του και προβλέποντας τις συνέπειες που θα υφίστατο, όταν θα το πληροφορούντο οι Αρχές από τους λιγιστούς Τούρκους της πόλεως, ανεχώρησε κρυφά αφού μάζεψε γρήγορα-γρήγορα ό,τι μπόρεσε από τα υπάρχοντά του και με ναυλωμένο μικρό σκάφος, εγκατέλειψε την Τουρκία μαζί με τη σύζυγό του Καλλιόπη και την κουνιάδα του Πανδώρα και έφθασε στη Νίσυρο. Ως εκπρόσωπό του για την τακτοποίηση των υποθέσεών του και κυρίως της μεγάλης ακίνητης περιουσίας του στην Τουρκία, όρισε τον Μιχάλη Πασχαλίδη. Τελικά, όπως ανεμένετο, τα ακίνητα τα δήμευσε το τουρκικό δημόσιο”.

Ως συνέχεια της προσπάθειας να συλλέξουμε περισσότερες πληροφορίες, το Μάρτιο του 2022, μέσα από μια όμορφη συνάντηση στο σπίτι των, αείμνηστων πλέον, Βαγγέλη και Μαρίας Ιντζέ καταγράψαμε και καταθέτουμε τις παρακάτω μαρτυρίες τους, καθώς η Μαρία υπήρξε εξ αγχιστείας συγγενής με τον Μαντουδάκη, αφού η μητέρα της- Πανδώρα- ήταν αδελφή της συζύγου του Καλλιόπης.

Εγκαταλείποντας την Κωνσταντινούπολη, ο Μαντουδάκης επιστρέφει στη Νίσυρο μαζί με τη σύζυγό του Καλλιόπη περίπου προς το τέλος του 1930. Η κουνιάδα του Πανδώρα δεν ήταν μαζί τους στην Κωνσταντινούπολη. Στη συνοικία Άγιος Σάββας, όπου βρίσκεται και το σπίτι του, ανοίγει το καφενείο του. Τον αρχικό πυρήνα μέσα στον οποίο θέτει σε εφαρμογή τις προοδευτικές του ιδέες. Κατασκευάζει ανεμογεννήτρια, την οποία τοποθετεί στο δάμα, και αξιοποιώντας την αιολική ενέργεια, παράγει ηλεκτρισμό και φωτίζει, ως ένα βαθμό, το χώρο του καφενείου. Κατά τον ίδιο τρόπο με την ενέργεια που του παρέχει η φτερωτή, καταφέρνει να φορτίζει τις μπαταρίες του ραδιοφώνου που υπήρχε στο καφενείο του, καθώς με μπαταρίες λειτουργούσαν τα ραδιόφωνα της εποχής. Δεν καρπώθηκε, όμως, μόνος του το όφελος αυτής του της επιτυχίας. Αντιθέτως το μοιράστηκε με το να εξυπηρετεί πρόθυμα, όσους συμπατριώτες του κατέφευγαν στο καφενείο του για να φορτίσουν μπαταρίες.

Επιδίδεται στην παραγωγή του “τσιτσιμπίρι” –ενός είδους γκαζόζας– αλλά κυρίως επιχειρεί και επιτυγχάνει την παραγωγή πάγου. Συμπαραστάτης του στις νεωτεριστικές επιδόσεις του υπήρξε ο φίλος του Ιακωβίδης, ο οποίος εργαζόταν ως μηχανικός στα Λουτρά, ενώ συνεργάτης του και χειριστής της παγομηχανής –η οποία εγκαταστάθηκε σε ένα παραπλήσιο του καφενεί-

ου χώρο– υπήρξε ο Νισύριος μηχανικός Γιώργος Γεωργαράς, από τον Εμπορειό. Έτσι σε μια εποχή που τα λιγοστά ψυγεία όφειλαν τη λειτουργία τους, αποκλειστικά, στη χρήση πάγου, η παραγωγή του θεωρείται επίτευγμα, και η διάθεσή του από τον Μαντουδάκη προς τους συντοπίτες του, τους παρείχε τη δυνατότητα να ευκολύνουν και πάλι, την καθημερινότητά τους φροντίζοντας, όμως αυτή τη φορά, να της δώσουν και μια γλυκιά γεύση!

Διότι, “αφού είχαν πάγο, γιατί να μην είχαν παγωτό;” όπως εύστοχα διατυπώνει στη γραπτή αφήγησή του, στο σημείο που αφορά στην παρασκευή παγωτού, ο κ. Νίκος Γεωργαράς, ο αδελφός του Γιώργου Γεωργαρά, του μηχανικού και συνεργάτη του Μαντουδάκη. Διαβάζουμε, λοιπόν, από τον κ. Ν. Γεωργαρά: “Αφού είχαν πάγο, γιατί να μην είχαν παγωτό! Η κ. Μαντουδάκη έβραζε το γάλα με λίγη ζάχαρη και κάποτε λίγο κακάο κι ό,τι άλλο αρωματικό καταναλώσιμο είχε, το έδιδε στον αδελφό μου που το άδειαζε στον ιδιαίτερο μηχανισμό, μέρος της μηχανής ειδικά σχεδιασμένο για να παράγει το πολυπόθητο παγωτό και...σε χρόνο λίγο πιο πολύ απ’ ότι ξερογλυφόμαστε το παγωτό, επιτέλους, ήταν έτοιμο κι άξιζε τον κόπο να περιμένουμε.

Κι’ ένα ανέκδοτο: Η κα. Μαντουδάκη κάποια μέρα έβρασε το μείγμα περισσότερο απ’ ότι έπρεπε. Το έδωσε στον αδελφό μου, ίσως διότι δεν το κατάλαβε, κι’ εκείνος το άδειασε στη μηχανή κι έγινε το παγωτό. Όταν το δοκιμάσαμε όμως είχε την ιδιαίτερη εκείνη γεύση των φαγητών ‘που πιάνουν κάτω στο τσουκάλι κι ο αδελφός μου ήθελε να το ‘πετάξει’. –Το παγωτό θα πετάξεις!... Διαμαρτυρήθηκα εγώ, άρπαξα το πρώτο κουτάλι που βρήκα κι άρχισα να δοκιμάζω. Μάλλον μου άρεσε εκείνη η ιδιαίτερη γεύση. Έδινε κάποια διαφορετική νοστιμάδα στο παγωτό και παρά τις διαμαρτυρίες του αδελφού μου εγώ συνέχιζα να το καταβροχθίζω. Κάποια στιγμή βρέθηκε εκεί κι ο Παπά Αλέξανδρος Γεωργιάδης, γυρνούσε από το ταχυδρομείο, είτε, κι ήθελε κι’ αυτός παγωτό.

Ο αδελφός μου δεν ήθελε να του δώσει αλλά εκείνος πήρε ένα κουτάλι και δοκίμασε. Του άρεσε, είπε, κι άρχισε να κουταλίζει κι’ αυτός. Τρώγαμε κι οι δυο μας σαν να είχε ξαναγυρίσει η πείνα της κατοχής. Ο αδελφός μου διαμαρτυρόταν άδικα. Κάποτε σταματήσαμε να τρώμε κι ο αδελφός μου έριξε το υπόλοιπο στη θάλασσα. Εγώ πήγα σπίτι κι αισθανόμουν μια μικρή διαταραχή στο στομάχι αλλά πιο μεγάλη ταραχή είχα από τις επικρίσεις της μητέρας μου για τη λαιμαργία και την αναισθησία μου όσο και την αδιαντροπιά μου να φάω τόσο παγωτό «...και καλά που δεν σ’ έβλεπε κανένας να λέει ότι πεινούμε!...», ο Παπα Αλέξανδρος, όμως, είχε πάθει “μερική ψύξη στομάχου” και χρειάστηκε ιδιαίτερη φροντίδα».

Η εφευρετικότητα, του Μαντουδάκη και η επιχειρηματική του ικανότητα, συνεχώς τον ωθούσαν προς τη χάραξη καινοτόμων δράσεων, που είχαν θετικό αντίκρουσμα και εξέλιξαν τη μικρή κοινωνία της Νισύρου.

Αξιοποιώντας, λοιπόν, την εμπειρία που απέκτησε, ως επιτυχημένος επιχειρηματίας στην Κωνσταντινούπολη όπου διατηρούσε ιδιόκτητα πανδοχεία, μετατρέπει ένα τμήμα του σπιτιού του σε ξενοδοχείο όπου στα λιτά, απλά και απέριττα δωμάτιά του- που τα φώτιζε αδύναμα η κίνηση της φτερωτής στο δώμα- φιλοξενεί τους λιγοστούς τότε επισκέπτες του νησιού, καθώς και συμπατριώτες του που διέμεναν στα χωριά και διανυχτέρευαν στο Μανδράκι όταν επρόκειτο να ταξιδέψουν. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Μαντουδάκης, θέτει τον θεμέλιο λίθο στη δημιουργία ξενοδοχειακής υποδομής στο νησί, η οποία βρισκόταν ακόμα στα σπάργανα. Ως επακόλουθο αυτής του της δραστηριότητας ήταν, το καφενείο του να λειτουργεί, ευκαιριακά, και ως εστιατόριο προσφέροντας σπιτικό φαγητό στους πελάτες του ξενοδοχείου.

Ο Κ. Μαντουδάκης,
απολαμβάνει τον ναργιλέ του

Χαρακτηριστικά στοιχεία στο χώρο του καφενείου του, ήταν επίσης ο ναργιλές- από τον οποίο κάπνιζε κι ο ίδιος- καθώς και η ανάρτηση ενός πίνακα ο οποίος είχε τη χρήση εορτολογίου και κατ' επέκταση την υπενθύμιση του κεράσματος στους εορτάζοντες.

Το αίσθημα αλληλεγγύης που τον διακατείχε δεν του άφηνε περιθώριο να αρνηθεί οποιαδήποτε βοήθεια προς τους συμπατριώτες του. Δάνειζε, λοιπόν, χρήματα ανεξαιρέτως και κυρίως σε όσους επρόκειτο να ξενιτευτούν, μα για όσους πίστευε ότι δεν είχαν δυνατότητες επιτυχίας, με εύθυμη διάθεση μονολογούσε: “κρίμα στα ναύλα”.

Σ' εκείνους πάλι που επιχειρούσαν να τον αποτρέψουν από το να δανείζει απλόχερα, καθώς υπήρχε πιθανότητα να μην του επιστραφούν τα δανεικά, χαριτολογώντας απαντούσε ως εξής: “ Δεν πρόκειται να τα χά-

Ο Λιμενικός Σύλλογος στις εκδηλώσεις για την Ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα.

Ο Αντώνιος αριστερά και ο Μαντουδάκης δεξιά.

σω, όπου και να πάνε από δω θα περάσουν”, αφήνοντας έτσι να εννοηθεί ότι, εφόσον το καφενείο του βρισκόταν πολύ κοντά στο λιμάνι και καθώς η πορεία ήταν μονόδρομος προς το χωριό, σε όσους είχε δανείσει και επέστρεφαν από ταξίδι, αναπόφευκτα μπροστά από το καφενείο του θα περνούσαν.

Η αγάπη του για το νησί του ήταν η κινητήρια δύναμη που τον ώθησε να δραστηριοποιηθεί και να συμμετάσχει σε κάθε συλλογική προσπάθεια για το κοινό καλό. Εκλέγεται πρόεδρος του Λιμενικού συλλόγου Άγιος Σάββας, του οποίου κύριος στόχος ήταν η συγκέντρωση χρημάτων, μέσα από τη διοργάνωση χοροεσπερίδων, προκειμένου να επιδιορθώνονται μικροζημιές στο λιμάνι.

Οι χοροεσπερίδες διοργανώνονται στο χώρο του τοπικού συλλόγου «Γνωμαγόρας» όπου στεγαζόταν στον όροφο κτηρίου στην κεντρική πλατεία “Ηλικιωμένη”, όπου σήμερα είναι το σπίτι της Άννας Κατσιματίδη-Σφακιανού. Από την εργασία του κ. Γιάννη Χαροφύλη με τον τίτλο “Η ΝΙΣΥΡΙΑΚΗ ΠΑΡΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ”, η οποία δημοσιεύθηκε στον 19ο τόμο των ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ, αποσπάσαμε τη σχετική με το θέμα μας παράγραφο και διαβάζουμε τα εξής: “Μια από τις πρώτες κοινές εκδηλώσεις των Συλλόγων (Νισυρίων της Αθήνας) ήταν η εκδρομή στη Νίσυρο, που με, πρωτοβουλία του “Γνωμαγόρα”, οργανώθηκε το Δεκαπενταύγουστο του 1935. Οι συμπατριώτες μας, μόνιμοι κάτοικοι του νησιού, επιφύλαξαν τότε

θερμή υποδοχή στους εκδρομείς, ενώ ο Λιμενικός Σύλλογος “Άγιος Σάββας” έδωσε προς τιμήν τους χοροεσπερίδα, κατά την οποία και σε ανταπόδοση, ο “Γνωμαγόρας” πρόσφερε ποσό 21.000 δραχμών, υπέρ της προσπάθειας για επέκταση του λιμανιού”.

Όμως ο Μαντουδάκης, ως ιδρυτής και πρόεδρος του Λιμενικού Συλλόγου και ευαίσθητος παρατηρητής της δύσκολης καθημερινότητας, στρέφει τη συλλογική δράση έξω από τα όρια του απώτερου σκοπού της. Γι’ αυτό και σύμφωνα με όσα μας αφηγήθηκε η κ. Ελισάβετ Ζησιμοπούλου, η οποία είχε υπάρξει μέλος του Συλλόγου, οι γυναίκες - μέλη του, εκτελούσαν καθήκοντα καλού Σαμαρείτη . Δέχονταν προσφορές και συγκέντρωναν από τα μαγαζιά τρόφιμα, τα οποία διένειμαν σε άπορες οικογένειες, απαλύνοντας στο μέτρο του δυνατού, τη φτωχική τους διαβίωση. Οι συγκεντρώσεις των μελών καθώς και οι συνεδριάσεις του Συλλόγου, λάμβαναν χώρα στο καφενείο του Μαντουδάκη το οποίο ήταν και το στέκι των ντόπιων ναυτικών.

Επί Ιταλοκρατίας δηλώνει υποψηφιότητα για Δήμαρχος με αντίπαλό του τον Κατσιματίδη, αλλά έχασε την εκλογή. Ανατρέχοντας στις σελίδες του βιβλίου με τον τίτλο “ΝΙΣΥΡΟΥ ΜΝΗΜΕΣ” του αγαπητού συμπατριώτη μας κ. Λάζαρου Μαυρουδή, αντλήσαμε μια εκπληκτική απεικόνιση της προσωπικότητας του Μαντουδάκη την οποία μεταφέρουμε ακέραια: “Από την Πόλη έστρεψε ο Κωσταντής και με τις εμπειρίες που κουβάλησε, κατάρφερε να σημαδέψει θετικά, την παρουσία του στη Νίσυρο.

Στις εκλογές ανακατεύτηκε στα μέσα της δεκαετίας του τριάντα και οι συμπατριώτες του τον τίμησαν και με το παραπάνω αλλά η κάλπη έβγαλε Κατσιματίδη Δήμαρχο, με δάχτυλο Ιταλικό. Μεγάλο το μεράκι του για το λιμάνι, γι’ αυτό και οργανώνει μίαν άτυπη επιτροπή, που προσπαθεί. Μπροστάρης σε τουριστικές επιχειρήσεις, βαφτίζει ένα σπίτι του ξενώνα, όπου στα λιγοστά και καθαρά δωμάτια, φιλοξενεί πλανόδιους πραγματευτές και κάποιους επισκέπτες του νησιού, που βρίσκουν κι ένα πιάτο φαγητό, απ’ της Καλής τα χέρια. Με τα φτερά μιας ανεμογεννήτριας να περιστρέφονται τότε γοργά τότε νωχελικά στο δώμα και να τροφοδοτούν ηλεκτρικές εγκαταστάσεις φωτισμού μέχρι που ξεθαρρεύει ο Κωσταντής κι απ’ τις πολλές τις λάμπες που κρεμά κάμνει τα φώτα του, κωλοφωτιές να μοιάζουν. Μια γέρικη νηξελομηχανή που αγκομαχεί στις ανοιχτές καμάρες της Καράβας και μια παγολεκάνη, δίνουν λίγες κολώνες για ψυγεία, που τά καμναν οι μαραγκοί και ο Κατακαλέας.

Μεγάλη και αξιοπρόσεχτη η προσφορά του στην Καταγραφή της καθημερινότητας και είναι κρίμα που εξαφανίστηκε ένα μοναδικό αρχείο. Ψιλόλιγνος, λίγο παράξενος, πολύ πονόψυχος και προσιτός σε όλους. Φίλος ξεχωριστός του ο Παπαμανώλης, που τον συντρόφευε συχνά-πυκνά και κρυφοπίνανε ουζάκι”.

Μέσα από τις πηγές που είχαμε στη διάθεσή μας, ξεκινήσαμε ένα νοε-

ρό ταξίδι πίσω στο χρόνο, που σκοπό του είχε να ανταμώσουμε και να γνωρίσουμε τον εξαιρετο συμπατριώτη μας Κωνσταντίνο Μαντουδάκη. Έναν αξιόλογο άνθρωπο, δεκτικό στις προκλήσεις του καιρού του, που άγγιξαν τις ευαίσθητες πτυχές του, μετουσιώνοντάς τες σε δημιουργία και προσφορά προς την πατρίδα του και προς τους συνανθρώπους του.

Ο έντονος πατριωτικός του ζήλος και η παρόρμηση της στιγμής, που τον ώθησαν να υψώσει την ελληνική σημαία στην καρδιά της Τουρκίας είχε ως αποτέλεσμα να πληρώσει το τίμημα της πράξης του με το βίαιο ξεριζωμό του από την Κωνσταντινούπολη. Όμως οι πρωτοποριακές του αντιλήψεις που συνόδευσαν τον επαναπατρισμό του, η αγάπη του για τον τόπο του καθώς και η δραστήρια παρουσία του, συνέβαλαν στο γεγονός, να επηρεάσει τα δρώμενα της μικρής Νισύρινης κοινωνίας, να αναδειχθεί η προσωπικότητά του και να μας αφήσει ανεξίτηλα κομμάτια μνήμης που χάραξε στο πέρασμά του.

Ο Κωνσταντίνος Μαντουδάκης απεβίωσε στο Μανδράκι, επί δημαρχίας Γεωργίου Γιαλούρη, στις 7 Δεκεμβρίου του 1957 σε ηλικία 75 ετών.

Ας αναπαύεται εν ειρήνη!

«ΣΤΟΝ ΡΥΘΜΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ» ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Πρόσωπα, καταστάσεις και ιστορίες
που άφησαν το ίχνος τους στη Νίσυρο

✍ † Γεώργιος Ι. Κουμέντος

Αντί προλόγου

Πριν την πανδημία έλαβα έναν φάκελο από το ταχυδρομείο, σταλμένο από τον θείο μου, τον μεγάλο αδελφό του πατέρα μου, Γιώργο Κουμέντο, που περιείχε τρία χειρόγραφα τετράδια και φωτογραφίες. Συνοδεύονταν με ένα ξεχωριστό σημείωμα.

«Γιάννη μου, αγόρι μου καλό! Εγώ θα σταματήσω κάθε προσπάθεια! Σου στέλνω αυτές τις σημειώσεις μου. Προσπάθησα και βρήκα σχετικές φωτογραφίες από παλιούς Νισύριους και Νισυριές. Τις συνοδεύω με καλόπιστα σχόλια και ιστορίες. Για να μην χαθούν οι άνθρωποι και η προσφορά τους στη γλυκιά μας μικρή, αλλά μεγάλη στην καρδιά και στην ψυχή μας Νίσυρο!

Πρόκειται βέβαια για το κύκνειό μου, δοθέντος του χρόνου της ηλικίας μου!

Είναι σειρά σου να συναρμολογήσεις τεχνικά ό,τι έχω γράψει.

Φιλιά».

Τα τρία χειρόγραφα τετράδια είχαν «καρφίτσωμένες» στις σελίδες φωτογραφίες και γραμμένα επεξηγηματικά κείμενα με τα ονόματα των προσώπων που εμφανίζονταν στις φωτογραφίες και ιστορίες που τα συνέδεαν. Η καταγραφή είναι βιοματική και προσωπική. Σε προφορική επικοινωνία που είχα με τον θείο μου, υποστήριξε την άποψη, πως υπάρχουν μικρές καθημερινές ιστορίες ζωής, που σήμερα δεν τις γνωρίζουμε, οι οποίες όμως καθόρισαν τη ζωή πολλών ανθρώπων καθώς και την εξέλιξη του νησιού μας. Υπάρχουν φωτογραφίες με πρόσωπα, που κρύβουν σημαντικές προσπάθειες και προσφορά. Με τις φωτογραφίες σταματάει ο χρόνος και φυλακίζεται η στιγμή. Μπορούμε όμως να τις ξεδιπλώσουμε για να μην τις ξεχάσουμε! Αυτό μου ζήτησε.

Ανταποκρινόμενος στο κάλεσμα, ταξινόμησα και παρουσιάζω ένα μέρος από τα χειρόγραφα τετράδια του αείμνηστου πια θείου μου, ελπίζοντας να βοηθήσουν στην αποκάλυψη προσωπικών διαδρομών ζωής παλαιών κατοίκων της Νισύρου, καθώς και στη διατήρηση της μνήμης και της τοπικής ιστορίας του νησιού μας.

Γιάννης Ν. Κουμέντος

Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στη Νίσυρο

Πάντα θα μας πληγώνει η Μικρασιατική καταστροφή του 1922 και ο διωγμός των Ελλήνων από τις πατρογονικές τους εστίες. Η Νίσυρος βρέθηκε στον κυκλώνα αυτής της καταδίωξης και της υποδοχής των προσφύγων, τριάντα πέντε (35) οικογενειών, που τους δέχτηκε σαν πραγματικά αδέρφια.

Θα αναφερθώ σε έναν εργατικό και πολύτεκνο πρόσφυγα γεωργό το Σταυρή Χαρίτο!

Γρήγορα οργάνωσε την οικογενειακή του ζωή με τη συνδρομή των Νισυρίων αδελφών του!

Να σημειωθεί και ο ζήλος των έξι (6) παιδιών του, που παρότι κτυπημένα από τη μοίρα τους, τον ξεριζωμό τους, βρήκαν την χαρά στην ομαδική τους εργατικότητα. Χρόνο με το χρόνο φαινόταν μια πρόοδος μέσα σε τούτη τη μεγάλη προσφυγική οικογένεια. Χαρακτηριστική ήταν η απλότητα των ρούχων που φορούσαν και ο ιδιόρρυθμος σκούφος του αρχηγού της οικογένειας.

Ο Σταυρής Χαρίτος θα μπορούσε να κατέχει τον τίτλο του προπάτορα για τις τριανταπέντε προσφυγικές οικογένειες. Το ονειρόπολο βλέμμα του και το μεγάλο μουστάκι του τον χαρακτήριζαν. Ομιλούσε λίγα λόγια και εργαζόταν περισσότερο. Ήταν φίλεργος. Με τις προϋποθέσεις αυτές, στη μικρή κοινωνία της Νισύρου, ένοιωθε τον εαυτό του ικανό να κάνει το όνειρό του πράξη. Γι αυτό χαιρόταν όταν τα παιδιά του ζευγαρώνονταν και έπαιρναν Νισυριές και Νισύριους για να ανοίξουν τις δικές τους οικογένειες.

Έτσι ξεχάστηκε η ιδιότητα των Μικρασιτών προσφύγων από την Τουρκία! Βοήθησαν και αυτοί να μεγαλοουργήσει η Νίσυρος στο γεωργικό τομέα. Με συνεργούς τους νέους συμπατριώτες τους έφεραν καινούργιους τρόπους καλλιέργειας στα χωράφια και χάρισαν καλούς και φιλίτιμους γαμπρούς και νύφες στη νέα τους μικρή πατρίδα.

Θέλω να πιστεύω ότι αυτοί οι πρόσφυγες κέρδισαν εξολοκλήρου την εκτίμηση των ντόπιων και αφομοιώθηκαν μέσα στο σύνολο των γηγενών. Για να φανούν ευγνώμονες στους Νισύριους, οι οποίοι τους δέχθηκαν αδελφικά στο νησί τους, αποφάσισαν και εξολοκλήρου κατασκεύασαν το σύνολο των «κτιστών μνημάτων» στον Άγιο Νικόλαο του Μανδρακίου. Έτσι «προίκισαν» την πρωτεύουσα της Νισύρου με ένα ευπαραουσίαστο κλειστό ιερό καθίδρυμα-νεκροταφείο.

Νομίζω ότι το έργο και η συμβολή των προσφύγων θα έπρεπε να καταγραφεί στη μεγάλη τοπική ιστορική διαδρομή της Νισύρου και να μην ξεχασθεί. Συνεχίζω το σκιαγράφημα τούτο, που θα μπορούσε να έχει μια μαρτυρική σημασία με την ονομαστική αναφορά στα έξι μέλη της οικογένειας του Σταυρή Χαρίτου. Στάθηκαν ακλόνητοι στύλοι δημιουργίας και σκέπασαν τις γειτονιές της Νισύρου με ανθρώπινα γεννήματα!

– Γεώργιος, πήρε γυναίκα του την Καλλιόπη Τουζέλη, κτίσανε τη συζυγική τους εστία στο Μανδράκι και ζήσανε μαζί έως το τέλος!

– Αριστοτέλης, πήρε γυναίκα του τη Μαρία Σταυριανού και κτίσανε την εστία τους στο Μανδράκι με πάρα πολλά παιδιά.

– Νικόλαος, πήρε γυναίκα του τη Θεολογού Βεζύρογλου και έκτισαν μια πολύτεκνη οικογένεια στο Μανδράκι.

– Φλουριώ, πήρε άντρα της τον Γεώργιο Φιλίππου, σιδηρουργό, επισκευαστή γεωργικών εργαλείων.

– Μαριώ, πήρε άντρα τον υπερήλικα φωτογράφο Ιωάννη Παπαϊωάννου και γέννησαν ένα αγόρι, που αποτέλεσε το αποκούμπι της ζωής τους.

– Ελευθερία, πήρε άντρα της τον Ορσάρη Κολή, των οποίων τα παιδιά ξεπέρασαν κάθε προσδοκία!

Έτσι προκύπτει η γενική ωφέλεια του τόπου, από τη συμμετοχή και τη δράση αυτών των αγνών Μικρασιατών, που είχαν ως άξονα της ζωής τους το ανέβασμα της στάθμης του προορισμού τους. Διάλεξαν να υπηρετήσουν τη νέα μικρή τους πατρίδα. Την αγαπημένη μας Νίσυρο.

Δεν θα ξεχάσω και μια άλλη μορφή, που έμεινε στη συνείδησή μου ως μόνιμο εικόνισμα σε ιερούς χώρους. Τη Φωτεινή, νεωκόρος ισόβιος στη Ποταμίτισσα, με μαύρη στολή και αυστηρό μάτι παρακολούθησης για κάθε τι που είχε ευθύνη να διαφυλάξει. Εάν δεν κάνω λάθος ονομαζόταν Μείμαρη.

Όμως θεωρώ απαραίτητη την αναφορά στο όνομα του Γεωργίου Φιλίππου, σύζυγο της Φλουριώς Χαρίτου, που μου χάραξε μια μεγάλη μαχαιριά στη ψυχή μου, όταν ήμουν μαθητής του Δημοτικού, μόλις δέκα ετών. Εκτός από τις αξίνες, τα ινία αρότρων και τα άλλα γεωργικά μηχανήματα που έφτιαχνε στο εργαστήρι του στην Ταύλα του Γιαλού, προσπαθούσε να απογομώσει και αχρησιμοποίητες βόμβες βυθού γεμάτες με υλικό πυρίτιδας! Η ενέργεια αυτή τον σκότωσε! Τον τυλίξανε μισοπεθαμένο σε τσουβάλι και

τον κουβαλήσανε κατευθείαν στο Νεκροταφείο, ενώ εκείνος παρακαλούσε με νοήματα να του κόψουν το λαιμό του! Οι μικροί μαθητές και μαθήτριες το ζήσαμε το τρομακτικό τούτο γεγονός, αφού το σχολείο καθόλου δεν απέχει, αλλά βρίσκεται υπερυψωμένο, πάνω από το Νεκροταφείο και απορροφά κάθε πόνο και κλάμα της ανθρώπινης δυστυχίας!

Ρόδος, Μάιος 2017

Αρχιμανδρίτης Κύριλλος Ρωμάνος

**Ο Ηγούμενος Σπηλιανής Νισύρου
Αρχιμανδρίτης Κύριλλος Ρωμάνος**

Το έτος 1949 μεταφέραμε το λείψανο ενός αγίου ανθρώπου από το σαλόνι του Μοναστηριού της Σπηλιανής προς το Μητροπολιτικό Ναό της Ποταμίτισσας για την εξόδιο ακολουθία του αξιαγάπητου Νισυρολάτρη και φιλόανθρωπου Αρχιμανδρίτη Κυρίλλου Ρωμάνου, Κεφαλλήνος την καταγωγή!

Θυμάμαι ότι στο μισό δρόμο του κατεβήσματος, προσπάθησα να «σηκώσω» μαζί με άλλους τέσσερις νεαρούς το σκήνωμα του πολυσέβαστου Ρωμάνου, με ανέκφραστη συγκίνηση, γιατί τον σεβόμουν ως τον βασικό στυλο έμπνευσης και διατήρησης κάθε θρησκευτικής και εκπαιδευτικής προσπάθειας στη Νίσυρο! Θυμάμαι ακόμα μια αναλλοίωτη ευωδία λιβανιού και σάψυχου στον αέρα! Έτσι ολοκληρώνω αυτές τις θύμησες, που τις θεωρώ πολύτιμο στη ζωή μου δώρο!

Ο άνθρωπος αυτός υπήρξε η μορφή της πνευματικής μας ισορροπίας!

Οι φωτογραφίες ολοκάθαρα «ομιλούν αφ' εαυτών». Ο σοφός γέροντας περιβάλλεται με αγάπη και πλήρη εμπιστοσύνη από πνευματικούς ανθρώπους και τίμιους συνεργάτες, για να διανείμουν βοηθήματα του Συλλόγου «Γνωμαγόρα» της Ν. Υόρκης Αμερικής, όπως δείχνει η συνημμένη φωτογραφία. Απεικονίζονται οι Φωκίων Οικονομίδης, Ιάκωβος Κ. Καραβάκης, Κώστας Σακλαριδής, Αντώνιος Μαυρουδής, Νικόλαος Βογιατζής, ο νέος τότε ιερέας Νικόλαος Χατζόγλου και ο πολυσέβαστος Δημήτριος Ζησιμόπουλος.

Ο ηγούμενος μας (Ηγούμενος Ιεράς Μονής Σπηλιανής από το 1929 έως το 1949), ο Κύριλλος θα καθορίσει και το διδασκαλικό προσωπικό του Δημοτικού μας Σχολείου στο Μανδράκι!

Διανομή βοηθημάτων «Γνωμαγόρα» Αμερικής

Ο ίδιος καθοδηγεί και ο ίδιος διευθύνει την πορεία των γραμμάτων! Νομίζω ότι του χρωστούμε για όλα τα παραπάνω μια προτομή αγάλματος σε εμφανές σημείο των σκαλοπατιών της Σπηλιανής, που θα ορίσει το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο! «Η Νίσυρος ευγνωμονούσα!»

Ρόδος 14-1-2016

Η επιλογή του διδακτικού προσωπικού στο Σχολείο του Μανδρακίου Νισύρου

Το πρώτο ηθικό χρέος μια δημοκρατικής Πολιτείας είναι η Παιδεία, όπως υποστηρίζει και ο ακαδημαϊκός Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος. Όπως γνωρίζουμε στη στενότερη σημασία του όρου παιδεία νοείται η εκπαίδευση.

Βρισκόμαστε λοιπόν στα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης του νησιού μας και ο κόσμος ζητούσε επίμονα να επιλυθεί, ως πρώτο πρόβλημα, η επαναλειτουργία του εξαθέσιου Δημοτικού Σχολείου μας! Τότε προσφέρθηκαν όλοι σχεδόν οι παλιοί μας δάσκαλοι και όλοι ζήτησαν να τεθεί επικεφαλής ο Θεολόγος και Ηγούμενος της Ιεράς Μονής Σπηλιανής αείμνηστος Αρχιμανδρίτης Κύριλλος Ρωμάνος.

Ευτυχώς, για την ιστορία της εκπαίδευσης, βρέθηκε η φωτογραφία της σύνθεσης του πρώτου διδακτικού προσωπικού, την οποία σεβόμαστε απόλυ-

τα και τη θεωρούμε ως κειμήλιο εθνικής σημασίας! Στο μέσο αυτής της ομάδας διακρίνεται ο σεβασμιος λευίτης, έχοντας δεξιά του το δάσκαλο Γεώργιον Χαρτοφύλη, τον Νικόλαο Λυβίτση, τον Γεώργιο Καμπανή και αριστερά του τον δάσκαλο Κώστα Νικολόπουλον, τον Απόστολο Μαστρογιάννη και τον Ξενοφώντα Μαυρουδή. Ακόμα Διακρίνεται ο παιδονόμος του σχολείου Ιάκωβος Καραβάκης και η νηπιαγωγός Ειρήνη Γεωργιάδη.

Τα σχολεία ήταν δημοσυντήρητα! Στη σημερινή εποχή η παιδεία και η εκπαίδευση είναι αναγκαία περισσότερο από ποτέ! Αλλά εδώ θα διακόψουμε το ιστόρημα, που διασφάλισε την τότε εκπαιδευτική μας συνοχή!

Ας θυμηθούμε όμως τον εθνικό μας ποιητή Κωστή Παλαμά:

«Σμίλεψε πάλι, δάσκαλε, ψυχές!

Κι ότi σ' απόμεινε ακόμη στη ζωή σου,

Μην τ' αρνηθείς! Θυσίασέ το ως τη στερνή πνοή σου!»

Ρόδος 20-3-2017

Της τρισηλίου εκπαίδευσης αγαπημένοι Νισύριοι

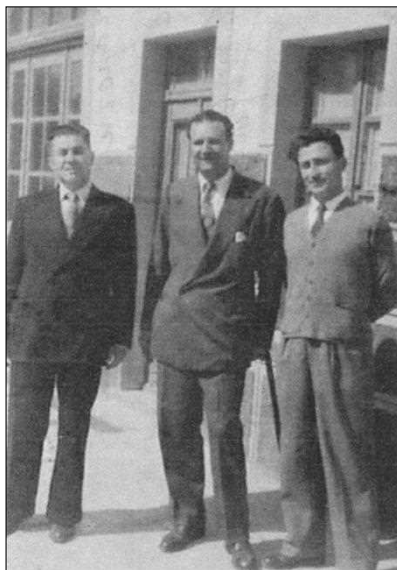
Η φωτογραφία ανήκει στη γενική εκτίμηση που στεφάνωσε τα κεφάλια καταξιωμένων παιδαγωγών πάνω στο νησί της Νισύρου.

Άνθρωποι μεγαλόκαρδοι στη δύσκολη, μετά τη λήξη του πολέμου περίοδο!

Γνωστότατοι για το πατριωτικό τους φρόνημα και για τη μεγάλη τους αγάπη προς τη Νισυριακή νεότητα. Σταμάτιος Κουρζής Διευθυντής του εξαθέσιου Δημοτικού Σχολείου Μανδρακίου, Μάκης Κατσιματίδης καθηγητής φιλολογίας στο Ημιγυμνάσιο και Ξενοφών Καλογερόπουλος καθηγητής γυμναστικής και σωματικής άσκησης. Η Παννισυριακή κουλτούρα σεργιανίζει με ακριβό σέβας σε αυτούς τους παλιούς εκπαιδευτικούς, που λάμπουν ως αστέρες του στερεώματος.

Με τέτοια στελέχη ηθικού αναστήματος μεγαλούργησε η Νίσυρος.

Ο Θεός να προστατεύει τις ψυχές τους στους αιώνες.

Ρόδος 10-1-2018

Γεώργιος Νικήτα Καμπανής

Κατά το έτος 1945, όπου επαναλειτούργησαν τα Ελληνικά Σχολεία και στη Νίσυρο, βρεθήκαμε μαθητές σχεδόν συνομήλικοι και φίλοι στην Πέμπτη Δημοτικού. Είχαμε την τύχη να έχουμε δασκάλους με ζέουσα συνείδηση στα θέματα της εκπαίδευσης!

Μεταξύ αυτών ήταν και ο Γεώργιος Ν. Καμπανής, συγγενής από το σόι της μητέρας μου. Τότε συντηρούσε αξιοκρατικά το αριστερό αναλόγιο της Ποταμίτισσας. Θυμούμαι την όρεξη που επέδειξε για να μας μάθει κατά τρόπο άριστον τη Δοξολογία του «Σακελλαρίδη» και την ψάλλαμε σε κάθε επίσημη Εορτή στον Γ' ήχο και το εκκλησίασμα ευφραίνονταν πνευματικά!

Για προσωπικούς λόγους πήρε μετάθεση σε Δημοτικό Σχολείο της Ρόδου και εγκαταστάθηκε οικογενειακώς εκεί. Στον Καθεδρικό Ναό του Ευαγγελισμού κατέλαβε μια ξεχωριστή θέση. Ο αιίδιμος Μητροπολίτης Σπυριδών του πρότεινε να ιερωθεί διατηρώντας και το επάγγελμα του δασκάλου. Έτσι ανήμερα της Αγίας Ειρήνης -5 Μαΐου- χειροτονήθηκε λειτουργός από τα χέρια του Μητροπολίτη Ρόδου και τοποθετήθηκε μάλιστα ως εφημέριος στον ιστορικό Μητροπολιτικό Ναό της Ρόδου «Εισόδια της Θεοτόκου». Η θητεία αυτή υπήρξε λαμπρή και αποδοτική! Όμως ο Εγκέλαδος είχε διαφο-

ρετική γνώμη, γιατί ταρακούνησε με σεισμό μεγάλης κλίμακας τη Ρόδο και καταστράφηκαν αρκετά σπίτια της πόλεως και έγιναν ζημιές και κατέπεσε το κωδωνοστάσι της Εκκλησίας, δόμησης του 1843! Έτσι οι απαραίτητες θείες λειτουργίες γινόντουσαν σε παρακείμενο γήπεδο, με όσα προβλήματα συνεπάγεται μια τέτοια μεταφορά με τα αναγκαία ιερά σκεύη, στασίδια κ.α. Στα παραπάνω δύσκολα καθήκοντα ανταποκρίθηκε ο συμπατριώτης μας λευίτης.

Την όλη προσωπικότητα του πληροφορήθηκε και ο Αρχιεπίσκοπος Αμερικής μακαριστός Αθηναγόρας, ο οποίος τον κάλεσε να διακονήσει στην Ουάσιγκτον. Για κάμποσα χρόνια ανέλωσε τις πνευματικές και τις σωματικές του δυνάμεις στην πρωτεύουσα των Η.Π.Α. έχοντας πάντα στο μυαλό του την πατρίδα την οποία επισκεπτόταν κατά διαστήματα βλέποντας τους καλούς φίλους και συνεργάτες. Τα φιλόξενα τούτα ταξίδια τα επιχειρούσε συχνότερα και στην συναναστροφή μαζί του εξερευνούσαμε την εξωτερική του εμφάνιση που επιβάλλεται σε Ορθόδοξους ιερείς του Εξωτερικού. Σκεπτόμενος τη οριστική επιστροφή του επεχείρησε ακόμα ένα ταξίδι, αλλά όταν το σιδερένιο πουλί αγνάντευε την Αιώνια Πόλη της Ρώμης, πέταξε τότε και ανέβηκε στο υπερέραν και η ψυχή του δασκάλου, ψάλτη, παπά Γεωργίου Νικήτα Καμπανή. Το σελτό του λείψανο αναπαύεται σε κάποιο νεκροταφείο της Ρώμης!

Δεν έχω τη μεγάλη ικανότητα για να κάνω αξιολόγηση μιας τέτοιας φυσιογνωμίας, όπως αυτή του σεβαστού μου διδασκάλου! Ο Παπακαμπανής είναι μέσα μου, στο αίμα μου, δροσερό ποτάμι που δυναμώνει τα κυρτωμένα κλαδιά του νου μου, μαζί με εκείνα της ψυχής μου!

Μακάρι να μπορούσα να συμμετάσχω στη μικρή συντροφιά φίλων που επιθυμούν την μεταφορά του σελτού του λειψάνου στην πατρίδα! Μακάρι! «Μακάριοι οι καθαροί τη καρδιά»!

Νίσυρος 12-8-2017

Καλογήρου Περικλής. Ένας Νίσυριος επιστήμονας με κύρος

Ο Περικλής Καλογήρου του Γεωργίου είναι από τους πρώτους γιατρούς που ανέδειξε η Νίσυρος! Ύστερα από σπουδές στην Αθήνα και στο εξωτερικό κατόρθωσε να ανέβει τα επιστημονικά σκαλοπάτια και να καθιερωθεί ως ένας πρωτοπόρος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών στην έδρα της Παθολογίας και της Διαιτολογίας! Το Ιατρικό του Κέντρο βρισκόταν στην οδό Ηλείου στην Αθήνα, όπου δεχόταν πλήθος ασθενών. Τους συμπατριώτες του δεχόταν εντελώς δωρεάν! Κατά καιρούς προέδρευε Ειδικών Επιτροπών σοβαρών υγειονομικών θεμάτων και αποτελούσε τον επίσημο σύμβουλο του εκάστοτε Υπουργού Υγείας.

Οσάκις επισκεπτόταν την αγαπημένη του Νίσυρο συνήθισε να ασκείται

στο κυνήγι πέρδικας και να διανυκτερεύει στο «Νύμφιος» παλαιό συγκρότημα πατρογονικής του περιουσίας. Είχε αποκτήσει δυο παιδιά, τον Γιώργο και την Ασπασία.

Πολύ στενές οικογενειακές ρίζες είχε με τον ένδοξο νεομάρτυρα Άγιον Νικήτα τον Νίσυριο, του οποίου πίστευε την θαυματουργό δύναμη και τον θεωρούσε πρόσβη ακοίμητο και προστάτη!

Έληξε με άκρα ταπεινοφροσύνη τη λαμπρή επαγγελματική του σταδιοδρομία, μένοντας πιστός στην αγάπη του προς τον συνάνθρωπο και τη Νίσυρο.

Ρόδος 30-1-2018

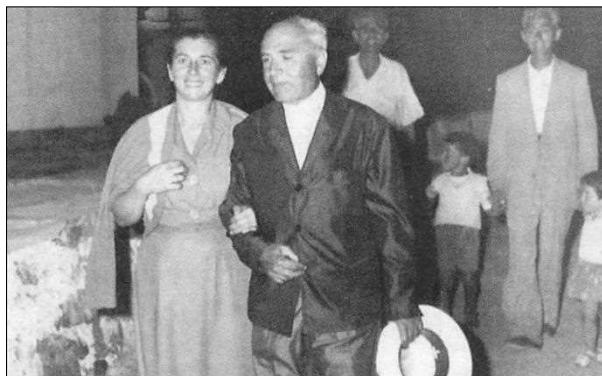
Ο ιερομόναχος Κύριλλος Σαλουκάκης

Έχει εξακριβωθεί ότι ο ιερομόναχος και αγιογράφος Κύριλλος Σαλουκάκης γεννήθηκε στην Αντιμάχεια της Κω. Ενήλικας αναχώρησε για το Άγιον Όρος. Οικογενειακές ρίζες είχε με την οικογένεια Κουμέντου, από την Καρδάμαινα της Κω. Μετά την επιστροφή από το Άγιο Όρος υπηρέτησε ως ιδιάτης κληρικός στο μικρό και παραθαλάσσιο εκκλησάκι της Βουβαλίνας στην Κάλυμνο στη συνοικία του Αγίου Στεφάνου. Αρχιμανδρίτης έγινε από τον αείμνηστο Μητροπολίτη Ρόδου Απόστολο Τρύφωνος, στη Ρόδο.

Σε περίοδο προπολεμική υπηρέτησε και στη Νίσυρο, ενώ συγχρόνως ασχολήθηκε και με την αγιογραφία. Αρκετές εικόνες του υπάρχουν σήμερα, όπως εκείνη στο εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής και αλλαχού. Έχει ζωγραφίσει ένα μεγάλο μέρος της Ποταμίτισσας. Το εργαστήριο του το διατηρούσε πολύ κοντά στο Μητροπολιτικό Ναό της Ποταμίτισσας στο Μανδράκι. Ήταν αυστηρός και ηθικός ως κληρικός και ως καλλιτέχνης. Η ευχή του μαζί μας!

Ρόδος 22-5-2018

Ο Γεώργιος Σακλαρίδης και οι αγιογραφίες του

Ο συμπατριώτης μας Γιώργος Σακλαρίδης υπήρξε απόφοιτος της Γερμανικής Σχολής Ζωγραφικής και Αγιογραφίας, ασχολήθηκε αποκλειστικά με μεγάλη αφοσίωση στο αντικείμενο των σπουδών του. Υπήρξε ένα μυαλό πολυδιάστατης ομορφιάς και μεγάλης αξίας! Ένας μεταρρυθμιστής της θρησκευτικής δομής της τέχνης! Δεν δίστασε να θέσει πινελιές αναγεννησιακού ρυθμού σε όποιο τόπο κλήθηκε να αγιογραφήσει! Δεν τον ήθελε ποτέ η κοκκαλιάρικη εικόνα μέσα στου Ναούς!

Αυτό το βλέπει κανείς στην εκκλησία του Αγίου Νικήτα στη Νίσυρο. Εκεί μάς ευχήθηκε με μια εικόνα της Αγίας Αικατερίνης ψηλά και απάνω από το τέμπλο λέγοντάς μας, «Εσύ Γιώργος και Αικατερίνη, εγώ Γιώργος και Αικατερίνη», εννοώντας βέβαια τις συζύγους μας!

Στο Νεοχώρι της Ρόδου, όπου θησαυρίζεται λείψανο του Κωνσταντίνου του Υδραίου και τελείται μεγάλη Πανήγυρη στις 14 Νοεμβρίου, βλέπουμε και εδώ το τεχνικό μεγαλείο των εικόνων σε στυλ Αναγεννήσεως. Το ίδιο συμβαίνει και στο Τάρπον Σπρίγκξ της Αμερικής, στη μεγάλη εκκλησία του Αγίου Νικολάου! Εκεί ως γνωστό πλειοψηφούν Καλύμνιοι και Δωδεκανήσιοι μετανάστες!

Θέλω να υπενθυμίσω ότι ο καλλιτέχνης Αγιογράφος αείμνηστος Γεώργιος Σακλαρίδης, έχει κατασκευάσει τη μεγάλη εικόνα του Αγίου Νικήτα, που μόνιμα στολίζει τον Μητροπολιτικό Ναό της Ρόδου, που τη δώρισε στην «Πορφυρίδα», επί Προεδρίας μου. Εκεί τελείται κάθε χρόνο η Πανήγυρις της μνήμης του Αγίου μας.

Αυτή είναι η καλλιτεχνική παρουσία του παθιασμένου λάτρη της Νισύρου ενός εξαιρετικού καλλιτέχνη, απλού ανθρώπου, που τραγούδησε με την τέχνη του τη γενέτειρα όλων υμών των Νισυρίων, τη μάγισσα της ψυχής και του νου μας!

Στη φωτογραφία είναι ο Γιώργος Σακλαρίδης με την αδελφή του Μαρία

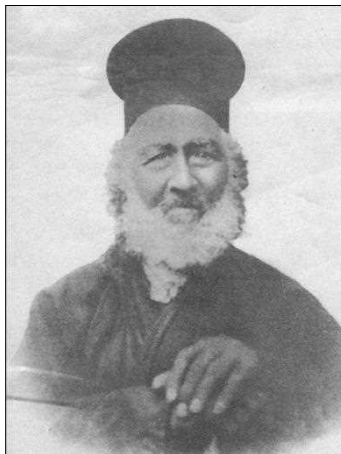
Ρόδος 16-2-2010

Ιερέυς Κωνσταντίνος Ορφανός

Ένας απλός και χωρίς πονηριά γηγενής Νισύριος, ο Κωνσταντίνος Ορφανός πίστευε στο Θεό με μεράκι για να ιερωθεί μόλις έρθει στην κατάλληλη ηλικία. Αυτή του η πίστη τον οδήγησε στον Θεό για να γευθεί τη χαρά της ιεροσύνης.

Προκειμένου να επανιδρυσθούν οι πέντε ενορίες του Μανδρακίου Νισύρου, επελέγη εξ ανάγκης ο άσημος και όχι ιδιαίτερας μορφώσεως κατά κόσμο Κωνσταντίνος Ορφανός, ο οποίος ήταν γεννημένος και μεγαλωμένος μέσα στα ζωοδόχα χωράφια του νησιού. Στο Μανδράκι λειτουργούσαν κανονικά οι εξής Ναοί: Παναγία Σπηλιανή, Παναγία Ποταμίτισσα, Άγιος Ιωάννης Ηλικιωμένης, Άγιος Θεολόγος και Καθολική στο μέσο του Λαγκαδιού.

Ο Κωνσταντίνος Ορφανός ήταν απλός, νοικοκύρης γεωργός με καθαρή ψυχή και διδαχή ορθόδοξον. Είχε σύντροφο μια θεοσεβούμενη Νισυριά χωρίς κανένα παιδί. Έτσι υιοθέτησαν ένα αγόρι. Το παιδί αυτό αυτοπροσδιορίστηκε ως ο «Γιώργος του παπά». Τον Νισύριο Παπακωνσταντή Ορφανό τον θυμούμαι πριν 80 χρόνια καθότι μας χώριζε μια μεσοτοιχία στη γειτονιά του Λαπαρδά στη Νίσυρο. Οι «λευίτες» ιερείς ήταν άμισθοι και είχαν μόνο «τα τυχερά» και ότι «έπιανε ο δίσκος» της Εκκλησίας, ενώ ο οικείος Επίτροπος εκλιπαρούσε με φωνή σιγανή «για τον αγώνα του ιερέως». Ευχέτης προς τον Θεό ας είναι κάθε Νισύριος εκ μέρους του καλοκάγαθου και απλού ιερέως μας!

Ρόδος 1-2-2010

Γιάννης Μιχαήλ Χαρίτος

Στο υπογάστριο της συνείδησης του, ο Νισύριος καλλιτέχνης Γιάννης Μ. Χαρίτος, διαφύλαττε από μικρή ηλικία μια προίκα έμφυτης μουσικότητας, που πάσχιζε να αναδείξει χωρίς κάποια βοήθεια από ειδικό καθηγητή. Ευτυχώς στο νησί μας βρέθηκε ο Αμερικανοφερμένος μουσικός Μιχάλης Τσοπανάκης, από τον οποίο πήρε τα πρώτα σωστά μαθήματα στο βιολί, σαν παθιασμένος λάτρης του είδους!

Προσκολλήθηκε κοντά του, τον αναγνώρισε ως μουσικοδιδάσκαλο και καλό πατριώτη! Ο μαθητής φανέρωνε τη μουσικομανία που είχε και δόθηκε

ολοκληρωτικά και καθημερινά σε αυτή του την κλίση!

Πολλές φορές τον άφηνε να παίζει σε γάμους κι έτσι γνωρίστηκε με το φιλοχορευτικό κοινό του νησιού, που θαύμαζε τις δοξαριές του!

Η μετακόμιση της πατρικής οικογένειας στη Ρόδο, τον ανάγκασε να ακολουθήσει άλλο επαγγελματικό προσανατολισμό στο λογιστήριο μεγάλης ξενοδοχειακής εταιρείας. Δυστυχώς το φιλόμουσο και φιλοχορευτικό κοινό έχασε έναν καλλιτέχνη, που άφησε στην άκρη τον καλό του φίλο το βιολί! Ποιός γνωρίζει που υπάρχει σήμερα!

Ρόδος 1-2-2016

Νεανική μαστοράντζα στη Νίσυρο

Βρισκόμαστε στην «καρδιά» του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, με κλειστές τις προσδοκίες για τους εφήβους του νησιού μας να καταρτισθούν τεχνολογικά έξω από τη Νίσυρο (1943).

Έτσι αναγκάστηκαν να παρακαλούν και να ικετεύουν τους «μαστόρους» για να μάθουν στα μαγαζιά τους τις τέχνες που είχαν μάθει και εκείνοι, από τους παλιούς συμπατριώτες.

Μετά το Ιταλικό Δημοτικό τα παιδιά έπρεπε να δουλέψουν στα χωράφια τους ή να γίνουν μαθητευόμενοι σε κάποιο συγγενικό τους εργαστήριο.

Σε τούτη τη φωτογραφία διακρίνουμε τον Τάκη Α. Χαρίτο, τον Νίκο Γ. Μαυρουδή μαθητευόμενο στο εργαστήριο του χρυσοχόου πατέρα του κάτω στο Πηαούλι και τον Μιλτιάδη Λογοθέτη στο επιπλοποιείο του Γιάννη Εμμανουηλίδη και άλλους τρεις, δύο Γιωργάκηδες και ένα άγνωστο μας. Αυτή η νεανική Νισύρικη μαστοράντζα κράτησε με κόπο και πείσμα τα δεινά του πολέμου μέχρι που έφεξε το «φωτερό σκοτάδι» της απελευθέρωσης του τόπου μας!

Αμέσως τότε λειτούργησε το Σχολείο μας με επτά δασκάλους και Διευθυντή τον αείμνηστο Ηγούμενο της Σπηλιανής Αρχιμανδρίτη Κύριλλο Ρωμάνο!

Πόση ιστορία μαντατεύουν αυτές οι φωτογραφίες! Είναι αδιάψευστα πιστοποιητικά της ζωής όλων μας! Ας τις διαφυλάξουμε για τα παιδιά μας, τα εγγόνια μας και τα δισέγγονα μας!

Ρόδος 26-3-2016

Επταπύργιο δυναμικό νέων στη Νίσυρο (25-3-1941)

Αποφασισμένοι να παραμείνουν ακέραιοι και ανόθευτοι και αγνοί χαρακτήρες οι νεολαίοι του νησιού μας κι ας περνούσε από δίπλα τους η «αντάρα» του πολέμου! Η ψυχραιμία των μεγάλων αυτών Νισυρόπουλων θα έδινε θάρρος και θα έδιωχνε κάθε φόβο από τις ψυχές του λοιπού λαού για να σταθεί όρθιος στα δεινά που ερχόντουσαν, μια και ο τόπος τους βρισκόταν Ιταλοκρατούμενος. Φωτογράφησαν το σφριγηλό και γεμάτο ζωντανία ανάστημα τους και υψώσανε σταθερό το κοντάρι της Ελληνικής τους σημαίας στο ποιο όμορο μέρος της καρδιάς τους!

Ο Τοτός Κούσης, ο Φραζής Θεοδώρου, ο Γιάννης Σακλαριδής, ο Γιάννης Αγιακάτσικας, ο Ηλίας Φούγιαξης, ο Γιάννης Κωρωναίος, ο Νικήτας Χιώτης!

Είναι το κάδρο που συμβολίζει την καρτεριά του νησιού μας! Ένας και μοναδικός δεσμός, το Επταπύργιο δυναμικό νέων στη Νίσυρο!

Ας πλέξουμε για αυτούς στεφάνι τιμής και να θυμόμαστε τα παλληκάρια μας με τη σεμνότητα τους και την ευψυχία τους!

Υ.Γ. Δυστυχώς η σκληρή πραγματικότητα μας θυμίζει ότι κανένας δεν υπάρχει πια στη ζωή από εκείνο το Επταπύργιο τα χρυσής Νεολαίας του νησιού μας!

Ρόδος 12-4-2017

Η πηγή του Σιλωάμ (Βαγγελίστρα) στη Νίσυρο

Στην πηγή του Σιλωάμ (Βαγγελίστρα) προσέφυγαν κατάκοποι τέσσερις συμπατριώτες μας το μεταμεσημβρινό εκείνο διάστημα της 15 Μαΐου 1949. Η πεζοπορία τους ταλαιπώρησε στα ορεινά του Προφήτη Ηλία στο υψηλό βουνό του Διαβάτη της Νισύρου. Πρόκειται για τους γνωστούς και φίλους μας Νισύριους τον Νικόλαο Καλογήρου, τον έμπειρο και σοφό Αριστομένη Βρούζο, τον Αμερικανοφερμένο και πρώτο σύζυγο της Μαρίας Μιλ. Κοντοβερού, Κώστα Γ. Γενά και τον αιδεσιμότατο ιερέα Νικόλαο Χατζόγλου.

Από ό,τι πληροφορήθηκα είχαν συναποφασίσει να ανεβούν αποστολικάς το πανύψηλο και άγριο βουνό για να προφτάσουν την ανατολή του Ηλίου και να θαυμάσουν τα θεία μεγαλεία του θεού και την εμορφιά της νισυρικής φύσης. Η θεία πρόνοια πρόσταξε στην επιστροφή τους μια έ-

κτακτη θεραπειάδα με αποκλειστικό ρόλο να σύρει νερό με το καπρόατσι και να τους το προσφέρει. Είναι η Άννα Παπαφασουλαρίδη, κόρη του αείμνηστου ιερέως Παπαποστόλη Φασουλαρίδη.

Αυτομάτως κτυπά ο κώδων της συνειδήσεως μας, καθώς διαβάζουμε σε ώρα Εσπερινού. «Ευλόγει ψυχή μου τον Κύριον και πάντα τα εντός μου το όνομα το Άγιον Αυτού. Οικτίρμων και ελεήμων ο Κύριος!»

Ρόδος, Απρίλης 2016

Πανήγυρις Αγίου Νικήτα Νισυρίου - 21 Ιουνίου 1951

Σπάνια και ενδιαφέρουσα η φωτογραφία με αφορμή τη λιτάνευση της αγίας εικόνας του νεομάρτυρα Αγίου Νικήτα του Νισυρίου κατά το έτος 1951.

Το ιερατικό προσωπικό απαριτίζεται ονομαστικά: Δημήτριος Μαστρογιάννης ιεροψάλτης και στη συνέχεια ιερεύς στη Ρόδο, Ανδρέας Μούρας ιερεύς, Ιωάννης Σκανδάλιος ιερεύς, Εμμανουήλ Διακαντώνης ιερεύς, αρχιμανδρίτης Αλέξανδρος Γεωργιάδης, Μιχαήλ Σακελλαρίδης ιερεύς, Νικόλαος Χατζόγλου ιερεύς.....

*«Της Νισύρου τον γόνον και της Χίου το Καύχημα,
τον φρουρόν Αιγαίου πελάγους,
Νικήταν τον ένδοξον υμνήσωμεν συμφώνως οι πιστοί,
βοώντες προς αυτόν ειλικρινώς...»*

Ρόδος 2015

Μια «παράξενη» ιστορία... χωρίς αξιολόγηση!

Κρίσιμος χώρος είναι το νησί Νίσυρος και χρόνος, εκείνος προ της διεξαγωγής του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Στις διπλωματικές κρυφές σελίδες μεταξύ των διαφόρων κρατών, είναι διπλωμένη αυτή η αινιγματική πράγματι ιστοριούλα, που φαντάζει σαν παραμύθι, που θα έπρεπε να αναφερθεί, ύστερα από τόσα χρόνια. Πολλά αμφισβητούνται, γιατί εδώ συμπλέκονται ολόκληρα κράτη, μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σήμερα, αλλά που στο χθες ήταν στη δύνη συγκρούσεων που ταλάνιζαν τη γηραιά Ήπειρο!

Έτσι στο μικρό νησάκι της Νισύρου, ήρθε κάποια μέρα ένας ψηλός Άγγλος και δήλωσε την ταυτότητα του στις Ιταλικές Αρχές, που διοικούσαν το νησί. Το όνομα αυτού Μάρτιν! Ποιος ο σκοπός αυτής της παρουσίας του και από ποια μυστική Υπηρεσία της Αγγλίας έπαιρνε οδηγίες; Ήταν αξιωματικός; Άγνωστο...

Είχε, ανακοινώσει, διάφορες οικονομικές, επιχειρηματικές δραστηριότητες. Είχε στόχο την εκμετάλλευση του θειοχώματος, έλεγαν κάποιοι. Στην αγροτική και παραθαλάσσια περιοχή του Άργους είχε οικοδομήσει ένα ασυ-

νήθιστο κτίσμα με πολλά δωμάτια. Το συγκρότημα τούτο αγνάντευε το πέλαγος της Αστυπάλαιας και άλλων μικρών νησιών. Αλλά και στο μύλο, πάνω από το λιμάνι, στο Μανδράκι, είχε θεμελιώσει αντίστοιχο κτίσμα!

Ο Μάρτιν ζήτησε ακόμα να υιοθετήσει και να σπουδάσει κάποιον έξυπνο Νισυρόπουλο, για δικούς του λόγους! Μια πολύτεκνη καλή οικογένεια δέχτηκε την πρόταση και διαπραγματεύτηκε μαζί του!

Στην Αγγλία έζησε και σπούδασε ο υιοθετηθείς συμπατριώτης μας Μιχαήλ Παναγιώτου Γιαννάκης - Μάρτιν.

Μετά το τέλος του πολέμου εκείνου και την ενσωμάτωση με τη μητέρα Πατρίδα, επανέκαμψε στη Νίσυρο ο νέος πια συμπατριώτης μας κ. Μάρτιν, προσδοκώντας να συναντήσει τον «θετό» γιό του. Είναι τώρα ασπρομάλλης, αλλά με το ίδιο παλιό σχήμα του μύστακα του!

Μια τελευταία φωτογραφία απεικονίζει τον Άγγλο φίλο μας, το γελαστό θετό γιό του και άλλους φίλους, τον Γιάννη Γιαννάκη, τον Γιάννη Καλαπαλίκη και τον Γιώργη του Σφακιανού...

Είναι μια μικρή ιστοριούλα χωρίς τέλος και καμία αξιολόγηση...

Ρόδος 14-2-2014

Βασίλης Πατρίκης και Κώστας Καρπαθάκης - Κουλιανός.

Οι αναμορφωτές του «Σταυρού» στο Άργος!

Δυο συμπατριώτες Νισύριοι ξέφυγαν ιδιοσυγκρασιακά από την καθημερινότητα και ανέλαβαν το ηθικό χρέος της αναμόρφωσης του παλιού Μοναστηριακού χώρου του «Σταυρού» στο Άργος της Νισύρου!

Συμβαίνει μάλιστα να είναι παντζανάκη-

δες, αφού πήραν νύφες από της ίδιας ρίζας του σογιού Νικολάου Πολίτη. Ο Βασίλης Πατρίκης την αείμνηστη Πόπη και ο Κώστας Καρπαθάκης-Κουλιανός τη Μαρία. Ο συνδυασμός της εργατικότητας μαζί με τη θέληση, ώστε να φανούν χρήσιμοι στο ξωμονάστηρο του ιστορικού Άργους, έφερε το αποτέλεσμα μιας αναμόρφωσης με την καθημερινή και προσεκτική ανάληψη της ευθύνης που καλοπροαίρετα προγραμματίσαν. Έτσι βλέπει καθείς σήμερα

κτισμένη μια μεγάλη σάλα προικισμένη με τα απαραίτητα έπιπλα, όπου χωρούν τριακόσια άτομα για να απολαύσουν τα καλομαγειρεμένα νησιώσια ρεβίθια κατά το βραδινό δείπνο, με την επιμέλεια και φροντίδα ντόπιων μαγειρών.

Μέσα και στην άκρια της μεγάλης τούτης σάλας βρίσκεται και η καθαυτό κουζίνα με τα καζάνια και τα σχετικά εργαλεία, που για αυτά έχουν λόγο οι εθελόντριες Νισυριές. Ακόμα κτίσανε μεγάλη βεράντα προς την πλευρά του απέραντου Άργους με φόντο τα χαλάσματα της Αγίας Ειρήνης και το μελέμι της θάλασσας!

Η μικρή παλιά καμπάνα σκορπά το μπρούτζινο ήχο της για το Ηφαίστειο και τις κοιλάδες του Ραμού και του Λακιού και οι δυο αναμορφωτές πασχίζουν να τσιμεντωθεί ο δρόμος προς την πεδιάδα του Ραμού για να ανεβαίνουν και να κατεβαίνουν σίγουρα και άφοβα οι προσκυνητές και οι τουρίστες.

Αυτό το χρήσιμο και σπουδαίο έργο θα παραμείνει αθάνατο και θα το σεβαστούν γενεές Νισυριών, για το οποίο εκτενώς έγραψε ο νισυρολάτρης, δάσκαλος, αδελφός μου, αείμνηστος Νικήτας.

Ας μείνει η θύμησης και των τριών φίλων εις τους αιώνας!

Ρόδος 15 Μάρτη 2016

Οικογενειακό φωτόδεντρο. Αναφορά στην προγονική οικογένεια του συμπατριώτη Ντίνου Α. Ράλη.

Έχω ανοίξει με σεβασμό μεγάλο τα φωτογραφικά κείμενα με τις μορφές των συγγενών και σεβάσιμων προγόνων του Νισυρολάτρη και εξαιρετικού μου φίλου Ντίνου Α. Ράλη!

Προβάλλω τον εκ μητρός παππού του Κώστα μαζί με τον υιόν Εμμανουήλ, ενώ συνεχίζω την προβολή των δυο γιαγιάδων του και των δυο θείων του, Άννας και Μαρίας Καμπανή, αλλά και της έτερης γιαγιάς του της Θερεούλλενας και του παππού Κουλιανίδη.

Ψυχές ολοκάθαρες, κατά την «εν τω κόσμω διαμονήν των». Βλέπω στα μάτια τους την καλοσύνη μαζί και το Νισυριακό προτέρημα της προόδου. Τα καλά μικρά παιδιά το δείχνουν με τις γεμάτες σχολικές τσάντες τους. Ιδού η ευ-

καιρία για να σχηματίσει κανείς το οικογενειακό δέντρο καταγωγής του!

Στέκομαι και παρατηρώ με αρκετή συμπάθεια τα πεπραγμένα των μεγάλων οικογενειών και ιδιαίτερα το λαμπρό τούτο σόι που ξεχωρίζει σε Παννισυριακό επίπεδο.

Περατώνοντας την αναφορά μου συγχαίρω τα υπόλοιπα οικογενειακά στελέχη, με τα οποία συναντιόμαστε κάθε καλοκαίρι στο νησί μας, την αγαπημένη μας Νίσυρο.

Ρόδος 16 Μαρτίου 2016

Η Οικογενειακή κατάσταση του Γιάννη Κ. Σφακιανού και της Άννας Κ. Κοντοβερού

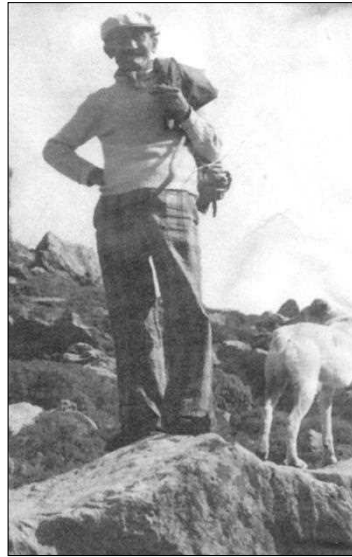
Παλληκάρια σαν το Γιάννη Σφακιανό είναι πιθανό να βγάλει η Νίσυρος κάθε εκατό χρόνια! Έκανε δεκαπέντε παιδιά, μαζί με την Άννα Κοντοβερού, που υπήρξε ο «τραγουδισμένος έρωτας της ζωής του» και σφοδρής αγάπης και επιθυμίας και των δυο!

Ανέβαινε στα όρη και τα βουνά μα από πίσω του βρισκόταν η σκιά της αγαπημένης του Άννας.

Και όπως λέει ο λαός μας «Την αγαπώ μην τη θωράς με τα δικά σου μάτια, με τα δικά μου να τη δεις για να γενείς κομμάτια». Το αγέρι των λόφων και το κουδούνισμα των κατσικιών αναπτέρωναν το κορμί και τη ψυχή του τσοπάνου και σαν έφτανε κοντά στο χωριό είχε έτοιμο το «καλαμένιο σουβιάλι», ώστε να μάθει τον ερχομό του η έμπιστη του μυαλού του και της καρ-

διάς του. Ευτυχώς που δεν έπιασαν τα «λογικά» εμπόδια των γονιών. Αφού αγαπιούνται τα νέα παιδιά, όλα θα πάνε μια χαρά! Και πάλι θα ακουστεί ο πεπειραμένος λαός μας ... «Ευχή γονιού σου έπαρε και στα βουνά ανέβα». Και έτσι και έγινε με την οικογενειακή αγάπη και τη σκληρή και τίμια δουλειά η οικογένεια Γιάννη Σφακιανού και Άννας Κοντοβερού αυξήθηκε και πλήθυνε. Με χαρές και λύπες, με δυσκολίες, αλλά πάντα αγαπημένοι.

Η Οικογενειακή μερίδα της οικογένειας στο Μανδράκι γράφει Σφακιανός Ιωάννης χρονολογία γεννήσεως 1925 και Κοντοβερού Άννα χρονολογία γεννήσεως 1930, και ακολουθούν τα τέκνα:

1. Κωνσταντίνος, έτος γεννήσεως 1947
2. Γεώργιος, έτος γεννήσεως 1948
3. Καλλιόπη, έτος γεννήσεως 1950
4. Νικόλαος-Οδυσσέας, έτος γεννήσεως 1951
5. Παύλος, έτος γεννήσεως 1953
6. Εμμανουήλ, έτος γεννήσεως 1954
7. Αναστάσιος, έτος γεννήσεως 1956
8. Δημήτριος, έτος γεννήσεως 1957
9. Αχιλλεύς, έτος γεννήσεως 1958
10. Αλέξανδρος, έτος γεννήσεως 1960
11. Παναγιώτης, έτος γεννήσεως 1961
12. Σταύρος, έτος γεννήσεως 1962
13. Μαρία, έτος γεννήσεως 1963
14. Χρήστος, έτος γεννήσεως 1965
15. Αικατερίνη, έτος γεννήσεως 1967

Αυτή η ξεχωριστή μεγάλη οικογένεια έδωσε μια δική της πνοή στη Νίσυρο, είτε έμειναν εκεί τα παιδιά, είτε ξενιτεύτηκαν για μια καλύτερη ζωή! Πρόσφεραν και προσφέρουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου μας και τους καμαρώνω κάθε καλοκαίρι όταν τους συναντώ.

Θα δανειστώ τη γνώμη του φίλου δημοσιογράφου και ραδιοφωνικού παραγωγού στο «Notos News 97,8» Κώστα Σαμιωτάκη, που υποστηρίζει ότι «Οι παραδόσεις ενός λαού, οι χοροί μας, η ελιά, το αμπέλι, ο ήλιος μας και προπαντός τα παιδιά μας, όλα μαζί συγκροτούν το λαμπρό παραδοσιακό πολιτισμό».

Ρόδος 20-2-2016

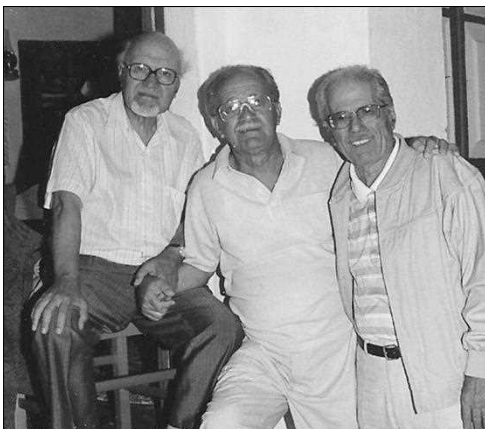
Το σπίτι που γεννήθηκα!

Μεταξύ των παραδοσιακών πλατειών του Τρούλλου και του Λαπαρδά στο Μανδράκι της Νισύρου είναι κτισμένα είκοσι σπίτια, που χαριεντίζονται με το φρούριο απέναντι των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννου της Ρόδου. Εκεί βρίσκεται το σπίτι που γεννήθηκα! Εκείνο το Σαββάτο 16 Οκτωβρίου 1930 ήταν φορτωμένο με σύννεφα, πράγμα που προδίκαιζε ότι έρχεται καταιγίδα, ραγδαία βροχή και δυνατός άνεμος. Κατά την παραπάνω ημερομηνία ακούστηκαν φωνές βοήθειας από τη μάνα μου Μαριγώ, που βρισκόταν σε «κατάβαρη» εγκυμοσύνη. Κοντά της βρέθηκε η Μάμμη μου η Καλή Καμπανή σαστισμένη από τη φωνή της κόρης της, που θα γεννούσε για πρώτη φορά στο σπίτι και χωρίς μαία και χωρίς γιατρό, όπως όλες οι Νισυριές της εποχής εκείνης! Τυχαία περνούσε τις στιγμές εκείνες ο ανειδίκευτος ιατρός, ο αείμνηστος Μανώλης Σακλαρίδης και ανέβηκε προς την επίτοκο για συμπαράσταση. Ζήτησε αμέσως ζεστό νερό και ρούχα για το βρέφος. Με δυο μεγάλους πόνους και «αγάντα Μαριγώ» ήρθε στον κόσμο ένας μικρός, ο Γιώργος. Άρχισε αμέσως το γλυκό κλάμα...

Στο ίδιο τούτο διώροφο σπίτι γεννήθηκαν και τα άλλα δυο αδέρφια μου, ο Νικήτας και ο Ιωσήφ. Τα σπίτια σχεδόν όλα είναι διώροφα με ταράτσες σκεπασμένες με πηλό ελαφρόπετρας.

Θυμούνται όλους τους ιδιοκτήτες και των δυο πλατειών. Θα σημειώσω μερικούς γείτονες: Τσατσαρώνης Δημήτριος, Στρίκης Δημήτριος, Αναστασιάδη Μαρία, Γιαννάκης Μιχάλης, Μισού Καλή, Καραβάκη-Καραγιαννάκη Καλλιόπη, Καβαλιώτη Άννα, Ορσάρη Φλουρού, Μαστρογιάννη-Παπαχαρτοφύλη Μαρία, Πουράκης Νικόλαος, Διακοπαναγιώτης Νικόλαος με την κόρη του Σταυριανού Χαριτωμένη, Κοκκινάκη Ειρήνη με τα παιδιά της, Λυτρωτής Μανώλης, Σκανδαλίδης Ευστάθιος, Οικονόμου Αρχοντού, Σακελλαρίδης Νικολάκης, οι Κώπαινες Καλή - Ευδοκία, Άννα και Μοσχού.

Στο ίδιο τούτο σπίτι παρέμεινε και η Μάμμη μας η Καλή του Καμπανή το γένος Καραγιάννη. Τα παιδιά της βρισκόντουσαν στη ξενιτιά με τις οικογένει-

νεις των και έτσι την εγηρεοκόμεσεν η μητέρα μου, που ζούσε στη Νίσυρο! Τη Μάμμη πρόφθασαν και τα μικρότερα αδέρφια μου, ο Νικήτας και ο τελευταίος μας αδελφός ο Ιωσήφ. Ο Ιωσήφ βαπτίσθηκε στο σπίτι μας. Εκεί είχαν μεταφέρει την κολυμβήθρα της Ποταμίτισσας και εκεί έφτασε ο παπάς Παπακωσταντής Ορφανός, οι δυο ανάδοχοι, ο Γιάννης Ιακώβου Κώνστας και ο Παντελής Βουτσάς. Ο μικρός έκλαιγε μέσα στο νερό και εμείς σκάσαμε στο κλάμα, μήπως το αδελφάκι μας πάθει κάτι! Ήρθε τότε ο πατέρας μας κοντά μας, μας φίλησε γελώντας για να ησυχάσουμε. Το όνομα το δώρισε στον καλό αδελφό της μάνας μου Ιωσήφ, που ζούσε στις ΗΠΑ στην Αστόρια, που έστελνε τακτικά ρούχα σε «πάκο» και ότι άλλο μαζί. Δίπλα στο δικό μας σπίτι βρισκόταν το διώροφο μικρό σπίτι της Θείας μας Ευτυχίας Ζαννή, το οποίο εμείς φροντίζαμε και εκεί αποθηκεύαμε τα μαξιούλια των χωραφιών μας. Έτσι είχαμε αρκετή ευρυχωρία.

Σημειώνω ότι ο πατέρας μας άφησε την τελευταία του πνοή σε ηλικία 71 χρόνων στις 10 Ιουνίου 1951, εδώ στο σπίτι μας του Λαπαρδά. Εμείς βρισκόμασταν στη Ρόδο για τις σπουδές μας στο πλήρες Γυμνάσιο.

Εγώ πέρασα από τη Νίσυρο στις 4 Ιουνίου για να τον χαιρετήσω με το τελευταίο φιλί μου. Με ε γνώρισε αμέσως και προσπάθησε να σηκωθεί, αλλά δεν είχε δύναμη. Κλάψαμε γλυκόπικρα, μου έδωσε την ευχή του ενώπιον της μητέρας μου και της θείας μου Ευτυχίας Καμπανή το γένος Περουλάκη. Εγώ εργαζόμουν ως σημειωτής των βυθομετρήσεων στο λιμάνι της Καλύμνου με ειδικό συνεργείο, του οποίου έληξε η σύμβαση και έπρεπε να πάω στη Ρόδο. Το σφύριγμα του πλοίου «*Ευαγγελίστρα*» με οδήγησε στο λιμάνι και από κει στη Ρόδο.

Τα σχετικά έξοδα της κηδείας του πατέρα ανέλαβε και τα πλήρωσε ο καλός μας εξάδελφος Μήτσος Α. Κατσιματίδης, τον οποίο ευγνωμονώ μέχρι σήμερα.

Το «διπλανό» σπίτι το δωρίσαμε στον Ιωσήφ για να έχει και εκείνος σπίτι στη Νίσυρο. Ο Νικήτας είχε της γυναίκας του Μιμής (Κλυταιμνήστρας) Μαστρογιάννη στον Αη Γιάννη, πάνω από την Ηλικιωμένη. Τον αγαπούσαμε πολύ τον Ιωσήφ, στάθηκε καλός αδελφός μας και εξαιρετος σύζυγος και πατέρας.

Όσοι περνούν από τη γειτονιά μας, θα παρατηρήσουν μια καλλιτεχνική μικρή πλάκα στην είσοδο της οικίας μας «*Εδώ γεννήθηκαν οι Γιώργος, Νικήτας και Ιωσήφ Κουμέντου*». Είναι η Βηθλεέμ του είναι μας και ο τόπος των ιερών μας συναισθημάτων. Εκεί μας βρήκε ο τελευταίος πόλεμος, εκεί μάθαμε τα πρώτα μας γράμματα, εκεί να αγαπάμε τους ανθρώπους της διπλανής πόρτας, όπως κάνουμε μέχρι σήμερα!

Το σπίτι που γεννήθηκα, μπορεί να ήταν φτωχικό, ήταν όμως μικρός Ναός με τα άχραντα μυστήρια της ζωής και την απέραντη καλοσύνη για κάθε καλό άνθρωπο! Το σπίτι που γεννήθηκα μυρίζει ανθρωπιά, όπως τη διδάχτήκαμε από τους απλούς γονείς μας!

Είναι χρέος ιερό να διατηρηθούν, όσο γίνεται, ζωντανά όλες αυτές οι παραινέσεις!

Ρόδος, 30 Αυγούστου 2018

*«Το γόνυ κλίνω ευλαβικά σε κάθε μονοπάτι
σε κάθε ελιά και αγρόμυτθα και θάμνο ταπεινό
σε κάθε πέτρα απ' το γιאלό ίσαμε το Διαβάτη
σκύβω φιλώ το χώμα σου, μύρο εαρινό».*

Μάνος Γ. Σακελλαρίδης

Γεώργιος Κουμέντος του Ιωάννη (1930-2022)

Ο Γεώργιος Κουμέντος γεννήθηκε στο Μανδράκι της Νισύρου το έτος 1930 και τελείωσε το Ιταλικό Δημοτικό σχολείο, το τριθέσιο Ελληνικό μετά την επαναλειτουργία του το 1945, ενώ στη συνέχεια φοίτησε στο ημιγυμνάσιο Νισύρου μέχρι την Γ' Τάξη. Στη συνέχεια συνέχισε στο Ιπποκράτειο Γυμνάσιο της Κω και αποφοίτησε στο τέλος από το Κλασικό τμήμα του Βενετοκλείου Γυμνασίου της Ρόδου, φοίτησε δηλαδή σε 4 εκπαιδευτικά ιδρύματα για να μπορέσει να πάρει απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης. Στη συνέχεια σπούδασε στην Πάντειο Σχολή Πολιτικών Επιστημών Αθηνών.

Με δημόσιο διαγωνισμό καταλαμβάνει την πρώτη θέση ως διοικητικός υπάλληλος στο Ι.Κ.Α, όμως μετά από μία δεκαετία μετατάσσεται στο Υπουργείο Εργασίας και υπηρετεί στην Αθήνα και στη Ρόδο, ως διευθυντής του Ο.Α.Ε.Δ.

Η δικτατορία τον απέλυσε από την Υπηρεσία για τα δημοκρατικά του φρονήματα. Επανέρχεται στα καθήκοντά του με τη πτώση της και την αποκατάσταση της Δημοκρατίας.

Εκλέχθηκε 7 φορές πρόεδρος του συλλόγου «Πορφυρίς» και υπηρέτησε συνολικά την Νισυριακή Παροικία της Ρόδου για 14 χρόνια.

Εκλέχθηκε δημοτικός σύμβουλος και γραμματέας του Δημοτικού Συμβουλίου της Ρόδου (1987 - 1990). Υπηρέτησε ως αντιπρόεδρος του ΚΑ-ΠΗ Ρόδου και ως αντιπρόεδρος στο Δ.Σ. του Δημοτικού Θεάτρου Ρόδου. Ανακηρύχθηκε επίτιμος πρόεδρος του Παννισυριακού Συλλόγου Ρόδου «Πορφυρίς».

Κατέθεσε εισηγήσεις σε πολιτιστικά συμπόσια της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, για πολιτιστικά ζητήματα στα νησιά μας, για τη βυζαντινή μουσική στα Δωδεκάνησα.

Έγραψε δεκάδες άρθρα και μελέτες σε εφημερίδες και περιοδικά της Δωδεκανήσου καθώς επίσης και ποιήματα. Υπήρξε αντιπρόσωπος της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών στη Ρόδο.

Υπηρέτησε και ως Λαμπαδάριος Ιεροψάλτης επί πολλά έτη, στον Ιστορικό Μητροπολιτικό Ιερό Ναό Ρόδου.

Τιμήθηκε με διπλώματα Συλλόγων και Μετάλλια, του Δήμου της Ρόδου και του Υπουργείου Εσωτερικών ως αντιστασιακός.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ
ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΝΙΣΥΡΙΩΝ ΑΜΕΡΙΚΗΣ
«Ο ΓΝΩΜΑΓΟΡΑΣ»
ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΠΡΟΣ ΝΙΣΥΡΙΟΥΣ
ΥΠΗΡΕΤΟΥΝΤΕΣ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟ

✍ Νίκος Κ. Σφακιανός

Σημείωση Συντάξεως.

Είναι γεγονός ότι οι Νισύριοι της διασποράς, γενικώς, έχουν μεγάλη και εντυπωσιακή παράδοση σε θέματα δημιουργίας, λειτουργίας και κοινωνικής δράσεως παροικιακών συλλόγων ή σωματείων. Τις πρώτες γραπτές πηγές αυτής της δραστηριότητος έχουμε από την παροικία της Κωνσταντινουπόλεως, όπου, το 1850 οι Νικειάτες, ίδρυσαν την «Φιλεκπαιδευτική και Φιλόπτωχο Αδελφότητα τα Εισόδια της Θεοτόκου», και το 1876, οι Μανδρακιώτες ίδρυσαν την «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα».

Στη συνέχεια, οι ανά τον κόσμο νισυριακές παροικίες ίδρυσαν τους δικούς τους συλλόγους, με κύριο σκοπό, την υποστήριξη και βοήθεια στους νεοαφικνουμένους συμπατριώτες, αλλά και τη βοήθεια στους κατοίκους του νησιού.

Ανάμεσα σε όλους τους παροικιακούς νισυριακούς συλλόγους, πρωτεύοντα ρόλο έχει αδιαμφισβήτητα διαδραματίσει ο σύλλογος Νισυρίων Αμερικής, «Ο Γνωμαγόρας», χωρίς να παραγνωρίζεται η προσφορά και των άλλων συλλόγων, «Ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος» για τους Νικειάτες και η «Παναγία η Θερμανή» για τους Μπορειάτες και Σπαλιώτες. Η βοήθεια στους νεοαφικνουμένους, η δημιουργία βασικών έργων υποδομής στο νησί, η αμοιβή γιατρού για το νησί, η αποστολή φαρμάκων, σχολικής γραφικής ύλης κ. ά, είναι έργα που έμειναν ανεξίτηλα στη μνήμη ημών των παλαιότερων.

Ως ένα είδος αναγνωρίσεως της προσφοράς αυτής, και ως απότιση φόρου τιμής στους πρωταγωνιστές της, οι εκδόσεις της Εταιρείας μας προσπαθούν να διασώσουν από το πέπλο της λήθης, τη δράση αυτή σε συγκεκριμένους τομείς.

Ο συνεργάτης μας Νίκος Κ. Σφακιανός, συνεχίζοντας τη δική του προσφορά, ερεύνησε και μας παρουσιάζει σήμερα την προσφορά του «Γνωμαγόρα», στα στρατευμένα παιδιά της Νισύρου. Τον ευχαριστούμε για τη νέα του αυτή προσπάθεια.

Ακολουθεί η παρουσίαση, με τα ονόματα αυτών που έχουν σχέση με το θέμα αυτό. Υπάρχουν λίγες περιπτώσεις στρατιωτών, στις οποίες δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη ευχαριστήριας επιστολής προς το σύλλογο, θεωρήσαμε όμως σκόπιμο να τις αναφέρουμε, για να υπάρχει έτσι και μια πλήρης εικόνα όσων συμπατριωτών μας υπηρέτησαν στις ένοπλες δυνάμεις, ή της Αμερικής, ή της Ελλάδος στη Μέση Ανατολή. Σε πολλά σημεία, διατηρήθηκε η σύνταξη και η ορθογραφία των Πρακτικών του συλλόγου ή των σχετικών επιστολών. Διευκρινίζεται και πάλιν, ότι η αναφορά ως προς την εθνικότητα συμπατριωτών μας, ή ως προς το όνομα του νησιού, είναι αυτή που αναγράφεται στα αρχεία του Ellis Island, και ανάγεται κυρίως, στα χρόνια της τουρκικής ή ιταλικής σκλαβιάς.

ΚΑΤΑΧΩΡΙΣΗ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΕΥΜΕΝΩΝ:

Βουτσάς Ε. Νικόλαος (Votsis). Δεν ευρέθη ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική, ευρέθη όμως στο βιβλίο απογραφής των Νισυρίων Αμερικής. Μέλος του «Γνωμαγόρα».

Υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο το 1942. Στις 27 Νοεμβρίου 1942 στέλλει από τον στρατό, ένα πολύ όμορφο γράμμα, στην αγγλική, εκφράζοντας την έκπληξη και τα ευχαριστήριά του για το δώρο που έλαβε από τον «Γνωμαγόρα», αλλά περισσότερο για το ότι τον θυμήθηκε ο σύλλογος στον οποίο ήταν μέλος πριν αρκετά χρόνια. Άνθρωπος καλός και ευγενικός. Τακτικός επισκέπτης της Λέσχης του «Γνωμαγόρα». Διατηρούσε το C & J Florist Inc. (εμπόριο λουλουδιών) στην διεύθυνση 1057 Southern Blv. Bronx N.Y.

Βουτσάς (Vontsas) Γεώργιος. Ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική φαίνεται η 11^η Ιουνίου 1905 σε ηλικία 18 ετών, άγαμος, εθνικότητα Τούρκος, τόπος διαμονής *Isiro*. Αναχώρηση από το λιμάνι της *Νεάπολης* με το καράβι *Γαλλία*.

Ο Ιάκωβος Καζαβής τον συμπεριλαμβάνει στους ιδρυτές της «ΠΟΡΦΥΡΙΔΟΣ». Υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Υπάρχει ευχαριστήριο επιστολή του **Tony G. Vochis**, μάλ-

λον γιος του Γεωργίου, από τη στρατιωτική βάση U.S. Naval Training Station Sampson, New York, με ημερομηνία 6/7/1943 με την οποίαν ευχαριστεί τον «Γνωμαγόρα» για το δώρο που του έστειλε.

Βρούλλης Δημήτριος. Δεν ευρέθη ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική. Μέλος του «Γνωμαγόρα», σύμφωνα με το «Δελτίο».

Με την από 28 Ιανουαρίου 1944 επιστολή του από την Μέση Ανατολή όπου ευρέθη ως πρόσφυγας ο γιος του Δημητρίου, Χρήστος Βρούλλης και από το Greek Unit R.A.F/ M.E.F., αφού ευχαριστεί τον «Γνωμαγόρα» για το δώρο που έλαβε, παρακαλεί να του στείλουν τη διεύθυνση του πατέρα του Δημητρίου Βρούλλη. Με την από 4 Μαρτίου 1944 επιστολή του ο «Γνωμαγόρας» του γνωρίζει ότι ο πατέρας του ειδοποιήθηκε και του έστειλε 100 δολάρια.

Περισσότερα στο άρθρο: «Εξυπηρετήσεις «Γνωμαγόρα» προς τα μέλη του, ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ τ. 21^{ος} σ 122, 123.

Γενάς Κωνσταντίνος. Ήλθε στην Αμερική στις 15 Ιουλίου 1939 σε ηλικία 27 ετών με εθνικότητα ελληνική και τόπο γεννήσεως *Ιταλία, Nisbras (?Νίσουρος)*. Αναχώρησε από το λιμάνι *Le Havre Γαλλίας*, με το πλοίο *President Rousvelt* και θα αντάμωνε τον θείο του (αδελφό της μητέρας του) Ιάκωβο Φασουλαρίδη.

Από τα «Νισυριακά Νέα» παίρνουμε στοιχεία, σχετικά με το βιογραφικό του. Γεννήθηκε στη Νίσυρο στις 23 Μαρτίου του 1912 από τον Γεώργιο και την Ανθούσα Γενά, (το γένος Φασουλαρίδου).

Στον Β' Π.Π. κατετάγη στον αμερικανικό στρατό και μετά την απόβαση στη Νορμανδία, την 6^η Ιουνίου 1944, (D day), βρίσκεται στην Γαλλία, όπου και τραυματίζεται στην κοιλιακή χώρα και επιστρέφει στην Αμερική.

Στον ατομικό του φάκελο υπάρχει η από 30 Δεκεμβρίου 1943 ευχαριστήριο επιστολή του προς τον «Γνωμαγόρα» την οποίαν έστειλε από το Camp Grant Illinois ενώ υπηρετούσε στο στρατό, για το Χριστουγεννιάτικο δώρο που έλαβε από το Σύλλογο και όπως γράφει, «*Είναι μεγάλη η συγκίνηση από χαρά την οποίαν λαμβάνει κάθε παιδί της Πατρίδος μας το οποίον ευρίσκεται στο στρατό λαμβάνοντας από τους αγαπημένους Πατριώτας ένα Χριστουγεννιάτικο δώρο..... Εύχομαι εις την Παναγίαν μας όπως πάντοτε σας έχει ενωμένους και όπως σας βοηθά για τον ιερόν σκοπό σας κλπ.*»

Στις 16 Ιουνίου 1960 επεσκέφθη την Ελλάδα με το υπερωκεάνιο «*Ολυμπία*». Ευρισκόμενος στη Νίσυρο ενυμφεύθη την Μαρία Μιλτιάδη Κοντοβερού το 1961, με την οποίαν απέκτησαν δύο παιδιά, τον Γιώργο και την Αγγελική. Αργότερα η οικογένεια ήλθε και εγκατεστάθη στην Νέα Υόρκη όπου τα παιδιά συνέχισαν τις σπουδές τους. Ο Κώστας απεβίωσε στις 25 Απριλί-

ου 1992 σε ηλικία 80 ετών, η δε σορός του μεταφέρθηκε στη Νίσυρο όπου και έγινε η κηδεία του. Στα 100 χρόνια του «Γνωμαγόρα», ο Σύλλογος, εκτιμώντας τις πολύτιμες υπηρεσίες του, εξέδωσε τίτλο τιμής στη μνήμη του.

Γεωργάκης Δημητρίου Αντώνιος. Ήλθε στην Αμερική στις 16 Μαρτίου 1940, σε ηλικία 17 ετών, ένα χρόνο μετά τον θάνατο του πατέρα του, δηλώνοντας *εθνικότητα ελληνική, και τόπο γεννήσεως Νίσυρος, Νησιά του Αιγαίου, Ιταλία.* Αναχώρησε από την Πάτρα, με το καράβι Σατούρνια ύστερα από πρόσκληση του Γεωργίου Γεωργάκη.

Εγεννήθη στο Μανδράκι της Νισύρου στις 24 Ιουλίου του 1922 και είναι το πρώτο παιδί του Δημητρίου Αντ. Γεωργάκη και της Μαριάς του Καράγιαννη.

Τον Μάιο του 1943 κατετάγη στον Αμερικανικό στρατό και για εκγύμναση τον έστειλαν στο Greek Battalion (ελληνικό τάγμα) στο Colorado. Μετά την προπαίδευση επήγε στην Νότια Καρολίνα, όπου στις 23 Σεπτεμβρίου 1943 τον έκαναν Αμερικανό πολίτη και τον έστειλαν στην Ευρώπη, όπου επήρε μέρος στην απόβαση των συμμαχών στη Νορμανδία. Στις 11 Μαΐου 1944 του απενεμήθη το έμβλημα του μάχιμου στρατιώτη του πεζικού (Combat Infantryman Badgeasa PFC). Ετραυματίσθη στις 17 Ιουλίου 1944 στην μάχη του St. Lo της Γαλλίας, νοσηλεύτηκε και ξαναγύρισε πίσω στην μάχη υπηρεσία του στις 9 Αυγούστου 1944. Του απενεμήθη το έμβλημα του Purple Heart (Πορφυρή Καρδιά) και προβιβάσθηκε στον βαθμό του Δεκαθέα και αργότερα του Λοχία.

Ετραυματίσθη ξανά στις 17 Σεπτεμβρίου 1944 στη Γαλλία, νοσηλεύτηκε και ξανά επέστρεψε στο κατήκον στις 23 Νοεμβρίου του 1944. Ξανά του απενεμήθη το έμβλημα του Purple Heart, όμως ετραυματίσθη και για τρίτη φορά στις 11 Ιανουαρίου 1945 στο Βέλγιο, όπου έμεινε μερικούς μήνες στο Νοσοκομείο και τελικά, απελύθη στις 21 Ιουλίου του 1945. Μετά την υπηρεσία του στον στρατό επέστρεψε στην εργασία του στις ΗΠΑ.

Ο Αντώνης, παρά τις σκληρές εμπειρίες του από τον πόλεμο, πολύ σπάνια μιλούσε γι' αυτά, και περισσότερο τα τελευταία χρόνια της ζωής του, είχε σκληρές αναμνήσεις και μιλούσε για πολύ δύσκολα χρόνια λέγοντας ότι έχασε πολλούς φίλους και συντρόφους.

Με το ενδιαφέρον του βουλευτού της Νέας Υόρκης, κ. Peter T. King, απενεμήθησαν στον Λοχία Αντώνη Γεωργάκη τα κάτωθι μετάλλια:

Bronze Star

Purple Heart with 2 bronze oak leaf clusters

Good Conduct Medal

American Campaign Medal

European-African-Middle Eastern Campaign

World War II Victory Medal
Medal with 2 bronze stars
Honorable Service Lapel Button
Combat Infantryman Badge 1st Award
WWII Marksman Badge with Rifle Bar

Η ευχαρίστηση και ο ενθουσιασμός του Αντώνη ήταν μεγάλος που του εδόθησαν τα μετάλλιά αυτά, γιατί εξεπληρώθη η επιθυμία του να τα αφήσει για ενθύμιο στα εγγόνια του.

Γιαννακός Βασίλειος 20 ετών, άγαμος, εθνικότητα Τουρκία, Έλληνας.

Στον απομικό του φάκελο υπάρχει επιστολή του «Γνωμαγόρα» απευθυνόμενη προς τον Αμερικανό Υπουργό Πολέμου, (Secretary of war) με την οποία του γνωρίζει την οικογενειακή κατάσταση του στρατιώτη Βασιλείου Γιαννακού, λέγοντας του ότι υπηρετεί στον στρατό 18 μήνες ενώ είναι ο προστάτης μιας οικογενείας που αποτελείται από ένα γέροντα πατέρα, την μητέρα του και δύο αδελφές. Συνεχίζοντας λέγει ότι τελευταία πέθανε ο αδελφός του Αντώνιος ενώ υπηρετούσε στον Αμερικανικό στρατό, τον θάνατο του οποίου ακολούθησε ο πατέρας του λόγω επιδημίας. Η παρουσία του Βασιλείου στο σπίτι του θεωρείται αναγκαία, διαφορετικά είναι πολύ πιθανό η οικογένειά του να αντιμετωπίσει και αυτό ακόμα το πρόβλημα της πείνας. Τελειώνοντας την επιστολή λέγει ότι έχει εμπιστοσύνη στην κρίση των υπευθύνων, για να προχωρήσουν σε ότι είναι ενδεδειγμένο, ούτως ώστε ο εν λόγω στρατιώτης να απολυθεί από τις τάξεις του στρατού και να αφηθεί ελεύθερος να πάει το συντομότερο στο σπίτι του που τον έχει μεγάλη ανάγκη.

Με τη σύζυγό του Μαρία Ι. Ρουσέττου απέκτησαν 3 παιδιά: **Ειρήνη, Εμμανουήλ και Ιωάννη. Ο Εμμανουήλ** υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό την δεκαετία του 1940. Από τον στρατό στις 4 Μαρτίου 1943, έστειλε επιστολή στο «Γνωμαγόρα» και τον ευχαριστεί για το δώρο που του έστειλε.

Ο Ιωάννης σπούδασε Μαθηματικός, είναι νυμφευμένος με την Margaret χωρίς παιδιά. Κατετάγη στον Αμερικανικό στρατό και υπηρέτησε στην Γερμανία, απ' όπου έστειλε γράμμα στις 1 Ιουνίου 1952 στον «Γνωμαγόρα» και εξέφραζε την χαρά του που πήρε άδεια και πήγε στην Νίσυρο όπου έμεινε κατενθουσιασμένος με τους Νισυρίους και ειδικά με τους συγγενείς του και με το νησί. Από την Γερμανία επέστρεψε στις 29 Αυγούστου 1952 και απελύθη στις 4 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους.

Δημητριάδης Ιωάννης. Δεν ευρέθη ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική. Στο αρχείο του «Γνωμαγόρα» υπάρχει η από 16 Ιανουαρίου 1944 επιστολή του Ιωάννου Δημητριάδη που υπηρετούσε στο ελληνικό πολεμικό ναυτικό στη Μέση Ανατολή, (A C John Demetriades RN. R.H.A.F. Unit Greek

M.E.F. Via London), με την οποίαν αφού εύχεται στο Σύλλογο και στα μέλη του για τα Χριστούγεννα, ευχαριστεί για το Χριστουγεννιάτικο δώρο και παρακαλεί να του σταλεί η διεύθυνση του Δημητρίου Γ. Καρβαΐνη.

Ο Σύλλογος του απαντά και του λέγει ότι θα μπορεί αν θέλει να στέλλει την αλληλογραφία του μέσω του «Γνωμαγόρα», όπως κάνουν πολλοί συμπατριώτες και είναι σίγουρο ότι οι επιστολές του θα πηγαίνουν στον προορισμό τους.

Στην Αμερική θα πρέπει να ήλθε πολύ αργότερα. Την δεκαετία του 1970 και ερχόταν συχνά στη Λέσχη του «Γνωμαγόρα». Σύμφωνα με τον γιο του τον Μιχάλη, ο πατέρας του ήταν παράνομος μετανάστης στην Αμερική απ' όπου και τον έδιωξαν οι μεταναστευτικές αρχές. Επήγε στην Γερμανία όπου και απέθανε γύρω στα 1995-1996.

Διακαντώνης Αντώνιος 1910 Οκτωβρίου 9. Αναχώρηση από το λιμάνι του Πειραιά με το καράβι *Πατρίς*. Εθνικότητα Έλληνας, Τουρκία. Τελευταίος τόπος διαμονής *Nissiros, Turkey*. 24 ετών άγαμος. Τα ταξιδιωτικά του έγγραφα αναφέρουν όνομα μητρός Μαρία και θεωρούμε ότι είναι ο σύζυγος της Άννας του Μουλλού και πατέρας των **Γεωργίου, Χρυσής, Κωνσταντίνου, Κανάρη και Μαρίας**.

Ο Γεώργιος ήλθε στην Αμερική το 1940, 13 Οκτωβρίου και έχει δική του μερίδα, που ακολουθεί.

Ο Κωνσταντίνος ήλθε στη Νέα Υόρκη σε ηλικία 18 ετών. Ευρίσκεται γραμμένος στα Μητρώα του «Γνωμαγόρα» με την ένδειξη ότι το 1943 μέχρι και το 1945 υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό. Στην ακρίβεια υπηρέτησε με το βαθμό του λοχία, από τις 7 Ιανουαρίου 1943 μέχρι της 11 Δεκεμβρίου 1945 και τιμήθηκε με την απονομή τριών μεταλλίων:

European African Middle Eastern Service Medal, Good conduct medal, World War II Victory Medal.

Ευρισκόμενος στο στρατό έστειλε από την Σικελία με επιστολή του στον «Γνωμαγόρα», τις ευχαριστίες του για το δώρο του συλλόγου, και εκφράζει πρωτοχρονιάτικες ευχές φανερώνοντας αισθήματα υπερηφάνειας διότι βοηθά την πατρίδα του στον αγώνα της για την ελευθερία των λαών, υποσχόμενος ότι με την επιστροφή του στην «*Γή της Ελευθερίας και στην πατρίδα των ανδρείων*» (*Land of the Free and the home of the brave*, όπως το λέγει), θα πάρει πάλι τη θέση του στο Σύλλογο και θα βοηθήσει στα ιδεώδη του «Γνωμαγόρα». Δυστυχώς ο Κώστας απεβίωσε ξαφνικά στις 2 Οκτωβρίου 1964 σχετικά νέος, από εγκεφαλική αιμορραγία.

Ο Κανάρης, ευρισκόμενος στην Αμερική, υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό. Στο Δελτίο του «Γνωμαγόρα», Σεπτεμβρίου 1951, αναφέρεται ότι «*την 30^{ην} Ιουλίου στρατολογήθεις ανεχώρησε δια το στρατόπεδο ο αδελφός μας Κανάρης Α. Διακαντώνης. Ευχόμεθα να επιστρέψη δοξασμένος νικητής*».

Από τις τάξεις του στρατού απελύθη στις 4 Ιουλίου 1953 και επέστρεψε από την Γερμανία, όπου υπηρετούσε.

Τόπος διαμονής της οικογενείας ήταν η Νέα Ιερσέη, όπου και απεβίωσε στις 23 Ιανουαρίου του 1992.

Διακαντώνης Γεώργιος. Ήλθε στην Αμερική στις 13 Οκτωβρίου 1940, σε ηλικία 23 ετών. Εθνικότητα **Ιταλός**, τόπος γεννήσεως **Ιταλία, Νίσυρος**, με αναχώρηση από την Λισσαβόνα της Πορτογαλίας, με το καράβι Νέα Ελλάς.

Κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό όπου κατετάγη το 1942.

Στο αρχείο του «Γνωμαγόρα» υπάρχει επιστολή του με ημερομηνία 15 Νοεμβρίου 1942, που στέλλει από το μέτωπο, με την οποία ευχαριστεί τον Σύλλογο για το δώρο που του έστειλε, όπως έστειλε και «σε όλους τους υπό την ένδοξον αστερόεσαν υπηρετούντας στρατιώτας», όπως λέγει. Συνεχίζοντας λέγει μαζί με άλλα, ότι «ο σύλλογος μας πάντοτε ως μάνα στοργική φροντίζει για τα παιδιά του όπου-δήποτε και αν ευρισκονται, να τους στείλει την χαρά και την ανακούφισιν. Διότι λαμβάνων κανείς το δώρον του συλλόγου μας έχει την εντύπωσιν ότι λαμβάνει το δώρον και τους χαιρετισμούς της φιλάτης μας Πατρίδος, η οποία πρέπει να είναι πάντοτε υπερήφανη για τα παιδιά της και δια τον «Γνωμαγόρα μας». Τελειώνοντας λέγει, «εύχομαι να ξαναδούμε γρήγορα νικήτριαν την Μεγάλην μας Αμερικήν, Ελευθέραν την ιδιαιτείραν μας Πατρίδα και την δοξασμένην και ηρωϊκήν Ελλάδα μας».

Θερεούλης Νικόλαος. Άφιξη στην Αμερική 9 Οκτωβρίου 1928, 20 ετών, εθνικότητα **ιταλική**, όνομα πατρός **Ιάκωβος**. Τόπος διαμονής και εργασίας του ήταν η Αστόρια, 28-05 στο 23 Ave. όπου είχε δημιουργήσει το περίφημο Victory Sweet shop, που αργότερα μεταβιβάστηκε στον αείμνηστο Φραζή Θεοδώρου και πιο αργότερα στον Γεώργιο Ν. Σακαλή. Και με τους τρεις κατόχους του, το κατάστημα αυτό υπήρξε το κέντρο των Νισουρίων της περιοχής. Τον Φεβρουάριο του 1957 ενυμφεύθη την **Ειρήνη Σμαράγδα**.

Κατετάγη στον αμερικανικό στρατό και τον Ιανουάριο του 1943 έστειλε επιστολήν από το Dow Field Bangor Main και κατασυγκινημένος «ευχαριστεί τον «Γνωμαγόρα» για την σκέψη του να στείλει Χριστουγενιάτικα δώρα στα Νισουράκια που υπηρετούν στο στρατό και υπηρετούν τον ιερόν σκοπόν της Ελευθερίας». Το 1963 του απενεμήθη Τιμητικό Δίπλωμα μετά του σήματος του Συλλόγου δια τας σημαντικές υπηρεσίας του στον σύλλογον επί μίαν εικοσιπενταετίαν.

Στα 100 χρόνια του «Γνωμαγόρα», ο Σύλλογος, εκτιμώντας τις πολύτιμες υπηρεσίες του, εξέδωσε τίτλο τιμής στη μνήμη του.

Καμπανής Εμμανουήλ. Ημερομηνία αφίξεώς του στην Αμερική η 10^η Απριλίου 1938, ετών 22, εθνικότητα Ιταλία Έλληνας, Τόπος γεννήσεως *Ιταλία, Αιγαίο, Missiros*, λιμάνι αναχώρησης Le Havre, France με το καράβι President Harding. Δήλωσε ότι θα αντάμωνε τον Κωνσταντίνο Καμπανή, δηλαδή τον πατέρα του, οπότε πιστεύουμε ότι είναι ο αδελφός της Ειρήνης Καμπανή (Κουλιανίδη ή Ράλη). Τόπος διαμονή του ήταν το Williamsport Penn.

Υπήρξαν μαζί με τον Κωστή Εμμανουήλ κάτοικο επίσης Πενσυλβάνιας, οι χορηγοί της δαπάνης για την κατασκευή του Ηρώου στην Νίσυρο, πράξη για την οποίαν ο «Γνωμαγόρας» εκφράζοντας την απόφαση και επιθυμία της ολομελείας του, τον συγχαίρει με την από 4 Δεκεμβρίου 1954 επιστολή του.

Από μία του επιστολή στις 26 Μαρτίου 1941 βλέπομε να τον διακατέχουν πατριωτικά αισθήματα παίρνοντας μέρος στον έρανο υπέρ της Εθνικής Άμυνας και λέγοντας ότι «Σας καθιστώ δε γνωστόν ότι και εδώ έχει σχηματισθεί μία επιτροπή προς ενίσχυσιν του εράνου. Έχομεν δώσει και εξακολουθούμε να δίδωμεν καθ' ότι είναι ιερόν καθήκον κλπ».

Υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, και μάλιστα υπάρχει η από 13 Νοεμβρίου 1942 επιστολή του προς τον «Γνωμαγόρα» που τον ευχαριστεί για το δώρο του και τον συγχαίρει για το ενδιαφέρον του προς τα στρατευμένα Νισυρόπουλα.

Ενυμφεύθη την Ιταλοαμερικανίδα Doris και απέκτησαν 5 παιδιά: **Lucy** καθηγήτρια στο Illinois University, **Konstantinos** επιχειρηματίας, **Vicky, Nick** μηχανικός βιομηχανίας, ενυμφεύθη την Karen, και **Kalliope** επαντρεύθη τον Joe Dimarcos.

Ο Εμμανουήλ Κ. Καμπανής απεβίωσε τον Δεκέμβριο του 1987. Στα 100 χρόνια του «Γνωμαγόρα», ο Σύλλογος, εκτιμώντας τις πολύτιμες υπηρεσίες του, εξέδωσε τίτλο τιμής στη μνήμη του.

Καμπουράκης Στράτος. Δεν ευρέθη ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική. Το όνομά του ευρίσκεται στο Μητρώο των μελών του «Γνωμαγόρα» από το 1932 μέχρι και το 1949, με την ένδειξη ότι τον Σεπτέμβριο του 1942 κατετάγη στον Αμερικανικό στρατό. Με την από 14 Νοεμβρίου 1942 επιστολή του, από το camp Pickett, Virginia, που υπηρετούσε, ευχαριστεί τον «Γνωμαγόρα» για το δώρο του.

Το όνομά του υπάρχει στο βιβλίο των αποβιωσάντων Νισυρίων Αμερικής, με ημερομηνία θανάτου, 7 Νοεμβρίου του 1981.

Κεχαγιάς Απόστολος. Ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική φαίνεται η 19^η Απριλίου 1939, 25 ετών, εθνικότητας *Ελληνικής*, με αναχώρηση από Le Havre, France με το καράβι Ile de France και τόπο γεννήσεως *Αιγαίο, Μαν-*

δράκι, Νίσυρος. Πήγαινε προς αντάμωση του Ιακώβου Πολίτη. Μέλος του «Γνωμαγόρα», κατετάγη στον Αμερικανικό στρατό τον Ιούλιο του 1942.

Ευρισκόμενος στον στρατό στέλλει ευχαριστήρια επιστολή προς τον «Γνωμαγόρα» με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 1943 για τα Χριστουγεννιάτικα δώρα που έλαβε και τελειώνει την επιστολήν του λέγων:

«Αυτά τα ολίγα προς το παρόν συμπατριώται μου και εύχομαι ταχείαν Νίκην υπέρ των όπλων μας και μεγάλην Ελεύθερον Ελλάδα».

Παρόμοιαν επιστολή στέλλει με ημερομηνία 28 Απριλίου 1943 και ευχαριστώντας για τα πασχαλιάτικα δώρα του συλλόγου, γράφει ότι: *«η ενθύμησή σας εξυψώνει το ηθικόν μας το οποίο έκαστος εξ ημών χρειάζεται για να οδηγήσωμεν την πατρίδα προς την νίκη. Αγαπητοί συμπατριώται σας διαβεβαιώ ότι θα πράξω το πάν όπως εκτελέσω τα καθήκοντά μου υπέρ της Αμερικής ως και υπέρ της μεμακροσμένης ημών Πατρίδας».* Απεβίωσε στις 2 Μαΐου 2001 σε ηλικία 77 ετών. Ο σύλλογος τον τίμησε καταθέτοντας λουλούδια στην σορό του. Στα 100 χρόνια του «Γνωμαγόρα», ο Σύλλογος, εκτιμώντας τις πολύτιμες υπηρεσίες του, εξέδωσε τίτλο τιμής στη μνήμη του.

Κροσταλλίδης Θεμιστοκλής. Ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική φαίνεται η 18^η Οκτωβρίου 1907, με αναχώρηση από το λιμάνι της Πάτρας με το καράβι *Laura* και με εθνικότητα *Έλληνας της Τουρκίας*, και τόπο διαμονής *Νίσυρος Τουρκία*. Ηλικία 30 ετών. Γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη, με μητέρα Νισυριά, από την οικογένεια Καπίτη, έγγαμος, σύζυγος της Άννας Χατζηνικολάου και πατέρας της Μαριγώς Βεζυρόγλου.

Από τα στοιχεία που υπάρχουν προκύπτει ότι την εποχή των Βαλκανικών πολέμων επέστρεψε στην Ελλάδα για να βοηθήσει την πατρίδα. Κατετάγη στον Ελληνικό στρατό και επήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους και στις 21 Φεβρουαρίου 1913 μπήκε μαζί με τον Ελληνικό στρατό στα απελευθερωμένα από τους Τούρκους Ιωάννινα, παρέα με τον στρατευμένο επίσης συμπατριώτη ιατρό, Καμμά Γεώργιο.

Επανήλθε πίσω στην Αμερική, ήταν μέλος του «Γνωμαγόρα» και απεβίωσε το 1922, ενώ προωθούσε τις διαδικασίες μεταναστεύσεως της οικογενείας του στην Αμερική.

Κωσταράς Δημήτριος. Ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική φαίνεται η 16^η Μαΐου 1915, με αναχώρηση από το λιμάνι του Πειραιά με το καράβι *Πατρίς*. Εθνικότητα: *Ιταλός Έλληνας* και τελευταίος τόπος διαμονής: *Νίσυρος Τουρκία*. Ηλικία, 27 ετών, άγαμος.

Στον φάκελο του Δημητρίου Ν. Κωσταρά, υπάρχει αλληλογραφία με τον ανεψιό του Νικόλαο Κωσταρά του Γεωργίου που υπηρετούσε στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις στη Μέση Ανατολή, Greek Unit R.H.A. FRN. 4091 M.E.F.

με πρώτη επιστολή, με ημερομηνία 14 Ιανουαρίου 1944 με την οποία, ο Ν. Κωσταράς, (μετέπειτα αξιωματικός της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας, ο οποίος εχρημάτισε και Πρόεδρος της κοινότητας Εμπορείου-Πάλων), αφού ευχαριστεί τον «Γνωμαγόρα» για το δώρο του, παρακαλεί όπως δοθεί η εσώκλειστη επιστολή του προς τον θείο του Δημήτριο Ν. Κωσταρά και ζητά επίσης, να του σταλούν οι διευθύνσεις των Ιωάννου Χαλκιαδάκη και του εξαδέλφου του Παλαιολόγου Ζαφειρίου Ξανθού.

Κωστίδης Γ. Νικόλαος. Φαίνεται ότι ήλθε στην Αμερική τον Ιούνιο του 1939. Παρ' ότι η υπηρεσία στο στρατό του Νίκου Κωστίδη δεν έχει σχέση με τον «Γνωμαγόρα», θεωρούμε αναγκαίο να γίνει ειδική μνεία, λόγω της ιδιαιτερότητάς της και της τιμής που προσδίδει στη Νίσυρο η ανδρεία που επέδειξε στον πόλεμο του Ειρηνικού και η τιμή που του απέδωσε η Αμερικανική Κυβέρνηση για την ανδρεία του αυτή. Σε άλλο σημείο του τόμου αυτού υπάρχει ειδική εργασία για τον Νίκο Κωστίδη.

Λυβίτσης Αντώνιος. Ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική φαίνεται η 14^η Ιανουαρίου 1917, με αναχώρηση από το λιμάνι *Bordeaux* με το καράβι *Chicago* με εθνικότητα *Ιταλός Έλληνας* και με τελευταίο τόπο διαμονής: *Νίσυρος, Ιταλία*. Ηλικία 17 ετών *άγαμος*.

Ενυμφεύθη την Μαρία Αντ. Κατσιματίδη, κόρη του Αντώνη, χωρίς να αποκτήσουν τέκνα.

Στο αρχείο του «Γνωμαγόρα», υπάρχει η από 12 Απριλίου 1944 επιστολή του Γεωργίου Κ. Σφακιανού από την Μέση Ανατολή, όπου είχε πάει ως «Πρόσφυγας» και κατετάγη στην Ελληνική Αεροπορία – Greek Unit R.A.F. M.E.E. R.N. 4083 - με την οποία ζητεί να μάθει ποιός του έστειλε τα χρήματα ως βοήθεια των δύσκολων καταστάσεων που περνούσαν. Στην ιδίαν επιστολή ζητά την διεύθυνση των συγγενών του Γεωργίου Κατσιματίδη (του Γιάνναρου) και Δημητρίου Κατσιματίδη (του Αντώνη). Ο σύλλογος του απαντά, ότι τα χρήματα εστάλησαν με την φροντίδα του εξαδέλφου του Αντώνη Λυβίτση και του έστειλε και τις διευθύνσεις που ζητούσε.

Μαστρογιάννης Σ. Γεώργιος. Δεν ευρέθη ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική. Μέλος του «Γνωμαγόρα». Φαίνεται ότι προσέφερε στον σύλλογο κάποιο διακοσμητικό δώρο, γιατί, στον φάκελό του υπάρχει ευχαριστήριο επιστολή του «Γνωμαγόρα», λέγοντας μεταξύ άλλων ότι, «*το δώρον σας θα αναρτηθή εις περίβλεπτον θέσιν της λέσχης μας και θα φαίνεται ως τεκμήριον, των προς τον «Γνωμαγόρα» αισθημάτων σας*».

Πατέρας του Σταύρου και του Μιχάλη Γ. Μαστρογιάννη (Masters).

Στο αρχείο του «Γνωμαγόρα» υπάρχει η από 11 Μαρτίου 1944 επιστολή

του Σταύρου από την Μέση Ανατολή, όπου υπηρετούσε στο Ελληνικό Πολεμικό Ναυτικό, με την οποία παρακαλεί τον Σύλλογο να του στείλει την διεύθυνση του πατέρα του, η να τον ειδοποιήσει δίνοντάς του την δική του διεύθυνση.

Συνεχίζοντας αναφέρει ότι εκτός του ονόματος του που είναι Μαστρογιάννης, ο πατέρας του είναι γνωστός και ως Σταυρινός και αν δεν είναι εύκολο να βρεθεί, να ειδοποιήσουν τον θείο του τον Αποστόλη. Ο Σύλλογος του απαντά με την από 23 Ιουνίου 1944 επιστολή λέγοντάς του, ότι ο πατέρας του ειδοποιήθηκε μόλις έμαθε ο σύλλογος ότι ευρίσκετο στην Μέση Ανατολή και του έχει ήδη γράψει, οπότε θα πρέπει να έχει πάρει την επιστολή του. Συνεχίζοντας του λέγει ότι ειδοποιήθηκαν και οι δύο θείοι του, ο Αποστόλης και ο Δημήτρης και ότι αυτήν την εποχή ο πατέρας του δεν ευρίσκεται στην Νέα Υόρκη και αν θέλει να του γράψει, μπορεί να στείλει το γράμμα στην διεύθυνση του «Γνωμαγόρα» και να είναι βέβαιος ότι θα του δοθεί χωρίς καθυστέρηση.

Mastrojohn J. Robert. Δεν ευρέθη ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική. Ευρίσκεται στον κατάλογο αυτών που υπηρέτησαν στον Αμερικανικό στρατό κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο το 1942. Με την από 26 Νοεμβρίου 1942 επιστολή του, από το Camp Elliott Sant Diego California που υπηρετούσε στα Marines του Αμερικανικού στρατού, ευχαριστεί τον «Γνωμαγόρα» για το όμορφο δώρο που έλαβε. Η επιστολή του είναι γραμμένη στα Αγγλικά και φαίνεται να είναι γεννημένος στην Αμερική.

Μαυρουδής Μιχαήλ. Το Δελτίο του «Γνωμαγόρα» Δεκεμβρίου 1938 αναφέρει τα εξής: *Την 10^{ην} Νοεμβρίου αφίχθησαν με το «Κόντε Ντι Σαβόια ο συμπολίτης μας κ. Μιχαήλ Α. Μαυρουδής και η Κυρία του Άννα (γένος Στέργου Χαρίτου). Καλώς μας ήλθαν.*

Το ζεύγος Μιχαήλ και Άννας Μαυρουδή, απέκτησαν 3 γιους: Αντώνη (1939), Στέργιο (1941) και Ιωάννη (1947). Στο Μητρώο των μελών του «Γνωμαγόρα» υπάρχει το όνομα Μαυρουδής Μιχαήλ. Είναι γραμμένος στο Μητρώο το 1942 μέχρι τον Αύγουστο του 1944, με ακολουθούμενη την ένδειξη ότι κατετάγη στο Αμερικανικό Ναυτικό.

Απεβίωσε στις 15 Νοεμβρίου 1969 δύο χρόνια μετά τον θάνατο του υιού του Αντωνίου, ταγματάρχη του Αμερικανικού στρατού, που εφονεύθη στις 28 Οκτωβρίου του 1967 στο πόλεμο του Βιετνάμ. Η σύζυγός του Άννα απεβίωσε στις 21 Μαΐου 1986 σε ηλικία 72 ετών.

Στο διαδίκτυο διαβάζουμε τα πιο κάτω που έγραψαν για τον Αντώνιο Μαυρουδή συμπολεμιστές του στο Βιετνάμ: *Ο Αντώνης εγεννήθη στις 6 Ιουνίου του 1939 στη Νέα Υόρκη. Είχε 6 χρόνια στον Αμερικανικό στρατό. Στη Στρα-*

τιωτική σχολή που φοίτησε, είχε Διοικητή Συντάγματος, τον Συνταγματάρχη τότε και μετέπειτα Στρατηγό, Colin Powell. Ο συμπολεμιστής του Michael Mc Dermott, γράφει ότι στο Βιετνάμ επήγγε στις 20 Ιουλίου του 1967 και ήταν Company Commander of C/2/327 Airborne Infantry, 101st Airborne Division (Διοικητής Αερομεταφερομένης ομάδος C/2/327 του πεζικού, της 101ης Αερομεταφερομένης Μεραρχίας) όταν εφονεύθη στο Quank Tin, του South Vietnam. Ο Tony, όπως τον αναφέρει, είχε καλέσει συγκέντρωση των αρχηγών. Δευτερόλεπτα μετά το τέλος της συγκέντρωσης, έγινε το κτύπημα του εχθρού, και πολλοί σκοτώθηκαν. Τρέχοντας στο μέρος που εκείοντο οι κτυπημένοι βλέπει τον Tony ζωντανό. Τον σηκώνει στα χέρια του και το Ιατρικό συνεργείο δίπλα του, προσπαθούσε να τον βοηθήσει. Όμως σύντομα ήλθε το μοιραίο. Οι τελευταίες του λέξεις ήταν «Φρόντισε την ομάδα».

Μουλλός Δημήτριος. 1909 Σεπτεμβρίου 7. Αναχώρηση από το λιμάνι της Πάτρας με το καράβι Laura εθνικότητα Τουρκία Έλληνας. Τόπος διαμονής Νίσυρος Τουρκία. 18 ετών, άγαμος, γιος του Κωνσταντίνου Μουλλού με τον οποίον και συνταξίδευσε. Το όνομα του υπάρχει στο βιβλίο απογραφής των Νισυρίων Αμερικής με την ένδειξη, υιός Καπετάν Μουλλού με σύζυγο την Καλλιόπη Καζαβή και με δύο παιδιά, τον Κώστα και τον Ιωάννη. Στο ίδιο βιβλίο παρουσιάζει τον Κώστα νυμφευμένο με την Ευρυδίκη και με παιδιά τους: Δημήτριο, Ντίνο, Γιάννη και Steve τον δε Ιωάννη νυμφευμένο με την Ισαβέλλα, κόρη του Εμμανουήλ και της Ρόζας Κορωνάου και με δύο παιδιά, τους Bruno και την Ρορί. Υπήρξε παρών στην ιδρυτική πράξη του «Γνωμαγόρα».

Ο Κώστας υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό το 1943. Υπάρχει δε ευχαριστήριο επιστολή του από το Fort Mc Clellan Alabama προς τον «Γνωμαγόρα» με ημερομηνία 15 Ιουνίου 1943 για τα δώρα που του έστειλε.

Ξανθός Ζαφειρίου Παλαιολόγος. Δεν ευρέθη ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική. Στο αρχείο του «Γνωμαγόρα» υπάρχει φάκελος στο όνομα του Νικολάου Κωσταρά του Γεωργίου που υπηρετούσε στις ελληνικές δυνάμεις στη Μέση Ανατολή Greek Unit R.H.A.FRN. 4091 M.E.F. (βλ. ανωτέρω, Κωσταράς Δημ.).

Με επιστολή του, ο Νικ. Κωσταράς, ημερομηνίας 14 Ιανουαρίου 1944, ευχαριστεί τον «Γνωμαγόρα» για το δώρο του, και παρακαλεί όπως δοθεί η εσώκλειστη επιστολή του προς τον θείο του Δημήτριο Ν. Κωσταρά και να του σταλούν οι διευθύνσεις των Ιωάννου Χαλκιαδάκη και του εξαδέλφου του Παλαιολόγου Ζαφειρίου Ξανθού. Ο «Γνωμαγόρας» με την από 4 Μαρτίου 1944 επιστολήν του προς τον Δημήτριο Ξανθό του αποστέλλει 3 επιστολές με την παράκληση να δοθούν στον Παλαιολόγο Ζ. Ξανθό του οποίου όπως λέγει «δυστυχώς δεν γνωρίζομεν την διεύθυνσιν. Όμως πληροφορήθημεν ότι

σεις είσθε ο μόνος που γνωρίζει αυτήν και γι' αυτό σας ταις αποστέλλομεν με τη θερμήν παράκλησιν όπως μεταβιβάσητε αυτάς εις τον κ. Παλιολόγον κλπ».

Ξανθός Γεώργιος. Ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική φαίνεται η 23^η Απριλίου 1911, με αναχώρηση από το λιμάνι *Le Havre* με το καράβι *Floride*. Εθνικότητα: *Turkey/Greek*. 25 ετών έγγαμος. Πιθανόν να είναι ο πατέρας του Δημητρίου Ξανθού.

Στα αρχεία του «Γνωμαγόρα, υπάρχει επιστολή του Μιχαήλ Καλαμιά από την Μέση Ανατολή που υπηρετούσε στο *Greek Mountain Brigade* με ημερομηνία 16 Μαρτίου 1944 που γράφει ότι στην προηγούμενη επιστολή του είχε και επιστολή για τον θείο του τον Γεώργιο Ξανθό και ρωτά εάν ο σύλλογος πήρε την επιστολή. Επίσης ενχαριστεί για την 1 λίρα που πήρε όπως όλοι που είναι εδώ, 50 άτομα. Παρακαλεί ξανά να δοθεί η επιστολή στον θείον του τον Γεώργιο Ξανθό, και ο σύλλογος την προωθεί με όλες τις σχετικές επεξηγήσεις.

Με την από 21 Μαΐου 1944 επιστολήν του προς τον «Γνωμαγόρα», καταγγέλλει ότι ακούγεται πως εστάλησαν 250 λίρες, όλοι όμως παραπονιούνται γιατί πήραν μόνο 1 λίρα. Παρακαλεί πάλι να του σταλούν οι διευθύνσεις τόσο του θείου του Γεωργίου Ξανθού, όσο και πολλών άλλων που τους γράφει ονομαστικά.

Με την από 21 Ιουλίου 1944 επιστολήν του ο «Γνωμαγόρας», του γράφει ότι σχετικά με τα αποσταλέντα χρήματα, εστάλησαν 2 φορές από 50 λίρες και όχι 250 όπως λέγει. Θα φροντίσει δε να μάθει γιατί δεν πήρε την δεύτερη φορά. Του γράφει επίσης ότι μπορεί να χρησιμοποιεί την διεύθυνση του συλλόγου για να στέλλει τις επιστολές του και ο σύλλογος θα φροντίζει να τις στέλλει στον προορισμό τους.

Την ιδίαν ημέρα 21 Ιουλίου 1944 υπάρχει άλλη επιστολή του συλλόγου προς τον Δ. Ξανθό που εσωκλείει ξανά επιστολήν του Μιχαήλ Καλαμιά. Τον παρακαλεί να δώσει την επιστολή στον Γεώργιο Ξανθό και συνιστά όπως «οι συγγενείς του να του γράψετε ένα γράμμα, διότι παραπονείται που δεν του γράφει κανένας». Με μία άλλη επιστολή του ο «Γνωμαγόρας» στις 21 Νοεμβρίου 1944 του στέλλει την διεύθυνση του Γεωργίου Γεωργούλλη στον Καναδά, ενώ για τον θείο του Γεώργιο Ξανθό, του γράφει ότι μπορεί να χρησιμοποιεί την διεύθυνση του συλλόγου.

Σακλαριδής Κ. Παναγιώτης. Ημερομηνία αφίξεως του στην Αμερική φαίνεται η 9^η Ιουνίου 1904 με αναχώρηση από το λιμάνι της *Νεάπολης*, με το πλοίο *Πριγκίπισσα Ειρήνη* και με τελευταίο τόπο διαμονής *Pireo*. Ηλικία 23 ετών, άγαμος. Εθνικότητα Έλληνας της Ελλάδος.

Εγκατεστημένος στο Τάρπον Σπρινγκς δημιούργησε επιχειρήσεις μαζί με τον συμπατριώτη μας Ιωάννη Φασουλαρίδη. Ενυμφεύθη την Μαριγώ Κων-

σταντίνου Μουλλού και απέκτησαν τα παιδιά, Χρυσούλα, Κωνσταντίνο, Γεώργιο και Ιωάννη.

Ήταν ενεργό μέλος της Ελληνικής Κοινότητας του Αγίου Νικολάου στο Τάρπον Σπρινγκς και εργάστηκε μαζί με άλλους Δωδεκανησίους πατριώτες για την απελευθέρωση των νησιών μας. Μάλιστα το 1944 ήταν Γραμματέυς της Κοινότητας του Αγίου Νικολάου και υπέγραψε την επιστολή με όλες τις υπογραφές των Ελλήνων της περιοχής, που εστάλη στο Κογκρέσο ζητώντας την Ένωση των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα. Στα Μητρώα του «Γνωμαγόρα» ευρίσκεται καταχωρισμένος ως μέλος, από το 1922 μέχρι και το 1948.

Ο «Γνωμαγόρας», με την από 15 Ιανουαρίου 1925 επιστολήν του προς τους κ. κ. Ιωάννη Φασουλαρίδη και Παναγιώτη Σακλαρίδη, τους εσωκλείει 2 φύλλα της εφημερίδας «ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ» και τους παρακαλεί να αναλάβουν την εγγραφή στην εφημερίδα πολλών Δωδεκανησίων που ευρίσκονται στην πόλη τους, δίδοντας έμφαση στην σπουδαιότητα που έχει το φύλλο αυτό κυρίως από εθνικής απόψεως.

Και τα τρία αγόρια του Π. Σακλαρίδη κατετάγησαν στον αμερικανικό στρατό κατά τον Β΄ Π.Π. και δυστυχώς, ο Ιωάννης, έπεσε μαχόμενος για τα ιδανικά του ελευθέρου κόσμου μετά την απόβαση στη Νορμανδία, στη μάχη του St Lo στη Γαλλία. Στον ατομικό του φάκελο, υπάρχει η από 7 Σεπτεμβρίου 1944 συλλυπητήριο επιστολή του συλλόγου «Γνωμαγόρας» προς την οικογένειά του η οποία μεταξύ άλλων λέγει και τα εξής: *«Αγαπητέ αδελφέ, η λύπη σας είναι μεγάλη και δεν θα προσπαθήσωμεν να σας παρηγορήσωμεν, μόνον σαν αδελφοί, θέλομεν να σας υπενθυμίσωμεν και σ' αυτό ελπίζομεν να εύρετε κάποιαν παρηγοριά, ότι ο υιός σας Ιωάννης έπεσε μαχόμενος για την ελευθερία του κόσμου και για δυο άξιες και αγαπημένες πατρίδες. Την Μεγάλην Αμερικνήν και την μικρήν αλλά δοξασμένην Ελλάδα.Η πατρίδα μας η Νίσυρος και η οργάνωσίς μας, είναι υπερήφανα εξ ίσου μεθ' υμών για την θυσίαν του υιού σας εις τον βωμόν της ελευθερίας, και ότι το όνομά του θέλει μένει πάντοτε μεθ' ημών ως του πρώτου Νισυρίου, που έπεσε μαχόμενος για την Πατρίδα μας».*

Στα 100 χρόνια του «Γνωμαγόρα», ο σύλλογος εκτιμώντας τις πολύτιμες υπηρεσίες του, εξέδωσε τίτλο τιμής στη μνήμη του.

Σαορής Γεώργιος. Ημερομηνία εισόδου στην Αμερική 27 Ιουλίου 1913 με αναχώρηση από το λιμάνι της Πάτρας με το καράβι Κάϊσερ Φρενς Τζόζεφ Ι. Εθνικότητα Τουρκία, Έλληνας. Ηλικία 20 ετών, άγαμος. Τελευταίος τόπος διαμονής *Nissyran, Greece.*

Από την αλληλογραφία που υπάρχει στον σύλλογο, θεωρούμεν ότι είναι ο Γεώργιος Νικολάου Σαορής.

Στον κατάλογο αυτών που υπηρέτησαν στον Αμερικανικό στρατό κατά

τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο το 1942, ευρίσκεται το όνομα Σαρρής Ν. Γεώργιος. Το όνομά του υπάρχει στο Μητρώο των μελών του «Γνωμαγόρα» το 1920 μέχρι και τον Ιούλιο του 1925 και ξανά από τον Νοέμβριο του 1938 μέχρι και το 1960 με την ένδειξη ότι επήγγε στρατιώτης και ενώ υπάρχει επιστολή στο όνομά του από τον σύλλογο που μαζί με την ευχή της ταχείας και υγιούς επιστροφής του, του λέγει ότι όλοι που υπηρετούν στον Αμερικανικό στρατό, θεωρούνται τακτικά μέλη του συλλόγου και δεν υποχρεούνται να καταβάλει συνδρομές, εν τούτοις οι συνδρομές του φαίνονται τακτοποιημένες. *Το 1963 του απενεμήθη «Τιμητικό Δίπλωμα μετά του σήματος του Συλλόγου δια τας σημαντικές υπηρεσίες του στον σύλλογον επί μίαν εικοσιπενταετίαν».* Στα 100 χρόνια του «Γνωμαγόρα», ο σύλλογος εκτιμώντας τις πολύτιμες υπηρεσίες του, εξέδωσε τίτλο τιμής στη μνήμη του.

Σταματιάδης Εμμανουήλ. *Αδελφός της Άννας Σταματιάδη (της γνωστής για τους παλιότερους Νισυρίους, Γαλλίδας), έφθασε στην Αμερική σε ηλικία 27 ετών, άγαμος. Εθνικότητα Έλληνας της Ελλάδος. Τελευταίος τόπος διαμονής Νίσυρος.*

Περί το 1914 ενυμφεύθη την **Μαρία Αντωνίου Γεωργάκη**, και απέκτησαν 10 παιδιά: **Σαμουήλ, Αθηνά, Καλλιόπη, Αντώνη** (απεβίωσε βρέφος), **Αντώνη, Νικόλαο, Γεώργιο, Χαράλαμπο, Δημόκριτο, Άννα.**

Από την εφημερίδα Hopewell News της Βιρτζίνιας, πληροφορούμεθα ότι από τα 6 αγόρια του **Μανόλη Σταματιάδη** τα 5 που ήσαν ενήλικα, υπηρετούσαν στον Αμερικανικό στρατό στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Γνωρίζομε ότι ο μεγαλύτερος **Σαμουήλ** υπηρέτησε στη Co. A. 880th Airbourne Aviation Engineers, **ο Αντώνης** κατετάγη στο στρατό το 1941 και υπηρέτησε στο Army Ordnance, κάπου στη Βόρεια Αφρική, **ο Νίκος** κατείχε το αξίωμα του Λοχία, και υπηρέτησε ως ασυρματιστής, **ο Γεώργιος** κατετάγη το 1942 και **ο Δήμος** κατετάγη το 1942 στο ναυτικό. Λίγο αργότερα κατετάγη στο στρατό και ο έτερος γιος, **ο Χαράλαμπος.**

Στο αρχείο του «Γνωμαγόρα», υπάρχουν επιστολές του Σαμουήλ και του Αντώνη, από τις μονάδες του στρατού που υπηρετούσαν, με τις οποίες ευχαριστούν το σύλλογο για το δώρο που έλαβαν.

Francis K. Frank (Φραντζής Κ. Φραντζής). *2 ετών. Γιος του Κώστα Φραντζή (Φρένση), έφθασε στην Αμερική συνοδευόμενος από τη μητέρα του Καλλιόπη-Francis-Φασουλαρίδου, τον Μάιο του 1927, για να συναντήσουν τον πατέρα του που έμενε στο Warakoneta Ohio. Εισήλθε με ελληνική εθνικότητα, με αναχώρηση από την Πάτρα με το καράβι President Wilson και με τόπο γεννήσεως Αιγαίο Νίσυρος.*

Το 1943 ευρίσκεται στον Αμερικανικό στρατό και υπάρχει επιστολή του

με ημερομηνία 29 Δεκεμβρίου 1943, που ευχαριστεί τον «Γνωμαγόρα» για τον σταυρό που του έστειλε ως Χριστουγεννιάτικο δώρο. Κατά καιρούς, προχώρησε σε μεγάλες προσφορές για την κάλυψη κοινωνικών αναγκών του νησιού μας.

Χαλκιαδάκης Ιωάννης. Στον φάκελο, στο όνομα του Νικολάου Κωσταρά του Γεωργίου που υπηρετούσε στις Ελληνικές Δυνάμεις στη Μέση Ανατολή Greek Unit R.H.A.FRN. 4091 M.E.F. υπάρχει επιστολή του ιδίου με ημερομηνία 14 Ιανουαρίου 1944. Μ' αυτήν ευχαριστεί τον «Γνωμαγόρα» για το δώρο που του έστειλαν και παρακαλεί, μεταξύ άλλων, να του σταλεί η διεύθυνση του Ιωάννου Χαλκιαδάκη. Φαίνεται ότι ο «Γνωμαγόρας» άργησε να βρει την διεύθυνση αυτή, διότι υπάρχουν άλλες δύο επιστολές με εσώκλειστη τώρα επιστολή απευθυνόμενη προς τον Ιωάννη Χαλκιαδάκη που παρακαλεί να γίνει προσπάθεια να του σταλεί και επίσης να του γνωρίσουν την διεύθυνσή του. Τελικά ο σύλλογος βρήκε την διεύθυνσή του και την 15^η Ιουλίου 1944 του προώθησε την επιστολή και την ίδια ημέρα με ετέρα επιστολή το γνώρισε στον Νικόλαο Κωσταρά, στέλλοντας του και την διεύθυνσή που ζητούσε. Άξια μνείας είναι αυτά που υπάρχουν στην απάντηση του συλλόγου: *«Πολύ ευχαρίστως θα σας εξυπηρετούμε πάντοτε και σας παρακαλούμε μη διατάξετε να αποτεινέσθε εις τον Σύλλογο μας, όταν νομίζετε ότι μπορούμε να σας φανούμεν χρήσιμοι. Επίσης σας πληροφορούμεν ότι η διεύθυνση της οργανώσεως του συλλόγου του Εμπορείου «Παναγία Θερμιανή», είναι η ίδια με την ιδική μας. Ενχόμενοι όπως σύντομα μας γράψετε από το πολυαγαπημένο μας νησί, αναγγέλλοντας την ελευθερίαν του, διατελούμεν μετά θερμών πατριωτικών χαιρετισμών».*

Εξακριβώσαμε ότι το όνομα Χαλκιαδάκης ήταν μία παραλλαγή του ονόματος Χαλκιάς που επίσης εχρησιμοποιείτο. Ως εκ τούτου υποθέτομε ότι πιθανόν να είναι ο πατέρας των, Μιχάλη, Βασίλη, Γεωργίου και Ειρήνης Χαλκιά από τον Εμπορείο που είχε έλθει στην Αμερική.

Χριστοφόρου Ιωάννης. Δεν ευρέθη ημερομηνία εισόδου του στην Αμερική, είναι όμως εγγεγραμμένος στα Μητρώα του «Γνωμαγόρα» από το 1917 μέχρι και το 1978 με λίγες αναστολές, οπότε και ανεκηρύχθη *«Διακεκριμένο μέλος»* και του εδόθη *τιμητικό δίπλωμα*. Αδελφός του διατελέσαντος Δημάρχου Μανδρακίου-Νισύρου, Πασχάλη Χριστοφόρου.

Υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο το 1942. Στον φάκελό του υπάρχουν δύο επιστολές που έστειλε στον «Γνωμαγόρα» από το Μέτωπο. Στην από 16 Νοεμβρίου 1942, πρώτη επιστολή του από το Air Corps Technical School Keesler Field Mississippi, ευχαριστεί τον σύλλογο για τα δώρα που του έστειλε. Στη δεύτερη με ημερομηνία 14 Μαρτίου 1943 από το Hensley Field Texas ευχαριστεί για τα δύο Δελτία που παρέλαβε από τον σύλλογο.

Χρυσότιμος Νικόλαος. Εισήλθε στην Αμερική στις 7 Ιουνίου 1906 σε ηλικία 27 ετών, έγγαμος, με εθνικότητα *Τούρκος Έλληνας* και με αναχώρηση με το καράβι *Francesca* από το λιμάνι της Πάτρας με τελευταίο τόπο διαμονής *Νίσυρος*.

Γνωστός με το όνομα *Καζινιέρης*, υπήρξε ενεργό μέλος του συλλόγου της «Πορφυρίδος» του οποίου υπήρξε και Πρόεδρος το 1914. Αργότερα έγινε μέλος του «Γνωμαγόρα» και έχαιρε της εκτίμησης και του σεβασμού των συμπατριωτών του.

Ο Νίκος Χρυσότιμος μαζί με τη σύζυγό του Μαρία Σερεπέτη, απέκτησαν 7 παιδιά. **Ασημίνα, Μιχαήλ, Γεώργιο, Άννα, Ιωάννη, Φραντζή, και Παύλο.**

Ο **Μιχαήλ** υπήρξε ένας από τους λίγους Αμερικανογεννημένους Νισυρίους που αναμίχθηκαν με τους νισυρικούς συλλόγους. Υπήρξε μέλος του «Γνωμαγόρα» και μάλιστα τον υπηρέτησε από διάφορες θέσεις.

Υπηρέτησε στον Αμερικανικό στρατό στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο το 1942 και σε μία επιστολή του προς τον «Γνωμαγόρα», αφού ζητά στα Αγγλικά συγγνώμη για τα ελληνικά του που ακολουθούν και για τα οποία όπως λέγει, έκανε το καλλίτερο που μπορούσε, λέγει και τα εξής: (Μεταφέρονται όπως ακριβώς ήταν γραμμένα).

«Σκοπός της επιστολής μου ταύτης είναι να σας κάμω γνωστόν ότι το ωραίο σας πακέτο το πήρα και το οποίον μου προξένησεν τόσην χαράν όσον δεν φαντάζεσθε..... Με αυτήν σας την πράξην κάμνετε κάθε Νισυρόπουλο που είναι εδώ γεννημένος να εκτιμήση και να αγαπήση περισσότερον τους Πατριώτες και τον Γνωμαγόρα. Σας στέλλω λοιπόν ένα πολλοί ευχαριστώ και εύχομαι εις όλους σας Εντυχισμένον τον Νέο Έτος. Δια όλα τα παιδιά που είμεθα εις τον στρατόν εύχομαι όπως μας φηλάξη ο Θεός και μας φέρη πάλιν όλους κοντά σας κλπ».

Από την κοινωνική προσφορά του «Γνωμαγόρα» Αμερικής

Η Επιτροπή περίθαλψης του «Γνωμαγόρα» Αμερικής ασχολούμενη με την περισυλλογή και συσκευασία βοηθημάτων, για να αποσταλούν στη Νίσυρο (1946). Από αριστερά προς τα δεξιά: Μιλτιάδης Μενελάου, Γεώργιος Γεωργιάκης, Λάζαρος Κοντοβερός και Δημήτριος Οικονομίδης, Πρόεδρος «Γνωμαγόρα».

Το ετήσιο δείπνο του «Γνωμαγόρα» Αμερικής για τη συγκέντρωση χρημάτων για αγαθοεργούς σπουδούς

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ

ΟΙ ΧΟΡΟΙ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

✍ Θεοδώρα Βλέσσα

Βιώματα

Από παιδί είχα δείξει την αγάπη μου για τον παραδοσιακό χορό, πράγμα αναμενόμενο μιας και μεγάλωσα σε μια οικογένεια «χορευταράδων». Παππούδες, γονείς, θείοι, ξαδέλφια, δεν υπάρχει κανείς στην οικογένειά μου που να μη λατρεύει τον χορό. Μερικές φορές πίστευα πως το γνωμικό «με λαούτ(θ)ο και βιολί εχορεύγαν τρεις λολοί», βγήκε για εμάς! Ήταν λογικό επομένως από την ηλικία των 6 ετών να με στείλουν σε μαθήματα παραδοσιακών χορών. Το παράδοξο της υπόθεσης είναι ότι δε θυμάμαι κανέναν να μου έχει διδάξει τους χορούς της Νισύρου.

Θυμάμαι να χορεύω με τη μητέρα μου στην αυλή (χωρίς μουσική) και να με καθοδηγεί, θυμάμαι τη συγχωρεμένη τη γιαγιά μου, τη Μαρία (του Κορωνιού) να μας κοιτάει εξονυχίστικα με κατεβασμένα τα γυαλιά της και να μου δίνει συμβουλές με αυστηρότητα και με αγάπη. Θυμάμαι να χορεύω σούστα δίπλα στη μητέρα μου και ήμουν τόσο μικρή που το κεφάλι μου ίσα που ξεχώριζε πάνω από τα χέρια των διπλανών μου, που η πιο τρομακτική φράση που θυμάμαι τότε ήταν «τα παιδάκια στο τέλος» και μια ευχή μόνο στο μυαλό μου, «να μεγαλώσω για να μπορώ να χορεύω και εγώ δίπλα στους μεγάλους, για να μπορώ να χορεύω στα μπροστάρια».

Ο χορός στη Νίσυρο δεν είναι μόνο διασκέδαση, είναι τρόπος ζωής, είναι ένα μέσο παρουσίασης της εικόνας σου στην κοινωνία, «της θέσης σου». Τι θα πει ο κόσμος... Ακόμα ηχεί στα αυτιά μου η φωνή της γιαγιάς να λέει «μην σαρτέρεις... Α πατάς και α μεταπατάς...», «α χορεύεις όμορφα για να σε χορεύουν στα μπροστάρια». Ευτυχώς, θυμάμαι ακόμα τον πάπφο μου, τον Γιάννη του Κορωνιού να χορεύει τη γιαγιά στο πανηγύρι της Παναγιάς της Σπηλιανής. Μερακλής άνθρωπος, χόρευε και σιώταν η γης...

Γενικά στοιχεία

Οι ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί, με μια μακραίωνη ιστορία, είναι από τους παλαιότερους και μακροβιότερους όχι μόνο στην Ευρώπη αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο χορός αποτελεί αναντίρρητα έναν από τους πλέον χαρακτηριστικούς τρόπους έκφρασης του ανθρώπου. Οι ρυθμικές κινήσεις

του σώματος συνδυάζονται με την πνευματική και ψυχική ανάταση που ο χορός προσφέρει κι οδηγούν με έναν απόλυτα φυσικό τρόπο σε μια υπέρτατη έκφραση συναισθημάτων. Τη στιγμή που τα βήματα ακολουθούν τη μουσική συμβαίνει κάτι υπερβατικό κι όλοι οι χορευτές γίνονται ένα σώμα, μια ψυχή αφήνοντας εκτός του χορευτικού κύκλου έγνοιες και προβλήματα.

Το ύψος κι ο χαρακτήρας κάθε χορού εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Από το κλίμα της περιοχής, τη γεωγραφική κατάσταση του τόπου και κυρίως από τον πολιτισμό, ο οποίος είναι άρρηκτα συνυφασμένος με τον χορό, το δημοτικό τραγούδι, τα ήθη και τα έθιμα και γενικότερα με τη λαϊκή παράδοση μιας περιοχής.

Στη Νίσυρο, αυτό το μικρό νησί με την τόσο πλούσια πολιτιστική κληρονομιά, απαντώνται χοροί που έχουν αντέξει στον χρόνο και που μέχρι σήμερα χορεύονται στα πανηγύρια, σε γάμους και συνεσιώσεις ή όποτε η καρδιά το ορίσει...

Οι χοροί μας, οι βασικοί χοροί της Νισύρου είναι: ο Συρτός, το Εμπρός, το Διπλό (Διπλό Εμπρός) και η Σούστα. Πέρα από τους βασικούς χορούς έχουμε τους χορούς του γάμου που είναι οι Καμάρες και το Περίολι καθώς επίσης και ο χορός της Κούρφας, εθιμοτυπικός χορός που χορεύεται τον Δεκαπενταύγουστο. Υπάρχει ένας ακόμη χορός ο Ζερβός ο οποίος όμως δυστυχώς έχει εκλείψει. Στη Νίσυρο, επίσης, χορευόταν και εξακολουθεί να χορεύεται και ο μπάλος, ο Μικρασιάτικος.

Όλοι οι χοροί της Νισύρου ξεκινούν με το αριστερό πόδι. Το μπροστάρι, δεν αναφέρεται μόνο στον πρωτοχορευτή αλλά στο ζευγάρι που χορεύει μπροστά, ενώ το πισωράδι αναφέρεται στο ζευγάρι που χορεύει στο τέλος.

Μεγάλη τιμή να σε πάρει κάποιος στο μπροστάρι όχι μόνο ατομικά αλλά και για την οικογένεια. Ήταν και εξακολουθεί να είναι ένας τρόπος να δείξεις την εκτίμηση και την ευγνωμοσύνη σε μια οικογένεια γενικά ή στην κεφαλή της οικογένειας.

Οι χοροί αναλυτικά

Συρτός: Η ονομασία του χορού προέρχεται από τα βήματά του, τα οποία είναι συρτά στο έδαφος. Το βήμα του χορού αποτελείται από 6 βήματα (δύο τριαράκια) ξεκινώντας με το αριστερό πόδι. Η λαβή των χεριών είναι η κανονική. Κανονική λαβή ονομάζεται η λαβή με τα χέρια ανοιχτά, οι αγκώνες βρίσκονται στο ύψος των πλευρών, το αριστερό χέρι το προσφέρουμε στον διπλανό μας επομένως η παλάμη κοιτάει προς το έδαφος ενώ με το δεξί χέρι «δεχόμαστε» το χέρι του διπλανού μας με αποτέλεσμα να κοιτάει προς τα πάνω. Κατά τη διάρκεια του χορού το μπροστάρι, κάνει στροφές, χορεύει δίπλα στην ντάμα του και δημιουργεί σχηματισμούς με την ομάδα, όπως «φουρκέτες».

Αναλυτική περιγραφή: Ο χορός αυτός χορεύεται κυκλικά και (λόγω της απλότητας των βημάτων του) υπάρχει η δυνατότητα να κινηθεί σε οποιαδήποτε κατεύθυνση και σχηματισμό χωρίς να επηρεαστεί το βήμα του. Κατά τη διάρκεια του χορού το σώμα μας έχει μία κλίση (κατεύθυνση) ελαφρώς προς τα δεξιά.

Ξεκινάμε με το αριστερό πόδι προς τα δεξιά για να κάνουμε το πρώτο βήμα. Και τα έξι βήματα (2 τριάρια βήματα) του χορού είναι προς τα δεξιά προς τη φορά του κύκλου με τα πόδια να ακολουθούν το ένα το άλλο διαδοχικά χωρίς πίσω βήματα. Τριάρια βήματα εννοούμε τρία βήματα που ολοκληρώνουν μία χορευτική κίνηση. Το πρώτο βήμα από το Ζάρι έχει σχεδόν την ίδια διάρκεια με τα άλλα δύο βήματα μαζί. Τα βήματά μας είναι συρτά στο έδαφος και το ένα πόδι περνάει δίπλα από το άλλο εναλλάξ.

Εμπρός: Είναι ο βασικός χορός της Νισύρου. Η ονομασία του προήλθε από το πρώτο βήμα του χορού που γίνεται με το αριστερό πόδι προς τα μπροστά και προς τα δεξιά. Ο χορός αυτός έχει συνολικά έξι βήματα και η λαβή που χρησιμοποιούμε είναι η χιαστή. Είναι απλός χορός, σχετικά αργός. Τα βήματα είναι στητά, απλά και όχι χοροπηδηχτά. Το μπροστάρι έχει την ευχέρεια να κάνει απλά χτυπήματα και διάφορες φιγούρες οι οποίες δε φαίνονται δύσκολες ή περίπλοκες όμως χρειάζονται τεχνική και το ανάλογο ύφος.

Το Εμπρός είναι χορός που τις περισσότερες φορές εισάγει τη Σούστα. Στην πλειοψηφία τους οι πρωτοχορευτές ζητούν πρώτα να χορέψουν Εμπρός, το οποίο μετά θα «γυρίσει» σε Σούστα.

Αναλυτική περιγραφή: Είναι κυκλικός χορός και η λαβή του είναι χιαστή. Χιαστή λαβή ονομάζεται γιατί τα χέρια των χορευτών σχηματίζουν ένα «X». Σε αυτού του είδους τη λαβή δεν κρατάμε το χέρι του διπλανού μας αλλά το χέρι του ατόμου που χορεύει δίπλα από αυτόν. Όταν πιανόμαστε στον χορό, ανοίγουμε τα χέρια μας και τα περνάμε μπροστά από τους διπλανούς μας, το δεξί χέρι μας θα περάσει κάτω από το χέρι του διπλανού μας και θα πιάσει το χέρι του χορευτή που βρίσκεται παραδίπλα μας, τα χέρια ενώνονται μπροστά από τον διπλανό μας σε κάθε πλευρά. Στα αριστερά πιανόμαστε με τον ίδιο τρόπο με τη μόνη διαφορά ότι το αριστερό μας χέρι θα περάσει πάνω από το χέρι του διπλανού μας (αριστερά). Με αυτόν τον τρόπο τα χέρια μας με τα χέρια των διπλανών μας δημιουργούν ένα «X».

Τα πρώτο βήμα του χορού γίνεται με το αριστερό πόδι προς τα εμπρός (προς το κέντρο του κύκλου). Στο δεύτερο βήμα έρχεται το δεξί πόδι μπροστά και κλείνει δίπλα στο αριστερό. Στο τρίτο βήμα το δεξί πόδι πατάει στην ευθεία του πίσω (δηλαδή προς την αρχική του θέση), στο τέταρτο βήμα το αριστερό πατάει πίσω από το δεξί πόδι (χωρίς να σταυρώσει). Στο πέμπτο βήμα το δεξί πόδι πατάει πλάγια αριστερά στην φορά του κύκλου και στο έκτο βήμα το αριστερό πόδι μετακινείται δεξιά και κλείνει δίπλα στο δεξί ολοκληρώνοντας το χορευτικό μοτίβο.

Διπλό ή Διπλό Εμπρός: αποτελείται από οχτώ (8) βήματα. Η ονομασία του προέρχεται από τα πρώτα του βήματα. Χορεύεται όπως το Εμπρός με τη διαφορά ότι αντί για ένα βήμα προς τα «εμπρός», κάνουμε δύο. Η λαβή του είναι χιαστή και χαρακτηριστικό τραγούδι που χορεύεται διπλό είναι το «Γιαρούμπι», τραγούδι μικρασιατικό, και το παραδοσιακό «Πέρα στους πέτρα κάμπους».

Ανάλυση βημάτων:

Το βήμα του χορού είναι ίδιο με του Εμπρός επαναλαμβάνοντας όμως τα δυο πρώτα βήματα του χορού προς τα εμπρός. Δηλαδή, το πρώτο βήμα του χορού γίνεται προς τα μπροστά (προς το κέντρο του κύκλου) με το αριστερό πόδι, ακολουθεί το δεξί που κλείνει δίπλα στο αριστερό και

πάλι το αριστερό μπροστά και το δεξί κλείνει πάλι δίπλα του ολοκληρώνοντας τα τέσσερα πρώτα βήματα του χορού. Η συνέχεια είναι ίδια με το Εμπρός, το δεξί πόδι πατάει πίσω ακολουθεί το αριστερό πιο πίσω από το δεξί, έπειτα το δεξί πόδι πατάει στα δεξιά στη φορά του κύκλου και το αριστερό πόδι κλείνει προς τα δεξιά δίπλα στο δεξί ολοκληρώνοντας το χορευτικό μοτίβο.

Σούστα: Η ονομασία αυτού του χορού προέρχεται από το σουστάρισμα που πρέπει να κάνεις με τα πόδια σου προκειμένου να χορέψεις αυτό τον χορό. Έχει και αυτός έξι βήματα, η λαβή του είναι η χιαστή και όπως σε όλους τους χορούς της Νισύρου έτσι και σε αυτόν το πρώτο βήμα είναι με το αριστερό προς τα μπροστά, όπως στο Εμπρός. Στην αρχή ξεκινάει με σχετικά αργή μουσική που σιγά-σιγά κορυφώνεται, γίνεται, δηλαδή, πιο γρήγορη.

Τα βήματα πρέπει να είναι πολύ μικρά, χορεύουμε στις μύτες των ποδιών και το σουστάρισμα πρέπει να είναι ομοιόμορφο. Είτε χορεύουμε μια αργή σούστα είτε μία γρήγορη το βασικό στοιχείο του χορού παραμένει το ίδιο, τα βήματα διαδέχονται το ένα το άλλο χωρίς αναπήδηση αλλά μόνο με σουσταρίσματα. Εί-

ναι ένας χαρούμενος χορός, γρήγορος. Ο πρωτοχορευτής έχει την ευκαιρία να χορέψει δίπλα στην πρωτοχορεύτρια, να κάνει απλά χτυπήματα και να αυτοσχεδιάσει πάνω στη μουσική, δηλαδή, να κάνει τεχνικές φιγούρες αλλάζοντας το βήμα.

Αναλυτική περιγραφή: Αναλύοντας τον χορό μπορούμε να πούμε ότι είναι η εξέλιξη του χορού Εμπρός.

Το πρώτο Ζαράκι βήμα του χορού γίνεται όπως και στο Εμπρός. Ενώ στο Εμπρός έχουμε δύο βήματα μπροστά, στη Σούστα τα βήματα είναι τρία. Με το που κάνουμε το πρώτο μας βήμα προς τα μπροστά με το αριστερό πόδι φέρνουμε δίπλα το δεξί κάνουμε μια μετατόπιση βάρους και ξαναπατάμε το αριστερό δημιουργώντας έτσι το πρώτο μας τριαράκι (σουστάρισμα). Στο επόμενο τριαράκι έχουμε ουσιαστικά δύο βήματα και ένα κράτημα (σουστάρισμα). Πατάμε το δεξί μας πόδι ελαφρώς πίσω, έχοντας το βάρος στο δεξί πόδι κάνουμε ένα κράτημα-σουστάρισμα καθώς μετακινούμε το δεξί μας πόδι προς τα πίσω και πατάμε το δεξί ολοκληρώνοντας το δεύτερο τριαράκι του χορού. Στο τρίτο τριαράκι πατάμε το δεξί πόδι στα δεξιά, στη φορά του κύκλου, φέρνουμε το δεξί πόδι δίπλα αλλάζοντας το βάρος και ξαναπατάμε το δεξί πόδι ολοκληρώνοντας το τρίτο τριαράκι-σουστάρισμα και το χορευτικό μοτίβο.

Ο χορός της Σούστας δεν έχει μεγάλη μετακίνηση, τα βήματα είναι πολύ μικρά και δίνεται έμφαση στην κίνηση (σουστάρισμα) κι όχι στη μετακίνηση.

Οι καμάρες (Το Σήμα): Χορός που χορευόταν στο γλέντι του γάμου. Αρχικά χορευόταν στα Νικειά και αργότερα υιοθετήθηκε και από τα άλλα χω-

ριά του νησιού. Χορεύοντας τον «συρτό», μετά το «περιόλι» φρόντιζαν να ζευγαρώσουν όλοι οι χορευτές, κρατώντας πάντοτε τη σειρά με πρώτους τους πρωτοκουμπάρους και το αντρόγυνο (ο πρωτοκουμπάρος πιάνει πρώτος τη νύφη, ο γαμπρός την πρωτοκουμπάρα, οι παρακουμπάρους, ένας άντρας μια γυναίκα, ζευγάρια - ζευγάρια). Ο χορός αυτός αποτελείται από τριαράκια και το πρώτο βήμα γίνεται με το αριστερό πόδι.

Όταν τα όργανα άρχιζαν το σχετικό ρυθμό, οι χορευτές προχωρούσαν μπροστά «κατά στοίχο» και όχι κυκλικά. Δεξιά οι άντρες και αριστερά οι γυναίκες. Είναι χορός σαν διπλό συρτό με τέσσερα βήματα μπρος, τέσσερα πίσω, ύστερα πάλι τέσσερα μπρος, τέσσερα δεξιά και τέσσερα αριστερά.

Σ' ένα σημείο έκαναν μεταβολή γυρίζοντας πλάτη με πλάτη, άφηναν τα χέρια και όταν είχαν στρίψει ξαναπιάνονταν και προχωρούσαν στην αντίθετη κατεύθυνση έχοντας σηκωμένα τα χέρια και κρατώντας τα πάντοτε ενωμένα (με ένα μαντήλι), το δεξιό του άντρα και το αριστερό της γυναίκας σχηματίζοντας έτσι ένα ζωντανό τόξο, μια κινούμενη «καμάρα».

Το κάθε ζευγάρι έστριβε διαδοχικά αφού είχε γυρίσει το προηγούμενο ζευγάρι και αφού το είχε περάσει. Την πρώτη φορά που έστριβε το κάθε ζευγάρι πέραγε κάτω από τα χέρια των υπολοίπων ενώ την επόμενη φορά με το που έστριβε σχημάτιζε εκείνο καμάρα ώστε να περάσουν τα υπόλοιπα ζευγάρια από κάτω.

Έτσι προχωρούσαν ρυθμικά με τον ρυθμό της μουσικής μέχρι που μερικοί νεαροί άρχιζαν τις καρπαζιές στους άλλους και έτσι σε μια εύθυμη αναταραχή τελείωναν οι Καμάρες και ο χορός. Μεταγενέστερα όταν χορευόταν ο χορός αυτός συνήθως τα όργανα το γύριζαν σε Συρτό οπότε και τα ζευγάρια διαδοχικά πιανόταν το ένα δίπλα στο άλλο και συνέχιζαν κυκλικά χορεύοντας τον χορό Συρτό.

Οι Καμάρες συμβολίζουν την είσοδο του αντρόγυνου στην καινούρια κοινή ζωή του και το πιάσιμο των χεριών το δέσιμο του ζευγαριού.

Ανάλυση βημάτων: Οι Καμάρες έχουν το ίδιο βήμα με τον Συρτό, δηλαδή χορεύονται σε τριαράκι βήμα με το ένα πόδι να διαδέχεται το άλλο. Ως συμβολικός χορός που είναι, ακολουθείται η χορογραφία που προαναφέραμε.

Περίολι: Χορός που παλαιότερα χορευόταν τη δεύτερη μέρα του γάμου, ενώ στη σημερινή εποχή, την ημέρα του γάμου. Αφού έχει φουντώσει το γλέντι, σταματούν τα όργανα για να ακουστεί ο «Γαμήλιος ύμνος της Νισύρου», το λεγόμενο «Περίολι».

Ο χορός που συνοδεύει το τραγούδι είναι αποκλειστικά το «Εμπρός». Ένας καλλίφωνος άντρας, ιδιαίτερα έμπειρος στη διεύθυνση της σειράς των προσώπων που συμμετέχουν και στην υπαγόρευση των ημιστιχίων, έχει το γενικό πρόσταγμα.

Στο μπροστάρι βρίσκεται ο πρωτοκουμπάρος με την πρωτοκουμπάρα, η νύφη, ο γαμπρός, τα πεθερικά. Σχηματίζεται μια ολόκληρη σειρά από κύρια πρόσωπα του γάμου που είναι χωρισμένα σε δύο ομάδες, χωριστά τα δύο σόγια, όπως απαιτεί η στιχομυθία του γαμήλιου ύμνου.

Μόλις δοθεί το σύνθημα από τον διευθύνοντα, επικρατεί απόλυτη ησυχία. Το Περίολι ξεκινάει! Η προσοχή όλων στρέφεται με θρησκευτική ευλάβεια

στην άρτια και άψογη εκτέλεσή του. Το μέλος είναι υπέροχο, καθόλου μονότονο και εναλλάσσεται από τις δύο ομάδες ενώ σε μερικά σημεία παίρνει τόνο θριαμβευτικό. Αλληγορικά, το «Περιολί» είναι η νύφη που εγκωμιάζεται και παρομοιάζονται οι χάρες και οι ομορφιές της με δροσερά φυτά και άνθη. Καλοτυγχίζεται ο γαμπρός και μακαρίζονται οι γονιοί.

Ζερβός χορός: Ο Ζερβός είναι κυκλικός, αργός χορός με χιαστή λαβή. Ο χορός αυτός έχει σταματήσει να χορεύεται πλέον. Πέρα από τις μαρτυρίες των ντόπιων για την ύπαρξή του, αναφέρεται κι ως ένας από τους χορούς που χορευόταν παλαιότερα στο γλέντι την ημέρα του γάμου, μετά τις Καμάρες.

Η παρακάτω καταγραφή των βημάτων έγινε με τη βοήθεια του κ. Αποστόλη Καλλούδη ο οποίος διδάχτηκε τα βήματα από τον Δ. Χατζηνικολάου (Δραμίνια) και την Καλλιόπη Καραβάκη (Καραβέλα). Είναι η μόνη εκδοχή του χορού που υπάρχει μέχρι στιγμής.

Ανάλυση Βημάτων: Από το όνομά του χορού «Ζερβός» θα περιμέναμε ο χορός αυτός να έχει φορά προς τα αριστερά, ζερβά, όμως ο χορός αυτός, όπως τουλάχιστον σώζεται σήμερα, έχει φορά προς τα δεξιά. Ξεκινάει με το αριστερό πόδι, όπως άλλωστε και όλοι οι χοροί της Νισύρου.

Αποτελείται από δέκα βήματα. Τα πρώτα βήματα του χορού είναι όπως τα βήματα του Εμπρός. Ξεκινάμε με το αριστερό πόδι και κάνουμε ένα βήμα προς το κέντρο του κύκλου, προς τα εμπρός και στο δεύτερο βήμα το δεξί πόδι έρχεται και κλείνει δίπλα στο αριστερό. Στο τρίτο βήμα το δεξί πόδι πατάει πίσω (επιστρέφοντας στην αρχική του θέση) και στο τέταρτο βήμα ακολουθεί μία άρση του δεξιού ποδιού (το οποίο είναι τεντωμένο προς τα μπροστά χωρίς να ακουμπάει κάτω). Στο πέμπτο βήμα το αριστερό πόδι πατάει

προς τα πίσω και στο έκτο έχουμε άρση του δεξιού ποδιού. Έπειτα στο έβδομο βήμα το δεξί πόδι πατάει προς τα δεξιά του χορού, στο όγδοο βήμα περνάει το αριστερό πόδι μπροστά από το δεξί και πατάει στα δεξιά στη φορά του κύκλου στη συνέχεια το δεξί πόδι πατάει στα δεξιά και στο τελευταίο βήμα το αριστερό πόδι κλείνει δίπλα στο δεξί.

Ο χορός της Κούπ(π)ας: Ανήμερα τον Δεκαπενταύγουστο, το βράδυ, ξεκινάει ο κόσμος να μαζεύεται στον χώρο που θα γίνει το πανηγύρι. Μεγάλοι και μικροί φοράνε τα καλά τους και κατευθύνονται για τη μεγάλη αυτή γιορτή του νησιού. Η Παναγία η Σπηλιανή στη Νίσυρο, γιορτάζει στις 15 Αυγούστου και θεωρείται θαυματουργή, όχι μόνο από τους Νισύριους αλλά και από όλους τους Δωδεκανήσιους, καθώς πλήθος κόσμου συρρέει στο νησί το διήμερο 14-15 Αυγούστου για να προσκυνήσουν τη χάρη Της.

Καθώς ο κόσμος έχει μαζευτεί, ξεκινάει ο χορός της «Κούπρας». Ο χορός αυτός χορεύεται στα βήματα του νισύρικου χορού Εμπρός μόνο από γυναίκες. Οι άντρες οδηγούν τις γυναίκες, που αυτοί επιλέγουν, στο προστάρι βάζοντας τον οβολό τους στην κούπα (ένα μεταλλικό σκεύος) που κρατάει η εκάστοτε πρωτοχορεύτρια. Μεγάλη τιμή να σε οδηγήσουν στην κούπρα. Γι' αυτό οι άντρες κάθε οικογένειας φρόντιζαν να συνοδεύουν όλες τις γυναίκες της οικογένειας στο προστάρι. Τα παλαιότερα χρόνια, ήταν ένας τρόπος, επίσης, να δείξουν οι νέοι την προτίμηση τους σε κάποια νέα.

Ο χορός αυτός μπορεί να διαρκέσει για ώρα μέχρι να σταματήσουν να εναλλάσσονται οι πρωτοχορεύτριες. Τα χρηματικό ποσό που μαζεύεται χρησιμοποιείται για της ανάγκες της Ιεράς Μονής. Ύστερα από τον χορό της

Κούπας το γλέντι συνεχίζεται. Πολλές φορές, μάλιστα, κρατά μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες οπότε οι κάτοικοι του Μανδρακιού συνοδεύουν με τα βιολιά τις «νιαμερίτισσες»* και τους προσκυνητές μέχρι το λιμάνι και τους κατευοδώνουν.

Χοροί παραδοσιακοί, κυκλικοί και μη, γεμάτοι ενέργεια, μνήμες και μια βαριά κληρονομιά υπάρχουν και θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν όσο οι Νισύριοι διασκεδάζουν, ζουν, θυμούνται κι εκφράζονται μέσα από τα χορευτικά βήματα και τους ήχους της παραδοσιακής μας μουσικής.

Θερμές εκφράζονται οι ευχαριστίες μου προς την φίλη φιλόλογο, Ασημέννη Μπίλη, για την πολύπλευρη βοήθειά της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ν. Κουμέντος, «Ο γάμος στη Νίσυρο, ιστορική αναδρομή του θεσμού», 5ος τ. *Νισυριακών*, Αθήνα 1976.
- Γ. Παπαδόπουλος «Γενική γεωγραφική και ιστορική περιγραφή αρχαία και νεωτέρα της Νήσου Νισύρου» («Αρραβών και Γάμος»), Αθήνα 1909.
- Ν. Οδ. Σακελλαρίδης «Παναγία Σπηλιανή», 6ος τόμος *Νισυριακών*, Αθήνα 1978.
- 15ος τόμος *Νισυριακών* (Φωτογραφικό λεύκωμα), Αθήνα 2004.

(*) Οι γυναίκες από τα γύρω νησιά, κυρίως την Κω, που έχουν «τάξιμο», έρχονται εννέα μέρες πριν τη γιορτή (νιαμερίτισσες), μένουν στο Μοναστήρι της Σπηλιανής, νυστεύουν και κοινοούν κάθε μέρα εκτελώντας 360 μετάνοιες την ημέρα. Την ημέρα του πανηγυριού επιστρέφουν στα σπίτια τους.

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

✍️ Λάζαρος Αντ. Μαυρουδής

(ΜΝΗΜΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΑΛΑΛΑ)

Ο αείμνηστος συμπατριώτης μας ιατρός Δημήτριος Μπαλαλάς (1873-1940), με τον έντεχνο ποιητικό λόγο του και μάλιστα στην τοπική διάλεκτο της Νισύρου, στο ποίημα που ακολουθεί, περιγράφει γλαφυρά, την πρακτική που ακολουθούσαν στην εποχή του, (τέλη 19ου αρχές 20ου αιώνα), στη Νίσυρο, στις περιπτώσεις ασθενείας και γενικά σε περιπτώσεις προβλήματος υγείας.

Ο ΑΔΙΑΘΟΝΑΣ (1)

Η κακομοίρα η Καλή σκυμμένη στη μονήν της
εθώρειν τον αδιάθονα, πού βγήκε στο μερί(ν)⁽²⁾ της.

Και σά φωτιά την έκαιε...που πά' να τον τανίσει⁽³⁾
κι από το(μ) πόνο κόντευγε να π(φ)έσει να λυττίσει⁽⁴⁾.

Και τις φωνές οπού 'βγαλλε στη γειτονιάν εκούσαν
κι εθάρρουμ' πως τη δέρνασι(γ) και την ετυρανούσαν.

Κι' ετρέξαν οι γειτόνισσες εις της Καλής το σπίτι,
που άνοιγεν η πόρτα του μ' ένα χοντρό σειρήτι⁽⁵⁾.

«Ωχου κακό(μ) που τό παθα και δέ βαστά η καρδιά μου,
που φούσκωσεν το πόδι μου κι επρήστην η ελιά⁽⁶⁾ μου».

Η μιά κρομμύδια έκοψε να βάλει στο σπειρίν της
και τη μαντήλαν έκοψε να δέσει το μερί(ν) της.

Η άλλη γλυκοβάλανα⁽⁷⁾, ζεστά, κοπανισμένα,
εις την ελιάν της έβαλε, με λάδι ζυμωμένα.

Η τρίτη, πιό πραξούμενη⁽⁸⁾ με στοχασμό(γ) και γνώση,
στον γέρο Παύλον⁽⁹⁾ έτρεξε χαμπάρι⁽¹⁰⁾ να του δώσει.

Που γιάτρευγε(ν) τη φάουσα⁽¹¹⁾ με τω(σ) σευκλών⁽¹²⁾ τα φύλλα
και μ' αλεφνή⁽¹³⁾ από σκορπιούς, φιδόντυμα(γ)⁽¹⁴⁾ και μύλλα⁽¹⁵⁾.

Κι ο γέρος αποκρίθηκε: «Αυτοί οι αδιαθόνοι,
θέλου(μ) μαχαίρι(γ) κόρη μου, να φύουσιν⁽¹⁶⁾ οι πόνοι».

Και παίρνει τη φαρσέτταν⁽¹⁷⁾ του (α)πο πάν' από τ' αράφι⁽¹⁸⁾,
πούχεν αθέρα⁽¹⁹⁾ πούκοβγε σαν νάτανε ξυράφι.

Και στης Καλής ετράβηξε...Σαν είδεν το σπειρίν της,
σα φλογισμένο κάρβουνο, να καίει το μερί(ν) της,

βραστό νερόν εδιάταξε, ξαντό⁽²⁰⁾ και μια(μ) πετσέτα,
να καθαρίσει το σπειρί να πλύνει τη φαρσέτα.

Εζήτησε(γ) κι εφέρασι(γ) κι ένα(μ) παλιό τσουκχάλι,
να χύνουνται τα έμπγυτα⁽²¹⁾, που το σπειρί θα βγάλει.

Σαν ήσαν όλα έτοιμα χωρίς καιρό να χάσει,
της σκίζει τον αδιάθονα και σφίγκει τον ν' αδιάσει.

Κι ύστερα τον εξέπλυνε με λίη(γ) κουκχουζίνα
κι επύλωσέν⁽²²⁾ το με ξαντό σαν καΐκιού καρίνα.

Και η Καλή ξεφώνιζε σαν νάτανε θρεφτάρι,
που το ξεχάσαν νηστικό, δυό μέρες στο κρεμάρι.

(1). Δοθίν, καλόγηρος, βούζουνας στη νισυριακή. (2). Ο μηρός. (3). Αγγίξει, ψάξει. (4). Λιποθυμίες. (5). Πιάνανε το σειρήτι ή σπάγγο, το τραβούσαν προς τα επάνω κι έτσι έβγαίνε ένα ξύλο, που ήταν περασμένο σ' ένα δίχαλο πίσω από την πόρτα. (6). Τα γάγγλια των βουβώνων. (7). Καρπός του δρυ, γλυκά βάλανια. (8). Ικανή, σβέλτα. (9). Μιχάλης του Παύλου, ήταν ο πρακτικός γιατρός. (10). Είδηση. (11). Συρίγγιο, κατάρα: «Η φάουσα να σε φάει». (12). Τεύτλα, κοκκινογούλια. (13). Αλοιφή. (14). Το ξηρό ντύμα του φιδιού. (15). Το λίπος των χοίρων. Εχρησιμοποιείτο για αλοιφή. (16). Να φύγουν, να περάσουν. (17). Φαλτσέτα του τσαγκάρη. (18). Ράφι. (19). Η κόψη του ξυραφιού. (20). Ίνες από ύφασμα, σαν σπουπί. (21). Πύον. (22). Πιέζω για να γεμίσει.

Καίρο 1935

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ :

Όπως μαρτυρούν τα «Νισυριακά» (τ. 7 σελ. 03-182) ο αείμνηστος γιατρός Δημήτρης Μπαλαλάς, ξενητεύθηκε μικρός, σπούδασε με πολλές δυσκολίες στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα και σταδιοδρόμησε ως ιατρός στην Αίγυπτο κυρίως. Αφού συνέθεσε το "παζλ" των αναμνήσεών του, γλαφυρά κατέγραψε κι' εν τέλει περιέγραψε σε δυο ποιήματά του, πλήθος εκφάνσεις της καθημερινότητας του γενέθλιου νησιού κι' από την άποψη αυτή υπήρξε πρωτοπόρος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΜΠΙΑ ΜΟΛΟΚΧΑ...

Έμπα μολόκχα, έβγα τσουνκούδα και ξανά...και ξανά... ήταν η επίκληση των πιτσιρικάδων, κάθε που τα πόδια μας τα ξεπαπουτσωμένα, ερχόντουσαν σε επαφή με φύλλα της τσουνκούδας κι εμείς μ' ένα ματσί μολόκχας ανά χείρας, ετρίβγαμεν τη φλεγμονή για να καταλαγιάσει, αντιγράφοντας δειλά, πρακτικές αιώνων. Τότε που οι “μάγοι της φυλής” μεσουρανούσαν και υποκαθιστούσαν, γιατρούς και γιατρικά. Επρόκειτο για άντρες και γυναίκες που κατείχαν τεχνικές και για την όποια προσφορά τους 'εν επαίρα' μαεδιά, μόνο γλεούδια. Μιά προσφορά, που έστω κι αν φαντάζει τώρα αφελής έως και επικίνδυνη, ήταν κοινή πεποίθηση η αξιοπιστία της. Γι' αυτό και παραθέτω δείγματα γραφής με μιαν αναφορά σε πρόσωπα “παρόντα και απόντα” που η δική τους συνδρομή υπήρξε καθοριστική, της σχετικής πληρότητας των όσων υπογράφη.

Πέραν αυτών θα ήτανε παράλειψη να μην αναφερθούμε έστω ενδεικτικά: Στην Ερήνη του Κλεάπτη, πρόσφυγα από την Τάτσα. Ήταν επιδέξια στην παρασκευή φαρμάκων “που την εσουνόδευαν λόγια ακατάληπτα” και εξ ίσου ικανή στα ξεστραμπουλίσματα και τα καλαμώματα. Ήταν επίσης πρακτική μαμή με προσφορά μοναδική, γι' αυτό και περιζήτητη. Μόνο που δεν εφρόντισε για τη διαδοχή της, εκτός απ' ότι “έκλεψεν” ο γιός της ο Φιλήμονας και το διαχειρίστηκε στον Εμπορείο που βρέθηκε για λίγα έστω χρόνια.

Στην Καλή του Ζωάννου “μάμη της Ματίνας του Λαμπάδη” που διέμενε στους Πάλους κι ήταν έμπειρη μαμή και φαρμακογνώστρια, που έφτανε η χάρη της, σε Νικειά και Εμπορείο.

Στο Αννάκι “Κωσταντίνου” και στη Βασιλεία “Σπέρμπη” άριστες στο καλάμωμα και το ξεστραμπουλίσμα.

Στην Ασημένη του Γιαννιού και την Ερήνη τ' Αθανάση, που κατείχαν τεχνικές για τα ξεματιάσματα.

Στο Δημήτρη Χαρτοφύλη, “γνωστό βλεπιό απ' τα Νικειά” ικανό φαρμακογνώστη και θεραπευτή που εμαθήτευσε στην Πόλη κι όπως με ενημέρωσε συντοπίτισσά του, είχε στη φαρέτρα του πλήθος ιαμάτων, όπως γλώσσες από φίδια και καρδιές περιστεριών!

Στο Μιχάλη του Παύλου πραχτικό θεραπευτή, που τον κατονομάζει και τον σκιαγραφεί, ο αείμνηστος γιατρός Δημήτρης Μπαλαλάς.

Στον κουρέα τον Πασκάλη, με το προσωνύμιον “Γιαγιάς”, που με εργαλείο του μιαν τανάλια όλη κι όλη έβγαλλε(γ) και δόντια μέχρι το μεσοπόλεμο, οπότε εμφανίστηκε ο πάππος μου ο Λάζαρος.

Στην πρόσφυγα τη Σεβαστή που για δεκάδες χρόνια, εβοηθούσε μυστικά όποιες της το ζητούσαν, να αποφύγουν τις πομπές από αθέλητες και μη απο-

δεχτές εγκυμοσύνες, σ' έναν περίγυρο σκληρό που δεν χωρούσε εκτροπές από τα ειωθότα.

Τέλος στον τόμο 11 τόμο των «Νισυριακών», ο φίλος θεολόγος Σταύρος Κέντρης γράφει:

Οι σπουδαιότεροι συνταγολόγοι του νησιού στα γιατροσόφια ήταν, ο Συρνώτης Γιώργος και ο Κατσιματίδης Γιάννης, “ο Γιάνναρος”.

Ο ίδιος περαιτέρω, αναφέρει ότι:

«Στην ευλογία που χτύπησε τη Νίσυρο το 1872 κι άφησε πίσω της 150 θύματα, ο κόσμος πανικόβλητος προσέφευγε στη Σπηλιανή κι έκαμνε (μ) παρακλήσεις»...

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

α: Είχαμε και “κτηνιάτρους” κι ανάμεσά τους, δυο Γιάννηδες ξεχώριζαν: Ο Κέντρης κι ο Κουμέντος, με επιδώσεις άριστες στο “κοπάνισμα” (μουνουχισμό) γαδάρων και στα μουνουχίσματα χοίρων, στις παρασκευές φαρμάκων και στις μικροεπεμβάσεις.

β: Κατά την αναζήτηση στοιχείων τεκμηρίωσης είχαμε και ευτράτελα, όπως για παράδειγμα από την Αγγέλικα, που μου περιέγραψε με αληθοφάνεια, πώς μια ανεράδα του Παλιόκαστρου, έκαμνε στείρες Νισυριές να τεκνοποιήσουν “με το αζημίωτο” και μου κατονόμασε, κάποια Θερεούλενα!

Ακολουθεί η περιγραφή των διαφόρων προβλημάτων υγείας και το γιατροσόφι που προβλεπόταν για την κάθε περίπτωση, με την παράθεση και της πηγής που μας παρεχώρησε την πληροφορία.

ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙΑ:

1. ΑΔΙΑΘΟΝΑΣ: “Βούζουνας ή καλόγερος ή δοθίνας, με πύον”. Τους τρόπους θεραπείας που μετήρχοντο, ο γέρο-Παύλος και ανώνυμες νοικοκυρές, περιγράφει γλαφυρά στο εισαγωγικό έμμετρο, ο αείμνηστος γιατρός Δημήτρης Μπαλαλάς, που δεν ευτύχησε της αναγνώρισης, όσο βρισκόταν εν ζωή. (*«Νισυριακά»* τόμος 7 σελίδες 124-125).

Γράφει λοιπόν ο Μπαλαλάς:

α: Η μια, κρομμύδα ν- έψησε να βάλει στο σπυρί ν-της, και τη μαντήλα ν-έκοψε να δέσει το μερίν-της.

β: Η άλλη, γλυκοβάλανα ζεστά, κοπανισμένα, εις την ελιά ν-της έβαλλε με λάδι ζυμωμένα.

γ: «Με μια φαρσέτα γ-κοφτερή πού 'χε ν-ο γέρο-Παύλος..., της σκίζει τον αδιάθονα και σφίγγει το να 'διάσει κι ύστερα τον εξέπλυνε με λίγη γ-κουκχουζίνα κι επίλωσέ ν-το με ξαντό σαν καϊκιού καρίνα».

2. ΑΚΡΑΤΕΙΑ ΟΥΡΩΝ: “Νυχτερινή ενούρηση παιδιών”. Έπαιρναν ένα αλογάκι της θάλασσας κι αφού το φρούανε το κοπανίζανε μέχρι να γίνει σκό-

νη, κι επρόσθεταν μια πρέζα στου παιδιού το ρόφημα και το επαναλάμβαναν, μέχρι αποθεραπείας. (Αγγελίκα Κοντοβερού).

3. ΑΜΥΓΔΑΛΕΣ:

α: Εκάμαναν εντριβές στα κούρκουτα και στον καρπό με χέρια βουτηγμένα σε λάδι χλιαρό. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

β: Μαύρες ελιές κοπανισμένες σε τουλπάνι απλωμένες, που το τυλίγαν στο λαιμό κι αν είχαν πύον “οι αμυγδαλές” άνοιγαν τις εστίες με τα δάχτυλα κι εβασανίζαν τα παιδιά... “για το καλό τους φυσικά”. (Αγγελίκα Κοντοβερού και Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

γ: Σε μιαν άλλη εκδοχή, επερούσαν τις ελιές και από τηγάνι. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

δ: Ψιλοκομμένο κρομμυδάκι με προσθήκη αλατιού που το απλώναν σε πανί και το τυλίγαν στο λαιμό του άρρωστου παιδιού κι όταν ανοίγαν “οι αμυγδαλές” έκαμνε γαργάρες με λεμονοχυμό. (Γιώργης Σακελλάρης, ο Μαστρογιώργης).

4. ΑΝΗΜΠΙΟΡΙΑ: “Καχεξία παιδική”.

α: Αποθήκευαν λουλούδια και κεριά του επιτάφιου και αν αρρώσταινε παιδί τους, έκαιγαν τα λουλούδια με τα κεριά κι εθυμιάζαν το άρρωστο παιδάκι. (Μάνος Σακελλαρίδης).

β: Σε μια κούπα με γλυκό κρασί, έβαζαν δυο άψητα ολόφρεσκα αβγά της όριθας μέχρι να διαλύσουν “τσόφλια, κροκάδια και ασπράδια” κι έπειτα επρόσθεταν λίγο κρασί και μ’ ένα ποτηράκι της ρακής επότιζαν το άρρωστο παιδάκι. (Αιμιλία Μαγγανά).

5. ΑΣΘΜΑ:

α: Έβραζαν νερό και εισέπνεαν τον ατμό του. (Μάνος Σακελλαρίδης).

β: Έβραζαν φύλλα ευκάλυπτου κι εκάμαναν εισπνοές.

γ: Έφτιαχναν ρακοστούπι, παίρνοντας ύφασμα βαμβακερό ή άπλυτο μαλλί προβάτου που το ραντίζανε με μπόλικη ρακή κι αφού το άναβαν για λίγο, το εναπόθεταν ζεστό, κατάσαρκα στο στήθος. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

6. ΑΨΙΝΙΑ: Έβραζαν φύλλα τζιτζιφιάς κι εκάμαναν εισπνοές. (Μάνος Σακελλαρίδης).

7. ΑΥΤΙΑ: “Με βουητά ή πόνους δυνατούς”.

α: Έφτιαχναν το βάλαμο: Ένα διάλυμα λαδιού και εναλλακτικά ξυδιού, με ποντικάκια αμάλλιαστα σε γυάλινο μπουκάλι και από το παχύρρευστο υγρό που τους προέκυπτε, έσταζαν μερικές σταγόνες στο βάθος του αυτιού!

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

(1): Άριστος παρασκευαστής του βάλαμου, ήταν το μπαρβαδάκι “ο Κωσταντής” Γεωργιάδης. (Νίκος Γ. Μαυρουδής).

(2): Κάποιοι ευνήθιζαν να προσθέτουν στο υγρό, καιτερά πιπερίδια. (Αγγελίκα Κοντοβερού και Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

β: Έγερναν το κεφάλι προς το μέρος του αυτιού που ήταν πονεμένο, άναβαν ένα κερί και το πλησιάζανε στου πόνου την εστία, για να λιώσει η κυψελίδα και να συμπαρασύρει τις λοιπές ακαθαρσίες.!!! (Αιμιλία Μαγγανά).

γ: Ελαφρύ τσιγάρισμα χοντροκομμένου σκόρδου, που το ανακάτευαν με λάδι της ελιάς και μ' ένα κουρελάκι οδηγούσανε το μίγμα στο βάθος του αυτιού. (Πόπη του Καπριάνου).

δ: Ένα κομμάτι κάμποτο εμποτισμένο με αγνό κερί “της μέλισσας” και τυλιγμένο σα' χωνί κι αφού επρωθούσαν την κορυφή του κώνου στο βάθος του αυτιού, άναβαν την περίμετρο της βάσης κι αυτή καθώς καιγόταν, υγροποιούσε το κερί και το απορροφούσε, συμπαρασύροντας την κυψελίδα και τις λοιπές ακαθαρσίες. “Εμπειρία προσωπική” και (Άννα του Γιάνναρου).

ε: Έσταζαν στο βάθος του αυτιού, χυμό από κρομμύδι. (Μαρίκα του Φούγιαξη).

στ: Σε λάδι χλιαρό, εβουτούσανε λίγο βαμβάκι και το προωθούσαν στο βάθος του αυτιού. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου). Σχετικό με τη πρακτική αυτή, είναι και το ότι χρησιμοποιούσαν το ζεστό λάδι από το αναμμένο καντήλι, στο οποίο βουτούσαν το βαμβάκι, δίνοντας έτσι και θαυματουργικές ιδιότητες στο καντήλι.

8. ΑΦΦΑΛΟΠΙΟΝΟΣ:

α: Επασπάλιζαν τον αφφαλό με καφέ σε σκόνη. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

β: Με μια πήλινη βεντούζα “το αφφαλολάϊνο” χέρια επιδέξια, εξαφάνιζαν τον πόνο.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ: Σπουδαία θεραπεύτρια “με αφφαλολάϊνο” η Καλή του Γενοβέζου, που έζησε στη Νίσυρο κατά το μεσοπόλεμο. (Ι. Καρπαθίου) “δια του δασκάλου Μιχάλη Σκανδαλίδη”.

γ: Μ' ένα ειδικό μασάζ γύρω από το αφφάλι, η Ερήνη του Κλεάτθη εξαφάνιζε τον πόνο. (Ερήνη Πλάκα-Πανταρώτα).

9. ΑΧΑΜΝΑ... ΠΡΗΣΜΕΝΑ: Έβραζαν ξερά κουκιά ξεφλουδισμένα και τα πολτοποιούσαν για να γίνουν σαν το φάβα.

Έπειτα εγέμιζαν ένα σακουλάκι κατά προτίμηση λινό και ζεστό όπως ήταν, το εναποθέτανε στα πρησμένα αχамνά κι αν χρειαζόταν το επαναλάμβαναν κάθε τρίωρο περίπου. (Γιώργος Κουμέντος).

10. ΑΧΙΝΙΟΙ: “Αγκάθια στα πόδια των παιδιών κυρίως”. Έπιαναν ένα κουρέλι, το βουτούσανε στο λάδι κι έκαμναν επάλειψη, μέχρι που έπεφταν τ' αγκάθια. (Διάχυτη αντίληψη).

11. ΒΗΧΑΛΑΚΙ: Έλειωναν αγλατσίνα σε πολύ καυτό νερό και την εποτίζανε στα άρρωστα παιδιά. (Μαρίκα του Φούγιαξη).

12. ΒΟΥΖΟΥΝΑΣ:

α: Έπαιρναν λιναρόσπορο, τον έβραζαν στο λάδι και όπως ήτανε καυτός, εσκέπαζαν το βούζουνα μέχρι να ωριμάσει. (Φωφώ Χαρτοφύλη-Κυπραίου).

β: Εσκέπαζαν το βούζουνα, με καρπό του διπλάγκαθα κοπανισμένο. (Αγγέλικα Κοντοβερού).

γ: Εσκέπαζαν το βούζουνα με λουγκούμι θρυμματισμένο και πασπαλισμένο, με σουσάμι κοπανισμένο. (Μαρία παπά-Γιάννη Μηνά).

δ: Εσκέπαζαν το βούζουνα, με πίτα από κυψέλη και όταν άνοιγε τον εκαθάριζαν με κουγκουζίνα και τον επροστάτευαν με κρομμυδιού χιτώνα, στο λάδι βουτηγμένο. (Σταύρος Κέντρης).

ε: Εσκέπαζαν το βούζουνα με χιτώνα κρομμυδιού ψημένο. (Σταμάτης Αλ. Διακογιάννης).

στ: Εσκέπαζαν το βούζουνα με κόκκινη κουτσουδιά της όριθας, που ως επίθεμα εμαλάκωνε το πρήξιμο και άνοιγε ο βούζουνας! (Μαστρογιώργης).

ζ: Σ' ένα φύλλο αγράμυθα άπλωναν ρετσίνα “του αγράμυθα επίσης” κι εσκέπαζαν το βούζουνα μέχρι να ωριμάσει, ν' ανοίξει και να καθαρίσει. (Ερηγήνη του Κλεάττη, “δια του εγγονού της Μιχάλη”).

η: Ψίχα ψωμιού με προσθήκη ελιόλαδου και ζάχαρης που καθώς έβραζαν γινότουσαν πολτός τον οποίο άπλωναν σ' ένα πανί κι εσκέπαζαν το βούζουνα μέχρι να ωριμάσει ν' ανοίξει και να καθαρίσει. (Αιμιλία Μαγγανά).

13. ΓΑΓΚΡΑΙΝΑ: “Και πληγές διάφορες κακοφορμισμένες”.

α: Έκαβούριζαν κουρκούταυλο (είδος σαύρας), τον εκοπάνιζαν και με τη σκόνη του εσκέπαζαν, το πληγιασμένο μέλος. (Μάνος του Καρπάθιου).

β: Εκαβούριζαν κουρκούταυλο, τον εκοπάνιζαν κι έπαιρναν τη σκόνη, που την ανακάτευαν με τριμμένο πράσινο σαπούνη κι ένα κροκάδι του αβγού κι αφού με τον πολτό τους εσκέπαζαν το πληγιασμένο μέλος, το φασκιώνανε με μια λωρίδα κάμποτο. Σε λίγες μέρες αφαιρούσαν τη λωρίδα που συμπαρέσυρε και την αρρωστημένη σάρκα κι αν χρειαζόταν το επαναλάμβαναν, μέχρι αποθεραπείας. (Μαστρογιώργης). “Δια του Σταύρου Νικολίτση”.

γ: Έψηναν κουρκούταυλο σε κατσαρολάκι και προέκυπτε πολτός, που ως επίθεμα εθεράπευε πληγές και ιδιαίτερα τη γάγκραινα! (Αγγέλικα και Μάνος του Καρπάθιου).

δ: Με αναμμένα κάρβουνα έφτιαχναν ένα κύκλο κι εντός του άφηναν κουρκούταυλους και σπρώχνοντας τα κάρβουνα έκλειναν τον κύκλο, για να ψοφήσουν και να καουρδιστούν. Μετά τους εκοπάνιζαν μέχρι να γίνουν σκόνη κι επρόσθεταν ελιόλαδο και με τον πολτό τους, επαλείφαν τις πληγές, μέχρι αποθεραπείας. (Άννα του Γιάνναρου. “Δια του Κώστα Δ. Χαρτοφύλη”).

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1: Πριν από κάθε επανάληψη, ορισμένοι εσυνήθιζαν να καθαρίζουν τις πληγές, με χυμό από ρούδια.

2: Σαν ιαθείσα από γάγκραινα με αλοιφή κουρκούταλου, η Αγγελίκα, ο Μάνος του Καρπάθιου και ο Σταύρος Νικολίτης, κατονόμασαν τη μακαρίτισσα Αθανασία Νικολίτη.

14. ΓΑΔΑΡΟΒΟΛΟΣ: “Μερμυγκιά”. Εχρησιμοποιούσαν γλώσσα της πεθεράς, που η επάλειψη κατ’ επανάληψη με το ζελέ της, τον εξαφάνιζε. (Μαστρογώργης).

15. ΓΛΥΤΣΙΚΑΣ: “Λόξιγκας”. Ανάλογα με τη βαρύτητα, έπιναν νερό ή άφηναν να λιώσει στο στόμα τους ένα κουτάλι ζάχαρη ή έτριβαν το μέσα μέρος του λοβού στο ένα τους αυτί με σαλιωμένο δάχτυλο και αν δεν είχε αποτέλεσμα άφηναν ένα μέταλλο “κλειδί κατά κανών”, να κυλήσει χαλαρά στο πάσχοντα την πλάτη. (Μάνος Σακελλαρίδης).

16. ΓΟΝΑΤΑ: “Πρησμένα και πονεμένα”. Έπαιρναν ένα χειρόλοο αλάτι κι ένα ασπράδι του αβγού της όριθας που τα ανακάτευαν και τα άπλωναν στα γόνατα, επιδένοντάς τα. (Σταύρος Κέντρης).

17. ΔΥΣΚΟΙΛΙΟΤΗΤΑ:

α: Έκαμναν ένα κλίσμα, με χλιαρό νερό.

β: Έτρωγαν κοπανισμένα αγραμύθια ή έπιναν κάθε πρωί ένα κουτάλι λάδι ή έτρωγαν ψωμί αλειμμένο με πετιμέξι ή έπιναν χαμόμηλο. (Δημήτρης Χαροφύλης), “δια της κόρης του Ειρήνης Θεοδώρου”.

γ: Έτρωγαν σύκα καπφαρά ξερά, ή χαροφυλάκινα βρασμένα. (Γιώργος Κουμέντος).

δ: Έτρωγαν σύκα ξερά, ή βράζοντάς τα έπιναν το ζουμί τους. (Ευτυχία τ’ Αρφανού).

ε: Έφτιαχναν “υπόθετα” από πράσινο σαπούνι. (Διάχυτη αντίληψη).

στ: Όντας νηστικοί, έπιναν κάθε πρωί δυο κουταλιές ελιόλαδο. (Καλλιόπη Ορσάρη-Καρακωσταντή).

18. ΕΠΙΛΟΧΕΙΑ ΑΙΜΟΡΡΑΓΙΑ: Ετηγάνιζαν αβγά σφογγάτα και όπως ήτανε ζεστά, τα εναποθέτανε επί του αιδοίου! “Δια της εγγονής του Ανθούλας”. (Αντώνης Π. Γιωργάκης).

19. ΕΠΙΛΟΧΕΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΓΟΝΙΑ: “Για βελτίωση της έκκρισης γάλακτος”.

α: Αν το γάλα της λεχώνας δεν ήταν αρκετό, έτρωγε καθημερινά εφτά μαρούλια τρυφερά κι αν δεν ήταν εποχή τους, επρόσθετε στο ρόφημα μια πρέζα μαρουλόσπορο. (Γιώργος Κουμέντος).

β: Για τον ίδιο σκοπό, έπαιρναν γλώσσα της αγελάδας και αφού την έφρουαν την εκοπάνιζαν κι από τη σκόνη της, επρόσθεταν μια πρέζα, στο ζεστό της λεχώνας. (Γιώργος Κουμέντος).

20. ΖΑΧΑΡΟ:

α: Έβραζαν αγριόκραμπες που ενδημούν στους «χοίρους» (περιοχή στο Μανδράκι), κι αφού τις έτρωγαν, έπιναν το ζουμί τους. (Σταμάτης Αλ. Διακογιάννης).

β: Έβραζαν φύλλα κουμαριάς κι έπιναν το ζουμί τους. (Κολής).

γ: Έπαιρναν κλαδιά από τον αμάραντο κι αφού τα εμβαφτίζανε σε πολύ καυτό νερό, έπιναν καθημερινά ένα ποτήρι νηστικοί. (Αγγέλικα).

δ: Έπαιρναν μαϊντανό και αφού τον έκαμαν πολτό, επρόσθεταν λεμονο-χυμό κι έτρωγαν μια κουταλιά νηστικοί κάθε πρωί. (Μαρία Κουρζή-Φωτιά-δη), δια της Μαρίας Μπόνη-Πάχου.

ε: Έτρωγαν πολλά λουμπούνια. (Σεβδαλής).

στ: Μερικοί, ανάμεσά τους και γνωστός αείμνηστος γιατρός, έπιναν το κάτουρό τους. (Αγγέλικα και Μάνος του Καρπάθιου).

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ: Κατά πληροφορία μου διασταυρωμένη, η μέθοδος προέρχεται από χώρες του Ευξείνου.

ζ: Σε δοχείο με νερό επρόσθεταν λίγες φέτες λεμονιού κι έπειτα τις έβραζαν, μέχρι να εξατμιστούν τα μισά υγρά και αφού τα σούρωναν, έπιναν κάθε πρωί ένα ουζοπότηρο, με στομάχι άδειο. (Μαστρογιώργης).

21. ΖΟΧΑΛΕΣ: “Αιμορροίδες”.

α: Έβραζαν τσουτσουμάλα, τσουνκούδες ή καλάθρωπους (αυτοφυεί είδη της χλωρίδας της Νισύρου) και αχνίζαν τις ζοχάδες, για την ανακούφιση ή την αποθεραπεία. (Ευτυχία τ' Αρφανού).

β: Έπιναν αφέψημα, του αθού της τσουτσουμάλας. (Κολής).

22. ΚΑΚΡΑΔΑΚΙ: Το καυτηριάζανε με θειάφι καθαρό. (Μαστρογιώργης).

23. ΚΑΚΩΣΗ ΒΡΕΦΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ: “Εκόπη ν-το μωρό μου”... συχνά-πυκνά εκούετο ν- από μανάδες Νισυριές, όταν το μωρό, σχεδόν παρέλυε από πολλές αιτίες, με κυριότερη κάποια αδέξια λαβή εκ μέρους ενηλίκου, οπότε: Έπαιρναν ένα κροκάδι ολόφρεσκου άψητου αβγού, που το κυλούσανε αργά στο σώμα του παιδιού και “ώ του θαύματος” το κροκάδι έσπαγε στο σημείο της ζημιάς, οπότε το σκεπάζανε μ' ένα κομμάτι κάμποτο και μετά εφάσκωναν την περιοχή! (Πόπη Ζουμή-Φραντζή).

24. ΚΑΛΑΓΚΑΤΟΙ: Επρόκειτο για φλεγμονή με πύον, που ήταν σηραγώδης ανάμεσα σε δάχτυλο και νύχι που για να γιάνει, άνοιγαν την κοιλιά κουρκούταυλου και όπως ήταν ζωντανός, έχωναν στα σπλάχνα του το πονεμένο δάχτυλο! (Μιχάλης Ι. Δημητριάδης).

25. ΚΑΛΛΟΣ:

α: Έπαιρναν μισή υπερώριμη ντομάτα κι εσκέπαζαν τον κάλλο κι αφού την εστερέωναν με ένα κουρελάκι, επερίμεναν την αποκόλληση κι αν χρειάζοτανε το επαναλάμβαναν. (Γιώργος Κουμέντος).

β: Με δύο φύλλα σκιάμου “που ενδημεί σε χαλατά” εκάλυπταν τον κάλλο δυο μερόνυχτα περίπου. (Σταμάτης Αλ. Δικογιάννης).

26. ΚΑΨΙΜΟ:

α: Έπαιρναν πέντε κροκάδια του αβγού της όριθας βρασμένα, κερύ αγνό της μέλισσας κι ελιόλαδο και αφού τα ανακάτευαν σε σιγανή φωτιά μέχρι που να δέσουν και να γίνουν αλοιφή, την άπλωναν στο έγκανμα και την ε-προστάτευαν μ’ ένα κουρελάκι μέχρι αποθεραπείας. (Σταύρος Κέντρης).

β: Έπαιρναν λίγη σκόνη της ρίζας του ασφύτιλα (αυτοφυές είδος της χλω-ρίδας της Νισύρου) κι εσκεπάζαν το έγκανμα. (Αντώνης Θρ. Ορσάρης).

27. ΚΟΙΛΟΠΙΟΝΟΣ:

α: Έκαμναν συναπισμό, από κοπανισμένο συναπόσπορο τυλιγμένο σε πανί, που τον ετοποθετούσαν στην περιοχή του πόνου, εκτός εάν επρόκειτο για περιτονίτιδα, οπότε επιτάχυναν του άτυχου το τέλος με τη γνωστή διά-γνωση, “έκλωσε ν-τ’ άντερό ν-του”...

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ:

α: Σε μια άλλη εκδοχή, εράντιζαν με ξύδι το συναπόσπορο. (Διάχυτη αντίληψη).

β: Έπαιρναν λίγα πίτουρα κι αφού τα ζέσταναν πολύ, εγέμιζαν ένα σακουλάκι υφασμάτινο και το εναπόθεταν στην περιοχή του πόνου. (Νίκος Γ. Μαυρουδής).

γ: Κομπρέσα με καυτό νερό, επί των γεννητικών οργάνων! (Αννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

δ: Μουχλιασμένο ψωμί που το αποθήκευαν οι νοικοκυρές και το τάζαν στα μικρά, μέχρι να ξε-κάμουν. (Σταύρος Κέντρης).

28. ΚΟΥΚΧΙΤΗΣ: Επότηζαν τα άρρωστα παιδιά με γάλα της γαδάρας, μέχρι να καταλαγιάσει ο βήχας ή να εξαφανιστεί. (Διάχυτη αντίληψη).

29. ΚΡΕΑΤΙΝΟ ΟΓΚΙΔΙΟ: “Μετατραυματικό”: Έπαιρναν σκόνη μαύρης μπαρούτης, επρόσθεταν ελιόλαδο ώσπου να γίνει αλοιφή και έκαμναν επά-λειψη, μέχρι εξαφάνισής του. (Αννα του Γιάνναρου, από οδηγίες του πατέρα της Ι. Κατσιματίδη, Γιάνναρου) “δια του γιου της Κώστα Δ. Χαροφύλη”.

30. ΔΕΧΩΝΕΣ: Έπιναν μπόλικο αγραμυθόζουμο, που ήταν δυναμωτικό και ήπιο υπακτικό. (Σταύρος Κέντρης).

31. ΛΙΛΛΕΡΗ: Παιδική “κυρίως”, εξανθηματική, εμπύρετη αρρώστια, που μοιρολατρικά σχεδόν περίμεναν την ίαση. Κατά την ανάρρωση έπρεπε να νοιάζονται μη τύχει να κρυώσει το παιδί και πάθουν τα πνευμόνια του. (Ε-μπειρία προσωπική και αρκετά επώδυνη).

32. ΛΙΜΩΞΕΩΝ ΠΡΟΛΗΨΗ: Η υπέργρηη Καλή τ’ Αχιλέα έτρωγε πά-ντα ψωμί μουχλιασμένο, “γιατ’ ήταν η αιτία που ποθθέ της ’έν ερρώστησε...,” είχε την απάντηση κάθε που την ερώτου. (Εμπειρία προσωπική).

33. ΜΑΤΙ: Ήταν γνωστοί αυτοί κι αυτές που ... μάτιαζαν κι ακόμη πιο γνωστές οι ξεματιάστρες, η κάθε μια με τη δική της τεχνική και το περιε-χόμενο των μυστικών ευχών και προσευχών, με κορυφαία την Ερήνη τ’ Α-θανάση.

Συνήθης μέθοδος, αυτή με τις σταγόνες λάδι σε πιάτο με νερό, που αν υπήρχε μάτι εξαφάνιζε το λάδι, καθώς επίσης μέτρονμα υφάσματος, που στην επανάληψη έβγαине λειψό, και άλλες.

Υπήρχανε ψαράδες στο νησί, που αν ετύχαινε να συναντήσουν συγκεκριμένα άτομα καθώς χαράματα πηγαίναν στη δουλειά, εγύριζαν στο σπίτι τους, για ν' αποφύγουν τη ζημιά! (Διάχυτη αντίληψη).

34. ΜΑΤΙΑ ΠΟΝΕΜΕΝΑ:

α: Έκαμναν κομπρέσες με χαμομήλι ή με χλιαρό νερό. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

β: Επιθέτανε στα μάτια, φέτες ψωμιού καψαλισμένες και εμποτισμένες με κόκκινο κρασί. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου και Αγγέλικα Κοντοβερού).

35. ΜΑΥΡΗ: “Καλόγερος”. Έπαιρναν πράσινο σαπούνι, ζάχαρη, ελιόλαδο και ξύσμα ψίχας καλαμιού υπό μορφήν πολτού, σε κρομμυδιού χιτώνα απλωμένου που η επίθεσή του στη φλεγμονή, εβοηθούσε στην ωρίμανση κι εντέλει στην αφαίρεση της κύστης “του σκαριού”, όπως το λέγαμε μικροί. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

36. ΜΕΘΥΑ: Ζουμπιστό ξερό κρομμύδι, στ' αχαμνά του μεθυσμένου. “Εμπειρία προσωπική”. (Δραμίνιας).

37. ΜΕΡΜΗΓΚΙΑ:

α: Άναβαν λιγάκι θειάφι και το εναπόθεταν επί της μερμηγκιάς, μέχρι να καεί η ρίζα. (Κολής).

β: Διάλεγαν ένα τριστατο με θέα το φεγγάρι στην πρώτη φάση του, έπαιρναν και λίγο χώμα από τον περίγυρο και τρεις εσταύρωναν τη μερμηγκιά, λέγοντας ταυτόχρονα: “Βρε καλώς το νιό φεγγάρι με την έμορφή του χάρη, ήρτε γ-και τι μου 'φερε; μερμηγκιές και μερμηγκάκια”! Τέλος με τη φράση στο καλό να πάς, εσκορπίζανε το χώμα! (Καλή του Μιχάλαρου), “δια της εγ-γονής της Ρόζας Μαστρογιάννη”.

38. ΜΙΚΡΟΧΤΥΠΗΜΑΤΑ:

α: Απο μαύρη μπαρούτη και ελιόλαδο, έφτιαχναν μιαν αλοιφή κι εσκέπαζαν το τραύμα. (Σταύρος Κέντρης).

β: Έπαιρναν τσιγάρου ή γόπας τον καπνό κι εσκέπαζαν το τραύμα. (Διάχυτη αντίληψη).

γ: Εσκέπαζαν το τραύμα με χυμό κοπανισμένης κόνιζας ή σκύθου (φυτά). (Κολής).

δ: Εσκέπαζαν το τραύμα, με πράσινη μαλάδα (θαλάσσια γλωρίδα). (Σταύρος Κέντρης).

ε: Οι παπουτσιήδες, εσκέπαζαν το τραύμα με ξύσμα, από το μέσα μέρος της προβιάς. (Γιάννης Παντ. Νικητιάδης).

39. ΝΕΦΡΑ:

α: Έβραζαν φτερουδάκι και από το ζουμί του, έπιναν ένα ποτήρι νησι-
κοί κάθε πρωί, μέχρι να πέσει η πέτρα.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ: Το φτερουδάκι προκαλούσε αποσύνθεση, σε κάποια είδη πέτρας και μέ-
χρι πρότινος, είχε μεγάλη πέραση εντός κι εκτός Νισύρου κι επρόσθετε εισόδημα σε άντρες
και γυναίκες του νησιού μας. Αυτή μου η αναφορά, αφιερώνεται στη μνήμη της άτυχης γυ-
ναίκας που τραυματίστηκε θανάσιμα καθώς συνέλεγε το χόρτο στα βασιτάδια του νησιού και
εννών την Καλυψώ.

β: Έπαιρναν από βραδίς ένα μέτριο κρομμύδι και αφού το κόβανε στα
τέσσερα, το εμβαφίζανε σ' ένα ποτήρι με νερό και το επόμενο πρωί έπιναν
το εκχύλισμα και το επαναλάμβαναν για λίγα πρωινά. (Μαστρογιώργης).

γ: Έτρωγαν αγκυνάρες. (Μαστρογιώργης).

δ: Έφτιαχναν ένα μπλάστρι από σαπούνη πράσινο, ζάχαρη και ασπράδι
του αυγού, απλωμένα σε λινάρι. (Αγγέλικα).

ε: Σ' ένα ποτήρι με νερό, επρόσθεταν χυμό από μισό λεμόνι και μισό κου-
τάλι σόδα. Έπιναν το περιεχόμενο και το επαναλάμβαναν καθημερινά.
(Μαρία παπα-Γιάννη Μηνά).

40. ΞΗΡΟΔΕΡΜΙΑ: Έπαιρναν σαπουνόχορτο, που το βρέχανε και τρί-
βοντάς το με τα χέρια έβγαζε αφρό, και μ' αυτόν εσκέπαζαν το ερεθισμένο
δέρμα καθημερινά, μέχρι αποθεραπείας. (Ειρήνη Πλάκα-Πανταρώτα).

41. ΟΥΛΙΤΙΑ: Εμασούσαν λίγο θειάφι καθαρό, για να σφίξουν τα χα-
λαρωμένα δόντια. (Μάνος Σακελλαρίδης).

42. ΟΧΤΡΑ: “Ίκτερος - Χρυσή”. Τρεις χαρακιές στο πρόσωπο, εκεί που
σιμίγουνε τα φρύδια και κάλυψή τους με αλάτι και λεμόνι ή κοπανισμένο
σκόρδο ή κέλυφος πατελίδας ή φλουρί κωσταντινάτο ή χιτώννα κρομμυδιού.
(Διάχυτη αντίληψη).

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ: Στο κόψιμο της όχτρας ξεχώριζαν, η Ασημένη του Γιαννιού, η Ερήνη τ' Α-
θανάση, το Ρηινό του Χιώτη.

43. ΠΑΪΔΙΑ: “Δαμασμένα, Ραϊσμένα ή Σπασμένα”. Έστηναν τον τραυμα-
τία με τα χέρια του δεμένα στο ανώφλι κάποιας πόρτας κι έσφαζαν ένα ριφά-
κι ή αρνάκι αν υπήρχε, αφαιρούσαν το τομάρι κι όπως ήταν αχνιστό, το άπλω-
ναν κατάσαρκα τριγύρω στα παιδιά και σφιχτοδεμένο, έπρεπε να κρατηθεί
για επτά περίπου μέρες. (Γιάννης Κουμέντος) δια του γιού του Γιώργου.

44 . ΠΑΡΑΙΣΘΗΣΕΙΣ:

Επρόκειτο για μια κατάσταση “αμόκ” που την προκαλούσε ενός θάμνου
ο καρπός που μοιάζει με το μούσμουλο και ενδημεί κυρίως στο Μολύβι, εάν
ετύχαινε να το γευτούν ανήλικα παιδιά, καθώς τα ξεγελούσε η θωριά του. α:
Δυο από τα θύματα ήταν πρωτοξάδερφα κι αγγόνια της Κλεάθθαινας, που ό-
πως περιγράφει αυτόπτης και αυτόκοος, τα πότισε ένα υγρό από τα “γιατρι-
κά” της κι αμέσως λαμπικάρανε! (Σταμάτης Αλ. Διακογιάννης).

β: Επαιρναν σκόνη της ρίζας του ασφύτιλα κι εμπλούτιζαν το γάλα της κατσίκας που το ποτίζανε στους πιτσιρικάδες κι αμέσως έπαυαν οι παραισθήσεις! (Δημήτρης Κ. Ορσάρης).

45. ΠΑΡΑΣΙΤΑ:

1: Αμοιβάδες: “Παράσιτα του πεπτικού”

α: Εκατάπιναν αμάσητες λίγες σκελίδες σκόρδου κι έπιναν γάλα της κατσίκας. (Χαράλαμπος του Ηλία).

β: Έπιναν νερό εμπλουτισμένο με ιώδιο και λεμονοχυμό, μια κουταλιά κάθε οχτώωρο, για λίγες μέρες. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

2: Κοριοί, ψείρες, ψύλλοι.

α: Επάλειψη του τριχωτού της κεφαλής και λοιπών ευπαθών περιοχών με γάζι. (Αιμιλία Καζάντη).

β: Ψύλλοι στ’ αυτιά: Αναβαν ένα κεριό και το πλησιάζανε στον ακουστικό τους πόρο κι αμέσως εδραπέτευε ο ανεπιθύμητος. (Μαστρογιώργης). 3: Σκουλίκια διάφορα στο έντερο:

α: Έπιναν αφέψημα της απηγανιάς. (Πόπη του Καπριάνου).

β: Έτρωγαν κάθε πρωί, μέλι και σκόρδο. (Σταύρος Κέντρης).

46. ΠΑΤΟΥΣΣΕΣ ΠΛΗΓΩΜΕΝΕΣ: “Απο αγκάθους κι ό,τι άλλο”. Έκαναν επάλειψη της περιοχής με βάλσαμο κι εσφυροποκούσαν ελαφρά το πληγιασμένο μέρος. (Νίκος Μαυρουδής).

47. ΠΙΕΣΗ: Έτρωγαν αμάσητες, λίγες σκελίδες σκόρδου. (Πόπη του Καπριάνου).

48. ΠΛΑΝΤΑΣ: “Συμφόρηση”. Κοφτές βεντούζες και χαρακιές στις γάμπες κι αβδέλες, “που τις είχε ν-η Ερήνη του Κλεάττη” στον λοβό ενός αυτιού ή και των δύο. (Διάχυτη αντίληψη).

49. ΠΛΗΓΕΣ: “Διάφορες”.

α: Εκαθαρίζαν την πληγή με κουκχουζίνα (ρακή) κι αν ήταν επιπόλαια, την έδεναν μ’ ένα πανί, μέχρι που να γιάνει. (Ειρήνη Θεοδώρου).

β: Εσκεπάζαν την πληγή με τον ιστό της κάγιας (αράχνη). (Μάνος Σακελλαρίδης).

γ: Εσκεπάζαν τις πληγές με φύλλα του αγράμυθα. (Νίκος Κ. Σφακιανός).

δ: Επαιρναν κολλητισίδα ή τσιαρίτα (λίπος από χοιρινό κρέας), την έπλεναν, την εξέραιναν, την εκοπάνιζαν και με τη σκόνη που προέκυπτε, επαπαλίζαν τις πληγές μέχρι που να γιάνουν. (Αιμιλία Μαγγανά).

ε: Επαιρναν σκόνη από πορδοφούσκι κι επαπαλίζαν τις πληγές. (Ασημένη Σαρρή).

στ: Επαιρναν σκόνη από ελαφρόπετρα, την εναποθέτανε επί της πληγής και την έδεναν σφιχτά για εφτά περίπου μέρες. (Γιώργος Κουμέντος).

ζ: Έπλεναν τις πληγές με νερό θαλασσινό, έπαιρναν χλωρή σφογγιά (φυτό), την εκοπανίζανε και με το χυμό της, επαλείφαν τις πληγές. (Αγγέλικα).

η: Έφτιαχναν αλοιφή από ελιόλαδο, αγνό κερί της μέλισσας, προζύμη και σαπούνη πράσινο, που τα ανακάτευαν με χυμό της σκυλαρούδας κι έπειτα τα βράζανε και τ' αφήναν να κρυώσουν. Στη συνέχεια εμαζεύαν το χυλό κι αφού τον εχτυπούσαν για να δέσει, τον αποθηκεύανε έτοιμο για χρήση. (Σταύρος Κέντρης και Κώστας Χαροτοφύλης, με εμπειρία από τη μάνα του).

Υποσημείωση: Πρέπει να σημειωθεί πως αυτή η αλοιφή, ήταν αξεπέραστη στις επιμολύνσεις.

θ: Έφτιαχναν αλοιφή από σκόνη της ρίζας του ασφύτιλα με διάφορες προσμειξεις, όπως με ελιόλαδο. (Δημήτρης Κ. Ορσάρης).

ι: Έφτιαχναν αφέψημα από σφογγιά(φυτό) ή χαμομήλι, με το οποίο έπλεναν διάφορες πληγές. (Μαρίκα του Φούγιαξη).

50. ΠΟΔΑΓΡΑ: “Ουρικό οξύ”

α: Έφτιαχναν αφέψημα από γαϊδουράγκαθα κι έπιναν ένα ποτήρι, νησιτικοί κάθε πρωί. (Αγγέλικα).

β: Έφτιαχναν αφέψημα από τις τσουνίδες, κι έπιναν ένα ποτήρι, νησιτικοί κάθε πρωί. (Αιμιλία Μαγγανά).

γ: Έφτιαχναν αφέψημα από αγκινάρες κι έπιναν ένα ποτήρι, καθημερινά. (Μαρία παπα-Γιάννη Μηνά).

51. ΠΟΝΟΔΟΝΤΟΣ:

α: Εγέμιζαν την κουφάλα του δοντιού με λιβάνι καθαρό, “που συνήθως εκκατάστρεφε το δόντι”. (Μάνος Σακελλαριδής).

β: Έπαιρναν γάλα της συκιάς και μ' ένα βαμβακάκι το προωθούσαν, στην κουφάλα του δοντιού. (Ντίνος Παπαδέλιας).

γ: Έπαιρναν λίγο χνουδι από τσουβάλι, το τυλίγανε σε πατσουλάκι, το βουτούσανε στο λάδι κι αφού το καίγανε για λίγο, το προωθούσαν στην κουφάλα του δοντιού. (Σταύρος Κέντρης).

δ: Έψηναν στα κάρβουνα κέλφος από κοκχύλι και το κοπανίζανε για να γίνει σκόνη, που την ανακάτευαν με λάδι της ελιάς και μ' ένα βαμβακάκι εγμιζαν την κουφάλα. (Ντίνος Παπαδέλιας).

ε: Μετά από βγάλσιμο δοντιού, έκαμαν γαργάρες με νερό θαλασσινό ή με αλατόνερο. (Μάνος Σακελλαριδής).

στ: Μια σκελίδα σκόρδου τη συνθλίβανε κι αφού την ετυλίγανε σ' ένα πανάκι, την έδεναν στο μέσα μέρος του καρπού, στο αντίθετο χέρι από το μάγουλο του πάσχοντος δοντιού! (Ασημίνης Κώνστας).

ζ: Ένας κουρέας ονόματι Μιχάλης, "Γιαγιάς" το προσωνύμιον, με εργαλείο μιαν τανάλια έκαμνε εξαγωγές ! (Μάνος του Καρπάθιου).

52. ΠΟΝΟΙ: “Κυρίως από Ψύξη”. Έπαιρναν κοπανισμένο λιναρόσπορο ή συναπόσπορο, τον εξύμωναν με ξύδι κι αφού τον ετυλίγαν σε πανί, έβαζαν κομπρέσες στην περιοχή του πόνου. (Σταύρος Κέντρης).

53. ΠΟΝΟΚΕΦΑΛΟΣ:

α: Έβραζαν φύλλα τζιτζιφιάς κι εκάμανν εισπνοές. (Μάνος Σακελλαριδής).

β: Λίγες φέτες της πατάτας πασπαλισμένες με καφέ και απλωμένες σε υφασμάτινη λουρίδα που την έδεναν, τριγύρω στο κεφάλι. (Σταύρος Κέντρης).

54. ΠΟΝΟΛΑΙΜΟΣ: Έπαιρναν λιναρόσπορο κι αφού τον άπλωναν σε μάλλινη λουρίδα τον περιτυλίγανε, στο λαιμό του άρρωστου. (Πόπη του Καπριάνου).

55. ΠΟΥΝΤΑ: Κρύωμα στο στήθος, από το πιο απλό, μέχρι τον πλευριτή και κάποτε ως το χτικιό (φυματίωση) και κατά την περίπτωση, τα γιατροσόφια ήταν:

α: Άπλωναν τριμμένη θρίμπη σε κομμάτια ύφασμα και μ' αυτά εκάλυπταν, την πλάτη και το στήθος. (Φωφώ Χαροτοφύλη-Κυπραίου).

β: Εντριβές ή κομπρέσες στην πλάτη και το στήθος, με κουκχουζίνα (ρακί) ή με σπίρτο. (Διάχυτη αντίληψη).

γ: Άπλυτο μαλλί προβάτου που το ζέσταιναν πολύ κι εσκεπάζανε το στήθος. (Άννα Μαυρουδής-Μαρίνου).

δ: Εφημερίδα “αν υπήρχε”, ποτισμένη με το γάζι, που την άπλωναν στο στήθος. (Αγγέλικα).

ε: Βεντούζες κλασσικές, ή τραβηχτές, ή με το γρόσι τυλιγμένο σε πανί, που το εμποτίζανε με κουκχουζίνα ή με σπίρτο και το άναβαν για λίγο, πριν να το καλύψει η βεντούζα. (Αγγέλικα).

στ: Βεντούζες κοφτές “αιματηρές”. Μ' ένα ξυραφάκι εχάραζαν το δέρμα μέχρι να ματώσει, στα σημεία που θα βάζανε βεντούζες, για να επιτύχουν την αφαίμαξη. (Διάχυτη αντίληψη).

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ: Πριν να τοποθετήσουν τις βεντούζες στα διάφορα σημεία, ετυλίγανε βαμβάκι σ' ένα ηθουνάκι κι αφού το βρέχανε με σπίρτο ή με κουκχουζίνα, το άναβαν για λίγο κι εξέσταιναν το μέσα μέρος “της βεντούζας” που την κρατούσαν κατακόρυφα και με το άνοιγμα να βλέπει προς τα κάτω.

ζ: Έπιαναν δυο κουρελάκια ποτισμένα κουκχουζίνα και αφού τα άναβαν, τα σκέπαζαν για λίγο να σβήσει η φωτιά και όπως ήτανε ζεστά, έβαλλαν κομπρέσες στην πλάτη και το στήθος. (Μαρίκα του Φούγιαξη).

η: Σε αγραμυθόλαδο, επρόσθεταν λιβάνι, μοσχοκάρφι κι αγλατσίνα “ρητίνη αγράμυθθα κι αμυγδαλιάς” και τα συντηρούσαν σε μικρά δοχεία κι όταν αρρωσταίναν τα μικρά παιδιά, εξέσταιναν σ' ένα κουτάλι λίγο από το χυλό και τους εκάμανν εντριβές. (Μαρίκα του Φούγιαξη).

θ: Σε αγραμυθόλαδο όπως ήτανε καυτό, επρόσθεταν μπουκιές ψωμιού σε προχωρημένη μούγλα κι αφού το τάζαν στους άρρωστους, τους εσκέπαζαμε με μάλλινες κουβέρτες, μέχρι να υπερυδρώσουν. (Αντώνης Π. Γιωργάκης), δια της εγγονής του Ανθούλας.

ι: Όσοι πέφταγαν πλευρίτη, φόραγαν κατάσαρκα μάλλινες φανέλες, για επτά περίπου χρόνια. (Διάχυτη αντίληψη).

ια: Αν προέκυπτε χτικιό (φυματίωση), έσφιγγαν τα δόντια και εγκαθιστούσαν παλικάρια και κορίτσια σε κελιά μοναστηριών ή και σε σπηλιάδια, όπου τα φροντίζανε καθημερινά, μέχρι που να γιάνουν όποια ήταν τυχερά ή να καταλήξουν τα πολλά και άτυχα.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ: Συνήθης χώρος διαμονής αρρώστων, το αστελέχωτο μοναστήρι του Σταυρού, που διέθετε κελιά. (Ιστορική καταγραφή).

56. ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ:

α: Έβραζαν αούριστρα, κι έπιναν το ζουμί του. (Μάνος του Καρπάθιου).

β: Έπιναν κάθε πρωί μια κουταλιά της σούπας, αγουρόλαδο. (Μαστρογιώργης).

57. ΠΥΡΕΤΟΣ: Σ' ένα μπουκάλι που περιείχε ξύδι, επρόσθεταν ροδοπέταλα κι έφτιαχναν το λεγόμενο τριανταφυλλόξυδο και όταν είχαν πυρετό, εδρούσιζαν το μέτωπο, τα πόδια και τα χέρια. (Σταύρος Κέντρης).

58. ΣΕΛΗΝΙΑΣΜΟΣ. “Επιληψία”. Με την έναρξη της κρίσης όποιος βρισκότανε κοντά στον πάσχοντα, έβαζε στη σφιγμένη του παλάμη ένα κλειδί ή άλλο μέταλλο κι επρόσεχε κυρίως, να μη γυρίσει η γλώσσα του. (Διάχυτη αντίληψη).

59. ΣΟΥΡΔΙΔΙ. “Ευκοιλιότητα”

α: Έβραζαν καρπούς μολόχας κι ερουφούσαν το ζουμί τους. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

β: Έπιναν αφέψημα, από μύρτα κι από ρείκια. (Σταύρος Κέντρης).

γ: Έπιναν ένα χαρμάνι που το παρασκεύαζαν από ψίχα βαλανιού ψημένη δύο μέρη, από καφέ σε σκόνη ένα μέρος και από ζάχαρη "μια πρέζα". (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

δ: Έπιναν τσάι άγλυκο, με παξιμάδι κρίθινο. (Αγγέλικα).

ε: Έτρωγαν λαπά από ρύζι άπλυτο με πολύ λεμόνι. (Διάχυτη αντίληψη).

στ: Έτρωγαν ρούδια μπόλικα. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

ζ: Έβραζαν φύλλα του ροδιού κι έπιναν το ζουμί του. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

η: Σ' ένα κουταλάκι με ωμό καφέ, επρόσθεταν λεμόνι και το καταπίνανε. (Διάχυτη αντίληψη).

60. ΣΠΑΣΙΜΑΤΑ:

Έβαζαν στη θέση τους τα σπασμένα κόκαλα κι αφού τα εγγλωβίζανε σε καλαμένιο νάρθηκα, εφάσκιωναν το μέλος κι όταν το ξεφασκιώνανε ερχότανε στο φως και κάποιες αποχίες, όπως για παράδειγμα του φίλου μας του αείμνηστου Γιώργη Καζάντη, που εξ αυτού του λόγου προέκυψε το προσωνύμιο, “η Ζερβοΐλα”. (Διάχυτη αντίληψη).

61. ΣΠΥΡΙ: “Με φαγούρες”

α: Έβραζαν λίγο “νερό, εξεματίζαν το σπυρί κι αμέσως το σκεπάζανε, με κρομμυδιού ξερού τη τσίπα. (Καλλιόπη Όρσάρη-Καρακωσταντή). β: Το επαλείφανε με σάλιο νησιτικοί, κάθε πρωί. (Ασημίνης Κώνστας).

γ: Το σκεπάζανε με τσίπα, από μια σκελίδα σκόρδου. (Ασημίνης Κώνστας).

62. ΣΤΕΙΡΟΤΗΤΑ:

α: Έφρουαν αμύγδαλα κι αφού τα κοπανίζανε έπαιρναν το χυμό τους, “σφίγγοντάς τα σε πανί” κι έπιναν κάθε πρωί, ένα κουταλάκι. (Ερήνη του Κλεάτθη), δια του εγγονού της Μιχάλη.

β: Μπλάστρι στα νεφρά από ξαντό, σαπούνι πράσινο και ούζο, που τα ζέσταιναν, και τα κάμινανε πολύ. (Ερήνη του Κλεάτθη, δια της εγγονής της Ειρήνης Πλάκα-Πανταρώτα).

γ: Προ της συνεύρεσης έκαμναν ζεστό λουτρό στα “μπάνια του νησιού μας” κι έπειτα έβαζαν μπλάστρι στα νεφρά, από σαπούνι πράσινο, ζάχαρη και ασπράδι. (Αγγέλικα).

δ: Την αντιμετώπιζαν με ειδικές μαλάξεις στην κοιλιά. (Ερήνη του Κλεάτθη), δια του εγγονού της Μιχάλη.

63. ΣΤΡΑΜΠΟΥΛΙΣΜΑ:

α: Έπλεναν “χαϊδεύοντάς” το στραμπουλισμένο μέλος με πολύ ζεστό νερό και σαπούνι πράσινο μέχρι να μουλιάσει και μ’ έναν χειρισμό επιδέξιο και ακαριαίο, έβαζαν στη θέση του το χέρι ή το πόδι, ξεστραμπουλίζοντάς το, οπότε, με σαπούνι πράσινο, ζάχαρη, ένα κροκάδι του αβγού και ελιόλαδο, που τα χτυπούσανε σε σκεύος, έφτιαχναν ένα πολύ κι έπειτα τον άπλωναν σε λωρίδα κάμποτου και μ’ αυτόν εμπλάστρωναν το ξεστραμπουλισμένο μέλος, στην περιοχή του πόνου. (Πόπη Ζουμή-Φραντζή).

β: Σε μιαν άλλη εκδοχή σχεδόν πανομοιότυπη, αντικαθιστούσανε τη ζάχαρη με ούζο. (Αγγέλικα).

64. ΣΥΓΚΑΜΑ:

α: Εκάλυπταν τη φλεγμονή με σαρακοφαγωμένου έπιπλου τη σκόνη. (Άννα Μαυρουδή-Μαρίνου).

β: Εκάλυπταν τη φλεγμονή, με φρυμένα και κοπανισμένα φύλλα της μυρτιάς. (Μαστρογιώργης).

65. ΣΥΝΑΧΙ:

α: Έβραζαν φύλλα του ευκάλυπτου κι εκάμιναν εισπνοές από τη μύτη. (Μάνος Σακελλαρίδης).

β: Έκαμιναν γαργάρες με θαλασσινό νερό ή το ρουφούσαν από τη μύτη. (Μάνος Σακελλαρίδης).

γ: Εταΐζαν τα παιδιά, αβγό της μαύρης όριθας! (Αγγέλικα).

66. ΤΡΙΓΥΡΙΣΤΡΑ:

Έπαιρναν φύλλα σκιάμου κι εσκεπάζαν τη φλεγμονή, μέχρι να καθαρίσει. (Σταμάτης Αλ. Διακογιάννης).

67. ΤΡΙΧΟΦΑΣ:

α: Έκαμιναν επάλειψη στο απογυμνωμένο τμήμα του τριχωτού της κεφαλής, με κουτσουδιά της όριθας! (Σταύρος Νικολίτσης).

β: Έκαμιναν επάλειψη στο γυμνό τμήμα του τριχωτού της κεφαλής, με σκόνη από μαπαρούτη μαύρη. (Σταύρος Κέντρης).

68. ΤΡΟΜΟΣ. “Απο φόβο ξαφνικό”. Έπαιρναν καρδιά περιστεριού φρεσκοσφαγμένου και όπως ήτανε ωμή και αχνιστή συνάμα, την έδιναν στον έντρομο, για να την καταπιεί. (Δημήτρης Χαρτοφύλης), δια της Ειρήνης Μαστρομιχάλη-Κύρη.

69. ΤΣΙΜΠΗΜΑ: “Μέλισσας, Σκορπιού ή Σφήκας”

α: Εκάλυπταν τη φλεγμονή με λάσπη από κάτουρο και χόμα “κι α’ δεν εκατουριούνται οι πιτσιρικάδες” εκάμιναν χρήση σάλιου. (Διάχυτη αντίληψη).

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ: Τυχερά τα Νισυρόπουλα της τότε εποχής που σε μικροτραυματισμούς εκάμιναν χρήση αλόγιση, από της γόπας τον καπνό μέχρι την καβαλίνα, καθώς ο τέτανος, ήταν απών ως φαίνεται, από το νησί μας.

β: Τσίμπημα σκορπιού: Εσκοτώναν το σκορπιό, τον έλιωναν και με τον πολτό που τους προέκυπτε, εκάλυπταν το ερεθισμένο δέρμα. (Μάνος Σακελλαρίδης).

γ: Έχωναν το τσιμπημένο μέλος, σε πολύ καυτό νερό. (Μαρίκα του Φούγιαξη).

70. ΦΑΟΥΣΑ: “Συρίγγιο με πύον και μεταφορικά κατάρα”. Κατά τον αείμνηστο Δημήτρη Μπαλαλά, ο Μιχάλης του Παύλου, εγιάτρευγε ν-τη φάουσα με τω’ σενκλώ’ ν-τα φύλλα, και μ’ αλεφή ν-απο σκορπιούς, φιδόντυμα γ-και μύλλα. («Νισυριακά» τόμος 7 σελίδες 124 και 125).

71. ΦΛΕΓΜΟΝΗ: “Ερεθισμός του δέρματος”

α: Από τσουνκνίδες: Για να ανακουφιστούν οι πιτσιρικάδες, έτριβγαν τη φλεγμονή με φύλλα της μολόχας, με την επίκληση-ευχή, “έμπα μολόκχα έβγα τσουνκνούδα”. (Διάχυτη αντίληψη).

β: Έπαιρναν αούριστρα κι αφού τον ανακάτευαν με λάδι της ελιάς, τον

εκθέτανε στον ήλιο όπου γινότανε πολύς, αλλάζοντας το χρώμα του, οπότε και εκάλυπταν τη φλεγμονή στο δέρμα. (Ντίνος Παπαδέλιας).

γ: Έπαιρναν πολύ ασβέστη κι αφού τον ξέπλεναν εφτά φορές σε σουρωτήρι, στο χυλό που έμενε επρόσθεταν λιγάκι γάλα της κατσίκας, εχτυπούσανε το μίγμα μέχρι να πυκνώσει κι έπειτα εκάλυπταν, το ερεθισμένο δέρμα. (Πόπη Ζουμή-Φραντζή).

72. ΦΛΕΓΜΟΝΗ ΤΩΝ ΠΟΔΙΩΝ:

α: Από μύκητες στα δάχτυλα και στις πατούσες: Έστρωναν φύλλα του αγράμυθθα στον παπουτσιών τον πάτο και τα φορούσανε ξεκάρσωτοι, μέχρι που να γιάνουν. (Νίκος Κ. Σφακιανός).

β: Πρήξιμο: Έβραζαν δεντρολίβανο ή φύλλα της ελιάς κι έκάμνασι μ-ποδλόουτρο. (Μαρία παπα-Γιάννη Μηνά).

73. ΦΟΒΙΑ-ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑ:

α: Πρωί, μεσημέρι και βράδυ, έτρωγαν καλό φαί, έπιναν λίγο κρασί κι εσιγοτραγουδούσαν. (Σταύρος Κέντρης).

β: Σ' ένα πιάτο ανακάτευαν αλεύρι με νερό κι έπιναν το χυλό τους. (Μάκος Σακελλαρίδης).

γ: Σ' ένα ποτηράκι ούζο εβουτούσαν μια γωνιά απ' της Παναγιάς τη σκέπη, έψηναν έναν καφέ, τον επρόσθεταν στο ούζο κι έπειτα επότιζαν τους πιτσιρικάδες.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ: Σε μιαν άλλη εκδοχή, αντί της σκέπης έκαμναν χρήση της κουφιάς. “Του πέπλου δηλαδή της νύφης, στα κίτρινα της ζαφοράς βαμμένου”. (Αιμιλία Μαγγανά).

74. ΦΟΒΟΣ: “Σε παιδιά κυρίως”. Έπαιρναν αναμμένο ξυλοκάrbουνο, το σβήγανε σ' ένα ποτήρι με νερό και το δίναν στο παιδάκι να το πιεί. (Μάνος Γ. Σακελλαρίδης).

75. ΧΟΛΗ: Εμάζευαν κοχύλια και τα κοπάνιζαν, μέχρι να προκύψει παχύρρευστος πολτός, από τον οποίο έπλαθαν μικρά σφαιρίδια κι αφού τα λιάζανε μέχρι να στεγνώσουν, έπαιρνε ο άρρωστος ένα κάθε μέρα, ώσπου να καταλαγιάσει ο πόνος. (Ερήνη τ' Αθανάση), δια του εγγονού της Γιάννη Κ. Πατριόκη.

76. ΨΕΙΡΟΦΙΤΗΣ: “Σπυρί με πύον στο κεφάλι”. Έπαιρναν ένα φύλλο σεύκλου και το ακουμπούσαν για λίγο στο σπυρί. Έπειτα το δένανε σ' ένα από τα μπράτσα τους, μέχρι που να μολυνθεί το σημείο επαφής κι όταν επυορροούσε άρχιζε η ύφεση μέχρι εξαφάνισης και των δύο εστιών. (Ντίνος Παπαδέλιας).

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ: Στον αναγνώστη των ανωτέρω, μοιραίως θα αναφέρεται το ερώτημα, ποιο ήταν το αποτέλεσμα από την θεραπεία με τα αναφερθέντα γιατροσόφια. Υπήρχε τουλάχιστον θεραπεία, ή ήταν χαμένοι οι κόποι και τα βάσανα όλων των εμπλεκομένων.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ένας από τους ειδικούς στα γιατροσόφια των περασμένων γενεών, ήταν και ο Γιάννης Κατσιματίδης, ο Γιάνναρος. Τις μεθόδους και τις πρακτικές του, τις πήρε η κόρη του η Άννα του Γιάνναρου, η Άννα του Διαμαντή Χαρτοφύλη. Όταν λοιπόν κάποιος είχε πρόβλημα, ο γιατρός ο Μανόλης, αντί φαρμάκου, που πιθανόν και να μην υπήρχε στο φαρμακείο, τον παρέπεμπε στην Άννα του Γιάνναρου, κι εκείνη με προθυμία τον γιατροπόρευε.

Χαρακτηριστικά είναι δύο περιστατικά, που ο γιος της Κώστας Χαρτοφύλης, θυμάται και μας περιέγραψε:

– Όταν αρχές της 10ετίας του 50 επέστρεψε στη Νίσυρο ο αρχιμανδρίτης Αλέξανδρος Γεωργιάδης, ο παπα-Αλέξανδρος, προσέφερε στη σύζυγο του ήδη θανόντος Γιάνναρου, την Ασπασία Παπαϊωάννου-Κατσιματίδη ένα μύλο κασέρι, με την εξής αιτιολογία, όπως εξήγησε ο ίδιος. Όταν ήταν μικρός, είχε γεμίσει ο λαϊμός του με πληγές, σε σημείο που τα άλλα παιδιά, τον απέφευγαν. Πήγε λοιπόν στον Γιάνναρο, ο οποίος με τα ανάλογα γιατροσόφια, τον γιάτρεψε και ο ασθενής, εκφράζοντας την ευγνωμοσύνη του, υπεσχέθη στον «γιατρό του», ότι όταν μεγαλώσει θα πάει στην Πόλη και θα του στείλει ένα μύλο τυρί. Στην Πόλη δεν πήγε, αλλά την υπόσχεσή του την εκπλήρωσε, προς τη σύζυγο του Γιάνναρου. Επιβεβαιώνεται έτσι η αναφορά μας ότι η αμοιβή του «γιατρού» ήταν διάφορα «γκλεουδία», το κασέρι, εν προκειμένω.

– Την ίδια περίπου εποχή, είχε έλθει στη Νίσυρο από την Αμερική, η Καλλιόπη Πουράκη, η Καλή του Μπογιαζή, κουμπάρα της Άννας του Γιάνναρου, στην οποία απευθύνθηκε ζητώντας τη βοήθειά της, ως «ειδικής» περί τα γιατροσόφια, δεδομένου ότι ο γαμπρός της στην Αμερική, είχε μια πληγή, και παρά τις επισκέψεις σε γιατρούς, δεν εθεραπεύετο. Παρεκλήθη λοιπόν ο Κώστος, και συνέλαβε δυο κουρκουταύλους οι οποίοι υπέστησαν τον διά πυρός θάνατο, όπως έχει περιγραφεί πιο πάνω. Η Καλή, υπεσχέθη ότι όταν γυρίσει στην Αμερική, αν ο γαμπρός της γίνει καλά, θα στείλει στον Κώστο δυο τσικολάτες. Σε λίγους μήνες, η Καλή, περιχαρής ενημέρωσε την κουμπάρα της ότι ο γαμπρός της θεραπεύτηκε, χωρίς να τολμήσει να του πει, από τι προήρχετο το μαγικό φάρμακο. Το επόμενο καλοκαίρι πάντως, οι σοκολάτες, και όχι μόνο δύο, εστάλησαν και ο Κώστας τις απήλαυσε.

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ:

Πέραν των όσων προανέφερα και όσων δεν εντόπισα, υπάρχει ένας πλούτος, που αφορά “ιάματα” κτηνιατρικά και παρασκευάσματα καλλωπιστικά, για τα οποία ελπίζω να ασχοληθεί κάποιος άλλος.

«ΑΪΝΤΕ ΚΙ ΑΣ ΡΕΜΠΕΛΛΕΨΩΜΕ»...

✍ Χαράλαμπος Εμ. Φραντζής

Η Νίσυρος αποτελεί ένα μικρό νησί στο σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων. Η πολιτιστική παράδοση του νησιού είναι αντιστρόφως ανάλογη του μεγέθους του και περιλαμβάνει έναν τεράστιο πλούτο παραδοσιακών τραγουδιών και σκοπών. Ανάμεσα σε αυτό τον πλούτο θα ασχοληθούμε με το τραγούδι του Φραζή, πιο γνωστό κι ως Πάρε Φραζή τη λύρα σου, τραγούδι που «ήρθε» από την Κωνσταντινούπολη, το παραθέτει ο διεθνής μουσικολόγος Samuel Baud Bovy όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1930 επισκέφτηκε τα Δωδεκάνησα και τη Νίσυρο και δεν λείπει από κανένα γλέντι του νησιού. Το τραγούδι είναι ομοιοκατάληκτο με τον χαρακτηριστικό ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο. Όμως ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Από το διαδίκτυο παίρνουμε τις παρακάτω πληροφορίες για τον Baud Bovy¹. Ο Ελβετός νεοελληνιστής Σαμουέλ Μπω-Μποβύ (Samuel Baud-Bovy 1906-1986), μουσικός, φιλόλογος και πρωτοπόρος της συγκριτικής εθνομουσικολογίας, συγκαταλέγεται στους Ευρωπαίους που αγάπησαν την Ελλάδα όχι για τα ένδοξα ερείπια της, αλλά για τους ζωντανούς κατοίκους της, με τα καλά και τα κακά τους. Πρωτοεπισκέφθηκε τη χώρα μας το 1926-1927, για να ανεβεί στον Όλυμπο. Συνόδευε τον πατέρα του, τον Ντανιέλ Μπω-Μποβύ, ιστορικό τέχνης και συγγραφέα, και τον νονό του, τον σπουδαίο Γαλλοελβετό φωτογράφο Φρεντ Μπουασονά, που απαθανάτισε απaráμιλλα την Ελλάδα των δύο πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα. Στο ταξίδι αυτό πρωτάκουσε παραδοσιακή ελληνική μουσική και μαγεύτηκε. Τα μάγια οργάνωσαν την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1929, οπότε και γνώρισε τη Μέλπω Λογοθέτη-Μερλιέ και τον λαογράφο Δημήτριο Λουκόπουλο. Χάρη σ' αυτούς άκουσε μουσικούς και τραγουδιστές από πολλά μέρη, κι ιδιαίτερα από τα Δωδεκάνησα. «Αυτοί», σημειώνει στο ημερολόγιό του, «απ' όλους τους Έλληνες έχουν περισσότερη διάθεση να ξεβολευτούν και να μπουν σε μπελάδες, γιατί ονειρεύονται την αποτίναξη του ιταλικού ζυγού από τον τόπο

1. <https://www.kathimerini.gr/opinion/1059588/o-samoyel-mpo-mpovy-sta-italokratoymena-dodekanisa/>.

τους». Αποφάσισε έτσι να ξεβουλευτεί και ο ίδιος. Και να ταξιδέψει στα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα, το 1930, για να καταγράψει την εκεί, ιδιαίτερα πλούσια λαϊκή ποίηση και μουσική. Το ερευνητικό του πείσμα τον οδήγησε «ως τα πιο απομακρυσμένα χωριά, άλλοτε καβάλα σε μουλάρι κι άλλοτε διασχίζοντας με τα πόδια κακοτράχαλα βουνά, για ν' ακούσει μια υπερήλικη γριούλα να τραγουδάει ένα μοιρολόι ή ένα βοσκοπούλο να παίζει την τσαμπούνα του», όπως σημειώνει η μεταφράστρια.

Στα τρία καλοκαίρια της έρευνάς του (1930, 1931, 1933), με την «Ιλιάδα» παρέα, γνώρισε «πρόσωπα των οποίων το έργο έμελλε να περιοώσει και να μπολιάσει τον πολιτισμό του τόπου, όπως, ο Α. Βρόντης, ο Α. Τσοπανάκης, ο Χ. Παπαχριστοδούλου, ο Γ. Κωνσταντάκης, από τη Ρόδο και ο Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος», από την Κάρπαθο (από τον πρόλογο του Δ. Κόκκινου). Ο Βρόντης λ.χ. είχε μόλις εκδώσει δημοτικά της Ρόδου, ο δε Μιχαηλίδης-Νουάρος τα «Δημοτικά τραγούδια της Καρπάθου», για τα οποία έγραψε κριτικό σχόλιο ο Κ. Π. Καβάφης. Πρωτίστως όμως ο Μπω-Μποβύ σχετίστηκε με ανώνυμους κατοίκους της Ρόδου, της Καρπάθου, της Χάλκης, της Αστυπάλαιας, της Καλύμνου, της Πάτμου, της Νισύρου κ.ά. Άκουσε με σεβαστή προσοχή τα τραγούδια και τα μοιρολόγια τους. Συγκινήθηκε «από την πιο καλόκαρδη φιλοξενία, την πιο ωραία προθυμία» όλων, που, όπως γράφει, «τον συντρεξάνε μόνο και μόνο για να ευχαριστήσουν έναν ξένο, για να μη χαθούν τα τραγούδια που κληρονόμησαν από τους γονείς τους». Και στοχάστηκε για τη μουσική, τον στίχο και το κοινωνικό ή τελετουργικό πλαίσιο τους. Οι σκέψεις του αποτυπώθηκαν στο δίτομο έργο «Τραγούδια των Δωδεκανήσων», (που είναι όντως έργο-σταθμός για την ελληνική δημοτική μουσική, κατά τον χαρακτηρισμό του Λάμπρου Λιάβα), και στη διδακτορική του διατριβή «La chanson populaire grecque du Dodécanèse».

Όσον αφορά τη Νίσυρο, στην αρχή αναφέρει ότι «Από τα τρία χωριά της Νισύρου μάζεψα τραγούδια μόνο από το μεγαλύτερο, το Μαντράκι. Είχα την τύχη να γνωρίσω εκεί τ' αδέρφια Τσοπανάκη, Μιχαήλ, Καλή και Ανθούλα. Ο πατέρας τους ήταν λυράρης, ο Μιχαήλ παίζει βιολί, σαντούρι και λαούτο και ξέρει από μουσική. Σπάνια βρήκα συνεργάτες τόσο πρόθυμους κι έξυπνους, μου τραγούδησαν όσα τραγούδια δεν έχουν όνομα τραγουδιστή. Τους ευχαριστώ θερμά για την καλοσύνη τους». Από τα 44 τραγούδια που κατέγραψε στη Νίσυρο (στίχους και παρτιτούρες) θα σταθούμε στο τραγούδι Νο 24 Άντε κι ας ρεμπελλέψωμε με την παρτιτούρα, τους στίχους και τις σημειώσεις, όπως φαίνονται παρακάτω.

Φαίνεται ότι τα δύο πρώτα δίστιχα προέρχονται από το αρχικό τραγούδι, όπως πρωτακούστηκε στην Κωνσταντινούπολη, ενώ το τρίτο δίστιχο (*Πάρε Φραζή τη λύρα σου...*) αποτελεί προσθήκη της Νισύρου. Άλλωστε με αυτό το όνομα είναι γνωστό στη Νίσυρο. (Ο Νικόλαος Μ. Παπάτσος μας πληροφορεί ότι πολλές φορές το αποκαλούσαν και Γιαραμάνι, από την αποστροφική

του στίχου: Γιαρ αμάν αμάν αμάν που επαναλαμβάνεται μέσα στο τραγούδι). Με τα χρόνια έγινε παραφθορά της λέξης ταμπουνάς, που αποτελεί μικρό ταμπούρλο, με την λέξη ταμπούρας, το γνωστό έγχορδο όργανο, το οποίο όμως ποτέ δεν παίχτηκε στη Νίσυρο.

*«Αίντε κι ας ρεμπελλέψωμε, ρεμπέτες⁽¹⁾ να γενούμε
να μας 'γαπούν μελαχρονές να τις περιφρονούμε
Εγώ 'μια του σεβντά παιδί, με το σεβντά γυρίζω
εγώ 'μια το μαργιέλλικο⁽²⁾ όπου τις δαμονίζω
Πάρε Φραζή τη λύρα σου κι εγώ τον ταμπουνά⁽³⁾ μου
να 'πα⁽⁴⁾ να ξεφαντώσουμε κάτω στις πεθεράς μου».*

(1): ρεμπέτης=μεθύστακας, απάχης (2): μαργιόλικος (3): μικρό ταμπούρλο (4): πάμε

Προσπαθώντας να αναλύσουμε τεχνικά τους στίχους του τραγουδιού, παρατηρούμε ότι ο στίχος αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου με ομοιοκαταληξία. Το τραγούδι (μελωδία και στίχοι) προήλθε από την πρωτεύουσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας την Κωνσταντινούπολη, οπότε ένα «ταξίδι» στο τεράστιο αυτό χωνευτήρι λαών και πολιτισμών, θα μας διαφωτίσει ιδιαίτερα. Πριν όμως ξεκινήσουμε, μια μικρή στάση στον πρώτο στίχο.

*«Αίντε κι ας ρεμπελλέψωμε ρεμπέτες να γενούμε
να μας 'γαπούν μελαχρινές να τις περιφρονούμε».*

Η προέλευση του όρου ρεμπέτικο έχει απασχολήσει πολλές φορές τους διάφορους ερευνητές, αλλά φαίνεται ότι μια ξεκάθαρη και πειστική απάντηση δεν έχει ακόμη δοθεί. Υπάρχει η περσική λέξη ρουμπαγιάντ που σημαίνει τετράστιχο και η τουρκική προφορά της ρουμπέιτ, αλλά κάτι τέτοιο φαίνεται λίγο απίθανο. Όπως απίθανη θεωρείται και η προέλευση από το σλαβικό όρο rebepok που σημαίνει παιδί.

Σύμφωνα με τους στίχους από το παλιό ρεμπέτικο τραγούδι που «πέρασε» και στη Νίσυρο η λέξη ρεμπέτης προέρχεται από την ιταλική λέξη rebelo που σημαίνει επαναστάτης, όπως καταγράφηκε και από τον Bau Bony. Μάλιστα ο Bony ερμηνεύει τον όρο ρεμπέτης με τον μεθύστακα, απάχη. Πολλοί πάντως ερευνητές έχουν απορρίψει αυτή την προσέγγιση και θεωρούν πιθανότερη την παραγωγή του όρου ρεμπέτης από το αρχαίο ρήμα ρέμβομαι που σημαίνει γυρίζω, ρεμβάζω, περηφανεύομαι, δηλ. είναι δηλωτικό του ανθρώπου που τριγυρίζει, του πλανόδιου τραγουδιστή που δεν έχει σταθερή απασχόληση, ούτε οικογένεια αλλά με τους δικούς του κανόνες ηθικής και συμπεριφοράς. Απ' όπου κι αν προέρχεται η ετυμολογία της λέξεως ρεμπέτικο και ρεμπέτης, είναι γενικώς αποδεκτό ότι αυτά τα τραγούδια απο-

24. ΑΙΝΤΕ ΚΙ' ΑΣ ΡΕΜΠΕΛΛΕΨΩΜΕ

Moderato

Τρόπος τοῦ σι

Ἄι - ντε _____, Ἄι - ντε κι ἄς ρε - - - - - μπε Γιὰρ ἄ -
 Ἄι - ντε _____, Νὰ μᾶς ἴγα - ποῦ - - - - - νε Γιὰρ ἄ -

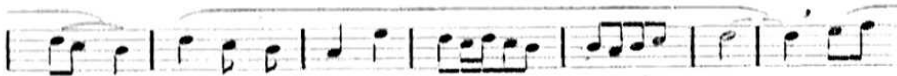
- μὰν ἄ - μὰν _____ ἄ - - - - - μὰν, Ἄι - ντε κι ἄς ρε - - - - - μπελ - - -
 - μὰν ἄ - μὰν _____ ἄ - - - - - μὰν, Νὰ μᾶς ἴγα - ποῦν _____ με - - - - -

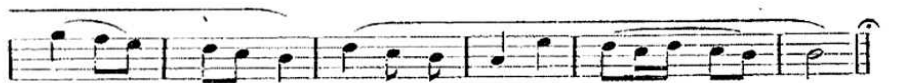
- λέ - - - - ψω - - - - - με _____, Ἄι - ντε _____ Ἄι - ντε _____ κι ἄς _____
 - λα - - - - χρι - - - - - νές _____, Ἄι - ντε _____ Νὰ μᾶς _____ ἴγα - - - -

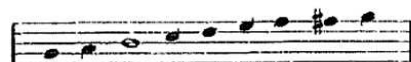
ρε - - - - μπελ - - - - - λέ - - - - ψω - - - - - με _____, ρε - - - - μπέτ - -
 - ποῦν _____ με - - - - - λα - - - - χρι - - - - - νές _____, καὶ νὰ _____

- τες _____, ρε-μπέτ-τες νὰ γε - νοῦ - - - - - με _____, ρε - - - - ε - -
 τίς _____, νὰ τίς πε - ρι - φορο-νοῦ - - - - - με _____, νὰ - - - - α

- μπέτ - - - - - τες _____, ρε-μπέτ-τες νὰ γε - νοῦ - - - - - με.
 τίς _____ πε, νὰ τίς πε - ρι - φορο-νοῦ - - - - - με.

Ἡ παρτιτούρα του τραγουδιοῦ

τελούν τραγούδια της πόλης και εκφράζουν τους λαϊκούς πληθυσμούς των πόλεων. Εκτός από το παραπάνω τραγούδι, είναι κοινώς αποδεκτό ότι μεγάλος όγκος από αυτά που αποκαλούμε παραδοσιακά τραγούδια πρωτοξεκίνησαν ως αστικά λαϊκά τραγούδια, προήλθαν δηλ. από τις μεγάλες πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη, η Προύσα, η Ανδριανούπολη, η Θεσσαλονίκη κ.α².

Η Κωνσταντινούπολη

Η Κωνσταντινούπολη, η Νέα Ρώμη, η πρωτεύουσα της νέας ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (330 μ.Χ.) είχε μια ιθύνουσα τάξη Ρωμαίων αλλά οι κάτοικοι ήταν Έλληνες. Όμως με την πάροδο του χρόνου οι Ρωμαίοι αναμείχθηκαν με τους πολυπληθέστερους Έλληνες κι αφομοιώθηκαν, η ελληνική αντικατέστησε την ρωμαϊκή ως επίσημη γλώσσα του κράτους που ονομαζόταν Ρωμανία και οι κάτοικοί του Ρωμιοί³. Πολλοί λαοί κι εθνότητες συνέρρεαν στην Κωνσταντινούπολη παρασυρμένοι από την ευημερία της, όπως Σύροι, Αρμένιοι, Πέρσες, Μαυριτανοί, Αιθίοπες, Τούρκοι, Ρώσοι, Γεωργιανοί, Ιταλοί, Γερμανοί, Γότθοι, Αγγλοσάξονες, Σκανδιναβοί. Όλοι τελικά αυτοί οι λαοί με το πέρασμα των γενεών αφομοιώνονταν από την μάζα των κατοίκων γίνονταν χριστιανοί ορθόδοξοι, μιλούσαν την ελληνική, αποκτούσαν την ιδιότητα του πολίτη του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους, γίνονταν δηλ. γνήσιοι Ρωμιοί⁴.

Τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η Κωνσταντινούπολη ακολουθεί την γενικότερη μοίρα του ρωμαϊκού κράτους και βρίσκεται σε παρακμή. Ο Έλληνας ιστορικός Απόστολος Βακαλόπουλος υπολογίζει ότι κατά τη στιγμή της αλώσεως ο πληθυσμός της Πόλης ανερχόταν μόνο στους 50.000 – 60.000⁵. Την επαύριον της αλώσεως ο Μωάμεθ ο Β΄ ακολουθεί ένα σχέδιο ανοικοδόμησης και ανάπτυξης της Πόλης. Ανανεώνει τα προνόμια των Γενοβέζων και Βενετσιάνων του Γαλατά, και στη συνέχεια, άλλοι «Φράγκοι» δηλ. Ευρωπαίοι έμποροι εγκαταστάθηκαν εκεί. Ακόμη κάλεσε όλους εκείνους που είχαν εγκαταλείψει την Πόλη, κυρίως χριστιανούς ορθόδοξους, να επιστρέψουν εξασφαλίζοντάς τους προστασία. Και παρόλο που θα μπορούσε να γίνει μια αμιγώς τούρκικη και μουσουλμανική πόλη, αφού ο ελληνικός και χριστιανικός πληθυσμός είχε εξοντωθεί ή εκδιωχθεί, οι σουλτά-

2. Από το Βυζάντιο στον Μάρκο Βαμβακάρη, *Νέορχος Γεωργιάδης*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σελ.10).

3. Ταμάρια Τάλμποτ Ράις *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών*, εκδ. Παπαδήμα Αθήνα 1990, σελ. 22.

4. Ζεράρ Βάλτερ *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, έκδ. Παπαδήμα 1990, σελ.149.

5. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1974, σελ.146.

νοι προτίμησαν να ξανακάνουν την Πόλη ένα πολυπολιτισμικό κέντρο, φέρνοντας πίσω πολλούς χριστιανούς που έφτασαν μάλιστα να είναι αριθμητικά ίσοι σχεδόν με τους μουσουλμάνους. Και οι επόμενοι του Μωάμεθ Β΄ σουλτάνοι, Βαγιαζήτ Β΄, Σελίμ Α΄ και ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής, ενθάρρυναν την εθελοντική εγκατάσταση πληθυσμών από διάφορα έθνη και φυλές. Έτσι η Πόλη απέκτησε ένα συνονθύλευμα πληθυσμού που αποτελούνταν από Έλληνες της Σμύρνης, του Πόντου, της Θράκης, της Πελοποννήσου και των νησιών του Αιγαίου, Εβραίους από την Ισπανία και τα Βαλκάνια, Αρμένιους, Άραβες, Σύριους, Αιγύπτιους, Πέρσες, Τσιγγάνους, Αρβανίτες, Σέρβους, Βούλγαρους, Βλάχους και Κοζάκους της νότιας Ρωσίας. Μέσα σε διάστημα δύο αιώνων (γύρω στο 1690) η Ισταμπούλ, ο Γαλατάς και το Σκουτάρι (τα τρία τμήματα που αποτελούσαν την Κωνσταντινούπολη) μαζί με τα περίχωρα αριθμούσαν 800.000 κατοίκους, πράγμα το οποίο καθιστούσε την Πόλη την πολυπληθέστερη πόλη της Ευρώπης και της ανατολικής Μεσογείου. Οι Ρωμιοί αποτελούσαν (μετά τους Τούρκους) τη δεύτερη μεγαλύτερη εθνοφυλετική ομάδα μέσα στην Κωνσταντινούπολη (περίπου 200.000 - 250.000 κάτοικους). Το 1535 απελευθερωμένοι σκλάβοι του Τερσανά ιδρύουν τα Ταταύλα, όπου δεν επιτρέπεται να κατοικήσουν Τούρκοι, μια καθαρά ρωμαϊκή συνοικία, ενώ από τα μέσα του 17ου αιώνα οι Ρωμιοί αποικίζουν την τοποθεσία Πέρα, σε ένα ύψωμα πάνω από το Γαλατά⁶.

Η Κωνσταντινούπολη ανθίζει όχι μόνο πληθυσμιακά αλλά και οικονομικά. Τα κέρδη από το εμπόριο, οι φόροι και τα λάφυρα των πολέμων συρρέουν στην πρωτεύουσα και προσφέρουν ευκαιρίες για τους διάφορους επαγγελματίες της πόλης να πλουτίσουν, αλλά ταυτόχρονα δημιουργούν και τις προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί το αστικό λαϊκό τραγούδι από το συνάφι των μουσικών και τραγουδιστών, καθώς υπήρχε πλέον η οικονομική άνεση στον πληθυσμό για να υποστηρίξει τους επαγγελματίες του χώρου αυτού. Το εθνογραφικό μωσαϊκό της Πόλης εγγυάται ότι και τα τραγούδια που γεννιούνται εκεί θα έχουν έντονη την επίδραση των εθνών και των φυλών που την κατοικούν. Η ευημερία ήταν ιδιαίτερα αισθητή και στους Ρωμιούς της Πόλης. Οι ξένοι περιηγητές παρατηρούν ότι οι Ρωμιές της Πόλης ξοδεύουν πολλά για φορέματα και κοσμήματα. Τα δάχτυλα τους είναι γεμάτα από δαχτυλίδια και στολίζονται με πολύτιμα πετράδια. Οι Ρωμιές όπως και οι Φράγκισσες «φορούν τόσο πλούσια και μεγαλόπρεπα φορέματα που άλλο να δεις κι άλλο ν' ακούσεις». Όλα αυτά μαρτυρούν ότι οι Ρωμιοί της Πόλης είχαν την οικονομική άνεση να πληρώνουν μουσικούς και τραγουδιστές για να διασκεδάζουν. Σύμφωνα πάντα με τους ξένους περιηγητές οι Ρωμιοί τραγουδούσαν και χόρευαν αδιάκοπα με όργανα και χωρίς όργανα. Είχαν πάθος με το τραγούδι και το χορό και κανείς τους δεν

6. Βλ. Νέαρχος Γεωργιάδης, ό.π. Αθήνα 1996 σελ. 27-33.

χρειαζόταν δάσκαλο για να μάθει να χορεύει⁷.

Κάθε συνάφι (συντεχνία) είχε την δική του ορχήστρα και συμμετείχε στην μεγάλη παρέλαση μπροστά στο σουλτάνο. Κάθε συντεχνία γιόρταζε την ημέρα του προσάτη αγίου της με κοινή συνεστιάση, γλέντι και χορό. Έτσι αρχίζει να συντηρείται μια ξεχωριστή κάστα μουσικών και τραγουδιστών που ασχολείται με την διασκέδαση των Κωνσταντινουπολιτών όχι μόνο στα πανηγύρια και στις γιορτές, αλλά και σε ταβέρνες και καταγώγια που γεμίζουν την Πόλη. «Όταν λες Γαλατά είναι σαν να λες ταβέρνα» γράφει ο Τούρκος συγγραφέας Εβλιά Τσελεπή. Δημιουργούνται μονιμότεροι χώροι μουσικής, τραγουδιού και χορού, όπως οι ταβέρνες, οι μπουζά-χανέδες (μπυραρίες) και προπαντός τα μουσικά καφενεία στα οποία επαγγελματίες μουσικοί προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε μεγάλη μερίδα του πληθυσμού που έχει την οικονομική ευχέρεια αλλά και την διάθεση να τους ακούσει και να διασκεδάσει μαζί τους. Ο Ρωμικός μουσικός στις ταβέρνες έρχεται σ' επαφή με μουσικούς άλλων εθνοφυλετικών ομάδων κι έχει τη δυνατότητα να δανειστεί μουσικές μελωδίες και ρυθμούς και να τους ενσωματώσει στο δικό του ρεπερτόριο. Αυτό αποτελεί, ίσως, και μια εξήγηση για το φαινόμενο που παρατηρείται σε πολλά παραδοσιακά τραγούδια και ρυθμούς της Ελλάδας να μοιάζουν πολύ με αντίστοιχα άλλων φυλών και λαών. Αυτές τις ακμάζουσες ταβέρνες και καφενεία είχαν επισκεφτεί και Νισύριοι μουσικοί, στις αρχές του 20ου αιώνα, όπως ο Γεώργιος Μακρουγιάννης με το βιολί του και ο Μιχάλης Τσοπανάκης με το σαντούρι και είχαν αποκτήσει μεγάλη φήμη μεταξύ των ρωμών της Πόλης, αλλά σύμφωνα με λαϊκό μύθο, εμφανίστηκαν και μπροστά στον ίδιο τον σουλτάνο, ο οποίος ενθουσιάστηκε με την δεξιοτεχνία του Μακρουγιάννη και του χάρισε μάλιστα και ένα χρυσό κουτάλι το οποίο ο ίδιος αλλά και οι απόγονοι αυτού με περηφάνια έδειχναν στους Νισύριους συμπατριώτες τους.

Ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος ήταν πλήρως αναπτυγμένος στη Κωνσταντινούπολη από την εποχή του Βυζαντίου, που μάλιστα θεωρείται και τόπος γέννησης του, γι' αυτό και ονομάζεται Πολίτικος δηλ. Κωνσταντινουπολίτικος.

Η ομοιοκαταληξία ή ρίμα, αποτελεί δάνειο από τον ιταλικό ποιητικό λόγο και ξεκίνησε από μέρη που ήταν ενετοκρατούμενα, όπως η Κρήτη, η Ρόδος, η Κύπρος, τα Επτάνησα. Η ομοιοκαταληξία είναι γνωστή στην Κρήτη από τα μέσα του 14ου αιώνα, στη Ρόδο τουλάχιστον από το 1500 και στην Κύπρο τη συναντάμε στα μέσα του 16ου αιώνα. Όσον αφορά την Κωνσταντινούπολη είναι πιθανόν να την πήρε από τους Ιταλούς (Ενετούς, Γενοβέζους) που κατοικούσαν στο Γαλατά ή και να προήλθε από τους ελληνικούς χώρους

7. Κυριάκος Σιμόπουλος. *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τομ. Α', Αθήνα 1984 σελ. 369, 384.

που είπαμε προηγουμένως. Μάλιστα μετά το 1522, 1571 και 1669 οπότε και καταλήφθηκαν αντίστοιχα από τους Οθωμανούς η Ρόδος, Κύπρος και Κρήτη αντίστοιχα, ολοένα και περισσότεροι κάτοικοι αυτών των περιοχών έρχονταν να κατοικήσουν στην πρωτεύουσα⁸. Η ομοιοκαταληξία υπήρξε καταλύτης για τις νέες εξελίξεις γιατί έπαιξε βασικό ρόλο στη δημιουργία νέων τραγουδιών και τρόπων έκφρασης, που καθόρισαν το λαϊκό αλλά και παραδοσιακό τραγούδι. Η ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία, ως στροφική ενότητα, δημιούργησε ένα νέο είδος τραγουδιού με στροφές, ανάμεσα στις οποίες υπάρχει θέση για να παρεμβληθούν τα οργανικά μέρη. Αυτό επέτρεψε στους επαγγελματίες οργανοπαίκτες να επιδείξουν και να προβάλουν την τέχνη τους, να αναπτύξουν τις σολιστικές τους ικανότητες και να αναβαθμίσουν τα οργανικά μέρη. Η μελωδία, αντί να είναι υποτυπώδης και να περιορίζεται να υπηρετεί μια μακρόσυρτη έμμετρη αφήγηση, όπως γινόταν μέχρι τότε, έγινε πρωταγωνίστρια με συμπρωταγωνιστή το στίχο. Η σύντομη στροφή που ολοκληρώνει το νόημά της μέσα σε δύο στίχους κι επιπρόσθετα υπόκειται στη δέσμευση της ομοιοκαταληξίας, δεν προσφέρεται και τόσο για αφήγηση εκτενών γεγονότων. Έτσι το τραγούδι ωθείται στο λυρισμό. Εκφράζει τον έρωτα και άλλα έντονα συναισθήματα κι αφού δεν περιέχει αφήγηση (η οποία ενοχλείται από το χορό) είναι κατά κανόνα χορευτικό. Δημιουργήθηκαν, λοιπόν, τραγούδια συντομότερα, λυρικότερα και χορευτικά που αποτελούν το μουσικό πλαίσιο των αστικών λαϊκών τραγουδιών από τα οποία επηρεάστηκε η παραδοσιακή μας μουσική. Ο ρόλος της αφήγησης περιορίστηκε στο εκτενές, ανομοιοκατάληκτο και μη χορευτικό τραγούδι, που έχει υποτυπώδη μελωδία και δεν χρειάζεται την υποστήριξη επαγγελματιών οργανοπαίκτων⁹. Παράλληλα με το Πάρε Φραζή τη λύρα σου, υπάρχουν πολλά μακρόσυρτα τραγούδια με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, όπως ο Γεμιτζής αρρώστησε, ο Σουργιαννάκης, Μάνα και δως μου τη φτωχιά, Μέρα μέρωσε κ.α. που παραπέμπουν σε πολύ παλαιότερες περιόδους που είχε μεγαλύτερη αξία η αφήγηση γεγονότων και συνεπώς η ομοιοκαταληξία ήταν αχρείαστη.

Στην Κωνσταντινούπολη οι μουσικοί έπαιζαν πλέον τα τραγούδια τους σε κλειστούς χώρους, όπως το μουσικό καφενείο και η ταβέρνα, κι αυτό οδήγησε στο να αντικατασταθούν τα «χοντρά» όργανα από τα «ψιλά». Οι εκκωφαντικοί ζουρνάδες και τα νταούλια αντικαταστάθηκαν από το κλαρίνο και το ντέφι, η λύρα από το βιολί.

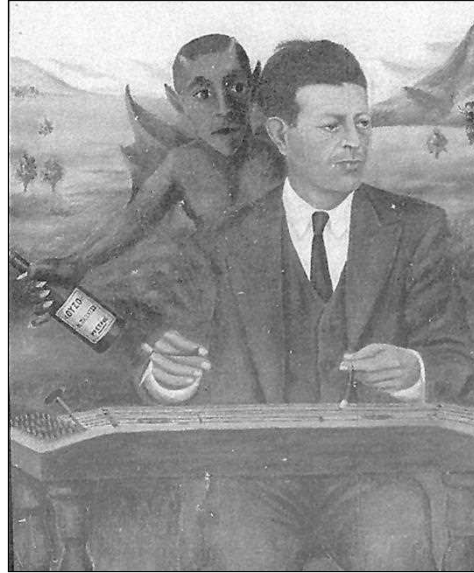
Ανάμεσα σε χιλιάδες Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη ήταν και πολλοί Νισύριοι. Όπως μας πληροφορεί η Σούλα Μα-

8. Βλ. Νέαρχος Γεωργιάδης ό.π. σελ 41.

9. Βλ. Νέαρχος Γεωργιάδης ό.π. σελ. 58-59.

Γεώργιος Μακρυγιάννης

Μιχάλης Τσοπανάκης

Ξούτογλου στον 19ο τόμο των «Νισυριακών», έκδοση της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών στη μελέτη της «Η Νισυριακή Παροιμία της Κωνσταντινουπόλεως», «...έρχονται να προστεθούν όλοι εκείνοι που λόγοι βιοπορισμού ή προσδοκίας γρήγορου πλουτισμού και σταδιοδρομίας τους οδηγούσαν ασταμάτητα στη Βασιλεύουσα. Εγκατασταθέντες εκεί, διατηρούν τις συνήθειες της ιδιαίτερης πατρίδας τους, δημιουργώντας ταυτόχρονα τις προϋποθέσεις υποδοχής κι αποκαταστάσεως όλο και περισσότερων συμπατριωτών τους, με αποτέλεσμα η ρωμιοσύνη της Πόλης, να είναι άθροισμα και μωσαϊκό ελληνικών κωμοπόλεων, χωριών και νησιών. Μέσα σε αυτό το μωσαϊκό βρίσκεται και η Νίσυρος, αφού η μικρή έκταση και το άγρονο του νησιού, σε συνδυασμό με την έλξη που ασκούσε η Πόλη ως κοινωνικό - εμπορικό κέντρο με ανθηρή οικονομία, εξασφάλιζε την εύρεση εργασίας ή παρείχε την δυνατότητα αποκτήσεως υψηλού επιπέδου παιδείας. Η ύπαρξη τακτικής συνδέσεως του νησιού με την Πόλη διευκόλυνε την επιλογή. Πλοία δύο ακτοπλοϊκών εταιρειών, εκτελούσαν δρομολόγιο προς και από την Πόλη μέσω Σμύρνης, του Παντελέοντος με ελληνική σημαία και του Χατζή-Δαούτ Φαρούχ με τούρκικη. Οι Νισύριοι πλοίαρχοι Ν. Ιακωβίδης, Ι. Διακαντώνης και Ν. Παπαδόπουλος που υπηρετούσαν στα πλοία της γραμμής, είχαν διευκολύνει την έξοδο πολλών συμπατριωτών μας».

Είναι εξακριβωμένο ότι από το 1820 άρχισαν οι Νισύριοι να ξενιτεύονται συστηματικά στην Κωνσταντινούπολη αναζητώντας μια καλύτερη τύ-

χη. Στα 1850 δημιουργείται και ο πρώτος νισύρικος σύλλογος από Νικειάτες της Πόλης με την ονομασία «Φιλεκπαιδευτική και Φιλόπτωχος Αδελφότητα, Τα Εισόδια της Θεοτόκου» ενώ το 1876 ιδρύεται ο σύλλογος «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα η Νίσυρος». Πολλοί νέοι μετανάστες έρχονται να προστεθούν στην νισυριακή παροιμία με προεξέχοντες τους Κωνσταντίνο Φασουλαρίδη, τον Γεώργιο Παπαδόπουλο τον Σχολάρχη και τον Κύριλλο Χριστοφόρου ο οποίος υπηρετούσε στο Φανάρι ως διάκονος. Οι παλαιότεροι εγκατασταθέντες στην Πόλη φρόντιζαν με ιδιαίτερη αγάπη τους νεότερους κι έδειχναν ιδιαίτερη μέριμνα για την τοποθέτηση των νέων κοριτσιών ως οικιακών βοηθών σε «καλά» σπίτια, πλούσιων και αξιοπρεπών οικογενειών. Πολλοί διακρίθηκαν στο εμπόριο αποκτώντας μεγάλη περιουσία, άλλοι σπούδασαν στην Μεγάλη του Γένους Σχολή κι έγιναν δάσκαλοι, ιατροί κι ανώτατοι αξιωματούχοι της Οθωμανικής διοίκησης αλλά και ιερωμένοι.

Δημιουργήθηκαν πολλά μαγαζιά εμπορικά αλλά και καφενεία στα οποία μαζεύονταν και ενίσχυναν τους δεσμούς αλληλεγγύης και φιλίας οι Νισύριοι. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό το παρακάτω γεγονός, δείγμα της οχλαγωγίας και των έντονων δυνατών φωνών που άκουγες σε αυτά τα καφενεία: Όταν ένας νεαρός αστυνομικός της Πόλης πέραγε έξω από ένα τέτοιο καφενείο, άκουσε τις έντονες φωνές και νόμιζε ότι γινόταν κάποιος καυγάς. Έτρεξε γρήγορα στο αστυνομικό τμήμα για να καλέσει ενισχύσεις, αλλά όταν τους είπε ότι ο καυγάς γινόταν σε νισύριο καφενείο, εκείνοι τον καθησύχασαν ότι δεν επρόκειτο για αληθινό καυγά αλλά για συνηθισμένο «νισύριο καυγασί».

Η ισχυρή νισύρικη παροιμία της Κωνσταντινούπολης «μπολιάστηκε» από την περιρρέουσα πολιτιστική ατμόσφαιρα, και όσον αφορά την μουσική και τα τραγούδια, μετέφεραν πολλούς σκοπούς και μελωδίες στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, τη Νίσυρο. Όπως είπαμε και παραπάνω δεξιοτέχνες Νισύριοι μουσικοί και οργανοπαίκτες όπως ο Γεώργιος Μακρουγιάννης κι ο Μιχαήλ Τσοπανάκης, βρέθηκαν στα μουσικά καφενεία της Πόλης, βελτιώνοντας την μουσική τους κατάρτιση, αφομοιώνοντας καινούργιους σκοπούς και μελωδίες τις οποίες προσάρμοσαν στα δεδομένα του τόπου τους. Μάλιστα, σύμφωνα με μαρτυρίες της Ειρήνης Τσοπανάκη, κόρης του Μιχάλη, που έδωσε σε συνέντευξη στους πολύ καλούς φίλους της Νισύρου κι εξαιρετικούς οργανοπαίκτες, Κυριάκο Παπούλη και Πατάκο Ιπποκράτη, οι Μακρουγιάννης και Τσοπανάκης ήταν ιδιαίτερα αγαπητοί στο κοινό της Κωνσταντινούπολης και όταν έπαιζαν κάποτε σε κάποιο καφενείο της Πόλης οι μουσουλμάνοι θαμώνες ενθουσιάστηκαν από την υπέροχη φωνή του Τσοπανάκη, τον οποίον ήθελαν να κάνουν και χότζα ώστε να συνεχίσουν να απολαμβάνουν την φωνή του και μέσα στο τζαμί.

Η λύρα κι ο ταμπουνάς

Όμως ας ξαναγυρίσουμε στη Νίσυρο, στα τέλη του 19ου αρχές 20ου αιώνα και να δούμε πώς μετεξελίχτηκε το τραγούδι. Παίρνοντας αφορμή από το τελευταίο δίστιχο δημιουργούνται πολλές απορίες όπως ποιός ήταν ο Φραζής που έπαιζε λύρα, και ποιός ήταν αυτός που παίζει ταμπουνά κι απευθύνεται σε πρώτο πρόσωπο στον εαυτό του; Όσον αφορά τον Φραζή, η μόνη πληροφορία που έχουμε είναι από αυτό το δίστιχο κι αφορά κάποιον καλό, μάλλον, λυράρη από τη Νίσυρο, ο οποίος έπαιζε συχνά σε γάμους και σε γλέντια του νησιού. Γι αυτόν όμως που παίζει τον τάμπουνα είμαστε πιο τυχεροί. Ο διακεκομμένος λαογράφος της Νισύρου Γεώργιος Καζαβής στο έργο του «ΝΙΣΥΡΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ» που απέσπασε και τον έπαινο της Ακαδημίας Αθηνών το 1940, έχει συλλέξει πολλά δίστιχα από τραγούδια της Νισύρου, κι ανάμεσα σ' αυτά υπάρχει και το παρακάτω και μέσα σε παρένθεση μας αποκαλύπτει και τον δημιουργό του:

*«Πάρε Φραζή τη λύρα σου κι εγώ τον ταμπουρά μου
να πά' να ξεφαντώσουμε κάτω στις πετθεράς μου».*

(† Ι. Καλαμιάς).

Οπότε το ερώτημα μεταφέρεται στο ποιός ήταν αυτός ο Καλαμιάς, ο οποίος φαίνεται να έπαιζε τάμπουνα (κι όχι ταμπουρά) και πρωτοτραγούδησε αυτό το δίστιχο στην μελωδία του Αίντε κι ας ρεμπελλέψουμε του Baud-Bovy;

Στον 7ο τόμο των «Νισυριακών», έκδοση της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών ο Κώστας Σακελλαρίδης κάνει ένα αφιέρωμα στον γιατρό και ποιητή της Νισύρου Δημήτριο Μπαλαλά ο οποίος έζησε στις αρχές του 20ου αιώνα και μέσα από τα ποιήματά του μεταφέρει πολλά πολιτιστικά κι ηθογραφικά στοιχεία του νησιού της εποχής εκείνης. Έτσι λοιπόν από την εργασία του Σακελλαρίδη μαθαίνουμε ότι ο Δημήτριος Μπαλαλάς γεννήθηκε το 1873 στο Μανδράκι της Νισύρου σ' ένα μικρό σπίτι που βρίσκεται απέναντι από την εκκλησία της Ποταμίτισσας. Το 1887 πήγε στην Πόλη και φοίτησε στο σχολείο του Χάσκοι, όπου σχολάρχης ήταν ο Νισύριος λόγιος Γεώργιος Παπαδόπουλος. Το 1897 γράφτηκε στην ιατρική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών κι αποφοίτησε το 1907 οπότε και φεύγει με την οικογένεια του στην Αίγυπτο, όπου εξασκεί το επάγγελμα του γιατρού και διατηρεί και ι-διόκτητο φαρμακείο. Το 1935 εκδίδει στο Κάιρο ένα βιβλίο με 36 ποιήματα, τα “Χωριανά μου”, ενώ από το 1935 έως το 1936 δημοσιεύει στο Δελτίο “Ο Γνωμαγόρας”, έκδοση του συλλόγου Νισυρίων Αμερικής, μια σειρά από ποιήματα που επρόκειτο να τους δώσει τον τίτλο “Τα Νισυρικά μου”, ανάμεσα στα οποία υπάρχει και το ποίημα με τίτλο “Ο Ντελάλης”¹⁰, το οποίο παρα-

10. *Νισυριακά* τόμ. 7, σελ.138).

θέτουμε μαζί με τις διαφωτιστικές σημειώσεις του Κώστα Σακελλαρίδη :

*Στο(μ) Ποταμόν¹¹ εφέρασι σμαρίδες και πουλούσι
μικροί μεγάλοι τρέξετε προχού να πουληθούνσι.
Ήρτε(γ) κι η βάρκα του Φραζή πλιζίνες φορτωμένη
κάτω στην Ταύλα του γιαλού την έχουν αραγμένη.
Κι αφ' το Πετρούμιν έφτασεν καϊκι με σανίδια
με ψάρια σαλαμουργιαστά¹², βούρους, σκουμπριά, σαφροΐδια
Προφτάσετε να πάρετε κι ακούσατε κι εμένα
πώς με το λιοβασίλεμα θα τάχου(μ) πουλημένα.
Ο Καλαμιάς¹³ ανέβηκε στο(μ) Πύργο¹⁴ μian ημέρα
κι εδιαλαούσε στο χωριό κι ακούαν πέρα πέρα.
Η βάρκα του επάλωσεν και πως να κάμη άλλη;
κι εξούσε με τον τάμπουνα¹⁵ κι εκάμαν τον Ντιλάλη
Κι ύστερα πούρταν τα βιολιά κι επαίζαν τα λαούτα
εσάπισεν ο τάμπουνας κι απόμεινεν η κούτα¹⁶.
Κι ο Καλαμιάς εδούλεβγε πιστά στη Δημορχία
και το κεράκιν άναβγεν¹⁷ για τη δημοπρασία.
Κι εφώναζε: κατάσχεσιν εκάμαν του Σαϊτθη
και στο ικάντο¹⁸ βγάλλουσι του Πιαουλιού το σπίτι.
Τριάντα, σαράντα, εκατό ποιός παραπάνω δίνει;
θα πάρει τέλος το κερί, κοντέβγει να(ν)το, σβύνει.
Με το κερίν εσβύννασιν και οι δικοί του κόποι
κι εχαμογέλα κι έλεγεν: “ω σόγια οι αθρώποι”¹⁹.*

Γνωμ. αρ. 42/1935, σελ.2

11. Μικρή πλατεία στο Μαντράκι.

12. Ψάρια διατηρημένα μέσα στη σαλαμούρα.

13. Ο Καλαμιάς ήταν και θαυμάσιος στιχοπλόκος, τα σατιρικά του δίστιχα είχαν αφήσει εποχή.

14. Στον Πύργο των Ενετικών φρουριών που δεσπόζουν πάνω από το Μαντράκι και περιβάλλουν το Μοναστήρι της Σπηλιανής. Από κείνη την τοποθεσία διαλαλούσαν οι εκάστοτε ντελάληδες, κήρυκες.

15. Τύμπανο, μουσικό όργανο.

16. Η θήκη πού 'βαζε μέσα τον τούμπανο.

17. Άναπτε. Όταν έσβηνε το κερί κατακυρώνετο το εκπλειστηριαζόμενο στον τελευταίο πλειοδότη.

18. Δημοπρασία, πλειστηριασμός, ξένη λέξη που έμεινε από την εποχή των Ιπποτών της Ρόδου.

19. Γνωστή φράση του Καλαμιά : “ω σόγια οι άνθρωποι”.

Το ποίημα αυτό του Μπαλαλά, με το παραδοσιακό γλωσσικό ιδίωμα, μας δίνει μια χαρακτηριστική εικόνα από τη Νίσυρο των αρχών του 20ου αιώνα. Σαν να βλέπουμε με τα μάτια μας τον Καλαμιά να ανεβαίνει στο ενετικό κάστρο και να διαλαλεί μαζί με τον ταμπουνά του για καϊκία που έχουν έρθει στο νησί και πουλούν διάφορα προϊόντα και υλικά. Όμως όταν έφτασαν και στη Νίσυρο το βιολί και το λαούτο και χρησιμοποιούνταν στις διάφορες διασκεδάσεις των ντόπιων, ο Καλαμιάς έχασε τη θέση του στην παραδοσιακή ορχήστρα: *εσάπισεν ο τάμπουνας κι επόμεινε η κούτα*. Υποχωρεί και η λύρα, ως το κύριο σολιστικό όργανο της ορχήστρας αναδεικνύεται το βιολί το οποίο παραμένει μέχρι και σήμερα. Το βιολί το έφεραν οι Ιταλοί στον ελληνικό χώρο (Βενετιάνοι, Γενουάτες κ.α.) όταν αποκτούν από τον καιρό ακόμη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας εμπορικά προνόμια στα ελληνικά νησιά, σε μεγάλες παράκτιες πόλεις και λιμάνια και φυσικά στην Κωνσταντινούπολη. Από την Βικιπαιδία διαβάζουμε ότι:

«Το βιολί εμφανίστηκε τον 16ο αιώνα ως εξέλιξη του μεσαιωνικού Φιντλ (αγγλ. fiddle), του ιταλικού Λίρα ντα μπράτσο (ιταλ. lira da braccio) και του Ρεμπέκ. Τη σημερινή μορφή του την πήρε κυρίως στην Ιταλία, όπου μεγάλες οικογένειες κατασκευαστών όπως οι Αμάτι, Γκοναρνέρι και Στραντιβάριους, δημιούργησαν θαυμάσιες ακουστικής όργανα που μέχρι και σήμερα θεωρούνται αξεπέραστα. Κατά την εποχή της αναγέννησης δημιουργήθηκαν σημαντικές σχολές βιολιού, που άκμασαν στη Βενετία, τη Μπολόνια, τη Φλωρεντία, τη Ρώμη, και σε άλλες Ιταλικές πόλεις. Τα πρώτα βιολιά χρησιμοποιήθηκαν για την εκτέλεση έργων λαϊκής και χορευτικής μουσικής».

Σύμφωνα με την εργασία του Νικήτα Ι. Κουμέντου «Ο ΓΑΜΟΣ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ», «Νισυριακά» τ. 5, 1976 :

«Τα μουσικά όργανα (τα παιχνίδια) και η εξέλιξή τους από τα παλιά χρόνια μέχρι σήμερα είναι τα ακόλουθα: Γκάντα και Τύμπανο (ταμπουράς), Λύρα και τύμπανο, Λύρα και Λαούτο, Βιολί και Λαούτο, Βιολί - Σαντούρι και Λαούτο. Οι βοσκοί είχαν αχώριστο σύντροφο το “Σουρβιάλι” είδος φλογέρας καμωμένο από καλάμι.

Τα πρώτα μουσικά όργανα άρχισαν να υποχωρούν, όταν έφτασε από την Κωνσταντινούπολη, γύρω στα 1880 ο Γιαννάκης Γιάννης του Παναγιώτη κι έφερε στην Νίσυρο το πρώτο βιολί και το πρώτο μικρό σαντούρι. Ο Γιαννάκης θεωρείται ο πρώτος μουσικός δάσκαλος, γιατί γνώριζε καλά τη θεωρία της Ευρωπαϊκής μουσικής κι από τότε γίνεται κι εκδηλώνεται η έμφυτη μουσική αγωγή των Νισυριών. Μετά το 1900 η ζήτηση των οργάνων (Βιολί - Λαούτο - Μαντολίνο - Κιθάρα) είναι τόσο μεγάλη, ώστε δύο παλιοί έμποροι, ο Φίλιππος Φιλίππου κι ο Γεώργιος Ν. Σακελλαρίδης, αναγκάζονται να ξεχωρίσουν μέσα στα παντοπωλεία τους μια ιδιαίτερη γωνιά και να πωλούν διάφορα μουσικά όργανα με τα εξαρτήματά τους».

Ο Καλαμιάς λοιπόν για να ζήσει αναλαμβάνει τους πλειστηριασμούς στην

Δημογεροντία (στον Δήμο δηλ.) του Μανδρακίου οι οποίοι γίνονται με τον εξής πρωτότυπο τρόπο: άναβαν ένα κερί και όσο αυτό ήταν αναμμένο μπορούσε κάποιος να κάνει την προσφορά του ενώ ο Καλαμιάς ανέβαινε στο Κάστρο και διαλαλούσε για ποιο πράγμα (σπίτι, ή χωράφι) γινόταν ο πλειστηριασμός (ικάντο, όπως λέει και το ποίημα). Όταν το κερί έσβηνε, αυτό σήμαινε και το τέλος του πλειστηριασμού. Μια έμμεση εικόνα που δημιουργείται στην φαντασία μας είναι αυτή με τον Καλαμιά να παίζει ταμπουνά και να τραγουδάει τα δίστιχά του σε κάποια πλατεία (ή σε κάποιο πλάι) του χωριού και να συνοδεύει κάποιον (όπως το Φραζή) που παίζει τη λύρα, ενώ ο κόσμος διασκεδάζει και χορεύει.

Όμως μια εξαιρετική πληροφορία για τον Καλαμιά έχουμε και στον Διαβάτη της Νισύρου τεύχος 3 από τον εξαιρετικό διακεκριμένο Νισύριο λογοτέχνη Νίκο Χαροφύλη, το Ρούσο, την οποία και μεταφέρουμε αυτούσια παρακάτω:

Ο ΚΑΛΑΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΡΑΖΗ Η ΛΥΡΑ

Και σε προηγούμενη ομιλία μας είχαμε καταπιαστεί με το δύσκολο κι ενδιαφέρον θέμα, κάτω από ποιες περιστάσεις δημιουργείται ένα δημοτικό τραγούδι. Είμαι ευτυχής δίνοντας σήμερα σε τούτη την ομιλία μου, περιστατικά ιστορικά εξακριβωμένα που στάθηκαν οι δημιουργοί ενός άλλου πασίγνωστου νισύρικου δημοτικού μας τραγουδιού «Πάρε Φραζή τη λύρα σου». Οι δύο πρώτοι στίχοι του τραγουδιού: «πάρε Φραζή τη λύρα σου κι εγώ τον ταμπουρά μου, να πα να ξεφραντώσουμε κάτω στις πεθεράς μου».

Στις αρχές του αιώνα μας πέθανε ένας πολύ ωραίος τύπος που τον έλεγαν Καλαμιά. Φορούσε τσόκαρα και πετούσε πειράγματα σε κάθε περαστικό, καθιστός στα σκαλοπάτια του σπιτιού του και κρατώντας τη ... ρόκα του.

Γεροντοπαλίκαρο. Καλόκαρδος, «πλακατζής», δεν έκανε κακό μήτε σε μυρμηγκι. Τον πείραζαν όμως κι οι Νισύριοι και σε κάθε ευκαιρία τον ρωτούσαν: «Πότε θα παντρευτείς ρε Καλαμιά» ή «Άντε ρε Καλαμιά και στα δικά σου. Παντρεύεται ο τάδε ...». Την εποχή εκείνη ζούσε στο νησί και μια γεροντοκόρη. Φυσικό ήταν λοιπόν οι συντοπίτες του να του κοπανάνε κάθε τόσο: «Γιατί καημένη Καλαμιά δεν παίρνεις την ... καλό κορίτσι είναι και της ηλικίας σου». Τα ίδια όμως πειράγματα έκαναν και στη γεροντοκόρη: «Πάρτονα καημένη καλό παιδί είναι, της ηλικίας σου...». Μα η γυναίκα που στα εκατό δεν έχει κλείσει ακόμα τα ... εξήντα, η αιώνια γυναίκα, επαναστατούσε και απαντούσε: «Ε όχι και της ηλικίας μου. Καλέ αυτός είναι πιο μεγάλος, πολύ πιο μεγάλος από μένα». Πήγαν τα λόγια τούτα στα αυτιά του Καλαμιά και ... ξεσπάθωσε: «Καλέ τί λέει τούτη δω; Στα καλά της είναι; Όταν εγώ έγγραφα στην πλάκα εκείνη ξεσκόλιζε και θα μου πει εμένα...». Άνοιξε έτσι ένας πόλεμος ανάμεσα στον Καλαμιά και στην ... ανύπαντρη συνομήλική του που κράτησε χρόνια και χρόνια. Αν ένας από τους δύο παραδεχόταν δημό-

Μανώλης και Αρχοντού Οικονόμου, αρχές 20ού αιώνα στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Μανώλης Οικονόμου με τους γιούς του Δημήτρη αριστερά και Γιάννη δεξιά.

σια πως είναι μεγαλύτερος στα χρόνια από τον άλλο, τότε ο νεώτερος θα δεχόταν ευχαρίστως να κάνει τον άλλο ταίρι του. Μα τα αντίπαλα στρατόπεδα αμύνονταν μέχρις εσχάτων.

Έτσι είχαν τα πράγματα, όταν έφτασαν στο νησί δύο ξενιτεμένοι Νισύριοι, για να πάρουν γυναίκες από τον τόπο τους. Παντρεύτηκαν την ίδια Κυριακή και το γλέντι κράτησε ως τα ξημερώματα στον ίδιο καφενέ. Ο Καλαμιάς έπαιζε ταμπουρά και ο Φραζής τη λύρα του. (Όπως ο Όμηρος με τους δύο ανέμους του δημιούργησε τις ανεπανάληπτες τρικυμίες του, έτσι κι οι δυο οργανοπαίχτες, με λύρα και ταμπουρά, κράτησαν το γλέντι ζεστό, καυτό ως τα ξημερώματα. Αυτό είναι το χαρακτηριστικό σημάδι του μεγάλου ταλέντου, είτε Όμηρος είναι, είτε λαϊκός οργανοπαίχτης). Ας είναι. Κατά τα ξημερώματα και οι δυο νιόγαμπροι λένε στα «παιχνίδια», στους οργανοπαίχτες δηλ. – ο ένας: να με συνοδέψετε ως το σπίτι, έχετε μια χρυσή λύρα. Ο άλλος νιόγαμπρος πειράχτηκε και μίλησε το κρασί: «Εμένα θα συντροφεύσουν, οι λύρες σου δεν περνάνε...». Κόντεψε να αρπαχτούνε. Ο Καλαμιάς και ο Φραζής μπήκανε στη μέση για να τους συμβιβάσουν. «Όχι και να πιαστείτε ρε παιδιά... Δύο είμαστε, δυο κι εσείς. Ένας στον καθένα σας». Μα οι γαμπροί επέμεναν: «Σ' εμένα και οι δυο σας».

Τότε ο Καλαμιάς είπε το περίφημο δίστιχο: «Πάρε Φραζή τη λύρα σου κι εγώ τον ταμπουρά μου να πα να ξεφαντώσουμε κάτω στις πετθεράς μου».

Όλοι που άκουσαν τον Καλαμιά να μιλάει για «πετθερά» του, ξέροντας

πως είναι λεύτερος, γέλασαν, φιλιώθηκαν οι γαμπροί, μα δεν κατάλαβαν το βαθύ, καταπληκτικό πείραγμα. Ο Καλαμιάς επαναλαμβάνει το τραγούδι και μετά ξηγά: «Βρε πετθερά μου είναι η ...» και είτε το όνομα της γεροντοκόρης. Ρωτά και ξαναρωτά η παρέα: «Πώς είναι πετθερά σου, Καλαμιά;» κι εκείνος, «Μα αν είχε κόρη και την έπαιρνα θάμασταν ταιριασμένο ζευγάρι». Έσκασε στα γέλια η παρέα κι άρχισε να φωνάζει «Στης πετθεράς σου. Στης πετθεράς σου».

Κίνησαν όλοι μαζί, γαμπροί, νύφες, κουμπάροι, συγγενολόγια και φίλοι, και τραγουδώντας το «Πάρε Φραζή τη λύρα σου» φτάνουν κάτω από τα παράθυρα της καμμένης της γεροντοκόρης. Της έκαναν «καντάδα» το ίδιο τραγούδι. Μια δυο φορές. Στην τρίτη άνοιξε το παράθυρο. Η ανύπαντρη εξηντάρα συγκινήθηκε αντί να θυμώσει με το πείραγμα – πεθερά του την αποκαλούσε ο Καλαμιάς. Δακρυσμένη ευχήθηκε στα νιόνυμφα ζευγάρια να ζήσουν και μετά λέει στον Καλαμιά: «Μακάρι νάχα κόρη βρε Καλαμιά. Θα σου την έδινα με την ευχή μου, κι ας είσαι πιο μεγάλος από μένα». Όλοι γέλασαν και συνέχισαν το γλέντι ως την άλλη μέρα τα ξημερώματα.

Από τότε τα αλληλοπειράγματα Καλαμιά και γεροντοκόρης σταμάτησαν. Μα μήτε κι οι συντοπίτες ξανάκαναν κουβέντα για ... γάμο. Ο Καλαμιάς κι η αντίπαλη γεροντοκόρη πέθαναν. Πέθανε κι ο Φραζής. Μα το ωραίο τραγούδι «Πάρε Φραζή τη λύρα σου», τραγουδιέται και σήμερα και θα τραγουδιέται ίσαμε που οι άνθρωποι θα συγκινούνται από τα ωραία, τα πρωτότυπα, τα πηγαία. Όσπου να έχουν ψυχή...

Αυτές είναι οι πληροφορίες που υπάρχουν μέχρι στιγμής για τους «ήρωες» του τραγουδιού και για το περιβάλλον μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε και έγινε ιδιαίτερα αγαπητό. Και παραμένει ακόμη ζωντανό στα γλέντια και στις εκδηλώσεις του νησιού και τραγουδιέται με το ίδιο μεράκι και πάθος όπως και πρώτα. Γιατί αυτά τα τραγούδια καταγράφουν τις χαρές, τις πίκρες και τον μόχθο της καθημερινής ζωής και συντηρούν άσβεστη την αγάπη των Νισυρίων για τον τόπο τους. Γιατί αυτά τα τραγούδια αποτελούν την ψυχή της Νισύρου. Μέσα στο διάβα των χρόνων καινούργια δίστιχα προστέθηκαν σαν «απάντηση» στον Καλαμιά ο οποίος από κάπου ψηλά ίσως θα τ' ακούει και θα χαμογελά :

*Και παίρνω τη, (ν)τη λύρα μου μα θέλω για μπαξίσι
να' ρθει μια κόρη του χορού να με γλυκοκοιμίσει.
Εμείς εδώ δεν ήρθαμε να φάμε και να πιούμε
μόνο σας αγαπούσαμε κι ήρταμε να σας δούμε.*

ΧΤΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗ ΝΙΣΥΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΜΕ ΤΗ ΝΕΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

✍️ Άννα Δημ. Χατοφύλη

Ένας σύντομος και αντιπροσωπευτικός ορισμός του λαϊκού πολιτισμού είναι «ό,τι κληρονομούμε από τις προηγούμενες σε βάθος χρόνου γενιές, αλλά και προσαρμοσμένο σύμφωνα με τις συνθήκες και τις ανάγκες του σύγχρονου κόσμου»¹. Ο λαϊκός πολιτισμός κατηγοριοποιείται σε δύο είδη, στον λαϊκό πολιτισμό της πόλης και στον λαϊκό πολιτισμό της υπαίθρου² και συνήθως αναφέρεται κάτω από τον ευρύτερο όρο «παράδοση», ο οποίος προέρχεται από το ρήμα «παραδίδωμι» που σημαίνει εμπιστεύομαι /παραδίνω στα χέρια κάποιου.

Η παράδοση, δηλαδή, αποτελεί μία διαδικασία μετάδοσης, μεταβίβασης ηθών, εθίμων ή γνώσεων από τη μία γενιά στην άλλη, με αποτέλεσμα αυτά να διαιωνίζονται. Ο λαϊκός πολιτισμός, λοιπόν, περιλαμβάνει τα στοιχεία που συγκροτούν την παράδοση ενός λαού, δηλαδή όλα όσα καταξιώθηκαν στη συνείδησή του με το πέρασμα των χρόνων: την τέχνη, τους ηθικούς κανόνες, τον τρόπο της καθημερινής ζωής, τα έθιμα, τη γαστρονομία, την ψυχαγωγία, τις αξίες, τις συνήθειες και τις ασχολίες των ανθρώπων. Όλα αυτά συνιστούν την πολιτισμική κληρονομιά και συμβάλλουν στην έκφραση της πολιτισμικής ταυτότητας ενός λαού³.

Η τεχνολογική πρόοδος που σημειώθηκε τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, ανέτρεψε προϋπάρχουσες δομές και μετέφερε το βάρος της οικονομίας από τη δευτερογενή παραγωγή στη διαχείριση πληροφοριών. Αιχμή του δόρατος αυτής της εποχής, ήταν οι εφευρέσεις όπως ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, το κινητό τηλέφωνο και το διαδίκτυο. Έτσι, μετά τον «homo urbanus» αναδύθηκε ένας νέος τύπος ανθρώπου, ο «homo interneticus»⁴, ο οποίος διαθέτει διαφο-

-
1. Κατσαδώρας, Γ. (2013). Η επιστήμη της λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Η ηλεκτρονική προφορικότητα.
 2. Μερακλής, Μ. Γ. (1986). Ελληνική Λαογραφία : Ήθη και έθιμα. Εκδόσεις Οδυσσέας.
 3. Μερακλής, Μ. Γ. (2001). Παιδαγωγικά της Λαογραφίας. Ιωλκός.
 4. Μιχαήλ, Γ. (2009). Homo Interneticus ή Λαογραφία και Διαδίκτυο.

ρετικά χαρακτηριστικά και αξίες και διαμορφώνει τον δικό του πολιτισμό.

Σχετικά με χρήση των τεχνολογιών σήμερα στη χώρα μας, σύμφωνα με την τελευταία σχετική έρευνα της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), η ηλικιακή ομάδα μεταξύ 16-25 ετών συνδέεται στο διαδίκτυο σε καθημερινή βάση σε ποσοστό που ξεπερνάει το 95%, ενώ από τους ανθρώπους άνω των 45 ετών, στο διαδίκτυο συνδέεται καθημερινά ένα ποσοστό κοντά στο 75%. Αυτή η διαφορά που αναδεικνύεται, επιβεβαιώνει την αντίληψη ότι ανάμεσα στη νέα και σε προηγούμενες γενιές υπάρχει μεγάλη απόσταση ως προς τη διάρκεια και τη συχνότητα χρήσης των νέων τεχνολογιών. Αυτό δε θα πρέπει να μας φαίνεται παράδοξο, καθώς οι νέοι της εποχής μας είναι μεγαλύτεροι ανάμεσα σε βιντεοπαιχνίδια, μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και κινητά τηλέφωνα και φαίνεται να έχουν διαφορετικές ανάγκες, όνειρα και προσδοκίες από τις προηγούμενες γενιές, ενώ παράλληλα θεωρούν τις ηλεκτρονικές συσκευές αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής τους⁵.

Καθώς η παραπάνω απόσταση προκύπτει και από την έλλειψη εξοικείωσης των μεγαλύτερων με τους υπολογιστές, αυτοί συχνά χαρακτηρίζονται ως *ψηφιακοί μετανάστες*, που όσο κι αν προσπαθούν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα, πάντα θα «μιλούν» τη γλώσσα της τεχνολογίας με μία, ανεπαίσθητη έστω «προφορά». Αντίστοιχα, οι νέοι της εποχής μας χαρακτηρίζονται ως *ψηφιακοί ιθαγενείς*, καθώς επιδεικνύουν μία -σχεδόν εκ γενετής θα λέγαμε- επιτηδειότητα στη χρήση των ηλεκτρονικών μέσων. Από την άλλη όψη του ζητήματος όμως, εκείνη που αφορά τον απτό κόσμο, τα πράγματα αντιστρέφονται: οι παλαιότερες γενιές αναδεικνύονται σε ιθαγενείς, οι οποίοι ανταποκρίνονται με επάρκεια στα ερεθίσματα και τις προκλήσεις του κοινωνικού περιγύρου, ενώ οι *ιθαγενείς ψηφιακά νέοι* υποβιβάζονται σε *μετανάστες* του πραγματικού, τοπικού τους πολιτισμού.⁶

Προσαρμοζόμενος στις εξελίξεις αυτές, ο κλάδος της λαογραφίας διευρύνεται συνεχώς αναγνωρίζοντας πλέον και τη συμβολή του διαδικτύου στη διαμόρφωση νέων μορφών λαϊκού πολιτισμού αλλά και στη διάσωση πολλών από τις παραδοσιακές μορφές⁷. Η σχέση τεχνολογίας και λαϊκού πολιτισμού, λοιπόν, δεν είναι ανταγωνιστική, καθώς η τεχνολογία κάθε εποχής εμπεριέχεται στον λαϊκό της πολιτισμό. Χαρακτηριστικά παραδείγματα άλλων εποχών αποτελούν το άροτρο, ένα επαναστατικό για την τότε εποχή ερ-

5. Μερκαλής, Μ. Γ. (2010, Ιούνιος). Το δύσκολο αγώνισμα μιας συνύπαρξης. Πρακτικά Ημερίδας Παιχνίδι, Αφήγηση, Τεχνολογία. Αναζητώντας το Ψηφιακό Ανάλογο της Ανθρώπινης Παραμυθίας.

6. Βαλασιάδης, Ε., Κατσαδώρας, Γ., Κακάμπουρα, Ρ., & Φωκίδης, Ε. (2017). Λαϊκός πολιτισμός και ψηφιακό παιχνίδι στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.

7. Κατσαδώρας, Γ. (2011). Ο λαϊκός πολιτισμός την εποχή της παγκοσμιοποίησης.

γαλείο, το οποίο κυριάρχησε στους αγροτικούς παραδοσιακούς πολιτισμούς, η χρήση των φωτοτυπικών μηχανημάτων που αξιοποιήθηκαν στη λαϊκή λογοτεχνία⁸ και σύγχρονες εφαρμογές όπως τα σύντομα μηνύματα (SMS) που έχουν ενσωματωθεί στον λαϊκό πολιτισμό και τον εμπλουτίζουν συνεχώς⁹.

Επομένως, η εξέλιξη της τεχνολογίας δεν αποτελεί διαχρονικό παράγοντα απομάκρυνσης του ανθρώπου από τις καταβολές του. Αντιθέτως, τόσο αυτή όσο και η ζώσα παράδοση, συνεχώς προσαρμόζονται ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες των ατόμων για έκφραση και επικοινωνία.

2. Πολιτισμική ταυτότητα και τοπική ιστορία

Γνώση του λαϊκού πολιτισμού, σημαίνει και γνώση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του τόπου: μόνο αν κάποιος γνωρίζει την τοπική κληρονομιά και ιστορία, θα μπορέσει να διατηρήσει την πολιτισμική ταυτότητά του¹⁰. Έτσι, η πολιτισμική ταυτότητα, το αίσθημα του ατόμου ότι ανήκει σε μία ομάδα που μοιράζεται το ίδιο και διακριτό πολιτισμικό υπόβαθρο, διαμορφώνεται από αναγνωριστικά στοιχεία και συνθήκες όπως η εθνικότητα, η περιφερειακή καταγωγή, η θρησκεία, η γλώσσα, η αισθητική, η τοπική ιστορία, η κοινωνική τάξη, οι παραδόσεις, τα έθιμα ή ακόμη και το φαγητό¹¹. Το μοντέλο τριών σταδίων της ανάπτυξης της εθνοτικής ταυτότητας¹² παρέχει τη βάση για την κατανόηση της διαμόρφωσης της πολιτισμικής ταυτότητας. Κατά τη διάρκεια του σταδίου της “ανεξερεύνητης πολιτισμικής ταυτότητας”, τα παιδιά αποδέχονται τις ιδέες των άλλων (π.χ. των γονέων, συγγενών, της κοινότητας και των μέσων ενημέρωσης) για πολιτιστικά θέματα- δεν ενδιαφέρονται να τα εξερευνήσουν μόνοι τους. Κατά το στάδιο της “αναζήτησης πολιτισμικής ταυτότητας”, τα άτομα (έφηβοι και νεαροί ενήλικες) αρχίζουν να αμφισβητούν και να εξερευνούν τον πολιτισμό τους προκειμένου να τον κατανοήσουν, καθώς και για να αναγνωρίσουν τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει στη ζωή τους το γεγονός ότι ανήκουν σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα. Τέλος, κατά τη διάρκεια του σταδίου “κατάκτηση ταυτότητας”, οι άνθρωποι

-
8. Dundes, A. & Pagter, C. (1978). *Work Hard and You Shall Be Rewarded: Urban Folklore from the Paperwork Empire*. Detroit: Wayne State University Press.
 9. Λενακάκης, Α. (2007). Συλλογή ευχετηρίων δίστιχων SMS. Η κινητή τηλεφωνία και η κρητική λαϊκή παράδοση.
 10. Κονταξή, Λ. (2016). Εθνικές εκδηλώσεις στο χώρο της Βαλκανικής: το λαϊκό δρώμενο του Λαζάρου [Διαδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών].
 11. Ennaji, M. (2005). *Multilingualism, cultural identity, and education in Morocco*. Springer Science & Business Media.
 12. Phinney, J. S. (1989). Stages of ethnic identity development in minority group adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 9(1-2), 34-49.

αποδέχονται και εσωτερικεύουν την πολιτισμική τους ταυτότητα, επιτυγχάνοντας αυξημένη αυτοπεποίθηση και θετική ψυχολογική προσαρμογή.

Σε γενικές γραμμές, σήμερα, η πολιτισμική ταυτότητα ενός ατόμου βρίσκεται σε κίνδυνο, λόγω του σύγχρονου τρόπου ζωής, του καταναλωτισμού και της παγκοσμιοποίησης. Ενώ τα όρια μεταξύ των πολιτισμών ήταν μεγάλα στο παρελθόν, έχουν μειωθεί, ειδικά στις αστικές περιοχές λόγω της ποικιλομορφίας του πληθυσμού και της πολυπολιτισμικότητας. Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα τη μετατόπιση της βάσης της κοινωνικής ενότητας στην τοπική συνοχή και την τοπική ταυτότητα. Στην πραγματικότητα, ορισμένοι ισχυρίστηκαν ότι η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας πρέπει να αποφευχθεί, καθώς διαιρεί τις κοινωνίες και ότι πρέπει να αντικατασταθεί από τον κοσμοπολιτισμό, ο οποίος παρέχει μεγαλύτερη αίσθηση κοινής ιθαγένειας¹³. Τα κράτη, ενδέχεται επίσης να ενδιαφέρονται για τη διαμόρφωση ή την τροποποίηση των πολιτισμικών ταυτοτήτων¹⁴. Κάτι τέτοιο, μπορούν να το κάνουν παρέχοντας ή επιβάλλοντας ένα πλαίσιο για την πολιτισμική ταυτότητα, εισάγοντας μια εξωτερική πολιτισμική πραγματικότητα ή επηρεάζοντας την εσωτερική πολιτισμική πραγματικότητα των ατόμων.

Σχετικά με τους σύγχρονους μαθητές, φαίνεται να υποδέχονται τα μηνύματα του περιβάλλοντός τους με απαξίωση επειδή βρίσκουν βαρετό ή ξεπερασμένο τον τρόπο που τους παρέχονται οι πληροφορίες και η γενικότερη στάση τους παραπέμπει σε κρίση ταυτότητας. Η κρίση αυτή, στη δίνη της οποίας οι νέοι αποστασιοποιούνται από το υφιστάμενο πολιτισμικό πλαίσιο, θα ήταν απλοϊκό να θεωρηθεί ότι οφείλεται αποκλειστικά στην κακή τους σχέση με την τεχνολογία. Πρόκειται για ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, που επηρεάζεται από παράγοντες όπως η διαπαιδαγώγηση στο σχολείο και την οικογένεια, η επαναστατική διάθεση που συνοδεύει την εφηβεία, αλλά και από μετανεωτερικά δεδομένα, όπως η αβεβαιότητα που γεννά ο μετασχηματισμός του κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Κυρίως όμως, συνδέεται με τη δέσμη αξιών που εμπεριέχει η κουλτούρα της παγκοσμιοποίησης, η οποία, κυριαρχώντας πάνω στις νέες μορφές επικοινωνίας και ψυχαγωγίας, εκπέμπει προς τους χρήστες μια συγκεκριμένη αισθητική και ένα σύνολο πεποιθήσεων, στο οποίο δεσπόζουσα θέση κατέχουν ο ατομικισμός, η παθητικότητα και η συναισθηματική αδράνεια απέναντι στις εκκλήσεις του συνόλου¹⁵.

Τα ψηφιακά μέσα και το Διαδίκτυο διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Σε

13. Gans, C. (2003). *The limits of nationalism*. Cambridge University Press.

14. Brown, C. (2001). *Understanding international relations*. Macmillan International Higher Education.

15. Βαλασιάδης, Ε., Κατσαδώρος, Γ., Κακάμπουρα, Ρ., & Φωκίδης, Ε. (2017). Λαϊκός πολιτισμός και ψηφιακό παιχνίδι στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.

ένα τεχνο-πολιτισμικό πλαίσιο, πολλοί προτιμούν να ακολουθούν/μιμούνται τα κοινωνικά πρότυπα που παρουσιάζουν τα μέσα ενημέρωσης, αντί να αντλούν γνώσεις από παραδοσιακά δίκτυα (π.χ. πολιτιστικές ομάδες). Οι νέοι διαμορφώνουν επίσης μια εικονική κουλτούρα, η οποία αποτελείται από κανόνες και συμπεριφορές που συνδέονται με τον διαδικτυακό κόσμο, ο οποίος ξεπερνά τα όρια των εθνών και των τοπικών πολιτισμών. Από αυτή την άποψη, το Διαδίκτυο και τα ψηφιακά μέσα λειτουργούν ως τεράστια “εργαστήρια ταυτότητας” που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ανάπτυξη πιο σταθερών και μακροχρόνιων ταυτοτήτων¹⁶.

Όσον αφορά την τοπική ιστορία, μέχρι το δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα, δε λάμβανε την προσοχή που της άξιζε από την επιστημονική κοινότητα, καθώς αντιμετωπιζόταν ως ένα ασήμαντο υποσύνολο της ακαδημαϊκής ιστορίας. Σήμερα, η άποψη η οποία κερδίζει σταθερά έδαφος και την υιοθετούν οι περισσότεροι ερευνητές, είναι ότι το αντικείμενο της τοπικής ιστορίας είναι οι ζωές, οι ενέργειες και η συνεισφορά των καθημερινών ανθρώπων σε μία περιοχή¹⁷. Επιπρόσθετα, πτυχή της τοπικής ιστορίας αποτελεί και η μελέτη των εθίμων, των αξιών και των παραδόσεων, που ευαισθητοποιεί το άτομο για την πολιτισμική του ταυτότητα¹⁸ και την τοπική του ενσυναίσθηση¹⁹. Αξιοσημείωτες στο πλαίσιο της τοπικής ιστορίας είναι και οι κοινωνικές συνεισφορές των ντόπιων, καθώς έχουν τοπικό και όχι εθνικό χαρακτήρα²⁰. Γίνεται προφανές λοιπόν, ότι η τοπική ιστορία αφενός, δεν είναι μόνο η επίσημη ιστορία, αφού περιλαμβάνει στοιχεία που ενδεχομένως δεν παρουσιάζουν ενδιαφέρον σε ευρύτερη κλίμακα (π.χ. παραδόσεις, έθιμα, πολιτισμός), τα οποία όμως είναι οπωσδήποτε σημαντικά σε τοπική κλίμακα και αφετέρου συνδέεται άρρηκτα με τον λαϊκό πολιτισμό και την πολιτισμική ταυτότητα του ατόμου.

Ένα ερώτημα που προκύπτει από τα παραπάνω, είναι πώς θα βοηθήσουμε τα άτομα, ειδικά τους νεότερους, να αγκαλιάσουν την τοπική τους ιστορία και να αναπτύξουν μια πολιτισμική ταυτότητα, για την οποία θα είναι υπερήφανοι και η οποία θα συμβαδίζει πλήρως με τις σύγχρονες ανάγκες.

-
16. López, N., Opertti, R., & Vargas Tamez, C. (2017). Youth and changing realities: Rethinking secondary education in Latin America. UNESCO Publishing.
 17. Tosh, J. (2010). The pursuit of history: Aims, methods and new directions in the study of modern history. Harlow.
 18. Dichter, B. C. (2015). Fostering social values in curricula in Israel and around the world. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 209, 116-121.
 19. Perrotta, K. A., & Bohan, C. H. (2018). More than a feeling: Tracing the progressive era origins of historical empathy in the social studies curriculum, 1890-1940s. *The Journal of Social Studies Research*, 42(1), 27-37.

Το πείραμα της Νισύρου

Στο πλαίσιο αυτής της φιλοσοφίας, πραγματοποιήθηκε στη Νίσυρο μία έρευνα, σκοπός της οποίας ήταν να διερευνήσει αφενός τη σχέση ανάμεσα στις έννοιες “ταυτότητα” και “τεχνολογία” και αφετέρου τη συμβολή της τεχνολογίας και συγκεκριμένα του ψηφιακού παιχνιδιού στη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας του νησιού.

Με βάση τα επιχειρήματα που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες ενότητες αλλά και την έλλειψη μελετών που εξετάζουν την επίδραση των ψηφιακών παιχνιδιών στη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, του πολιτισμού, των παραδόσεων και των εθίμων, η μελέτη διερεύνει τις ακόλουθες ερευνητικές υποθέσεις:

– ΕΥ1α και ΕΥ1β. Η χρήση ψηφιακών παιχνιδιών στη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, του πολιτισμού, των παραδόσεων και των εθίμων, αποφέρει καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα συγκριτικά με το έντυπο υλικό και τα επιτραπέζια παιχνίδια. Η διατήρηση της γνώσης είναι επίσης καλύτερη.

– ΕΥ2 έως ΕΥ4. Οι μαθητές θεωρούν τα ψηφιακά παιχνίδια διασκεδαστική εμπειρία (ΕΥ2), αποτελεσματικό εργαλείο για την κατάκτηση γνώσης (ΕΥ3), και ότι παρέχουν περισσότερα κίνητρα για μάθηση (ΕΥ4) συγκριτικά με το έντυπο υλικό και τα επιτραπέζια παιχνίδια.

Η Νίσυρος επιλέχθηκε ως τυπικό παράδειγμα μιας μικρής κοινότητας με πλούσια τοπική ιστορία και πολιτισμό. Ομάδα-στόχος ήταν το σύνολο των μαθητών Γυμνασίου-Λυκείου (30 άτομα). Ο ερευνητικός σχεδιασμός που επιλέχθηκε, ήταν η προσέγγιση με εξαρτημένα δείγματα με τρεις συνθήκες. Στο συγκεκριμένο είδος έρευνας, το δείγμα συμμετέχει σε όλες τις συνθήκες. Θεωρήθηκε ο πλέον κατάλληλος σχεδιασμός, καθώς οδηγεί σε αξιόπιστα αποτελέσματα, ακόμη και σε μικρά δείγματα. Τα διδακτικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν, ήταν το έντυπο υλικό, τα επιτραπέζια και τα ψηφιακά παιχνίδια.

Καθώς δεν υπάρχει διαθέσιμο διδακτικό υλικό για την ιστορία και τον πολιτισμό της Νισύρου, χρησιμοποιήθηκαν οι επίσημες ιστοσελίδες της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών (<http://www.nisyriakesmeletes.gr/>) και του Δήμου Νισύρου (<https://nisyros.gr/>). Λόγω των εξαρτημένων δειγμάτων, έπρεπε να επιτευχθεί η ισοδυναμία των τριών συνθηκών/εργαλείων. Αυτό, γιατί, τα ίδια θέματα δεν μπορούσαν να διδαχθούν στους ίδιους μαθητές χρησιμοποιώντας τρία εργαλεία. Έτσι, καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε το διδακτικό υλικό κάθε εργαλείου να είναι ισοδύναμο ως προς το γνωστικό φορτίο και θέμα που παρουσίαζε (π.χ. ίδιο αριθμό ημερομηνιών, ονομάτων και ποσότητας). Για παράδειγμα, οι μαθητές έμαθαν για τις θερμές πηγές στους Πάλους χρησιμοποιώντας έντυπο υλικό, για τις πηγές στο Μανδράκι χρησιμοποιώντας επιτραπέζιο παιχνίδι και για τις πηγές στο Αυλάκι χρησιμοποιώντας ψηφιακό παιχνίδι. Αναλόγως, σχη-

ματίστηκαν εννέα διδακτικές ενότητες (τρεις ανά εργαλείο). Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει την κατανομή του υλικού σε κάθε εργαλείο.

Πίνακας 1. Τα μαθήματα ανά ενότητα και εργαλείο				
Ενότητα	Θέμα	Εργαλείο1	Εργαλείο2	Εργαλείο3
1/4/7	Κοινότητες-περιοχές	Κοινότητα Εμπορείου Παραλία Παχιά Άμμος Κάστρο Παντονίκης Εκκλησία Ταξιαρχών	Κοινότητα Μανδρακίου Παραλία Χοχλάκοι Παλαιοκάστρο Εκκλησία Παναγίας Σπηλιανής	Κοινότητα Νικειών Παραλία Αυλάκι Κάστρο Παρλέτια Εκκλησία Εισοδίων της Θεοτόκου
	Φύση	Χλωρίδα-πανίδα	Χλωρίδα-πανίδα	Χλωρίδα-πανίδα
2/5/8	Ιστορία	Πρωτοβυζαντινή περίοδος Τουρκική κατοχή Α' φάση εκρήξεων Θερμές πηγές Πάλων	Μεσοβυζαντινή περίοδος Ιταλική κατοχή Β' φάση εκρήξεων Θερμές πηγές Μανδρακίου	Υστεροβυζαντινή περίοδος Γερμανική κατοχή Γ' φάση εκρήξεων Θερμές πηγές Αυλακίου
	Ηφαίστειο	Νησίδια Γυαλί Περλίτης	Νησίδια Στρογγυλή Οψιδιανός	Νησίδια Πυργούσα Ελαφόπετρα
3/6/9	Πολιτισμός-παράδοση	Ηφαιστειολογικό παρατηρητήριο	Αρχαιολογικό μουσείο	Ηφαιστειολογικό μουσείο
		Σύλλογος Γνωμαγόρας	Σύλλογος Πορφυρίς	Εταιρεία Νισυριακών Μελετών
		Μύθος δημιουργίας της Νισύρου	Παράδοση για την Παναγία Σπηλιανή	Παράδοση για τον Άγιο Θεολόγο
		Έθιμο καλαντήρας Συνταγές/φαγητά/ποτά Ιδίωμα	Έθιμο κούπας Συνταγές/φαγητά/ποτά Ιδίωμα	Έθιμο φανού Συνταγές/φαγητά/ποτά Ιδίωμα

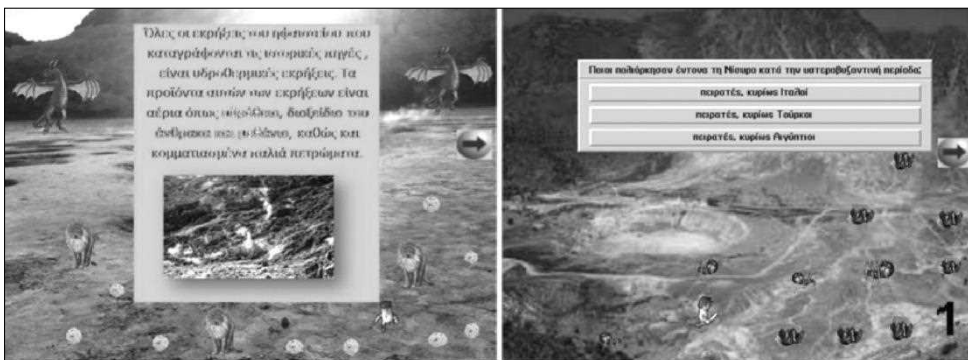
Αρχικά, δημιουργήθηκε το έντυπο υλικό “Νισυρο...μαθαίνοντας” και στο τέλος κάθε ενότητας συμπεριλήφθηκαν ασκήσεις/σύντομες ερωτήσεις. Στη συνέχεια, κατασκευάστηκαν τα τρία επιτραπέζια παιχνίδια “Νισυρούπολη” που παίζονται με ζάρια και κάρτες (Εικόνα 1). Κάθε παιχνίδι αποτελούνταν από ένα ταμπλό 60X80 εκ. (έχοντας ως φόντο το χάρτη της Νισύρου), ζάρια, πιόνια (που αντιπροσώπευαν τους παίκτες), σαράντα φύλλα με την εικόνα ενός αμυγδάλου στη μία πλευρά και είκοσι φύλλα με την εικόνα ενός μπουκαλιού σουμάδας στη μία πλευρά (τα αμύγδαλα και η σουμάδα επιλέχθηκαν ως τοπικά προϊόντα της Νισύρου). Το εκπαιδευτικό υλικό (βλέπε Πίνακα 1, στήλη Εργαλείο 2) χωρίστηκε σε μικρά τμήματα και αυτά τυπώθηκαν στην

Εικόνα 1. Τα επιτραπέζιο παιχνίδια

άλλη πλευρά των καρτών αμυγδάλου. Στην άλλη πλευρά των καρτών με τη σουμάδα τυπώθηκαν οι ερωτήσεις/ασκήσεις μιας ενότητας (μία σε κάθε κάρτα, παρόμοια με αυτή του έντυπου υλικού). Το ταμπλό χωρίστηκε σε δύο μισά. Το ένα μισό είχε τετράγωνα αμυγδάλου, το άλλο είχε τετράγωνα σουμάδας, ενώ και τα δύο είχαν μια σειρά από τετράγωνα «παγίδες» (αναγκάζοντας τον παίκτη να επιστρέψει στην αρχή ή να επιστρέψει μια κάρτα). Οι παίκτες ξεκινούσαν από το μέρος του ταμπλό με τα αμύγδαλα, έριχναν τα ζάρια και μετακινούσαν τα πιόνια τους ανάλογα. Αν ένα πιόνι κατέληγε σε ένα τετράγωνο αμυγδάλου, ο παίκτης διάλεγε την πάνω κάρτα από τη στοίβα των φύλλων των αμυγδάλων, τη διάβαζε, επέτρεπε στους άλλους παίκτες να τη διαβάσουν επίσης και έπαιρναν στην κατοχή την κάρτα. Όταν δεν υπήρχαν άλλες κάρτες αμυγδάλου, οι παίκτες μπορούσαν να κινηθούν στο δεύτερο μισό του ταμπλό (τα τετράγωνα με τη σουμάδα). Όταν ένα πιόνι κατέληγε σε ένα τετράγωνο σουμάδας, ο παίκτης έπαιρνε την πάνω κάρτα από τη στοίβα των καρτών σουμάδας και προσπαθούσε να απαντήσει στην ερώτηση. Αν η απάντησή του ήταν σωστή, ο παίκτης έπαιρνε στην κατοχή την κάρτα. Αν όχι, οι άλλοι παίκτες προσπαθούσαν να απαντήσουν στην ερώτηση. Το παιχνίδι τελείωνε όταν δεν έμεναν άλλες κάρτες σουμάδας, ενώ νικητής ήταν ο παίκτης που είχε τις περισσότερες κάρτες σουμάδας.

Τέλος, αναπτύχθηκαν τα τρία ψηφιακά παιχνίδια “The Nisyrian Empire”, χρησιμοποιώντας το Clickteam Fusion 2.5 (<https://www.clickteam.com/>), το οποίο είναι ένα σχετικά εύκολο λογισμικό για ανάπτυξη εφαρμογών πολυμέσων. Τα ψηφιακά παιχνίδια ήταν παρόμοια με τα επιτραπέζια και ακολουθούσαν την ίδια λογική και κανόνες. Μια εικόνα του ηφαιστείου χρησιμοποιήθηκε ως φόντο και αντί να διαιρεθεί το ταμπλό σε δύο μισά, τα παιχνίδια είχαν δύο επίπεδα, ένα με ελαφρόπετρες (αντί για τα τετράγωνα αμυγδάλου) και τις (ψηφιακές) κάρτες αμυγδάλου (χρησιμοποιώντας το εκπαιδευτικό υλικό από τον Πίνακα 1, στήλη Εργαλείο 3) και ένα με οψιδιανούς (αντί για τα τετράγωνα σουμάδας) και τις (ψηφιακές) κάρτες σουμάδας (Εικόνα 2). Οι παίκτες εκπροσωπήθηκαν ως πολεμιστές που εξερευνούσαν

Εικόνα 2. Τα ψηφιακά παιχνίδια

το ηφαιίστειο ενώ προσπαθούσαν να αποφύγουν τέρατα (τα τετράγωνα «παγίδες» των επιτραπέζιων παιχνιδιών).

Στις τρεις πρώτες παρεμβάσεις, οι μαθητές χρησιμοποίησαν το έντυπο υλικό, στις επόμενες τρεις τα επιτραπέζια παιχνίδια και στις τελευταίες τρεις έπαιξαν τα ψηφιακά παιχνίδια. Για κάθε παρέμβαση, διατέθηκαν δύο διδακτικές ώρες, ώστε να υπάρχει σχετική άνεση χρόνου για την πραγματοποίηση των δραστηριοτήτων. Επίσης, αποφασίστηκε οι μαθητές να εργαστούν σε μικρές ομάδες (τρεις ανά ομάδα).

Για τη συλλογή ερευνητικών δεδομένων σχεδιάστηκαν: (α) pre-tests για κάθε παρέμβαση, ώστε να ελεγχθούν οι υπάρχουσες γνώσεις των μαθητών, (β) ένα post test, που διεξήχθη τρεις εβδομάδες μετά το πέρας των παρεμβάσεων, για να ελεγχθεί η διατηρησιμότητα των γνώσεων και (γ) φύλλα αξιολόγησης, τα οποία συμπληρώνονταν μετά το τέλος κάθε παρέμβασης, ώστε να αποτυπωθούν τα άμεσα μαθησιακά αποτελέσματα. Σε όλα τα φύλλα αξιολόγησης (α) υπήρχαν ασκήσεις συμπλήρωσης κενών, πολλαπλής επιλογής και σωστού-λάθους, (β) ζητήθηκε από τους μαθητές να αιτιολογήσουν τις απαντήσεις τους, (γ) εξετάστηκε διεξοδικά το υλικό κάθε διδασκαλίας και (δ) η αναλογία των δύσκολων και ευκολότερων ερωτήσεων ήταν δύο προς ένα. Για την εξέταση των ΕΥ3 έως ΕΥ6, χρησιμοποιήθηκε μια επικυρωμένη κλίμακα που σχεδιάστηκε για την εξέταση των απόψεων των συμμετεχόντων για εκπαιδευτικές ψηφιακές εφαρμογές (Fokides et al., 2019) και περιλάμβανε τους εξής παράγοντες: διασκέδαση/απόλαυση (6 στοιχεία), αποτελεσματικότητα μάθησης (6 στοιχεία) και κίνητρα (3 στοιχεία). Όλες οι ερωτήσεις παρουσιάστηκαν σε πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert (διατυπωμένη από «διαφωνώ έντονα» έως «συμφωνώ έντονα»).

Ανάλυση αποτελεσμάτων

Αφού βαθμολογήθηκαν όλα τα φύλλα αξιολόγησης, εισήχθησαν τα δεδομένα που προέκυψαν στο εργαλείο SPSS 25, για περαιτέρω ανάλυση. Επίσης, υπολογίστηκε η μέση βαθμολογία των τριών φύλλων αξιολόγησης ανά συμμετέχοντα και ανά εργαλείο, η οποία χρησιμοποιήθηκε ως εξαρτημένη μεταβλητή. Ο Πίνακας 2, παρουσιάζει περιγραφικά στατιστικά στοιχεία για τις βαθμολογίες των μαθητών σε κάθε εργαλείο. Εξετάζοντας τα αποτελέσματα από τα Pre-tests, είναι ξεκάθαρο ότι οι μαθητές δυστυχώς δεν γνώριζαν πολλά για τη Νίσυρο.

Διεξήχθη ανάλυση διασποράς μιας κατεύθυνσης εξαρτημένων δειγμάτων (ANOVA) χρησιμοποιώντας τους μέσους όρους των φύλλων αξιολόγησης για να εξεταστούν οι διαφορές μεταξύ των τριών εργαλείων. Πριν την ανάλυση, ελέγχθηκε αν πληρούνταν οι προϋποθέσεις για αυτό το είδος ανάλυσης. Διαπιστώθηκε ότι τα δεδομένα δεν ήταν κανονικά κατανομημένα. Έτσι, αποφασίστηκε η χρήση μη-παραμετρικής στατιστικής α-

	Εργαλείο1		Εργαλείο2		Εργαλείο3	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Pre-test	35,17	8,20	34,40	7,70	35,07	5,90
Φύλλο αξιολόγησης1	50,63	19,22	54,27	17,00	62,53	20,07
Φύλλο αξιολόγησης2	52,87	19,56	59,83	18,76	61,80	20,70
Φύλλο αξιολόγησης3	53,77	20,54	61,17	19,93	62,00	21,60
Μ.Ο.φύλλων αξιολόγησης	52,42	19,47	58,42	18,22	62,11	20,67
Delayed post-test	56,37	12,36	67,33	13,86	77,35	9,38

νάλυσης διπλής κατεύθυνσης, το Friedman's Two-way Analysis of Variance Test by Ranks, που έδειξε ότι υπήρχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των τριών εργαλείων (Πίνακας 3). Το επόμενο βήμα για να εντοπιστούν οι μεταξύ τους διαφορές, ήταν οι Post-hoc συγκρίσεις μεταξύ όλων των πιθανών ζευγών των εργαλείων, χρησιμοποιώντας το Wilcoxon Signed Ranks Test (Πίνακες 4 και 5).

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, σε όλες τις περιπτώσεις τα ψηφιακά παιχνίδια είχαν καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα συγκριτικά με τα άλλα εργαλεία. Τα επιτραπέζια, είχαν καλύτερα αποτελέσματα μόνο συγκριτικά με

$N = 30, df = 2$	Εργαλείο 1	Εργαλείο2	Εργαλείο3	Delayed post-test Εργαλείο1	Delayed post-test Εργαλείο2	Delayed post-test Εργαλείο3
Mean Rank	1,17	2,28	2,55	1,10	2,08	2,82
χ^2	33,145			44,891		
p	< 0,001			< 0,001		

	Εργαλείο1	Εργαλείο2	Εργαλείο1	Εργαλείο3	Εργαλείο2	Εργαλείο3
<i>M</i>	52,42	58,42	52,42	62,11	58,42	62,11
<i>SD</i>	19,47	18,22	19,47	20,67	18,22	20,67
<i>z</i>	4,207		4,361		3,288	
p	< 0,001		< 0,001		0,001	
<i>r</i> (effect size)	0,54 (μεσαίο)		0,56 (μεσαίο)		0,42 (μικρό ως μεσαίο)	

	Delayed post-test Εργαλείο1	Delayed post-test Εργαλείο2	Delayed post-test Εργαλείο1	Delayed post-test Εργαλείο3	Delayed post-test Εργαλείο2	Delayed post-test Εργαλείο3
<i>M</i>	56,37	67,33	56,37	77,35	67,33	77,35
<i>SD</i>	12,36	13,86	12,36	9,38	13,86	9,38
<i>z</i>	4,662		4,784		3,937	
p	< 0,001		< 0,001		< 0,001	

το έντυπο. Έτσι, οι ΕΥ1α και ΕΥ1β επιβεβαιώνονται: η χρήση ψηφιακών παιχνιδιών στη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, του πολιτισμού, των παραδόσεων και των εθίμων, έχει καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα συγκριτικά με άλλα εργαλεία και η διατήρηση της γνώσης είναι, επίσης, καλύτερη.

Τα αποτελέσματα των παραγόντων που περιλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο παρουσιάζονται στον Πίνακα 6. Πριν την ανάλυση των δεδομένων, πραγματοποιήθηκε εσωτερικός έλεγχος της συνοχής τους, χρησιμοποιώντας το Cronbach's α και βρέθηκε ότι ήταν πολύ καλή ($\alpha = .814$). Το ίδιο ίσχυε για την αξιοπιστία των τεσσάρων παραγόντων ($\alpha = .788$ έως $\alpha = .861$). Και εδώ πραγματοποιήθηκαν δοκιμές ANOVA και post-hoc συγκρίσεις, προκειμένου να εξεταστούν οι διαφορές στις απαντήσεις των συμμετεχόντων. Βρέθηκε ότι υπήρχαν διαφορές στη διασκέδαση/απόλαυση [$F(2, 27) = 806,89, p < 0,001$]. Οι συγκρίσεις ανά ζεύγη έδειξαν ότι η διασκέδαση στο Εργαλείο1 (έντυπο υλικό) έλαβε τις χαμηλότερες βαθμολογίες, ενώ το Εργαλείο2 (επιτραπέζιο παιχνίδι) έλαβε υψηλότερες βαθμολογίες από το Εργαλείο1 (έντυπο υλικό) αλλά χαμηλότερες από το Εργαλείο3 (ψηφιακά παιχνίδια) [Εργαλείο1-Εργαλείο2, $p < 0,001, d = 6,33$ (εξαιρετικά μεγάλη); Εργαλείο1-Εργαλείο3, $p < 0,001, d = 17,93$ (εξαιρετικά μεγάλη) και Εργαλείο2- Εργαλείο3, $p < 0,001, d = 2,11$ (εξαιρετικά μεγάλη)]. Το ίδιο προέκυψε και για την αποτελεσματικότητα μάθησης [$F(2, 27) = 1567,57, p < 0,001$; Εργαλείο1-Εργαλείο2, $p < 0,001, d = 5,46$ (εξαιρετικά μεγάλη), Εργαλείο1-Εργαλείο3, $p < 0,001, d = 8,84$ (εξαιρετικά μεγάλη) και Εργαλείο2-Εργαλείο3, $p < 0,001, d = 1,71$ (πολύ μεγάλη)] και για τα κίνητρα [$F(2, 27) = 713,94, p < 0,001$; Εργαλείο1-Εργαλείο2, $p < 0,001, d = 6,35$ (εξαιρετικά μεγάλη), Εργαλείο1-Εργαλείο3, $p < 0,001, d = 7,93$ (εξαιρετικά μεγάλη) και Εργαλείο2-Εργαλείο3, $p < 0,001, d = 2,08$ (εξαιρετικά μεγάλη)], επιβεβαιώνοντας τις ΕΥ2 έως ΕΥ4: Οι συμμετέχοντες διασκέδασαν περισσότερο με τα ψηφιακά παιχνίδια, τα θεωρούσαν πιο αποτελεσματικά για την απόκτηση γνώσεων και τους ήταν περισσότερο ελκυστικά, ως μέθοδος μάθησης.

Πίνακας 6. Αποτελέσματα ερωτηματολογίων

Παράγοντας	Εργαλείο1		Εργαλείο2		Εργαλείο3	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Απόλαυση/διασκέδαση	2,13	0,22	4,33	0,44	4,99	0,05
Αποτελεσματικότητα μάθησης	2,52	0,30	4,27	0,34	4,74	0,19
Κίνητρα για μάθηση	2,06	0,52	4,63	0,24	4,99	0,05

Συζήτηση

Ένα εύρημα που προέκυψε από την ανάλυση των αποτελεσμάτων που αξίζει να σημειωθεί, είναι οι χαμηλές βαθμολογίες των συμμετεχόντων στα pre-tests. Πράγματι, μόνο το ένα τρίτο των ερωτήσεων απαντήθηκαν σωστά (βλέπε Πίνακα 2, πρώτη σειρά). Κατά συνέπεια, ένα συμπέρασμα που εξάγεται σχεδόν αβίαστα, είναι ότι οι έφηβοι της Νισύρου δεν γνωρίζουν πολλά για τον τόπο που ζουν. Αυτό το εύρημα είναι ανησυχητικό και εγείρει ακόμη περισσότερες ανησυχίες αν ληφθεί υπόψη ότι το δείγμα της μελέτης ήταν σχεδόν το σύνολο των μαθητών Γυμνασίου-Λυκείου της Νισύρου. Και είναι ανησυχητικό, γιατί οι γνώσεις των ατόμων σχετικά με την τοπική πολιτιστική κληρονομιά και ιστορία είναι σημαντικές για τη διαμόρφωση της πολιτιστικής τους ταυτότητας, ειδικά όταν είναι έφηβοι στο στάδιο της αναζήτησης πολιτιστικής ταυτότητας, όπως ήταν το δείγμα της μελέτης.

Από τα αποτελέσματα των φύλλων αξιολόγησης και των post-tests, αναδεικνύεται μια σημαντική θετική αλλαγή στην απόκτηση γνώσεων (από 60% έως 120%, ανάλογα το εργαλείο). Συγκεκριμένα, το έντυπο είχε τα χειρότερα αποτελέσματα, τα επιτραπέζια κατατάχθηκαν στη δεύτερη θέση, ενώ τα ψηφιακά παιχνίδια έφεραν τα καλύτερα αποτελέσματα μεταξύ όλων των εργαλείων. Έτσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα ψηφιακά παιχνίδια αποτελούν ισχυρό εργαλείο στη διδασκαλία της τοπικής ιστορίας, κάτι που βρίσκεται σε συμφωνία με προηγούμενες έρευνες.

Μια σειρά παραγόντων μπορεί να επηρέασαν τα παραπάνω αποτελέσματα. Δεδομένου ότι οι μαθητές εργάστηκαν κυρίως μόνοι τους, επιβεβαιώνονται οι μελέτες που υποστηρίζουν ότι τα ψηφιακά παιχνίδια ενισχύουν την αυτονομία των μαθητών και τον έλεγχο της μαθησιακής διαδικασίας και ενθαρρύνουν την κοινωνική μάθηση μέσω της ανταλλαγής ιδεών. Εξίσου ενδιαφέρον, είναι ότι τα ψηφιακά παιχνίδια θεωρήθηκαν ως πιο αποτελεσματικά εργαλεία διδασκαλίας. Συγκεκριμένα, εκτός από τη στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των εργαλείων στον συγκεκριμένο παράγοντα του ερωτηματολογίου, υπήρχε και εντυπωσιακό μέγεθος επίδρασης. Τα αποτελέσματα στο ερωτηματολόγιο έδειξαν επίσης σημαντικές διαφορές, υπέρ των ψηφιακών παιχνιδιών, στα κίνητρα και την απόλαυση, επιβεβαιώνοντας άλλες έρευνες. Επιπλέον, η διασκέδαση των μαθητών πιθανότατα ενισχύθηκε λόγω του αυτοματοποιημένου συστήματος βαθμολόγησης, το οποίο ενθάρρυνε περισσότερο τη συμμετοχή τους, μέσω της άμεσης ανατροφοδότησης σχετικά με τα αποτελέσματα των ενεργειών τους. Κάτι τέτοιο, έχει επισημανθεί και από άλλους. Συνοπτικά, φαίνεται ότι τα ψηφιακά παιχνίδια υποστηρίζουν μια αλυσίδα γεγονότων, τουλάχιστον καλύτερα από άλλα εργαλεία: η αυξημένη διασκέδαση/απόλαυση, επηρεάζει θετικά τα κίνητρα, τα οποία με τη σειρά τους έχουν θετικό αντίκτυπο στα μαθησιακά αποτελέσματα.

Τα αποτελέσματα της μελέτης μπορούν επίσης να οδηγήσουν σε μια σειρά προτάσεων προς τους υπεύθυνους για το σχεδιασμό της εκπαιδευτικής πολιτικής. Η θετική στάση των μαθητών απέναντι στη χρήση ψηφιακών παιχνιδιών στη διδασκαλία, σε συνδυασμό με τα ικανοποιητικά μαθησιακά αποτελέσματα, καθιστά την εκπαιδευτική τους εκμετάλλευση ενδιαφέρουσα ιδέα. Επίσης, ο χρόνος είναι ένας κρίσιμος παράγοντας. Οι μαθητές πρέπει να έχουν αρκετό χρόνο στη διάθεσή τους, ώστε να παίξουν τα παιχνίδια και να μαθαίνουν με τον δικό τους ρυθμό. Κατά συνέπεια, το πρόγραμμα σπουδών του σχολείου και οι ώρες που διατίθενται για τα μαθήματα στα οποία πρόκειται να χρησιμοποιηθούν ψηφιακά παιχνίδια πρέπει να επανεξεταστούν.

Συνοψίζοντας, δεδομένου ότι το πείραμα έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα επιβεβαιώνοντας τις βασικές υποθέσεις της έρευνας, προτείνεται να επαναληφθεί μελλοντικά ένα παρόμοιο εγχείρημα. Έτσι, από εδώ και στο εξής, οι νέοι του νησιού που δεν γνωρίζουν για την τοπική ιστορία της Νισύρου θα μαθαίνουν γι' αυτήν χρησιμοποιώντας την τεχνολογία, η οποία πλέον αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς τους. Είναι κομβικής σημασίας, οι νέοι να αγκαλιάσουν την τοπική ιστορία του νησιού και να αναπτύξουν μία νισύρινη πολιτισμική ταυτότητα, για την οποία θα είναι υπερήφανοι και η οποία θα συμβαδίζει πλήρως με τις σύγχρονες ανάγκες. Και αυτό, φαίνεται να επιτυγχάνεται με τη χρήση της τεχνολογίας, όπως στην προκειμένη του ψηφιακού παιχνιδιού, καθώς προσελκύει το ενδιαφέρον τους, τους διασκεδάζει και διατηρεί το κίνητρο τους για μάθηση, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας.

Γυναικεία φορεσιά της Νισύρου

Ανδρική φορεσιά της Νισύρου

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΑ

ΤΟ ΗΦΑΙΣΤΕΙΟ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

Η ιστορία ενός γεώτοπου μέσω μιας εφαρμογής αφηγηματικού χάρτη

✉ **Βαββάρα Αντωνίου¹, Παρασκευή Νομικού¹,
Δημήτριος Πανούσης¹ και Ευφροσύνη Ζαφειρακοπούλου¹.**

Περίληψη: Το ηφαιστειογενές νησί της Νισύρου εμφανίζει τα μοναδικά χαρακτηριστικά ενός ηφαιστείου του Τεταρτογενούς που βρίσκεται στο ανατολικό Αιγαίο, αποτελείται από ηφαιστειακά πετρώματα, και χαρακτηρίζεται από μία κεντρική καλδέρα που περιβάλλεται από ηφαιστειακούς δόμους και πυκνή λάβα. Η ιστορία του νησιού, είναι δυναμικά συνδεδεμένη με το ηφαίστειο εντυπωσιάζοντας τους επισκέπτες με τους αμιζόντες υδροθερμικούς κρατήρες, την έντονη οσμή θείου, τις αναθυμιάσεις και τις θερμές πηγές. Η μορφολογία και η γεωγραφική θέση του νησιού σε συνδυασμό με την πολιτιστική και ιστορική του κληρονομιά, η οποία παραμένει αναλλοίωτη στο χρόνο, κληροδότησε στο νησί πλήθος εκκλησιών, μοναστηριών με αγιογραφικές τοιχογραφίες, κάστρα, σπήλαια και ιαματικές πηγές. Για να παρουσιαστεί αυτός ο συνδυασμός της γεωλογικής ποικιλίας, του πολιτιστικού περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας, αυτού του γεωτόπου χρησιμοποιήθηκε μια νέα γεωγραφική προσέγγιση, αυτή των αφηγηματικών χαρτών της εταιρείας ESRI. Σαν διαδικτυακές εφαρμογές, είναι ευρέως διαδεδομένες ως ένα διαδραστικό προσαρμοζόμενο εργαλείο που χρησιμοποιείται για την επικοινωνία και τη διάδοση χωρικών δεδομένων, συνδυάζοντας θεματικούς διαστάτους και τρισδιάστατους δικτυακούς χάρτες, αφηγηματικό κείμενο και πολυμεσικό περιεχόμενο. Τέτοιες εφαρμογές αποτελούν ιδανικό τρόπο παρουσίασης των διαθέσιμων πληροφοριών των περιοχών οι οποίες χαρακτηρίζονται ως γεώτοποι ή/και προστατευόμενες περιοχές, παρέχοντας ταχεία πρόσβαση στις διαθέσιμες πληροφορίες προς ένα ευρύτερο, μη τεχνικό ακροατήριο, αναπτύσσοντας το ενδιαφέρον και ενδεχομένως παρακινώντας το κοινό να μάθει περισσότερα και να επισκεφθεί τους χώρους αυτούς.

¹ Τμήμα Γεωλογίας και Γεωπεριβάλλοντος, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη, Ζωγράφου, 15784, Αθήνα.

1. Εισαγωγή

Στη διάρκεια της ιστορίας της γης, οι διαδικασίες σχηματισμού της επιφανείας του πλανήτη άφησαν πίσω πολυάριθμες γεωλογικές μορφές οι οποίες προκάλεσαν όχι μόνο την περιέργεια ως προς την κατανόησή τους, αλλά και τον θαυμασμό της ανθρωπότητας. Προς αυτή την κατεύθυνση, ο όρος γεωποικιλότητα περιλαμβάνει όλη την ποικιλία μαρτυριών του παρελθόντος της γης, όπως, γεωμορφές του εδάφους, πετρώματα και ορυκτά, ηφαιστεια, ιζήματα, και εδάφη, νερό και απολιθώματα, ως και τις δυναμικές διαδικασίες που οδήγησαν στη διαμόρφωσή τους και τη διατήρησή τους στην επιφάνεια του πλανήτη. Με αυτά τα στοιχεία, η γεωλογική κληρονομιά μαρτυρεί τους λόγους οι οποίοι θεωρήθηκαν αξιοσημείωτοι επιστημονικά, μορφωτικά, πολιτιστικά, με αισθητική αξία (1) ενσωματώνοντας τον κρίκο μεταξύ των φυσικών φαινομένων και της ανθρώπινης κατανόησης (2), (3).

Ανάμεσα σ' αυτές τις θέσεις τα ηφαιστεια αναντιρορήτως παίζουν ένα σημαντικό ρόλο καθώς παρουσιάζουν μοναδικά φυσικά τοπία τα οποία παρέχουν στους επιστήμονες πολλές ευκαιρίες συνδεδεμένες με ποικίλους τομείς έρευνας και είναι επίσης συνδεδεμένες με σημαντικούς οικονομικούς όρους που προσφέρουν στις κοινωνίες οι οποίες διαβιούν κάτω ή πλησίον τους, όπως γεωθερμικοί και γεωλογικοί πόροι, πρώτες ύλες, ο γεωτουρισμός, τα εύφορα εδάφη κλπ. (4) τα οποία τις βοήθησαν να προοδεύσουν στην πάροδο του χρόνου (5).

Πρόκειται λοιπόν για αυτή την καταστροφική και παράλληλα παραγωγική δράση των ηφαιστειακών εκρήξεων που εξάπτουν την φαντασία και προκαλούν το ενδιαφέρον στο ευρύ κοινό, που οδηγεί στην ανάπτυξη μιας δημοτικότητας των γεωλογικών πάρκων που παρουσιάζουν ενεργή ηφαιστειακή δραστηριότητα (1), (6-10). Ως εκ τούτου είναι εξαιρετικής σημασίας η ανάπτυξη σύγχρονων και ικανοποιητικών τρόπων μετάδοσης των αποτελεσμάτων της επιστημονικής έρευνας στο ευρύ κοινό και η διάδοση των πληροφοριών που αφορούν στην ηφαιστειακή γεωλογική κληρονομιά, στους ηφαιστειακούς κινδύνους, και στον γεωλογικό τουρισμό, ιδιαίτερος εκείνον που αφορά απομακρυσμένες, δυσπρόσιτες περιοχές (1,3). Η μετάδοση των επιστημονικών αποτελεσμάτων σε ένα ευρύ ακροατήριο το οποίο περιλαμβάνει όχι μόνο ειδικούς, αλλά επίσης ανθρώπους χωρίς επιστημονικό υπόβαθρο, αποτελεί έναν απίστευτα αποτελεσματικό τρόπο γεφύρωσης του χάσματος ανάμεσα στην επιστήμη και στο κοινό. Στο πεδίο των γεωλογικών επιστημών, εκτός από τα επιστημονικά κείμενα, τα επιστημονικά συνέδρια και την γενική βιβλιογραφία, ένα από τα πιο σπουδαία μέσα πληροφόρησης επιτυγχάνεται μέσω των χαρτών.

Τα Συστήματα Γεωγραφικών Πληροφοριών (GIS) εξελίχθηκαν γρήγορα και παρέχουν συνεχώς νέα εργαλεία για την χωρική ανάλυση (11). Ταυτόχρονα, έδωσαν την δυνατότητα δημιουργίας των αφηγηματικών χαρτών,

οι οποίοι δεν χρησιμοποιούνται μόνο στην παρουσίαση δεδομένων, αλλά και ως καινοτόμα εκπαιδευτικά εργαλεία τα οποία παρέχουν στους χρήστες διαδραστικούς χάρτες σε συνδυασμό με πολυμεσικό περιεχόμενο και επεξηγηματικά κείμενα (12). Οι διαδραστικοί διαδικτυακοί χάρτες συνδυάζουν εκείνα τα χαρακτηριστικά των χαρτών που δημιουργούν μια εικονική αφήγηση, η οποία μπορεί να μεταδώσει αποτελεσματικά ένα μήνυμα σε ένα ευρύ ακροατήριο (13). Εκτός της καθημερινής τους χρήσης στην γεωγραφική πλοήγηση, πολλά εκπαιδευτικά ιδρύματα επίσης επωφελούνται από τις δυνατότητες τους στην διδασκαλία και μάθηση. Επιπροσθέτως, η ευελιξία των ψηφιακών χαρτών έχει βοηθήσει στη χρήση τους σε ιδιωτικές βιομηχανίες και επιχειρήσεις, σε όλα τα επίπεδα διοίκησης και σε ερευνητικά κέντρα (14).

Σύμφωνα με (15), «η αφήγηση μιας ιστορίας χρησιμοποιώντας ψηφιακούς χάρτες αποτελεί μία σημαντική προσέγγιση στην επικοινωνία και κατανόηση της ατελείωτης συρροής δεδομένων». Συμπληρώνει τους διαδραστικούς χάρτες βοηθώντας τους χρήστες να κατανοούν συναφείς σχέσεις του χώρου, ενώ παρέχουν μια εξαιρετική εμπειρία (13). Επιπλέον, προηγούμενες ερευνητικές προσπάθειες έχουν καταδείξει ότι αυτός ο τρόπος αφήγησης μπορεί να αυξήσει την προθυμία ενός ακροατηρίου να μάθει και να αφομοιώσει τις πληροφορίες που παρουσιάζονται (16), ενώ η αφηγηματική εξιστόρηση είναι ένα αποτελεσματικό εργαλείο που χρησιμοποιείται συμπληρωματικά στις παραδοσιακές μορφές επικοινωνίας.

Προς αυτή την κατεύθυνση, οι αφηγηματικοί χάρτες, μια σχετικά νέα προσέγγιση, αναλύονται στην παρούσα εργασία, ως ένας δυναμικός τρόπος δημιουργίας, επεξήγησης και παρουσίασης στο ευρύ κοινό μιας ιστορίας για ένα τόπο ή για ένα θέμα, περιλαμβάνοντας διάφορες πτυχές του. Δεν πρόκειται απλώς για θεματικούς χάρτες, αλλά για ένα απαραίτητο μέσο επικοινωνίας που παρέχει μία αποτελεσματική επεξηγηματική απεικόνιση συνοδευόμενη από πολυμέσα, όπως φωτογραφίες και βίντεο, τα οποία προσθέτουν εμφαση στην αφήγηση (11).

Ειδικότερα, οι αφηγηματικοί χάρτες είναι διαδικτυακές εφαρμογές, όπου τα πολυμέσα, οι δισδιάστατοι και τρισδιάστατοι χάρτες καθώς και τα αφηγηματικά κείμενα, συνδυάζονται για να διαμορφώσουν το τελικό προϊόν και να προσελκύσουν τα ακροατήριά τους σε ενεργό συμμετοχή (17). Όπως και οι διαδικτυακές εφαρμογές, αποτελούν ένα εργαλείο επικοινωνίας που παρέχει τη δυνατότητα σε κάθε χρήστη να αξιοποιήσει λειτουργίες και δεδομένα προκειμένου να δημιουργήσει μια ενδιαφέρουσα αφήγηση. Επειδή πρόκειται για ένα δυναμικό εργαλείο ανοικτού κώδικα, οι πληροφορίες για οποιοδήποτε θέμα μπορούν να διαμοιραστούν χρησιμοποιώντας ποικιλία χαρτογραφικών εφαρμογών που παρέχουν διαφορετικούς τρόπους ενεργού συμμετοχής. Με άλλα λόγια, ένας αφηγηματικός χάρτης είναι ένα εργαλείο

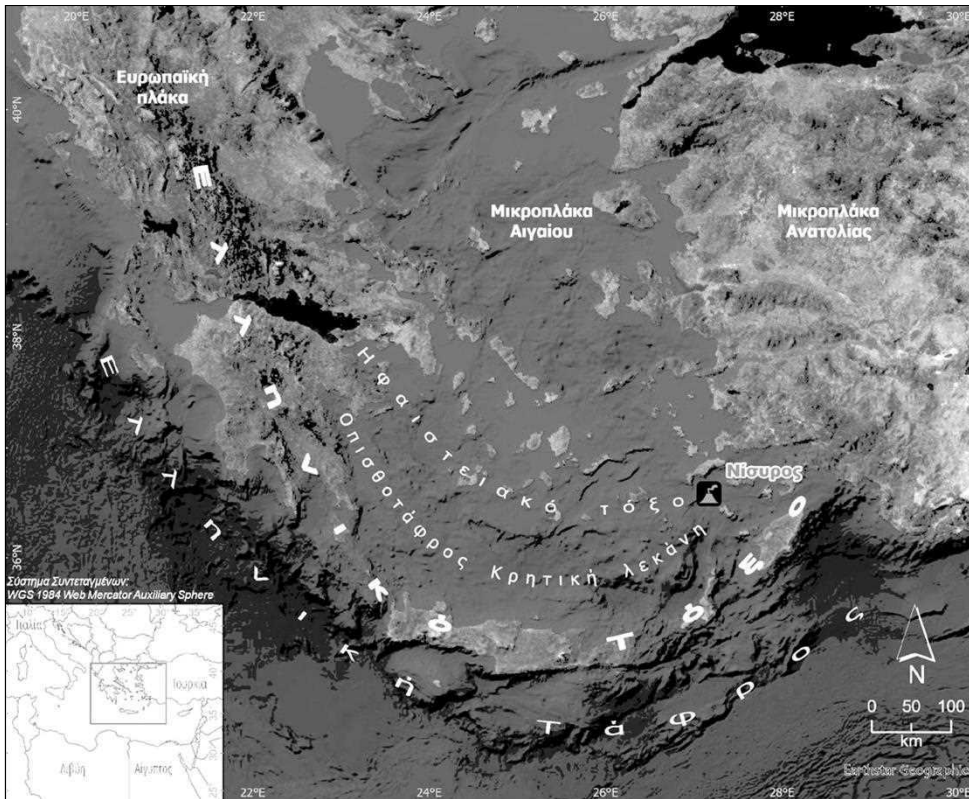
«αφήγησης δεδομένων» ή «καθοδηγούμενης αφήγησης», το οποίο χρησιμοποιείται για να αποκαλύψει κρυμμένες πτυχές των δεδομένων και να τις παρουσιάσει σε κάθε χρήστη.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει την εφαρμογή της τεχνολογίας των αφηγηματικών χαρτών στην ανάπτυξη μιας διαδραστικής, φιλικής ως προς τον χρήστη, πλατφόρμας, για το ηφαιστειακό νησί της Νίσυρου. (<https://tinyurl.com/ycq5bunv>), η οποία έχει ως στόχο να παράσχει στον χρήστη πληροφορίες που αφορούν στην γεωγραφία και στην βιοποικιλότητα του νησιού, στα κύρια ηφαιστειακά-τεκτονικά γεγονότα που το διαμόρφωσαν μέσα στο χρόνο καθώς και στην επίδραση των διαφόρων πολιτισμών που το κατοίκησαν και οδήγησαν στις σύγχρονες πολιτιστικές συνθήκες που υφίστανται μέχρι και σήμερα. Επίσης, περιλαμβάνει λεπτομερείς περιγραφές των κυριότερων περιπατητικών διαδρομών, οι οποίες συνοδεύονται από διαδραστικούς χάρτες, θέσεις ενδιαφέροντος, φωτογραφίες και βίντεο, παρέχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια απολαυστική και άνετη περιήγηση του νησιού και παρέχοντας ένα βασικό πλάνο στους μελλοντικούς γεωλόγους, περιηγητές και θαυμαστές της φύσης να το εξερευνήσουν κατά την επίσκεψή τους στο νησί.

2. Περιοχή Μελέτης

Η Νίσυρος αποτελεί τμήμα των νησιών της Δωδεκανήσου, του ανατολικού Αιγαίου. Είναι ένα ενεργό ηφαίστειο το οποίο αποτελεί το νοτιοανατολικό άκρο του ηφαιστειακού τόξου του Νοτίου Αιγαίου (γνωστού και ως Ελληνικό Ηφαιστειακό Τόξο) και βρίσκεται εντός του ενεργού ηφαιστειακού πεδίου από το οποίο προέκυψε η μεγαλύτερη ηφαιστειακή έκρηξη στην Ανατολική Μεσόγειο (Ιγνιμβρόιτης της Κω) (18) (*Εικόνα 1*).

Το ηφαιστειακό τόξο του νοτίου Αιγαίου εκτείνεται σε μια απόσταση 600 περίπου χλμ από το Σαρωνικό κόλπο μέχρι τα νησιά της Κω και της Νίσυρου, κοντά στα μικρασιατικά παράλια. Ξεκινώντας από το Βορειοδυτικό και πηγαίνοντας προς το Νοτιοανατολικό τμήμα του, απαρτίζεται από τα ηφαιστειακά κέντρα: Σουσακι, Αίγινα, Μέθανα, Πόρο, Μήλο και Αντίμηλο, Σαντορίνη, Κολούμπο, Κω, Γυαλί και Νίσυρο, (18) (*Εικόνα 1*). Ανήκει στο Ελληνικό Ορογενετικό τόξο, το οποίο σχηματίστηκε κατά μήκος του συγγλίνοντος ορίου της υποβυθιζόμενης προς βορρά Αφρικανικής πλάκας, κάτω από το ενεργό περιθώριο της Ευρωπαϊκής πλάκας. Ως αποτέλεσμα της υποβύθισης και έκτασης, παρουσιάστηκε μαγματική δραστηριότητα κατά το Μέσο Ηώκαινο έως το Ανώτερο Μειόκαινο (γεωλογικές χρονολογήσεις της εξέλιξης της γης, δηλαδή πριν από 40 έως 15 εκατομμύρια χρόνια) (19-22). Πιο συγκεκριμένα, τα πετρώματα της υποβυθιζόμενης Αφρικανικής πλάκας άρχισαν να αφυδατώνονται κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, ως αποτέλεσμα των υψηλών θερμοκρασιών και πιέσεων που συνα-

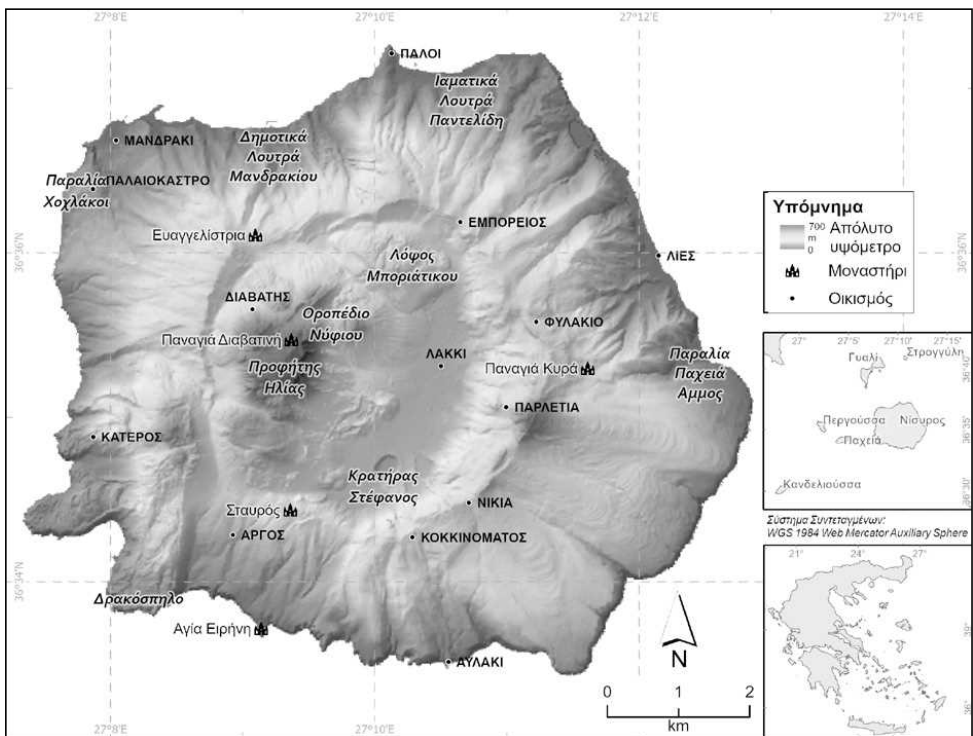
Εικόνα 1. Απλοστευμένος χάρτης, ο οποίος δείχνει την γεωγραφική θέση του ηφαιστείου της Νισύρου στο ηφαιστειακό τόξο του νοτίου Αιγαίου.

ντά η πλάκα καθώς κατέρχεται βαθύτερα στην λιθόσφαιρα. Το τήγμα που παράγεται, λόγω της μερικής τήξης που διενεργείται, παρουσιάζει μικρότερη πυκνότητα από τα περιβάλλοντα πετρώματα με αποτέλεσμα την άνοδό του προς την επιφάνεια, διεισδύοντας στα υπερκείμενα πετρώματα της ευρασιατικής πλάκας. Μέρος της ποσότητας του τήγματος αποκρυσταλλώνεται σε βάθος στην λιθόσφαιρα, ενώ η υπόλοιπη, παραμένοντας στην υγρή μορφή του μάγματος ανέρχεται στην επιφάνεια δημιουργώντας έτσι ηφαιστειακή δραστηριότητα. Πριν από περίπου 5 εκ. χρόνια η χωρική κατανομή αυτής της μαγματικής και ηφαιστειακής δραστηριότητας μεταφέρθηκε προς τα νοτιοδυτικά, διαμορφώνοντας έτσι τη σημερινή θέση των ηφαιστείων, το Ηφαιστειακό Τόξο του Νοτίου Αιγαίου (HTNA). Η ηφαιστειακή δραστηριότητα στο τόξο ξεκίνησε 4,7 εκ. χρόνια πριν και συνεχίζεται μέχρι σήμερα με τα ενεργά, αλλά κοιμισμένα ηφαιστεια των Μεθάνων, της Σαντορίνης, του Κολούμπο και της Νισύρου.

Το σχήμα του νησιού της Νισύρου είναι σχεδόν κυκλικό, προσομοιάζει τη μορφολογία του κώνου, έχοντας συνολικό πλάτος 8,5 χλμ., παράκτια πε-

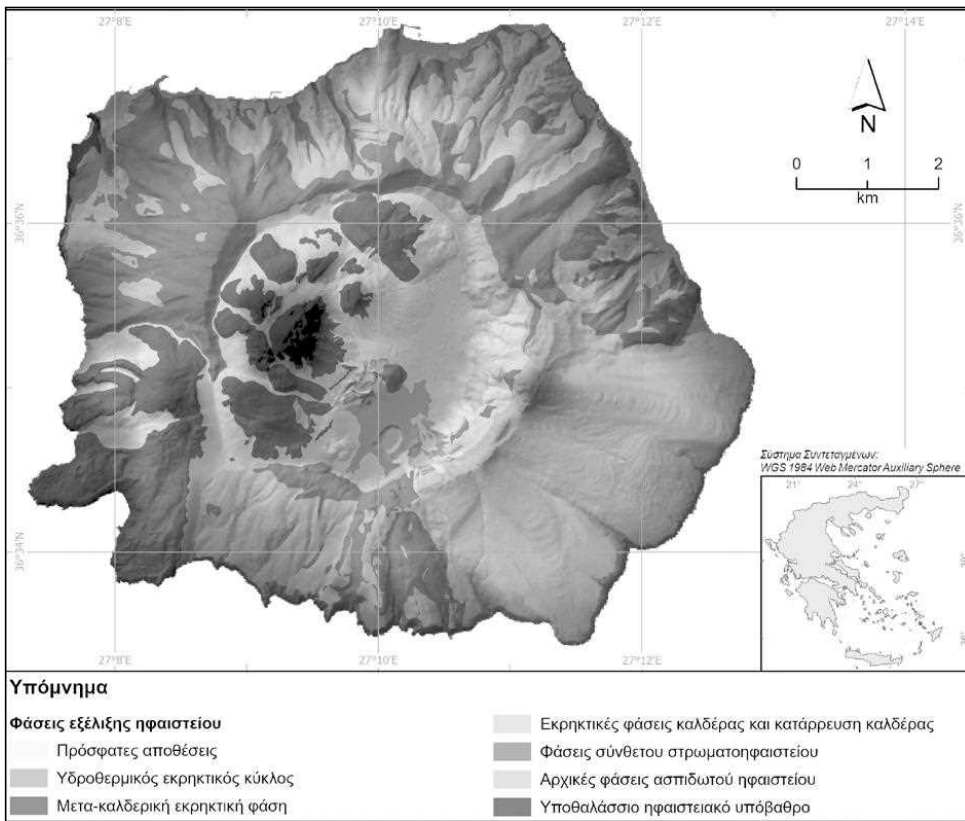
ριφέρεια περίπου 25 χλμ., και έκταση 42 τ.χλμ (Εικόνα 2). Η περιβάλλουσα περιοχή της Νισύρου αποτελείται από αρκετά μικρότερα νησιά: το Γυαλί και τον Άγιο Αντώνιο προς τα βόρεια, τις ηφαιστειακές νησίδες Παχιά και Περγούσα προς τα δυτικά, την ηφαιστειακή νησίδα Στρογγύλη προς τα βορειοανατολικά και τη νησίδα Κανδελιούσα, τη μεγαλύτερη όλων, στα δυτικά (23,24). Ανάμεσα στις κορυφές της Νισύρου (η πλειονότητα των οποίων είναι ηφαιστειακοί δόμοι), υπάρχει ένας τεράστιος κρατήρας κατάρρευσης, εκτεινόμενος από Βορειοανατολικά προς Νοτιοδυτικά, μήκους 2,5 χλμ. πλάτους 1 χλμ., και ύψους περίπου 100μ. Αυτή η καλδέρα διαιρείται σε δύο τμήματα, το Βορειοανατολικό που καλείται Λακκί και χαρακτηρίζεται από πλούσια βλάστηση, και το Νοτιοδυτικό που καλείται Ραμός, και εμφανίζει έντονη αμιδιική δραστηριότητα.

Με την πάροδο του χρόνου, πραγματοποιήθηκαν στο νησί πολλές γεωλογικές μελέτες από πλήθος ερευνητών (25-30). Η Νίσυρος αποτελείται εξ ολοκλήρου από ηφαιστειακά πετρώματα του Τεταρτογενούς, των οποίων η σύσταση κυμαίνεται από βασαλτικούς ανδεσίτες μέχρι και ρουδακίτες. Επίσης, το νησί διχοτομείται από μεγάλες ρηξιγενείς ζώνες σχηματίζοντας ένα ακτινωτό μοτίβο γύρω από την καλδέρα του νησιού (28, 30-32).

Εικόνα 2. Ψηφιακό υψομετρικό μοντέλο (DEM) του ηφαιστειακού νησιού της Νισύρου με τις σημαντικότερες τοποθεσίες.

Συνδυάζοντας τα αποτελέσματα σημαντικών μελετών σε πολλούς τομείς της ηφαιστειολογίας, είναι πλέον γνωστό πως η ηφαιστειακή ιστορία της Νισύρου μπορεί γενικά να διακριθεί σε πέντε κύρια επεισόδια (29, *Εικ. 3*): Αρχικά, μια υποθαλάσσια βασαλτική-ανδεσιτική ηφαιστειακή ακολουθία σηματοδότησε τους πρώτους ηφαιστειακούς κύκλους κατά τους οποίους το νησί είχε μορφή ασιπιδωτού ηφαιστείου, ενώ στη συνέχεια αναπτύχθηκε ένα σύνθετο στρωματοηφαιστείο περιβαλλόμενο από αρκετά μικρότερα ηφαιστειακά κέντρα. Ενδεχομένως, κατά τη διάρκεια διαμόρφωσης της καλδέρας, ή και μετά την κατάρρευσή της, να ακολούθησαν δύο μεγάλες ρυολιθικές εκρηξιές πλήνιου τύπου, ακολουθούμενες από την τελική φάση της έγχυσης του ρυολιθικού μάγματος, που γέμισε το δυτικό εσωτερικό τμήμα της καλδέρας, σχηματίζοντας δόμους. Σύμφωνα με (29), τα 5 κύρια ηφαιστειακά επεισόδια αντιστοιχούν σε εκρηκτικούς κύκλους τόσο ήπιας, όσο και βίαιης ηφαιστειακής δραστηριότητας, που διήρκησαν για μακρότερα ή βραχύτερα χρονικά διαστήματα. Η τελευταία μαγματική ηφαιστειακή έκρηξη χρονολογείται τουλάχιστον πριν 24.000 χρόνια, αφήνοντας πίσω ένα υδροθερμικό σύστημα το οποίο παραμένει ενεργό μέχρι και σήμερα.

Εικόνα 3. Οι εκρηκτικοί κύκλοι του ηφαιστειογενούς νησιού της Νισύρου.

Το σημερινό γεωδυναμικό καθεστώς της Νισύρου εκδηλώνεται με συνεχείς σεισμικές δονήσεις, ατμιδική δραστηριότητα και υδροθερμικές εκρήξεις. Οι τελευταίες εκδηλώνονται λόγω της παρουσίας υπόγειου υδροφορέα, ο οποίος θερμαίνεται λόγω της συσσώρευσης του μάγματος σε μεγαλύτερα βάθη, με αποτέλεσμα να εκρήγνυται βιαίως προς την επιφάνεια (σαν μία χύτρα ταχύτητας όπου βράζει νερό), σχηματίζοντας τους υδροθερμικούς κρατήρες που βρίσκονται στον πυθμένα της καλδέρας. Οι σημαντικότεροι από αυτούς είναι ο Στέφανος, ο Αλέξανδρος (ή Φλέγεθρο), ο Λογοθέτης, ο μικρός και μεγάλος Πολυβώτης και τα Καμινάκια, (33). Η τελευταία υδροθερμική έκρηξη έλαβε χώρα το 1887 (34), σχηματίζοντας τον κρατήρα του μικρού Πολυβώτη. Έκτοτε, ολόκληρο το σύστημα παραμένει κοιμώμενο και σε κατάσταση χαμηλού κινδύνου.

Η προαναφερθείσα πλούσια ηφαιστειακή ιστορία μαζί με τους ατμιζόντες υδροθερμικούς κρατήρες, την έντονη μυρωδιά από θειάφι, τις ηφαιστειακές αναθυμιάσεις, τις θερμές πηγές στις βόρειες και νότιες ακτές της Νισύρου, καθώς και με την πλούσια ανθρώπινη ιστορία της, εκπλήσσουν τους επισκέπτες του νησιού (29). Ένεκα της ηφαιστειακής μορφολογίας και γεωγραφικής της θέσης στο Νοτιοανατολικό Αιγαίο, τα οποία την καθιστούν ένα μάλλον απομονωμένο νησί, η πολιτιστική και ιστορική κληρονομιά της Νισύρου έχει διατηρηθεί στο χρόνο, συνδυάζοντας ηφαιστειολογικά και γεωλογικά αξιοθέατα πλαισιωμένα με το μεγαλείο της τέχνης και του πολιτισμού, που εκφράζεται με προϊστορικές και ιστορικές τοποθεσίες και μνημεία, όπως εκκλησίες, μοναστήρια με αγιογραφικές τοιχογραφίες, κάστρα, σπήλαια, και ιαματικές πηγές (35).

Μέχρι τη συγγραφή αυτού του κειμένου, η Νίσυρος είναι προσβάσιμη με πλοίο από την Κω και τη Ρόδο, στις οποίες οι επισκέπτες μπορούν να φτάσουν με εσωτερική πτήση από το διεθνές αεροδρόμιο της Αθήνας (ή με διεθνείς πτήσεις οι οποίες εκτελούνται από αεροπορικές εταιρείες απευθείας προς Κω και Ρόδο), ή με πλοίο από τον Πειραιά. Οι δυνατότητες διαμονής είναι περιορισμένες και το κύριο μέσο δημόσιας μεταφοράς στο νησί, εάν οι επισκέπτες δεν νοικιάσουν αυτοκίνητο, είναι το λεωφορείο, με σχετικά περιορισμένα δρομολόγια. Επίσης, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως οι επισκέπτες μπορούν να διαμείνουν στο νησί της Κω, που βρίσκεται κοντά και αποτελεί ένα από τους πιο γνωστούς τουριστικούς προορισμούς της Ελλάδας, και να συμμετάσχουν σε μία από τις πολλές μονοήμερες κρουαζιέρες προς τη Νίσυρο. Παρόλα ταύτα, η τρέχουσα κατάσταση στη Νίσυρο συνεχώς μεταβάλλεται, στην προσπάθειά της να βελτιώσει τις τουριστικές υποδομές και να παράσχει περισσότερες επιλογές στους επισκέπτες της, σε ότι αφορά ένα εύρος δραστηριοτήτων. Ως εκ τούτου, η ύπαρξη μιας εύχρηστης εφαρμογής, όπως ο παρόν αφηγηματικός χάρτης, αποδεικνύεται απαραίτητη καθώς προσφέρει μια εναλλακτική σε αυτούς που αντιμετωπίζουν δυσκολίες προσέγγισης και διαμονής στο νησί, έτσι ώστε να μπορέσουν να το εξερευνήσουν εικονικά και να μάθουν γι' αυτό.

3. Υλικά και μέθοδοι

Για να δημιουργηθεί ο αφηγηματικός χάρτης του νησιού της Νισύρου, που στοχεύει στην παρουσίαση τόσο του ηφαιστειακού όσο και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος του νησιού, συνδυάστηκαν διαφορετικού τύπου νέα και υφιστάμενα δεδομένα προερχόμενα τόσο από ιδιωτικές πηγές όσο και από πύλες ανοιχτού κώδικα. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκαν πολλές επισκέψεις στην περιοχή για τη συλλογή νέων δεδομένων στοχεύοντας στον ακριβή εντοπισμό των θέσεων ενδιαφέροντος και την αποτύπωσή τους με αντιπροσωπευτικές φωτογραφίες και βίντεο, εμπλουτίζοντας έτσι τα γεω-πολιτιστικά δεδομένα του νησιού.

Όλες οι διαθέσιμες (αναλογικές ή ψηφιακές) πληροφορίες για την περιοχή (βιβλιογραφικές αναφορές, τοπογραφικοί χάρτες, γεωλογική δομή, κλπ) συλλέχθηκαν, ομογενοποιήθηκαν, ταξινομήθηκαν, και τελικά μετασηματίστηκαν στο Προβολικό Σύστημα Αναφοράς WCS 1984 Web Mercator, (auxiliary sphere), ενώ αποθηκεύτηκαν σε μια γεωβάση στο λογισμικό Arc GIS Pro (<https://tinyurl.com/yawowu3g>).

Το λογισμικό Arc GIS Collector, (<https://tinyurl.com/yzrebtwh>), το οποίο διατίθεται τόσο για Android, όσο και iOS κινητές συσκευές, χρησιμοποιήθηκε για να εξασφαλίσει την μέγιστη ακρίβεια της γεωγραφικής θέσης των συλλεχθέντων δεδομένων στη διάρκεια της εργασίας υπαίθρου. Για το σκοπό αυτό, αρχικά χρησιμοποιήθηκε μια δευτερεύουσα γεωβάση δεδομένων για να συμπεριλάβει τα δύο διανυσματικά επίπεδα πληροφορίας που προορίζονταν για τη συλλογή των δεδομένων: ένα σημειακό, για να αποθηκεύσει τα χωρικά και περιγραφικά δεδομένα κάθε θέσης ενδιαφέροντος, μαζί το πολυμεσικό τους περιεχόμενο, και ένα γραμμικό για την αποθήκευση του ίχνους των υφιστάμενων περιπατητικών διαδρομών χρησιμοποιώντας το σήμα GPS της κινητής συσκευής. Στη συνέχεια, δημιουργήθηκε ένας δισδιάστατος διαδικτυακός χάρτης, ο οποίος περιέχει ως υπόβαθρο μια δορυφορική εικόνα της περιοχής και τα δύο προαναφερόμενα επίπεδα πληροφορίας. Τέλος, ο χάρτης αυτός αναρτήθηκε στην πλατφόρμα ArcGIS Online (<https://www.arcgis.com>), αφού πρώτα ορίστηκαν οι επιμέρους παράμετροι για κάθε προαναφερόμενο επίπεδο πληροφορίας, όπως π.χ. το σύμβολο απεικόνισής του, η εμφάνιση ή όχι ετικετών και αναπτυσσόμενων μενού, το χρονικό διάστημα της αυτόματης ανανέωσης, κλπ.

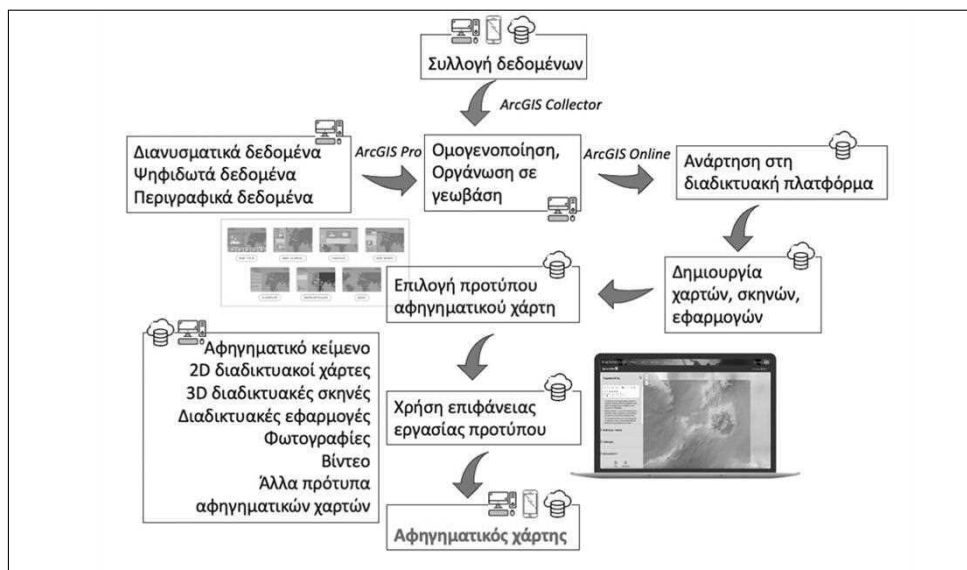
Σήμερα, υπάρχουν πολλές διαδικτυακές πλατφόρμες που επιτρέπουν την ανάπτυξη μιας εφαρμογής αφηγηματικού χάρτη, κάθε μια από τις οποίες προσφέρει διαφορετικές δυνατότητες επεξεργασίας δεδομένων και απεικόνισης (π.χ., thinglink (<https://www.thinglink.com/>), TimeMapper (<http://timemapper.okfnlabs.org/>), Google Earth Outreach (<https://www.google.com/earth/outreach/>), StoryMapJ (<https://storymap.knightlab.com>), Odyssey by CARTODB (<https://cartodb.github.io/odyssey.js/>). Μερικές από τις δια-

θέσιμες αυτές εφαρμογές ενδεχομένως να απαιτούν την χρήση άλλων, τρίτων εφαρμογών προκειμένου να ενσωματώσουν διαφορετικά είδη παρουσίασης, ενώ άλλες ενδεχομένως να απαιτούν και την χρήση γλώσσας προγραμματισμού.

Παρόλα αυτά, μερικές πλατφόρμες, όπως αυτή της ESRI που χρησιμοποιήθηκε για την προβολή του ηφαιστειακού γεωτόπου της Νισύρου, προσφέρουν όλα εκείνα τα εργαλεία που χρειάζονται για την επαρκή απεικόνιση όλων των δεδομένων, χωρίς την ανάγκη χρήσης άλλου λογισμικού προκειμένου να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα. Οι αφηγηματικοί χάρτες που δημιουργούνται χρησιμοποιώντας την πλατφόρμα της ERSI αποτελούν διαδικτυακές εφαρμογές οι οποίες μπορούν να προσπελαστούν μέσω οποιασδήποτε εφαρμογής περιηγητή διαδικτύου, χωρίς να χρειάζεται η τοπική λήψη τους, ενώ μπορούν να θεαθούν δωρεάν σε οποιαδήποτε συσκευή. Περαιτέρω, είναι δυνατή η τροποποίησή τους σε μελλοντικό χρόνο, μετά την αρχική τους κυκλοφορία. Οποιοσδήποτε επιπρόσθετες πληροφορίες ή αλλαγές γίνουν στην εφαρμογή εγγράφονται αμέσως, και με τη νέα δημοσίευση του αφηγηματικού χάρτη οι χρήστες μπορούν να έχουν αυτομάτως την πλέον πρόσφατη έκδοση, την επόμενη φορά που θα ανοίξουν την εφαρμογή ή όταν την επαναφορτώσουν.

Λαμβάνοντας, επιπλέον, υπόψη ότι όλα τα δεδομένα που προαναφέρθηκαν δημιουργήθηκαν και βρίσκονταν ήδη αποθηκευμένα στην πλατφόρμα της ERSI (τοπικά, αλλά και στο διαδίκτυο), μας παρότρυνε να χρησιμοποιήσουμε για την κύρια εφαρμογή, μια από τις διαθέσιμες εφαρμογές ανοιχτού κώδικα με το όνομα Story Map Series.

Αυτή η πρότυπη εφαρμογή, αποτελεί τμήμα των κλασικών προτύπων των αφηγηματικών χαρτών που μπορεί να προσπελαστεί ακόμα και μέσω της δημιουργίας ενός δωρεάν δημόσιου λογαριασμού στην πλατφόρμα ArcGIS Online. Επιτρέπει την παρουσίαση των διαθέσιμων δεδομένων με τη μορφή καρτέλας, αναπτυσσόμενης μορφής διάταξης, ή με την μορφή αριθμημένων τελειών, που είναι ιδανική για την παρουσίαση μιας σειράς χαρτών που απεικονίζουν διαφορετικό περιεχόμενο για την ίδια τοποθεσία, όπου μπορεί ο χρήστης να το ακολουθήσει με τη σειρά που εμφανίζεται ή να μεταπηδά από ένα σύνολο συναφών πληροφοριών σε άλλο ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του. Επιπλέον, η εφαρμογή μπορεί να χρησιμοποιηθεί και να διανεμηθεί όπως παρέχεται από την πλατφόρμα, δίνοντας την επιλογή για μικρές τροποποιήσεις στον κώδικα CSS, ή μπορεί και να πραγματοποιηθεί η λήψη της μέσω της πλατφόρμας GitHub, να τροποποιηθεί και στη συνέχεια να γίνει η διάθεσή της μέσω ενός ιδιωτικού διακομιστή (36). Για την ανάπτυξη του αφηγηματικού χάρτη της Νισύρου, ακολουθήθηκε η πρώτη προσέγγιση λόγω της έλλειψης ενός ιδιωτικού διακομιστή ικανού να εξυπηρετήσει ένα μεγάλο αριθμό χρηστών.

Εικόνα 4. Η ροή εργασίας που ακολουθήθηκε για τη δημιουργία του αφηγηματικού χάρτη.

Τέλος, μέσω της διαδραστικής επιφάνειας εργασίας της εφαρμογής, προστέθηκε αφηγηματικό κείμενο που συνοδεύεται από εικόνες, δισδιάστατους και τρισδιάστατους διαδικτυακούς χάρτες που δημιουργήθηκαν στο λογισμικό Arc GIS Pro σύμφωνα με τους κατάλληλους χαρτογραφικούς κανόνες (37, 38) και ενσωματώθηκε περιεχόμενο από άλλες διαδικτυακές εφαρμογές ή πρότυπα αφηγηματικών χαρτών που συνδυάστηκαν για να προσφέρουν μια ευχάριστη εμπειρία, όπως αυτή περιγράφεται στο επόμενο κεφάλαιο (Εικ. 4).

4. Ο αφηγηματικός χάρτης

Ο αφηγηματικός χάρτης που δημιουργήθηκε (<https://tinyurl.com/ycq5buny>) περιέχει δεδομένα που αφορούν στα γεωλογικά και γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της Νισύρου, στην πολιτιστική της κληρονομιά μαζί με την βιοποικιλότητά της, καθώς και τις διαφορετικές περιπατητικές διαδρομές που επισημαίνουν όλα τα προηγούμενα χαρακτηριστικά. Προσφέρει λεπτομερές αφηγηματικό κείμενο στα ανωτέρω θέματα συνοδευόμενο από δισδιάστατους διαδικτυακούς χάρτες και τρισδιάστατες σκηνές, καθώς και πολυμεσικό περιεχόμενο όπως, φωτογραφίες, βίντεο και υπερσυνδέσμους. Οι θεματικοί χάρτες που χρησιμοποιούνται σε αυτήν την εφαρμογή δημιουργήθηκαν στο Arc GIS Pro και οι επιθυμητές παράμετροι που αφορούν στο επίπεδο διαδραστικότητας του κάθε χάρτη, όπως η δυνατότητα εστίασης, η λειτουργία των αναπτυσσόμενων παραθύρων, και ο αρχικός προσανατολισμός των τρισδιάστατων χαρτών, προσδιορίστηκαν είτε τοπικά είτε στην ε-

πιφάνεια εργασίας του αφηγηματικού χάρτη. Επιπλέον, προκειμένου να απεικονιστούν αποτελεσματικά όλα τα διαθέσιμα δεδομένα, ενσωματώθηκαν στην κύρια εφαρμογή, άλλα πρότυπα εφαρμογών αφηγηματικών χαρτών, όπως περιγράφεται στη συνέχεια.

Όλες οι διαθέσιμες πληροφορίες οργανώθηκαν σε τέσσερις κύριες κατηγορίες οι οποίες καλύπτουν: α) γενικές πληροφορίες για το νησί, β) γεωλογικά και ηφαιστειολογικά δεδομένα που αφορούν στην ανάπτυξη, εξέλιξη και στην τρέχουσα κατάσταση του ηφαιστειακού πεδίου, γ) λεπτομερή περιγραφή του δικτύου των περιπατητικών διαδρομών του νησιού και δ) πληροφορίες που αφορούν στην ερευνητική ομάδα, δηλαδή στους επιστήμονες οι οποίοι ενεργώς υποστήριξαν τη δημιουργία της.

Εισερχόμενοι στην διαδραστική εφαρμογή ζητείται από τους χρήστες να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο γλώσσες, ελληνικά και αγγλικά (Εικ. 5). Στο φόντο αναπαράγεται ένα μικρό βίντεο το οποίο προβάλλει τα κύρια σημεία ηφαιστειακού ενδιαφέροντος του νησιού, και λήφθηκε από την κορυφή ενός ηφαιστειακού δόμου μέσα στην καλδέρα. Σκοπός αυτού του βίντεο είναι να παροτρύνει τους χρήστες αφενός να εξερευνήσουν περαιτέρω το νησί αποκλύπτοντας τα εντυπωσιακά μορφολογικά χαρακτηριστικά του από ψηλά και αφετέρου να αναδείξει πλεονεκτικές θέσεις από όπου παρέχεται εξαιρετική θέα της περιοχής, θέσεις οι οποίες είναι εύκολα προσβάσιμες, ερχόμενοι πεζοί ή ακόμη και με άλλα μέσα συγκοινωνίας κατά τη διάρκεια μιας πιθανής επίσκεψής τους στο νησί. Προκειμένου να δημιουργηθεί αυτή η αρχική σελίδα χρησιμοποιήθηκε το πρότυπο αφηγηματικού χάρτη Story Map Cascade.

Εικόνα 5. Στιγμιότυπο όπου απεικονίζεται η αρχική σελίδα του αφηγηματικού χάρτη, καθώς και η δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στις γλώσσες, ελληνικά ή αγγλικά.

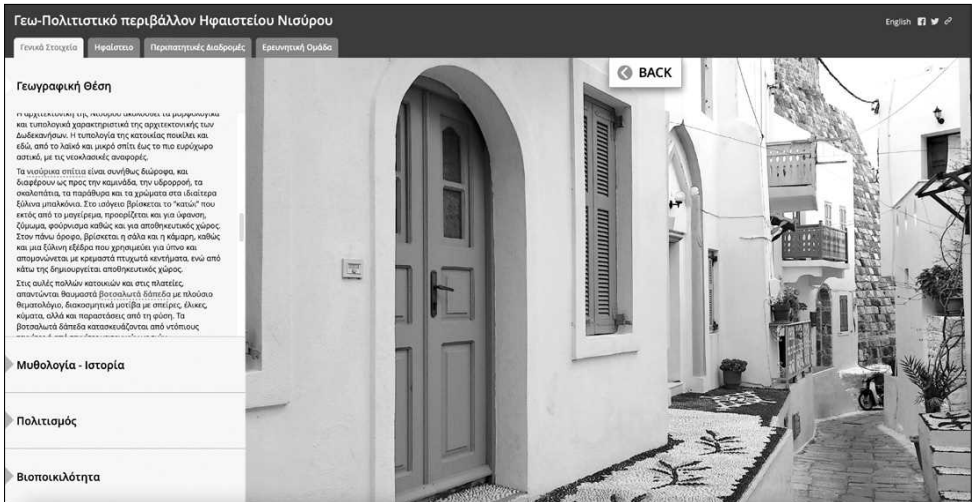
Εικόνα 6. Στιγμιότυπο οθόνης όπου απεικονίζεται το κύριο τμήμα της εφαρμογής που εμφανίζεται με την επιλογή της επιθυμητής γλώσσας, χαρακτηριζόμενη από τέσσερις κύριες καρτέλες εκ των οποίων έκαστη παρέχει επιπρόσθετες πληροφορίες. Η πρώτη ενεργή καρτέλα που εμφανίζεται αφορά γενικές πληροφορίες για το νησί.

Η επιλογή της επιθυμητής γλώσσας οδηγεί σε μια νέα καρτέλα περιήγησης που αποτελεί την κύρια εφαρμογή του αφηγηματικού χάρτη, μία για κάθε γλώσσα. Η πρώτη εικόνα που αντικρίζουν οι χρήστες στην οθόνη είναι μια σειρά από τέσσερις καρτέλες στην κορυφή, κάτω από τον τίτλο του αφηγηματικού χάρτη (Εικ. 6). Αντιπροσωπεύουν τις τέσσερις κατηγορίες πληροφοριών για το νησί της Νισύρου με την εμφανιζόμενη πρώτη, η οποία είναι και ενεργή, να αφορά στις γενικές πληροφορίες. Στη συνέχεια περιγράφονται οι πληροφορίες που εμφανίζονται σε κάθε κατηγορία.

4.1 Γενικές πληροφορίες

Προκειμένου να παρουσιαστούν οι γενικές πληροφορίες για το νησί, χρησιμοποιήθηκε το πρότυπο Side Accordion Layout, μια μορφή διάταξης η οποία κάνει χρήση ενός οριζόντιου επεκτεινόμενου αριθμού καρτελών. Σε κάθε μία καρτέλα απεικονίζονται συγκεκριμένα στοιχεία της περιοχής, συνδυάζοντας αφηγηματικό κείμενο, πολυμεσικό περιεχόμενο και διαδικτυακούς διδιάστατους ή τρισδιάστατους χάρτες (Εικ. 6).

Η αφήγηση αρχίζει με την παρουσίαση της γεωγραφικής θέσης της Νισύρου στο Αιγαίο πέλαγος και των σημαντικότερων μορφολογικών και ηφαιστειολογικών χαρακτηριστικών του νησιού, όπως είναι οι κύριες κορυφές, η καλδέρα, οι δόμοι και οι υδροθερμικοί κρατήρες, ενώ παρέχεται και μια σύντομη τουριστική ενημέρωση. Η αφήγηση ενισχύεται με τη χρήση μιας εικόνας που απεικονίζει ένα λεπτομερές ψηφιακό υψομετρικό μοντέλο (DEM),

Εικόνα 7. Στιγμιότυπο οθόνης, όπου απεικονίζονται τα «βοτσαλωτά δάπεδα», τυπικό χαρακτηριστικό της Νισυριακής αρχιτεκτονικής. Οι χρήστες μπορούν να επιλέξουν τις επισημασμένες λέξεις (μπλε χρώμα) μέσα στο αφηγηματικό κείμενο για να αλλάξουν το περιεχόμενο στο κεντρικό τμήμα του αφηγηματικού χάρτη.

που προήλθε από την ψηφιοποίηση τοπογραφικών δεδομένων από χάρτες κλίμακας 1:5000, από την αναφορά (39). Σε αυτό το μοντέλο οι χρήστες μπορούν να αναγνωρίσουν όλα τα βασικά γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά του νησιού. Η αφήγηση συνεχίζει με την παρουσίαση των πιο αξιοσημείωτων αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών τα οποία αντανακλούν τις παραδόσεις και την πολιτιστική κληρονομιά του νησιού. Στα δεξιά του αφηγηματικού κειμένου, εμφανίζεται το κυρίως τμήμα του αφηγηματικού χάρτη, που σκοπό έχει να ενισχύσει την αφήγηση είτε μέσω διαδραστικών σκημών, είτε μέσω αντιπροσωπευτικών φωτογραφιών, όπως φαίνεται στην *εικόνα 7*. Οι χρήστες μπορούν να επιλέξουν τις επισημασμένες λέξεις έτσι ώστε να αλλάξουν το περιεχόμενο που εμφανίζεται στο κεντρικό τμήμα του αφηγηματικού χάρτη.

Μέσα στο αφηγηματικό κείμενο χρησιμοποιήθηκαν λέξεις ή φράσεις για τον ορισμό εσωτερικών συνδέσμων, με τη χρήση των οποίων αντικαθίσταται ο διαδραστικός διαδικτυακός χάρτης είτε με αντιπροσωπευτικές φωτογραφίες υψηλής ευκρίνειας που δείχνουν απόψεις του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος της Νισύρου, είτε με μια διαδικτυακή σκηνή που παρέχει στον χρήστη τη δυνατότητα εικονικής περιήγησης στους κυριότερους οικισμούς της Νισύρου.

Η δεύτερη οριζόντια καρτέλα παρουσιάζει πληροφορίες για την μυθολογία και την ιστορία του νησιού, παρέχοντας μέσω των εσωτερικών συνδέσμων, φωτογραφίες που παρουσιάζουν το παρελθόν του νησιού (*Εικ. 8*). Το αφηγηματικό κείμενο παρουσιάζει τον μύθο γύρω από τον σχηματισμό της

Εικόνα 8. Στιγμιότυπο οθόνης της δεύτερης οριζόντιας καρτέλας στην κατηγορία των γενικών πληροφοριών, όπου απεικονίζεται το Παλαιόκαστρο, ένα από τα πιο εντυπωσιακά αρχαιολογικά μνημεία της Νισύρου.

Νισύρου, όπως διαμορφώθηκε βασισμένος στη γιγαντομαχία που περιέγραψε ο Απολλόδωρος. Επιπρόσθετα, παρουσιάζει στους χρήστες όλα τα πιθανά σενάρια που αφορούν την προέλευση του ονόματος του νησιού, συμπεριλαμβανομένων και των διαχρονικών μεταβολών του, οδηγώντας έτσι στην

Εικόνα 9. Στιγμιότυπο οθόνης όπου απεικονίζεται μέρος της αφήγησης που αφορά στην πολιτιστική κληρονομιά του νησιού, συνοδευόμενη από μια εικόνα που παρουσιάζει την γιγαντομαχία μεταξύ του Ποσειδώνα και του γίγαντα Πολυβώτη.

παρουσίαση της ιστορίας του νησιού από τους προϊστορικούς χρόνους, στον Μεσαίωνα, και μέχρι τη σύγχρονη εποχή.

Η τρίτη από τις οριζόντιες καρτέλες περιλαμβάνει όλες τις τοποθεσίες που χαρακτηρίζουν την πολιτιστική κληρονομιά του νησιού, παρακινώντας έτσι τους χρήστες για μια πιθανή επιτόπου επίσκεψη (Εικ. 9). Παρουσιάζει τη γεωγραφική θέση για όλα τα μουσεία, τις εκκλησίες, τα ξωκλήσια και τα μοναστήρια της Νισύρου, μέσω δύο διαφορετικών διαδραστικών διαδικτυακών σκηνών, προσπελάσιμων μέσα από το αφηγηματικό κείμενο. Η πρώτη δείχνει την τοποθεσία των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων και η δεύτερη την τοποθεσία των εκκλησιών, των ξωκλησιών και των μοναστηριών.

Τέλος, η τέταρτη και τελευταία οριζόντια καρτέλα της κατηγορίας των γενικών πληροφοριών για την Νίσυρο αναφέρεται στην βιοποικιλότητά της (Εικ. 10). Μετά από μια σύντομη εισαγωγή σχετικά με την σημασία και την αναγνώριση του νησιού ως ενός τόπου σημαντικής φυσικής ομορφιάς, το αφηγηματικό κείμενο υποδιαιρείται σε δύο μέρη: την χλωρίδα, όπου περιγράφονται μερικά μοναδικά είδη λουλουδιών, δέντρων και βλάστησης, και την πανίδα, όπου παρουσιάζεται στον χρήστη η άγρια ζωή που ευδοκμεί στο νησί. Και εδώ, μέσω του κειμένου, ο χρήστης μπορεί να ανακαλύψει ένα μεγάλο αριθμό από αντιπροσωπευτικές φωτογραφίες που αυξάνουν την εμπειρία του, ζωντανεύοντας τις λέξεις.

Εικόνα 10. Στιγμιότυπο οθόνης όπου απεικονίζεται μέρος της αφήγησης που αφορά στην βιοποικιλότητα του νησιού συνοδευόμενη από φωτογραφία υψηλής ευκρίνειας.

4.2 Ηφαίστειο

Η δεύτερη κύρια καρτέλα του μενού καλείται ηφαίστειο και εστιάζει τόσο στη γεωλογία του ενεργού ηφαιστείου της Νισύρου, όσο και στο γενικότερο γεωτεκτονικό περιβάλλον στο οποίο συγκαταλέγεται. Και πάλι χρησιμοποιήθηκε η οριζόντια επεκτεινόμενη μορφή διάταξης για να οργανωθούν οι διαθέσιμες πληροφορίες σε τέσσερις κύριες οριζόντιες καρτέλες.

Η πρώτη οριζόντια επεκτεινόμενη καρτέλα περιγράφει το γεωδυναμικό καθεστώς της Νισύρου παρουσιάζοντας την γεωμετρία και τα τεκτονικά χαρακτηριστικά της Ελληνικής ζώνης υποβύθισης και τις διαδικασίες που οδηγούν στην ηφαιστειακή δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή (Εικ. 11). Ακολουθεί η περιγραφή της ιστορίας του ηφαιστειακού τόξου του Νοτίου Αιγαίου, με την μετανάστευσή του από Βορρά προς Νότο, ενώ ένας επεξηγηματικός χάρτης που βοηθά τους χρήστες να κατανοήσουν την κλίμακα του χώρου και του χρόνου αυτού του λιθοσφαιρικού γεγονότος τα τελευταία 55 εκ. χρόνια (40) ενισχύει την αφήγηση. Το κείμενο συνοδεύεται μεταξύ άλλων από μια σχηματική τομή του Ενεργού Ελληνικού Ορογενετικού Τόξου καθώς και από έναν σύνθετο τοπογραφικό χάρτη χέρσου-θάλασσας με τα ηφαιστειακά κέντρα του Ελληνικού Ηφαιστειακού Τόξου (18). Ένας διαδραστικός διαδικτυακός χάρτης συνοδεύει την αφήγηση απεικονίζοντας τα ηφαιστειακά κέντρα κατά μήκος του ηφαιστειακού τόξου πάνω σε μια δορυφορική εικόνα υψηλής ευκρίνειας.

Η δεύτερη οριζόντια καρτέλα συνοψίζει τις πληροφορίες που αφορούν στους γεωλογικούς σχηματισμούς που απαντώνται στο νησί και περιγράφει

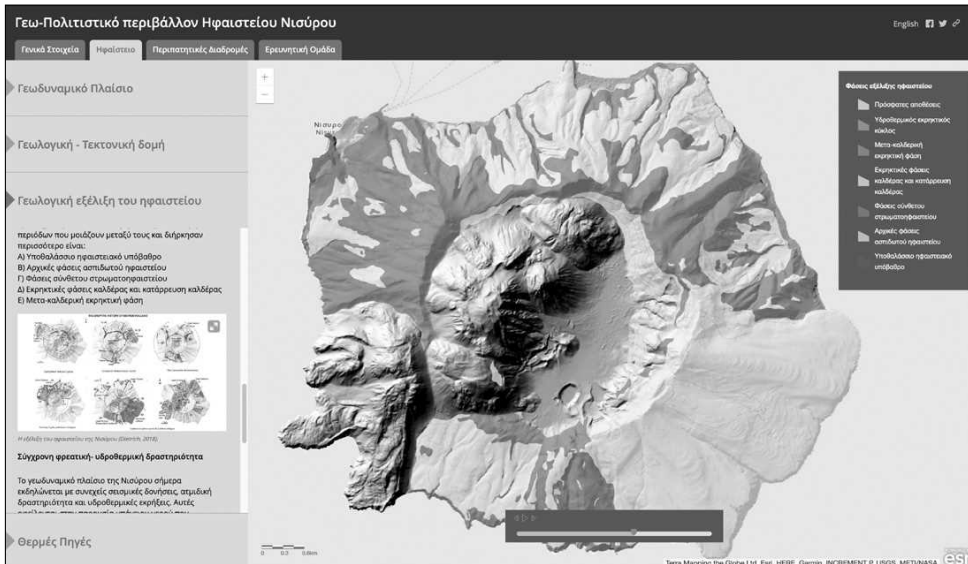

Εικόνα 11. Στιγμιότυπο οθόνης που απεικονίζει ένα τμήμα της αφήγησης που αφορά στο γεωδυναμικό καθεστώς του νησιού, συνοδευόμενο από ένα διαδικτυακό χάρτη όπου διακρίνεται η θέση όλων των ηφαιστειογενών νησιών κατά μήκος του ελληνικού ηφαιστειακού τόξου.

Εικόνα 12. Στιγμιότυπο οθόνης που απεικονίζει μέρος του αφηγηματικού κειμένου για τη γεωλογική - τεκτονική δομή του νησιού συνοδευόμενο από τον τεκτονικό χάρτη και ακολουθούμενο από μια τρισδιάστατη διαδραστική διαδικτυακή σκηνή που παρουσιάζει την χωρική κατανομή των γεωλογικών σχηματισμών. Οι χρήστες μπορούν να επιλέξουν ένα σχηματισμό για να αντλήσουν περαιτέρω πληροφορίες.

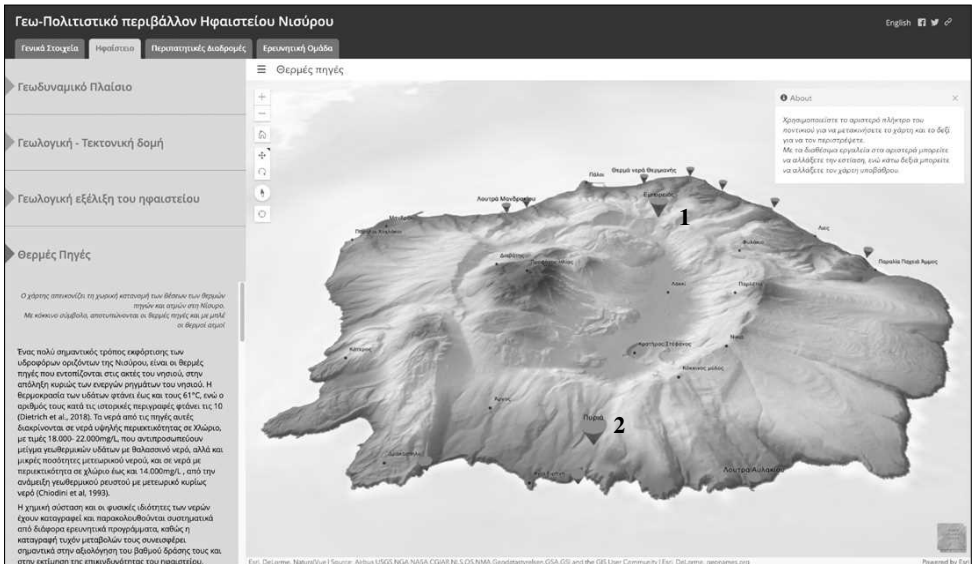
τις δύο κατηγορίες των συστημάτων ρηγματίων που το διασχίζουν (Εικ. 12). Επίσης, παρουσιάζει τις προγενέστερες μελέτες που έγιναν στην περιοχή οδηγώντας έτσι στις πλέον πρόσφατες και λεπτομερείς χαρτογραφικές εργασίες (29). Εκτός από το αφηγηματικό κείμενο, οι χρήστες θα βρουν επίσης μια εικόνα με δύο αντιπροσωπευτικές γεωλογικές τομές καθώς και έναν λεπτομερή τεκτονικό χάρτη με τις ρηξιγενείς ζώνες που απαντώνται στην περιοχή (23, 25-32, 34, 39, 41-46). Όμως, το πιο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό αυτής της καρτέλας είναι η διαδραστική τρισδιάστατη διαδικτυακή σκηνή στα δεξιά, στην οποία απεικονίζεται η χωρική κατανομή των γεωλογικών σχηματισμών του νησιού. Οι χρήστες μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα εργαλεία στα αριστερά και δεξιά του τρισδιάστατου χάρτη για να μετακινήσουν και να περιστρέψουν τον χάρτη, αντίστοιχα. Με τα διαθέσιμα εργαλεία στα αριστερά του χάρτη, μπορούν να επιλέξουν την επιθυμητή εστίαση, αλλάζοντας τα επίπεδα εστίασης ή να επιστρέψουν στην αρχικά οριζόμενη θέση. Στην κάτω δεξιά γωνία της οθόνης, βρίσκεται το εργαλείο με βάση το οποίο οι χρήστες μπορούν να αλλάξουν το υπόβαθρο του χάρτη, ενώ επιλέγοντας έναν σχηματισμό μπορούν να αντλήσουν περισσότερες πληροφορίες γι' αυτόν. Αυτή η διαδικτυακή σκηνή προσφέρει στους χρήστες μια μοναδική ευκαιρία να ανακαλύψουν τα ίχνη του ηφαιστείου κατά το παρελθόν, και να θαυμάσουν την πολυπλοκότητα της εργασίας υπαίθρου που πρέπει να πραγματοποιείται σε παρόμοιες περιοχές προκειμένου να παραχθούν λεπτομερείς γεωλογικοί χάρτες των ηφαιστειακών περιοχών, όπως αυτός.

Εικόνα 13. Στιγμιότυπο οθόνης που απεικονίζει τμήμα της αφήγησης για την γεωλογική εξέλιξη του ηφαιστείου της Νισύρου ακολουθούμενη από έναν δισδιάστατο διαδικτυακό χάρτη που απεικονίζει τη χωρική κατανομή των διαφορετικών εκρηκτικών φάσεων που οδήγησαν στη σημερινή μορφολογία του νησιού. Οι χρήστες μπορούν να ενεργοποιήσουν το πρόγραμμα αναπαραγωγής ή να προχωρήσουν χειροκίνητα το χρόνο έτσι ώστε να εμφανιστούν στον χάρτη οι διάφοροι ηφαιστειακοί σχηματισμοί.

Η τρίτη οριζόντια καρτέλα παρουσιάζει την εξέλιξη του ηφαιστείου μέσα στον χρόνο. Το αφηγηματικό κείμενο περιγράφει τις πέντε μεγαλύτερες ηφαιστειακές φάσεις που το διαμόρφωσαν (Εικ. 13), ενώ συνοδεύεται από μια εικόνα με σχηματικές απεικονίσεις των διαφόρων σταδίων της εξέλιξης. Στα δεξιά, ο χρήστης μπορεί να δει τα διαφορετικά εκρηκτικά γεγονότα που έδωσαν στη Νίσυρο το παρόν μορφολογικό της σχήμα, ενεργοποιώντας την αυτόματη αναπαραγωγή είτε προχωρώντας το χρόνο χειροκίνητα, προκειμένου να εμφανιστούν στον χάρτη οι σχηματισμοί της αντίστοιχης φάσης. Αυτός ο τρόπος απεικόνισης της εξέλιξης του ηφαιστείου αφενός αποτελεί ένα μοναδικό πλεονέκτημα της πλατφόρμας των αφηγηματικών χαρτών, καθώς έχει τη δυνατότητα να προσελκύει ενεργά τον χρήστη και να τον βοηθάει να κατανοήσει περίπλοκους μηχανισμούς, οι οποίοι αρχικώς μπορεί να απαιτούσαν επιστημονικές διαλέξεις ή ακόμη και επιτόπου παρουσία για να γίνουν κατανοητοί, αφετέρου μπορεί να έχει εξαιρετικά θετικό αντίκτυπο στην προώθηση της ηφαιστειακής γεω-κληρονομιάς σε όλο τον κόσμο.

Η τελευταία οριζόντια καρτέλα εστιάζει στην σημερινή κατάσταση του ηφαιστείου και συγκεκριμένα σε ένα χαρακτηριστικό για το οποίο είναι κυρίως γνωστό από την αρχαιότητα: τις ιαματικές πηγές του (Εικ. 14). Περιγράφει μερικά βασικά φυσικά και χημικά χαρακτηριστικά των χερσαίων και

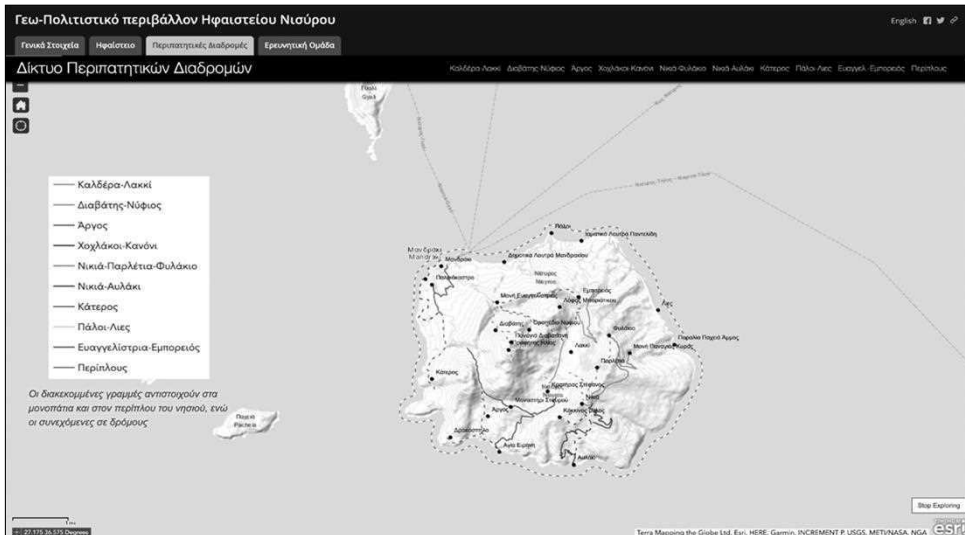
Εικόνα 14. Στιγμιότυπο οθόνης που απεικονίζει μέρος της αφήγησης που αφορά στις ιαματικές πηγές του νησιού το οποίο συνοδεύεται από μια διαδραστική τρισδιάστατη διαδικτυακή σκηνή που παρουσιάζει τη θέση των θερμών πηγών και των ατμών (με αριθ. 1 και 2)).

υπεράκτιων εκβολών ιαματικού νερού, μαζί με πληροφορίες για τη χρήση τους από την αρχαιότητα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται λεπτομερείς πληροφορίες για τις πιο γνωστές ιαματικές πηγές του νησιού μαζί με μια αντιπροσωπευτική φωτογραφία μιας υποθαλάσσιας πηγής, η οποία μπορεί να προσελκύσει δύτες για περαιτέρω εξερεύνηση. Η διαδραστική τρισδιάστατη διαδικτυακή σκηνή στα δεξιά απεικονίζει την θέση των θερμών πηγών και των ατμών, ενώ το πλαίσιο πληροφοριών στην πάνω δεξιά γωνία κάθε σκηνής του αφηγηματικού χάρτη, καθοδηγεί τον χρήστη σχετικά με τον τρόπο αλληλεπίδρασής του με αυτήν, επιτρέποντας έτσι τη μεγιστοποίηση της εμπειρίας του.

4.3 Δίκτυο διαδρομών

Η τρίτη κύρια καρτέλα παρουσιάζει το δίκτυο διαδρομών του νησιού. Προτάθηκαν και περιγράφονται δέκα τουριστικές γεω-διαδρομές, που φέρνουν τους χρήστες σε μια εικονική επίσκεψη στη Νίσυρο και τους δίνουν μια πρώτη ευκαιρία να θαυμάσουν τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά του τόπου (Εικ. 15).

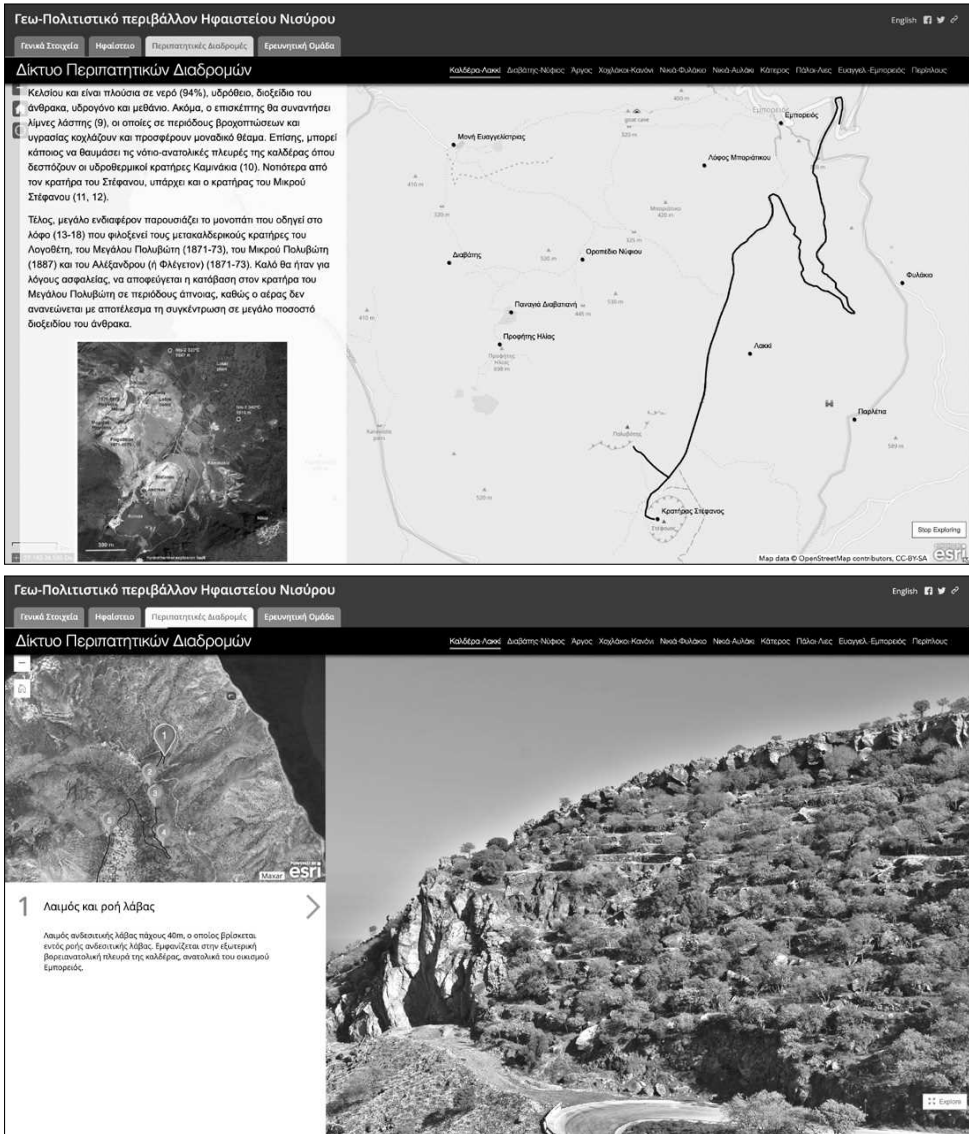
Το πρότυπο αφηγηματικού χάρτη Cascade επελέγη για να παρουσιάσει τις εννέα διαδρομές μαζί με τον περίπλου του νησιού. Σε κάθε διαδρομή δίνεται μια γενική περιγραφή των θέσεων ενδιαφέροντος, συνοδευόμενη από ένα διαδραστικό διοδιάστατο χάρτη που απεικονίζει το ίχνος της διαδρομής

Εικόνα 15. Στιγμιότυπο οθόνης που απεικονίζει τη χωρική κατανομή του δικτύου διαδρομών που προτάθηκαν και περιγράφονται σε αυτή την εφαρμογή.

(*Εικ. 16*). Ο χρήστης ενεργοποιώντας το κουμπί της εξερεύνησης στην κάτω δεξιά γωνία της οθόνης, μπορεί να περιηγηθεί στον χάρτη για να ανακαλύψει τις γεωγραφικές συντεταγμένες μιας θέσης ενδιαφέροντος ή όταν βρίσκεται στην περιοχή μέσω του εργαλείου «My Location» στα αριστερά, να βρει τη θέση του στον χάρτη. Ακολουθώντας αυτό το γενικό τμήμα, και χρησιμοποιώντας το ενσωματωμένο πρότυπο αφηγηματικού χάρτη Map Tour, ο χρήστης μπορεί να περιηγηθεί σε μια πιο λεπτομερή παρουσίαση των θέσεων ενδιαφέροντος της συγκεκριμένης διαδρομής (*Εικ. 16*). Άπαξ και ενεργοποιήσει την εξερεύνηση, ο χρήστης μπορεί να μετακινείται ανάμεσα στις διάφορες θέσεις ενδιαφέροντος χωρίς καμία σειρά, και επιλέγοντας ένα αριθμημένο σημείο πάνω στο διαδικτυακό χάρτη, μπορεί να δει περισσότερες περιγραφικές πληροφορίες για τη θέση αυτή, ή μπορεί να επιλέξει την καθοδηγούμενη αφήγηση για τη διαδρομή χρησιμοποιώντας τα βέλη που εμφανίζονται στην ενότητα της περιγραφής. Ως χάρτης υποβάθρου, και προκειμένου να αναδειχθεί η τοπογραφία της περιοχής, χρησιμοποιείται μια δοφορική εικόνα.

Η εικονική πλοήγηση στις προτεινόμενες διαδρομές μέσω του αφηγηματικού χάρτη παρέχει τη βάση για μια πραγματική εξερεύνηση κατά τη διάρκεια μιας πιθανής μελλοντικής επίσκεψης, καθώς συνδυάζει την απλότητα της αφήγησης με τη λεπτομερή χαρτογράφηση, τις αντιπροσωπευτικές φωτογραφίες/βίντεο και την περιγραφή κάθε μονοπατιού με τη γενική ευκολία χρήσης της εφαρμογής. Μια σύντομη περιγραφή για κάθε μονοπάτι δίδεται στη συνέχεια, ενώ η *εικόνα 17* παρουσιάζει μια αντιπροσωπευτική φωτογραφία για κάθε ένα από αυτά.

Εικόνα 16. Στιγμιότυπα οθόνης που απεικονίζουν τους δύο τρόπους παρουσίασης εκάστης διαδρομής: τις γενικές πληροφορίες (πάνω) και τις πληροφορίες για κάθε σημείο ενδιαφέροντος (κάτω).

Η διαδρομή «Καλντέρα-Λακκί» παρουσιάζει μια σειρά από ηφαιστειακά χαρακτηριστικά αντιπροσωπευτικά της γεωλογίας του νησιού. Αρχίζοντας από το παλιό χωριό Εμπορείος, οδηγεί τους επισκέπτες στην καλντέρα (Λακκί) από το ανατολικό χείλος, περνώντας από θεαματικές τομές δρόμων όπου εκτίθενται ηφαιστειακά στρώματα διαφορετικών εκρηγμητικών κύκλων. Η

διαδρομή τελειώνει στο πεδίο των ενεργών υδροθερμικών κρατήρων όπου οι επισκέπτες μπορούν να κατέβουν στο εσωτερικό του Στέφανου, του μεγαλύτερου κρατήρα, και να θαυμάσουν το θόρυβο που προκαλείται από τα υδροθερμικά υγρά που κινούνται υπεδραφικά καθώς και τις πισίνες από λάσπη (μετά από βροχερές μέρες), αλλά και τους κρυστάλλους θείου (*Εικόνες 16 επάνω και 17α*).

Η διαδρομή «Διαβάτης-Νύμφιος» αρχίζει από το μοναστήρι της Ευαγγελίστριας και χωρίζεται σε δύο μονοπάτια. Το πρώτο οδηγεί τους επισκέπτες στο ψηλότερο σημείο του νησιού, που είναι η κορυφή του ρουοδακιτικού δόμου του Προφήτη Ηλία, ένα μέρος που προσφέρει εξαιρετική θέα στην καλντέρα με τους υδροθερμικούς κρατήρες καθώς και στα γύρω νησιά (*Εικ. 17β*). Το δεύτερο μονοπάτι οδηγεί τους επισκέπτες στο εντυπωσιακό οροπέδιο του Νυμφίου. Σε όλη τη διαδρομή υπάρχουν πολλές παραδοσιακές εκκλησίες και ξωκλήσια.

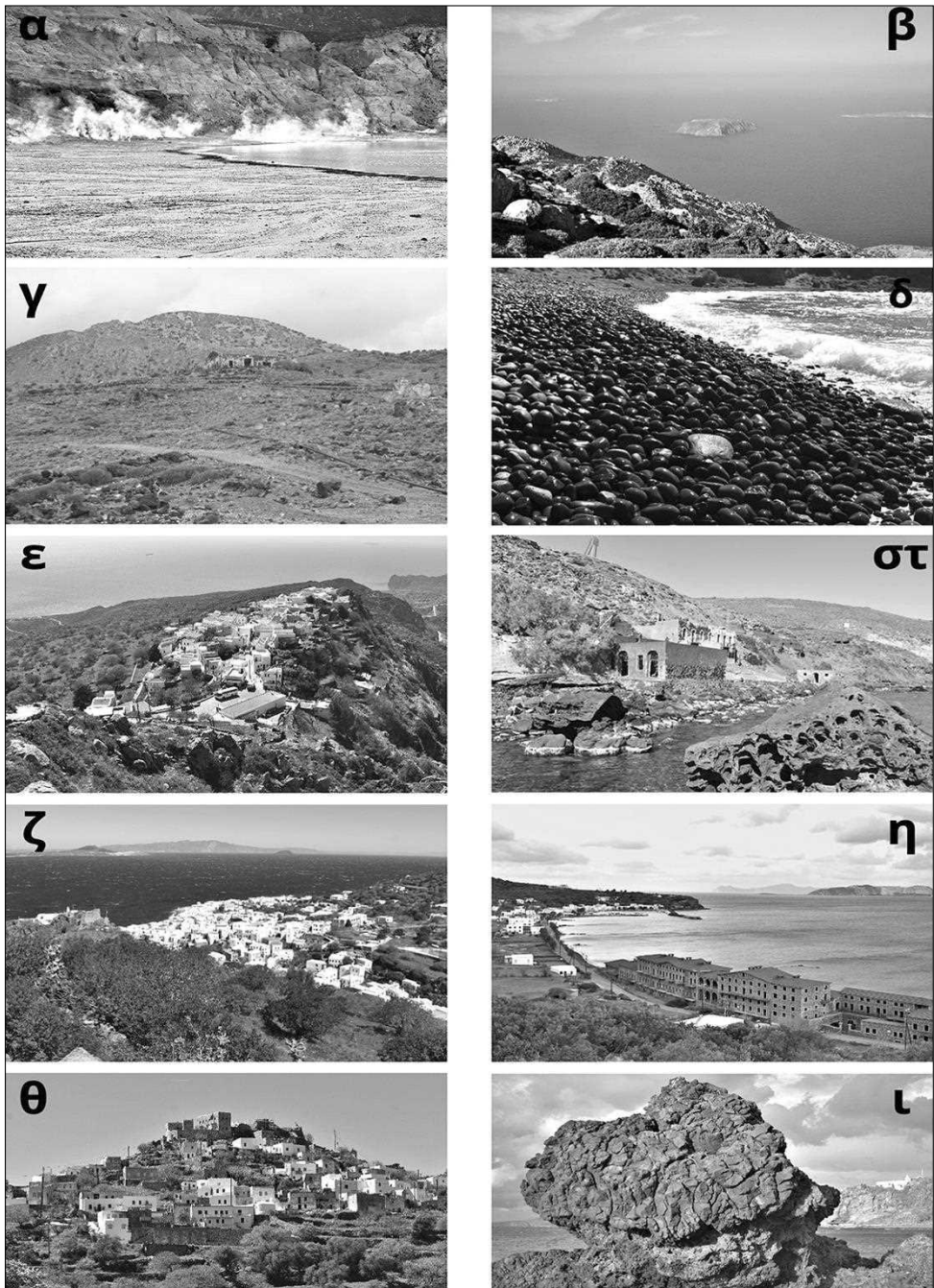
Η διαδρομή «Άργος» αρχίζει από το Μανδράκι και μεταφέρει τους επισκέπτες στην περιοχή του Άργους, στις δυτικές πλαγιές του νησιού. Σημαντικές θέσεις από τις οποίες διέρχεται είναι το αρχαιολογικό πεδίο του Άργους, με λείψανα από τη νεολιθική περίοδο έως τον περασμένο αιώνα, το παλιό εργοστάσιο επεξεργασίας θείου που δεν λειτουργεί σήμερα και το σπήλαιο Δρακόσπηλιο (*Εικ. 17γ*).

Η διαδρομή «Χοχλάκοι-Κανόνι» είναι χαρακτηριστική, καθώς ξεναγεί τους επισκέπτες στο Μανδράκι, το μεγαλύτερο οικισμό της Νισύρου, κεντρικό λιμάνι και πρωτεύουσα. Συνεχίζει στην παραλία Χοχλάκοι (*Εικ. 17δ*), διάσημη για τα μαύρα βότσαλά της, όπου εκτίθενται μαξιλαροειδείς λάβες, τα παλαιότερα ηφαιστειακά πετρώματα του νησιού. Επίσης, διέρχεται από το μοναστήρι της Παναγίας της Σπηλιανής, μια από τις πιο γνωστές και ιερές τοποθεσίες του νησιού.

Η διαδρομή «Νικιά-Φυλάκιο» αρχίζει είτε από τον οικισμό Νικιά προς το Φυλάκιο, είτε αντίστροφα. Προσφέρει πολλά μοναδικά σημεία από όπου οι επισκέπτες μπορούν να θαυμάσουν την υπέροχη θέα σε ολόκληρο το νησί και στο Αιγαίο Πέλαγος (*Εικ. 17ε*). Η πιο περίοπτη τοποθεσία είναι ο παραδοσιακός οικισμός των Νικιών, ο οποίος είναι χτισμένος στο νοτιοανατολικό χείλος της καλντέρας και διαθέτει το μοναδικό ηφαιστειολογικό μουσείο της Ελλάδας.

Η διαδρομή «Νικιά-Αυλάκι» αρχίζει από τα Νίκια και κατηφορίζει προς τη νότια ακτή του νησιού. Σε αυτή τη διαδρομή, οι επισκέπτες μπορούν να θαυμάσουν ρυολιθικούς δόμους και λάβες μαζί με πυροκλαστικές αποθέσεις (*Εικ. 17στ*). Στον όρμο Αυλάκι βρίσκονται απομεινάρια ενός παλιού οικισμού με θερμά λουτρά που αξιοποιούσαν μια τοπική ιαματική πηγή.

Η διαδρομή «Κάτερος» διασχίζει σχεδόν ολόκληρη τη δυτική ακτή του νησιού, αρχίζοντας από το Μανδράκι (*Εικ. 17ς*). Χαρακτηριστικά ορόσημα της

Εικόνα 17. Αντιπροσωπευτικές φωτογραφίες για κάθε διαδρομή που είναι διαθέσιμη στον αφηγηματικό χάρτη: (α) Καλδέρα-Λαγκί, (β) Διαβάτης-Νύμφιος, (γ) Άργος, (δ) Χοχλάκοι-Κανόνι, (ε) Νικιά-Φυλάκιο, (στ) Νικιά-Αυλάκι, (ζ) Κάτερος, (η) Πάλιοι-Λιες, (θ) Ευαγγελίστρια-Εμπορείος, (ι) Περίπλους νησιού.

διαδρομής είναι το Παλαιόκαστρο, που αποτελεί την επιβλητική αρχαία ακρόπολη της Νισύρου (*Εικόνα 8*), ο όρμος του Κάτερου και ο ρυοδακιτικός δόμος Καραβιώτη που διαθέτει τις νεότερες λάβες του ηφαιστείου.

Η διαδρομή «Πάλιοι-Λιές» αρχίζει από τον οικισμό Πάλιοι και διασχίζει τη βορειοανατολική ακτή του νησιού. Σε αυτή τη διαδρομή, οι επισκέπτες εξερευνούν τις τοποθεσίες μερικών από τις πιο γνωστές ιαματικές πηγές της Νισύρου, όπως τα ιαματικά λουτρά Παντελίδη (*Εικ. 17η*) που δεν λειτουργούν σήμερα. Θα παρατηρήσουν επίσης μερικές από τις πιο εντυπωσιακές τομές της ηφαιστειακής στρωματογραφίας της Νισύρου.

Η διαδρομή «Ευαγγελίστρια-Εμπορείος» εξερευνά το βόρειο χείλος καθώς και διάφορους ρυοδακιτικούς δόμους που βρίσκονται μέσα στην καλντέρα. Αφού περάσει από βασιλτικούς ανδρειατικούς ηφαιστειακούς λαίμους λάβας, καταλήγει στον οικισμό του Εμπορείου (*Εικ. 17θ*).

Τέλος, η πραγματοποίηση του Περίπλου του νησιού, είναι ένας από τους καλύτερους τρόπους για να εξερευνηθούν οι διάφορες εκρηκτικές φάσεις του ηφαιστείου, να αποκτηθεί πρόσβαση σε μερικές από τις πιο εμφανείς ακολουθίες ηφαιστειακών προϊόντων που είναι ελάχιστα προσβάσιμες από την ξηρά και, γενικά, να αξιοποιηθούν στο έπακρο οι μοναδικές τοποθεσίες γεωλογικής κληρονομιάς του (*Εικ. 17ι*).

4.4 Η ερευνητική ομάδα

Η τέταρτη και τελευταία κύρια καρτέλα αναφέρεται στην ερευνητική ομάδα, δηλαδή στην ομάδα των επιστημόνων που είναι υπεύθυνη για τη συλλογή όλων των πληροφοριών, που επεξεργάστηκαν τους διαδικτυακούς χάρτες και τις σκηνές, και σχεδίασαν την πλατφόρμα του αφηγηματικού χάρτη (*Εικ. 18*). Το πρότυπο αφηγηματικού χάρτη Journal ενσωματώθηκε σε αυτήν την καρτέλα για την παρουσίαση του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και του Τμήματος Γεωλογίας και Γεωπεριβάλλοντος φορείς που ανέλαβαν την εκτέλεση αυτού του εφαρμοσμένου ερευνητικού προγράμματος. Στη συνέχεια παρουσιάζεται ο Δήμος Νισύρου, που χρηματοδότησε το πρόγραμμα και, τέλος, δίνονται επιπρόσθετες πληροφορίες για κάθε μέλος που συμμετείχε στην ερευνητική ομάδα.

5. Συζήτηση - Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία έγινε προσπάθεια περιγραφής μιας διαδικτυακής εφαρμογής που δημιουργήθηκε χρησιμοποιώντας ένα εργαλείο των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών, τον Αφηγηματικό Χάρτη, το οποίο παρέχεται από την διαδικτυακή πλατφόρμα της ESRI, προκειμένου να παρουσιαστεί το γεωπολιτιστικό περιβάλλον του ηφαιστείου της Νισύρου, στο ευρύτερο κοινό.

Εικόνα 18. Στιγμιότυπο οθόνης όπου απεικονίζεται μέρος του περιεχομένου της τελευταίας καρτέλας που αναφέρεται στην ερευνητική ομάδα.

Στις μέρες μας και στην εποχή μας, είναι πολύ σημαντικό να προσφέρεται σωστή επιστημονική γνώση πάνω σε θέματα που αφορούν στα ηφαιστέια έτσι ώστε το κοινό να μπορεί να αντιληφθεί τα διαφορετικά, συνεχώς εναλλασσόμενα, τοπία τους και να απεξαρτηθεί από την κλασική, καθιερωμένη και αναλλοίωτη αντίληψη της κωνικής μορφής των ηφαιστειών.

Οι αφηγηματικοί χάρτες προσφέρουν μεγαλύτερη δυνατότητα διάδρασης συγκριτικά με τους κλασικούς χάρτες, επιτρέποντας στον χρήστη να αλληλεπιδρά με τον χάρτη, και να τον χρησιμοποιεί για να απεικονίσει από διαφορετική οπτική γωνία τις πληροφορίες ενδιαφέροντός του, ενώ η αφήγηση διευκολύνει την μετατροπή των δεδομένων σε πληροφορίες και τελικά σε γνώση (15, 47). Επιπρόσθετα, διαθέτοντας μια εύκολα διαχειρίσιμη επιφάνεια διεπαφής τόσο προς τους προγραμματιστές όσο και προς τον τελικό χρήστη, επιτρέπει τον συνδυασμό διαφορετικών επιστημονικών πεδίων στην ίδια εφαρμογή, και ταυτόχρονα, διαχέει τα επιστημονικά ευρήματα σε ευρύτερα, επαγγελματικά ή μη εξειδικευμένα, ακροατήρια όλων των ηλικιών (48, 49).

Συγκεκριμένα, η εφαρμογή προσαρμόζεται στο μέγεθος της οθόνης και ανταποκρίνεται γρήγορα στις επιλογές του χρήστη, επιτρέποντας μια ευχάριστη εμπειρία πλοήγησης και παρέχοντας στον χρήστη τη δυνατότητα να αλληλεπιδράσει με τους χάρτες και τα ενσωματωμένα μέσα, όσο αυτό επιτρέπεται από τους δημιουργούς της εφαρμογής. Έτσι, μπορεί εύκολα να εξερευνηθεί το περιεχόμενο, χρησιμοποιώντας τα διαθέσιμα εργαλεία που παρέχονται στην εκάστοτε μέθοδο αφήγησης, όπως είναι οι καρτέλες που ομα-

δοποιούν τα δεδομένα σύμφωνα με τη φύση τους, τα εργαλεία πλοήγησης που ελέγχουν τις διαθέσιμες εστιάσεις των χαρτών και τα αναδυόμενα παράθυρα που παρουσιάζουν εξειδικευμένες πληροφορίες για τα σημεία ενδιαφέροντος κατά μήκος μιας επιλεγμένης χαρτογραφημένης διαδρομής.

Παρότι ο συνδυασμός των διαθέσιμων δεδομένων για μια περιοχή μέσω των αφηγηματικών χαρτών επιτυγχάνεται επιτυχώς, τα εργαλεία ανάλυσης και επεξεργασίας των δεδομένων που παρέχονται από την διαδικτυακή πλατφόρμα της ESRI είναι ακόμη περιορισμένα, καθιστώντας υποχρεωτική τη χρήση μιας τοπικής έκδοσης ενός λογισμικού GIS. Ένα ακόμα θέμα που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη είναι ότι το συγκεκριμένο εργαλείο αποτελεί ένα αναπτυσσόμενο εργαλείο των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών, με αποτέλεσμα οι συχνές αναβαθμίσεις που πραγματοποιούνται από την εταιρία ενδεχομένως να προκαλούν τεχνικά προβλήματα είτε κατά τη διάρκεια δημιουργίας της εφαρμογής, είτε μπορεί να απαιτήσουν διορθώσεις στις ήδη υπάρχουσες εφαρμογές.

Η αναπτυχθείσα αφηγηματική ιστορία, όπως αποδείχθηκε και σε προηγούμενες προσπάθειες (11, 36, 50, 51), αποτελεί έναν ιδανικό τρόπο παρουσίασης όλων των διαθέσιμων πληροφοριών για μια τοποθεσία, ιδιαίτερα για περιοχές που μπορούν να χαρακτηριστούν γεώτοποι ή παγκοσμίως προστατευμένες περιοχές (π.χ. περιοχές Natura 2000). Λαμβάνοντας δε υπόψη ότι αποτελεί διαδικτυακή εφαρμογή, μπορεί να διαμοιραστεί στα κοινωνικά δίκτυα ή να ενσωματωθεί σε άλλες ιστοσελίδες, και να διαδοθεί τάχιστα στον γενικό πληθυσμό, παρέχοντας την ευκαιρία για μια οπτικώς καθοδηγούμενη ξενάγηση, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό υπό συνθήκες περιορισμού μετακινήσεων, όπως αυτές που υπήρχαν σε παγκόσμιο επίπεδο λόγω της πανδημίας του COVID-19.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

1. Németh, K.; Casadevall, T.; Moufti, M.R.; Marti, J. Volcanic Geoheritage. *Geoheritage* **2017**, *9*, 251-254.
2. Cook, T.; Abbott, L. Geoheritage: Preserving Earth's Legacy. *Earth Mag*. Available online: <https://www.earthmagazine.org/article/geoheritage-preserving-earths-legacy> (accessed on 25 January 2021).
3. Pasquaré Mariotto, F.; Bonali, F.L.; Venturini, C. Iceland, an Open-Air Museum for Geoheritage and Earth Science Communication Purposes. *Resources* **2020**, *9*, 14.
4. Dóniz-Pàez, J.; Beltràn-Yanes, E.; Becerra-Ramírez, R.; Pérez, N.M.; Hernández, P.A.; Hernández, W. Diversity of Volcanic Geoheritage in the Canary Islands, Spain. *Geosciences* **2020**, *10*, 390.
5. Erfurt-Cooper, P. Geotourism in volcanic and geothermal environments: Playing with fire? *Geoheritage* **2011**, *3*, 187-193.
6. Martí, J.; Planagumà, L. *La Garrotxa Volcanic Field of Northeast Spain*; Geoheritage,

Geoparks and Geotourism; Springer International Publishing: Cham, Switzerland, 2017; ISBN 978-3-319-42078-3.

7. Woo, K.S.; Sohn, Y.K.; Yoon, S.H.; Ahn, U.S.; Spate, A. *Jeju Island Geopark—A Volcanic Wonder of Korea*; Geoparks of the World; Springer: Berlin/Heidelberg, Germany, 2013; Volume 1, ISBN 978-3-642-20563-7.

8. Moufti, M.R.; Németh, K. *Geoheritage of Volcanic Harrats in Saudi Arabia*; Geoheritage, Geoparks and Geotourism; Springer International Publishing: Cham, Switzerland, 2016; ISBN 978-3-319-33013-6.

9. Németh, K. P. Erfurt-Cooper (ed): Volcanic tourist destinations and E. Errami, M. Brocx, and V. Semeniuk (eds): From geoheritage to geoparks: Case studies from Africa and beyond. *Bull. Volcanol.* **2016**, *78*, 1–5.

10. Errami, E.; Schneider, G.; Ennih, N.; Randrianaly, H.N.; Bendaoud, A.; Noubhani, A.; Norman, N.; Allan, M.; Vasconcelos, L.; Costa, L.; et al. *Geoheritage and Geoparks in Africa and the Middle-East: Challenges and Perspectives*; Errami, E., Ed.; Geoheritage to Geoparks, Geoheritage, Geoparks and Geotourism; Springer International Publishing: Cham, Switzerland, 2015; pp. 3–23.

11. Antoniou, V.; Ragia, L.; Nomikou, P.; Bardouli, P.; Lampridou, D.; Ioannou, T.; Kalisperakis, I.; Stentoumis, C. Creating a Story Map Using Geographic Information Systems to Explore Geomorphology and History of Methana Peninsula. *ISPRS Int. J. Geo-Inf.* **2018**, *7*, 484.

12. Groshans, G.; Mikhailova, E.; Post, C.; Schlautman, M.; Carbajales-Dale, P.; Payne, K. Digital Story Map Learning for STEM Disciplines. *Educ. Sci.* **2019**, *9*, 75.

13. Thöny, M.; Schnürer, R.; Sieber, R.; Hurni, L.; Pajarola, R. Storytelling in Interactive 3D Geographic Visualization Systems. *ISPRS Int. J. Geo-Inf.* **2018**, *7*, 123.

14. Jones, A.; Blake, C.; Davies, C.; Scanlon, E. Digital maps for learning: A review and prospects. *Comput. Educ.* **2004**, *43*, 91–107.

15. Berendsen, M.; Hamerlinck, J.; Webster, G. Digital Story Mapping to Advance Educational Atlas Design and Enable Student Engagement. *ISPRS Int. J. Geo-Inf.* **2018**, *7*, 125.

16. Sundin, A.; Andersson, K.; Watt, R. Rethinking communication: Integrating storytelling for increased stakeholder engagement in environmental evidence synthesis Neal Haddaway, Sally Crowe. *Environ. Evid.* **2018**, *7*, 6.

17. Kerski, J.J. Geo-awareness, Geo-enablement, Geotechnologies, Citizen Science, and Storytelling: Geography on the World Stage. *Geogr. Compass* **2015**, *9*, 14–26.

18. Nomikou, P.; Papanikolaou, D.; Alexandri, M.; Sakellariou, D.; Rousakis, G. Submarine volcanoes along the aegean volcanic arc. *Tectonophysics* **2013**, *597–598*, 123–146.

19. Innocenti, F.; Manetti, P.; Peccerillo, A.; Poli, G. South Aegean volcanic arc: Geochemical variations and geotectonic implications. *Bull. Volcanol.* **1981**, *44*, 377–391.

20. Fytikas, M.; Innocenti, F.; Manetti, P.; Peccerillo, A.; Mazzuoli, R.; Villari, L. Tertiary to Quaternary evolution of volcanism in the Aegean region. *Geol. Soc. Spec. Publ.* **1984**, *17*, 687–699.

21. Pe-Piper, G.; Piper, D.J.W.; Kotopouli, C.N.; Panagos, A.G. Neogene volcanoes of Chios, Greece: The relative importance of subduction and back-arc extension. *Geol. Soc. Spec. Publ.* **1994**, *81*, 213–231.

22. Pe-Piper, G.; Piper, D.J.W. The Igneous Rocks of Greece. The Anatomy of an Orogen. *Geol. Mag.* **2003**, *140*, 357.

23. Nomikou, P.; Papanikolaou, D. Extension of active fault zones on Nisyros volcano across the Yali-Nisyros Channel based on onshore and offshore data. *Mar. Geophys. Res.* **2011**, *32*, 181–192.
24. Papanikolaou, D.; Nomikou, P. Tectonic structure and volcanic centers at the eastern edge of the aegean volcanic arc around Nisyros island. *Bull. Geol. Soc. Greece* **2001**, *34*, 289.
25. Davis, E.N. Zur Geologie und Petrologie der Inseln Nisyros und Jali (Dodekanes). *Geol. Rundsch.* **1968**, *57*, 811–821.
26. Di Paola, G.M. Volcanology and petrology of Nisyros Island (Dodecanese, Greece). *Bull. Volcanol.* **1974**, *38*, 944–987.
27. Vougioukalakis, G. Volcanic stratigraphy and evolution of Nisyros island (Abstracts). *Bull. Geol. Soc. Greece* **1993**, *28*, 239–258.
28. Volentik, A.; Vanderkluyzen, L.; Principe, C.; Hunziker, J.C. Stratigraphy of Nisyros volcano (Greece). In *The Petrology and Geochemistry of Lavas and Tephros of Nisyros Volcano (Greece)*; Hunziker, J.C., Marini, L., Eds.; Mémoires de Géologie: Lausanne, Switzerland, 2005; Volume 44, pp. 26–66.
29. Dietrich, V.J.; Lagios, E. (Eds.) Nisyros Volcano. In *Active Volcanoes of the World*; Springer International Publishing: Cham, Switzerland, 2018; ISBN 978-3-319-55458-7.
30. Papanikolaou, D.; Lekkas, E.; Sakellariou, D. Geological structure and evolution of the Nisyros volcano. *Bull. Geol. Soc. Greece* **1991**, *25*, 405–419.
31. Tibaldi, A.; Pasquaré, F.A.; Papanikolaou, D.; Nomikou, P. Tectonics of Nisyros Island, Greece, by field and offshore data, and analogue modelling. *J. Struct. Geol.* **2008**, *30*, 1489–1506. [CrossRef]
32. Nomikou, P. Contribution to the Geodynamics of the Dodecanese: The Submarine area of Kos-Nisyros Islands. Ph.D. Thesis, National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece, 2004; p. 476.
33. Gorceix, M. Sur la récente éruption de Nisyros. *CR Acad. Sci. Paris* **1873**, *77*, 1039.
34. Martelli, A. Il gruppo eruttivo di Nisiro nel mare Egeo. *Mem. Mat. Fis. Soc. Ital. Soc.* **1917**, *20*, 79–165.
35. Antoniou, V.; Nomikou, P.; Zafeirakopoulou, E.; Bardouli, P.; Ioannou, T. Geobiodiversity and cultural environment of Nisyros volcano. In Proceedings of the 5th International Congress of the Geological Society of Greece-Bulletin of the Geological Society of Greece, Athens, Greece, 22–24 May 2019; pp. 687–688.
36. Antoniou, V.; Vassilakis, E. Diffusion of Geo-Environmental Datasets through Online Interactive and Real-Time Applications. Case Study: The Natura GR2440006 Protected Area. *Ann. Geogr. Stud.* **2019**, *2*, 8–16.
37. Dibiase, D.; Maceachren, A.M.; Krygier, J.B.; Reeves, C. Animation and the role of map design in scientific visualization. *Cartogr. Geogr. Inf. Syst.* **1992**, *19*, 201–214.
38. Newman, G.; Zimmerman, D.; Crall, A.; Laituri, M.; Graham, J.; Stapel, L. User-friendly web mapping: Lessons from a citizen science website. *Int. J. Geogr. Inf. Sci.* **2010**, *24*, 1851–1869.
39. GEOWARN-IST 12310. Geological Map of Greece, 1:10,000. Geo-Spatial Warning Systems Nisyros Volcano (Greece): An Emergency Case Study. Information Society Technologies Programme. Available online: www.geowarn.ethz.ch (accessed on 25 February 2021).

40. Royden, L.H.; Papanikolaou, D.J. Slab segmentation and late Cenozoic disruption of the Hellenic arc. *Geochem. Geophys. GeoSyst.* **2011**, *12*.
41. Vougioukalakis, G.E. *Sheet Nisyros, Geological Map of Greece, 1:25,000*; IGME (Institute of Geology and Mineral Exploration): Athens, Greece, 2003.
42. Georgalas, G. Nisyros Island. *Nisyriaka Chron.* **1958**, *21*, 23.
43. Desio, A. Le Isole Italiane dell'Egeo – Studi geologici e geografici-fisici. *Mem. Descr. Cart. Geol. d'Italia* **1931**, *24*, 546.
44. Geotermica Italiana. *Nisyros 1 Geothermal Well*; Unpublished PPC-EEC Report; 1983; p. 106.
45. Geotermica Italiana. *Nisyros 2 Geothermal Well*; Unpublished PPC-EEC Report; 1984; p. 44.
46. Makris, J.; Stobbe, C. Physical properties and state of the crust and upper mantle of the eastern Mediterranean Sea deduced from geophysical data. *Mar. Geol.* **1984**, *55*, 345–361.
47. Van Ho, Q.; Lundblad, P.; Astrom, T.; Jern, M. A web-enabled visualization toolkit for geovisual analytics. *Inf. Vis.* **2012**, *11*, 22–42.
48. Janicki, J.; Narula, N.; Ziegler, M.; Guénard, B.; Economo, E.P. Visualizing and interacting with large-volume biodiversity data using client-server web-mapping applications: The design and implementation of antmaps.org. *Ecol. Inform.* **2016**, *32*, 185–193.
49. Wright, D.J.; Verrill, A.; Artz, M.; Deming, R. Story Maps as an Effective Social Medium for Data Synthesis, Communication, and Dissemination. *AGUFM* **2014**, *2014*, IN33B-3773.
50. Antoniou, V.; Nomikou, P.; Bardouli, P.; Sorotou, P.; Bonali, F.B.; Ragia, L.; Metaxas, A. The Story Map for Metaxa Mine (Santorini, Greece): A Unique Site Where History and Volcanology Meet Each Other. In Proceedings of the 5th International Conference on Geographical Information Systems Theory, Applications and Management, Crete, Greece, 3–5 May 2019; Volume 1, pp. 212–219.
51. Antoniou, V.; Nomikou, P.; Papispyropoulos, K.; Zafeirakopoulou, E.; Vlasopoulos, O.; Xrysopoulou, E.-V.; Tziannou, E.; Ragia, L. Corinth Gulf Story Map: Enhancing Public Awareness in Natural and Anthropogenic Environment using Interactive GIS Applications. In Proceedings of the 6th International Conference on Geographical Information Systems Theory, Applications and Management, Prague, Czech Republic, 7–9 May 2020; Volume 1, pp. 262–269.

Αποχαιρετισμός Μελών

Στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την έκδοση του 21ου τόμου μέχρι την έκδοση του παρόντος, εγκατέλειψαν τα εγκόσμια και ανεχώρησαν για το ταξίδι προς την αιωνία μακαριότητα, τα κάτωθι μέλη μας:

1. Μαυρουδής Νικόλαος του Γεωργίου (1925-2021)
2. Πασχαλίδης Πασχάλης του Μιχαήλ (1926-2021)
3. Κουμέντος Γεώργιος του Ιωάννου (1930-2022)
4. Οικονομίδης Ιωάννης του Παναγιώτη (1930-2022)
5. Τσιρπανλής Ζαχαρίας του Νικολάου (1938-2023)

Σε όλες περιπτώσεις ήταν εφικτό, η Εταιρεία μας αποχαιρέτησε τους συνεργάτες μας.

Προσευχόμεθα στον Θεό, να τους αναπαύσει εν χώρα ζώντων και να χαρίσει στους οικείους τους την εξ ύψους παρηγορία. Εμείς πάντα θα τους θυμόμαστε.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΖΑΧΑΡΙΑ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗ

Η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών, με πραγματική οδύνη, αποχαιρετά ένα άξιο Δωδεκανήσιο, ένα διαλεκτό επιστήμονα, μέλος της Επιστημονικής της Επιτροπής, ένα εξαιρετο άνθρωπο, τον καθηγητή στο ΑΠΘ αείμνηστο Ζαχαρία Τσιρπανλή.

Γεννημένος το 1938 στην Κω, από πατέρα Κώο εκ Μ. Ασίας, και μητέρα Νισυριά, πτυχιούχος και διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, επιστημονικός συνεργάτης και βοηθός του καθηγητού Μ. Μανούσακα, επιμελητής στη συνέχεια στο Σπουδαστήριο Νεώτερης Ιστορίας του ΑΠΘ, εξελέγη το 1975 τακτικός καθηγητής της Ιστορίας των μέσων και νεωτέρων χρόνων στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και αργότερα του ΑΠΘ.

Με διαδοχικές υποτροφίες, προέβη σε διεξοδικές έρευνες και μελέτες των βιβλιοθηκών της Βενετίας, της Φλωρεντίας, του Μιλάνου, της Ρώμης, του Βατικανού, της Μάλτας, του Πρίντιζι και των Παρισίων και συγκέντρωσε πλήθος σημαντικών στοιχείων για το επιστημονικό του πεδίο.

Πολυγραφότατος, με σειρά βιβλίων και επιστημονικών πονημάτων, παρουσίασε την ιστορική πορεία των νησιών μας, κατά την περίοδο που εμπίπτει στους χρόνους του επιστημονικού του ενδιαφέροντος.

Αυστηρός, πρώτα με τον εαυτό του, σε θέματα επιστημονικής δεοντολογίας, υπηρέτησε με πάθος, υπευθυνότητα και αφοσίωση την επιστήμη.

Παρά τις πολλαπλές συγγραφικές, ερευνητικές και εκπαιδευτικές ενασχολήσεις του, πάντα διέθετε αρκετό από τον πολύτιμο χρόνο του, για να ασχοληθεί και με τα θέματα της Νισύρου. Για πολλές δεκαετίες, άρδευε με την πνευματική του προσφορά το δέντρο της νισυριακής ιστορικής έρευνας, με τη δημοσίευση επιστημονικών πονημάτων, με αποκορύφωμα, το μνημειώδες έργο του, «Γαμήλιες συμπεριφορές στο Αιγαίο. Το παράδειγμα της Νισύρου. 19ος αιών», έκδοση της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, που όπως απεδείχθη, ήταν το «κύκνειο άσμα του».

Τα προβλήματα υγείας που τα τελευταία δυο χρόνια αντιμετώπιζε, δεν του επέτρεψαν να μας χαρίσει αυτό που εκείνος εκτιμούσε ότι θα ήταν το κύκνειο άσμα του, την ανάλυση του Κώδικα της Νισύρου, δηλαδή της απογραφής πληθυσμού του 1902/3.

Από τις 28 Φεβρουαρίου του 2023, αναπαύεται στη γη της Θεσσαλονίκης, την οποία αγάπησε σαν δεύτερη πατρίδα του και η οποία τού το ανταπέδιδε με την εκτίμηση και το σεβασμό της προς το πρόσωπό του.

Στην περίπτωση του αγαπητού Ζαχαρία, η ρήση, ότι η επιστήμη είναι πτωχότερη με την απώλειά του βρίσκει την πραγματική της έννοια. Η απουσία του ειδικά σε μας, είναι ήδη επώδυνη και ουσιαστική. Το τεράστιο όμως έργο του και η πολύτιμη προσφορά του θα κρατούν πάντα ζωντανή τη μνήμη του στο νου και στις καρδιές μας.

Προσευχόμεθα στον εξουσιαστή της ζωής και του θανάτου, να τον αναπαύσει εν χώρα ζώντων και να χαρίσει στη σύζυγο, τα τέκνα και τα εγγόνια του την εξ ύψους παρηγορία. Ας είναι ελαφρύ το χόμα της Μακεδονικής γης που τον σκεπάζει.

Αθήνα 2 Μαρτίου 2023

Ο Πρόεδρος
Κωνσταντίνος Διαμ. Χαρτοφύλης

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΑ ΠΕΝΘΗ
ΖΑΧΑΡΙΑΣ Ν. ΤΣΙΡΠΙΑΝΛΗΣ
(1938 - 2023)

Στις 22 Φεβρουαρίου 2023, απεβίωσε στη Θεσσαλονίκη και κηδεύτηκε εκεί ο ευπατρίδης Δωδεκανήσιος Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, διαπρεπής καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου. Ο θάνατός του προκάλεσε βαθειά θλίψη την πανεπιστημιακή κοινότητα, στους συμπατριώτες Δωδεκανήσιους και σε όσους τον γνώρισαν στη διάρκεια της ζωής του.

Γεννήθηκε στην Κω τον Ιούνιο του 1938 από Κώο πατέρα και μητέρα από τη γειτονική Νίσυρο. Σπούδασε Κλασική Φιλολογία και Ιστορία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, απ' όπου απεφοίτησε τον Μάιο του 1961 με βαθμό Άριστα.

Την περίοδο 1961-1963 υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία ως έφεδρος ανθυπολοχαγός και από τον Αύγουστο του 1963 μέχρι το 1968 διετέλεσε Επιστημονικός Συνεργάτης και βοηθός του Σπουδαστηρίου της Γενικής Ιστορίας Μέσων και Νεωτέρων Χρόνων και της Ιστορίας της Νεωτέρας Ελλάδος στο Α.Π.Θ.

Το 1968 αναγορεύτηκε αριστούχος διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και την περίοδο 1970-1972 έγινε Επιμελητής της ίδιας Σχολής.

Το 1971 εξελέγη έκτακτος και το 1975 τακτικός καθηγητής της (τότε) Έδρας της Ιστορίας Μέσων και Νεωτέρων Χρόνων της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Το 1978 νυμφεύτηκε την οδοντίατρο Καίτη Σαββά και απέκτησε δύο κόρες.

Το 1999 μετακλήθηκε ως καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, από το οποίο συνταξιοδοτήθηκε το 2005.

Ο καθηγητής Τσιρπανλής πραγματοποίησε πολύχρονες επιστημονικές έρευνες στην Ιταλία (Βενετία, Φλωρεντία, Ρώμη), στη Γαλλία (Παρίσι), στη Μάλτα και στην Αθήνα. Από τις έρευνες αυτές προέκυψαν σημαντικές ιστορικές συγγραφές. Επιλέγω και σημειώνω εδώ α) Το κληροδότημα του καρδινάλιου Βησσαρίωνος για τους φιλενωτικούς της Βενετοκρατούμενης Κρήτης (διδακτορική διατριβή 1967), β) Η Δυτική Ευρώπη κατά τους Μέσους Χρόνους 5^{ος}-15^{ος} αι. (1985) και γ) Η Ευρώπη και ο κόσμος 1814-1914 (1993).

Ο καθηγητής Τσιρπανλής συνέγραψε επίσης πολλά αξιόλογα μελετήματα για τα Δωδεκάνησα. Από τα δημοσιεύματα αυτά αναφέρω τα άρθρα, «Σελίδες από τη μεσαιωνική ιστορία της Νισύρου (1306-1453)» 1967, «Η πολιορκία της Κω από τους Τούρκους τον Ιούνιο του 1457» (1967), «Νίσυρος και Πάτμος 17ος-19ος αι. Πνευματική επικοινωνία και οικονομικές σχέσεις» (1982), «Η Ρόδος και η ιστορία της. Από τα βυζαντινά χρόνια ως την Ενσωμάτωση στην Ελλάδα». (1994).

Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα βιβλία του για την ιστορία της Δωδεκανήσου, που είναι γραμμένα με πολλή επιμέλεια και γνώση για το αντικείμενό τους. Από αυτά σημειώνω τους παρακάτω τίτλους:

1. Η Ρόδος και οι Νότιες Σποράδες στα χρόνια των Ιωαννιτών Ιπποτών 14ος-16ος αι. (1991).

2. Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943. Αλλοτριώση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος. (1998) και

3. Το ογκωδέστατο (σσ. 1540) έργο «Γαμήλιες συμπεριφορές στο Αιγαίο. Το παράδειγμα της Νισύρου. 19ος αιώνας», το οποίο εξέδωσε η φιλόμουσος Εταιρεία Νισυριακών Μελετών. Στο βιβλίο αυτό αναλύονται 340 προικοσύμφωνα της Νισύρου από το 1857 μέχρι το 1894.

Η εκδημία του καθηγητή Τσιρπανλή συγκίνησε ιδιαίτερα όλους τους Δωδεκανησίους που θα τον θυμούνται πάντοτε για το εξαίρετο ήθος, την παιδεία, την ευρυμάθεια, τα πατριωτικά αισθήματα και τον τεκμηριωμένο επιστημονικό λόγο.

Ο υπογραφόμενος, που τον συνέδεε μαζί του πολύχρονη προσωπική και συναδελφική φιλία, δεν θα ξεχάσει ποτέ τη συγκροτημένη προσωπικότητα, το χιούμορ και την επιστημονική του προσφορά στην ιστορία και τον πολιτισμό της Δωδεκανήσου.

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

Ομότιμος καθηγητής ΕΚΠΑ

Επίτιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου

